

**T.C.
ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**BÖLGESEL İKTİSADİ ENTEGRASYONLAR VE İŞGÜCÜ HAREKETLERİ
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ “AB ÖRNEĞİ”**

KAZIM UÇAR

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Nazif Çetin**

ADYAMAN-2022

T.C.
ADİYAMAN UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE EDUCATION
DEPARTMENT OF ECONOMICS
MASTER'S THESIS

**REGIONAL ECONOMIC INTEGRATIONS AND THEIR IMPACT ON LABOR
MOVEMENTS: "EU EXAMPLE"**

Kazım UÇAR

Supervisor

Nazif Çetin

ADİYAMAN-2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Bölgesel İktisadi Entegrasyonlar ve İşgücü Hareketleri Üzerindeki Etkisi “AB Örneği”” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

02/02/2022

Kazım UÇAR

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Bölgesel İktisadi Entegrasyonlar ve İşgücü Hareketleri Üzerindeki Etkisi
“AB Örneği”
Kazım Uçar
Adıyaman Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
Şubat- 2022

Dünya genelinde etkili bulunan ve bölgesel entegrasyonların en başarılı örneği olarak görülen bugün 27 üye devletten oluşan ve yaklaşık 450 milyon nüfusu barındıran AB'nin sınırları içerisinde işgücü (emek faktörü) hareketliliğinin (mobilitesi) birlik ekonomisi üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın 1. bölümünde; dış ticaretin nedenlerine ve dış ticaret teorileri analizlerine, 2. bölümünde; iktisadi bütünleşme teorisine, küresel ve bölgesel iktisadi entegrasyonlara yer verilmiş olup, 3. Bölümde; işgücü hareketliliği, AB ve Türkiye’de işgücü hareketliliğinin mevcut durumu, AB ve Türkiye’de beyin göçünün son durumu incelenmiştir. Çalışmada verilerin derinlemesine incelendiği, veriler arasındaki ilişkileri ortaya koymayı amaçlayan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

İşgücü hareketliliği; iktisadi bütünleşme aşamalarından biri olan ortak pazar aşamasının bir gereği olarak dört temel özgürlükten biri olan kişilerin serbest hareketliliği kapsamında yer alan AB hukuku çerçevesinde AB vatandaşı olan işçilerin yanı sıra birtakım koşulları yerine getirmesi halinde üçüncü ülkelerin vatandaşı olan işçilere de tanınan temel haklardan bir tanesidir. Nitekim bu hak sınırsız olmayıp kamu sağlığı, kamu güvenliği ve kamu düzeni gibi gerekçelerle orantılılık ilkesine uygun olarak sınırlandırılabilir. AB sahip olduğu yüksek nüfus potansiyeline karşın üye devletlerarasında işgücü hareketliliği düşük seviyelerde seyretmektedir. İşgücü, daha çok Merkezi Doğu Avrupa Ülkelerinden ve Güney Avrupa ülkelerinden Kuzey ve Batı Avrupa ülkelerine doğru hareket etmekle birlikte vasıf bakımından orta vasıflı ve cinsiyet bakımından kadınlar yüksek orandadır. Türkiye; ekonomik, politik ve toplumsal

sorunlarla ile birlikte komşularıyla yaşadığı sorunlar, birlik üyesi devletlerin milliyetçi tavırları, Türkiye'ye yönelik önyargıları AB üyeliğini olumsuz etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: İktisadi entegrasyon, Avrupa Birliği, Beyin göçü, İşgücü hareketliliği

ABSTRACT
Master's Thesis
Regional Economic Integrations And Their Impact On Labor Movements:
"EU Example"
Kazım Uçar
Adıyaman University
Institute of Graduate Education
Department of Economics
February-2022

It has been tried to reveal the effects of labor force (labor factor) movements (mobility) on the union economy within the borders of the EU, which is considered to be the most successful example of regional integrations and effective throughout the world, today consisting of 27 member states and having a population of approximately 450 million. In the first section of the study; the reasons of foreign trade and the analysis of foreign trade theories, in the second section; economic integration theory, global and regional economic integrations are included; in the third section labor mobility, the current situation of labor mobility in the EU and Turkey, the latest situation of brain drain in the EU and Turkey are examined. In the study, a qualitative research method was used, in which the data were examined in depth and aiming to reveal the relationships between the data.

Labor mobility; as a requirement of the common market stage, which is one of the stages of economic integration, it is one of the fundamental rights granted to workers who are citizens of third countries, if they fulfil certain conditions, as well as workers who are EU citizens within the framework of EU law, which is within the scope of free mobility of persons, which is one of the four fundamental freedoms. As a matter of fact, this right is not unlimited and may be limited in accordance with the principle of proportionality for reasons such as public health, public security and public order. Despite the high population potential of the EU, labour mobility among member states remains at low levels. While the labour force is moving mostly from Central Eastern European Countries and Southern European countries to Northern and Western European countries, it is medium skilled in terms of qualifications and women, in terms of gender, are high.

Turkey; Along with the economic, political and social problems, the problems with its neighbours, the nationalist attitudes of the member states, and the prejudices against Turkey negatively affect the EU membership.

Keywords: Economic integration, European Union, Brain drain, Labour mobility

ÖNSÖZ

Ticaret, ilk insan topluluklarının yerleşik yaşama geçişi ve kendi ürettikleri ürünlerle üretemedikleriyle takas yoluyla değiş tokuş yapması başlangıç noktasını oluşturmaktadır. O dönemden bu yana ticaret, önemli bir ekonomik faaliyet olarak karşımıza çıkmakta ve insanlıktaki değişimlerle beraber yapısında da önemli değişimler olmuştur. İnsanoğlunun yaptığı ticaretin nedenleri, dünya üzerinde kaynakların kıt ve dengesiz dağılımı ile alakalıdır. Özellikle Sanayi Devrimi, liberal ekonomi politikalarının benimsenmesi, iletişim ve ulaşım alanlarındaki teknolojik gelişmelerle birlikte küreselleşme olgusunun dünya küresine hâkim olması çehremizi değiştirmiştir. Kapitalist ekonomik sistemin ülkeleri birbirine bağımlı hale getirmesi, ülkelerin dünyada meydana gelen gelişmelerden etkilenmesine neden olurken, ekonomik gelişme ve kalkınma noktasında ülkeleri bütünleşmeye ve iş birliğine sevk etmiştir. Nitekim II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya genelinde hızlı bir şekilde küresel ve bölgesel ekonomik bütünleşme ve iş birliği hareketleri görülmüştür. Ülkelerin ekonomik gelişme ve kalkınma konusunda birlikte hareket etme duygusu, sadece ekonomik alanla sınırlı kalmamış; siyasi, askeri ve diğer alanlara da sirayet etmiştir.

Avrupa Birliği (AB), bölgesel bir bütünleşme (entegrasyon) hareketi olarak dünyada başarılı bir örnek olarak karşımıza çıkarken, gösterdiği başarılar diğer ülkeler için önemli bir profil olmuş ve diğer bölgelerde bütünleşme hareketlerinin hızlanmasına neden olmuştur. AB, başlangıçta Avrupa'da Almanya ve Fransa arasındaki düşmanlığı sona erdirmek, kıtada barışı sağlamaya yönelik bir girişim olarak ortaya çıkmış ve bugün 27 üye devlet ve barındırdığı yaklaşık 450 milyonluk nüfus ile dünya siyasetinde önemli bir figür olarak belirmiştir. Bu çalışma, iktisadi bütünleşme aşamalarından ortak pazar aşamasının bir gereği ve dört temel özgürlükten biri olan işgücünün (emeğin) AB sınırları içerisindeki hareketliliğinin AB ekonomisi üzerindeki etkisi, nitel araştırma yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Çalışmanın hazırlık süreci içerisinde baş gösteren Korona virüs salgını, kaynaklara ulaşma noktasında önemli bir sıkıntı olmuştur. Ayrıca çalışmamızda yer verdiğimiz 2000 yılı öncesine ait veriler, dağınık ve düzensiz bir yapıda olup çalışmadaki kullanımına bağlı olarak düzenlenmiştir. 2000 yılı sonrasına ait veriler, çoğunlukla Dünya Bankası, DTÖ, İMF ve UNCTAD istatistikleridir. Ayrıca kitaplar, araştırma makaleleri,

raporlar vb. kaynaklardan aldığımız veriler, yukarıda saydığımız uluslararası kuruluşların istatistiklerinden olup, ilgili yazarlarca kendi çalışmalarına uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Tablolar ve grafiklerle ilgili olarak yapılan yorumlar tablolar ve grafikler temel alınarak yapılmıştır. Buna ek olarak çalışmada yapılan dolaylı alıntılarda ilgili yazarların görüşlerine saygı çerçevesinde ve ana düşünceden sapmadan şahsımın konuyla alakalı görüşleri de ilgili yazarların görüşleriyle sentez oluşturularak verilmiştir. Bu çalışma süresince şahsıma her türlü desteği esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma, özellikle maddi destek konusunda desteğini esirgemeyen kardeşim Bayram Uçar’a, çalışmanın her aşamasında bilgi ve tecrübesiyle şahsıma ve ilgili çalışmaya değer katan saygıdeğer danışman hocam sn. Dr. Öğr. Üyesi Nazif Çetin’e teşekkürü borç bilirim.

KAZIM UÇAR

2021

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI

Dünya genelinde etkili bulunan ve entegrasyonların en başarılı örneği olarak görülen Avrupa Birliği sınırları arasında emek faktörü hareketliliğinin birlik ekonomisi üzerindeki etkileri ortaya konulurken, diğer bölgesel entegrasyon hareketlerinin Avrupa Birliğini model olarak ele almaları konularında yapılan değerlendirmelere ayrıca yer verilecektir. Küreselleşme süreci ile birlikte uluslararası iş birliği ve entegrasyonlar bütünleşme hareketlerini hızlandırarak adeta bir küresel insan tipi oluşturmak çabasına yönelmiştir. Bu durum neticesinde gelişmiş ekonomiler arasında artan rekabet ekonomik sistemlerin birbiri ile benzeşmesi neticesini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Avrupa Birliği içerisinde oluşturulan AB vatandaşlığı bu başarının bir göstergesi niteliğindedir ki insanların tüketim alışkanlıkları, yaşam biçimleri ve özetle sosyo ekonomik davranışlar ve tepkiler arasında benzeşmeler gün geçtikçe daha da artmıştır. Küresel bir homoeconomicus oluşturulması çabaları üretim sektörü açısından birtakım zorlukların aşılmasına doğal olarak pozitif katkılar sağlamıştır. Dolayısıyla AB bu doğrultuda başarılı bir netice ortaya koymuş bölgesel bir ekonomik entegrasyon özelliğine bürünmüştür. Yirminci yüzyılın sonlarında AGÜ ve GOÜ'ler arasında artan bölgesel entegrasyon girişimlerinde başarılı bir entegrasyon olarak görülen AB'yi model alan girişimlerden aynı başarı elde edilememiş olsa da önemli katkı sağladığı gerçeği ile karşılaşılmaktadır.

Bu çalışma ile başarılı bir bölgesel entegrasyon olan Avrupa Birliği'nin birlik içinde işgücü hareketliliğinin önündeki engelleri kaldırmasıyla, birlik içinde oluşan işgücü hareketliliğinin birlik ekonomisi üzerindeki etkilerini ve dünya ekonomisinin gelişmesi üzerindeki etkin rolünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Diğer bölgesel ekonomik entegrasyonların, AB'nin başarılarını ortaya koyamamalarındaki nedenlerin ayrıca araştırılması gerekmektedir. Ayrıca ülkeler arası dış ticaret politikalarının geleneksel olmaktan çıkarak, ticari serbestleşme ve üretim faktörlerinin ülkeler arasındaki serbest dolaşımını konu alması yabancı sermaye yatırımları ile birlikte teknoloji transferi ile bu açığın ortadan kaldırılarak üretimin küreselleşmesi konuları ile modern yöntemlerin etkili olmasını ortaya koymaktadır. Birçok Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde geleneksel normlar, ekonomik gelişmişlik ve kalkınmaya ilişkin sorunlar yeterince farkındalık oluşturamamış ve bu ülkelerin gelişme dinamizmini canlandıramamıştır. Buna karşın aday üye statüsünde bulunan Türkiye'nin AB'nin dış ticaret partneri olması

dolayısıyla tam üyelik müzakere sürecinde gerek gümrük birliğinin sağlanması gerekse kısmen serbest dolaşım olanaklarının verilmesi neticesinde işgücü hareketliliğinin ülke ekonomisi üzerindeki pozitif etkileri irdelenecek olup potansiyel aday ülkeler ve diğer aday ülke statüsündeki ülkeler için de yapılacak araştırmalara yönelik bir kaynak niteliği taşıyacaktır. Yapılacak bu çalışmalar esnasında güncel istatistiki veriler kullanılarak yapılacak karşılaştırmalarla literatüre katkı sağlanacaktır.

İÇİNDEKİLER LİSTESİ

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	viii
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xviii
TABLolar LİSTESİ.....	xix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xxii
EKLER LİSTESİ	xxiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET TEORİLERİNİN ANALİZİ

1.1. DIŞ TİCARETİN NEDENLERİ.....	5
1.2. DIŞ TİCARET TEORİLERİNİN ANALİZİ	6
1.2.1. Merkantilizm.....	8
1.2.2. Fizyokrasi	10
1.2.3. Liberal Dış Ticaret Teorileri.....	14
1.2.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi (Adam Smith)	15
1.2.3.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi (David Ricardo).....	17
1.2.3.3. Karşılıklı Talep Teorisi (John Stuart Mill).....	20
1.2.4. Neo-liberal Dış Ticaret Teorilerinin Analizi	22
1.2.4.1. Teklif Eğrileri Analizi (Alfred Marshall).....	23
1.2.4.2. Alternatif Maliyetleri Teorisi (Gottfried Von Haberler)	29
1.2.5. Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi	35
1.2.5.1. Heckscher-Ohlin Teorisi'nin Grafik ile Gösterimi	38
1.2.5.2. Heckscher-Ohlin Teorisi'nin Türevleri.....	41
1.2.5.2.1. Faktör Fiyatlarının eşitliği Teoremi	41
1.2.5.2.2. Stolper-Samuelson Teoremi	42
1.2.5.2.3. Faktör Hareketsizliği (Spesifik Faktör) Modeli.....	43
1.2.5.2.4. Rybczynski Teoremi	45

1.2.5.3. Heckscher-Ohlin Teorisi'ne Yapılan Katkılar	47
1.2.5.4. Heckscher-Ohlin Teorisi'ne Yapılan Eleştiriler	48
1.2.6. Modern Dış Ticaret Teorileri	49
1.2.6.1. Nitelikli Beşerî Sermaye Teoremi	50
1.2.6.2. Teknolojik Donanımın Yetersizliği Teoremi	52
1.2.6.3. Ürünün Hayat Evreleri Teoremi	52
1.2.6.4. Tekelci Rekabet Teoremi	55
1.2.6.5. Tercihlerde Benzerlik Teoremi	57
1.2.6.6. Ölçek Ekonomileri Teoremi	58
1.2.6.7. Rekabetçi Üstünlükler Teoremi	59
1.2.6.8. Diğer Modern Dış Ticaret Teorileri	61

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ ENTEGRASYON TEORİSİ

2.1. İKTİSADİ ENTEGRASYON KAVRAMI	67
2.2. ENTEGRASYON TÜRLERİ	69
2.2.1. Yatay ve Dikey Entegrasyon	69
2.2.2. Sosyal Entegrasyon	70
2.2.3. Siyasal Entegrasyon	71
2.2.4. Kültürel Entegrasyon	71
2.2.5. Sektörel Entegrasyon	72
2.2.6. Parasal Entegrasyon	73
2.3. İKTİSADİ ENTEGRASYONUN AŞAMALARI	73
2.3.1. Tercihli Ticaret Aşaması	74
2.3.2. Serbest Ticaret Anlaşmaları Aşaması	76
2.3.3. Gümrük Birliği Aşaması	76
2.3.3.1. Gümrük Birliği Teorisine Katkılar	78
2.3.3.2. Gümrük Birliğinin Ekonomik Etkileri	80
2.3.3.2.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri	81
2.3.3.2.2. Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri	83
2.3.3.3. İkinci En İyi Teorisi (The Theory of The Second Best)	86
2.3.3.4. Kutuplaşma Teorisi (Polarisation Theory)	87

2.3.4. Ortak Pazar Aşaması.....	88
2.3.5. İktisadi ve Parasal Birlik.....	88
2.3.6. Tam Bütünleşme	89
2.3.7. Siyasi Birlik Aşaması	90
2.4. İKTİSADI ENTEGRASYONLARIN BAŞARI ŞARTLARI	91
2.5. BÖLGESEL VE KÜRESEL İKTİSADİ ENTEGRASYONLAR	96
2.5.1. Bölgesel İktisadi Entegrasyonlar	96
2.5.1.1. Avrupa Kıtasındaki İktisadi Entegrasyonlar	98
2.5.1.1.1. Benelüks Birliği	98
2.5.1.1.2. Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA)	99
2.5.1.1.3. Avrupa Ekonomik Alanı (EEA)	102
2.5.1.1.4. Nordik (İskandinav) İş Birliği	102
2.5.1.1.5. Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA)	104
2.5.1.1.6. Karadeniz Ekonomik İş Birliği (BSECO-KEİT)	106
2.5.1.2. Amerika Kıtasındaki İktisadi Entegrasyonlar	108
2.5.1.2.1. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)	109
2.5.1.2.2. Orta Amerika-Dominik Cumhuriyeti Serbest Ticaret Anlaşması (CAFTA-DR)	113
2.5.1.2.3. Latin Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (LAFTA) ve Latin Amerika Entegrasyon Birliği (LAİA)	115
2.5.1.2.4. And Topluluğu (ANDCOM)	117
2.5.1.2.5. Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM)	118
2.5.1.2.6. Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR)	120
2.5.1.2.7. Karayip Topluluğu (CARİCOM)	122
2.5.1.2.8. Doğu Karayip Devletleri Örgütü (OECS)	125
2.5.1.2.9. Amerikan Devletleri Örgütü (OAS)	126
2.5.1.3. Afrika Kıtasındaki İktisadi Entegrasyonlar	127
2.5.1.3.1. Afrika Birliği (AU)	128
2.5.1.3.2. Arap Mağrip Birliği (AMU)	131
2.5.1.3.3. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)	133
2.5.1.3.4. Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (WAEMU)	134
2.5.1.3.5. Mano Nehri Birliği (MRU)	135
2.5.1.3.6. Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu (CEMAC)	135
2.5.1.3.7. Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (CEPGL)	137

2.5.1.3.8. Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECCAS) ...	137
2.5.1.3.9. Afrika Kıtadaki Diğer İktisadi entegrasyonlar	139
2.5.1.4. Asya Kıtadaki İktisadi Entegrasyonlar	140
2.5.1.4.1. Avrasya Ekonomik Birliği (EAEU).....	142
2.5.1.4.2. Ekonomik İş Birliği Örgütü (ECO- EİT).....	145
2.5.1.4.3. Arap Devletleri Ligi/ Arap Birliği (LAS).....	148
2.5.1.4.4. Körfez İş Birliği Konseyi (GCC- KİK)	150
2.5.1.4.5. Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN).....	150
2.5.1.4.6. Güney Asya Bölgesel İş Birliği Topluluğu (SAARC)	155
2.5.1.4.7. Asya-Pasifik Ticaret Anlaşması (APTA)	157
2.5.1.4.8. Asya Kıtadaki Diğer İktisadi Entegrasyonlar	157
2.5.2. Küresel İktisadi Entegrasyonlar.....	161
2.5.2.1. Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD)	161
2.5.2.2. Yediler (G-7) ve Sekizler (G-8) Grubu	163
2.5.2.3. Yirmiler Grubu (G-20).....	165
2.5.2.4. D-8 Ekonomik İş Birliği Örgütü (D-8)	168
2.5.2.5. İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT-OİC).....	171
2.5.2.6. Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü (OPEC)	173
2.5.2.7. Dünya Gümrük Örgütü (WCO).....	177
2.5.2.8. Afrika, Karayip ve Pasifik Devletleri Örgütü (OACPS).....	178
2.5.2.9. Asya ve Pasifik Ekonomik İş Birliği (APEC).....	181

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİ, AB-TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİ VE AB-TÜRKİYE'DE BEYİN GÖÇÜNÜN MEVCUT DURUMU

3.1. İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİ (EMEK MOBİLİTESİ) KAVRAMI.....	187
3.1.1. İşgücü hareketliliği Türleri	189
3.1.2. İşgücü Hareketliliğinin Temel Belirleyicileri	190
3.2. İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİNİN İŞGÜCÜ ALAN VE İŞGÜCÜ VEREN ÜLKELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	192
3.2.1. İşgücü Alan Ükelere Olan Olumlu ve Olumsuz Etkileri.....	193
3.2.2. İşgücü Veren Ükelere Olan Olumlu ve Olumsuz Etkileri.....	194

3.3. BEYİN GÖÇÜ KAVRAMI	196
3.4. BEYİN GÖÇÜNÜN GÖÇ ALAN VE GÖÇ VEREN ÜLKELER ÜZERİNDEKİ OLUMLU VE OLUMSUZ ETKİLERİ	200
3.4.1. Beyin Göçünün Göç Alan Ülkeler Üzerindeki Etkileri.....	200
3.4.2. Beyin Göçünün Göç Veren Ülkeler Üzerindeki Etkileri.....	202
3.5. AVRUPA'DA BÜTÜNLEŞME FİKRİNİN DOĞUŞU VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GELİŞİM SÜRECİ	204
3.5.1. Avrupa Topluluğu'nun Genişleme Süreçleri.....	207
3.6. AVRUPA ORTAK PAZARI	215
3.6.1. Tek Avrupa Senedi (Single European Act-1986).....	218
3.6.2. Schengen Antlaşması (1985)	219
3.7. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DEMOGRAFİK YAPISI VE DÜNYA NÜFUSUNDAKİ YERİ.....	220
3.8. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİ İLE İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER.....	232
3.8.1. AB Hukuku Çerçevesinde İşçilere Tanınan Haklar.....	237
3.8.1.1. Mevcut İşlere Başvurma Hakkı.....	238
3.8.1.2. İkamet Hakkı	238
3.8.1.3. Serbest Dolaşım Hakkı.....	240
3.8.1.4. Sosyal Güvenlik Hakkı.....	241
3.8.1.5. Mesleki Niteliklerin ve Diplomaların Tanınması.....	243
3.8.2. Serbest Dolaşım Hakkının Kısıtlanması	246
3.8.3. Avrupa Birliği Vatandaşlığı.....	247
3.8.4. Avrupa Sosyal Fonu (ESF).....	250
3.8.5. Avrupa Çalışma Otoritesi (ELA).....	254
3.9. AB'DE SERBEST DOLAŞIMIN UYGULANMASI	256
3.9.1. AB'de İşgücü Hareketliliği Önündeki Engeller	289
3.9.2. Avrupa Birliği'nde Beyin Göçü	293
3.10. TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ VE TÜRK İŞÇİLERİNİN SERBEST DOLAŞIMI	309
3.10.1. Türkiye-AB ilişkilerinin Gelişim Süreci	311
3.10.1.1. Türkiye-AET Ortaklık Antlaşması.....	311
3.10.1.2. Ortaklık Antlaşmasının Aşamaları	312

3.10.1.3. Ortaklık Organları	314
3.10.1.4. Türkiye-AB Gümrük Birliği.....	316
3.10.1.5. Türkiye-AB Müzakere Süreci	318
3.10.2. Avrupa Birliği'nde Türk İşçilerinin Serbest Dolaşımı İle İlgili Yasal Düzenlemeler	327
3.10.2.1. Ankara Antlaşması (Ortaklık Antlaşması)	327
3.10.2.2. Katma Protokol	328
3.10.2.3. Ortaklık Konseyi'nin 2/76 Sayılı Kararı	330
3.10.2.4. Ortaklık Konseyi'nin 1/80 Sayılı Kararı	331
3.10.2.5. Ortaklık Konseyi'nin 3/80 Sayılı Kararı	332
3.10.2.6. ABAD'ın Türk Vatandaşları ve İşçilerinin Serbest Hareketliliğine Yönelik Kararları.....	334
3.10.3. AB'de İşgücünün Serbest Hareketliliği Kapsamında Türk İşçilerinin Durumu.....	336
3.10.4. Türkiye'nin AB Üyeliği ve Türk İşgücünün Serbest Hareketliliği Önündeki Engeller	346
3.11. TÜRKİYE'DE BEYİN GÖÇÜ	349
SONUÇ	364
KAYNAKÇA.....	375
EKLER.....	416

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABAD	: Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABİHA	: Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma
AET	: Avrupa Ekonomi Topluluğu
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülkeler
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
Akt.	: Aktaran
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
AT	: Avrupa Topluluğu
ATA	: Avrupa Toplulukları Antlaşması
ATAD	: Avrupa Topluluğu Adalet Divanı
ÇUŞ	: Çokuluslu Şirketler
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ELA	: Avrupa Çalışma Otoritesi
ESF	: Avrupa Sosyal Fonu
E.T.	: Erişim Tarihi
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GTS	: Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi
İMF	: Uluslararası Para Fonu
İOM	: Uluslararası Göç Örgütü
MDAÜ	: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Mutlak Üstünlükler Teorisi Türkiye- Japonya Örneği	16
Tablo 2: Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Türkiye-Almanya Örneği.....	18
Tablo 3: DTÖ'ye Bildirilen Gümrük Birlikleri	77
Tablo 4: İktisadi Entegrasyon Aşamalarının Karşılaştırılması	91
Tablo 5: EFTA Mal Ticareti (Milyar \$).....	101
Tablo 6: NAFTA Dış Ticaret Göstergeleri	112
Tablo 7: MERCOSUR Ticaret Göstergeleri (Milyon \$).....	121
Tablo 8: Afrika Birliği Ticaret Göstergeleri (Milyar ABD \$)	130
Tablo 9: ECO Dış Ticaret İstatistikleri (1994-2019) (Milyar Dolar).....	147
Tablo 10: Seçilmiş Yıllarda ASEAN İhracat- İthalat Değerleri ve Payları (Milyar ABD \$-%)	154
Tablo 11: ASEAN Grup İçi ve Grup Dışı Mal Ticareti (Milyar ABD \$)	155
Tablo 12: OECD Dış Ticaret Göstergeleri.....	163
Tablo 13: Seçilmiş Yıllara Göre G-8 Dış Ticaret Göstergeleri.....	164
Tablo 14: G-20 Zirveleri	166
Tablo 15: G-20 Grubu Ticaret Göstergeleri.....	168
Tablo 16: D-8 Grubu Ticaret Göstergeleri.....	170
Tablo 17: OPEC Üyelerinin Toplam İhracatı ve Petrol İhracatının Toplam İhracat İçindeki Değeri ve Payı.....	176
Tablo 18: OACPS Dış Ticaret Göstergeleri.....	180
Tablo 19: APEC Dış Ticaret Göstergeleri	183
Tablo 20: Beyin Göçüne Neden Olan Çekici Faktörler	198
Tablo 21: Beyin Göçüne Neden Olan İtici Faktörler	199
Tablo 22: Beyin Göçünü Alan Ülkeler Açısından Beyin Göçünün Olumlu Etkileri	201
Tablo 23: Beyin Göçünü Veren Ülkeler Açısından Beyin Göçünün Olumlu Etkileri	202
Tablo 24: Beşinci Genişleme İle AB'ye Üye Olan Ülkeler ve Katılım Süreçleri.....	213
Tablo 25: AB Ülkeleri ve Türkiye'nin Demografik Göstergeleri (2021)	222
Tablo 26: Türkiye ve AB Üye Ülkelerinin Yaş Grubuna Göre Nüfuslarının Toplam Nüfus İçindeki Oranı (2020).....	225
Tablo 27: Türkiye ve AB Ülkelerinin Seçili Yıllardaki Doğurganlık Göstergeleri	228
Tablo 28: AT Ülkelerinde Yabancı Yerleşikler ve Yabancı Çalışanlar	260
Tablo 29: Doğu Avrupa Ülkelerinden Beklenen Göçmenlerin Özellikleri (%).....	261
Tablo 30: Bazı AB Ülkelerindeki Göçmen Nüfusu (1989-1999) (x1000).....	262

Tablo 31: MDAÜ ve AB'nin 1995 ve 1999 Yıllarındaki Kişi Başı Satın Alma Gücünün Karşılaştırılması	263
Tablo 32: MDAÜ ve AB'nin 2000 Yılı Temel Ekonomik Göstergelerinin Karşılaştırılması ..	264
Tablo 33: OECD Üyesi AB Ülkelerinde ve AB Üyesi Olmayan OECD Ülkelerinde Yabancı veya Yabancı Doğumlu İşgücü (2000)	265
Tablo 34: AB Vatandaşlarının AB İçi Hareketliliği.....	266
Tablo 35: Seçilmiş AB Ülkelerinde Öğrenim Düzeylerine Göre Yabancılar ve Vatandaşlar (2000-2001 Ortalaması-%)	268
Tablo 36: Sektörlere Göre Yabancı İstihdamı, 2000-2001 Ortalaması.....	269
Tablo 37: 2004, 2007 ve 2013 Genişlemelerinin Ardından İşçilerin Serbest Dolaşımına Yönelik Geçiş Düzenlemeleri.....	271
Tablo 38: AB-15'te İkamet Eden AB-2 ve AB-8 Vatandaşları.....	272
Tablo 39: AB-27'de Uyuğa Göre İstihdamdaki Değişim, 2008–2012 (1000)	273
Tablo 40: Doğu ve Güney AB Ülkelerinden Kuzey ve Batı Ülkelerine Çalışma Çağındaki (20-64) Nüfusun Girişleri, 2009-2014.....	273
Tablo 41: 2008-2014 Yılları Arasında Vatandaşı Oldukları Ülke Dışında Bir AB Üye Devletinde Yaşayan Ekonomik Olarak Aktif ve Tüm AB ve EFTA Vatandaşlarının Yaş Yapısı	274
Tablo 42: AB ve EFTA Vatandaşlarının Eğitim Yapısı	275
Tablo 43: AB-27'deki Yerli ve Yabancı Doğumlu Çalışma çağındaki İşçilerin 2008 ve 2012 Yıllarındaki İstihdam ve İşsizlik Oranlarının Karşılaştırılması (%)	276
Tablo 44: AB-28 ve AB-15'te Farklı Yaş Gruplarının İstihdam Oranları, 2014 (%).....	277
Tablo 45: AB Üyesi Ülkelerde İşgücü Maliyetleri (2008, 2012, 2016, 2020) (Euro Cinsinden)	288
Tablo 46: 2004-2016 Yılları Arasında Yaş Gruplarına Göre İstihdam Edilen AB'deki Yüksek Vasıflı AB-28 Hareketlilerinin Miktarı.....	298
Tablo 47: AB Düzeyinde ve Seçilen Hedef Ülkelerde Yüksek Vasıflı Hareketlilerin Eğitim Düzeyi, 2019 (Ülkedeki Yüksek Vasıflı Hareketlilerin Yüzdesi).....	299
Tablo 48: AB Ülkelerindeki Yüksek Vasıflı AB Hareketlilerin Miktarı ve Ülkedeki Tüm AB Hareketlilerinin Yüzdesi, 2019	300
Tablo 49: Menşe Ülkeye Göre Yüksek Vasıflı Hareketliler, 2019	300
Tablo 50: AB Yüksek Vasıflı Hareketlilerin En Yaygın 10 Alt Ana Meslek Grubundaki Payı, 2019	301
Tablo 51: Seçilmiş AB Ülkelerinde Yüksek Vasıflı Hareketlilerin İstihdam Oranı, İşsizlik Oranı ve Aktivite Oranı (%), 2019.....	302

Tablo 52: Müzakere Fasılları	320
Tablo 53: Fasılların Tanıtıcı ve Ayrıntılı Taraması	322
Tablo 54: Türkiye-AB Müzakereleri Sürecinde Son Durum Tablosu	323
Tablo 55: Kendi İşini Kuranların ve Hizmet Sunanların Yerleşme Hakkı İle İlgili ABAD Kararları	334
Tablo 56: Türk Vatandaşlarının Aile Üyelerinin Sosyal Güvenlik Hakları İle İlgili ABAD'ın Aldığı Kararlar	335
Tablo 57: ABAD'ın Türk Vatandaşlarına ve İşçilerine Yönelik İkamet, Çalışma ve Eşit Muamele İle İlgili Kararları	335
Tablo 58: ABAD'ın Türk Vatandaşlarına ve İşçilerine Yönelik İkamet, Çalışma ve Eşit Muamele İle İlgili Kararları (Devamı)	336
Tablo 59: 1961-73 Yılları Arasında Batı Avrupa'ya Çalışmaya Giden Türk Vatandaşları.....	338
Tablo 60: Avrupa Ülkeleriyle Yapılan İkili İşgücü Antlaşmalarının İçeriği	339
Tablo 61: Yurtdışındaki Türk Göçmenler (1985, 1995, 2005 ve 2010).....	340
Tablo 62: 1991-2002 Yılları Arasında Vatandaşlıklarını Değiştiren Türk Vatandaşlarının Sayısı ve Yüzdesi.....	341
Tablo 63: 2000-2012 Yılları Arasında İşkur Tarafından Avrupa'ya Gönderilen Sözleşmeye Bağlı İşgücü Göçü.....	342
Tablo 64: 1961-1980 Yılları Arasında İşkur Tarafından AB Ülkelerine Yapılan Göndermeler (Kişi)	343
Tablo 65: 1980-2000 Yılları Arasında İşkur Tarafından AB Ülkelerine Yapılan Göndermeler (Kişi)	344
Tablo 66: 2000-2020 Yılları Arasında İşkur Tarafından Yurtdışına Yapılan Göndermeler (Kişi)	345
Tablo 67: Vatandaşlıklarına ve Cinsiyete Göre Türkiye'deki AB Vatandaşları (Kişi Bazında)	346
Tablo 68: Türk İş Kurumu Aracılığıyla Yurt Dışına Giden Göçmenlerin Durumu (1964-77)	352
Tablo 69: YÖK Bursu Alanların Durumları, 2002	354
Tablo 70: Seçilmiş Ülkelerin Ar-Ge Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (%)	357
Tablo 71: Seçilmiş Ülkelerin Yüksek Teknoloji İhracatları (Cari Milyar Dolar).....	359
Tablo 72: Türkiye'ye Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Eğitimi İçin Gelen Yabancı Uyraklı Öğrenci Sayıları	361

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Arz Modeline Göre Karlı Dış Ticaret Alanı.....	22
Şekil 2: Türkiye'nin Varsayılan Teklif Eğrisi	24
Şekil 3: ABD'nin Varsayılan Teklif Eğrisi	25
Şekil 4: Teklif Eğrileri ve Denge Ticaret Hadleri	26
Şekil 5: Önemli Olmanın Önemi (Küçük Ülke Avantajı)	28
Şekil 6: Üretim Olanakları Eğrisi	31
Şekil 7: Sabit Fırsat maliyeti Eğrisi.....	32
Şekil 8: Artan Fırsat Maliyeti Eğrisi.....	33
Şekil 9: Azalan Maliyet Koşulları Altında Dış Ticaret	34
Şekil 10: İki Mal Üretimi Durumunda Faktör Yoğunlukları.....	38
Şekil 11: Türkiye ve Almanya'nın Dış Ticaret Öncesi Durumu.....	39
Şekil 12: Türkiye ve Almanya'nın Dış Ticaret Sonrası Durumu	40
Şekil 13: Rybczynski Teoremi Grafiksel Gösterim.....	46
Şekil 14: Ürünün Hayat Evreleri	53
Şekil 15: Sosyal Entegrasyon	71
Şekil 16: Türkiye'nin Tercihli Ticaret Anlaşmaları.....	75
Şekil 17: Avrupa Topluluğu Tercihli Ticaret Anlaşmaları.....	75
Şekil 18: Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (RTA)'nın Evrimi, 1948-2022	97
Şekil 19: EFTA Serbest Ticaret Haritası	101
Şekil 20: Avrasya Ekonomik Birliği Ticaret Hacmi (Milyar ABD Doları)	145
Şekil 21: OPEC Dışı Ülkeler, ABD ve OPEC'in Petrol Üretimine Yıllara Göre Seyri (1960-2019)	177
Şekil 22: AB- OACPS Mal Ticareti (2010-2020) (Milyon €).....	181
Şekil 23: APEC Üyeleri Haritası	182
Şekil 24: Dünyada En Çok Beyin Göçü Veren 10 Ülkenin Beyin Göçü Endeksi (0: düşük 10: yüksek).....	203
Şekil 25: Dünyada En Az Beyin Göçü Veren 10 Ülkenin Beyin Göçü Endeksi (0: Düşük 10: Yüksek).....	203
Şekil 26: Schengen Bölgesi	219
Şekil 27: Dünya ve AB Nüfusunun Büyüme Oranları (%) (1961-2048)	223
Şekil 28: Bileşenlere Göre AB Nüfusunun Değişimi (Yıllık Ham Oranlar) 1960-2020 (1000 Kişi Başına).....	224
Şekil 29: AB'nin 2010, 2020, 2040 ve 2060 Nüfus Piramitleri	226

Şekil 30: Yaş Gruplarına Göre AB-27 Nüfusunun Yapısı	229
Şekil 31: NUTS 3 Bölgelerine Göre Yaşlı Bağımlılık Oranları (2020)	230
Şekil 32: NUTS 3 Bölgelerine Göre Yaşlı Bağımlılık Oranları (2050)	230
Şekil 33: AB Üye Ülkelerinde Kaba Ölüm Oranlarının Karşılaştırılması (1000 Kişi Başına) (2019).....	231
Şekil 34: AB-28 Hareketlileri ve Üçüncü Ülke Vatandaşları Arasındaki Göçün Ana Nedenleri (15 Yaş ve Üstü), 2014	278
Şekil 35: AB-28 Hareketlileri Arasında İkamet Ettikleri Ülkeye Göre Göçün Başlıca Nedenleri (15 Yaş ve Üzeri), 2014	279
Şekil 36: AB-28 Hareketlileri Arasında Eğitim Düzeyine Göre Göçün Temel Nedeni (15 Yaş ve Üzeri), 2014	280
Şekil 37: AB-28 Hareketlilerinin ve Vatandaşlarının (20-64) Sektörlere Göre İstihdam Oranları (%), 2017	281
Şekil 38: AB-28 Hareketlilerinin (20-64 Yaş) Sayısının Yıllara Göre Büyümesi (%)	282
Şekil 39: İkamet Sürelerine Göre AB-28 Hareketlileri, 2019 (%)	283
Şekil 40: Farklı Sektörlerde AB-28 Hareketlilerinin (20-64 Yaş) Payları, AB-28 Toplamı, 2008-2019 (%)	283
Şekil 41: Başka Bir AB/EFTA Ülkesinde İkamet Eden AB/EFTA Doğumlu Nüfusun Cinsiyete Göre İstihdam Oranı (%), 2019	284
Şekil 42: AB Üye Ülkelerinde ve Türkiye'de Cinsiyete İşsizlik Oranları (%), 2020	286
Şekil 43: AB-28 Hareketlileri ve Vatandaşlarının İstihdam (ER) ve İşsizlik Oranları (UR) Eğilimi, (2010-2019).....	286
Şekil 44: Yurtdışında Çalışmayla İlgili Olarak Karşılaşılan veya Beklenen Pratik Zorluklar (katılımcıların %'si).....	291
Şekil 45: AB-28/AB-15/AB-13 Hareketlilerinin Cinsiyete Göre Uygun Bir İş Bulmanın Önündeki Engeller, 2014	292
Şekil 46: Yüksek Vasıflı AB Hareketlilerinin En Yüksek Eğitim Düzeyi Alanı, 2019	303
Şekil 47: Seçili Yıllarda Yurtdışında Yaşayan Yüksek Vasıflı AB Vatandaşlarının Toplam Yüksek Vasıflı Vatandaşlara Oranı (%).....	304
Şekil 48: Vasıflarına Göre Yurtdışında Yaşayan AB Vatandaşlarının Oranı (2005, 2010).....	306
Şekil 49: 2010 ve 2020 Yılında AB Ülkeleri Tarafından Verilen İlk Oturma İzinleri, İzin Türü ve Süresi.....	307
Şekil 50: 2010 ve 2020 Yılında Seçili Ülkelere Göre AB Ülke Oturma İzinleri ve Verilme Nedeni, (%).....	308
Şekil 51: Türkiye'de Gerçekleştiren Sektörler Bazında Ar-Ge Harcamaları Oranı (%).....	358

EKLER LİSTESİ

EK 1: ÖZGEÇMİŞ	416
EK 2: AB ve EFTA Ülke Kodları	417

GİRİŞ

İnsanoğlu dünya üzerinde var olmasından ve günümüze dek geçen süreç içinde önce avcı ve toplayıcı bir toplum şeklinde varlığını sürdürmüş, daha sonra hayvanları evcilleştirerek ve tarımı öğrenerek ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmış ve böylece yerleşik hayata geçmiştir. Sonuç olarak insanoğlu, toplayıcı yaşamdan üretici yaşama geçmiş ve doğayı hâkimiyeti altına almaya çalışmıştır. Ahmet Kala 'ya göre, bu durum ekonomik bir değişime neden olmuş ve bir devrim (Tarım Devrimi/ Neolitik Devrim- MÖ. 7000-5500) olarak nitelendirilmesi ani bir şekilde meydana gelmemiş aksine uzun bir sürecin sonucu olmuştur. Yine Kala 'ya göre tarım; Yakın Doğu'da, Orta Amerika'da, Kuzey Çin'de ve dünyanın diğer bölgelerinde birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkmıştır. Üretime dayalı bu ekonomik faaliyetin sonraki süreçte Avrupa, Asya ve Afrika'dan daha geniş alanlara yayılması binlerce yıl sürmüştür (Kala, 2019: 25). Ticaretin ortaya çıkışının bu dönemlere denk geldiği düşünülmektedir. Ticaret, malların üretimden tüketime kadar geçen süreçte ekonomik değer taşıyan başka nesnelerle değiştirilmesi (takas) ya da mal alış ve satışı biçiminde yapılan faaliyetler olarak ifade edilebilir. Tarihçilerin çoğu ticaretin, insan topluluklarının birbirleriyle iletişim kurmalarına müteakip takas (değiş-tokuş) yöntemi ile başladığını ifade etmektedirler. Ticaretin ekonomik bir faaliyet olarak ortaya çıkması, insan ihtiyaçlarının karşılanmasının bir sonucudur. İnsanlar, üretimin ve kaynakların sınırlı olmasından dolayı tüketim fazlası olan mallarını, tüketim eksiği olan mallarla karşılamak amacıyla takas faaliyetine girişmiştir. Ticaret, paranın bulunmasıyla ve ekonomik bir değer olarak piyasaya tedavüle çıkmasıyla birlikte takasın bir ödeme aracı olarak kullanılabilirliği büyük oranda düşmüştür. Paranın keşfedilmesi; ticaretin yaygınlaşmasını ve artmasını sağlarken, ulaşımın ve iletişimin gelişmesi ile ticaret bugünkü halini almasına ve ekonominin merkezine yerleşmesine neden olmuştur (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Ticaret> erişim tarihi: 01/03/2021).

Ticaretin bir ekonomik faaliyet olarak ortaya çıkmasından Sanayi Devrimi'ne kadar geçen süre boyunca ticari mallar; tarım ürünleri, madenler ve deniz ürünleri vb. gibi mal türleri ile yapılırken Sanayi Devrimi'nden sonra bu mallara ek olarak sanayi malları da ticarete konu olmuştur. Sanayi malları hem mal türlerini arttırırken hem de ticarete konu olan malların kapsamını genişletmiştir. Devrimin getirdiği mal arzının fazlalığı, pazar ihtiyacını ortaya çıkarmış, buharlı gemilerin ortaya çıkışı ile ulaşım

teknolojilerinde gelişmeler zamandan tasarruf ve ticaretin denizaşırı yapılmasını sağlamıştır. Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren ülkeler sosyo-ekonomik olarak büyük gelişmeler kaydederken, sanayileşme hamlesi gerçekleştiremeyen ülkeler geri kalmışlıkla yüz yüze kalmıştır. XIX. yüzyıldan sonra dünya ekonomisinde ortaya çıkan azgelişmiş ve gelişmiş ülkelerin varlığı, sonraki süreçte dünyada milli gelirinin dengesiz dağılarak sorunlara neden olacağı açıkça gün yüzüne çıkmıştır. Dünya nüfusunun yüzde seksenlik kısmı az gelişmiş ülkelerde yaşarken ve dünya milli gelirinden çok az ya da hiç pay almazken veya adil olamayan bir şekilde pay alırken, yoksulluk ve sefaletle mücadele ederken geri kalan yüzde yirmilik kısım lüks ve bolluk içinde yaşamaktadır. Gelir dağılımındaki bu adaletsizliğin bir sonucu olarak ekonomik krizler, siyasal, sosyal ve toplumsal huzursuzluklar meydana gelmektedir (Dağaşan, 2014). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra azgelişmiş ülkeler; sanayileşmenin, ekonomik gelişme ve kalkınmanın finansmanını sağlamak amacıyla yoğun bir şekilde ekonomik liberalleşmeye gitmişlerdir. Dış ticaret ve mali alanlar dâhil olmak üzere birçok alanda kısıtlamaları kaldırarak dış ticareti ve doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küreselleşme hareketlerinin hız kazanması ve özellikle iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler neticesinde küreselleşme; siyasal, ekonomik, sosyal, teknolojik, kültürel gibi birçok alanda kendisini göstermiştir. Araştırmacılar ve yazarlar ortak bir tanım üzerinde birleşmeselerdi temelinde ticari serbestleşme yatmaktadır. Dünyada ticareti serbestleşmeye yönelik girişimler; İkinci Dünya Savaşı'nı takiben hız kazanırken, günümüzde de artarak devam etmektedir. Bu serbestleşme çabaları GATT ve iktisadi bütünleşme çabaları olarak iki koldan yürütülmekte ve küreselleşme adı altında birleşmektedirler. Bu süreçte serbestleşmeye yönelik olarak Bretton Woods Konferansı sonunda kurulan IMF, Dünya Bankası ve GATT gibi sistemin parçası olan kurumlar önemli rol oynamaktadırlar. Bölgesel bütünleşme hareketleri bazında bakıldığında; serbestleşme hareketleri bölgesel düzeyde gerçekleştirilse de netice olarak küreselleşmeye katkı sağlamaktadır. Her ne kadar başlangıçta dış ticareti serbestleşmeye yönelik girişimler olsa da günümüzde bu durum mal ticaretinin dışına çıkarak finans, kişiler, hizmetler, sermaye vb. unsurların serbestleştirilmesine yönelik çabaları da içermektedir. Günümüzde sadece mal ve hizmetlerin uluslararası alanda mübadelesi söz konusu olmamakla beraber aynı zamanda üretim faktörlerinin de dolaşımı söz konusudur. Ancak sermaye ve müteşebbis gibi bazı

faktörlerin uluslararası alandaki dolaşımında teknik ve hukuki engellerde azalma görülürken, emeğin dolaşımında yüksek teknik ve hukuki engeller söz konusudur. Emeğin uluslararası alandaki dolaşımı; illegal, legal, Avrupa Birliği (AB)'nde olduğu gibi üye ülkelerin ortak paydalı bir anlaşmada buluşmaları sonucunda serbestleşme sağlanmaktadır. Bölgesel iktisadi entegrasyon hareketleri, emeğin uluslararası alanda olmasa da entegrasyon bölgesi içinde herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmadan hareket serbestisi olanağı tanımaktadır. Bunun sağlanabilmesi için de entegrasyon bölgesinin en azından üçüncü aşamada, yani ortak pazar (tek pazar) aşamasında olması gerekmektedir. Emeğin entegrasyon bölgesindeki serbest hareketi neticesinde gerek ev sahibi ülke ve gerekse de kaynak ülke açısından çeşitli etkiler söz konusu olmaktadır. Bu çalışmada, bu hareketliliğin entegrasyon üyesi ülkeler açısından ne tür etkiler doğurduğu çalışmamızın odak noktasıdır.

Dünya genelinde etkili bulunan bütünleşmelerin en başarılısı olarak görülen Avrupa Birliği sınırları içinde emek faktörü hareketliliğinin hem birlik ekonomisi hem de üçüncü ülkelerin ekonomileri üzerindeki etkileri ortaya konulurken, diğer bölgesel bütünleşme hareketlerinin Avrupa Birliği'ni model olarak ele almaları konularında yapılan değerlendirmelere ayrıca yer verilecektir. Bu çalışma ile başarılı bir bölgesel bütünleşme olan Avrupa Birliği'nin birlik içinde işgücü hareketliliğinin önündeki engelleri kaldırmasıyla, birlik içinde oluşan işgücü hareketliliğinin birlik ekonomisi üzerindeki etkilerini ve dünya ekonomisinin gelişmesi üzerindeki etkin rolünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Diğer bölgesel ekonomik bütünleşmelerin, AB'nin başarılarını ortaya koyamamalarındaki nedenlerin ayrıca araştırılması gerekmektedir. Birçok azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere geleneksel normlar, ekonomik gelişmişlik ve kalkınmaya ilişkin sorunlar yeterince farkındalık oluşturamamış ve bu ülkelerin gelişme dinamizmini canlandıramamıştır. Buna karşın aday üye statüsünde bulunan Türkiye'nin AB'nin dış ticaret partneri olması dolayısıyla tam üyelik müzakere sürecinde gerek gümrük birliğinin sağlanması gerekse kısmen serbest dolaşım olanaklarının verilmesi neticesinde işgücü hareketliliğinin ülke ekonomisi üzerindeki pozitif etkileri irdelenecek olup potansiyel aday ülkeler ve diğer aday ülke statüsündeki ülkeler için de yapılacak araştırmalar bir kaynak niteliği ortaya koyacaktır. Yapılacak bu çalışmalar esnasında güncel istatistiki veriler kullanılarak yapılacak karşılaştırmalarla literatüre katkı sağlanacaktır.

Çalışmamızda, verilerin tablolara ve grafiklere aktarıldığı, karşılaştırılarak incelendiği ve veriler arasında ilişki kurularak ortaya konulduğu nitel araştırma yöntemi kullanılacak olup, Nitel araştırma yöntemi desenlerinden doküman analizi kullanılacaktır. Doküman analizi; kitapların, dergilerin, gazetelerin, elektronik içerikli belgelerin vb. gibi yazılı materyallerin incelenmesine dayanmaktadır. Toplanacak veriler, önceden belirlediğimiz tematik özelliklere göre betimsel analize tabi tutulacaktır. Bu analiz yönteminde verilerin sistemsal ve net bir biçimde ortaya konulması büyük önem arz etmektedir. Ayrıca çalışmamızda kullanacağımız şekiller, tablolar ve diyagramlar veri ilişkilerini bir arada göstermesi ve görsel olarak sunması verilerin anlaşılması için büyük kolaylık sağlayacaktır. Bu yöntemle çalışmanın savunulmasında hem jüri üyeleri hem de çalışmadan yararlanacak araştırmacılar ve okuyucular için daha kolay ve anlaşılır olmasını sağlayacaktır.

Çalışmamızın birinci bölümünde; dış ticaretin nedenleri, Liberal, neo-Liberal ve modern dış ticaret teorilerinden, ikinci bölümde; serbest ticaret, entegrasyon kavramı, türleri, aşamaları, başarı şartları, dünyadaki küresel ve bölgesel entegrasyon hareketlerinden, üçüncü bölümde; serbest hareketlilik (serbest dolaşım) kavramı, AB fikrinin ortaya çıkması ve AB'nin tarihsel gelişimi, AB'nin genişleme süreci, AB'nin demografik yapısı, istihdam ve göç politikaları, AB'de işgücü hareketliliğinin gelişimi ve işgücüne tanınan haklar, serbest dolaşıma getirilebilecek kısıtlamalar, AB vatandaşlığı kavramı, Türkiye ile AB ilişkileri ve Türk işçilerinin AB'de serbest dolaşımından bahsedilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET TEORİLERİNİN ANALİZİ

Dış ticaret; uluslararası ve bölgelerarası alanda mal ve hizmet alışverişi anlamına gelir. Birçok ülkede milli gelir içinde önemli bir pay teşkil eder (<http://gsme.sharif.edu/~trade/> erişim tarihi: 04/04/2021). Dış ticaret, basit bir ifadeyle bir ülkede üretilen mal ve hizmetin, başka bir ülke parası ya da mal ve hizmeti karşılığında o ülkeye aktarılmasını ifade eder. Ulusal sınırları aşan ticaret ve artan rekabet sonucu mal ve hizmet fiyatlarının ucuzlaması tüketicilerin daha ucuz bir şekilde farklılaştırılmış mal ve hizmetlere ulaşma olanağı doğar (Business Dictionary, 2016; akt. Balcı & Göcen, 2017: 2). Adam Smith'in 1776 yılında yayınlanan "Milletlerin Zenginliği" adlı eserinde, dış ticaret ilk kez analiz edilmiştir. Adam Smith'ten önce merkantilistler ve fizyokratlar tarafından görüşler ortaya konulsa da bu görüşler sistematik olmaktan uzak, büyük eleştirilere maruz kalan ve dönemin koşullarında kabul görmemiş fikirler olmaktadır. Bu bölüm adı altında uluslararası ticaretin nedenleri, uluslararası ticaret teorisinin doğuşuna zemin hazırlayan doktrinlerden (Merkantilizm ve Fizyokrasi) bahsedilecek olup, Liberal iktisadi doktrine ve Neo-Liberal iktisadi doktrine ait teorilere yer verilecektir. Daha sonra Dış ticaret teorisi ile iktisadi bütünleşme teorisi arasında bağlantı kurularak çalışmamızın ana omurgasını oluşturan iktisadi bütünleşme teorisi üzerinde durulacaktır.

1.1. DIŞ TİCARETİN NEDENLERİ

Ülkelerin birbiriyle ticaret yapmaları (yani dış ticaret), temelde doğal kaynakların dengesiz dağılımının bir sonucu olduğu söylenebilir. Bu durum ülkelerin kendi öz kaynaklarıyla kalkınmasında ve gelişmesinde çeşitli sorunlar oluşturmaktadır. Bir ülkenin dış ticaret yapmasındaki maksadı ya hiç üretilmeyen bir maldır ya da üretilen bir mal olmasına rağmen yüksek maliyetlerle üretilmektedir. Bu nedenle ülkeler birbirleriyle dış ticaret yaparken aynı zamanda birbirlerine bağımlı hale gelmektedirler. Tuncay Akyol (2016)'a göre ülkelerin üretimlerini ülke dışında pazarlama olanağı elde etmek, yurtiçindeki düşük üretim düzeyi nedeniyle ithalat yapmak istemeleri, ülkeler arasındaki fiyat farklılıkları ve genel ekonomik dengesizliklerin varlığı ülkelerin dış ticaret yapma nedenleri arasında saymıştır. (Akyol, 2016). Nurhan Serim (1998), ülkelerin dış ticaret

yapma nedenlerini; arz yönlü nedenler ve talep yönlü nedenler olarak gruplandırmış, arz yönlü nedenlere; ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarını (ölçek ekonomileri) ve üretim faktörlerinin sahip olduğu verimlilik ve yoğunluk farklılıklarını ve ülkelerin iklim, toprak ve teknolojik yapılarındaki farklılıklardan bahsederken, talep yönlü nedenlere; zevk ve tercihlerin ülkeden ülkeye farklılık göstermesi, ülkelerin farklı gelir düzeylerine sahip olması gösterilen nedenlerdir (Serim, 1998: 4-6). Elbette ülkelerin birbirleriyle dış ticaret yapmaları sadece yukarıda bahsettiğimiz nedenlerle sınırlı değildir. Ülkelerin birbirleriyle ticaret yapmaya iten diğer nedenler; ülkelerin kaynak zenginliği bakımından farklılık göstermesi, karşılaştırmalı üstünlükler, üretimde işbölümü ve uzmanlaşma, kalite ve fiyat farklılıkları, talep fazlasını değerlendirme, ülkenin kalkınması ve gelişmesini sağlamak amacıyla yatırım mallarını temin etmek ve sermaye birikimini sağlanmak, farklı mal türleri, talep ve istihdam artışı, sübvansiyonlar, yardımlar ve diğer birtakım nedenler sayılabilir (<http://suluovatso.org.tr/tcrt/album/belge/dokuman/Dis-Ticarete-Giris.ppt> erişim tarihi: 08/03/2021). Bu açıklamalar çerçevesinde ülkelerin spesifik özellikleri hariç ülkelerin dış ticarete girişmelerindeki belirgin nedenler arasında; dünya üzerinde doğal kaynakların dengesiz dağılması ve bu dengesiz dağılımdan kaynaklı fiyat farklılıkları, tüketicilerin zevk ve tercihlerindeki farklılıkların bir sonucu olarak farklı malların üretilmesi, dünya üzerinde farklı coğrafi ve iklimsel özelliklere bağlı olarak yetişen organik ürünler vs. ülkelerin dış ticaret yapmalarının nedenleri arasında olduğunu söyleyebiliriz.

1.2. DIŞ TİCARET TEORİLERİNİN ANALİZİ

Takas sistemi ile ilk insan toplulukları arasında meydana gelen dış ticaret, tarihsel gelişim süreci içinde büyük bir dönüşüm geçirerek günümüze kadar gelmiştir. Bu süreç içerisinde dünya nüfusunun artması ve buna bağlı olarak insan ihtiyaçlarının artması, iletişim ve ulaştırma teknolojileri alanlarında meydana gelen gelişmeler dünya ticaretinin büyümesinde önemli katkılar yapmıştır. Ticaretin asıl ağırlığını mal ticareti oluştururken, hizmetler ticareti geri planda kalmıştır. Bu nedenle uluslararası ticaret teorileri mal ticareti üzerine kurulmuştur. Teknolojik alanda meydana gelen baş döndürücü gelişmeler neticesinde uluslararası hizmet ticaretinin büyümesi, uluslararası hizmeti akımlarını ticaretin odak merkezi haline getirmiştir (Seyidoğlu, 2015:21). Günümüzde dünya

üzerinde yaklaşık iki yüze yakın ülke varlık göstermektedir. Bu ülkelerden birkaç tanesini dışarıda bıraktığımızda diğer ülkeler arasında yaşanan ticari ilişkilerin karmaşıklığı, ticari ilişkilerin sadece mal ile sınırlı olmayıp, hizmetler, doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye yatırımları, teknoloji transferi, ülkeler arasında işgücünün sınırlı hareketli olması gibi etkenlerin söz konusu varlığı ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin Liberal uluslararası ticaret kuramları ile açıklanamaması iktisatçıları ve analistleri yeni uluslararası ticaret kuramları arayışına sevk etmiştir. Ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin günümüzde geldiği nokta açısından Liberal uluslararası ticaret kuramları ile mevcut ticari bağlantıları açıklamak mümkün olmamakla beraber yetersiz kalmaktadır. Teknolojik gelişmeler, uluslararası ticari ilişkileri yeniden biçimlendirmiş ve dış ticaret kuramları artık dış ticareti; teknolojik gelişmeler, küreselleşme, küresel ve bölgesel entegrasyon ekseninde incelemeye başlamışlardır. Bugün teknolojik gelişmelerin var olduğu nokta, yerli üretimle dış ticaret bağıntısını, uluslararası zincirli üretim-endüstri içi ticaret biçimini almıştır (Yılmaz, 1992 akt. Öztürk, 2003: 109).

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde küreselleşmenin de etkisiyle dünyada meydana gelen değişimler gerek üretim ve gerekse de dış ticaretin yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur. Küreselleşmenin üretim üzerinde meydana getirdiği en önemli değişiklik, çokuluslu şirketler vasıtasıyla üretimin doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kaymasıdır. Literatürde bu duruma üretimin uluslararasılaşması veya üretimin küreselleşmesi adı verilmektedir. Üretimin küreselleşmesi ile birlikte vasıfsız işgücünün hareketi sınırlanırken, çokuluslu şirketler aracılığıyla özellikle kaynak ülkeden gelen profesyonel personel beyin göçü niteliğine bürünmüştür. Ayrıca çokuluslu şirketlerin, diğer ülkelerdeki şubeleri veya iştirakleri aracılığıyla ülkeler arasında gerçekleştirdikleri alım-satım faaliyetleri o ülkelerin ithalat ve ihracat akımlarına katılarak ülkenin dış ticaretine katkıda bulunurlar.

Dış Ticaret Teorisi'nin başlıca amacı, ülkeler arasında yapılan dış ticaretin (mal ve hizmet alım-satımı) nedenleri açıklamaktır ve ticaretin nedenlerini açıklamaya dönük olarak yanıtlaması beklenen üç temel soru söz konusudur. Bu sorulardan ilki; ülkelerin neden dış ticaret yaptığıdır. İkinci sorusu; ülkelerin dış ticaret bileşimini oluşturan ihracat ve ithalatta hangi malları ihraç edeceği, hangi malları ithal edeceği ile ilgilidir. Üçüncü soru ise; dış ticaret hadleri olarak ifade ettiğimiz ihraç malları fiyatlarının ithal malları fiyatlarına oranının nasıl belirlendiğidir (Seyidoğlu, 2015:22-23). Dış ticaret

kuramlarının tarihsel gelişim sürecine baktığımızda, Orta Çağ'ın sonları ile Sanayi Devrimi arasındaki süreçte feodalizmin yıkılması, merkezi devletlerin güçlenmesi ve coğrafi keşiflerle beraber keşfedilen yerlerdeki zenginliklerin Avrupa'ya taşındığı görülmektedir. Söz konusu dönem, ekonomik açıdan sermaye birikimini teşvik eden ve serbest piyasa ekonomisinin altyapısını oluşturan ticaret kapitalizminin (Merkantilizm) kendini gösterdiği dönemin adıdır. Bu bakış açısından Merkantilizm, tüccar sınıfının düşüncelerinin ekonomiye yansıtıldığı bir akımdır. Dış ticaret kuramlarının tarihsel gelişim seyri incelendiğinde; ticaret kapitalizmi Merkantilizmi, tarım kapitalizmi Fیزیokrasiyi, Sanayi Devrimi ise Liberal İktisadi düşünceyi meydana getirmiştir (Öztürk, 2003:109).

1.2.1. Merkantilizm

Merkantilizm, Avrupa iktisadi düşüncesinde ve ulusal politikalarında 1500-1800 yılları arasındaki dönemi ifade eder. Merkantilizm düşüncesinin ilk yazılı kaynağı, İtalyan bir tüccar olan Antonio Serra tarafından 1613 yılında kaleme alınan “Maden Kaynağına Sahip Olmayan Ülkelerde Altın ve Gümüşü Bollastıran Nedenler Üzerine Kısa Bir İnceleme” adlı bir broşür olduğu ifade edilmektedir. Sir James Stueart, 1767 yılında yayınladığı “Politik Ekonominin İlkeleri Üzerine İnceleme” adlı eseri ile Merkantilizmi sistematik olarak inceleyen bir diğer iktisatçıdır (Savaş, 2007:137). Merkantilizm, köken olarak tüccar anlamına gelen “Merkant” kelimesinden türeyen Latince bir kavramdır. 16. yüzyılda Avrupa’da başlayan Rönesans ve Reform hareketleri, bilimin doğduğu bir dönem olarak nitelendirilmekte ve dönemin düşünürlerinden olan John Hales, John Locke, David Hume, Adam Smith ve John Stuart Mill, Nikolas Kopernik gibi düşünürlerin iktisat ile ilgili düşünceleri Merkantilizmin doğuşunu hazırlamıştır (Çelik, 2020). Merkantilizm, bir iktisadi düşünce olarak varlığını altın ve gümüş gibi değerli madenlerin bolluğuna dayandırmakla birlikte coğrafi keşiflerin başlatılmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerika kıtası dahil olmak üzere Afrika, Güney (Latin) Amerika, Güney ve Güneydoğu Asya’ya yapılan seyahatler neticesinde yapılan ticaret ve oluşturulan koloniler aracılığıyla buradaki altın maden yataklarının sömürülerek Avrupa’ya aktarılması; ticaret hacminin büyümesine ve değerli madenler konusunda iktisadi teorilerin ve düşüncelerin geliştirilmesine neden

olmuştur. Özellikle pusulanın gelişmesine bağlı olarak gelişen denizcilik faaliyetleri, büyük ölçekli keşiflerin yapılmasını ve ticari alanın genişlemesine yol açmıştır (Bocutoğlu, 2014: 17). Merkantilistler, devlet hazinesinde altın ve gümüş miktarının arttırılmasının ancak, ihracatı teşvik etmek, sanayide yerli hammadde kullanmak, hammadde ihracatını yasaklamak ve ithalatını serbest bırakmak, nihai ürün ithalatını yasaklamak suretiyle arttırılabileceğini belirtmişler ve bu yöndeki politikaları desteklemişlerdir (Sezgin, 2014).

1860'lı yıllarda Birleşik Krallık'ta ortaya çıkan ve Batı Avrupa başta olmak üzere Kuzey Amerika, Japonya ve dünyanın diğer ülkelerine yayılan Endüstriyel Devrim'den sonra üretimde kullanılan kas gücünün yerine buhar gücünün kullanılması, geleneksel el tezgâhları yerine kitlesel fabrika üretiminin almasıyla artık yüksek üretim sağlanmaktaydı. Şimdi ekonomideki temel problem üretim değildi, üretilen bu mallara pazar bulunması (talep) gerekiyordu. Bu noktada merkantilist görüşlerin bu soruna cevap verememesi neticesinde görüş çatışmaları başlamış ve merkantilist görüşler yerine liberal ekonomik görüşler almaya başlamıştır. Merkantilizme en büyük tepkiler David Hume ve Adam Smith tarafından gösterilmiştir. David Hume'a göre, ülkelerin dış ticaret fazlası vererek altın stokunu arttırması, tabiri caizse bindiği dalı kesen mekanizmayı var etmektedir. Özetle ifade etmek gerekirse, o dönemde ekonomide altın-para mekanizması kullanılmaktaydı. Ülkeler yaptıkları dış ticaret sayesinde bir dış ticaret fazlası oluştururlar ve bu fazlalık nedeniyle ülkeye bol miktarda altın veya gümüş girer, bu yüksek miktardaki maden girişi sebebiyle piyasa bol miktarda para sürülür ve fiyatlar genel düzeyini yükseltirken, sonuç olarak ihraç mallarının pahalılaşmasına neden olur. Bu durum ithal malların ucuzlamasına ve tüketicileri ithalata yöneltir. Böylece oluşturulan dış ticaret fazlası erir ve dış ticaret dengesi sağlanır (Seyidoğlu, 2015: 26-27). Merkantilist görüşlere büyük tepki gösteren bir diğer iktisatçı Adam Smith'tir. Smith'in görüşlerine ileride değinilecektir. Bundan sonra iktisadi gelişmeye katkısının az olduğu düşünülen, yaklaşık yirmi beş otuz yıllık bir dönemi kapsayan ve iktisadi bir ekol olarak kabul görmeyen Fizyokrasi 'den bahsedilecektir.

1.2.2. Fizyokrasi

Fizyokrasi (Physiocracy) kelimesi, Fransızca “Physiocrate” kelimesinden gelmekte ve Quesnay’ın ölümünden sonra bu kelime ilk kez 1776 yılında Dupont de Nemours tarafından kullanılmıştır. Fizyokrasilere göre; tanrının iradesinin evrende tecelli etmesiyle bir “doğal düzen” oluşmuştur. Dünyada bir doğal düzen olduğu gibi bir de toplumsal düzen mevcuttur. Toplumsal düzen, insanlar tarafından ortaya konulmuştur. Hem doğal hem de toplumsal düzene uyulduğu takdirde en yüksek mutluluk sağlanırken aksi takdirde, istenmeyen sonuçlar ortaya çıkacaktır. Bu felsefi görüşün doğal bir sonucu olarak devlet düzenlemeleri hem gereksiz hem de istenmeyen bir durumdur. Bu düşünce, “Bırakınız yapsınlar, Bırakınız geçsinler (Laissez Faire Laissez Passer)” sloganının temelini oluşturmaktadır (Savaş, 2007:228-229). Aslında Fizyokrasi’nin doğal düzene yönelmesinin arka planında 18. yüzyıldan önce ve sonrasında modern bilimlerde meydana gelen gelişmeler ve özellikle Fizik ve Astronomi alanlarında yapılan keşiflerin sosyal bilimlere de dâhil olmak üzere birçok alanı etkilemesidir. 18. yüzyılda gelişmeye başlayan iktisat bilimi doğal olarak gelişmelerden etkilenmiştir. Bu durum hem fizyokratların iktisadi politikalarında hem de yayınladıkları çalışmalarda kendini göstermiştir (Günay, Türkmen, & Özbek, 2018: 41). Fizik yöntemlerinin iktisat alanındaki ilk analizleri François Quesnay’ın 1756 ve 1758’de yayınlanan çalışmalarında görülmektedir (Günay, Türkmen, & Özbek, 2018: 51).

Fizyokrasi, 1750’li yıllarda Fransa’da merkantilizme bir tepki olarak ortaya çıkan ve gelişen, toplumun “Doğal Düzen” ile yönetilmesi gerektiğini savunan bir iktisadi görüşün adıdır. Fizyokratlar, ekonomik kavramları ve olguları teorik ve sistematik açıdan incelemeleri nedeniyle hem iktisat biliminin kurucuları hem de iktisadi düşüncenin ilkokulu olarak kabul edilmektedirler (Rekhi, t.y). Fizyokrasiyi ortaya çıkaran nedenlere baktığımızda; merkantilizm, İngiltere’den çok Fransa’da daha büyük bir tepki ile karşılaşması ve tarıma dayalı olan Fransız ekonomisinin Jean Baptiste Colbert’in Fransa’nın sanayileşme çabaları nedeniyle ekonomik yaşama getirdiği kısıtlamaların bir fayda sağlamamasıdır. Fizyokrasi’nin ortaya çıkmasındaki bir başka neden ise; Fransa’nın kolonileriyle giriştiği savaşları kaybetmesi ve sarayın savurgan harcamaları nedeniyle halkın vergi yükünün devamlı artmasıdır. Ruhban sınıfı ve asillerin vergilerden muaf olmaları ve verginin köylülere yüklenilmesidir (Savaş, 2007: 225). Sonuç olarak

yukarıda da bahsedildiği üzere Fizyokrasi, merkantilizmin tarıma dayalı olan Fransız ekonomisinin kötü yönetilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Fizyokrasi'nin kurucusu François Quesnay'dır. Kendisi Fransa kralı 15. Louis'in doktorudur. Quesnay, Fransa'nın yaşadığı ekonomik sıkıntılara tanıklık etmiş ve altmış yaşından sonra iktisada ilgi göstermeye başlamıştır. Kaleme aldığı "Ekonomik Tablo" (Tableau Economiqu) adlı eserinde doğal düzenin işleyişini göstermeye çalışmıştır. Bu eser, ekonomik yaşamı inceleyen ilk eserdir (Vaggi, 1987; akt. Tomanbay, 2019: 39). Fizyokratların diğer temsilcileri; Dupont de Nemours (1739-1817), Mercier de la Riviere (1720-1793), Le Trosne (1728-1780), Baudeau (1730-1792), Turgot (1727-1781) ve Mirabeau'dur. Turgot dışındaki düşünürler Quesnay'in fikirleri açıklamaya ve yaymaya çalışmıştır. Turgot, özgün fikir ve düşünceleriyle bu düşünürlerden ayrılmaktadır. Turgot, fizyokrasi'nin tarımın üretkenliğine, ticaret ve sanayinin kısırlılığına yönelik görüşlerine katılmamakta, değer üzerine bilimsel çalışmalar yaparken subjektif değer teorisine katkıda bulunabilecek düzeyde fikirler ortaya koymuştur. (http://blog.aku.edu.tr/mmasca/files/2016/12/iddt_II_hafta_fizyokrasi_adamsmith_j_b_say.ppt erişim tarihi: 17/03/2021).

Zenginlik ve üretim konusunda fizyokratlar ilk araştırma örneklerini ortaya koymuşlardır. Fizyokratlara göre toplumun zenginliği; çiftçilik, balıkçılık ve madencilik gibi faaliyet alanlarından ve doğanın cömertliğiyle üretim neticesinde ortaya konulan mallardır. Servetin kaynağının sadece toprak olduğunu düşünen fizyokratlar, çiftçilikte kullanılan emeğin üretken olduğu savunmalarına neden olmuştur (Savaş, 2007: 230). Quesnay 'ye göre toplum üç sınıftan oluşmakta; kiracı çiftçilerden ve tarım emekçilerinden (tarım işçisi) oluşan üretken sınıftır. Bu sınıf, toprakları işleyerek ulusun yıllık zenginliğini yeniden üretimini sağlamakta, tarımsal üretim için yapılan harcamalar bu sınıfın kullandığı avanslarla karşılanmaktadır. Ayrıca bu sınıf toprak sahiplerinin senelik gelirlerini ödemektedirler. Ulusun zenginliğinin yıllık yeniden üretiminin değeri, üretken sınıfın yıllık olarak elde ettiği tarım ürünlerinin satış değeri ile saptanmaktadır. İkinci sınıf ise kralı, toprak sahiplerini ve kiliseyi kapsamakta ve ilk sınıfın ödediği rantla geçimlerini sağlamaktadırlar. Bir diğer sınıf ise Quesnay'in kısır sınıf olarak nitelendirdiği tüccar ve sanayici kesimin oluşturduğu üçüncü sınıftır. Quesnay 'ye göre bu sınıf, üretken olan tarım kesiminin dışında kalan ve ürünlerin şekil, mekân gibi özelliklerini değiştirmesi sonucunda yaptığı harcamalar karşılığında gelirleri toprak

sahipleri tarafından ödenen diğer yurttaşların tamamını ifade eder (Quesnay, 1862:150; akt. Kaymak, 2005:3-4). Fizyokratlar, üretilen hasılanın toplumsal sınıflar arasındaki döngüsünü incelerken hasılanın bu sınıflar arasındaki bölüşümünü de göz ardı etmemişlerdir. Bu anlamda bölüşüm teorisini ilk ortaya koyan doktrin Fizyokrasi' dir. Quesnay, Ekonomik Tablo adlı eserinde hasılanın toplumsal sınıflar arasındaki bölüşümünü açık bir şekilde anlatmıştır. Gelir tarım kesiminde çalışan, kiracı çiftçiler ve tarım işçileri tarafından yaratılır, diğer sınıflara dağılır ve yeniden üretken sınıfta toplanır. Görüldüğü üzere bölüşüm, kapalı bir devresel sistemi andırmaktadır. Ayrıca, Quesnay bölüşüm tablosunu vücudumuzdaki kan dolaşımına benzetir. Kan, kalp tarafından pompalanarak damarlar yoluyla bütün vücudumuzu dolaşır ve tekrar kalbe gelir. Bu döngü sürekli olarak tekrarlanır. Bölüşüm sistemi de bu duruma benzer olarak herhangi bir kayba uğratılmadan doğal yasalara uygun şekilde dağıtılmalıdır. Fizyokratlara göre tanrının doğal düzene müdahalesi istisna olması hasebiyle bu müdahale dışında herhangi bir müdahale söz konusu olmamalıdır. Başka bir ifadeyle devlet ekonomik sistemin dışında tutulmuştur. (Günay, Türkmen, & Özbek, 2018:57-58). Fizyokratlar, toplumsal sınıflar arasındaki harcamaların niteliğini ve etkilerini incelerken toplumun tasarruf faaliyetini “aylak birikim” olarak görmüş ve hoş karşılamamışlardır. Onlara göre tasarruf edilen paranın tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesine ve dolayısıyla net üretim düşmesine neden olur (Savaş, 2007: 231). Sonuç olarak fizyokratlar tasarruflara karşı çıkmışlardır.

Fransa, 14., 15. ve 16. Louis dönemlerinde; ulusal ve uluslararası ticaretin önündeki engellerden, vergi yolsuzluklarından, çok fazla büyümüş tüccar sınıfından, gelişmemiş tarım sektöründen, monopol bir yapıya kavuşmuş sanayi sektöründen, sarayın savurgan harcamalarından ve koloni savaşları nedeniyle büyüyen borçlarından, ruhban ve asiller sınıfının arazi vergilerinden muaf olmalarından ve bütün vergi yüklerinin kırsal nüfusa yüklenilmesinden dolayı sıkıntılı zamanlar geçirmekteydi. Fizyokratlar; ruhban ve asiller sınıfının geleneksel vergi muafiyetlerinin kaldırılmasını, çok çeşitli vergiler yerine tek vergi uygulamasını ve toprak sahiplerinin net üretimdeki paylarına göre vergi ödemeleri istemişlerdir (Savaş, 2007: 231-232). Fizyokratlar, tek üretken sektörün tarım olması hasebiyle tarımdan elde edilen artık ürünün rant olarak arazi sahiplerine gittiğini ve doğal olarak bu rantın vergilendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Alp & Karakaş, 2007: 8). Sonuç olarak; vergi çeşitliliğini ortadan kaldırırken, vergi toplama işlemini

kolaylaştırmayı ve arazi sahibinin ekonomik durumunu iyileştirmeyi hedeflemişlerdir (Savaş, 2007: 232). Fizyokratların dış ticaret ile ilgili görüşlerini incelediğimizde; daha önce de belirtildiği üzere fizyokratlar ticareti, üretilen malların mübadelesi (el değiştirmesi) olarak görmelerinden dolayı kısır görmektedirler. Başka bir deyişle üretken bir sektör olarak görmemektedirler. Bütün bu görüşlere rağmen serbest ticaret desteklemişlerdir. Bunun amacı tarımsal net ürünü arttırmaktır. Fizyokratların ilgilendiği ve herhangi bir teorik çerçeve oluşturmadığı bir diğer konu ise nüfustur. Fizyokratlara göre nüfus artışı, net üretim artışının bir sonucu olmakla birlikte herhangi bir ekonomik probleme neden olmayacaklardır (Savaş, 2007: 233-234). Fizyokratların sermaye ve faize yönelik görüşlerini özetleyecek olursak; fizyokratlar, sermayeyi maddi bir üretim aracı olarak görmüşlerdir. Bu anlamda sermayeyi bir üretim faktörü olarak ilk kez kullanan doktrinin Fizyokrasilere olduğunu söyleyebiliriz. Geliştirdikleri avances annuelles ve avances primitives kavramları ile sabit ve dolaşan sermaye (döner sermaye) arasındaki ayrımı ortaya koymuşlardır. Modern sermaye çözümlemesini ilk kez fizyokratlar yapmışlardır (Kaymak, 2005: 9; Savaş, 2007: 246-247). Fizyokratların faize yönelik görüşlerini, Quesnay'in faiz ile ilgili görüşleri temel alınarak ifade edilecektir. Quesnay'e göre faiz, "doğal yasa"ya tabidir ve tarımsal gelire dayanır. Başka bir ifadeyle, faiz tarımsal gelire göre az veya çok olabilir (Savaş, 2007: 247).

Fizyokrasi bir doktrin olarak iktisadi düşüncelere çeşitli katkılar sağlamakla beraber diğer taraftan çeşitli görüşlerinden dolayı eleştirilere maruz kalmışlardır. İktisadi düşünceye katkılarını baktığımızda; genel denge tanımını getirmişlerdir, net ürün kavramı ile emek- değer teorilerinin gelişmesine katkı sağlamışlardır, verimli ve verimsiz emek ayırımını kullanmış, safi hasıla ve Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) kavramlarını kazandırmışlardır (Atamtürk, 2020: 43). İktisadi düşünceyi belli bir mantıksal çerçeveye ve sistemli bir yapıya kavuşturmuş, iktisadın bir bilim olarak ortaya çıkmasında büyük katkıları olmuştur. Turgot 'un iktisadi düşünceye yaptığı katkılar sayesinde sermaye-yatırım ve büyüme kavramları sonraki iktisatçıların bu kavramalara olan ilgilerini arttırmıştır. Fizyokratların tarım ile ilgili görüşleri tarımsal verimliliği ve tarımda sanayileşme fikrini ortaya çıkarmıştır. Verginin sadece arazi sahibinden alınmasına yönelik tek vergi görüşüyle, servetin de vergilendirilmesi gerektiğini ortaya koymuşlardır. Her türlü tekelleşme ve devletin ekonomideki varlığına karşı çıkmışlardır. Serbest piyasa ekonomisinin temelini oluşturan özel mülkiyet, özgür girişim ve rekabet

gibi kavramlara ekonomik işlerlik kazandırmışlar (Günay, Türkmen, & Özbek, 2018: 62-63) ve kapitalist sistemi bu kavramlar üzerinde temellendirmişlerdir. Fizyokratlara yönelik eleştirilere baktığımızda; zamana ve mekâna bağlı olmayan evrensel iktisat kanunları geliştirmeye çalışmışlardır. Verginin sadece tarımdan alınması gerektiğini belirterek, verginin tek bir kesime yüklenilmesi istemişlerdir (<https://kisi.deu.edu.tr/dilek.seymen/> erişim tarihi: 21/03/2021). Fizyokratların savunduğu akılcılık (rasyonalizm) ilkesi eleştirilmiş, alternatif olarak David Hume 'un 1740'lı yıllarda öncülüğünü yaptığı deneysel yöntem savunulmuştur. 1767'de Steuart ve 1770'de Ferdinando Galiani tarafından yoğun bir şekilde kullanılmıştır (Savaş, 2007: 256). Fizyokratlarla ilgili olarak buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle Elbette ortaya konulan fikirler ve görüşlerin bir kısır döngü içinde kalması, dar bir kesim tarafından ilgi görmesi ve herhangi bir düşünce sistematığının olmaması kısa süreli olmasına neden olsa da iktisadın bir bilim olarak doğmasında, iktisadın gelişmesini sağlayacak önemli kavramların ve teorilerin literatüre kazandırılmasında önemli katkılarının olduğu su götürmez bir gerçektir.

1.2.3. Liberal Dış Ticaret Teorileri

İktisadın bir bilim olarak doğuşu, yaklaşık olarak iki buçuk asır öncesine dayanmaktadır. Genel kabule göre, iktisadi bilgilerin sistematik olarak tahlil edilmesi, sınıflandırılması, düzenli ve tutarlı bilgilerin elde edilmesi ve çözümlenmesi, Liberal İktisadi Doktrinin kurucusu olarak bilinen İngiliz İktisatçı Adam Smith'in kısaca "Ulusların Zenginliği" olarak bilinen eserinin 1776 yılında yayınlamasıyla başlar (Tomanbay, 2019: 33). Bu eser, Kıta Avrupası'nda savaşların durduğu ve dünya ticaretinden önemli gelişmelerin olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönem; "Aydınlanma Çağı" olarak adlandırılan, Sanayi Devrimi'nin daha yeni yeni filizlenmeye başladığı, İngiltere'nin tarım sektöründe gelişme gösterdiği ve korumacılığı geride bıraktığı, eski şirketlerin önemini kaybettiği ve dış ticarete önemli canlanmaların olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır (Savaş, 2007: 260-261). Liberal Ekolün gelişmesinde katkıda bulunan diğer iktisatçılar; John Stuart Mill, David Ricardo, Thomas Robert Maltus, Jean Baptise Say, Jeremy Bentham gibi iktisatçılar sayılabilir. Adam Smith, "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde dış ticarete yönelik ilke ve esasları ortaya koymuştur.

Adam Smith'e göre; bir ülke yurtiçinde ucuza imal ettiği malların üretiminde uzmanlaşmalı, pahalı imal ettiği malı diğer ülkelerden ithal etmelidir. Bütün ülkelerin bu şekilde yaptığı davranışlar sayesinde mallar ucuza üretilirken ülkeler bundan kazanç sağlar. David Ricardo'ya göre, ülkelerin aralarında yaptığı ticarette ülkelerin malların üretimindeki üstünlükleri şart değildir. Ülkelerin malların üretiminde sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlük önemlidir (Kaya, 2007: 91). Smith ve Ricardo'nun dış ticarete yönelik teorilerine daha sonra detaylı bir şekilde değinilecektir. Klasik dış ticaret teorilerini incelemeyen önce bazı basitleştirici ve sınırlandırıcı varsayımlardan bahsetmemiz gerekmektedir. Bu varsayımlar şu şekildedir (Seyidoğlu, 2015: 28);

- Dünyada sadece iki ülke vardır (biri ele alınan ülke diğeri ise diğer ülkelerin tümü) bu ülkeler iki mal üretirler ve üretilen malların homojen (türdeş) niteliktedir.
- Mal ve faktör piyasaları dahil tüm piyasalarda tam rekabet geçerlidir.
- Modellerde hükümet olmadığından gümrük tarifesi, kotalar ve dış ticaret üzerindeki diğer kısıtlamalar söz konusu değildir.
- Analizlerde taşıma maliyetleri sıfır kabul edilir.
- Kaynaklar tam istihdam durumundadır. Yani atıl kaynak (işsizlik) yoktur.
- Yapılan analizler Emek-Değer Teorisine dayanır.
- Uluslararası ticarette para kullanılmaz, uluslararası mübadelede değiş-tokuş (malın malla değişimi) söz konusu olup, malın fiyatı diğer malın cinsinden veya o malın üretiminde kullanılan faktör miktarıyla ölçülür.

1.2.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi (Adam Smith)

İktisadın bir bilim olarak doğuşu, yaklaşık olarak iki buçuk asır öncesine dayanmaktadır. Genel kabule göre, iktisadi bilgilerin sistematik olarak tahlil edilmesi, sınıflandırılması, düzenli ve tutarlı bilgilerin elde edilmesi ve çözümlenmesi, Klasik İktisadi Doktrin'in kurucusu olarak bilinen İngiliz İktisatçı Adam Smith'in kısaca "*Ulusların Zenginliği*" olarak bilinen eserinin 1776 yılında yayınlamasıyla başlar (Tomanbay, 2019: 33). Bu eser, Kıta Avrupası'nda savaşların durduğu ve dünya ticaretinden önemli gelişmelerin olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönem; "Aydınlanma Çağı" olarak adlandırılan, Sanayi Devrimi'nin daha yeni yeni filizlenmeye başladığı, İngiltere'nin tarım sektöründe gelişme gösterdiği ve korumacılığı geride

bıraktığı, eski şirketlerin önemini kaybettiği ve dış ticarete önemli canlanmaların olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır (Savaş, 2007: 260-261). Klasik Ekolün gelişmesinde katkıda bulunan diğer iktisatçılar; John Stuart Mill, David Ricardo, Thomas Robert Maltus, Jean Baptise Say, Jeremy Bentham gibi iktisatçılar sayılabilir.

Adam Smith, “Ulusların Zenginliği” adlı eserinde, serbest ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın yararlarını “Mutlak Üstünlükler Teorisi (Theory of Absolute Advantages)” ile açıklamıştır. Smith’e göre, bir diğer ülkeye göre daha düşük maliyetle üretebildiği malda uzmanlaşmalı ve bu malı üretmeli, daha pahalıya ürettiği malın üretiminden vazgeçip o malı diğer ülkeden ithal etmelidir (Seyidoğlu, 2015: 29). Mutlak Üstünlükler Teorisi’ne göre, bir ülke ucuza üretmediği malı, diğer ülkeden satın almak amacıyla ticaret yapar. Eğer bütün malları kendisi ucuza üretseydi diğer ülke ile ticari faaliyete girişmeyecekti. Üretimde üstünlük, bir ülke işçisinin diğer ülke işçisine göre daha fazla mal üretmesi ile ortaya çıkar. Bu ülkede işgücünü daha verimli kılan unsur, ülkelerin kullandığı teknolojilerin farklılığıdır. Ülkelerin kullandığı teknoloji, tek üretim faktörü olan emek faktörünü, bir ülkede diğer ülkeye göre verimli kılmakta ve etkinlik farklılığıyla beraber ülkeler arasındaki ticaretin kaynağını oluşturmaktadır (Ertürk, 2001: 16-17). Teoriyi örnek üzerinden açıklayalım. Bir işçinin bir günlük üretimi Türkiye ve Japonya için aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Mutlak Üstünlükler Teorisi Türkiye- Japonya Örneği

Bir işçinin bir günde ürettiği mallar		
	Giyim Ürünleri (birim)	Teknoloji Ürünleri (birim)
Türkiye	16	8
Japonya	4	12

Tablo 1’de gösterildiği üzere Türkiye giyim ürünlerinde, Japonya teknoloji ürünlerinin üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir. Çünkü Türkiye’de bir işçi günlük 16 birim giyim ürünü üretirken, Japonya’da 4 birim üretilmektedir. Teknoloji ürünlerinde ise Türkiye bir işçi günlük 8 birim üretirken Japonya’da 12 birim üretilmektedir. Bu nedenle mutlak üstünlükler teorisine göre Türkiye giyim ürünlerinde, Japonya teknoloji ürünlerinin üretiminde uzmanlaşmalıdır. Çünkü, Türkiye’de teknoloji ürünleri $16/8=2$ giyim ürünü

yapmakta; Japonya’da ise, $4/12=1/3$ birim buğday ile değiştirilmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye’de 1 birim giyim ürünü $8/16=1/2$ birim teknoloji ürünü, Japonya’da 1 birim giyim ürünü $12/4=3$ birim teknoloji ürünü ile değiştirilmektedir. Bu durumda, Mutlak Üstünlükler Teorisine göre birim emek başına düşen üretim miktarlarının farklılık göstermesi, ülkelerin karlı dış ticaret yapmalarında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda verdiğimiz örnek açısından değerlendirdiğimizde Türkiye Japonya’ya giyim ürünleri ihracatı yapmalı ve Japonya’dan teknoloji ürünleri ithalatı yapmalıdır, Japonya ise Türkiye’ye teknoloji ürünleri ihraç edip, Türkiye’den giyim ürünleri ithal etmelidir. Böylece her iki ülkenin refahı artmış olur. Mutlak Üstünlükler Teorisi, dış ticaretin nedenleri açıklamada kuşkusuz önemli bir teoridir. Ancak teori, dış ticaretin nedenlerini kısmen açıklayabilmiştir. Örneğin bir ülke tüm malları diğerinden daha ucuza üretirse ne olacak? Bu durum pek de imkânsız değildir. Teoride bahsedilen ülkelerden biri sanayileşmiş gelişmiş bir ülke diğeri ise sanayileşmemiş az gelişmiş bir ülke olması durumunda, gelişmiş ülkenin mutlak olarak üstün olduğu görülür. Bu durumda ticaretin dış ticaretin olmayacağı anlamına gelir. Fakat bu durum günümüzün küreselleşmiş dünya gerçeği ile uyuşmadığı aşıkardır (Seyidoğlu, 2015: 29-30). Ayrıca Öztürk’e göre Smith, dış ticaret sürecinde her iki ülke üreticisini etkileyen dinamik etkenlerden ve piyasa koşullarında oluşacak fiyatlardan bahsetmemiştir. Taşıma maliyetleri, döviz kurları, devlet müdahaleleri ve ölçek ekonomilerini analiz dışı bırakmıştır (Öztürk, 2003: 111).

1.2.3.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi (David Ricardo)

Adam Smith’in Mutlak Üstünlükler Teorisi’nin uluslararası ticareti açıklamada yetersiz kalması üzerine, Smith’ten yaklaşık kırk yıl sonra David Ricardo tarafından daha gerçekçi ve daha genel bir nitelik taşıyan Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi’ni (Theory of Comparative Advantages) iktisat bilimine kazandırmıştır. Ricardo’ya göre, uluslararası ticareti mutlak üstünlüklere dayandırmaya gerek yoktur. Mutlak Üstünlükler Teorisi, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi’nin özel bir durumudur. Mutlak üstünlüğün olduğu her durumda karşılaştırmalı üstünlük vardır, ancak karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu her durumda mutlak üstünlük söz konusu değildir. Önemli olan üretimde üstünlüklerin derecesidir. Bir ülke, diğer ülke/ülkelere göre hangi malların üretiminde

üstünlüğün derecesi yüksek ise o malın üretiminde uzmanlaşmalıdır (Seyidoğlu, 2015:30). Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, Emek-Değer Teorisi'ne dayandığından malların değişim (mübadele) değeri içerdikleri nispi emek miktarı ile ölçülmekte ve bu sebeple malların fiyatı bu nispi emek miktarı üzerinden hesaplanmaktadır (Aydınolat, 2007:18; akt. Gülmez, 2019: 13). Tablo 2'de Türkiye ve Almanya arasında kumaş ve buğday ticareti yapıldığı varsayımı altında bir işçinin bir günlük üretimi ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Tablo 2: Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Türkiye-Almanya Örneği

	TÜRKİYE	ALMANYA
Kumaş	20 m	30m
Buğday	60 kg	80 kg
Kumaşın fiyatı	3 kg buğday	2,66 kg buğday
Buğdayın fiyatı	0,33 m kumaş	0,37 m kumaş
Almanya'nın kumaştan avantajı	-	0,34 kg buğday
Türkiye'nin buğdaydan avantajı	0,042 m kumaş	-
Buğdayda üstünlük katsayısı	0,666	1,5
Kumaşta üstünlük katsayısı	0,75	1,33

Kaynak: Ertürk, 2001:17.

Tablo 2'ye göre Türkiye buğday Almanya kumaş üretmektedir. Almanya'nın hem kumaş hem de buğday üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre Türkiye ve Almanya ticaret yapamazlar. Ancak Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre her ne kadar Almanya her iki üründe mutlak üstünlüğe sahip ise de burada önemli olan üstünlüklerin derecesidir. Türkiye'de 1 kg buğday ile 0,33 m kumaş alınırken, Türkiye 1 kg buğdayı Almanya'ya satarsa karşılığında 0,375 m kumaş almaktadır. Başka bir ifadeyle Türkiye 1 kg buğday karşılığında Almanya'da 0,42 m kumaş daha fazla almaktadır. Almanya'da 1 m kumaşa 0,66 kg buğday alınırken, Türkiye'ye sattığında karşılığında 3 kg buğday elde etmektedir. Başka bir deyişle 1 m kumaş başına 0,34 kg buğday daha fazla satın almaktadır. Durum böyle iken her iki ülkenin birbiriyle ticarete girişmesi sonucunda her iki ülke de kazançlı çıkacaktır. Maliyetlerin sabit olduğu varsayımı altında Türkiye'nin buğday üretiminde, Almanya'nın kumaş üretiminde uzmanlaşması, Türkiye'nin kaynaklarını buğday üretimine ve Almanya'nın kaynaklarını kumaş üretimine kaydırması gerekmektedir (Ertürk, 2001: 17).

Her ne kadar teorik olarak böyle olsa da gerçek hayata baktığımızda neredeyse varsayımların hiçbirinin geçerliliği yoktur. Örneğin; para nötr değildir ve reel değişkenleri etkiler. Ticaret takas (trampa) ile değil, para ile yapılır. Karşı ticaret sistemleri (Barter, Dengeleme, Karşı-Satın alma, Geri-Satınalma vb.) bu duruma verilen örneklerden biridir. Maliyet unsuru olarak sadece emek değil, emeğe ek olarak sermaye, girişimci, doğal kaynaklar ve teknoloji de eklenmektedir. Üretim faktörlerinin ülkeler arasında hareketsiz olduğu varsayımı büyük oranda geçerliliği yitirmiştir, sınırlı olmakla birlikte faktör hareketliliği vardır. Günümüzde yaygın olan piyasa türü tam rekabet değil, eksik (aksak) rekabet piyasalarıdır. Uluslararası ticarete sadece birincil ekonomik faaliyetlerdeki ürünler (tarım, dokuma, hayvancılık, madencilik, balıkçılık, ormancılık vb.) değil, aynı zamanda ikincil (inşaat, kimya sanayi ürünleri, tekstil sanayi ürünleri, makine sanayi ürünleri, otomotiv sanayi ürünleri, metal sanayi ürünleri vb.), üçüncül (pazarlama, sağlık, eğitim, bankacılık, ulaşım, turizm vb.), dördüncül (Reklam yayıncılığı, yazılım hizmetleri, ağ işletmeciliği ve grafik tasarım hizmetleri) ve beşincil (dördüncül faaliyet neticesinde oluşan bilginin değerlendirilmesi ve yönetilmesine ilişkin fiziki/fiziki olmayan ürünler) ekonomik faaliyetlerdeki ürünlerin ticareti yapılmaktadır. Piyasaların tam istihdam seviyesinde olması gerekse geniş tanımda ve gerekse de dar tanımda söz konusu değildir. Taşıma maliyetlerinin sıfır olduğuna yönelik varsayım geçerli değildir (Ertürk, 2001: 18-19).

Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler teorisi, çeşitli araştırmacı ve yazarlar tarafından test edilmiştir. Bu çalışmalar şu şekildedir; konu ile ilgili ilk çalışma İngiltere ve ABD'nin 1937 yılına ait 25 sanayi sektöründeki ihracat ve emek verimlilik oranlarını kullanarak test eden McDougall tarafından yapılmış ve 1951 yılında yayımlanmıştır. McDougall'ın yaptığı test neticesinde ihracat ile emek verimliliği arasında pozitif bir korelasyon ortaya çıkmıştır. Bir diğer çalışma ise Ballasa tarafından İngiltere ve ABD'nin 1950 yılı emek verimlilik oranları ile 1951 yılına ait ihracat değerlerine dayanmakta olup, testte pozitif bir ilişki bulunmuştur. Stern tarafından ABD ve İngiltere'ye ait 1950 ve 1959 verileri ele alınarak yapılan çalışmada pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bir diğer çalışma Golub tarafından ABD ve Japonya arasındaki ticarete ilişkin 1980-89 yıllarına ait verilerin baz alındığı çalışmada Ricardo teorisini destekler nitelikte bir sonuç ortaya çıkmıştır (Seyidoğlu, 2015: 37-38). Dünya Bankası tarafından yayımlanan ülkelerin göreceli üstünlükleri (Revealed Comparative Advantage-RCA) çalışmasında Türkiye için

2000, 2010 ve 2017 yılları için belli başlı ürünler gruplarına ilişkin RCA katsayılarına göre Türkiye'nin 2017 yılı için öne çıkan sektörleri “tekstil ve giyim”, “Mineraller”, “Taşımacılık”, “maden” ve “sebze”dir. “tekstil ve giyim” sektörü RCA katsayısının en yüksek olduğu sektör olarak ifade edilmiştir. Bu sektörde her ne kadar RCA katsayısı 2000 yılına göre düşmüş olsa da göreceli üstünlük hala devam etmektedir. Çalışmaya göre taşımacılık sektöründe olumlu gelişmeler söz konusu. 2000 yılında 1'in altında olan katsayı 2017 yılında 2'ye yükselmiştir. Çalışmada dikkat çeken bir başka durum ise Türkiye'nin tarım ürünlerindeki karşılaştırmalı üstünlüğünün giderek düşüyor olmasıdır (Bahadır, 2019).

1.2.3.3. Karşılıklı Talep Teorisi (John Stuart Mill)

Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi ve David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin Emek-Değer Teorisi'ne dayalı ve arz yönlü olduklarını daha önce belirtmiştik. Bu teorilerde bazı eksiklikler mevcuttur ve bu eksiklikler daha sonra gelen iktisatçılar tarafından doldurulmuştur. Emek bir maliyet unsuru olmaktan çıkmış yerine fırsat maliyeti kullanılmış, üretimde sabit maliyetlerin yanı sıra artan ve azalan maliyetler de yer almıştır (Öztürk, 2003: 112).

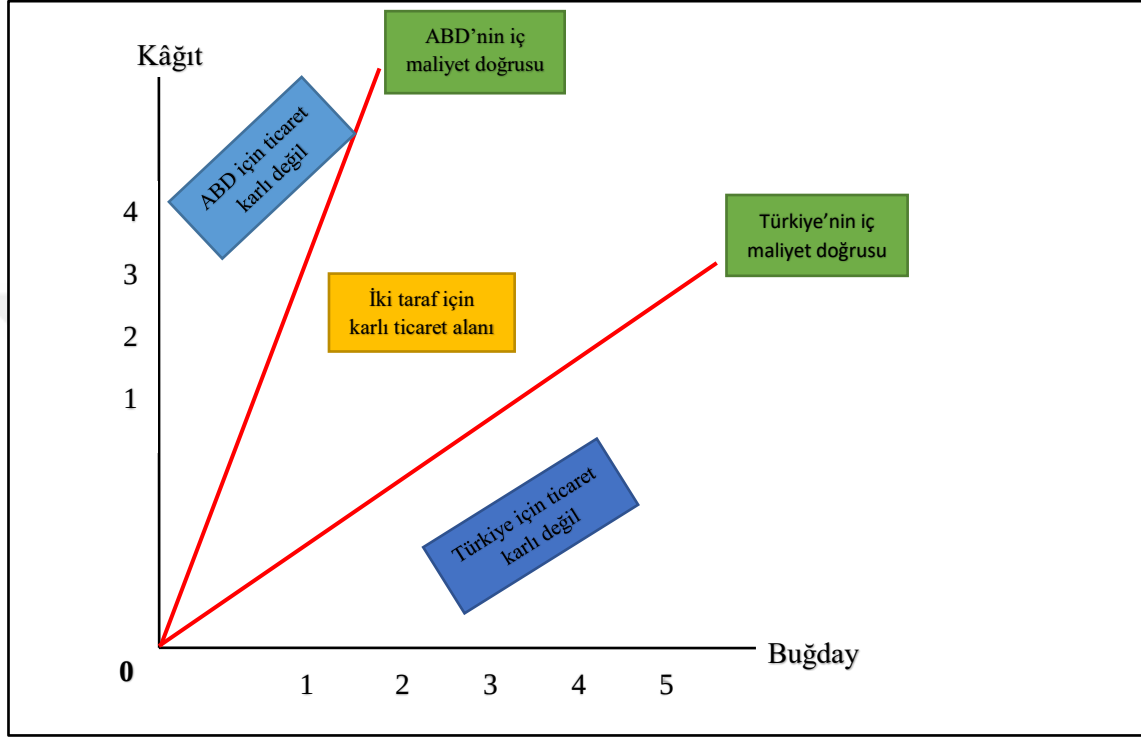
Ricardo'nun Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarına dayanmaktadır. Ancak yapılan analizlerin arz yönlü olması ve talep koşullarının göz ardı edilmesi uluslararası fiyatların oluşmasını engellemiştir. Fiyatın oluşması ancak ve ancak arz ve talebin mevcudiyeti ile mümkündür. Biri olmadan diğeri iş göremez. Piyasada oluşacak denge fiyatı ve denge miktarı arz ve talep tarafından belirlenir. Bu durum iç piyasalarda olduğu gibi uluslararası piyasalarda da geçerlidir. Burada bahsettiğimiz denge fiyatı (görelî fiyat) ticaret haddi olarak adlandırılmakta ve ihraç malların ithal mallarıyla değişim oranı olarak ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 2015: 58). Başka bir ifadeyle dış ticaret haddi; ihraç malları fiyat endeksinin ithal malları fiyat endeksine oranı olarak tanımlanabilir. Bir ülkenin sattığı ve aldığı malların fiyatlarındaki değişimler, o ülkenin dış ticaretini olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir. Sonuç olarak dış ticaret hadleri bir ülkenin dış ticaretten elde edeceği refah seviyesini artırır veya azaltır. Ayrıca dış ticaret hadleri, ülkelerin ticari kazançları ve uluslararası rekabet güçlerini yansıtmaları bakımından gelişmekte olan ülkeler için önemli bir kavramdır

(Dedekoca, 2018). Ticaret haddi, bir kavram olarak ilk defa John Stuart Mill ve David Ricardo tarafından ortaya atılmış ve ilk defa da Alfred Marshall tarafından kullanılmıştır (Düğer, 1990: 236). Ticaret hadleri; bir ülkenin ticaret politikalarından, döviz kurundaki değişmelerden, tek taraflı transfer ödemelerinden, konjonktürel dalgalanmalardan etkilendiği gibi ülkenin üretim ve tüketim yapısından da etkilenebilmektedir (Demirhan, 2019: 35). Çeşitli nedenlerden dolayı dış ticaret hadleri değişime uğrar. Bunlar; bir ülkenin ithal mallarına olan talebinin artışı veya düşüşü, ters durumda ise yabancı ülkenin ihracat mallarına olan talebinin artışı veya düşüşü gibi söz konusu durumlar olabilmektedir. Dış ticaret hadlerini etkileyen kısa ve uzun dönemli faktörler mevcuttur. Döviz kurları, gümrük vergileri, kotalar ve dış transferler vb. kısa dönemli faktörler iken, Ekonomik büyüme ve kalkınma, teknolojik gelişme, talep esnekliği, ihracat malları sanayisinde ve ithal malları sanayisinde verimlilik koşullarının değişimi gibi faktörler uzun dönemli faktörlerdir (Demirhan, 2019: 56-57).

Dış ticaret yapan ülkelerin talep koşullarının eksikliği; “Dönüşüm eğrisi üzerinde dış ticaret öncesi denge noktasını, Uluslararası denge fiyat oranını (dış ticaret hadlerini) ve Dış ticaret sonrası tüketim ve üretim noktaları” gibi yönlerden olanaksız kılar (Seyidoğlu, 2015: 58). Klasik iktisatçılar arasında dış ticarete analizlere talep koşullarını katarak inceleyen iktisatçı John Stuart Mill (1806-1873)’dir. Böylece Mill, Ricardo’nun analizinde eksik kalan talep yönünü tamamlamış ve dış ticaret hadlerinin hangi düzeyde oluşacağına açıklık getirmiştir. Mill’e göre, iki ülkeli-iki mallı modelde bir ülke diğer ülkenin kendi ürününe olan talebi ve bunun şiddet derecesini bilirse ticarete denge fiyatı belirlenebilir. Mill’in bu açıklamaları Karşılıklı Talep Kanunu’na dayanmaktadır. İki ülkeli-iki mallı modelde, bir ülkenin karşılıklı talebi, belli bir miktar yabancı mal karşılığında teklif edilen yerli mal arzıdır (Seyidoğlu, 2015: 60). Karşılıklı Talep Kanunu’na göre oluşan denge fiyatı, her iki ülkenin dış ticaret dengesini sağlayacak şekilde belirlenmelidir. Örneğin; Türkiye’nin İngiltere ile dış ticaret yaptığını varsayalım. Türkiye buğday üretiminde, İngiltere ise kumaş üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olsun. Türkiye’nin kumaşa karşılık olarak teklif edeceği buğday miktarı ile İngiltere’nin buğdaya karşılık teklif edeceği kumaş miktarının eşit olması gerekmektedir. Böylece denge fiyatı üzerinden Türkiye’nin buğday ihracatı, İngiltere’nin buğday ithalatına, İngiltere’nin kumaş ihracatı ise Türkiye’nin kumaş ithalatına eşitlenerek uluslararası ticarete denge sağlanmış olur. Bu denge fiyatının üzerinde veya altında bir

fiyattan Türkiye'nin vermek istediği buğday miktarı ile İngiltere'nin talep ettiği buğday miktarı birbirine eşit olamaz ve dolayısıyla uluslararası ticarete dengeye oluşmaz (Para & Borsa, 2013).

Şekil 1: Arz Modeline Göre Karlı Dış Ticaret Alanı

Kaynak: Seyidoğlu, 2015: 61, Seyidoğlu, 2016:32, Nazif Çetin 2018 Uluslararası İktisat Teori ve Politika Ders Sunumu.

1.2.4. Neo-liberal Dış Ticaret Teorilerinin Analizi

John Stuart Mill'in analize koyduğu talep koşulları analize katkı sağlasa da bu yeterli olmamıştır. John Stuart Mill tarafından ortaya konulan Karşılıklı Talep Kanunu'na daha sonraki süreçte Francis Ysidro Edgeworth ve Edgeworth'tan yaklaşık otuz yıl sonra Alfred Marshall tarafından geliştirilen teklif eğrileri (Offer Curves) ile geometrik olarak açıklanmıştır (Öztürk, 2003: 112). Klasik teorisyenlerin analizlerini Emek-Değer Teorisi'ne dayandırmaları ve Emegi Homojen kabul etmeleri Gottfried Haberler tarafından eleştirilmiştir. Ona göre, emek sadece bir maliyet unsuru değildir ve emeğin yanı sıra sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci gibi faktörler de söz konusudur. Haberler, bu faktörleri içeren fırsat maliyeti kavramını geliştirmiştir. Klasik teorisyenlerin

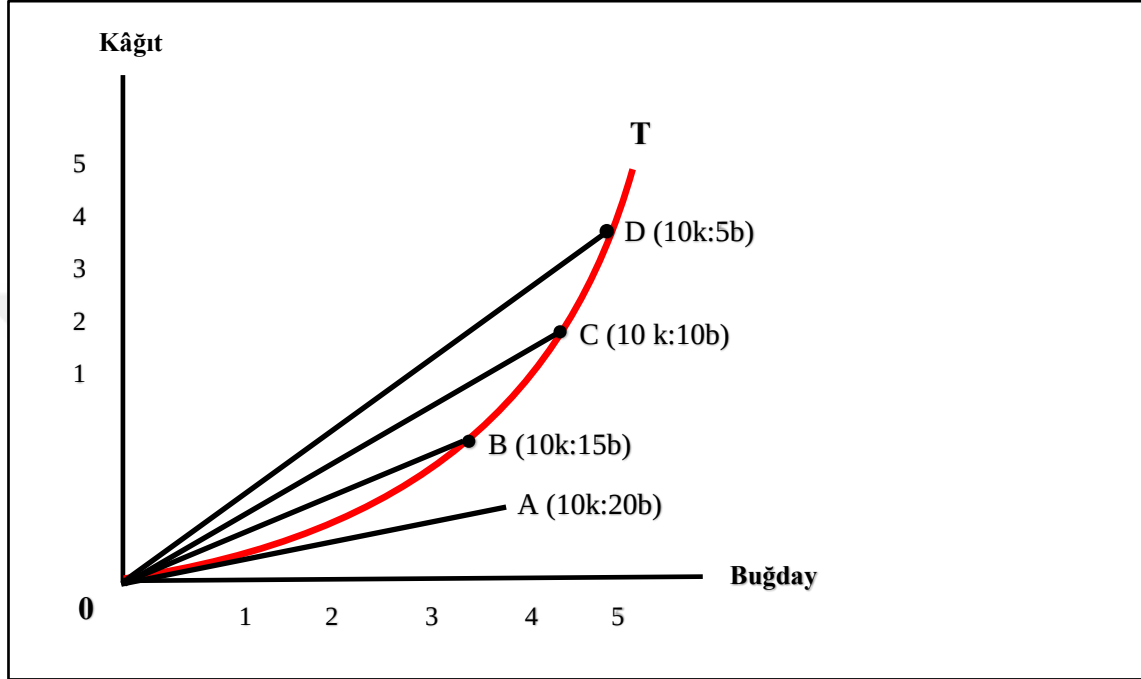
teorilerinde dış ticareti açıklamalarında eksik kaldığı bir diğer nokta ise Mukayeseli üstünlükleri, uluslararası emek verimliliklerindeki farklılıklara bağlamasına karşın uluslararası emek verimliliklerindeki farklılıkların nedenlerine yönelik bir açıklama getirmemiş olmasıdır. Mukayeseli üstünlüklerin söz konusu bu eksikliği Eli Heckscher ve Bertil Ohlin tarafından ortaya konulan “Faktör Donatımı Teorisi (Heckscher-Ohlin Teorisi)” ile bir malın üretiminde maliyet üstünlüğünü belirleyen unsurun bir ülkenin sahip olduğu faktör donanımı olarak ifade edilmiştir (Yüksel & Sarıdoğan, 2011:200; Seyidoğlu, 2015: 83).

1.2.4.1. Teklif Eğrileri Analizi (Alfred Marshall)

John Stuart Mill ile başlayan Karşılıklı Talep Teorisi, Alfred Marshall ve Francis Ysidro Edgeworth katkılarıyla gelişmiş ve klasiklerin sloganı olan “Her arz kendi talebini yaratır” tersine dönmüş ve “Her talep kendi arzını yaratır” şeklinde ifade edilmeye başlanmıştır. Talep analizlerinin devreye sokulmasıyla David Ricardo’nun fiyatların iç maliyetlerden oluştuğu ve bu maliyetlerin emek kaynaklı olduğu fikri yerini talep koşullarına dayanan dış ticaret hadlerine bıraktığını daha önce ifade etmiştik. Burada Marshall’ın teklif eğrileri yardımıyla dış ticaret analizi yapılacaktır. Teklif eğrisi; talep edilen mal miktarlarına karşılık olarak arz edilen mal miktarlarının geometrik yerini ifade eder (Ertürk, 2001: 51-52). Başka bir deyişle teklif eğrisi, iki ülkeli ve iki mallı modelde bir ülkenin yabancı ülkeden talep ettiği bir birim mal miktarı karşılığında kendi malından kaç birim teklif ettiğini gösteren eğridir (<https://www.bilgipedia.com.tr/neo-klasik-dis-ticaret-teorileri-teklif-egrileri-modeli/> erişim tarihi: 25/04/2021). Teklif eğrisi, bir ülkenin kendi çeşitli denge fiyatlarından belirli miktardaki yabancı mal karşılığında teklif ettiği ulusal mal miktarlarını gösteren eğridir (Öztürk, 2003: 112). Bir ülkenin karşı ülkeye sunduğu bir teklif aynı anda üç şeyi ifade eder: ihraç mal miktarını, ithal mal miktarını ve dış ticaret hadlerini (Seyidoğlu, 2015: 61). Ülkeler arasındaki ticaret hacmine göre ülkelerin kendi mallarından verebilecekleri teklifler değişiklik gösterir. Şöyle ki, bir ülke ithal ettiği mal miktarı artarken, bu ithal malına karşılık olarak teklif ettiği ihraç mal miktarı giderek azalır ve hatta sıfır olur. Bu noktada ithal malı miktarı arttırılırsa ülkenin teklif edeceği mal miktarı toplam olarak düşmeye başlar (Seyidoğlu, 2016: 31). Teklif eğrisinin ne şekilde oluşacağı ülkenin ithal ettiği mala olan gereksinimin şiddet düzeyi

etkili olmaktadır (Ertürk, 2001: 52). Örneğin bir ülke için ithal ettiği malın gereksinim şiddeti yüksek ise ithal malına karşılık teklif edeceği mal miktarı yüksek olacaktır. Ters durumda teklif edilen mal miktarı düşük olacaktır.

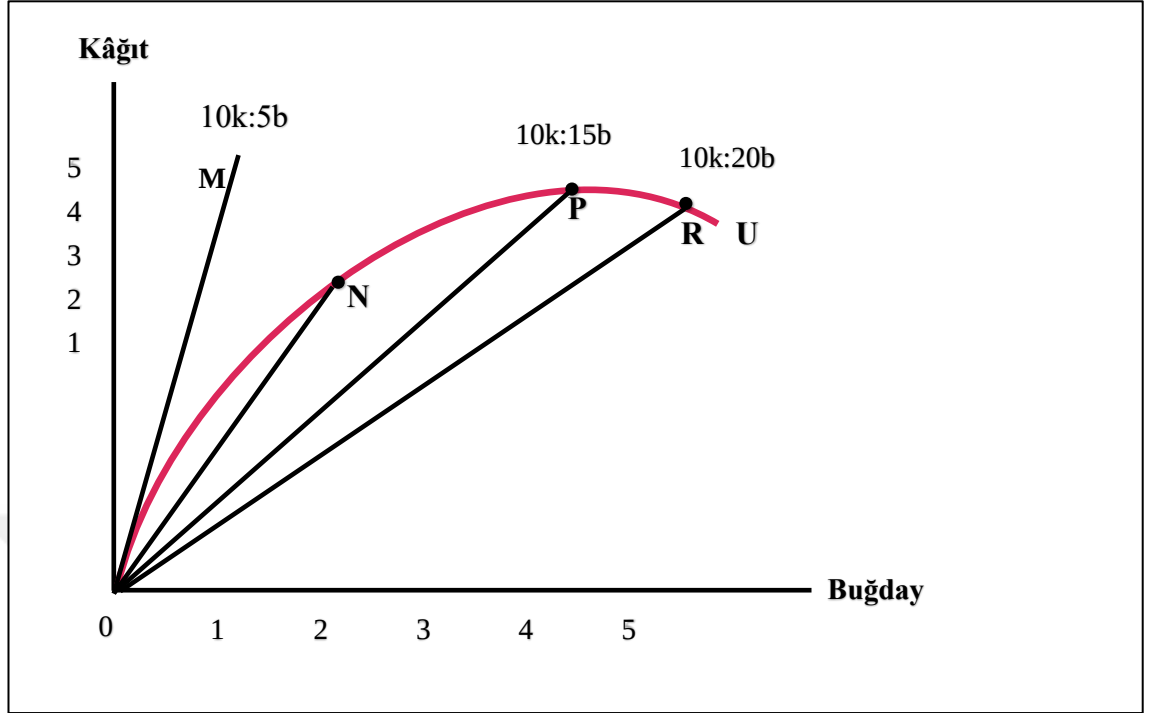
Şekil 2: Türkiye'nin Varsayılan Teklif Eğrisi

Kaynak: Seyidoğlu, 2015: 61; Seyidoğlu, 2016: 32, Nazif Çetin, 2018, Uluslararası İktisat Teori ve Politika Ders Sunumu.

Şekil 2’de Türkiye’nin varsayılan teklif eğrisi gösterilmektedir. OT eğrisi Türkiye’nin kâğıt karşılığında teklif ettiği buğday teklif eğrisini göstermektedir. OT eğrisi, orijinden çıkmakta ve bu eğrinin sınırlarını iç maliyetler belirlemektedir. OA, OB, OC ve OD doğruları Türkiye’nin iç maliyet doğrularıdır. A, B, C ve D noktaları Türkiye’nin kâğıda olan talebine karşılık teklif ettiği buğday miktarlarını göstermektedir. Bu noktalar dikkatli bir şekilde incelendiğinde A noktasından D noktasına doğru buğdayın kâğıt cinsinden fiyatlarının yükseldiğini ve ticaretin Türkiye lehine geliştiğini ifade edebiliriz. Ters durumda buğdayın kâğıt cinsinden fiyatının azalması yani D noktasından A noktasına yaklaşması kâğıt-buğday ticaretini Türkiye aleyhine çevirir. A noktasında Türkiye’nin kâğıdı ithal etmek yerine kendisinin imal etmesi daha akıllıca bir politika olur.

Şekil 3: ABD'nin Varsayılan Teklif Eğrisi

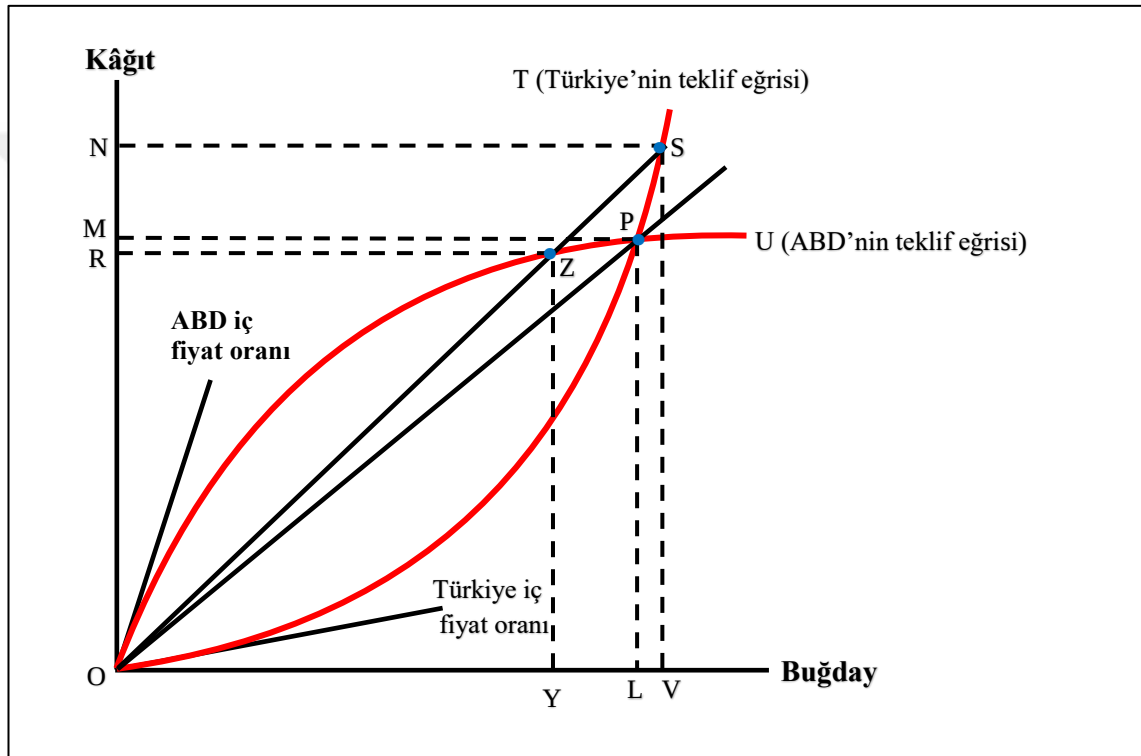
Kaynak: Seyidoğlu, 2015: 62, Seyidoğlu, 2016: 33, Nazif Çetin, 2018, Uluslararası İktisat Teori ve Politika Ders Sunumu.

Şekil 3'te ABD'nin varsayılan teklif eğrisi gösterilmektedir. OU eğrisi, ABD'nin buğday karşılığında teklif ettiği kâğıt teklif eğrisini göstermektedir. OM, ON, OP ve OR doğruları ABD'nin iç maliyet doğrularını ifade etmektedir. M, N, P ve R noktaları ABD'nin Buğday talebine karşılık teklif ettiği kâğıt miktarlarını göstermektedir. M noktasından R noktasına doğru kâğıdın buğday cinsinden yükseldiğini ve ticaretin ABD lehine geliştiğini görmekteyiz. Aksi durumda ise kâğıdın buğday cinsinden fiyatları azalmakta ve buğday-kâğıt ticareti ABD aleyhine gelişmektedir. Yukarıda A noktası için bahsettiğimiz durum şekil 3'teki M noktası için de geçerlidir. ABD; M noktasında, buğday ithal etmek yerine kendisi üretmelidir.

Şekil 4'te ABD ve Türkiye arasında yapılan buğday-kâğıt ticareti denge haddi gösterilmektedir. Denge ticaret haddi; iki ülkeli ve iki mallı modelde ticareti gerçekleştiren ülkelerin teklif eğrileri ile fiyat doğrusunun (iç maliyet doğrusu) kesiştikleri noktada gerçekleşir. Şekil 4'te denge ticaret haddi, ABD ve Türkiye'nin teklif eğrileri ile fiyat doğrusunun kesiştiği P noktasında gerçekleşmiştir. OP ticaret haddinden Türkiye'nin buğday ihracı OL birim ve ABD ithal buğday miktarı MP birimdir.

Türkiye'nin istediği kâğıt ithal miktarı LP birim iken ABD'nin ihraç etmek istediği kâğıt miktarı OM birimdir. Sonuç olarak, Türkiye'nin ihraç etmek istediği buğday miktarı ile ABD'nin ithal etmek istediği buğday miktarı, ABD'nin ihraç etmek istediği kâğıt miktarı ile Türkiye'nin ithal etmek istediği kâğıt miktarı birbirine eşittir. Dünyadaki tüm ülkeler için aynı durumun söz konusu olduğu varsayımı altında dünya ticaret dengesi böylece sağlanmış olacaktır (Seyidoğlu, 2015: 63).

Şekil 4: Teklif Eğrileri ve Denge Ticaret Hadleri

Kaynak: Seyidoğlu, 2015: 63, Nazif Çetin, 2018, Uluslararası İktisat Teori ve Politika Ders Sunumu.

P noktası dışında bulunan Z ve S noktalarını değerlendirdiğimizde bu noktalarda dengenin hiçbir suretle oluşamayacağı açıktır. S noktası gibi yüksek bir ticaret haddi için Türkiye'nin buğday arz miktarı OV birim iken, ABD'nin talep edeceği buğday miktarı OY birim kadardır. YV kadar bir buğday arz fazlası ortaya çıkmaktadır ve bu arz fazlası buğday fiyatlarını düşürecek. Yine aynı ticaret haddinde ABD'nin arz ettiği kâğıt miktarı OR birim iken Türkiye'nin talep ettiği kâğıt miktarı ON birim kadardır ve NR kadar bir kâğıt talep fazlalığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla arz ve talep dengesizliği (Z

ve S ticaret hadleri için) nedeniyle fiyat düşüşü/yükselişi meydana gelecek ve denge ticaret haddi P noktasında gerçekleşecektir (Seyidoğlu, 2015: 63-64; Seyidoğlu, 2016: 34).

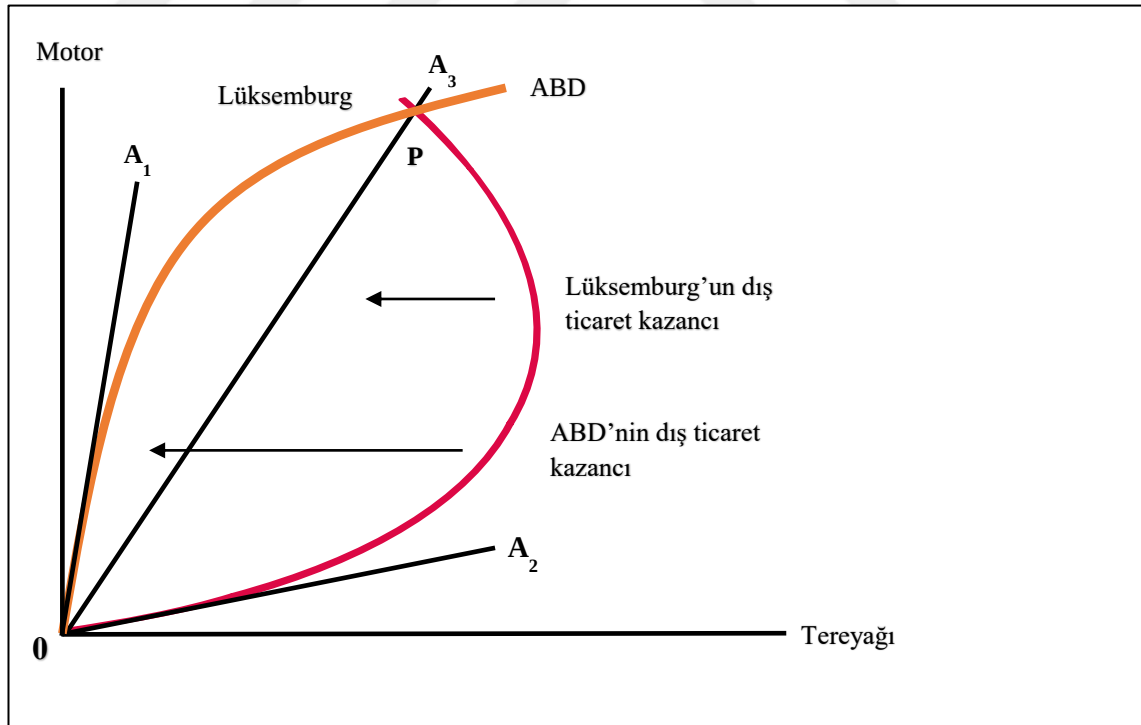
Teklif eğrisi hem arz hem de talep özellikleri taşıdığından bir ülkede arz ve talebe etki eden etmenler teklif eğrisinin konum değiştirmesine neden olacaktır. Arzı etkileyen faktörler; üretim teknolojisi, üretim faktörlerinin fiyatları, üretilebilecek diğer malların fiyatları, üretici sayısı, yönetim bilgisindeki ilerlemeler ve iklim koşullarında meydana gelen değişiklikler arz eğrisinin konumunu değiştirmektedir. Talebi etkileyen fiyat dışındaki faktörler ise; ikame ve tamamlayıcı malların fiyatları, tüketicilerin gelirleri, nüfus miktarı, zevk ve tercihler talep eğrisinin konumunu değiştiren faktörlerdir. Dolayısıyla arz ve talebi etkileyen bu faktörlerde meydana gelebilecek bir değişiklik teklif eğrisinin konumunu değiştirecektir. Teklif eğrisi konum değiştirdiğinde dış ticaret hacmi ve dış ticaret haddi olmak üzere iki etki meydana gelecektir. Bir ülkenin ihraç ettiği malların fiyatında meydana gelebilecek bir düşüş ülkenin aleyhine iken, ihraç mallarının fiyatlarındaki yükseliş ise ülkenin lehine gelişir. Ticaret hacminde meydana gelen yükselişler ülkenin refah seviyesini yükseltirken, ticaret hacmindeki düşüşler ise ülke refahı üzerinde düşürücü bir etkiye sahiptir (<https://kenancelik.net/wp-content/uploads/2021/01/PDF2B6B-2-TEKLIF-EGRILERI.pdf> erişim tarihi: 28/04/21). Ticaret hacmi etkisi, ticaret haddi etkisinden büyük ise ülkenin refahı artacaktır, aksi halde yani ticaret haddi etkisinin, ticaret hacmi etkisinden büyük olması ülke refahı üzerinde düşürücü bir etkiye sahip olacaktır (http://blog.aku.edu.tr/mmascas/?page_id=6 erişim tarihi: 28/04/2021).

Bazı durumlarda ticaret yapan ülkelerden biri büyük diğeri küçük ise, Karşılıklı Talep Kanunu'nun özel bir durumu ortaya çıkmaktadır. Büyük ülke ile küçük ülke arasındaki ticarete küçük ülke, fiyat yapma veya fiyat üzerinde hissedilir derecede bir etkisi olmamasına rağmen bu ticaretten kazançlı çıkabilmektedir. Şöyle ki, örneğin şekil 5'te motor ihracatçısı ABD ile tereyağı ihracatçısı olan Lüksemburg'u ele alalım. Bu örnekte ABD büyük ülke konumunda ve fiyat üzerinde büyük bir etkiye sahip iken, Lüksemburg ise küçük ülke konumunda ve fiyatlar üzerinde herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Bu durumda dünya fiyatları, büyük ülkenin (ABD) iç fiyatına eşit veya bu fiyata yakın bir noktada oluşur. Şekil 5'teki OA1 doğrusu, ABD'nin iç fiyat oranı, OA2 Lüksemburg'un iç fiyat oranını ifade etmektedir. ABD teklif eğrisi ile

Lüksemburg'un teklif eğrilerinin kesiştiği OA3 doğrusu üzerindeki P noktasında denge ticaret haddi oluşmuştur. Yine şekilde denge ticaret haddi ABD'nin iç fiyat oranına yakın ve Lüksemburg iç fiyat oranından daha uzak bir noktada gerçekleşmiştir. Mavi olan ABD teklif eğrisi ile OA3 doğrusu arasındaki alan ve kırmızı olan Lüksemburg teklif eğrisi ile OA3 doğrusu arasındaki alan karşılaştırıldığında Lüksemburg'un sahip olduğu alanın daha büyük olduğu göze çarpmaktadır. Başka bir ifadeyle Lüksemburg ile ABD arasındaki ticarete kazançlı çıktığı aşikardır. İktisat literatüründe bu duruma "Önemsiz olmanın önemi (Küçük ülke avantajı) olarak ifade edilmektedir.

Günümüzde küçük ülke avantajı geçerli midir sorusu araştırılması gereken bir soru iken, dünya ticaret hacminde ve fiyatı üzerinde önemli derecede etkili olan gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticarete azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin küçük ülke avantajından yararlandığı bireysel bazda geçerli olmayabilir, ancak bölgesel bazda ülkeler arasında kurulan entegrasyonların ticaret hacimleri karşılaştırıldığında küçük ülke avantajı ortaya çıkabilir.

Şekil 5: Önemsiz Olmanın Önemi (Küçük Ülke Avantajı)

Kaynak: http://blog.aku.edu.tr/mmasca/?page_id=6 erişim tarihi: 28/04/2021)

Teklif eğrileri modeli, uluslararası ticaret teorisine yönelik olarak arz ve talep koşullarını,

ülkelerin Mukayeseli üstünlük durumlarını, ticarete dengeyi sağlayan uluslararası fiyatları, malların uluslararası denge ihracat ve ithalat miktarlarını ve ülkelerin dış ticaretteki kayıp ve kazançlarını göstermesi gibi bilgileri içermesi bakımından yararlar sağlamaktadır (Seyidoğlu, 2015: 66). Teklif eğrileri analizi; iki mallı, iki ülkeli bir modelde yukarıda ifade ettiğimiz yararları sağlarken günümüzde dış ticaretin çok ülkeli, çok mallı bir yapıya bürünmesi, her ürün için dış ticaret hadlerinin hesaplanmasını imkânsız kılmaktadır. Ayrıca son yıllarda dış ticaretin önemli bir parçası olan hizmetler ticaretinin dış ticaret hadlerinin hesaplanmasında, hesaba konu olmaması dış ticaret hadlerinin gerçek değerlerinin altında bir değerin çıkmasına neden olmaktadır. Teklif eğrileri analizinin tek tek malların fiyat veya miktar endeksleriyle hesaplamak yerine ticarete konu olan bütün malların yıllık bazda ortalama bir fiyat veya miktar endeksinin ortaya konulması ve dış ticaret hadlerinin bu endeks üzerinden hesaplanması söz konusu olabilir.

1.2.4.2. Alternatif Maliyetleri Teorisi (Gottfried Von Haberler)

Liberal dış ticaret teorilerine yöneltilen temel eleştirilerden biri de emek değer teorisine dayanması, emek dışındaki üretim faktörlerini bir maliyet unsuru olarak görmemeleri ve dış ticaret üzerindeki etkilerini göz ardı etmeleridir. Neo-liberal iktisatçılar, klasiklerin bu eksikliklerini ortadan kaldırarak emekle birlikte diğer üretim faktörlerini maliyet unsuru olarak içeren alternatif maliyet (fırsat maliyeti) kavramını kullanmışlardır (https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Guz/uluslar_araasi_iktisat_teorisi_ve_politikasi/1/index.html#konu-5 erişim tarihi: 04/05/2021). “*Bir malın alternatif maliyeti, o malın üretimini bir birim arttırmak için gereken kaynakları serbest bırakmak üzere, başka bir malın üretiminden vazgeçilmesi gereken miktara eşittir.*” (Seyidoğlu, 2015: 38; Dinçer, 2020: 15). Alternatif maliyet teorisi, Gottfried Von Haberler tarafından 1936 yılında ortaya atılmış ve Mukayeseli üstünlüklerin özüne dokunmadan alternatif maliyeti temelinde gerçekçi bir şekilde açıklamaya çalışmıştır (Seyidoğlu, 2016: 12) Teori, aşağıdaki varsayımlara dayanmaktadır (Kashyap, 2019: 36-37):

- Ekonomi tam istihdam denge durumundadır.
- Mal ve faktör piyasalarında tam rekabet piyasası koşulları geçerlidir.

- Her üretim faktörünün fiyatı marjinal ürününe eşittir.
- Bir malı üretmenin maliyeti, onun marjinal maliyetine eşittir.
- İki ülke, iki mal ve iki üretim faktörü (emek ve sermaye) varsayımı geçerlidir.
- Üretim faktörlerinin ulusal sınırlar dahilinde tam hareketli iken, ülkeler arasında tam hareketsizdir.

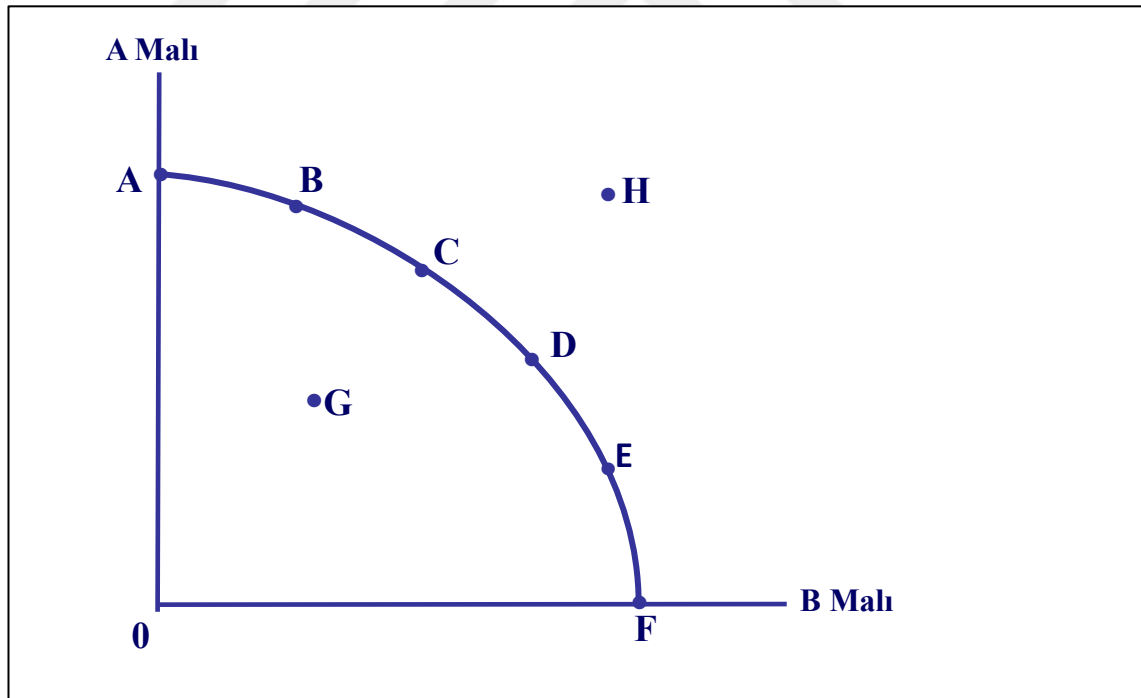
Alternatif maliyet; bir şeyi elde etmek için vazgeçilen diğer şeydir. Bireyler (tüketiciler), firmalar (üreticiler) ve hatta devletin aldığı kararlarda alternatif maliyeti ortaya çıkmaktadır. Bir tüketici ne kadar zengin olursa olsun, kısıtlı bir bütçeye sahiptir. Belli bir bütçe sahip olan tüketici neleri satın alacağına, neleri satın almayacağına karar verirken nelerden vazgeçtiğine karar vermiş olmaktadır. Bu durumda, tüketicinin satın aldığı mal veya hizmetin alternatif maliyeti, tercihte bulunduğu mal veya hizmete ödediği para ile satın almaktan vazgeçtiği mal veya hizmettir. Firma kararlarında alternatif maliyet, bir mal veya hizmeti üretmek için kullanılan üretim faktörleriyle başka bir mal veya hizmet üretilebilir. Firmanın alternatif maliyeti, üretmekten vazgeçtiği mal ve hizmettir. Devletin harcama kararlarında alternatif maliyet ise, devlet ülkedeki bir ekonomik birimlerden biri olması hasebiyle yüksek meblağlarla ifade edilen harcamalarda bulunmaktadır. Benzer şekilde tüketicilerin tüketim, firmaların üretim ile ilgili kararlarda olduğu gibi devletin de kamu ve yatırım harcamaları için aldığı kararlarda alternatif maliyet söz konusudur. Devlet elindeki kısıtlı bütçe ile bir meslek yüksekokulu inşa edebileceği gibi bir liman da inşa edebilir. Eğer devlet bütçe ile meslek yüksekokulu inşa ederse alternatif maliyeti inşa etmediği limandır. Eğer meslek yüksekokulu yerine liman inşa ederse alternatif maliyeti inşa etmediği meslek yüksekokuludur (Berber & Bocutoğlu, 2016: 34, 38).

Alternatif maliyetler, Mukayeseli üstünlüklerde olduğu gibi ülkeden ülkeye ve ticaret yapan ülkelerin iç fiyatları da alternatif maliyeti oranlarına göre farklılık gösterebilir. Ülkeler de alternatif maliyetlerindeki bu farklılıklardan yararlanarak ticarete açılabilir ve kazanç sağlayabilirler. Bir ülke, düşük alternatif maliyetine sahip olduğu ürünleri ihraç edip yüksek alternatif maliyetine sahip ürünleri ithal ederek ticaret yapabilirler. Alternatif maliyetleri; sabit, artan ve azalan eğilimler gösterebilir. (Ertürk, 2001: 22). Üretim olanakları eğrisi (Dönüşüm Eğrisi); bir ülke ekonomisinde bütün üretim faktörlerinin üretim sürecine katılması ve hiçbir üretim faktörünün üretim süreci

dışında kalmaması (âtıl olması) halinde, belli bir iktisadi dönemde üretilmesi mümkün olan mal bileşimini veren eğridir (Dinler, 2016: 6).

Üretim imkanları eğrisi, bir toplumun sahip olduğu kıt kaynaklarla toplumun tercihini ve sahip olduğu fırsat maliyetleri göstermektedir. Şekil 6'daki AF eğrisi üzerindeki noktalarda bütün üretim faktörlerinin âtıl kalmadan üretim faaliyetinde yer aldığını göstermektedir. Umulan ve hedeflenen durum budur. Ancak gerçek hayatta üretim faktörlerinin hepsi üretim faaliyetinde yer almamaktadır. Yani atıldır, eksik istihdam durumundadır. Şekil 6'daki G noktası ise üretim faktörlerinin âtıl durumunu göstermektedir. Yine şekil 6'daki H noktası ise ekonominin sahip olduğu mevcut kaynaklarla ulaşamayacağı bir üretim seviyesini göstermektedir. Görüldüğü üzere üretim imkanları eğrisi, orijine göre iç bükey olan bir eğridir. Bunun en temel sebebi ise bir malı bir birim daha fazla üretmek için diğer maldan artan oranda vazgeçilmesidir. Başka bir ifadeyle artan fırsat maliyetidir.

Şekil 6: Üretim Olanakları Eğrisi

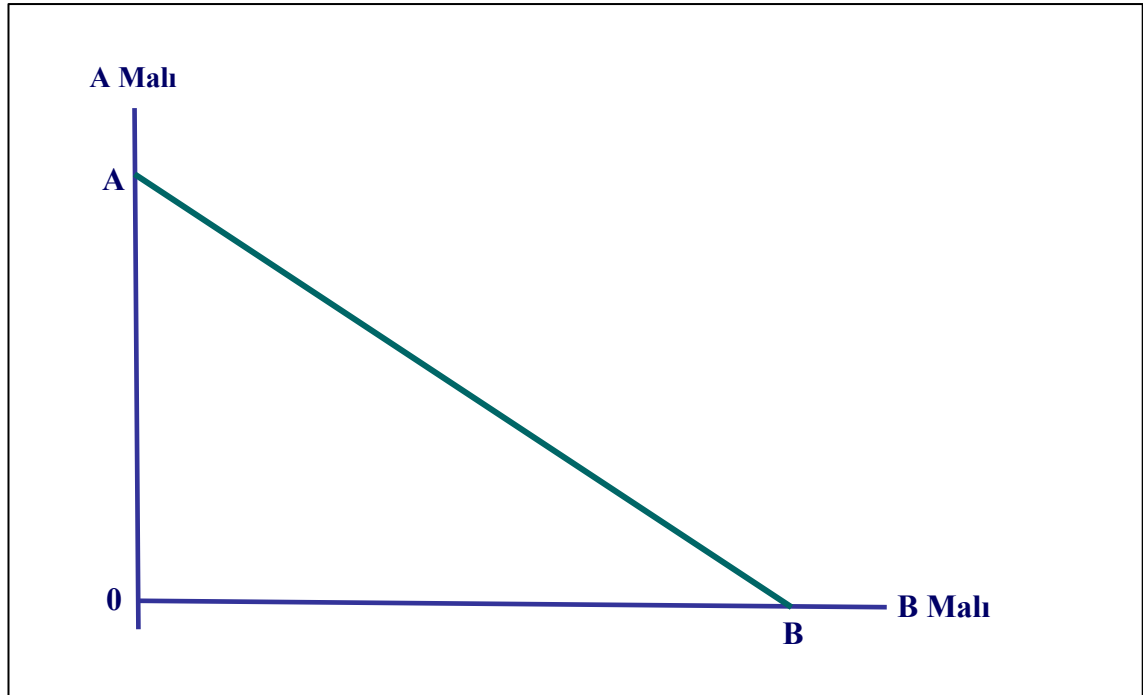
Bir malın alternatif maliyeti, Marjinal Dönüşüm Oranı ile ifade edilmektedir. Marjinal Dönüşüm Oranı (Marginal Transformation Rate: MRT), bir malın üretimini bir birim arttırılması karşılığında diğer mal ne kadar vazgeçildiğini gösteren orandır, geometrik

olarak dönüşüm eğrisi üzerindeki bir noktaya çizilen teğetin yatay eksen ile yaptığı açının tanjantı marjinal dönüşüm oranını gösterir ve aşağıdaki formül ile hesaplanır (Çelik, 2006: 57-58):

$$MRT = \tan \alpha = \frac{\text{Üretimi azaltılan mal miktarı}}{\text{Üretimi arttırılan mal miktarı}} = \frac{\Delta A}{\Delta B}$$

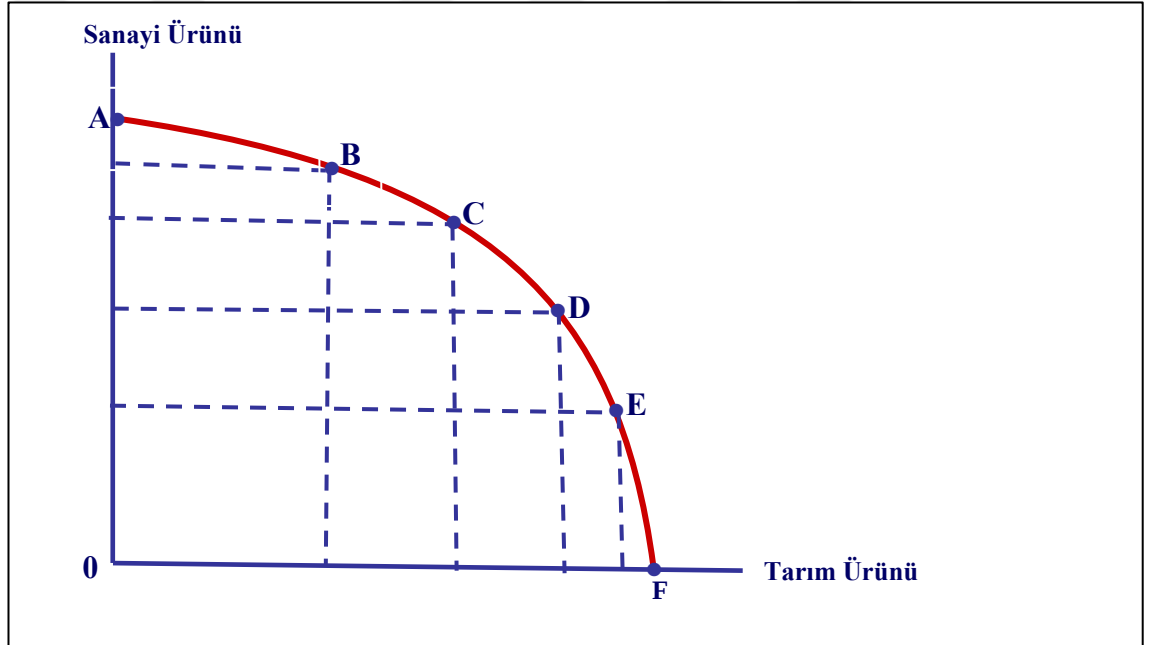
Sabit alternatif maliyetler altında üretim imkanları eğrisi, negatif eğimli düz bir doğru olup üzerindeki her noktada alternatif maliyet sabittir. Bunun en temel nedeni ise, iki maldan birinin üretiminden vazgeçildiğinde bu malı üreten üretim faktörlerinin kolay bir şekilde diğer malın üretimine mobilitesinin sağlanmasıdır. Bu doğru üzerindeki bütün noktalarda eğim eşittir. Aynı zamanda iki malın (A ve B malı gibi) birbiri cinsinden fiyatlarını (nispi fiyatları) da ifade eder. Ayrıca bu doğru dış ticarete açılan bir ülke için de dış ticaret haddini temsil eder ve üzerindeki her noktada dönüşüm oranı = dış ticaret haddi = fırsat maliyeti eşittir. Böyle bir üretim imkanları eğrisine sahip ülke ya da ülkeler dış ticarete açıldığında tam uzmanlaşırlar. Başka bir ifadeyle, kaynaklarını A veya B malının üretimine aktararak ticaretten kazanç sağlayabilirler (Ertürk, 2001: 23).

Şekil 7: Sabit Fırsat maliyeti Eğrisi

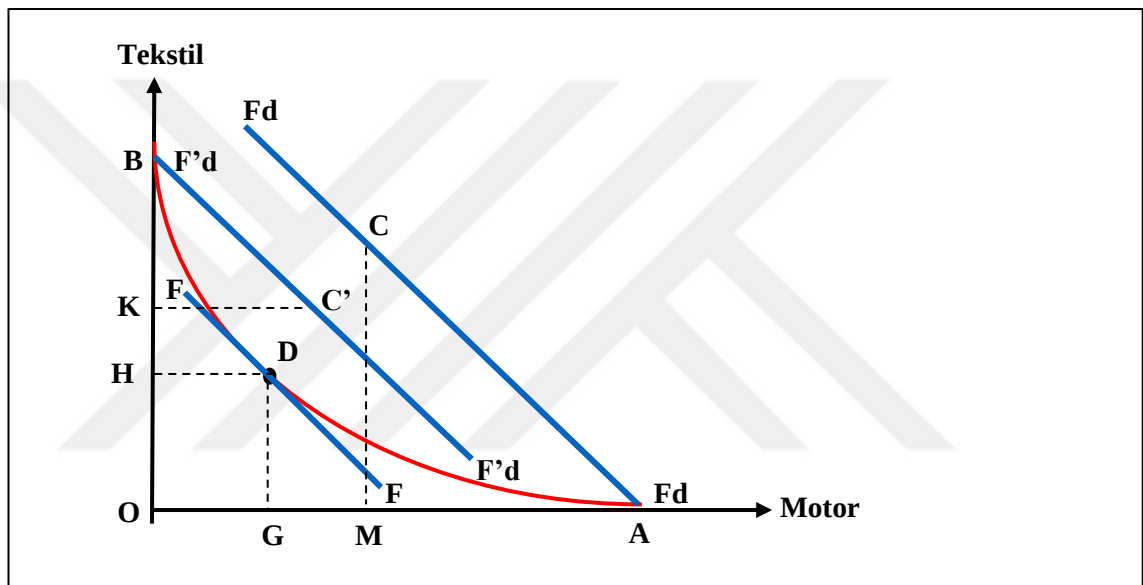
Sabit fırsat maliyetleri iki durumda ortaya çıkmaktadır: birincisi, üretim faktörlerinin birbiri yerine tam ikame olmaları ya da iki malın üretiminde aynı oranda katılmaları, ikincisi ise bir faktörün bütün birimlerinin tamamen homojen veya aynı kalitede olmaları (Seyidoğlu, 2015: 41). Daha önce ifade edildiği üzere, ülkelerin dış ticaret yapmaları ülkeler arasındaki fırsat maliyetlerin farklılığına bağlı idi ve fırsat maliyeti düşük olan ülke bu ticaretten kazançlı çıkmakta idi. Sabit fırsat maliyeti altında dış ticaret yapan ülkelerin fırsat maliyetleri eşit olduğundan ülkelerin bu malları kendileri üretmeleri veya bu malların ticaretini yapmaları arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.

Şekil 8: Artan Fırsat Maliyeti Eğrisi

Artan (Çoğalan) fırsat maliyeti, üretim faktörlerini bir malın üretiminden başka bir malın üretimine aktarılması veya bir sektörden başka bir sektöre aktarılması sonucunda, o malın üretimine veya gittiği sektöre katkısının düşük olması sonucunda ortaya çıkar. Artan fırsat maliyetlerine sahip bir üretim imkanları eğrisi, iç bükeydir ve üzerindeki bütün noktalarda fırsat maliyetleri farklıdır. Eğri üzerinde fırsat maliyetlerinin farklı olması, sabit fırsat maliyetlerinde olduğu gibi bir uzmanlaşma meydana gelmemektedir. Artan fırsat maliyetleri iki nedenden dolayı ortaya çıkmış olabilir:

Şekil 9: Azalan Maliyet Koşulları Altında Dış Ticaret

Azalan fırsat maliyeti, bir malın üretiminde kullanılan üretim faktörlerinin başka bir malın üretimine aktarılması sonucu o malın üretiminde meydana gelen maliyet düşüşünü ifade eder. Başka bir ifadeyle, üretim faktörlerinin farklı bir alana kaydırılmasıyla ortaya çıkan verimlilik artışıdır. Azalan fırsat maliyetlerinin geçerli olduğu durumda üretim olanakları eğrisi, şekil 9’da gösterildiği üzere orijine göre dış bükeydir. Azalan fırsat maliyetlerine sahip ekonomiler dışa açılma sonrasında tam uzmanlaşma artar, maliyetlerde düşüş ve verimliliklerde artış gözlenir. İçsel ve dışsal ölçek ekonomileri bu tür ekonomilerde tarımdan çok sanayi sektöründe ortaya çıkar ve üretimi arttırırken maliyetler üzerinde aşağı yönde bir etki yapar. Nitekim bu etkiler sabit maliyet koşullarının doğurduğu etkilerden daha belirgindir. Dolayısıyla ülke, iç ve dış

fiyatlar arasında artan farktan istifade ederek daha fazla üretme ve ihraç etme isteği duyar. İç fiyatlar ile dış fiyatlar birbirine eşit olsa bile bu durum ülkelerin ticaret yapmalarına engel teşkil etmemektedir (Seyidoğlu, 2015: 50-51). Bu durum, şekil 9 kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Kapalı ekonomi konumundaki ülkenin üretimi ve tüketimi AB farksızlık eğrisi ile iç fiyatlar ve dış fiyatlar ise FF doğrusu ile gösterilmektedir. Başlangıçta ülke, AB farksızlık eğrisi ile iç ve dış fiyatların eşitliğini gösteren FF doğrusunun birbirine teğet olduğu D noktasında dengede olduğunu varsayalım. Ülkenin motor veya tekstilden herhangi birinden uzmanlaşması için D noktasındaki dengenin bozulması gerekmektedir. Herhangi bir nedenle ülkenin üretim ve tüketim dengesinin bozulduğunu varsayalım. Eğer ülkenin üretim seviyesi D noktasının sağına kayarsa ülke, motor üretiminde soluna kayarsa tekstil üretiminde uzmanlaşma gerçekleşir. Eğer hükümet, tekstil veya motor sektöründen herhangi birini sübvansiyon ile destekleyip veya vergilendirme ile müdahalede yoluna giderse D noktasındaki denge bu müdahaleden dolayı bozulur. Ülke motor üretiminde uzmanlaşmayı seçerse (A noktası), MA kadar malı Fd-Fd fiyatından ihraç ederken MC kadar tekstil malını Fd-Fd fiyatından ithal eder. Eğer ülke tekstil üretiminde uzmanlaşmayı seçerse (B noktası), KB kadar malı F'd-F'd dünya fiyatından ihraç ederek KC kadar motoru ithal eder. Sonuç olarak hükümetin tekstil ve motor endüstrilerine müdahalesi sonucunda iç fiyatlar, dünya fiyatlarından farklılaşır ve ülkeyi dış ticarete sevk eder. Günümüzde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yeni kurulan ve rekabet gücü zayıf olan endüstrileri (bebek endüstriler) yüksek gümrük vergi ve tarifelerle korumasının temel nedeni budur (Seyidoğlu, 2016: 21-22).

1.2.5. Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi

Ricardo'nun Mukayeseli Üstünlükler Teorisi'ne göre, ülkelerin dış ticaret yapmalarındaki neden yurtiçi maliyetlerin düşük olmasıdır. Yurtiçi maliyetlerin düşük olması, uluslararası emek verimliliklerinin farklı olmasının bir sonucu olduğu ifade edilmiş, ancak uluslararası emek verimliliklerini farklılaştıran etkenlerden bahsedilmemiştir. Mukayeseli Üstünlükler Teorisi'nin bu eksikliği, İsveçli iktisatçı Eli Heckscher tarafından 1919 yılında yayımladığı "Factor Proportions Theory" (Faktör Oranları Teorisi) adlı makalesi ile ortaya koymuştur. Eli Heckscher'in bu çalışması, Heckscher'in öğrencisi Bertil Ohlin tarafından yeniden değerlendirilmiş ve

“İnterregional Trade And İnternational Trade (Bölgelerarası Ticaret ve Uluslararası Ticaret)” adlı kitabını 1933 yılında yayınlamıştır (Seyidoğlu, 2016: 55). Teoriye göre; bir ülke nispeten bol olan üretim faktörüyle ürettiği malı ihraç etmeli, nispeten kıt olan faktör ile ürettiği malı ithal etmelidir. Teorinin özü, tarifelerin ticaret akışları, taşıma maliyetleri, verimlilik ve zevkler üzerindeki etkilerinin önemsiz olmasına dayanır. Önemli olan her ülkenin sahip olduğu faktörlerin yalnızca fiziki miktarlarıdır. (Hodd, 1967: 20). Teorinin özü özetle; “bir ülke, nispi olarak zengin olduğu üretim faktörünün (diğer üretim faktörlerine göre) yoğun olarak kullanıldığı mallarda ihtisaslaşmalı ve o malı ihraç etmelidir. Bu durumda ülke kazançlı çıkacaktır” (İyibozkurt, 2001: 40). Heckscher-Ohlin Teorisi’nin varsayımları şu şekildedir (İyibozkurt, 2001: 39-40; (Seyidoğlu, 2015: 84):

- Teori; İki ülke, iki mal ve iki üretim faktörü (emek ve sermaye) üzerine kurulmuştur.
- İki mallı, iki ülkeli modelde; ülkelerden bir emek yoğun üretim yaparken diğeri sermaye yoğun üretim yapmaktadır.
- Ülkelerin talep koşulları benzerdir. Başka bir ifadeyle, ülkelerin talep koşullarının farklı olması maliyet koşullarındaki farklılığı açıklayamaz.
- Ülkelerin mal ve faktör piyasalarında tam rekabet piyasası koşulları geçerlidir.
- Üretim faktörleri ülke içinde tam hareketli iken, ülkeler arasında hareketsizdir.
- Ülkelerin sahip olduğu üretim faktörlerinin vasıfları aynıdır, başka bir ifadeyle homojendir.
- Ülkeler arasında serbest yapılmaktadır, serbest ticaretin önünde herhangi bir engel yoktur ve taşıma maliyetleri sıfırdır.
- Devletin herhangi bir şekilde ekonomiye müdahalesi söz konusu değildir.
- Üretilen mallar, faktör yoğunluklarına göre sermaye yoğun ve emek yoğun olarak sınıflandırılmaktadır.
- Ülkelerde ölçeğe göre sabit verim koşulları geçerlidir.
- Bir malın üretim fonksiyonu bütün ülkelerde aynıdır. Bu varsayım, bütün ülkelerde aynı üretim teknolojisinin kullanıldığını, aynı üretim faktörlerinin aynı malı ürettiğini ve dolayısıyla ülkelerin her mala ait eş ürün eğrilerinin de aynı olduğu sonucunu çıkarır.

Teorinin geometrik açıklamasına geçmeden önce faktör donatımı, faktör yoğunluğu, faktör yoğunluğunun tersine dönmesi ve talep koşullarında benzerlik gibi kavramların

açıklanması gerekmektedir.

Faktör donatımı: ülkelerin sahip oldukları nispi emek ve sermaye arzını ifade eder, fiziki (miktar/fiziki faktör stoku) yöntem ve ekonomik (faktör fiyatları) yöntem olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır. Fiziki faktör stoku yönteminde; faktör donatımı, üretim faktörlerinin fiziki miktarları ile tanımlanmakta ve faktör donatımının belirlenmesi için ülkelerin sermaye stoku/emek stoku oranlarının karşılaştırılması gerekmektedir (Seyidoğlu, 2015: 85) Ülkelerden biri Türkiye diğeri Almanya, iki üretim faktörü mevcut; emek (L) ve sermaye (K), Türkiye’de emek ve Almanya’da sermaye bol faktördür. Bunu aşağıdaki gibi (Ertürk, 2001: 25)

$$\frac{QCA}{QLA} > \frac{QCT}{QLT} \text{ ile ifade edebiliriz.}$$

Ekonomik yöntemde; faktör donatımı, üretim faktörlerinin fiyatları üzerinden tanımlanmaktadır. Burada yukarıdaki örnek geçerli olmak üzere sermayenin fiyatı PC ve emeğin fiyatı PL olsun (Ertürk, 2001: 25)

$$\frac{PCA}{PLA} < \frac{PCT}{PLT} \text{ şeklinde ifade edebiliriz.}$$

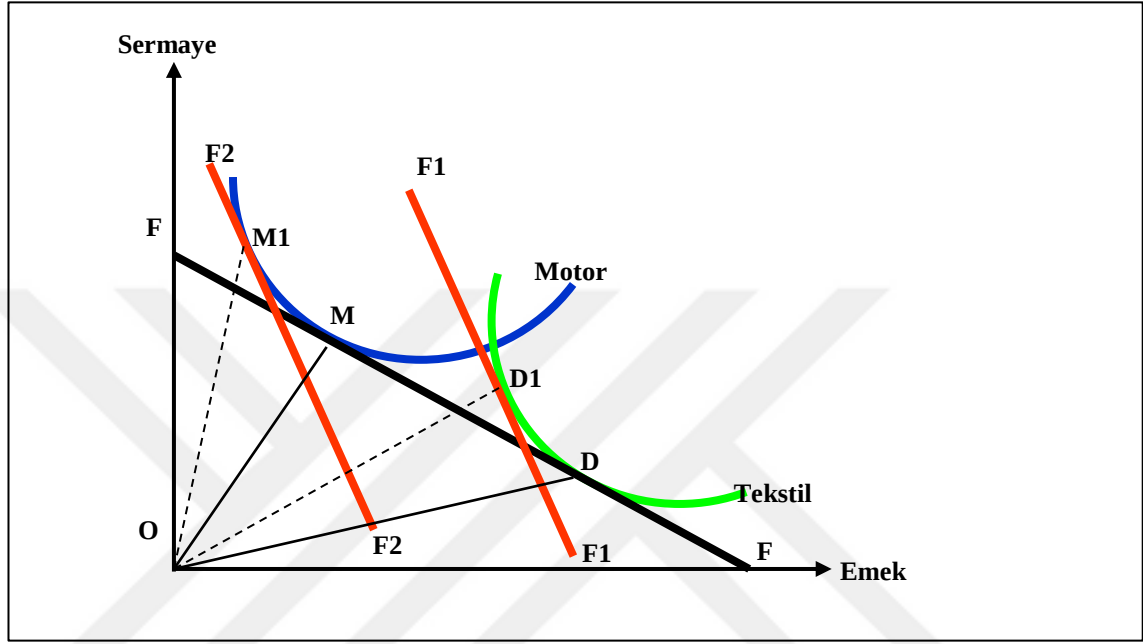
Faktör fiyatları oranını veren yukarıdaki denklemden çıkarılabilecek sonuç; Almanya’nın faktör fiyatları oranının Türkiye’den düşük olması, Almanya’nın sermaye zengini Türkiye’nin ise emek zengini olduğunu gösterir.

Faktör yoğunluğu: Emek ve sermaye gibi iki üretim faktörünün üretimde kullanıldığı varsayımı altında üretim faktörlerinin fiyatları ve teknoloji veri iken bir birim mal üretmek için gerekli olan emek sermaye oranıdır. Bir üretim sürecinde bir birim mal üretmek için gerekli olan emek/sermaye oranının sermaye lehine geliyorsa sermaye yoğun, emek lehine geliyorsa emek yoğun üretim söz konusudur.

Faktör yoğunluğunun tersine dönmemesi: Heckscher-Ohlin Teorisi’nin geçerliliğini koruması için, faktör fiyatlarında meydana gelen değişikliklerin faktör yoğunluğunu tersine çevirmemesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, üretim faktörlerinden birinin fiyatında meydana gelen bir değişikliğin faktör ikamesi yoluyla üretim fonksiyonun faktör yoğunluğunu emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime veya sermaye yoğun

üretimden emek yoğun üretime kaydırmaması gerekmektedir. Aksi takdirde, her ülkenin sahip olduğu bol üretim faktörüyle ürettiği malı ucuza üretmemiş olur (Doğan & Çağlar, 2019: 29).

Şekil 10: İki Mal Üretimi Durumunda Faktör Yoğunlukları

Kaynak: http://fbemoodle.emu.edu.tr/pluginfile.php/26902/mod_resource/content/0/bolum3_faktor_donatimi_teorisi.ppt erişim tarihi: 10/05/2021, Seyidoğlu, 2015: 88.

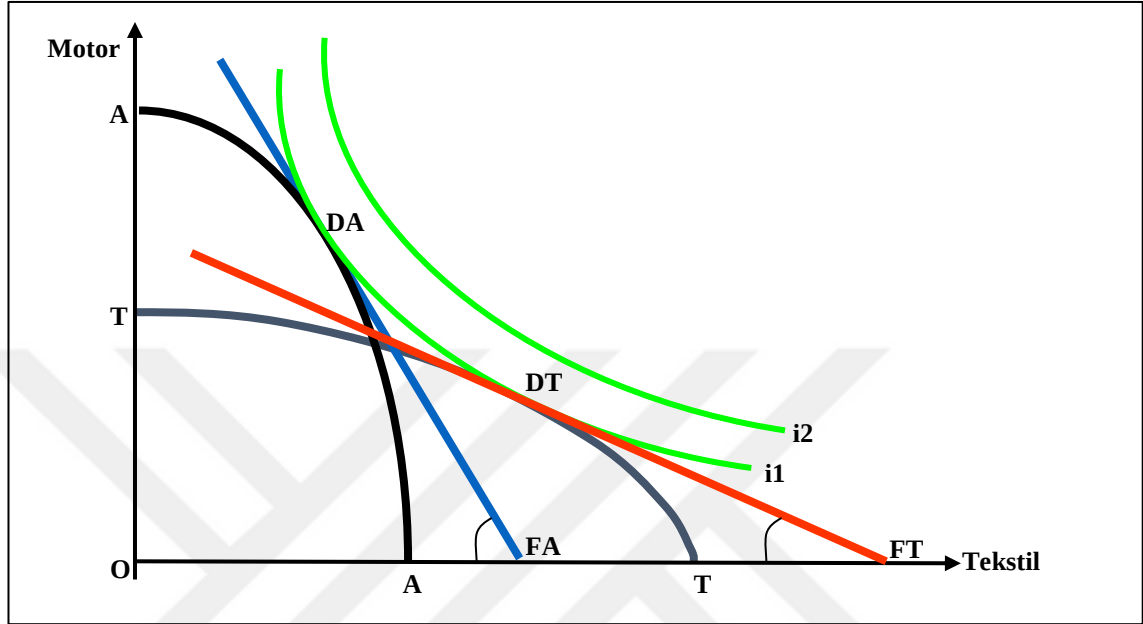
Talep koşullarında benzerlik: Heckscher-Ohlin Teorisi'nin en önemli varsayımlarından birisi de ticaret yapan ülkelerin zevk ve tercihlerinin yani talep koşullarının benzer olmasıdır. Talep koşullarının farklı olması durumunda ülkeler malları farklı değerlendirmelere tabi tutar. Bu durumun en uç noktası talebin tersine dönmesidir. Talebin tersine döndüğü durumda bol faktörün yoğun kullandığı mala aşırı yönelmesi sonucu faktör bol üretilen malı, kıt faktör ile üretilen maldan daha pahalı hale gelir (Seyidoğlu, 2015: 89).

1.2.5.1. Heckscher-Ohlin Teorisi'nin Grafik ile Gösterimi

Heckscher-Ohlin Teorisi'ni grafik ile açıklayabilmek için dönüşüm eğrisi (üretim olanakları eğrisi) veya kayıtsızlık (eş ürün) eğrisinden hareketle açıklamaya çalışacağız.

Şekil 11’de görüldüğü üzere AA eğrisi; Almanya’nın dönüşüm eğrisini, TT eğrisi ise Türkiye’nin dönüşüm eğrisini göstermektedir.

Şekil 11: Türkiye ve Almanya'nın Dış Ticaret Öncesi Durumu

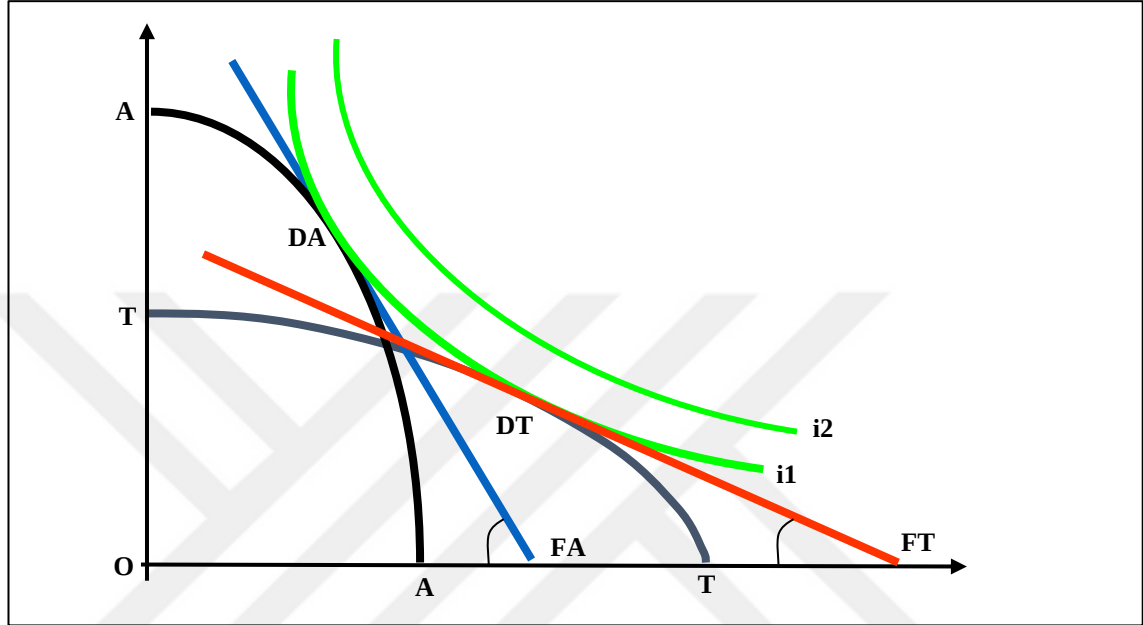

Kaynak: Seyidoğlu, 2016: 60.

Almanya; motorda sermaye yoğun bir üretime, Türkiye; tekstilde emek yoğun bir üretime sahiptir. FA doğrusu; Almanya’nın iç fiyat oranını, FT doğrusu ise Türkiye’nin iç fiyat doğrusunu göstermektedir. HeckscherOhlin Teorisi’nin en önemli varsayımlarından birisi de ülkelerin talep koşullarının benzer olmasıdır. Talep koşullarındaki benzerlik varsayımı, ülkelerin kayıtsızlık eğrilerinin ortak olduğunu, başka bir ifadeyle, ülkelerin sahip olduğu talep koşullarının aynı kayıtsızlık eğrisi ile gösterilmesi demektir. Almanya ve Türkiye’nin talep koşullarının benzer olduğu varsayımı altındaki kayıtsızlık eğrileri i1 ve i2’dir. Almaya ve Türkiye’nin kapalı ekonomiler olduğu varsayımı altında, Türkiye ve Almanya’ya ait ortak kayıtsızlık eğrisinin Almanya’ya ait FA ve Türkiye’ye ait FT doğrusuna, Almanya’ya ait AA ve Türkiye’ye ait TT dönüşüm eğrisine teğet olduğu DA ve DT noktasında dengededir. Bu denge noktaları ülkelerin üretimini ve tüketimini göstermektedir. Almanya’nın iç fiyatlar oranını gösteren FA doğrusu, Türkiye’nin iç fiyat oranını gösteren FT doğrusuna göre diktir. Bu durumda Almanya’da sermayenin ucuz ve bol (emek kıt ve pahalı), Türkiye’de ise emeğin bol ve ucuz (sermaye kıt ve pahalı) olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca

Türkiye’de emek yoğun üretilen tekstil, sermaye yoğun üretilen motora göre daha ucuz iken, Almanya’da sermaye yoğun üretilen motor, emek yoğun üretilen tekstile göre daha ucuzdur.

Şekil 12: Türkiye ve Almanya'nın Dış Ticaret Sonrası Durumu

Kaynak: Seyidoğlu, 2015: 90.

Almanya ve Türkiye'nin dışa açıldıkları ve PP uluslararası fiyatlarından ticaret yaptıkları şekil 2'de gösterilmiştir. Almanya ve Türkiye'nin dış ticaret yapması halinde ülkelerin benzer talep koşullarını gösteren i_1 kayıtsızlık eğrisi i_2 'ye kaymıştır. Yani Türkiye ve Almanya kapalı ekonomi durumundaki kayıtsızlık eğrisinden daha yüksek bir kayıtsızlık eğrisine ulaşmıştır. Almanya ve Türkiye'nin tüketim dengesi C noktasında gerçekleşirken, Türkiye'nin üretim dengesi DT'den ET'ye ve Almanya'nın üretim dengesi DA'dan EA'ya kaymıştır. Sonuç olarak Almanya motor üretiminde, Türkiye tekstil üretiminde uzmanlaşmaktadır. Almanya; ME_A kadar motor ihraç ederken, MC kadar tekstil ithal etmektedir. Türkiye; NE_T kadar tekstil ihraç ederken, NC kadar motor ithal etmektedir.

1.2.5.2. Heckscher-Ohlin Teorisi'nin Türevleri

Buraya kadar anlattıklarımızın genel ekseriyetine baktığımızda, anlatılan teoremler veya teorilerin Ricardiyen modelin devamı ve geliştirilmiş şekilleri olduğunu söyleyebiliriz. Ricardo'nun modeline bir alternatif değil, onun eksik bıraktığı kısımları tamamlamaya yönelik olmuş ve dönemin şartlarına göre yeniden izah edilmeye çalışılmıştır. Bunlar dört tanedir; faktör fiyatlarının eşitliği teoremi, Stolper-Samuelson teoremi, faktör hareketsizliği (spesifik faktör) teoremi ve Rybczynski teoremidir.

1.2.5.2.1. Faktör Fiyatlarının eşitliği Teoremi

Heckscher-Ohlin teorisine göre, ülkelerin dış ticarete girişmelerinin nedeni nispi fiyat farklılıklarıdır. Ülkeler ticarete giriştiklerinde nispi olarak bol faktör ile üretilen ürünün fiyatı artarken, nispi olarak kıt faktör ile üretilen ürünün fiyatı düşer. Sadece değişen mal fiyatları olmaz, aynı zamanda kullanılan üretim faktörlerinin de fiyatları değişir ve bu durum mal ve faktör fiyatları birbirine eşit olana kadar devam eder (http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/maliye_ue/uluslararasıiktisat.pdf erişim tarihi: 12/05/21). Ancak teoride ifade edilen sadece faktör fiyatlarının nispi eşitliği değil, aynı zamanda faktör fiyatların Salt eşitliğidir. Aynı üretim teknolojisi ve sabit ölçek ekonomileri varsayımı altında, denge durumunda iki ülkenin nispi mal fiyatlarının eşitlenmesi sonucunda zorunlu olarak maliyetlerde eşitlenmiş olur. Bu durumun sonucunda ülkeler arasında faktör fiyatları Salt olarak eşitlenmiş olmaktadır (Seyidoğlu, 2015: 93). İlk defa Heckscher faktör fiyatlarının serbest ticaret neticesinde eşitliğini ifade etmiş, öğrencisi Bertil Ohlin ise bu eşitliğin mutlak değil eşitlik yönünde eğilim gösterdiğini ifade etmiş ve Samuelson (1939) yaptığı bir çalışmada serbest ticaret neticesinde faktör fiyatlarının eşitlendiğini analitik olarak göstermiştir. Faktör fiyatlarının eşitliği teoremine göre, uluslararası faktör hareketliliğinin tam ve faktör mobilitesinin olmadığı varsayımı altında faktör fiyatlarının eşitlenmesi, serbest ticaret neticesinde ortaya çıkacaktır (Bayraktutan, 2003: 179; Seyidoğlu, 2015: 94)

Teoremi açıklayabilmek için iki ülkeli, iki mallı ve iki faktörlü bir model kurabilmemiz gerekmektedir. Bu ülkelerden birinde emek faktörünün bol sermaye faktörünün kıt, diğerinde ise sermaye faktörünün bol emek faktörünün kıt olduğunu

varsayımı altında ülkeler tarafından üretilen mallardan biri emek yoğun, diğeri sermaye yoğun olsun. Emek, üretim süreci sonunda gelir olarak ücret (w), sermaye ise gelir olarak faiz (r) elde etmektedir. Teoremi açıklamaya geçmeden önce daha ifade edilen taşıma maliyetlerinin sıfır ve ülkelere ait üretim fonksiyonlarının aynı olması, uluslararası ticaretin herhangi bir kısıtlama ve engellenmenin olmaması, her iki malın da her iki ülke tarafından üretildiği gibi varsayımların geçerliliğini koruduğunu varsayalım.

Ülkeler arasında ticaret başladığında, ülkelerin sadece birbirine mal sattıklarının da ötesinde dolaylı yollardan birbirleriyle faktör ticareti yapmaktadırlar. Şöyle ki, emek bol üretim yapan ülke bunu doğrudan emek satarak değil, düşük emek-sermaye oranı karşılığında yüksek emek-sermaye oranı kullanarak emek yoğun ihracat yapmaktadır. Buna karşılık olarak diğer ülke ürettiği mal sermaye yoğun bir mal olup ithal ettiği mal, emek yoğun bir mal olduğundan dolaylı karşılıklı olarak emek-sermaye ticareti yapmış olurlar. Bu bakış açısından bakıldığında yapılan ticarete mal fiyatlarıyla beraber faktör fiyatlarının da eşitlenmiş olması şaşırtıcı değildir (Krugman, Obstfeld, & Melitz, 2015: 102). Teoride her ne kadar mal fiyatları ve faktör fiyatları eşitlense de gerçek hayatta bu durum neredeyse imkânsız. Bunun en temel nedeni ise varsayımların gerçek hayatta herhangi bir karşılığının olmamasıdır. Örneğin; hükümetler tarafından dış ticarete getirilen kısıtlama ve engeller, ülkelerin sahip olduğu üretim teknolojilerindeki farklılıklar, üretim faktörlerinin homojen olmaması ve dünya üzerindeki dengesiz dağılımı, ülkelerin gelişmişlik seviyelerindeki farklılıklar, ekonomik birimlerin davranışları ve taşıma maliyetleri vb. gibi etkenler mal fiyatları ile faktör fiyatlarının eşitlenmesini engellemektedir. Küreselleşme ve değişen etkileriyle beraber uluslararası doğrudan ve dolaylı yatırımların, çokuluslu şirketlerin, ülkelerin; üretim, teknoloji ve faktör piyasaları üzerinde doğurduğu etkiler, ülkelerin mal ve faktör fiyatlarını farklılaştırmaktadır. Mal ve faktör fiyatlarının eşitlenmesi, ancak ve ancak bir istisna olabilir.

1.2.5.2.2. Stolper-Samuelson Teoremi

Stolper-Samuelson teoremi, uluslararası ticaret teorisindeki en önemli teoremlerden biridir ve Heckscher-Ohlin teorisi (Faktör Donatımı Teorisi)'nin bir uzantısı biçimindedir. Heckscher-Ohlin Teorisi çerçevesinde ilk defa 1941 yılında

Wolfgang F. Stolper ve Paul A. Samuelson tarafından yapılan bir çalışmada ortaya atılmıştır (Stolper ve Samuelson, 1941: Demiröz, 2019: 59). Stolper-Samuelson teoremine göre; *“serbest ticaret, ihraç mallarında yoğun olarak kullanılan ve ülkenin bol olarak sahip olduğu faktörün milli gelir içindeki payını arttırırken, ithalata rakip üretim dallarında kullanılan kıt faktörün milli gelir içindeki payını azaltır”* (Çelik, 2006: 115). Stolper-Samuelson teoremi; iki mallı, iki faktörlü bir ülkede ithalata getirilen bir ad valorem vergi tarifesi endüstride yoğun olarak kullanılan faktörün fiyatında orantılı olandan daha fazla artış getireceğini ileri sürmektedir (Minabe, 1967: 401). Diğer bir ifadeyle *“teoriye göre dış ticaret yurtiçi gelir dağılımını görece bol faktörün lehine, kıt faktörün aleyhine değiştirir”* (Seyidoğlu, 2015: 96). Daha önce ifade ettiğimiz üzere, klasik iktisatçılara göre serbest ticaret; ülkelerin gelirini arttırarak topluma yarar sağlarken, korumacılık ise; topluma zarar vermektedir. Stolper ve Samuelson bu durumun aksini ortaya koyana kadar bu görüş geçerliliğini sürdürmüştür. Teoreme göre; klasik iktisatçıların iddia ettiği gibi korumacılık, zarar değil, ithalata rakip endüstrilerde yoğun olarak kullanılan faktörlere de yararlar sağlamaktadır (Minabe, 1967; akt. Dinçer, 2019: 57). İçke (2019)’ye göre; bol olan faktörün dış ticaret yoluyla elde ettiği kazanç, kıt olan faktörün kaybettiği geliri tolere ettiğinden toplumsal refahta herhangi düşüş görülmeyecektir (İçke, 2019: 77). Teorem, ayrıca korumacı politikaları teşvik ettiğinden bazı yazarlar tarafından eleştirilmiştir. Örneğin; düşük gelirli bir ülke, eğer yüksek gelirli ülkeler grubunda yer almak istiyorsa sanayileşmek ve kalkınmak mecburiyetindedir. Serbest dış ticarete yaptığında nispeten bol olan emek faktörünün yoğun çalışması kısmi uzmanlaşmaya neden olacağından ücretlerin yükselmesi ve karların düşmesiyle sonuçlanacaktır. Bu durum, düşük gelirli ülkelerin sanayileşmesini ve kalkınmasını engellemektedir (Demiröz, 2019: 60).

1.2.5.2.3. Faktör Hareketsizliği (Spesifik Faktör) Modeli

Faktör hareketsizliği modeli; Jacob Viner tarafından ortaya atılmış ve Ricardo modelinin bir çeşididir. Bu nedenle Ricardo-Viner modeli olarak ifade edilir. Model daha sonra Ronald Jones (1971) ve Michael Mussa (1974) tarafından matematiksel olarak geliştirildi ve biçimlendirildi. Jones, iki mallı üç faktör (emek, tarım sermayesi ve sanayi sermayesi) modeli olarak adlandırdı. Mussa ise, bazı model sonuçlarını göstermek için

kullanılabilecek dengenin basit bir grafik tasvirini geliştirdi (Suranovic, 1997). Faktör hareketsizliği modeli; Krugman, Obstfeld ve Melitz (2015) Uluslararası İktisat Teori ve Politika adlı eserinde bu modelin Samuelson ve Jones tarafından geliştirildiği ifade edilmektedir (Krugman, Obstfeld, & Melitz, 2015: 52).¹ Yukarıda dış ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin incelendiği Stolper-Samuelson modeli, üretim faktörlerinin ülke içinde endüstriler veya sektörler arasında tam hareketli olduğunu varsaymaktaydı. Uzun dönemde bu varsayım geçerliliğini korusa bile kısa dönemde bazı faktörler sınırlı hareketli veya tam hareketsiz bir yapıda olabilirler. Örneğin; sermaye faktörü, bir üretim faktörü olarak ivedilikle bir sektörden başka bir sektöre veya bir endüstriden başka bir endüstriye hareketliliği kısa dönemde neredeyse imkânsızdır. Kısa dönemde hareketlilik sağlansa bile üretici yüksek maliyetlerle gerçekleştirir. Ancak rasyonellik varsayımı altında rasyonel davranan ve kar güdüsü ile hareket eden bir üretici böyle bir yönetime girişmemelidir.

Faktör hareketsizliği modeli, iki mal, iki sektör (tarım ve sanayi), iki üretim faktörü ve piyasanın tam rekabetçi olduğunu varsayar. İki üretim faktöründen birinin, tipik olarak sermayenin, belirli bir endüstriye özgü olduğu varsayılır. Yani tamamen hareketsizdir. İkinci üretim faktörü olan emek, sektörler arasında serbestçe ve maliyetsiz bir şekilde tam hareketli bir yapıya sahiptir. Sermaye hareketsiz olduğundan, sektörlerin sermaye yapıları farklıdır ve dolayısıyla sektörler arasında sermaye ikamesi söz konusu değildir (Suranovic, 1997). Faktör hareketsizliği modelini; emek zengini bir ülke üzerinden açıklamaya çalışalım. Bu ülke; tarımı ürününün emek yoğun, sermaye ürününü sermaye yoğun olarak ürettiğini varsayalım. Tarım ve sanayi sektörlerinde, emek ve sermaye kullanılmakta ve emek hem sanayi hem de tarım sektörü arasında tam hareketlidir. Sermaye faktörü ise sektöre özgüdür. Yani farklıdır. Sermaye farklı olduğundan dolayı tarım sermayesi sanayide, sanayi sermayesi tarımda kullanılamaz. Başka bir deyişle, ikame söz konusu olmamakla birlikte hareketsiz durumdadır (Seyidoğlu, 2015: 96-97).

Ülke dış ticarete açıldığında, emek yoğun malların hem fiyatı hem de üretimi yükselir. Buna karşın sermaye yoğun olarak üretilen sanayi malının fiyatı ve üretimi düşer. Serbest ticaretin başlamasıyla emek talebi artar ve dolayısıyla tüm sektörlerde

¹ Yazarların gösterdiği kaynaklar: Paul Samuelson "Ohlin Was Right," Swedish Journal Of Economics 73 (1971), pp. 365-384; and Ronald W. Jones, "A Three Factor in Theory, Trade and History," in Jagdish Bhagwati et al., eds., Trade, Balance of Payment, Growth (Amsterdam: North-Holland, 1971), pp. 3-21.

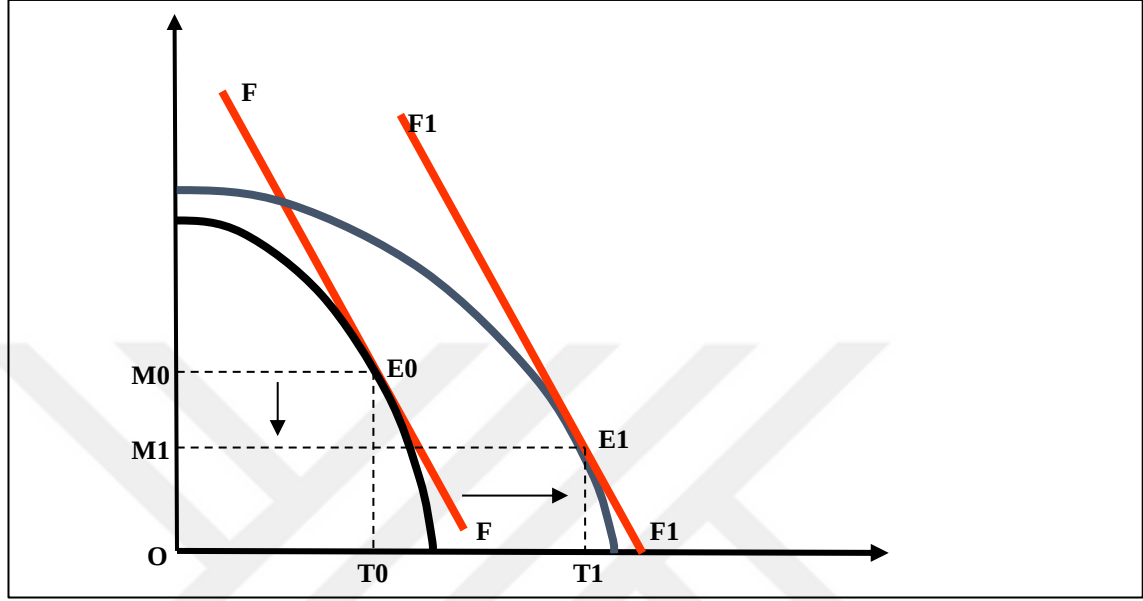
emeğin parasal değeri artar. Tarımsal emeğin ücretindeki bu artış, sanayi sektöründeki işgücünü tarım sektörüne kaydırır. Tarım sektöründe emeğin yığılmasıyla tarımsal sermaye talebi artar ve dolayısıyla sermaye arzı sabit olduğundan bu sektörde sermayenin parasal değeri artar. Sermaye faktörü ise, sektörler arasında farklılık gösterdiğinden sermaye fiyatı da farklılık göstermektedir. Sanayi sektöründeki emeğin tarım sektörüne kaymasıyla sanayi sektöründe sermayeye olan talep azalır ve dolayısıyla sermaye geliri azalır (Seyidoğlu, 2015: 97). Yukarıdaki açıklamalar ışığında sermayenin talepteki düşüşten dolayı tamamen gelir kaybına uğradığını ifade edemeyiz. Tarım sektöründeki sermayenin getirisinde artış yaşanırken sanayi sektöründeki sermayenin getirisinde düşüş söz konusudur. Faktör donatımı teorisine göre; bol olan faktörün getirisinin artması, kıt olan faktörün getirisinin azalması gerekmektedir. Faktör hareketsizliği teoremine göre; yukarıda da ifade edildiği üzere, tarımsal sermayenin getirisi artmakta, sanayi kesimindeki sermayenin getirisi azalmaktadır. Başka bir deyişle, kıt faktör olan sermaye tamamen zarara uğramamaktadır.

1.2.5.2.4. Rybczynski Teoremi

Bu teorem, T. M. Rybczynski tarafından 1955 yılında ortaya atılmıştır. Teoreme göre; üretim faktörlerinden birinin (emek veya sermaye) arzının arttığı, diğer faktörün arzının ve ticaret hadlerinin sabit kaldığı varsayımı altında, arzı artan faktörün yoğun olarak kullanıldığı malın üretiminin artmasına, diğer faktörün kullanıldığı malın üretiminin azalmasına neden olacaktır (Ertürk, 2001: 32). Bu teoremle Rybczynski, bir üretim faktörünün miktarındaki artışın üretim, tüketim ve ticaret koşulları üzerindeki etkisini incelemek istemiştir. Yalnızca iki üretim faktörüne (K ve L) sahip kapalı bir ekonomi varsayımı yapılmıştır. Bu faktörler; tamamen bölünebilir, tam hareketli ve bir dereceye kadar ikame edilebilme özelliğine sahiptirler. İki endüstri söz konusu ve üretim fonksiyonları homojen, başka bir deyişle, ölçeğe göre sabit getiri söz konusu olmakla birlikte X ve Y olmak üzere iki mal üretilmektedir. Ayrıca her endüstrinin faktör yoğunlukları birbirinden farklıdır (Rybczynski, 1955: 336). Bu teorem, 1965 yılında Jones tarafından genelleştirilmiştir. Jones'a göre; faktör donatımlarının farklı oranlarda artması, en hızlı artan faktörün yoğun olarak kullanıldığı ürün, her iki faktörden daha

yüksek bir oranda artmakta ve diğer ürün her iki faktörden de daha düşük bir oranda artmaktadır (Jurcic, H. Josic, & M. Josic, 2013: 100).

Şekil 13: Rybczynski Teoremi Grafiksel Gösterim

Kaynak: Seyidoğlu, 2015: 127.

Şekil 13'te Rybczynski teoreminin grafiksel gösterimi verilmiştir. Burada bu grafik yardımıyla teoremi açıklamaya çalışacağız. Şekil 13'e göre üretici dengesi, FF dış ticaret hadleri doğrusunun DD dönüşüm eğrisine teğet olduğu E0 noktasında dengededir. Dış ticaret hadlerinin sabit olduğu varsayımı altında emek stokunda meydana gelen bir genişleme dolayısıyla dönüşüm eğrisi, makine ekseninden sabit tutularak (sermayedeki değişim = 0) tekstil ekseninden dışa doğru kaymış, sabit olan dış ticaret hadleri doğrusu F'F' ve dönüşüm eğrisi DD' şeklini almıştır. F'F' dış ticaret haddi doğrusu ile DD' dönüşüm eğrisinin birbirine teğet olduğu E1 noktasında yeni üretici dengesi oluşmuştur. Tekstil sektöründe artan emek miktarı neticesinde sektörde sermaye talebi artmıştır. Tekstil sektörü, artan sermaye ihtiyacını karşılamak amacıyla makine sektöründe âtil kalan sermayeden karşılayacak ve makine sektöründeki sermayenin tekstil sektörüne aktarılmasıyla makine sektöründe üretim düşerken, tekstil sektöründe üretim artacaktır. Nitekim şekil 13'te de görüldüğü üzere makine üretimi; M0'dan M1'e düşerken, tekstil üretimi; T0'dan T1'e yükselmiştir. Sonuç olarak, makine üretimi daralırken tekstil

üretimi genişlemiştir. Makine üretiminin düşmesi, ülkeyi makine ithal etmeye yöneltecektir.

Teoremi dış ticarete uyguladığımızda; eğer arzı artan üretim faktörü ihracat endüstrisinde yoğun olarak kullanılan bir faktör ise, yukarıda da bahsedildiği üzere ihraç malı olan tekstilin üretimi genişlerken ithal malı olan makinenin üretimini daraltacaktır. Bu durum, ticareti arttıran bir büyümedir. Eğer arzı artan üretim faktörü ithal ikame endüstrisinde kullanılan ve görelî olarak kıt olan faktör yani sermaye ise bu durumda ithal ikamesi olan malın üretimi artarken ihraç malının üretimi düşecektir. Bu durum, dış ticarete karşıt yönlü bir üretim durumu meydana getirecektir (Seyidoğlu, 2015: 127). Bundan sonraki süreçte önemli olan ihraç malındaki bu üretim artışının yabancı ülkelerde talep yönünden bir karşılığının olup olmamasıdır. Eğer ihraç malına yönelik bir talep yoksa veya üretim fazlasını dengeleyecek bir talep ortaya çıkmazsa dış ticaret hadleri bu malı ihraç eden ülkenin aleyhine dönecektir. Tersî durumda ise, ihraç malına bir yönelim ve üretim fazlasını dengeleyecek bir talebin ortaya çıkması durumunda dış ticaret hadleri bu malı ihraç eden ülkenin lehine dönecektir.

1.2.5.3. Heckscher-Ohlin Teorisi'ne Yapılan Katkılar

1950 yılından beri Heckscher-Ohlin teorisine yönelik uygulamalı çalışmalar yapılmaktadır. İlk uygulamalı çalışmaların biri de G. D. A. Mac Dougall tarafından ABD ve İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'ndan önce ihracatlarındaki sermaye yoğun ürünlerin durumunu öğrenmek üzere yaptığı çalışmadır. Mac Dougall, ABD ve İngiltere'nin ihracat performanslarını üçüncü piyasalardaki durumunu göz önünde bulundurmuş ve işgücü verimliliği olarak ABD'deki işgücü başına düşen üretim oranı ile İngiltere'deki işgücü başına düşen üretim oranının birbirine oranlamasını kullanmıştır. Dougall'a göre, her ülke emek birimi başına düşen üretim ile parasal ücret oranının diğer ülkeye ait emek birimi başına düşen üretim ile parasal ücret oranını aştığı malı ihraç etmelidir. Mac Dougall, yaptığı incelemenin sonucunda Ricardo modelini destekleyen fakat faktör donatımı teorisine aykırı nitelikte sonuçlara ulaşmıştır (İyibozkurt, 2001: 55-56).

1930'lu yıllarda Wassily Leontief, girdi-çıktı tablosu adı verilen endüstriler arasındaki bağlantıları niceleyici olarak ölçmeye yarayan bir teknik geliştirmiştir. Leontief, Amerikan ekonomisinin 1947 yılı girdi-çıktı tablosunu kullanarak Heckscher-

Ohlin teorisini ABD ekonomisi üzerinde ilk defa uygulamalı olarak test etmiştir. Leontief çalışmasının sonunda Amerika'nın emek yoğun mallar ihraç edip sermaye yoğun mallar ithal ettiğini ortaya çıkarmıştır. Fakat çalışmanın yapıldığı döneme bakıldığında, Amerika'nın çalışmanın çıkan sonucunun tersine sermaye yoğun mallar ihraç edip emek yoğun mallar ithal etmesi gerekiyordu. Ortaya çıkan bu şaşırtıcı sonuç, birçok iktisatçı tarafından eleştirilmiştir. Leontief, 1956 yılında bu eleştirilere cevap olarak 1951 yılı dış ticaret verilerini kullanarak araştırmasını yenilemiş, Amerika ithalatındaki sermaye yoğunluğunda biraz düşme görüldüğünü ancak önceki çalışmanın sonuçlarının hala geçerliliğini koruduğunu ifade etmiştir (Seyidoğlu, 2015: 98-99; Jones, 1956: 1; Ertürk, 2001: 35-36). Leontief'in yukarıda bahsettiğimiz çalışması dışında Heckscher-Ohlin teorisi çeşitli yazarlar tarafından çeşitli ülkelere uygulandı. Tatemoto ve Ichimura (1959) tarafından 1951 yılı verileri kullanılarak Japonya üzerinde test edilmiş, Japonya'nın sermaye yoğun malları ihraç edip, emek yoğun malları ithal ettiği sonucuna ulaşmıştır. Bharadwaj (1962), 1953-54 verilerini kullanarak Hindistan üzerinde teoriyi test etmiş, sonuçlara göre Hindistan dış ticarete emek yoğun malları ihraç edip sermaye yoğun malları ithal etmektedir. Seyidoğlu (1977), 1967 yılı girdi-çıktı tablosunu kullanarak teoriyi Türkiye üzerinde test etmiş, çalışmanın yapıldığı dönemde sermayenin kıt emeğin bol olduğu görülmüştür. Bunun bir sonucu olarak Seyidoğlu, Türkiye'nin emek yoğun 47 mallar ihraç edip sermaye yoğun mallar ithal ettiği sonucuna varmıştır (Seyidoğlu, 2015: 101-102).

1.2.5.4. Heckscher-Ohlin Teorisi'ne Yapılan Eleştiriler

Faktör donatımı teorisine yapılan eleştiriler ve bunların mahiyetleri incelendiğinde, genellikle teorine yöneltilen eleştirilerin varsayımlar üzerinden yapıldığı görülmektedir. Teoriye yöneltilen eleştiriler aşağıdaki şekilde özetlenebilir (İyibozyurt, 2001: 52-53; İçke, 2019: 79-80):

- ❖ Teorinin iki mallı, iki ülkeli ve iki üretim faktörü üzerine kurulması gerçek hayattaki gerçeklerle bağdaşmamakta ve üretim faktörlerinin ülkeler arasında tam hareketsiz olduğu da gerçek dışıdır. Günümüzde üretim faktörleri (örneğin: emek), uluslararası alanda gerek legal ve gerekse illegal bir şekilde sınırlı da olsa hareket edebilmektedir.

- ❖ Teoride mal ve faktör piyasalarının tam rekabetçi olduğu varsayılmış, ancak gerçek hayatta mal ve faktör piyasalarında eksik rekabet koşulları geçerlidir.
- ❖ Üretim faktörlerinin homojen olması varsayımı gerçekçi değildir. Gerek ülke içinde ve gerekse de dünya ülkelerinde üretim faktörleri farklı vasıflara sahiptir. Üretim faktörlerinin sahip olduğu bu özellik, uluslararası ticarette maliyetlerde farklılık yaratacak ve ülkelerin birbiriyle ticaret yapma olanağı sunacaktır.
- ❖ Üretimde ölçeğe göre sabit getiri varsayımı söz konusu değildir. Ülkeler arasındaki ticaret hacmi arttıkça piyasalar genişleyecek, içsel ve dışsal ekonomiler sayesinde ortalama maliyetlerde düşüşler meydana gelecek ve üretimde ölçeğe göre artan getiri söz konusu olacaktır. Tersini durumda ise, ülkeler arasındaki ticaret hacmi daraldıkça ihracata konu olan malların üretiminde ortalama maliyetlerde artışlar meydana gelecek ve ölçeğe göre azalan getiriler devreye girecektir.
- ❖ Teorinin ortaya koyduğu bir diğer varsayım, ticaret yapan ülkelerde malların üretiminde kullanılan üretim tekniklerinin aynı olduğudur. Gerçek hayatta bir malların üretiminde kullanılan üretim teknikleri, ülkelerin teknoloji düzeyleri, teknolojiye yönelik harcamaları ve milli gelirden teknolojik yatırımlara ayrılan pay ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir.
- ❖ Teorinin arz yönlü olması ve talebi ihmal etmesi, teorinin eleştirilen bir diğer yönüdür.
- ❖ İki ülkenin zevk ve tercihlerinin aynı olması gerçek dünyada mümkün değildir. Dünyada ülkelerin zevk ve tercihlerindeki farklılıklar daha önceden de ifade ettiğimiz üzere ülkelerin birbiriyle ticaret yapmalarının en önemli nedenidir.

1.2.6. Modern Dış Ticaret Teorileri

II. Dünya Savaşı'ndan sonra teorik olan dış ticaret teorileri deneysel uygulamalara dönmüştür. Savaştan sonra dünya ekonomisinde büyük değişimler ve dönüşümler gözlenmiş ve özellikle dış ticareti serbestleştirme çabaları, küreselleşme (üretim, mali ve ekonomik küreselleşme) ve bütünleşme hareketleri, uluslararası doğrudan ve dolaylı yatırımlar, iletişim ve ulaşım sektörlerindeki büyük ivmeli gelişmeler vb. faktörler dünya ekonomisindeki bu değişim ve dönüşümü tetikleyen faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Faktör donatımı teorisi, Mukayeseli üstünlükler teorisini dayanak alarak

endüstri içi ticareti farklı faktör donatımları ile açıklamaya çalışmıştır. Ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki endüstri içi ticareti açıklarken dünya ticaretini açıklamakta yetersiz kalmıştır. Teorinin yetersiz oluşunun ilk kanıtı Leontief paradoksudur. Bu nedenle yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra dış ticaretin nedenlerini açıklamaya yönelik olarak yeni teoriler ortaya çıkmıştır (Çambel, 1999: 1). Eğer Ülkeler arasındaki ticarete Mukayeseli üstünlükler belirleyici bir konumda olsaydı söz konusu ticaretin büyük bir bölümü benzer ekonomik özellikler göstermeyen ülkeler arasında gerçekleşirdi, ancak savaş sonrası süreç incelendiğinde bu durum tersi söz konusudur. 1940'lı yıllardan sonra dünya ticaretinin yapısı incelendiğinde, dünya ticaretinin büyük bir kısmı benzer ekonomik özelliklere sahip gelişmiş ülkeler arasında gerçekleştiği ve ayrıca bu ülkelerin, bir ürünün hem ihracatçısı hem de ithalatçısı konumunda olduğu görülmüştür. 1980'li yıllarda yöntem ve sınanmanın zorluğu nedeniyle klasik teori eleştirilerin hedefi olmuş, Heckscher-Ohlin teorisine yapılan önemli katkılara rağmen teori, matematiksel modellere çevrelemiyor ve yapılan sınanmalar tatmin edici sonuçlar vermiyordu (Dura, 2000: 2-3).

1970'li yılların sonunda ortaya çıkan yeni dış ticaret teorileri uluslararası ticarete yeni bir ivme kazandırmıştır. Bu dönemde klasik dış ticaretin temellerini oluşturan tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri gibi varsayımlar yerini eksik rekabet ve değişken getiriye (artan, azalan ve sabit getiri) ve ölçek ekonomileri gibi varsayımlara bırakmıştır. Bu teoriler; dış ticaretin nedenlerini, uluslararası alanda uzmanlaşmayı belirleyen faktörleri, dış ticaret sonucunda elde edilen kazançlarını, korumacılık politikaları gibi sorunları tartışmaya açmış ve bu sorunlara getirdiği çözüm önerileriyle yeni bir boyuta taşınmıştır (Akkoyunlu, 1996: 71). Bu başlık altında yeni dış ticaret teorilerini genel hatlarıyla açıklamaya çalışacağız.

1.2.6.1. Nitelikli Beşerî Sermaye Teoremi

Keesing, Kennen, Leontief ve İrving Kravis gibi yazarlar tarafından geliştirilmiş, amacı da gelişmiş sanayi ülkeleri arasındaki Mukayeseli üstünlükleri ortaya koymaktır. Teorideki açıklayıcı değişken, nitelikli işgücü (beşerî sermaye)'dür, diğer bir ifadeyle işgücünün nitelik bakımından ülkeden ülkeye farklılık göstermesidir. Teoriye göre; gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin nedeni, ülkelerin sahip olduğu nitelikli işgücü

farklılığıdır (Dura, 2000: 5-6). Nitelikli işgücünün bol olduğu ülkeler, bu işgücünün ürettiği mallarda uzmanlaşır. Nitelik bakımından zayıf işgücüne sahip ülkeler, bu niteliksiz işgücünün ürettiği mallarda uzmanlaşır (Seyidoğlu, 2015: 103; Deviren, 2004). Teorinin varsayımları şunlardır; piyasalarda tam rekabet piyasası koşulları geçerlidir. Ulaştırma maliyetleri ve herhangi bir ticari engel söz konusu değildir. İşgücü ülke içinde tam hareketli iken, ülkeler arasında tam hareketsizdir. Bütün ülkelerde zevk ve tercihler aynı olmakla birlikte, fakat gelir seviyesine ve gelir dağılımına bağlı değildir (Toprak, 2017).

Teori, Keesing tarafından ABD ekonomisine uygulanmıştır. Keesing yaptığı ilk çalışmanın neticesinde ABD ekonomisinin nitelikli işgücünü yoğun olarak kullandığı sanayilerde Mukayeseli üstünlüğe sahip olduğunu ve ABD'nin ihraç ettiği ürünlerde nitelikli işgücü yoğunluğunun sermaye yoğunluğundan daha yüksek olduğunu bulmuştur. Keesing yaptığı ikinci çalışmada; ABD, İngiltere ve Almanya'yı nitelikli işgücü yoğunluğu bakımından incelemiş ve çalışmanın neticesinde bu üç ülkenin nitelikli işgücü yoğun malları ihraç ettiği ve niteliksiz işgücü yoğun malları ithal ettiği sonucuna varmıştır (Dura, 2000: 6). Keesing' in 1965, 1966 ve 1968 yıllarında deneysel ve analitik olarak yaptığı çalışmalarda nitelikli işgücünün uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ona göre nitelikli işgücünün ayrı bir üretim faktörü olarak ele almanın iki nedeni söz konusudur. Birincisi; işgücünün hem ticaret hem de endüstrilerin kuruluş yerlerinin seçimine olan etkisi, ikincisi ise; ekonomik büyüme üzerindeki etkisidir. Ekonomik büyüme ve ticaret birbiriyle bütünleşik olduğundan işgücünün büyüme üzerine yaptığı etki aynı zamanda ticareti de etkilemektedir (Deviren, 2004).

Nitelikli beşerî sermaye, sadece ülkelerin dış ticareti ve ekonomik büyümeleri üzerinde etkileri bulunmamakla birlikte nitelikli işgücü göçü veya hareketi olarak ifade ettiğimiz beyin göçünün ülkeler arasındaki legal veya illegal hareketi aynı zamanda ülkelerin milli geliri, gelir dağılımı, teknolojik gelişim, nüfusun yapısı, AR-GE harcamaları vs. üzerinde etkileri söz konusudur. Ülkelerin sahip olduğu bu beşerî sermayenin ülkesinde gerektiği değeri görmemesi, hak ettiği ücreti alamaması, teknolojik gelişmelerin yetersiz olması nedeniyle işsiz kalmaları göç etmelerine neden olmaktadır. Bu göç sonucunda göç alan ülkeler önemli kazanımlar elde ederken, göç veren ülkeler beşerî sermayenin yetişmesi için yaptığı harcamalar ve ülkenin kalkınması için gerekli yetişmiş insan gücünün olmaması kalkınma hamlelerinde önemli sorunlara neden

olmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak üçüncü bölümde daha detaylı bir şekilde beyin göçü, beyin göçünün göç alan ve göç veren ülkeler üzerindeki etkileri daha detaylı bir şekilde ayrı başlıklar halinde incelenecektir.

1.2.6.2. Teknolojik Donanımın Yetersizliği Teoremi

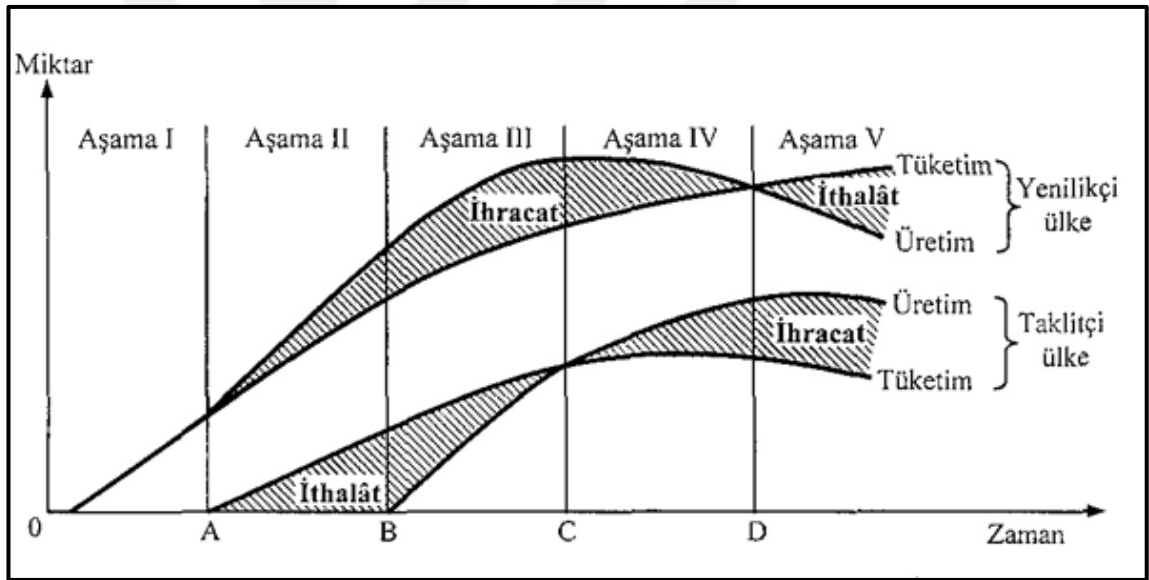
Faktör donatımı teorisine göre, ülkelerin teknolojik yapıları aynıdır ve dolayısıyla teknolojik değişme sabittir. Başka bir ifadeyle teoride teknoloji, statik bir durum arz etmektedir. M. V. Posner, 1961 yılında yayımladığı “*Uluslararası Ticaret ve Teknik Değişim (International Trade and Technical Change)*” adlı makalesinde teknolojiyi ticaretin belirleyicisi ve dinamik bir faktör olarak ele almış ve “Teknolojik Donanımın Yetersizliği Teoremi”ni ortaya atmıştır (Deviren, 2004). Teknoloji, gelişmiş ülkelerde kurulu yenilikçi firmalar tarafından üretilmekte ve patent, fikri mülkiyet hakları gibi yasal mevzuatlarla korunurken, firma ürettiği teknolojinin monopolcüsü olmaktadır (Seyidoğlu, 2015: 103-104). Teoreme göre; yeni bir üretim tekniği bulup üreten gelişmiş bir ülke, başlangıçta bu tekniğin hem monopolcüsü hem de ihracatçısı konumundadır. Bu teknoloji, taklit yoluyla ilk üretenden, ucuz emeğe ve bol doğal kaynaklara sahip ülkelerin eline geçer ve daha ucuza üretir. Dolayısıyla teknoloji bu ülkeler tarafından ihraç edilir, ilk üretici ülke maliyet açısından rekabet edemediğinden teknolojiyi ithal etmeye başlar. Bu durum daha çok tekstil, elektronik, kimya, demir-çelik gibi alanlarda görülmektedir (Dura, 2000: 7; Seyidoğlu, 2015: 104). Günümüzde yukarıda ifade edilenler kısmen doğru olsa da patent, fikri mülkiyet hakları gibi yasal mevzuatlarla korunması teknolojinin taklit edilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca teknoloji taklitçi ülkelere geçmiş olsa da bu taklitçi ülkelerde yetişmiş insan gücünün yetersizliği teknolojinin taklit edilmesini engelleyen önemli bir unsurdur.

1.2.6.3. Ürünün Hayat Evreleri Teoremi

Ürünün hayat teoremi, teknolojik donanımın yetersizliği teoreminin genelleştirilmiş ve geliştirilmiş bir şekli olmakla birlikte, bazı yazarlara göre Heckscher-Ohlin teorisinin teknolojik değişme modeline uygulanan bir formudur. Teorem, bir ürünün yenilik olarak ortaya çıkmasından uluslararası ticarete konu olmasına kadar geçen

süreci açıklamaktadır. Başka bir ifadeyle, teorem yenilikleri icat eden ülkeler ile bu yenilikleri taklit eden ülkeler arasındaki ticareti açıklamaya çalışmaktadır. Teorem, 1966 yılında Raymond Vernon tarafından ileri sürülmüştür (Yılmaz, 2015: 515; Seyidoğlu, 2015: 104). Ülkeler; yenilikçi ülkeler ve taklitçi ülkeler olmak üzere iki ayrılmakta, yenilikçi ülkeler gelişmiş ülkeler ve taklitçi ülkeler azgelişmiş ülkelerdir. Bunun nedeni gerek gelişmiş ülkelerin ve gerekse de azgelişmiş ülkelerin yüksek eğitimli bir işgücü ile yüksek düzeyde araştırma ve geliştirme (AR-GE) faaliyetlerine harcamaların düzeyleriyle ilgili olmasıdır. Gelişmiş ülkeler; yüksek eğitimli, vasıflı işgücü bakımından zengin ve AR-GE faaliyetlerine yüksek meblağlarda kaynak aktarıırken, azgelişmiş ülkeler; yüksek eğitimli ve vasıflı işgücü bakımından fakir ve AR-GE faaliyetlere aktardığı kaynakların meblağları düşüktür. Teorem, zaman faktörünü analize katmıştır.

Şekil 14: Ürünün Hayat Evreleri

Kaynak: Toprak, 2017, Seyidoğlu, 2015: 105.

Ürün dönemlerini şekil 14'te gösterildiği üzere beş temel aşamadan oluşmakta ve şimdi burada bu aşamalardan bahsedeceğiz (İçke, 2019: 108-110; Seyidoğlu, 2015: 105- 106); **Birinci aşama:** yeni ürün icat edilir ve bu ürünün üretimi genellikle iç piyasaya yöneliktir. Bu aşamada üretime yönelik sorunların çözümü ve ürünü geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmakta, ayrıca bu aşamada tüketiciye yakınlık ve tüketicilerden gelebilecek geri bildirimler ile ürünün geliştirilmesi söz konusudur. Üretim genellikle küçük ölçekli ve emek yoğunudur.

İkinci aşama: bu aşama ürünün olgunluk evresidir. Bu aşamada ürün seri üretilir, iç üretim ve iç tüketimdeki artış ile beraber dış talebin de artması nedeniyle üretim hızı oldukça yüksek bir seviyede seyreder. Henüz ürünün ihracatı yapılmadığından ürünü icat eden firma ürünün bilgisini ve teknolojisini elinde bulundurmaktadır. Bu aşamanın en önemli özelliği; ürün, emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime kayar ve pozitif ölçek ekonomileri devreye girer.

Üçüncü aşama: bu aşama standartlaşma devresidir. Bu aşamada üretim tekniği deneme yanılmanın ötesine çıkarak malın üretim süreci ve malın nitelikleri gerek üreticiler ve gerekse de tüketiciler tarafından daha da tanınmıştır. Firma, üretim tekniğini lisans yoluyla ülke içinde ve ülke dışında kiralamayı/satmayı karlı bulabilir veya üretimini ana ülkedeki yüksek üretim maliyetleri nedeniyle farklı bölge veya ülkelere kaydırabilir. Yani firma doğrudan yabancı yatırım yoluyla üretim yapacağı ülke/ülkelerin maliyet avantajlarından faydalanma yoluna gidebilir.

Dördüncü aşama: bu aşamada, firma ürünü yoğun olarak yabancı bir ülkede üretirken, az da olsa ana ülkede üretimini sürdürmektedir. Üretimin yoğun olarak yabancı ülkelerde olması, ana ülkenin o ürünündeki ihracatını düşürmektedir. Diğer taraftan bu aşamada ürünün taklit yoluyla üretiminin yaygınlaşması, firmanın iç piyasada hem de dış piyasalarda hâkimiyetini yavaş yavaş kaybetmesine neden olur.

Beşinci aşama: bu aşamada firma hem iç hem de dış piyasada ürünün üretimi ve ihracatı üzerindeki hâkimiyetini tamamen kaybetmiştir. Taklitçi ülke artık hem bu ürünün üreticisi hem de ihracatçısı konumuna gelmiş, ana ülke artık ürün üzerindeki hâkimiyetini kaybettiğinden dolayı ürünü taklitçi ülke/ülkelerden ithal etme yoluna gitmiştir. Teknolojinin dünya ülkelerine yayılması neticesinde üretim tekniğiyle ilgili lisans vb. kısıtlamalar sona ermiş ve ürün artık serbest bir mal olmuştur. Böylece ürün dönemleri tamamlanmış olur.

Ürün dönemleri sürecini geçiren ürünlere örnek olarak; tekstil, radyo, televizyon, yarı iletken mikroçipler, elektronik ürünler, deri ürünleri, petrokimya ürünleri, hesap makineleri, otomobiller, ofis makineleri vb. verilebilir (Dura, 2000: 9; Deviren, 2004; Seyidoğlu, 2015: 106). Günümüzde artan teknolojik gelişmeler neticesinde ulaşım ve iletişim sektörlerindeki gelişmelerin artan etkisiyle beraber küreselleşme olgusunun getirdiği ticari küreselleşme, üretimin küreselleşmesi, mali küreselleşme, küreselleşmenin aktörü olarak görülen çokuluslu şirketler ve bunların uluslararası

alandaki faaliyetleri ürün dönemleri teoreminin geçerliliğinin tekrar sorgulanmasına neden olmuştur. John Cantwell (1995), ürün dönemleri teoreminin ilk versiyonu ile ilgili olarak yaptığı çalışmada yeniliklerin daima ana ülkede yapıldığı hipotezi ile teknolojik faaliyetlerin teknoloji liderleri tarafından yapıldığı hipotezini test etmiştir. İlk hipotez, ABD Patent Ofisi'nden veriler neticesinde reddedilmiş, ikinci hipotez tarihsel olarak geçerliliğini sürdürmüştür. Ronstad (1977), Lall (1979), Pearce ve Singh (1991), Granstrand, Hakanson ve Sjölander (1992) tarafından yapılan çalışmalarda ilk hipotezin aksi sonuçlarla karşılaşılmıştır. Yazarlar tarafından yapılan çalışmalarda, yeniliklerin çokuluslu şirketler vasıtasıyla coğrafik olarak yayıldığı ortaya çıkmıştır (Deviren, 2004).

1.2.6.4. Tekelci Rekabet Teoremi

Geleneksel dış ticaret teorilerine göre ticareti yapılan mallar homojen mallardır. Bunun temel nedeni, tam rekabet piyasası koşullarının geçerli olduğunun kabul edilmesidir. Homojen olan malların hem ihracatının hem de ithalatının olmaması gerekmektedir. Fakat günümüz koşullarında ürünler büyük oranda farklılaştırılmıştır ve bu malların hem ihracatı hem de ithalatı yapılmaktadır. Geleneksel ticaret teorileri, ticaretin söz konusu bu durumunu açıklayamamaktadırlar (Doğan & Çağlar, 2019: 36). Günümüzde kullanılışları, görünüşleri, markaları, ambalajları ve özellikleri bakımından farklı olan mallar üretilir ve satılır. Ayrıca dünya ticaretinin büyük bir bölümünü oluşturan ve malların iki yönlü ticareti olarak ifade edilen endüstri içi ticaret oluşturmaktadır. Faktör donatımı teorisi de dâhil olmak üzere diğer geleneksel dış ticaret teorileri dış ticaretin bütününe açıklamaya çalışırken, Tekelci rekabet teoremi dış ticaretin bir bölümünü oluşturan endüstri içi ticareti (Dura, 2000: 12-13) ölçek ekonomileriyle açıklamaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak sanayi sektöründe firmalar çoğunlukla ölçeğe göre artan getiri koşullarında çalışmakta ve Tekelci rekabet piyasaları ortaya çıkmaktadır (Seyidoğlu, 2015: 109-111; Seyidoğlu, 2016: 71-72). Eksik rekabete dayalı yeni ticaret teorisinin daha iyi anlaşılması için öncelikle Tekelci rekabetin özelliklerini açıklamakta fayda görüyoruz.

Tekelci rekabet teorisi, ilk olarak 1933 yılında Amerikalı iktisatçı Edward Hastings Chamberlin (1899-1967) "*Tekelci Rekabet Teorisi*" ve İngiliz iktisatçı Joai Robinson (1903-1983) "*Eksik Rekabet İktisadı*" adlı eserleriyle birbirinden bağımsız

olarak tam rekabet piyasasının homojenlik varsayımının gerçek ekonomik hayata uymadığını ifade etmişlerdir (Dinler, 2016: 415; Yılmaz, 2015: 513). Tekelci rekabet piyasası tanım olarak; birbirleri yerine ikame edilebilen malların çok sayıda firma tarafından farklılaştırılmak suretiyle üretilmesi ve belirli alıcı gruplarına üretilen malların farklıymış gibi gösterilmesi neticesinde firmaların alıcı gruplar üzerinde tekel gücü oluşturduğu piyasa türüdür (Dinler, 2016: 415). Tekelci rekabet piyasasının varsayımları şunlardır; çok sayıda alıcı ve satıcı vardır, piyasaya girişler ve çıkışlar serbesttir, hane halkları da dâhil olmak üzere diğer karar vericiler tam bilgiye sahiptirler, faktör akışkanlığı tamdır, firmalar tarafından üretilen mallar farklılaştırılmıştır (Yılmaz, 2015: 513). Bu piyasa, firma sayısının çok olduğu ve herhangi bir firmanın piyasada büyük bir paya sahip olmadığı durumda ortaya çıkar. Firmaların fiyatıyla ilgili olarak aldığı kararlar gerek piyasayı ve gerekse de diğer firmaların taleplerini etkilemediğinden firmaların fiyat kararları ilişkisiz olmakta ve her firma, piyasayı ve diğer firmaların fiyata verdikleri tepkilerin önemsiz olduğunu göz önünde bulundurarak fiyatını belirlemektedir (Krugman, Obstfeld & Melitz, 2015: 169).

Tekelci rekabet analizi, dış ticarete getirdiği açıklamalarla yararlar sağlamaktadır. Bir malın aynısının yurtiçinde üretilmemesi durumunda tüketiciler, ithalat yoluyla zevk ve tercihlerine uygun mallara erişebilme ve tüketebilme olanağına kavuşmaktadırlar. Ayrıca bu durum tüketicilere olduğu kadar üreticilere de yararlar sağlamaktadır. Artan verim koşullarında üretim yapan firmalar, ihracata yönelik üretimlerini arttırması neticesinde birim maliyetler olarak ifade edilen ortalama maliyetler düşmekte ve kaynaklar daha verimli kullanılmaktadır (Seyidoğlu, 2016: 72). 1979 yılında Paul Krugman, Tekelci rekabet teorisini temel alan yeni bir dış ticaret teorisi geliştirmiştir. Krugman'ın yanı sıra, B. Balassa, H. G. Grubel ve P. J. Lloyd ve K. J. Lancaster, D. Greenaway ve G.C. Hufbauer gibi birçok iktisatçı da dış ticareti Tekelci rekabet teorisi ile açıklamıştır. Dış ticareti Tekelci rekabet ile açıklamaya çalışan yazarlar, Mukayeseli üstünlükler ve Heckscher – Ohlin teorilerinin dayandığı tam rekabet piyasasının daha önce de belirttiğimiz üzere mal ve faktör piyasalarında geçerli olması ve ticarete konu olan malların homojen olduğu varsayımlarını eleştirmişlerdir (İçke, 2019: 131). Monopolcü rekabet teoremi, aynı faktör yoğunluklarına sahip sanayi bakımından gelişmiş ülkeler arasındaki iki yönlü ticareti açıklamaktadır. Bu iki yönlü ticaret; çok sayıda mal yerine teknolojinin etkin kullanıldığı ve üzerinde uzmanlaşmanın olduğu birkaç maldır.

1.2.6.5. Tercihlerde Benzerlik Teoremi

Tercihlerde benzerlik teoremi (similarity theory in preferences), İsveçli iktisatçı Steffan Brunsam Linder tarafından 1961 yılında ortaya atılmıştır. Teorem; farklılaştırılmış, ölçek ekonomilerinin, zevk ve tercihlerin önemli olduğu sanayi ürünlerinin ticaretini açıklamaktadır. Teoreme göre, ülkelerin gelir düzeyleri, zevk ve tercihleri benzerdir ve göreceli gelir düzeyi, zevk ve tercihlerin belirlenmesinde önemli bir etkidir (Dura, 2000: 9-10). Linder'e göre; sanayi malları ticareti, benzer gelir düzeyi ve benzer zevk ve tercihlere sahip ülkeler arasında yoğun bir şekilde yapılmaktadır. Teoremden, talebi veya tercihlerin benzerliğini ölçmek için ülkelerin kişi başı gelir düzeyleri bir ölçüm aracı olarak kullanılmıştır. Buna göre kişi başı gelir düzeyleri birbirine yakın olan ülkelerin talepleri de benzerdir. Talep ve gelir arasındaki bu ilişkiden dolayı teorem "*Gelir Teorisi*" ve "*Taleplerin Çakışması Teorisi*" gibi adlarla anılmaya başlanmıştır (Atik, 2006: 34). Linder, yaptığı çalışmanın neticesinde benzer gelir düzeyine sahip ülkelerin birbirleriyle yoğun bir şekilde ticari faaliyetlerde bulundukları ve bu durumun ülkelerin refah seviyelerini arttırdığı sonucuna varmıştır. Literatürde tercihlerde benzerlik teoreminin geçerliliğini test eden çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların ekonometrik analiz yöntemine göre üç farklı kategoride incelenmektedir. Birinci kategoride; teorem, korelasyon katsayısı ve regresyon analizi ile ikinci kategoride; teorem, zaman serisi analizi ve çekim modeli ile üçüncü kategoride; teorem, yatay kesit ve zaman serisi analizi ile test edilmiş çalışmalar söz konusudur. Literatür taraması sonucu edinilen bilgilerden tercihlerde benzerlik teoreminin yabancı yazarlar ve araştırmacılar tarafından yapılan çok sayıda çalışma söz konusu iken, Türkiye'de yapılan araştırmalar bir elin parmaklarını geçememektedir (Bal, Manga, & Doğan, 2019: 188).

Teoremden ülkelerin benzer gelir düzeylerine sahip olması ve bu ülkeler arasında yapılan ticaretin refahı arttırdığı görüşü doğru olsa da günümüzde sadece benzer gelir düzeylerine sahip ülkeler arasında ticaret yapılmamakla birlikte az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında, bu ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında ticaret söz konusudur. Bu açıdan teorem, ülkeler arasındaki ticareti açıklamakta eksik kalmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hem kendi aralarında hem de gelişmiş ülkelerle yaptıkları ticaret bu ülkelerin refah düzeyleri üzerinde etkilidir. Klasik iktisatçıların savunduğu ve tam rekabet piyasasının önemli bir varsayımı olan malların homojenliği varsayımı

tüketicilerin benzer zevk ve tercihlere sahip olmasının bir sonucudur. Ayrıca ulaşım ve iletişim sektörlerinde meydana gelen gelişmelerin küreselleşme sürecine olan olumlu etkileri ile birlikte uluslararası iş birliği ve bütünleşme hareketlerini hızlandırarak adeta bir küresel insan tipi oluşturma çabasına yönelmiştir. Bu durum neticesinde gelişmiş ekonomiler arasında artan rekabet, ekonomik sistemlerin birbiri ile benzeşmesi neticesini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Avrupa Birliği içerisinde oluşturulan AB vatandaşlığı bu başarının bir göstergesi niteliğindedir ki insanların tüketim alışkanlıkları, yaşam biçimleri ve özetle sosyo ekonomik davranışlar ve tepkiler arasında benzeşmeler gün geçtikçe daha da artmıştır. Küresel bir homoeconomicus'un oluşturulması çabaları üretim sektörü açısından birtakım zorlukların aşılması açısından olumlu katkılar sağlamıştır.

1.2.6.6. Ölçek Ekonomileri Teoremi

Geleneksel dış ticaret teorilerine alternatif olarak geliştirilen bir diğer dış ticaret teorisi ölçek ekonomileri teoremidir. Linder'in (1961) geliştirdiği tercihlerde benzerlik teoreminde ölçek ekonomileri, teoremin geçerliliği açısından önemli bir varsayım idi. Linder'den sonraki süreçte Balassa (1967) ve Kravis (1971), II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş endüstriyel ülkeler arasındaki artan ticareti açıklamada ölçek ekonomilerinden yararlanmışlardır (Arıca, 2014: 29). Ölçek ekonomileri, firmanın ölçeğini genişletmesi ile beraber faaliyette bulunduğu endüstrideki gelişmeler neticesinde maliyetleri arttıran ya da azaltan avantajlar veya dezavantajlar olarak tanımlanmaktadır. Ölçek ekonomileri, içsel ve dışsal ölçek ekonomileri olarak ikiye ayrılmaktadır. İçsel ölçek ekonomileri; firmanın tesis ölçeğini büyütmesi neticesinde parça başına düzen maliyetler olarak ifade edilen ortalama maliyetlerdeki azalışları ve artışları ifade eder. Firmanın ölçeğini büyütmesi neticesinde ortalama maliyetlerinde meydana gelen düşüşler pozitif ölçek ekonomileri, ortalama maliyetlerdeki artışlar ise negatif ölçek ekonomileri olarak ifade edilmektedir. İçsel ölçek ekonomiler; reel ekonomiler ve parasal ekonomiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Reel ekonomiler; üretim, satış veya pazarlama, yönetim ile taşıma ve depolama gibi avantajlar söz konusudur. Parasal ekonomiler; firmanın geniş kapasiteli üretime geçmesi nedeniyle pazarlık gücünde meydana gelen artış ve bunun bir sonucu olarak mal ve hizmet aldığı firmalar tarafında sağlanan indirimler nedeniyle elde ettiği avantajları ifade eder. En önemli parasal ekonomiler; firmanın satın aldığı ham madde

fiyatlarında elde ettiği indirim, taşıma, reklam, düşük faizli banka kredisi vb. gibi avantajlardır (Dinler, 2016: 223-225). Dışsal ölçek ekonomileri; firmanın içinde faaliyet yaptığı endüstride meydana gelişmeler neticesinde firmanın elde ettiği avantajlar ve dezavantajlardır. Dışsal ölçek ekonomileri; pozitif dışsal ekonomiler ve negatif dışsal ekonomiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Pozitif dışsal ekonomiler; firmanın içinde faaliyette bulunduğu endüstrideki gelişmeler neticesinde elde ettiği maliyet düşüşüdür. Negatif dışsal ekonomiler ise, firmanın içinde faaliyette bulunduğu endüstrideki gelişmelerin firmanın maliyetlerini arttırmasıdır.

Ölçek ekonomileri teoremine göre hem geniş hem de dar iç piyasaya sahip ülkeler ölçek ekonomilerinden yararlanmaktadır. Geniş piyasalara sahip ülkeler ölçek ekonomilerinden yararlanarak maliyetlerini düşürmektedir. Bu ülkeler ölçek ekonomileri ürettiği malları ihraç ederken, pahalı ürettiği malları ise ithal etmektedir. Dar piyasa yapısına sahip ülkeler ise, ihracata yönelik üretimde bulunarak ölçek ekonomilerinden faydalanmaktadır. Ölçek ekonomileri sayesinde ülkeler malları daha etkin bir şekilde üretmekte, dar kapsamlı ürünler üzerinde uzmanlaşmakta ve mal çeşitliliği sağlayarak birbirleriyle ticari faaliyetlerde bulunmaktadır. İçsel ve dışsal ölçek ekonomileri ile bunların ilişkide bulunduğu endüstrilerin piyasa yapısı birbirinden farklılık arz etmektedir. Dışsal ölçek ekonomilerinin söz konusu olduğu bir endüstride büyük firmalar, küçük firmalar karşısında maliyet üstünlüğü elde edemediğinden endüstri tam rekabetçi bir yapıya kavuşurken, tersi durumda, yani büyük firmaların küçük firmalar karşısında elde ettiği maliyet üstünlüğü endüstriyi eksik rekabetçi bir piyasa yapısına sürüklemektedir (Deviren, 2004). Paul Krugman ve Elhanan Helpman gibi iktisatçıların içsel ölçek ekonomilerini içeren modellerde, Kemp ve Negishi gibi iktisatçıların ise dışsal ölçek ekonomilerini içeren modellerde yoğun katkıları söz konusudur. Ölçek Ekonomileri teorisi, endüstri içi ticareti açıklamaya yönelik geliştirilen Tekelci rekabet teorisine önemli katkılar sunmaktadır (Deviren, 2004).

1.2.6.7. Rekabetçi Üstünlükler Teoremi

Dış ticaretin nedenlerini açıklayan teorilerden bir diğeri de Rekabetçi Üstünlükler Teoremidir. Michael E. Porter, 1990 yılında yayınladığı “*Ulusların Rekabet Avantajı*” adlı eserinde “*Bazı ülkeler diğerk ülkelere göre neden daha rekabetçidir?*” sorusunun

cevabını ararken bir ülkeye ait bir sektörün rekabet gücünü analiz etmek amacıyla kendi geliştirdiği Elmas Modeli olarak adlandırdığı modeli kullanmıştır (Bulu, Eraslan, & Kaya, 2006: 53). Porter'in uzun süren deneysel ve teorik çalışmaları olan "Rekabetçi Strateji (Competitive Strategy, 1980), Rekabetçi Avantaj (Competitive Advantage, 1985) ve Küresel Endüstrilerde Rekabet (Competition in Global Industries, 1986)" neticesinde ortaya konmuştur. Porter, bu çalışmalarında rekabeti firma ve sektör düzeyinde analiz etmek için aşamalar halinde geliştirdiği çerçeveyi 10 ülke (ABD, Almanya, Japonya, Danimarka, İtalya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, Güney Kore, Singapur) ve çok sayıda sektör üzerine yaptığı uzun araştırmalarını Ulusların Rekabetçi Avantajı (1990) adlı kitabında ortaya koymuştur. Porter, bu kitabında çokuluslu şirketlerin rekabetinin kökeni konusunda görüşlerini dile getirmiştir (<https://econwpa.ub.uni-muenchen.de/econwp/it/papers/0509/0509010.pdf> erişim tarihi: 04/06/2021).

Teorinin en önemli tarafı uluslararası alanda çokuluslu şirketlerin başarılı olmaları için gerekli koşulları ortaya koymasıdır. Porter'a göre uluslararası alanda sadece ülkeler değil, firmalar da rekabet etmektedir (Öztürk, 2003: 123). Teoriye göre, bazı ülkelerin rekabet üstünlüklerini kaybetmeden yeni ürünler ürettikleri ve ihracatçı konumlarını kaybetmedikleri görülmüştür. Ülkelerin yenilikçi ekonomi politikaları, firmaların yeni teknolojilere dayalı üretim anlayışları, firmalara teknoloji ve altyapı olanakları sunan yerellik faktörü gibi etkenler gerek firmaların ve gerekse de ülkelerin dış ticaretinde önemli birer etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Arıç, 2013: 95). Bir ana merkeze sahip ve bu merkeze bağlı şubeleri veya iştirakleri bulunan Çokuluslu şirketler; üretimi teknoloji ve sermaye gücünü temsil eden dev kuruluşlardır (Seyidoğlu, 2009: 622; akt. Çetin, 2012: 35). Çokuluslu şirketlerin uluslararası doğrudan yatırımlar (UDY) aracılığıyla üretimde ve ticarete etkili olmaları II. Dünya Savaşı sonrasına dayanmaktadır. Bu şirketler, çeşitli ülkelerde gerek şubeleri ve gerekse de ortaklıkları yoluyla ülkelerin üretimi, tüketimi, milli geliri, dış ticareti, istihdamı, teknolojik gelişim ve dijital yenilikler, sermaye akımları vs. üzerinde etkili olmaktadır. Bu şirketlerin bulundukları ülkelerde kaynakların ve karların transferi, yerli yatırım ve rekabet üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğu yönünde çekinceler olsa da yukarıda belirttiğimiz alanlar üzerindeki olumlu etkileri ve ülkelerin küreselleşme sürecine adapte edilmesini sağlamaları yönünden önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda açıkladığımız teorilerin dışında dış ticaretin nedenlerini açıklayan bazı görüşler vardır. Bu başlık altında kısa ve öz olarak bu görüşlerden bahsedeceğiz.

1.2.6.8. Diğer Modern Dış Ticaret Teorileri

Kanal Teorisi: H. Myint tarafından ortaya atılmıştır. Bu teori; eski sömürgelerin ticarete açılmasının Heckscher-Ohlin teorisini ilk safhada geçersiz kılmaktadır. Eski sömürgelerdeki iktisadi kaynakların ticaretin başlamasıyla birlikte üretime katıldığı, üretimin yapısını etkilemediği ve hatta ticaretin âtil olan bu kaynakları üretime sokarak bir kanal görevi gördüğü ifade edilmektedir (Öztürk, 2003: 124; İyiboçkurt, 2001: 95). Myint tarafından ortaya konulan teorinin özüne bakıldığında sömürge bölgelerindeki kaynakların sömürülmesine dayandığı söylenebilir. Sömürgelerin bütün yeraltı ve yerüstü kaynakları sömürüyü gerçekleştiren ülkelerin gücü ve yetkisi altında bulunmakta ve bu kaynaklar bu devletler tarafından kendi çıkarlarına uygun olarak ekonomiye kanalize edilmektedir.

Varlık (Mevcudiyet) Teorisi: İ. B. Kravis tarafından ortaya atılan bu teori, yurtiçinde üretilmeyen malların ticaretine dayanmakta (İyiboçkurt, 2001: 96) ve ülkelerin doğal kaynak zenginliği bakımından farklı olması, teknolojik yeniliklerin olup olmaması, ülkelerin farklılaştırılmış mallar üretmeleri gibi faktörler ülkeler arasındaki ticaretin nedenlerini oluşturmaktadır (Doğaç, 2009: 17). Daha öncede ifade ettiğimiz üzere ülkelerin dış ticaret yapımlarındaki en önemli nedenler arasında dünya genelinde kaynakların dengesiz dağılımı, ülkelerin teknolojik yapılarındaki farklılıklar, yurtiçinde üretilmeyen malların ticareti vb. etkenlerin etkili olduğundan söz etmiştik. Kravis tarafından ortaya atılan varlık teorisinin de bu etkenler üzerinde kurulduğu söylenebilir.

Ulusal Otarsık Ekonomi Modeli: G. Myrdal'ın R. F. Miksell'in araştırmasını dayanak olarak aldığı bu modele göre; ülkeler, ekonomilerinde kendi kendine yeterliliği sağlamak adına dış ticaret dâhil olmak üzere sermaye akımlarını, işgücü akımlarını kontrolleri altına almak istemektedirler. Bu nedenle dış ticarete piyasa mekanizması işlememekte, dış ticareti ülkelerin otarsık eğilimleri belirlemektedir (İyiboçkurt, 2001: 102). Piyasa mekanizmasının işlemediği ve otarsık eğilimlerin arttığı durumda Gelişmiş bir ülke ile az gelişmiş bir ülkenin yaptığı dış ticaret gelişmiş ülkenin daha da gelişmesine ve az gelişmiş ülkenin daha da geri kalmasına neden olmaktadır (İçke, 2019: 144). Dünya

üzerinde kaynakların dengesiz dağılımı, ülkelerin otarşik ekonomi modelinin başarısızlığa uğramasındaki en önemli nedenlerden biridir. Dünyada kaynakların dengesiz dağılımı, geçmişten günümüze kadar ülkeler ticaret yoluyla üretemedikleri veya iklimlerinde yetişmeyen ürünlerin ticaretini yaparak ihtiyaçlarını karşılama yoluna gitmişlerdir. Türkiye, cumhuriyet döneminde kaynakları yurtiçinde bulunan temel tüketim mallarının üretiminde otarşik ekonomi modeli uygulayarak sanayileşme hamlesini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu uygulamanın en önemli nedenleri arasında dışa bağımlılığı azaltmak ve ekonomi politikalarının uygulamasında bağımsız olmaktır. Nitekim Osmanlı Devleti son dönemlerinde batılı ülkelere bağımlı hale gelmiş ve sonunda ekonomi politikaları üzerindeki etkinliğini kaybetmiştir.

Sermaye Piyasası Teoremi: R. Z. Alibar tarafından ortaya atılmıştır. Alibar’a göre, sermaye piyasası da yeni mamullerin uluslararası ticaretinde büyük önem arz etmektedir. Yatırımcılar, yatırım açısından karlı gördükleri ülkelerde yatırım araçları (hisse senedi, tahvil vb.) satın alarak bu ülkelerde yatırım yapmaktadırlar. Yapılan bu yatırımlar neticesinde hem ürünlerin üretileceği yerler belirlenmekte hem de dış ticaret yönlendirilmeye çalışılmaktadır (İyiboçkurt, 2001: 103).

Çekim Modeli: Jan Tinbergen (1962) ve Pöyhönen (1963) tarafından ortaya atılmıştır. Teoremin kökeninde, Isaac Newton tarafından ortaya atılan ve fizik biliminde önemli bir buluş olarak görülen “Evrensel Yerçekimi Yasası” vardır. Jan Tinbergen 1962 yılında Evrensel Yerçekimi Yasası’nı dış ticaret akımlarını analiz etmek amacıyla iktisat bilimine uyarlamış ve Çekim Modeli teoreminin temellerini atmıştır. Teorem öz olarak, yerçekimi kanununun ülkelerin ikili ticari ilişkilerine uyarlanmış bir şeklidir. Tinbergen’e göre, dış ticaret ülkelerin ekonomik büyüklükleri pozitif, taraf ülkeler arasındaki uzaklık ile negatif yönlü ilişki içerisindedir. Günümüzde her ne kadar dünya ekonomisi küreselleşme, ulaşım ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle uzaklık kavramının anlamını yitirdiği ifade etsek de dış ticarete uzaklık hala önemini koruyan bir kavramdır. Uzaklık hala malların taşınma maliyetleri, teslim süreleri, işlem maliyetleri, iletişim ve bürokratik işlemleri üzerinde etkisini göstermektedir. Eksik rekabet, faktör donatımı modellerine dayanan dış ticaret teorileri; gelir ve uzaklık gibi değişkenler üzerinden açıklanmaya çalışılmış, Literatürde yapılan çalışmalarda bu değişkenlerin yetersiz olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle iktisatçılar ülkelere özgü unsurlar olarak görülen coğrafi şartlar, tarihsel ve kültürel ilişkiler, aynı ticaret örgütüne üyelik, benzer ekonomik yapılara sahip

olmak, döviz kuru oynaklıkları vb. iktisat politikalarının etkilerini modele katarak, model genişletilmiştir. Bundan sonraki süreçte model “Genişletilmiş Çekim Modeli” olarak adlandırılmaya başlanmıştır (İçke, 2019: 141-143).

Çalınabilirlik Yaklaşımı: S. P. Magee tarafından ortaya atılmıştır. Bu yaklaşıma göre, çokuluslu şirketler uluslararası ticareti yönetmekte ve ürettikleri malların teknolojilerinin çalınmasını önlemek amacıyla pazarlara girmekte ve yeni işletmeler kurmaktadır. Amaç, ülkelerin söz konusu malın üretim teknolojisini çalmak suretiyle malın üretimini engellemektir (İyibozkurt, 2001: 103). Çokuluslu şirketlerin malın üretim teknolojisini koruma korumaya yönelik bu girişimleri daha önce bahsettiğimiz ürün dönemleri teoreminin bir zıttı olarak görülmektedir. Ürün dönemleri teoreminde üçüncü aşamada ve sonraki aşamalarda ürünün tüketiciler tarafından tanınması ve gerekse de firmanın malın üretim teknolojisini kiralaması veya satmayı daha karlı bulması malın üretim teknolojisinin hızlı bir şekilde yayılmasına ve hatta ülkelerin taklit yoluyla malın üretimini ele geçirmesine, yenilikçi ülkenin rekabet gücünün azalmasına ve dolayısıyla malı taklitçi ülkeden ithal etmesine kadar vardığını ifade etmiştik.

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ ENTEGRASYON TEORİSİ

Ülkelerin ekonomik faaliyetleri yürütmedeki temel amacı, toplumun refahını arttırmaktır. Toplumlar refahlarını nasıl yükseltirler? sorusuna muhtemel iki cevap vardır; birincisi kendi öz kaynakları ile ikincisi de kendi öz kaynaklarının yanında diğer toplumlarla ticaret yaparak kaynak yaratmaktır. Toplumların birbiriyle yaptıkları ticari faaliyetler (mal ve hizmetlerin satın alınması ve/veya satılması gibi işlemler) uluslararası ticaret veya dış ticaret olarak adlandırılmaktadır. 18. Yüzyılın sonlarına doğru İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi, dış ticareti farklı bir boyuta ulaştırmıştır. Sanayi Devrimi sonucunda teknolojik gelişmelerin ilerlemesi ve oluşan makineleşme; üretim, emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçmiştir. Ölçek ekonomileri sayesinde azalan maliyetler; kitlesel üretimi başlatmış, yurtiçi talep karşılandıktan sonra kalan mallar, yakın ve deniz aşırı ülkelere ihraç edilmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan uluslararası işletmeler ve çok uluslu şirketler (ÇUŞ) birer aktör olarak ortaya çıkmışlardır.

Ticari serbestleşme; dış ticarete devletin bir müdahale aracı olarak kullandığı ve önemli bir gelir kaynağı olan gümrük vergileri, gümrük tarifeleri ve tarife dışı araçların tek taraflı, iki taraflı, çok taraflı anlaşmalarla indirilmesi veya tamamen kaldırılmasıdır. Ticaretin serbestleştirilmesi, hükümetlerin dış ticaretin yönünü ve miktarını değiştirmeye dönük politikalarını azaltması ya da tamamen kaldırdığı, başka bir ifadeyle dış ticarete yönelik müdahalelerini azaltmasıdır. Hükümetlerin dış ticarete yönelik müdahaleleri ikiye ayrılmakta; tarifeler, gümrük vergileri, ek ücretler ve vergiler gibi fiyat müdahaleleri ve kotalar, lisanslar, yasaklar, ithalat teminatları gibi araçları kapsayan tarife dışı engellerdir (Li, 2004: 560). Sachs ve Warner (1995)’a göre bir ülkenin serbest ticarete yönelik politikalar uygulayıp uygulamadığı aşağıdaki beş ayırt edici ölçüt çıkarabiliriz. Bunlar;

- ❖ Ticaretin % 40’ını veya daha fazlasını kapsayan tarife dışı engeller,
- ❖ % 40 veya daha fazla ortalama tarife oranları,
- ❖ % 20 oranında değer kaybeden bir karaborsa döviz kuru,
- ❖ Sosyalist bir ekonomik sistem,
- ❖ İhracatın büyük bir bölümünün devlet tekelinde olmasıdır.

Sachs vd. (1995)’ne göre; yukarıdaki kriterlerden en az birine sahip olan bir ülkenin kapalı ticaret politikasına sahip olduğu sonucuna ulaşılır (Sachs vd., 1995: 22). Ticaretin serbestleştirilmesine yönelik ilk fikirlerin birinci bölümde bahsettiğimiz klasik dönem öncesi teorilerden biri olan Fizyokrazi, onun savunduğu iktisadi düşünce ve devletin ekonomiye müdahalesine karşı geliştirilen bir slogan olan “*Bırakınız yapsınlar, Bırakınız geçsinler (Laissez Faire Laissez Passer)*” ile ortaya çıktığını ifade edebiliriz. Fizyokrazi ve kendisinden sonra gelen iktisadi doktrinler bu düşüncüyü benimsemiş ve daha da ileri taşımışlardır. Dış ticaretin refah üzerindeki etkileri, ilk defa Adam Smith tarafından “*Salt Üstünlükler Teorisi*” ile ardından David Ricardo’nun “*Mukayeseli Üstünlükler Teorisi*” ile açıklanmaya çalışılmıştır. 20. Yüzyılda toplumsal refahın yükselmesinde uluslararası ticaretin önemi anlaşılmış ve ticaretin serbestleştirilmesi için uluslararası ticaretin önündeki kısıtlamalar ve engellerin kaldırılmasına ilişkin görüşler ortaya çıkmıştır.

Serbest ticaret, serbest piyasa ekonomisinin temel bir kurumu olmakla birlikte, ekonomide serbest mübadelenin varlığı halinde ortaya çıkmaktadır (Acar, 2010: 3). Adam Smith’ten bugüne iktisatçılar ideal bir dış ticaret politikası olarak serbest ticareti savunmuşlardır. Ancak bu tür bir politikanın nedenlerini ortaya koymak hiç kolay değildir. Bugüne kadar ortaya konulan teorik modeller, serbest ticaretin korumacılığın neden olduğu verimlilik kayıplarını ortadan kaldıracağını savunmuş ve birçok iktisatçı da serbest ticaretin üretim ve tüketimde meydana gelen çarpıklıkların azaltacağına inanmıştır (Krugman, Obstfeld, & Melitz, 2015: 237). Serbest ticaret, rekabeti teşvik ederek mal arzını ve çeşitliliğini bollaştırarak, daha kaliteli ürünü daha ucuza temin etme olanağı sağlayarak tüketici refahına katkıda bulunur. Serbest ticaret sadece tüketiciye yarar sağlamamakta ve aynı zamanda üreticiye piyasada tutunmak, rekabet etmek, karını arttırmak ve işini büyütmek amacıyla beşerî sermaye yatırımı yapmaya ve teknolojik yenilikler yaratmaya teşvik etmektedir (Acar, 2010: 6).

Ticari serbestleşme süreci; düşünülenin aksine kolay olmamış, 1929’da ABD’de başlayan ve bütün dünyayı etkisi altına alan dünya ekonomik krizinin getirdiği buhran şartları devletleri korumacılık politikalarına yöneltmiş ve toplumsal refahın ancak ekonominin dış etkilerden koruyarak yapılabileceği görüşü hâkim olmuştur. I. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan devletlerle ağır anlaşmaların imzalanması, bu devletlerde faşist ve totaliter rejimlerin iktidara gelmesine neden olmuştur. Bu iktidarların güç mücadeleleri kısa bir süre içinde dünyayı yeni bir savaşın içine sokmuştur. 1939 yılında patlak veren

2. Dünya Savaşı, neredeyse altı yıl sürmüş, milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Savaş sonrasında dünya; siyasi, ekonomik ve askeri anlamda büyük değişimlere sahne olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD dâhil olmak üzere birçok gelişmiş ülke serbest ticaret politikalarına yönelmişlerdir. Savaş sonrasında ülkeler arasındaki ödeme güçlükleri yaşayacağı, ülkeleri yoğun kambiyo kontrollerine sevk edeceği ve bunun bir sonucu olarak uluslararası ticaretin kısıtlanacağı ve ülke ekonomilerinin yeniden kurulmasını engelleyeceğine yönelik endişeler uluslararası ekonomik sistemin kurulmasına yönelik çalışmaları hızlandırmıştır (Turan, 1980:83; Akt. Alagöz & Yapar, 2007: 3). II. Dünya Savaşı sürerken Temmuz 1944'te 44 ülkenin temsilcilerinin katıldığı ABD'nin Bretton Woods kasabasında bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta kabul edilecek sistem, konferans sonunda kabul edilecek anlaşmaya imza atan ülkeler arasında ticari ve finansal işlemlerde uyulması gereken kuralları belirlemeye yöneliktir. Uluslararası parasal sistemin kurallarını belirleyen anlaşma üzerine mutabık kalınmış, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (İMF)'nin kurulmasına karar verilmiştir. Bu kurumlar, yeterli sayıda ülkenin anlaşmayı imzalamasıyla 1946 yılında kurulmuştur. Sosyalist Bloku'nun bu sistemin dışında kalmasıyla dünyada ABD'nin başını çektiği Batı bloku ve SSCB'nin başını çektiği Doğu bloku arasında iki kutuplu dünya düzeni ortaya çıkmıştır (https://tr.wikipedia.org/wiki/Bretton_Woods_sistemi E.T.: 21/09/2021). Ancak dünya çapında ticaretin serbestleştirilmesi önündeki aksaklıklar, başarısızlıklar ve olumsuzluklar beraberinde yeni çözüm yolları geliştirmiş, ticaretin serbestleştirilmesi iki farklı yaklaşımla ele alınmaktadır. Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi konusunda “evrensel yaklaşım” ve “bölgesel yaklaşım” olmak üzere iki tür yaklaşım mevcuttur. Birinci yaklaşımda, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kapsamında tüm üye ülkelerin uluslararası ticareti engelleyen gümrük tarifelerini indirmesi ve ticareti engelleyen diğer kısıtlamaların kaldırılmasını öngörür. İkinci yaklaşımda ise, bir grup ülkenin aralarında ticareti serbestisini sağlamak amacıyla giriştikleri bölgesel bütünleşme faaliyetleridir (Sandalcılar & Erdoğan, 2017: 1-4,7-8).

Bölgesel iktisadi bütünleşme, ülkelerin aralarındaki ticareti serbestleştirmek amacıyla izledikleri serbestleştirici politikaları konu edinir. İktisadi bakımdan entegre olan ülkeler, siyasi olarak bağımsız olsalar da iktisadi açıdan birbirlerine bağımlıdırlar, ayrıca üretim kapasitelerini arttırmak, kaynaklarda verimliliği sağlamak ve sonuç olarak toplumsal refahlarını arttırmak esas amaçlarıdır. Dış pazar bulmak, üretimde etkinliği

sağlamak gibi ekonomik faktörlerin yanı sıra, ekonomik ve siyasal güçlerin birleştirilmesi ve dışa karşı dayanışma sağlamak ve uluslararası politikalarda söz sahibi olmak gibi fikirler de mevcuttur (Seyidoğlu, 2015: 240). Her ne kadar amaç dünya ticaretinin serbestleştirilmesi olsa da ikinci yaklaşımda dünya ticaretinin serbestleştirilmesi bölgesel düzeyde kalmaktadır. Bu nedenle ilk yaklaşım; birinci en iyi teorisine örnek teşkil ederken, ikinci yaklaşım ikinci en iyi teorisine örnek teşkil etmektedir. Halil Seyidoğlu'na göre; bölgesel yaklaşım, evrensel yaklaşımla çelişkili olmayıp aksine onun tamamlayıcısı konumundadır (Seyidoğlu, 2015: 229). Bölgesel yaklaşım, entegrasyon kavramıyla hayat bulmaktadır. Çünkü bölgeselleşmede; ülkeler içinde bulunduğu bölgede veya kendisine komşu olan en yakın bölge ile entegrasyon faaliyetlerine girişmektedir. Ülkelerin bölgesel entegrasyon hareketlerine yönelme eğilimlerinde birçok faktör rol oynamaktadır. Genel olarak ülkeleri yönlendiren faktörlere baktığımızda; hükümetlerin demokrasi ve hukukun üstünlüğünü sağlayarak yabancı sermaye yatırımı çekme isteği, büyük pazarlara güvenli bir şekilde erişme, küreselleşmenin baskın etkileri sonucunda ülkelerin ve firmaların pazar arayışları ve bu pazarlar yoluyla verimlilik sağlamak, ulus devletlerin tek başlarına uluslararası arenada etkili olamamaları sonucu entegrasyon ve işbirliği yoluyla egemenliklerini koruma isteği, ülkelerin entegrasyon hareketlerine katılması sonucu dışarıda kalma korkusu ve dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı tek başına karşı koymanın güç oluşu gibi nedenler yatmaktadır (Schiff & Winters, 2003: 6,9-10). Entegrasyon kavramı açıklanırken; oluşumunu ve gelişimini açıklamada farklı yaklaşımlar ortaya koyan teoriler söz konusudur.

2.1. İKTİSADİ ENTEGRASYON KAVRAMI

“Entegrasyon” kavramı, Latince kökenli olup “İntegratio” kelimesinden türetilen “entegrasyon” şeklinde dilimize geçen bir kelimedir. The Compact Oxford English Dictionary adlı sözlükte; ayrı ayrı olan parçaları bir araya getirerek bir bütünün oluşturulması şeklinde tanımlanmıştır ve yine aynı kaynağa göre “entegrasyon” kelimesi ilk kez 1620 yılında kullanılmıştır (Simpson & Weiner, -, s. 860). Türk Dil Kurumu (TDK)'na göre “Entegrasyon” terimi, Fransızca bir kavram olup “İntégration” sözcüğünden türetilmiş ve dilimize “Entegrasyon” şeklinde geçmiştir. TDK sözlüğünde “birleşme, bütünleşme” anlamlarına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2005: 640).

Britannica Online Ansiklopedi 'ye göre entegrasyon; geniş olarak tanımlanmış bir coğrafi alanda iki veya daha fazla ülkenin bir dizi ekonomik hedefi ilerletmek veya korumak için bir dizi ticaret engelini azalttığı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Burges, 2016). Entegrasyon; tipik olarak ticaretin önündeki engellerin ve kısıtlamaların azaltılması veya tamamen kaldırılmasını, para ve maliye politikalarının koordinasyonunu da içeren ülkeler arasındaki düzenlemelerdir. Entegrasyonun amacı hem ülkeler arasındaki ticareti arttırmayı hem de artan ticaret sayesinde düşen fiyatlar nedeniyle üreticilerin ve tüketicilerin maliyetlerini azaltmayı hedeflemektir (Kenton & Scott, 2020). İktisat literatüründe "Entegrasyon" terimi ilk kez sanayi alanında kullanılmış olup, işletmelerin anlaşma/sözleşme (agreement), kartel, ortaklık (concern), tröst (tekel) ve birleşme/satın alma (merger) gibi, tüketicilere arz edilen mallarda dikey entegrasyonu belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Aynı ülke ekonomilerini, bir ekonomik bölge oluşturacak biçimde birleştirmek anlamında kullanılması çok kısa geçmişe sahiptir ve ekonomik entegrasyon literatüründe ne Alman Gümrük Birliği (Zollverein) dahil olduğu gümrük birliklerine ilişkin olarak ne de 1940'lardan önce uluslararası ticaret üzerine yazılan kitaplarında, bugün kullandığımız anlamda kullanılmıştır (Ertürk, 1993:5) Entegrasyon teriminin iktisat terminolojisindeki kullanımı, John Tinbergen'in 1945 yılında "Uluslararası Ekonomik İşbirliği" adlı kitabının birinci baskısının 1954 yılında "Uluslararası Ekonomik entegrasyon" adıyla yayınlanmasında görülmüştür. Entegrasyon kelimesinin resmi olarak kullanımı, Avrupa İktisadi İş Birliği Konseyi'nin 31 Ekim 1949 tarihli Batı Avrupa bütünleşmesi ile ilgili tebliğinde yer almış ve bu kelime daha sonra ABD tarafından da kullanılmıştır (Saatçioğlu, 1997: 9; Özçelik, 2006: 2).

Entegrasyon kavramı; firma, sektörel, ulusal ve uluslararası bazda karşımıza çıkarken, firma ve sektör düzeyindeki birleşmeler yatay ve dikey entegrasyon olarak mikro düzeyde incelenirken, "ekonomik entegrasyon" terimi makro düzeyde incelenmektedir (Özçelik, 2006: 2-3). Uluslararası Göç Örgütü (İOM)'ne göre entegrasyon; göçmenlerin göç ettiği ülkelerin sosyal, ekonomik, kültürel, politik vb. alanlarda, ev sahibi ülkeler ile göçmenler iki yönlü karşılıklı adaptasyon süreci olarak tanımlanır (Uluslararası Göç Örgütü, t.y). Balassa'ya göre entegrasyon; günlük kullanımda parçaların bir bütün halinde bir araya getirilmesini ifade ederken, ekonomi literatüründe ekonomik entegrasyon kavramının bu kadar net bir tanımı yoktur (Balassa, 1961: 1). Entegrasyon; bir toplumun bünyesinde mevcut olan çeşitli etnik ve sosyal

grupların, o toplumun sahip olduğu bütün olanaklara erişiminin sağlanması ve toplum ile bu grupların aralarında çekişme olmadan uyumlu bir şekilde bir arada yaşamaları olarak tanımlanabilir (Toksöz, 2006: 36; Stalker, 1994: 71). Lipsey, entegrasyon kavramı için tek bir tanımın zor olduğunu ifade etmiş ve tanımlamayı ekonomik sistemler üzerinden yapmıştır. Ona göre; serbest piyasa ekonomisine sahip ABD ve Kanada gibi ülkeler faktör ve ticaret entegrasyonunu, karma ekonomiler politika entegrasyonunu ve sosyalist ekonomiler ise politik entegrasyonu esas almalıdır (Ertürk, 1993: 6). Buraya kadar yazarların ve araştırmacıların entegrasyon tanımlamalarına baktığımızda birbirine yakın ve belirli farklılıklarla tanımlamalar yapılmıştır. Entegrasyonun tanımı ile ilgili literatür araştırmasında entegrasyon kavramını tam olarak tanımlamak zordur. Ancak yazarların tanımlamaları benzer ve belirli farklılıklar içerse de bu tanımlarda özellikle üç kavram baskın bir şekilde kendini göstermektedir: birleşme, bütünleşme ve uyum. Her ne kadar yazarların ve araştırmacıların entegrasyonun tanımı üzerinde ortak bir tanımda buluşmasalar da entegrasyonu tanımlarken birleştikleri ortak noktalar bulunmaktadır (Korkut, 1988: 7; Özçelik, 2006: 4): Öncelikle iktisadi entegrasyonlar iş birliğine dayanırlar. İktisadi entegrasyonların ileri aşamalarında malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı öngörülür. İktisadi entegrasyon; malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı sağlandığında hem kaynak ülke/ülkelerde hem de alıcı ülke/ülkelerde ayrıcalıklı konumda olmamayı (eşit muamele ilkesi) öngörür. Mal, hizmet ve faktör hareketleri önündeki kısıtlamaların kaldırılması, serbest piyasa mekanizmasının tam işler hale getirilmesi, ayırıcı ve kısıtlayıcı kurumların kaldırılması gibi adımlar hem bölgesel hem de küresel serbestleşme bakımından önemlidir.

2.2. ENTEGRASYON TÜRLERİ

2.2.1. Yatay ve Dikey Entegrasyon

Bu başlıkta verilen entegrasyon türleri işletmeleri kapsamaktadır. Yatay entegrasyon; bir işletmenin gerek kendi ve gerekse de farklı bir işletmenin üretim ve planlama sürecinde ham madde temini, tedarikçiler, üreticiler, lojistik, dağıtıcılar, müşteriler ve geri dönüşüm dahil olmak üzere her bir aşamasında kesintisiz bir akışın sağlamasıdır. Dikey entegrasyon; işletmelerin bir ürünün değer zincirleri üzerinde

kendisinden önceki ve sonraki aşamalarını bünyesine katmasıdır. Dikey entegrasyon; işletmelerin satın alma, ortak girişim, birleşme ve direkt yatırım şeklinde gerçekleştirdikleri stratejilerdir. Dikey entegrasyon, geriye doğru dikey entegrasyon, ileri doğru dikey entegrasyon ve dengeli dikey entegrasyon olmak üzere üç alt başlığa ayrılmaktadır. Bu ayırım, tamamen değer zincirinin aşamaları ile ilgili bir durumdur. İşletmeler, tedarik zincirine doğru bir bütünleşme sağlıyorsa “geriye doğru dikey bütünleşme”, müşteri halkasına doğru bir bütünleşme süreci söz konusu ise “ileriye doğru dikey bütünleşme” adı verilir (https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_guz/stratejik_yonetim/9/in dex.html#konu-3 erişim tarihi: 25/07/2021).

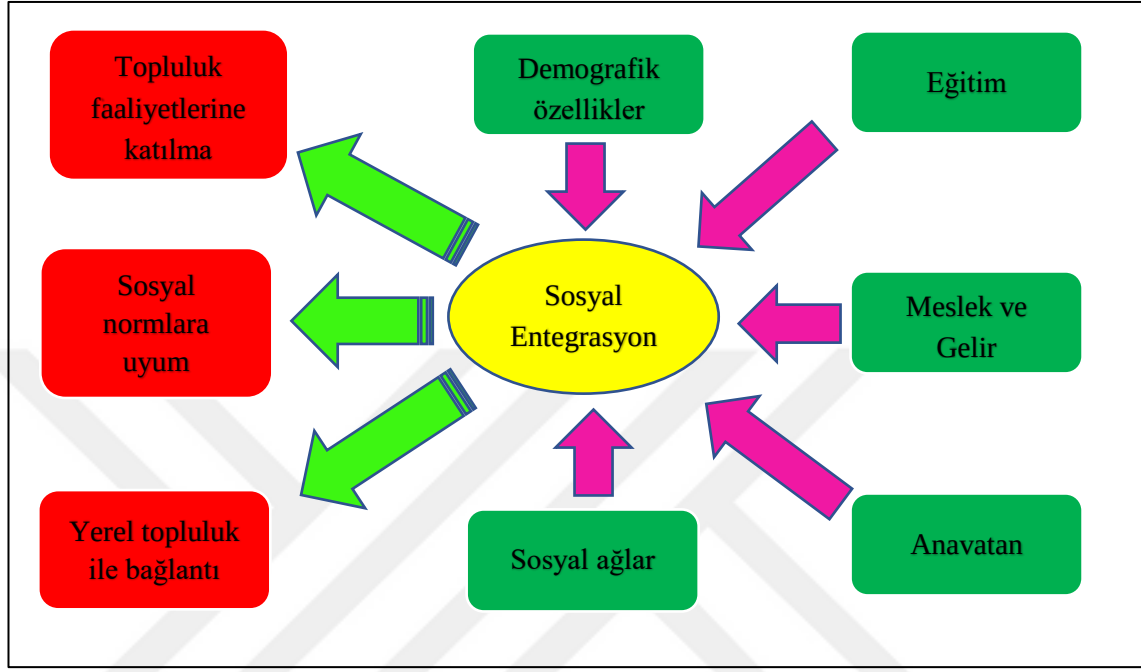
Dengeli dikey entegrasyon; bu entegrasyonda ise şirketler hem girdi kaynaklarına hem de pazarlamaya yönelik olarak girişilen entegrasyon türüdür. Bu entegrasyon türü diğerlerine göre az sayıdadır. Dikey entegrasyon sistemine örnek olarak; otomobil üreten bir şirket ile tekerlek üreten bir şirketin oluşturduğu entegrasyon örnek verilebilir. Bir hava yolu işletmesinin bir seyahat işletmesi veya bir sigorta işletmesiyle birleşmesi de dikey entegrasyona örnektir. Günümüzde teknoloji, ulaşım ve iletişim sektörlerindeki gelişmelerle beraber Endüstri 4.0 olarak ifade ettiğimiz dördüncü sanayi devrimi ile beraber işletmelerin belli başlı alanlarda değil her alanda yatay ve dikey entegrasyon sağlaması gerekmektedir. Dördüncü sanayi devriminin getirdiği değişikliklerle birlikte işletmeler üretim sürecinde meydana gelen gelişmelere hızlı bir şekilde cevap vermekte ve meydana gelen problemlere karşı da çözümler ortaya koymaktadırlar. Ayrıca işletmeler, müşterilerine has ve kişiselleştirilmiş ürünler üretmekte, kaynaklarda verimlilik sağlanmakta ve esnek yapılara kavuşmaktadırlar (Yelis, 2020).

2.2.2. Sosyal Entegrasyon

Sosyal entegrasyon kavramı; belirli bir toplumda bir bütün elde etmek için farklı işlevleri olan parçaların ya da bölümlerin bir araya getirilmesini ifade eder. Başka bir ifadeyle bir sosyal sisteme ait parçaların uyumudur (Caplow, 1965: 16; Akt. Erkal, 2011: 131-132). Sosyal entegrasyonun dikkat çekici yönüne baktığımızda; sosyal gruplar ve bireylerin bir topluma aidiyet duygusuyla bağlanma, sembolleri, liderleri, değer yargılarını, adetlerini, geleneklerini ve normlarını paylaşma ve kabul etmeye yönelik bir

fikir birliğinin oluşmasıdır. Katılım için fikir birliği olması gerekir ve katılım entegrasyonunun işaretlerinden biridir (Erkal, 2011: 132).

Şekil 15: Sosyal Entegrasyon

Kaynak: Chen & Wang, 2015.

2.2.3. Siyasal Entegrasyon

Siyasal entegrasyon; siyasi birimlerin birleştirilmesi, benzeştirilmesi ve organize edilmesi anlamına gelir. Bu entegrasyon türü dört esas yapı üzerine inşa edilmektedir. Bunlar; Ortak hukuk, ortak kurumlar, ortak kural koyma merkezi ve ortak kimliktir (Ilievski, 2015: 2; Akt. Özeler, 2016: 798). Avrupa Birliği’ni bu entegrasyon türüne örnek verebiliriz. Ortak hukuku uygulama; AB Adalet Divanı, ortak kurumlar; Avrupa Komisyonu ve Avrupa konseyi, ortak kural koyma merkezi; Avrupa Parlamentosu, ortak kimlik; Avrupa vatandaşlığı örnek olarak verilebilir.

2.2.4. Kültürel Entegrasyon

Kültürel entegrasyona ilişkin üç ana bakış açısı karşımıza çıkmaktadır: asimilasyon teorisi, çok kültürlülük ve yapısalcılık. Asimilasyon teorisinin odak

noktasında ardıl olarak gelen nesilleri orijinal kültürlerinden uzaklaşmasını ifade eder. Çok kültürlülük yaklaşımı; bireylerin kültürel özelliklerini entegrasyon sürekli şekillendirdiği için tamamen ortadan kalkmayacağını ifade etmektedirler. Başka bir ifadeyle birçok farklı kültürün ortadan kalkmadan bir arada yaşatılması ve bireylerin bu kültürel zenginliğe adapte olmasını ve benimsemesini ifade eder. Yapısalcı yaklaşıma göre; ev sahibi ülkenin sosyal ve ekonomik yapısının, göçmenlerin kültürel tutumlarına entegre olma ve ekonomik faydalarını paylaşma yeteneği üzerindeki etkilerini vurgular (Algan, Bisin, Manning, & Verdier, 2012: 4-6). Çok kültürlülüğe sahip toplumlarda farklı etnik köken ve kültüre sahip grupların ve bireylerin adalet, özgürlük, sadakat ve dayanışma gibi kavramlar etrafında birleşmeleri ve ortak oldukları toplum normlarına uymaları kültürel entegrasyonu vazgeçilmez kılmaktadır. Entegrasyonun başarısı, etnik grupların her birinin hem kendi içinde hem diğer etnik gruplara hem de içinde bulunduğu toplum nezdinde karşılıklı olarak ortaya koydukları “biz” duygusudur (Aslan, 2019: 79). Biz duygusunun yaratılabilmesi için ya güçlü olan kültürün zayıf olan kültürü ortadan kaldırmaması ya da farklı kültürlerin ortadan kalkmadan benimsenmesi gerekmektedir. Günümüzde batı kültürü küresel bir kültür olarak toplumlara dayatılmaya çalışılsa da bazı yerel kültürlerin bu küresel kültüre bir direnci söz konusudur. Özellikle de küreselleşme ve aktörlerinin dünya kültürleri üzerindeki etkileri çok kültürlülük yerine tek kültür, farklı tüketim kalıpları yerine benzer/aynı tüketim kalıpları, bireysel farklılıklar yerine tek insan tipi (Homo economicus) yaratılmaya çalışılmaktadır.

2.2.5. Sektörel Entegrasyon

Sektörel entegrasyon; ülkelerin belli bir sektörde hem gümrük tarifelerini hem de miktar kısıtlamalarını kaldırmalarıdır. Bu uygulama tüm endüstrileri kapsamamaktadır. Sektörel entegrasyona örnek olarak, 1951 yılında Paris antlaşması ile Almanya, Fransa, Hollanda, Lüksemburg, Belçika, İtalya tarafından kurulan AKÇT’yi örnek verebiliriz (Ouedraogo, 2013: 10). Sektörel entegrasyona verilebilecek başka bir örnek ise coğrafi bölge esasına dayanmayan dünyada petrolünün önemli bir bölümünü üreten ve dünya ülkelerine pazarlamasında bir güç olarak ortaya çıkan OPEC’i verebiliriz.

2.2.6. Parasal Entegrasyon

Parasal entegrasyon, üye ülkelerin ulusal paralarını sabit bir döviz kuruna bağlaması ve para politikasının yürütülmesini, üye ülkeler tarafından oluşturulan ulus üstü otoriteye devretmesini ifade eder. Böylece üye ülkeler, bağımsız bir para politikası yürütme hakkından feragat etmiş olur ve üye ülkeler ortak para kullanımının neden olduğu işlem maliyetlerinden ve belirsizliklerin azaltılmasının sonucu ortaya çıkan refah artışından yararlanırlar (Vergil, 2007: 73). Parasal entegrasyon gerçekleşirken kurumsal yaklaşım ve piyasa yaklaşımı olmak üzere iki yaklaşım karşımıza çıkmaktadır. Kurumsal yaklaşımda; entegrasyon bölgesinde tek para biriminin kullanılması ve ortak bir merkez bankasının faaliyet göstermesi gerekmektedir. Kurumsal yaklaşıma örnek olarak AB'nin 2001 yılında yürürlüğe soktuğu Euro'yu ve Avrupa Merkez Bankası'nı örnek olarak verebiliriz. Piyasa yaklaşımında ise, üye ülkeler arasında para piyasalarına giriş ve çıkış engellerinin kaldırılması yolu ile rekabetin artırılması ve esnek döviz kuru sistemini temel alan bir yöntemin ortaya konulmasını savunmaktadır. Parasal entegrasyonlar içinde temel beş unsur barındırır. Bunlar; üye ülkelerin milli paralarının ortak bir döviz kuruna bağlanması veya ortak bir para birimine geçilmesi, ortak bir döviz rezervi havuzunun bulunması ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir döviz kuru politikasının uygulanması, ulus üstü bir merkez bankasının kurulması ve ortak bir para politikasının uygulanması, üye ülke paralarının tam bir konvertibiliteye sahip olması gerekmektedir (<http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kamuyönetimiue/uaihtsistem.pdf> erişim tarihi: 07/05/21).

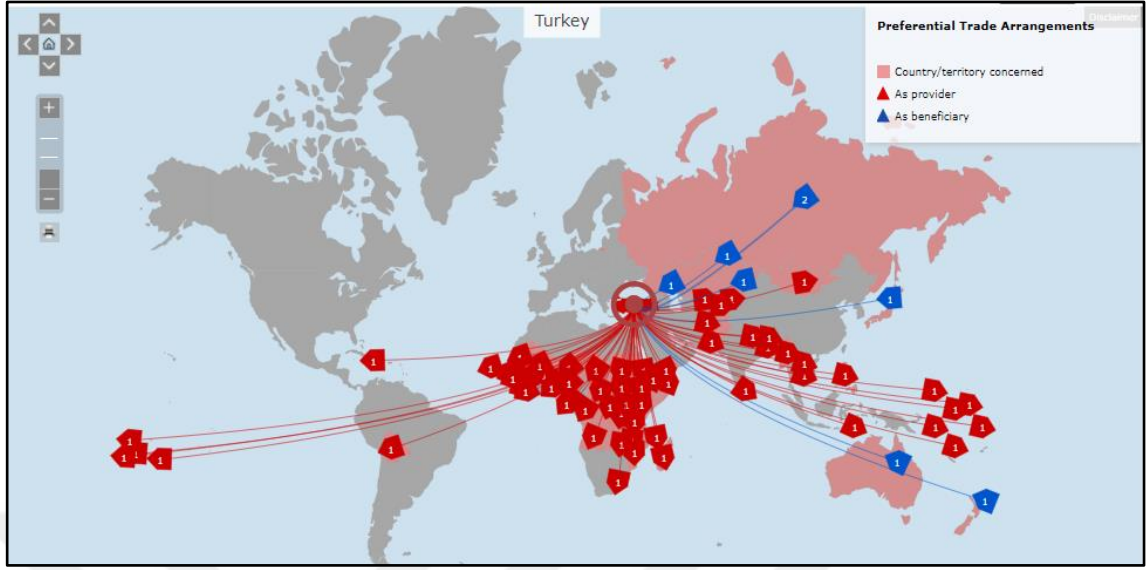
2.3. İKTİSADİ ENTEGRASYONUN AŞAMALARI

Bu başlık altında ortaya koyacağımız entegrasyon aşamaları, incelediğimiz çalışmalarda yazarlar entegrasyon aşamalarını entegrasyon türleri adı altında incelemişlerdir. Çalışmamızda entegrasyon türleri ile entegrasyon aşamalarının birbirine karıştırılmaması gerektiğini düşünmekle birlikte entegrasyon türleri ile entegrasyon aşamalarını birbirinden ayırma ihtiyacı hissettik. Dünya üzerinde kurulan bölgesel iktisadi entegrasyonlar incelendiğinde bu entegrasyonların herhangi bir aşamada kuruldukları görülmektedir.

2.3.1. Tercihli Ticaret Aşaması

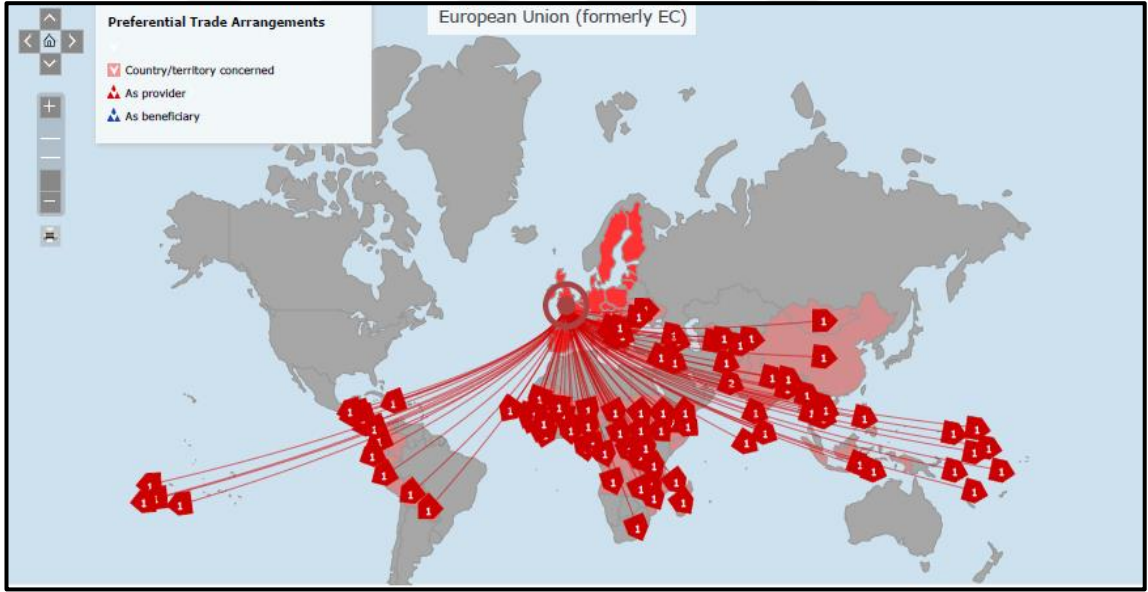
İktisadi entegrasyon aşamaları içinde en dar kapsamlı entegrasyon aşamasıdır. Bu entegrasyon aşamasında ticaret anlaşması imzalayan ülkeler, tek taraflı veya karşılıklı olarak gümrük tarifesi indirimi dahil olmak üzere miktar kısıtlamaları bakımında ticari ödümler verirler (Seyidoğlu, 2015: 240). Bu aşamaya örnek olarak 1951’de kurulan AKÇT örnek verilebilir. Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) temel taşlarından biri, ayrımcılık yapmama ilkesi: Üye ülkeler, menşe ülkeye bağlı olarak sınırlarına giren mallara karşı ayrımcılık yapamaz. Bununla birlikte, kendi merkezi reçetesine önemli bir istisna olarak, DTÖ, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasının (GATT) XXIV. Maddesi aracılığıyla, ülkelerin birbirleriyle tercihli ticaret anlaşmaları yapmalarına izin vermektedir. Özellikle, XXIV. madde uyarınca, ülkeler, yabancılar üzerinde ticaret engellerini yükseltmeden, aralarındaki tüm ticareti büyük ölçüde serbestleştirerek tercihli ticaret anlaşmalarına girebilirler (Krishna, 2012: 3). Ayrıca bu başlık altında uygun olacağını düşündüğümüz bir konu ise, bu başlık ile ilişkili olan Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi (GTS)’dir. Bu sistem, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) ile Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) çerçevesinde oluşturulan bir ekonomik iş birliği sistemidir. Bu sistem çerçevesinde gelişmiş ülkeler; az gelişmiş ve gelişme yolundaki ülkelere uygulamış oldukları gümrük vergilerini tek taraflı olarak tamamen veya kısmi olarak kaldırır. GTS, az gelişmiş ve gelişme yolundaki ülkelerin hem gelişmiş ülkelerin pazarlarında rekabet güçlerini artırma hem de uluslararası ticaretteki paylarını artırma adına kurulmuş bir sistemdir. Türkiye, AB ile kurduğu gümrük birliği ve AB ticaret politikalarına uyum yükümlülüğü kapsamında 1 Ocak 2002 tarihinde bu sistemi yürürlüğe koydu. Türkiye, anlaşma kapsamında bir ülke veya ülke grubuna vergi muafiyeti veya indirimi sağlarken, aynı ülkeler Türkiye’ye herhangi bir tavizde bulunamazlar. Ayrıca tercihli ticaret anlaşmasını imzalayan ülkeler, anlaşmaya konu olan malın tercihli rejimden faydalanabilmesi için (Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri, t.y); Malın, tercihli ticaret anlaşmasının kapsamında olması, Malın anlaşma ile belirlenen tercihli menşe kurallarına uygun ve menşeli olması, Mal için geçerli menşe ispat belgesinin olması, Malın tercihli ticaret anlaşmasını imzalayan ihracatçı ülke ile ithalatçı ülke arasında nakledilmiş olması gerekmektedir.

Şekil 16: Türkiye'nin Tercihli Ticaret Anlaşmaları

Kaynak: WTO

Şekil 17: Avrupa Topluluğu Tercihli Ticaret Anlaşmaları

Kaynak: WTO

Şekil 16’te Türkiye’nin, şekil 17’de Avrupa Topluluğu’nun tercihli ticaret anlaşmaları gösterilmektedir. Kırmızı göstergelere baktığımızda; Avrupa Topluluğu tercihli ticaret anlaşmaları ile Türkiye’nin imzaladığı tercihli ticaret anlaşmaları arasında bir paralellik olduğu görülmektedir. Şekil 16’daki kırmızı göstergeler, Türkiye’nin AET ile imzaladığı gümrük birliği anlaşması yükümlülükleri gereği diğer ülkelerle imzaladığı tercihli ticaret

anlaşmalarında sağlayıcı konumda olduğunu göstermekle birlikte mavi göstergeler de imzaladığı tercihli ticaret anlaşmalarının bazılarında faydalanıcı konumda olduğunu göstermektedir. Şekil 17’de ise Avrupa Topluluğu ve topluluk adına imzalanan tercihli ticaret anlaşmalarında Avrupa Topluluğu’nun sadece sağlayıcı konumda olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Serbest Ticaret Anlaşmaları Aşaması

Serbest ticaret anlaşmaları; ülkelerin bir araya gelerek bir serbest ticaret anlaşması ile aralarındaki gümrük tarifeleri ve miktar kısıtlamalarını tamamen kaldırdığı ve anlaşmaya taraf olmayan ülkelere karşı her üyenin kendi gümrük tarifesi ve miktar kısıtlamalarını uyguladığı bir düzenlemedir. İktisadi entegrasyon aşamalarından ikinci aşamayı oluşturulur. Bu aşamaya örnek olarak EFTA (European Free Trade Association: Avrupa Serbest Ticaret Birliği), USMCA (United States–Mexico–Canada Agreement) ve 15 Kasım 2020 tarihinde ASEAN ile birlikte Avusturalya, Yeni Zelanda, Güney Kore, Çin ve Japonya arasında imzalanan ve iki yıl sonra yürürlüğe girmesi beklenen dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşması özelliğine sahip olan Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (The Regional Comprehensive Economic Partnership: RCEP) Anlaşmasını örnek verebiliriz. Uygulamada bazı olumsuzluklara neden olan serbest ticaret anlaşmaları, özellikle üçüncü ülkelere karşı farklı tarifeler ve miktar kısıtlamaları uygulamaları bakımından dolaylı olarak ticaret sapmalarına neden olmaktadır. Bu durumu engellemek adına serbest bölge içinde dolaşan malın ilk üretim yerinin gösterildiği menşe belgesi düzenlenmektedir (Özçelik, 2006: 12- 13).

2.3.3. Gümrük Birliği Aşaması

Gümrük birliği, serbest ticaret bölgelerinde olduğu gibi ülkeler aralarındaki ticareti serbestleştirmek amacıyla anlaşmaları ve anlaşmaya taraf olan ülkeler arasındaki ticarete konu olan mal ve hizmetler üzerinde her türlü kısıtlamaları (gümrük vergisi, gümrük tarifesi, tarife dışı araçlar vb.) kaldırmaları ve anlaşmaya taraf olmayan ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi (OGT), gümrük vergisi ve miktar kısıtlamalarının uygulanması söz konusudur. Gümrük birliği, serbest ticaret bölgelerinden daha ileri bir

aşamayı ifade eder. Gümrük birliği teorisinin kurucusu J. Viner gümrük birliğinin oluşumunu üç temel şarta bağlamıştır (Kılıç, 2005: 12);

- ❖ Gümrük birliği anlaşmasına taraf ülkeler aralarındaki tarifeleri kaldırmaları gerekmektedir.
- ❖ Gümrük birliği anlaşmasına taraf olmayan ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanmalıdır.
- ❖ Gümrük gelirleri ülkeler üstü bir otoritede toplanmalı ve belirlenen ölçütler uyarınca üyelere paylaştırılmalıdır.

Gümrük birliği, üye ülkelerin mallarına gümrüksüz Pazar erişimi sağlar ve ticaret sapmasını engellemek için menşe kuralına gerek yoktur. Ayrıca gümrük birliğine üye ülkeler kendi dış ticaret politikalarından ve dolayısıyla gümrük gelirlerinden feragat etmiş olurlar. Mart 2018 itibariyle Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne kayıtlı ayrı 16 gümrük birliği vardır (Borchert & Magntorn, 2018).

Tablo 3: DTÖ'ye Bildirilen Gümrük Birlikleri

Gümrük birliği adı	Kapsam	Yürürlüğe giriş	Son değişiklik
Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM)	Mal	1961	2013
And Topluluğu (CAN)	Mal	1988	-
Karayip Topluluğu ve Ortak Pazarı (CARICOM)	Mal hizmetleri	1973	2002
Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu (CEMAC)	Mal	1999	-
Doğu ve Güney Afrika için Ortak Pazar	Mal	1994	1999
Doğu Afrika Topluluğu (EAC)	Mal hizmetleri	2000	2010
Avrasya Ekonomik Birliği (EAEU)	Mal hizmetleri	2015	-
Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)	Mal	1993	-
Avrupa Ekonomik Topluluğu (EEC)	Mal hizmetleri	1958	2013
AB-Andora	Mal	1991	-
AB-Türkiye	Mal	1996	-
AB-San Marino	Mal	2002	-
Körfez İş Birliği Konseyi (GCC)	Mal	2003	-
Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR)	Mal hizmetleri	1991	2005
Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU)	Mal	2004	-
Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (WAEMU)	Mal	2000	-

Kaynak: WTO, Akt. Borchert & Magntorn, 2018

Gümrük birlikleri her ne kadar 1950'li yıllardan sonra yaygınlık kazansa da tarihsel geçmişleri oldukça eskidir. 1834 yılında kurulan Alman Gümrük Birliği (Zollverein), en eski gümrük birliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Birlik kurulmadan

önce Almanya 38 devletçik veya prenslikten oluşmaktaydı. 1 Ocak 1834 tarihinde bu devletçikler/prenslikler aralarındaki tüm kısıtlamaları kaldırarak gümrük birliği kurdular ve birlik dışındaki ülkelere ortak gümrük tarifesi uyguladılar. Ayrıca İngiltere ve Fransa arasında 1860 yılında imzalanan iki ülke arasında yapılan ithalatta uygulanan vergileri karşılıklı olarak azalmaya yönelik Cobden-Chevalier Anlaşması ve 1957 yılında kurulan AET (Çakmak, 2002: 24), AB-Andora Gümrük Birliği (1991), AB-Türkiye Gümrük Birliği (1996), AB- San Marino Gümrük Birliği (2002) vb. gümrük birliklerini örnek verebiliriz. Avrupa kıtasındaki ikinci gümrük birliği ise, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında 1944 yılında hükümetler arası bir iş birliği anlaşması olarak ortaya çıkmış olan Benelüks Gümrük Birliği'dir. "Benelüks" adı gümrük birliğini oluşturan devletlerin (Belgium, Netherland, Luxemburg) ingilizce isimlerinin ilk hecesinden oluşmaktadır.

2.3.3.1. Gümrük Birliği Teorisine Katkılar

Gümrük birliği teorisine ilk ciddi ve bağımsız katkı 1950 yılında "*The Customs Union Issue (Gümrük Birliği Sorunu)*" adlı eseriyle Jacob Viner tarafından yapılmıştır. Viner bu eserinde, gümrük birliğini ilk kez bütün yönleriyle incelemiştir. Viner, eserinde gümrük birliğini üretim etkileriyle açıklamaya çalışmış ve gümrük birliği teorisinde işlenen "ticaret yaratıcı" ve "ticaret saptırıcı" etkileri ortaya koymuştur. Ayrıca gümrük birliğinin dünya refahı üzerindeki etkilerini de bu iki kavram aracılığıyla açıklamaya çalışmıştır.

Gümrük Birliği Teorisi'nin gelişmesine katkıda bulunan önceki iktisatçılara baktığımızda; başta Adam Smith ve David Ricardo gibi klasik iktisatçıların katkıları yadsınamaz. Adam Smith, "Milletlerin Zenginliği" adlı eserinde gümrük birliğinin yararlarından bahsetmiştir. Smith'e göre; iki ülkenin oluşturduğu bir gümrük birliğinde, üye ülkeler birlik içinde gümrük vergilerini kaldırıp ticareti serbestleştirdiğinde ve üye olmayan ülkelere karşı ortak gümrük vergisi uyguladığında bundan birlik içindeki üreticiler ve tüketiciler fayda sağlamaktadırlar (Dura & Atik, 2007: 10). Gümrük birliği teorisine Viner'den önce katkı yapan bir başka yazar Taussing'dir. Taussing'e göre karşılıklı olarak indirilen tarifelerin fayda ve maliyetleri, ülkelerin ticaretteki paylarına bağlıdır. Taussing, ABD ve Hawaii şeker piyasası örneği üzerinden ABD'nin 1876'da

Hawaii şekerine verdiği preferansların ABD şeker fiyatlarını çok az etkilediğini, ancak Hawaii şeker üreticilerinin bundan önemli kazançlar sağladığını ifade etmiştir. Gümrük birliği teorisine Viner öncesi katkıları olan bir başka yazar ise Torrens'tir. Torrens, serbest ticarete karşı çıkmakla beraber serbest ticaretin nihai amaç olduğunu, politik bağımlılığa sebep olmakla birlikte, bağımsız ülkelerin optimum tarife koyarak ticaretten kazançlı çıkacağını, ancak bunun misilleme olmaması durumunda geçerli olduğunu belirtmiştir (Ertürk, 1993: 12; Dura & Atik, 2007: 10).

Viner'den sonra gümrük birliği teorisine bir katkı da Meade (1955) tarafından yapılmıştır. Meade, teoriye tüketim yönünden bakmış ve ayrıca üretimde her zaman sabit 80 maliyetlerin söz konusu olmayacağını ve mal ve hizmetlerin toplam maliyetleri nasıl etkilediğini hacimsel olarak ölçmenin gerçek sonuçları ortaya koyabilmesi açısından yetersiz olabileceğini ifade etmiştir. Meade, ticaret yaratıcı ve ticaret sapma etkilerini hesaplamak için marjinal koşullardan hareket etmiş ve tüketicinin faydasını gösteren bir mala ödenen paranın gümrük vergisi kadar satıcının yararını aştığını ve bundan hareketle marjinal artışların refahı arttırdığını ve azalışların ise azalttığını ortaya koymuştur (Demir, 2011: 10). Meade'nin çalışmalarından sonra gümrük birliği teorisine bir başka katkı da Lipsey ve Lanchaster tarafından yapılmıştır. Viner, gümrük birliğinin dünya refahı üzerinde arttırdığını ileri sürmüştü, ancak gümrük birliği sağlandıktan sonra birliğin, birlik dışındaki ülkelere yaptığı ticarete uyguladığı ortak gümrük tarifesi, gümrük vergisi ve miktar kısıtlamaları gibi araçları kullanması dünya refahına zarar vereceği ileri sürülmüş, Lipsey ve Lanchaster tarafından gümrük birliklerinin hem yararlı hem de zararları olabileceği ortaya konulmuş ve "ikinci en iyi teori" geliştirilmiştir. Tam rekabet ve serbest ticaret dünya refahını arttırması bakımından "birinci en iyi" politika iken tam rekabet ve serbest ticaretin sağlanamadığı durumlarda ise "ikinci en iyi" politika geçerlidir (Dura & Atik, 2007: 11). Meade'nin analizlerini Gehrels, gümrük birliklerinin tüketim ile birlikte kaynak kullanımı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Lipsey, kayıtsızlık eğrilerini kullanarak değişik bir denge analizi ortaya çıkarmış, yaptığı bu analizde tüketim etkisinin üretim etkisini aşması durumunda ticaret sapma etkisinin hem ülke hem de dünya refahını arttırabileceği sonucuna varmıştır. Gehrels de Lipsey ile aynı sonuca ulaştığından bu analiz Lipsey-Gehrels argümanı olarak anılmaktadır (Ertürk, 1993: 13). Viner'in teorisine katkı yapan bir başka yazar Vanek'tir. Vanek, genel denge analizini kullanarak gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkisini üç ülke üç maldan oluşan

bir analiz yoluyla incelemiştir. Üç ülke üç maldan oluşan analizde ülkeler arasında ticaret yapılmaması ihtimalini ortadan kaldırmış ve analiz sonucunda ticaret hadleri gümrük birliğine üye ülkelerin lehine gelişirken, birlik dışındaki ülkelerin aleyhine gelişmiştir. Viner'in teorisine başka bir katkı da gümrük birliğini, az gelişmiş ülkelerin kalkınma ve sanayileşmesi açısından inceleyen Cooper ve Massel'dir. Gümrük birliğinin az gelişmiş ülkeler açısından ele alındığında ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin olabileceği sonucuna varmıştır (Demir, 2011: 12). Kemp ve Wan (1976), ülkeler arasında transfer ödemelerine izin verilmesinin her zaman gümrük birliğinin refahını arttıracaklarını savunmaktadır. Herhangi bir gümrük birliği, katılmayı düşünen ülkeler için potansiyel olarak avantajlıdır. Kemp ve Wan, üye olmayan ülkelere teorik bir bakış açısı sunmaktadır. Popüler olarak Kemp-Wan teoremi olarak adlandırılan bu teorem, gümrük birliğinin her zaman birlik ile dünya ticaretinin geri kalanını birlikten önce bir araya getirilen anavatan ve ortak ülkelerle olan ticaretine eşit hale getirecek ortak bir dış tarife yapısı bulabileceğini göstermiştir. Böylece gümrük birliğinden sonra dünyanın geri kalanı kötü etkilenmeyecektir. Krugman (1990), birlikte hareket eden ülkelerin artan pazarlık güçleri dikkate alındığında optimal gümrük tarifelerinin üye ülkelerin birliğe üyelik öncesindeki tarife oranlarından yüksek olması gerektiğini belirtmiştir. Bu nedenle Krugman (1990), bir gümrük birliğinin her zaman ticaret sapmasını teşvik ettiğini ve büyük olasılıkla üye olmayan ülkelerin refahını azalttığını ve bazı durumlarda bir bütün olarak dünya refahını düşürdüğünü ifade etmektedir (Karakaya & Cooke, 2002: 4).

2.3.3.2. Gümrük Birliğinin Ekonomik Etkileri

Gümrük birliğinin ekonomik etkileri ikiye ayrılmaktadır; statik etkileri ve dinamik etkileri. Statik etkiler; teknoloji ve ekonomik yapının sabit kalması varsayımı altında sadece üretim faktörlerinin yeniden dağıtımı dolayısıyla ortaya çıkan tek seferlik etkilerdir. Geleneksel dış ticaret analizleri genellikle statik etkilere dayanır. Dinamik etkiler ise; dar bir piyasadan ortak geniş bir piyasaya geçilmesi dolayısıyla kaynak arzı, üretimin yönetimi ve teknolojinin değişmesi sonucu ortaya çıkan sürekli etkilerdir (Seyidoğlu, 2015: 243).

2.3.3.2.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri

Gümrük birliğinin statik etkileri; üretim etkisi, tüketim etkisi ve ticaret hadlerine olan etkisi olmak üzere üç etkiden söz edilebilir. Statik etkiler; ekonomik yapı ve teknolojik gelişmelerin sabit olduğu varsayımına bağlı olarak dış ticaret hadlerinde ve refahta meydana gelen değişimlerle ilgilenir. Temel amaç, etkin kaynak dağılımını ve refah artışını ortaya koyarken, istihdam, büyüme ve gelir dağılımı gibi makro ekonomik göstergeleri analiz dışı bırakmaktadır (Tahsin, 2007: 15). Viner, 1950 yılında yayımladığı “Gümrük Birliği Sorunu” adlı eserinde üretim etkisini ele almış, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri ortaya koymuştur. Bu etkileri açıklamadan önce bazı basitleştirici varsayımlardan bahsetmemiz gerekmektedir. Bu varsayımlar şu şekildedir (Kılıç, 2005: 23); Tam rekabet piyasası şartlarının geçerliliği, Üretimde sabit maliyetlerin varlığı, Tek malın bulunması, Nakliye masraflarının sıfır olması, Gümrük vergilerin “advalorem (malın değeri + belli bir %)” olması.

Gümrük birliğinin üretim üzerindeki etkisi; ticaret yaratıcı etki ve ticaret saptırıcı etki olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ticaret yaratıcı etki; gümrük birliği üyesi ülkeler arasında ticarete engel olan tüm kısıtlamaların kaldırılması, pahalı olan yerli üretimden kaynaklanan maliyet artışlarından dolayı birlik üyesi diğer ülkelerden daha ucuz ithalatla ikame edilmesiyle ticareti yapılan malların fiyatlarının düşmesinin meydana getirdiği tüketim artışı neticesinde ticaret hacmi artar. Ticaret hacminde meydana gelen bu artış, ülkelerin refah düzeyleri üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Ticaret saptırıcı etki ise; gümrük birliği kurulduktan sonra üye olmayan ülkelerin mallarına konulan ortak gümrük tarifesi neticesinde bu ülkelerin mallarının pahalılaştırılması ticaretin birlik içine kaymasına neden olur. Birlik üyesi ülkelerden yapılacak ithalat pahalı iken üçüncü ülkelerin mallarının ortak gümrük tarifesi ile pahalılaşması sonucunda kaynakların yüksek maliyetli sektörlere kayması, kaynakların etkin dağılımını engellerken refah üzerinde daraltıcı etkiler meydana getirir. Ayrıca üçüncü ülkelerin dış ticaret hacimlerinde ve dolayısıyla refahlarında düşüş meydana getirir (Temiz, 2009: 118,120). Sonuç olarak; Ticaret yaratıcı etkilerin ticaret saptırıcı etkilerden yüksek olması halinde refah artarken, tersi durumda refah azalmaktadır.

Gümrük birliğinin tüketim etkisi; Viner’in gümrük birliğinin dünya refahını arttırdığına yönelik görüşlerine karşı çıkan Meade (1955), gümrük birliğinin tüketim üzerindeki

etkilerini incelemiştir. Ülkelerin gümrük birliği kurulduktan sonra tüketim yapılarında değişimler meydana gelir. Birlik kurulmadan önce ülkeler ithal ettikleri mallardan gümrük vergisi aldığı için bu vergi fiyatlara eklenerek ithal edilen malın yurtiçi fiyatını oluşturur. Ancak birlik kurulduktan sonra diğer ülkelere gelen mallar gümrüksüz olarak ülkeye girerek daha ucuza gelir ve mal daha ucuz olduğundan talep artar. Talep kanuna göre ucuzlayan mala tüketiciler rağbet görür. Ancak bunun koşulu ise talebin fiyat esnekliğinin birden büyük olması ($\epsilon_d > 1$) durumunda geçerlidir. Gümrük birliği kurulduktan sonra birlik içinde mal hareketliliğini artırır ve üye ülkeler arasındaki mal hareketliliği malın nispi fiyatlarını etkiler. Nispi fiyatları değişen yerli mallar ikame malı ise ve talep esnekliği sıfırdan büyükse ($\epsilon_d > 0$) bu malların tüketimi değişir. Sonuç olarak, birlik içinde gümrüklerin kaldırılmasıyla ucuz malları tüketiciler tarafından rağbet görmesi gümrük birliklerinin tüketim etkisi denilir (Sandalcılar & Erdoğan, 2017: 30-31). Tüketim etkisi; olumlu tüketim etkisi ve olumsuz tüketim etkisi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Olumlu tüketim etkisi; örneğin X malının gümrük birliği kurulmadan önce A ülkesi tarafından üretilirken, gümrük birliği kurulduktan sonra A ülkesinin X malını gümrüksüz olarak B ülkesinden ithal etmesi durumunda X malını ucuzlatır ve buna olumlu tüketim etkisi denilir. Olumsuz tüketim etkisi; gümrük birliği kurulduktan sonra ticaretin birlik içine kayması birlik dışında kalan ülkelere mal arzı düştüğünden ve fiyat artışların nedeniyle birlik dışında kalan ülkelerde malın talebi azalacağından tüketiciler bu maldan mahrum kalacaklardır. Buna olumsuz tüketim etkisi denilir (Bora, 1996: 215).

Gümrük birliğinin ticaret hacmi ve ticaret hadlerine etkisi: Gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkisini inceleyen yazar Vanek'tir. Vanek'in genel denge analizini kullanarak üç ülke ve üç mallı modeli kullanarak gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkilerini incelediğini daha önce belirtmiştik. Vanek, analizinin sonucunda ticaret hadlerinin gümrük birliğine üye ülkeler lehine ve birliğe üye olmayan ülkelerin aleyhine geliştiğini ortaya koymuştur. Mundel (1964), Gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkisini teklif eğrileri yardımı ile incelemiştir. (Ertürk, 1993: 54-57). Gümrük birliğinin ticaret hacmi ve ticaret hadlerine etkisi, ticaret yaratma ve ticaret sapma olarak ortaya çıkabilir. Şöyle ki, birlik kurulmadan önce ülkeler birbiriyle olan ticari münasebetlerde gümrük vergisi, gümrük tarifesi ve diğer kısıtlamalar devrede iken gümrük birliğinin oluşması sonucunda bazı ülkeler birlik üyesi olurken bazı ülkeler de birlik dışında kalır. Böylece ticaret birlik içinde ve birlik dışında değişir. Birlik içinde

üyeler arasında her türlü ticaret engeli kalktığından birliğe üye ülkelerin ticaret hacimleri artarken birliğe üye olmayan ülkelerde ise ticaret hacmi daralır. Elbette gümrük birliği sadece ticaret hacmini etkilemez, ticaret hadlerini de etkiler. Ticaret hadleri, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranı olarak ifade edilir. Bu oran yükseldiğinde refah artışı, düştüğünde ise refah azalışı meydana gelir. Gümrük birlikleri yapıları gereği, birlik kurulduktan sonra birlik üyeleri arasında ticarete yönelik her türlü engel kalkarken, birlik dışındaki ülkelere ise ortak gümrük tarifesi uygulanır. Gümrük tarifelerinin uygulanması ile fiyatlar değişmekte, değişen fiyatlar ticaret hadlerini de etkilemektedir. Ticaret hadlerinde meydana gelen değişimler, birliğe üye ülkelerin ve üye olmayan ülkelerin refah düzeyleri üzerinde olumlu veya olumsuz etkileri olabilmektedir (Demir, 2011: 40). Gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkisini, malların nitelikleri belirlemektedir. Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticarete konu olan malların nitelikleri dış açıkların belirlenmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; bir ülke tarım ürünü ihraç edip karşılığında yüksek teknoloji ürünü ithal ediyorsa, ithal malın fiyatı ihraç malın fiyatından yüksek olduğundan ticaret haddi düşük kalacak ve refah seviyesi bundan olumsuz etkilenecektir (Keleş, 2019: 13-14).

2.3.3.2.2. Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri

Gümrük birliğinin dinamik etkileri; statik etkiler gibi bir defaya mahsus etkiler olmayıp sürekli etkilerdir. Dinamik etkiler; ulusal ekonominin bütünleşmiş geniş bir piyasaya geçmesi ekonomik yapıyı, kaynakların verimliliğini ve üretim kapasitesini etkiler. İyibozyurt'a göre (İyibozyurt, 1996: 8); *“Dinamik etkiler, piyasanın büyümesi sonucu içsel ve dışsal ekonomilerin oluşmasını, daha ileri teknoloji kullanılmasını, uzmanlaşmanın artmasını, yatırımcılar için belirsizliğin azalmasını kapsamaktadır.”* Dinamik etkiler, bir ülkenin üretim olanakları eğrisini sağa kaydıran etkiler olarak tanımlanabilir. Elbette bu etkileri önceden belirlenemez. Üretim, yatırım, dış ticaret, tüketim, faktör donanımı, teknoloji gelişimi, iç ve dış piyasa koşulları gibi ekonominin işleyişinden kaynaklanan etkileri örnek verebiliriz (Balkır & Demirci, 1988: 51; Akt. Özçelik, 2006: 45-46). Ölçek ekonomileri; içsel ve dışsal ölçek ekonomileri olarak ikiye ayrılmaktadır. İçsel ölçek ekonomileri, firmanın üretimde bulunduğu endüstride üretim kapasitesini genişletmesi sonucu ortalama maliyetlerinde meydana gelen düşüşleri ifade

eder. Dışsal ölçek ekonomileri ise, firmanın içinde bulunduğu endüstriden kaynaklanan ve firmanın ortalama maliyetlerini düşüren faydaları ifade eder. Gümrük birliğinin kurulması ile üye ülkeler açısından piyasa genişlerken beraberinde ölçek ekonomilerini de getirmektedir (Saatçioğlu, 1997: 95). Gümrük birliği ile genişleyen piyasada ileri üretim tekniklerinin araştırılması ve uygulanması, artan rekabet ve piyasada belirsizliklerin azalması firmaları daha uzun dönemleri içeren yatırım planları yapmaya sevk ederken ölçek ekonomilerine yol açar (Özgöker, 2011). Rekabet üzerindeki etkisi; ülkeler yerli sanayiye korumak adına yüksek gümrük duvarı ile onları korumaya çalışırlar. Yerli sanayinin korunması rekabeti azalttığından hantallaşma, monopolistik veya oligopolistik yapılar ortaya çıkar. Gümrük birliğinin kurulmasıyla korumacılığın ortadan kalkması ve yerli sanayinin rekabete açılması, rekabeti arttırırken verimsiz olan işletmelerin verimli alanlara kaymasına veya yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Rekabetin artması; etkinliği arttırıp ve yatırımları teşvik ederken, monopolistik ve oligopolistik yapıların oluşma riskini kaldırır. Gümrük birliğinin kurulması, üretimde uzmanlaşmayı sağlarken, rekabeti arttırarak maliyetleri düşürücü etki yapar (Kılıç, 2005: 31; Keleş, 2019: 16). Örneğin; 1860 yılında Fransa ve İngiltere arasında imzalanan Fransız-İngiliz ticaret anlaşması, Fransa'nın demir ocaklarını odun kömüründen maden kömürüne, el dokuma tezgahlarını da enerji ile çalışan tezgahlara dönüştürerek Fransa'yı sanayi devrimine yöneltmiştir. Türkiye ve AB arasında 1996 yılında kurulan gümrük birliği, Türk sanayisini rekabete açmıştır (Dura & Atik, 2007: 23). Teknolojik gelişmeler üzerindeki etkisi; gümrük birlikleri, büyük işletmelerin kurulmasına yol açarken, yurtdışından ileri tekniklerin aktarılmasına ve bu işletmelerin araştırma ve geliştirme (AR-GE) faaliyetlerine daha fazla kaynak ayırarak teknolojik gelişmeler üzerinde etkide bulunurlar (Seyidoğlu, 2015: 249). Tekin'e (2017) göre; Türkiye'de meydana gelen teknolojik gelişmelerin ticari alanda yapılan AR-GE çalışmalarının gümrük birliği sonrasında yapılan yapısal değişiklikler neticesinde bir artışın olduğunu, 2001 yılından sonra meydana gelen artışın dünya ticaret hacmindeki gelişmeler sonrasında ortaya çıktığını, AR-GE çalışmalarının bir devlet politikası ve yerli teknolojiden ziyade yabancı sermaye kaynaklı olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca AB Türkiye gümrük birliğinin Türkiye'nin teknolojik yapısı üzerindeki etkisine bakıldığında; imalat sanayi alanında Türkiye'nin emek yoğun teknolojileri tercih ettiğini ve AB üyeleriyle rekabet etmek istiyorsa emek faktörünü yüksek teknolojik alanlara kaydırmasını ve bunu yapması için

de bu alanda yetiştirilecek işgücüne iş öncesi mesleki eğitim, bu alanda teşviklerin artması ve yaşam boyu eğitimin önemli olduğuna dikkat çekmektedir (Tekin, 2017: 2104). Yatırım ve yabancı sermaye üzerindeki etkisi; gümrük birliğine üye ülkelerde yatırımlar iki kanalla gerçekleşir. Birincisi, birliğin kurulmasıyla beraber milli gelirde meydana gelen artışların tasarrufları ve yatırımları arttırması ve ikincisi ise, gümrük birliğinin statik ve dinamik etkilerine bağlı olarak yatırımların yeri ve büyüklüğü üzerinde değişikliklere neden olmasıdır. Gümrük birliği nedeniyle birlik içine birlik dışından yapılacak yatırımların nedenleri şu şekilde ifade edilir; birlik içinde tarifelerin ve diğer ticaret engellerinin tekrar yürürlüğe girmeyeceği konusunda yatırımcıya verilen güvence, gümrük birliğinin kurulmasıyla birlik dışındaki ülkelerde ticaret sapmasının ithalatı azaltması, birlik içindeki ticaret artışının dış yatırımcıları cezbetmesi, birlik içinde sağlanan ekonomik istikrar ve verimlilik artışının istihdamı, gelirin ve sermayenin marjinal etkinliğini arttırmasıyla birlik içinde üretim faktörlerinin kullanım isteklerinin yatırımcıları teşvik etmesi gibi nedenler verilebilir (Yıldırım & Dura, 2007: 146-147). 1960'lı yıllarda Amerikan sermayesi yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden ötürü Avrupa Ortak Pazarı'na akmıştır. Ulaşım ve haberleşmede meydana gelişmeler çokuluslu şirketlerin uluslararası alanda hareketini sağlamıştır. 1970'li yıllarda petrol krizinin etkisiyle uluslararası yabancı sermaye yatırımlarında durgunluk yaşansa da 1980'li yıllarda uluslararası alanda ülkelerin serbestleşme hareketlerini hızlandırması ve özellikle Japonya'nın uluslararası gelişmesi, bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerin, teknoloji ve yönetim becerisi nedeniyle yabancı sermayeye ilgi göstermesi ve bölgesel entegrasyonların (Latin Amerika ve Güneydoğu Asya) artmasına neden olmuştur (Yiğit, 2003: 28; Akt. Mıstaçoğlu, 2010: 82). Gümrük birliği sonrasında Türkiye ekonomisine 2001 yılına kadar yabancı sermaye yatırımlarının artış göstermediği, dünya ekonomisindeki büyüme sonrası şirket birleşmeleriyle beraber 2001 yılından sonra yaklaşık 2.5 kat artış göstermiştir. Bir başka sıçrama ise 2005-2008 yılları arasında görülmektedir. 2009 krizinden sonra yabancı sermaye yatırımları durağanlık göstermiş ve 2011 yılından sonra tekrar yükselişe geçmiş, inişli ve çıkışlı bir seyir izlemiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki cari hesap dengesizlikleri, yüksek enerji maliyetleri, finansal piyasalarda meydana gelen daralmalar vb. risk faktörleri yabancı sermayenin ülkelere girişini etkilemektedir. (Tekin, 2017: 2105,2106).

2.3.3.3. İkinci En İyi Teorisi (The Theory of The Second Best)

Gümrük birliklerinin yararlarının olduğu kadar zararları da olabilmektedir. Gümrük birliğinin hem yararları hem de zararları olabileceğini ileri süren ve İkinci En İyi Teorisi'ni literatüre kazandıran Lipsey ve Lanchester olduğunu daha önce belirtmiştik. Ticari serbestleşmenin sağlandığı durumda kaynakların üretim kolları ve malların tüketiciler arasındaki dağılımı dünya refahını maksimum olmasının sonucu olarak ortaya çıkar. Bireylerin refahlarını maksimize etmesi ancak ve ancak diğer bireylerin refahında meydana gelen azalma ile sağlanır. İşte bireylerin refahlarını arttırmaya yönelirken diğer bireylerin refahını azaltmadan refahlarını arttırmaları mümkün değildir. Bu denge durumuna Pareto Optimumu denilir. Serbest ticaret durumunda bir malın fiyatı tüm piyasalarda aynıdır. Pareto Optimumunun gerçekleşmesi için sosyal maliyetlerin sosyal hasılaya, bunların da özel maliyete ve özel hasılaya eşit olması gerekmektedir. Sosyal maliyet ve sosyal hasıla arasındaki fark sıfıra eşit ise serbest ticaret dünya refahı açısından “birinci en iyi” politikadır (Korkut, 1988: 32). Ancak bu varsayımın gerçek hayatta herhangi bir karşılığı yoktur. Çünkü uygulamada; özel monopoller, hükümet müdahaleleri ya da üretimdeki dışsallıklar gibi etkenler nedeniyle özel maliyet ve sosyal maliyet eşitliği (özel fayda = sosyal fayda) sağlanamamaktadır. Tam rekabet koşullarının geçerli olmadığı durumda sadece ticareti serbestleştirme yoluyla üretimde ve tüketimde optimum denge sağlanamaz (Seyidoğlu, 2015: 252). İkinci en iyi teorisi, iki veya daha fazla piyasanın tam rekabetçi olmadığı durumda, ortaya çıkan çarpıklıkları düzeltmeye yönelik yapılan girişimlerin piyasaları Pareto optimumundan daha da uzaklaştırdığını ifade eder. Tam rekabet piyasası koşullarını karşılamayan bir piyasa veya sektör mevcut ise geri kalan piyasalara veya sektörlerle en uygun politika uygulansa dahi tam rekabet koşullarını sağlamak pek mümkün değildir. Bu durumda Pareto optimumunun sağlanması pek olası görünmemekle birlikte eşitlik, demokrasi ve teşvik temelli olan rekabet politikasının uygulanması önerilmektedir (Khemani & Shapiro, 1993: 78). Serbest ticaret açısından baktığımızda, dünya ticaretinin serbest ticaretten uzaktır. Pareto optimumunun gerçekleşmesi için mevcut şartlar elverişli değildir. Viner'in çalışmasında gümrük birliklerinin ticareti serbestleştirdiği ve dolayısıyla dünya refahını arttırdığı düşünülse de gümrük birlikleri hem serbestlik hem de korumacılık içerdiğinden dünya refahı açısından hem yararlı hem de zararlı etkileri bünyesinde barındırmaktadır (Ertürk,

1993: 13).

2.3.3.4. Kutuplaşma Teorisi (Polarisation Theory)

Kutuplaşma teorisi (Polarisation Theory), Gunnar Myrdal tarafından 1959 yılında literatüre kazandırılmış bir teoridir. Teoriye göre, farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkelerin entegrasyon hareketlerine girişmeleri durumunda aralarındaki gelişmişlik farklarının daha da artacağını ileri sürer. Gelişmişlik farkları bulunan ülkelerin mal ve faktör hareketlerine dayanan entegrasyon hareketlerine gitmesi iki nedenden ötürü aralarındaki gelişmişlik farklarını arttırır. Birincisi; az gelişmiş ülkelerin sanayilerinin gelişmiş ülkelerin sanayileriyle rekabet edememesi sonucunda az gelişmiş ülkelerin sanayileri kaybolabilir ve az gelişmiş ülkeler sanayileşmekten vazgeçebilirler. İkincisi; az gelişmiş ülkelerin yetişmiş, donanımlı beşerî sermayelerinin gelişmiş ülkelere göç etmeleri nedeniyle az gelişmiş ülkelerin üretim şartları ve gelişme hızlarında düşme olabilir (İktisat Sözlüğü, t.y). Seyidoğlu'na göre; *“Farklı gelişme düzeylerinde bulunan ülkelerin, mal ve faktör hareketlerinin serbest olduğu bir iktisadi gruba katılmaları durumunda, serbest piyasa düzeni, bunlar arasındaki gelişme dengesizliğini arttırır. Bu yönde yığınlı (kümülatif) hareketler ortaya çıkar; böylece zengin ülkeler daha zengin, yoksul ülkeler daha yoksul duruma gelirler”* (Seyidoğlu, 2015: 254). Gaytancıoğlu, *“Kutuplaşma Teorisinin Entegrasyonlar Üzerinde İncelenmesi”* adlı çalışmasında mal ve faktör hareketlerinin serbest olduğu Avrupa Birliği gibi bir entegrasyona 1973, 1981 ve 1986 yıllarında üye olan İrlanda, Yunanistan ve İspanya'nın katılmalarının Avrupa Birliği'nde Myrdal'ın kutuplaşma teorisinin geçerli olup olmadığını incelemiş ve çalışmanın sonucunda İrlanda, Yunanistan ve İspanya'nın Avrupa Birliği'ne katılmasından sonra da fakirleşmediği aksine zenginleştiği, Myrdal'ın Kutuplaşma teorisinin geçersiz olduğunu ileri sürmüştür (Gaytancıoğlu, 2009: 82-84). Bayraktutan ve Solmaz (2018), Avrupa Birliği'nin 25 üyesinin 2004-2016 dönemi verilerini kullandığı çalışmasında kutuplaşmanın varlığına ulaşmadığını aksine ortalama büyüme oranlarında meydana artışların, ülke büyüme oranlarına olumlu yönde etkilediğini, sonuç olarak ülkeler arasındaki gelişmişlik farkını azalttığını yani, kutuplaşmanın azaldığı sonucuna ulaşmışlardır (Bayraktutan & Solmaz, 2018: 510).

2.3.4. Ortak Pazar Aşaması

Ortak Pazar, gümrük birliğinin ileri bir aşaması olup, gümrük birliğine ek olarak ortak pazar sınırları içinde üretim faktörlerinin serbest hareketliliğini öngörmektedir. Ortak Pazar, üye ülkelerin ulusal pazarlarından oluşan “genişletilmiş bir iç pazar” olarak ifade edilebilir. Entegrasyonun bu aşamasının etkin ve verimli çalışabilmesi için ortak Pazar işleyişini engelleyen tüm sınırlamaların kalkması gerekmektedir. Burada üç farklı sınırdan bahsedilir. Birincisi fiziksel sınırları ifade eder ve fiziki sınırların kalkmasıyla malların, hizmetlerin ve kişilerin pazar içerisinde herhangi bir engelle karşılaşmadan serbest hareketi sağlanır. İkincisi teknik sınırların kalkmasını ifade eder ve burada malların, hizmetlerin ve kişilerin serbest dolaşımını dolaylı olarak engelleyen hukuki kuralların ve uygulamaların kaldırılmasıdır. Üçüncüsü ise mali sınırları ifade eder. Mali konularda pazar içerisinde uyumun sağlanması ve özellikle vergilerin uyumlaştırılması pazarın daha etkin işleyişine neden olur. Bahsedilen bu sınırların kalkmasıyla mal, hizmet ve faktör piyasalarının etkinliği sağlanmış olur (Sandalcılar & Erdoğan, 2017: 12). Avrupa Topluluğu (AT), ortak pazar fikrini en iyi şekilde uygulayan topluluk olarak tarihte yerini almıştır (Kılıç, 2005: 13). Avrasya Ekonomik Birliği, Körfez İş Birliği Konseyi (GCC), Avrupa Ekonomik Alanı (EEA), Güney Ortak Pazarı (CARİCOM), Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM) ortak pazar aşamasına örnek verilebilecek entegrasyonlardır.

2.3.5. İktisadi ve Parasal Birlik

İktisadi ve parasal birlik, ortak pazar aşamasından ileri bir aşamayı ifade eder. Bu aşamada, üyeler faktör hareketlerine ek olarak ulusal politikaların uyumlaştırılmasını gerektirir. İktisadi birlik, uygulanacak ekonomik ve sosyal politikaların ulus-üstü bir otoriteye devrini ve bu politikaların ortak bir şekilde belirlenmesini gerektirmektedir. İktisadi birlik aşamasında birliği oluşturan üye ülkeler adeta birliğin farklı bölgeleri konumundadır. İktisadi birliklerin oluşturulması, sürdürülmesi güçtür. Bunun temel nedeni ise mikro ve makro politikalarla beraber geniş kapsamlı konular üzerinde anlaşma sağlamanın zor olmasıdır. Avrupa Ortak Pazarı örneğinde ekonomik ve parasal birliğe

geçmek için tek pazarın önündeki engellerin kalkması gerekmektedir. Başka bir ifade ile farklı ulusal düzenlemeleri ortak standartlara dönüştürmek gerekmektedir.

Avrupa Birliği (AB), aşama olarak iktisadi birlik aşamasında bulunmaktadır. Avrupa Topluluğu, 1 Ocak 1993'te iktisadi birlik aşamasına yönelik olarak Maastricht Anlaşması'nı imzalamış ve ismini Avrupa Birliği (European Union: EU) olarak değiştirmiştir. AB, iktisadi birlik aşamasında ekonomik ve parasal birliği gerçekleştirmeye yönelik süreci başlatmıştır. Elbette bu süreçte en önemli hedef olarak görülen parasal birlik, Maastricht Anlaşması'nda öngörülmüş ve 1 Ocak 1999'da tek para birimine geçme kararı almıştır. Ancak parasal birlik hedefini 2002 yılının başında gerçekleştirmiş ve tek para birimi olan "Euro" yu tedavüle koymuştur (Kılıç, 2005: 13-14). Avrasya Ekonomik Birliği, "Altyn" denilen ortak birimini 2025'e kadar tanıtmayı hedeflemektedir.

2.3.6. Tam Bütünleşme

İktisadi ve parasal birlik aşamasında ekonomi politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında ortak bir politikanın izlenmesi ve üye ülkelerin ulusal politikalarının bu ortak politikaya göre uyumlaştırılması söz konusu iken, tam bütünleşme aşamasında tespit edilecek ve uygulanacak olan ortak politikaların denetlenmesi amacıyla ulus üstü kurumların oluşturulması gerekmektedir. Üye ülkelerin üretim, dağıtım, tüketim ve finansman gibi alanlarda uygulanacak politikalar için ulus üstü kuruluşun görev ve yetki sahibi olabilmesi için üye ülkelerin ulusal egemenliklerinin bir kısmını veya tamamını ulus üstü kuruluşa devri söz konusu olmalıdır (Denker & Atabey, 2014: 93) İktisadi entegrasyon aşamalarının son aşaması olan tam bütünleşme, ekonomik ve parasal birliğin yanında siyasi otoritenin ulus-üstü bir otoriteye devredilmesini öngörmektedir. Ülkelerin para ve maliye politikalarının uyumlaştırmaları ekonominin tek çatı altında yönetilmesine yol açarken bunun yanında savunma ve güvenlik gibi konularda ortak hareket etmeye yöneleceklerdir (Dura & Atik, 2007: 9-10). Siyasal bütünleşme ile ekonomik bütünleşme arasında bir ilişki olmakla birlikte siyasi bütünleşmeyi sağlamak için ekonomik bütünleşmenin sağlanması gerekmektedir. Örneğin; Bismark'ın 1870 yılında Almanya'yı birleştirmesi, 1834 yılında Alman prenslikleri arasında kurulan Alman Gümrük Birliği (Zollverein) sayesinde gerçekleştirmiştir (Özçelik, 2006: 16-17). Tam bütünleşme

yolundaki bir diğ er entegrasyon Avrupa Birliğı'dir. AB, Avrupa kıtasında bütünleşmeyi sağlamak adına bütünleşmenin teknik, kurumsal ve hukuki altyapısını inşa etme yolunda 1997 Amsterdam Anlaşması'nı, 2001 yılında Nice Anlaşması'nı ve 2004 yılında Anayasa Anlaşması imzalanmıştır. 2005 yılında Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlarda olumsuz çıkmış ve 2007 yılında revize edilerek Lizbon Reform Anlaşması adıyla 2009'da yürürlüğe girmiştir. AB, kendisinin sahip olduğu güç ve potansiyel, hedefi ve dünyanın geri kalanı tarafından kendisinden beklenen barış ve istikrarın kurucusu ve koruyucusu olan ve küresel düzeyde belirleyiciliği olan rol, g   ve etkiye sahip bir "Avrupa Birleşik Devletleri" kurma fikrinden oldukça uzak ve yetersiz görülmektedir (Mor, 2010: 499-500). Tam bütünleşme aşamasına örnek verilecek başka bir entegrasyon ise Afrika Birliğı'dir. Afrika Birliğı halen tamamlanmamış bir entegrasyon olsa da bütünleşmeye yönelik çabalar sürmektedir. Afrika'da birliğin kurulması; inisiyatif, karşılıklı güven, sorunların hızlı çözümü, altyapı sorunlarının giderilmesi, kıtadaki kaynakların bir araya getirilmesi ve bu kaynaklardan her üyenin adil ve eşit bir pay alması, karşılıklı diyalog ve gücün bütüne yayılması gibi unsurlar Afrika Birliğı için önemli olacaktır.

2.3.7. Siyasi Birlik Aşaması

Siyasi birlik aşaması; bir iktisadi entegrasyon aşaması olmayıp, ekonomik bakımdan tam bütünleşmiş olan birlik  yesi devletlerin siyasi alanda bütünleşmeyi hedeflemeleri ve yönetim haklarından feragat ederek ulus üstü bir otoriteye bırakmasıdır. Tam bütünleşme aşamasında; birlik  yesi devletler ekonomi politikaları açısından bağımsızlıklarını kaybetse de siyasi anlamda bağımsızdırlar. Siyasi birlik aşamasında, birlik  yesi devletler yönetim haklarından feragat ederek yetkilerini ulus üstü otoriteye devrederler. Siyasi birliğin sağlanmasıyla birlik "birleşik devlet" vafına kavuşur ve birlik; ortak para, ortak merkez bankası, ortak bayrak, ortak ordu, ortak parlamento, ortak vatandaşlık, ortak anayasa gibi unsurlara sahip olur. Günümüzde siyasi birlik aşamasına verilebilecek tek  rnek ABD'dir. Nitekim Avrupa Birliğı de bu aşamaya yönelik birtakım adımlar atmıştır. 1950'li yıllarda siyasi topluluk ve savunma topluluğuna yönelik adım atılsa da başarılı olunamamıştır. 29 Ekim 2004 tarihinde Roma'da düzenlenen zirvede imzalanan anayasa antlaşmasının ardından hazırlanan anayasa taslağı, birçok  ye ülkede

yapılan halkoylamaları sonucunda reddedilmiştir. Bu durum, Avrupa’da siyasi birliği sağlama konusunda halkın henüz hazır olmadığını göstermektedir.

Tablo 4: İktisadi Entegrasyon Aşamalarının Karşılaştırılması

		Özellikler							
		Taraflar Arasındaki Engellerin Azaltılması	Üye Ülkeler Arasında Serbest Mal Ticareti	Ortak Dış Ticaret Politikası	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ekonomi Politikalarının Uyumlaştırılması	Ortak (Tek) Paraya Geçiş	Ekonomi Politikalarının Tekleştirilmesi	Ortak Siyasi Yönetim
Aşamalar	Tercihli Ticaret Anlaşması	✓							
	Serbest Ticaret Alanı	✓	✓						
	Gümrük Birliği	✓	✓	✓					
	Ortak Pazar	✓	✓	✓	✓				
	Ekonomik Birlik	✓	✓	✓	✓	✓			
	Ekonomik ve Parasal Birlik	✓	✓	✓	✓	✓	✓		
	Tam Ekonomik Bütünleşme	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
	Siyasi Birlik	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Kaynak: Saatçioğlu, 2011.

2.4. İKTISADI ENTEGRASYONLARIN BAŞARI ŞARTLARI

Ülkeler, belirli ortak bir hedefi gerçekleştirmek amacıyla entegrasyon faaliyetlerine yönelirler ve entegrasyon faaliyetlerinin başarılı olabilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bugün neredeyse dünyanın üzerindeki bütün kıtalarda farklı entegrasyon aşamalarına sahip entegrasyon hareketleri mevcuttur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler hem kendi aralarında hem de farklı gruptan ülkelerle entegrasyon blokları oluşturmuşlardır. Gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında kurdukları entegrasyon bloklarından bekledikleri yararlar ve karşılaştıkları sorunlar ile gelişmekte olan bir ülkelerin gelişmiş ülkelerle oluşturdukları entegrasyon bloklardan bekledikleri yararlar ve karşılaştıkları sorunlar elbette birbirinden farklı olacaktır (Ouedraogo, 2013: 16-17). Ancak entegrasyonları başarıya götüren ve uzun süreli olmalarını sağlayan genel kriterler mevcuttur. Bu kriterler hem gelişmekte olan ülkelerin kurdukları entegrasyon hareketleri hem de gelişmiş ülkelerin kurdukları entegrasyon hareketleri için geçerli olan kriterlerdir. Bu kriterler şunlardır;

Benzer ekonomik ve siyasi yapıların varlığı: Entegrasyonun başarılı olabilmesi için üye ülkelerin gelişmişlik düzeyleri birbirine yakın olmalıdır. Üye ülkelerin gelişmiş düzeylerinin farklı olması entegrasyon bloğunun uzun ömürlü olmasını engeller. Örneğin Avrupa Birliği, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasından sonra Avrupa kıtasında karışıklığı ve kendisine rakip olacak yeni bir bloğun kıtada kurulmasını engellemek adına henüz gelişimlerini tamamlamayan Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ)'ni birliğe kabul etmiş ve bu ülkelerin gelişimlerini tamamlaması amacıyla yoğun bir şekilde kaynak aktarmış, bu durum diğer mevcut üye ülkelere ekonomik bir ağırlık yüklemiştir. Ayrıca Doğu Avrupa'dan Batı Avrupa'ya göçlerin başlaması, uyum sorununu ortaya çıkarmış ve birliğe karşı iç muhalefetin artmasına neden olmuştur. Entegrasyonun başarısını gerektiren bir diğer önemli nokta ise siyasi yapıların benzerliğidir. Siyasi yapıdaki benzerlik üye ülkelerin siyasal yönetimlerini kolay bir şekilde ulus-üstü yönetime devrini kolaylaştırır. Örneğin; Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in monarşi yapıdan cumhuriyete geçmesi AB üyeliklerini kolaylaştırmıştır. Elbette üye ülkelerin siyasi yetkilerini ulus-üstü bir yönetime devretmesi kolay verilecek bir karar olmamakla beraber bağımsızlıklarının ulus-üstü yönetime ipotek edilmesi üyelerin bir çekincesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun en bariz örneği ise İngiltere'dir.

Coğrafi yakınlık: Dış ticarete en önemli maliyetlerden biri ulaştırma ve taşıma giderleridir. Entegrasyon sonrasında gümrük tarifeleri ve diğer kısıtlamalar ortadan kalktığında eğer üyeler coğrafya olarak birbirine yakın değilse Mukayeseli üstünlüklerini kaybedebilirler. Bu nedenle coğrafi yakınlık entegrasyonun başarısı için önemli bir kriterdir (Sandalcılar & Erdoğan, 2017: 41). Ayrıca coğrafi bölge esasına dayanarak kurulan entegrasyonlarda üye ülkelerin entegrasyonun kurulduğu coğrafyaya olan konumu ve aidiyeti entegrasyona katılmasında önemli olmaktadır. Bu duruma verilecek örneklerden biri de Avrupa Birliği (AB)'dir. AB, Avrupa kıtasında birlik ve bütünlüğü sağlamaya yönelik olarak kurulan ve ortak coğrafya yani Avrupa coğrafyası üzerinden kurulan bir birliktir. Ancak, AB her ne kadar ortak coğrafya üzerinden kurulan bir birlik olsa da bazı durumlarda ortak çıkar ve siyasi tercihlerin baskın gelmesi coğrafi yakınlık kriterini göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bu durumun en bariz örneği, Avrupa coğrafyasında yer almamasına rağmen Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB'ye üye

olmasıdır. Bu nedenle entegrasyonların kurulmasında coğrafi yakınlık kriteri önemini kaybetmektedir.

Benzer faktör yoğunlukları: Entegrasyonun başarısını etkileyen bir başka kriter ülkeler arasındaki emek ve sermaye faktörlerinin farklı yoğunluklarda olmasıdır. Gelişmekte olan ülkelere baktığımızda; emek yoğun üretim mevcut olmakla beraber emeğin istihdamı tarım sektöründe ağırlık kazanmaktadır. Sermaye kıtlığı nedeniyle sermaye pahalıdır ve emek bolluğu nedeniyle emek ücretleri düşüktür. Sanayi sektörü gelişmediğinden teknoloji üretilmemekte gelişmiş ülkelere ithal edilmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise, tam tersi durum geçerlidir. Bu ülkelerde sermaye bol ve ucuz, emek kıt ve pahalıdır, genellikle sermaye yoğun üretim yapılmakta, sanayi sektörü gelişmiş, teknoloji üretilmekte ve az gelişmiş ülkelere ihraç edilmektedir. Az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında kurulacak olan bir entegrasyonda bu kriter hem bir avantaj hem de bir dezavantaj oluşturmaktadır. Avantajlarına baktığımızda; az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere doğru yönelen bir emek hareketliliği gelişmiş ülkelerde işgücü piyasasında emek ücretini düşürecek, âtıl kapasitede bulunan sermayeyi istihdam edecek ve birlik milli gelirine katkıda bulunacaktır. Az gelişmiş ülkelerin teknolojiye ve sermayeye erişimi kolaylaşacak ve sanayi sektörünü geliştirecektir. Dezavantajlarına baktığımızda; ev sahibi ülkelere hareket eden emek, sosyal ve kültürel uyum sorunu yaşayacak ve uyumu sağlamak adına yapılacak harcamalar üyelere ağır yükler yükleyecektir.

Benzer sosyal ve kültürel yapılar: Entegrasyona katılacak ülkelerin kültür, tarih, askeri ve dini yapı bakımından birbirine yakın olması entegrasyon sürecine olumlu katkılarda bulunur (Sandalcılar & Erdoğan, 2017: 42). Örneğin; Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinde önündeki en önemli engellerden biri de bu kriterdir. Burada her ne kadar askeri, tarih olarak yakınlığımız bulunsada da kültür ve dini farklılıklarımız bir engel teşkil etmektedir.

Ekonomilerin tamamlayıcı veya rakip olması: Entegrasyon hareketinden önce ülkeler birbirlerinin rakibi veya tamamlayıcısı konumunda olabilirler (Ouedraogo, 2013: 19). Entegrasyona üye ülkelerin elde edecekleri kazançlar, ürettikleri malların veya mal gruplarının durumlarına göre değişiklik gösterir. Bu durum Viner tarafından “Rakip Ekonomiler” ve “Tamamlayıcı Ekonomiler” olarak ifade edilmiştir. Eğer birlik öncesinde yüksek kısıtlamalarla korunan endüstrilerin ürettiği mallar büyük ölçüde benzer veya aynı ise, bu malların üretildiği ülkeler “Rakip Ekonomiler” eğer üretilen mallar birbirinden

farklı ise, bu malları üreten ülkeler “Tamamlayıcı Ekonomiler” olarak adlandırılır. Elbette şu ana kadar Rakip Ekonomiler arasında mı yoksa Tamamlayıcı Ekonomiler arasında mı kurulacak entegrasyonların başarılı olacağı konusunda bir fikir birliği oluşmamıştır (Sandalcılar & Erdoğan, 2017: 42-43). Birliği oluşturan ekonomiler rakip ekonomiler ise, benzer malları üretiliyorsa veya maliyet açısından birine yakın ise ve ürünler arasında ikame özelliği olacağından ticaret yaratma etkisi büyük olacaktır. Birbirinden farklı mallar üreten veya maliyet farkları arasındaki fark büyük olan ekonomilerin bir araya gelmeleri, kaynakların yeniden dağılımına etkileri düşük kalacağından ticaret yaratma etkileri çok büyük olmayacaktır (Ertürk, 1993:87-88; Ouedraogo, 2013: 19; Sandalcılar & Erdoğan, 2017: 43; Özçelik, 2006: 62). Gelişmekte olan ülkeler üzerinde çalışan Cooper ve Massel’e göre; tamamlayıcı ekonomiler daha başarılı ekonomik entegrasyon kurarlar (Ertürk, 1993: 88).

Benzer bölgesel gelişmişlik: İktisadi entegrasyonda edinilen kazanımlar zamanla birçok nedenden dolayı üyeler arasında eşit dağılmayabilir, bazı üyeler bu kazanımlardan hiç pay almayabilir veya kendi payından fazlasını alabilirler. Teknolojide meydana gelen değişme, rekabet şartları, maliyet koşulları vb. gibi nedenlerden dolayı belli ülkelerden yatırımlar sonucunda üretilen ürünler daha cazip hale gelir ve bazı ülkelerde de yatırım çekmediği için üretilen ürünler geri planda kalabilir (Aydoğan, 2007: 14-15). Ertürk’e göre; bütün bölgelerde veya ülkelerde topyekûn olarak kalkınmayı eşit şartlarda sağlamak mümkün olmayabilir. Ödemeler dengesi, ithalat fiyatlarının yüksek olması sebebiyle yurtiçinde fiyatların yükselmesine etki edebilir, bölgesel rekabetten dolayı istihdam ve iktisadi faaliyetlerinde ters etkiler meydana getirebilir. Örneğin; ithalatta vergi alınmadığı ve yeri doldurulamadığı için kamu gelirlerinde düşüşün olması, sanayileşme açısından geleceğe umutlu bakılamaması gibi durumlarda tazmin prensibinin devreye girmesi elzemdir. Herhangi bir nedenle üye ülkelerin birinde veya bölgelerde bir farklılığın ortaya çıkması durumunda, bu farklılığa sebep olan üye veya birlik üyeleri tarafından tazmin edilmelidir (Ertürk, 1993: 87).

Bölgesel yatırım politikalarının uyumu: İktisadi entegrasyonların statik etkileri kısa sürede gerçekleşirken, dinamik etkilerin meydana gelmesi uzun bir süreç içerisinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle birliğe üye ülkelerin yatırım politikalarını uyumlaştırmaları uzun vadede kazanç sağlayacaktır. Gelişmekte olan ülkeler arasında kurulacak bir entegrasyonda üretim belli ülkelerde veya bölgelerde yoğunlaşabilir.

Myrdal, bu durumu “Geri Bırakma Etkisi” (Backward Effect) olarak tanımlamıştır. Bu nedenle entegrasyon içerisinde özel teşvik sistemi, programları, sektörel kalkınma programları gibi ortak ve geliştirme programları hazırlanmalı ve uygulanmalıdır. Yatırım politikalarının koordine edilmesi; kaynak israfının engellenmesi, üye ülkelerin kalkınma hızlarının farklı olması sebebiyle meydana gelebilecek sorunları minimize etmesi, bölge içi dengelerin korunmasında ve geliştirilmesinde büyük faydalar sağlamayacaktır (Tonus, 1996: 29; Akt. Özçelik, 2006: 60-61).

Ödemeler dengesi ve ortak döviz kuru politikası: Entegrasyona üye ülkelerde uygulanan ödemeler dengesi ve döviz kuru politikasındaki belirsizlikler, entegrasyonun başarısını etkiler. İktisatçılar arasında, entegrasyon faaliyetlerine giren üye ülkelerde uygulanması gereken döviz kuru politikası açısından bir fikir birliği mevcut değildir. Meade, birlik içerisinde esnek döviz kuru politikasının uygulanmasından yanadır. Esnek döviz kuru politikasında dövizin değeri piyasada arz ve talebe göre belirlenmektedir. Scitovsky ise bu politikanın belirsizlikleri arttıracığını ve entegrasyon sonucunda ortaya çıkacak kazançları azaltacağını ifade etmektedir (Özçelik, 2006: 58). Entegrasyon bölgesinde uygulanacak yanlış döviz kuru politikası entegrasyon kazançlarını azaltabilir ve bölge içi ticareti engelleyebilir. Ayrıca aşırı değerlenmiş bir döviz kuru üçüncü ülkelere ithalatı arttırıp ihracatı azaltırken ödemeler dengesi açıklarına neden olur. Entegrasyon bölgesinde uygulanan döviz kuru politikasının gerçekçi ve uyumlu olması entegrasyon kazançlarını artırır (Sandalcılar & Erdoğan, 2017: 42).

Ortak kurumların varlığı: Birlik içerisinde meydana gelebilecek ödeme sorunlarının en kolay çözüm yolu ortak finansal kuruluşlara sahip olmaktır. Bu kuruluşlar bir yandan ödeme gücü çeken üyelere finansman sağlarken, birlik içinde gerçekleştirilebilecek ortak politikaların, ortak yatırımların ve projelerin kredilendirilmesini sağlar (Sandalcılar & Erdoğan, 2017: 42). Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Merkez Bankası bölgesel bazda ortak finansman kuruluşları iken, İMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar küresel bazda ortak finansman kuruluşlarıdır.

Altyapı imkanları: Entegrasyonun başarısını etkileyen bir başka koşul ise, altyapı imkanlarıdır. Altyapı ile ilgili sorunlar genellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere özgü bir durumdur. Altyapı; bir ülkenin ulaşım, liman, su, elektrik, gaz, kanalizasyon, çevre, okul, hastahane, bilişim sistemleri gibi her türlü bileşeni ifade eder. Bu bileşenle yoğun bir şekilde kullanıldığı için maliyetleri yüksektir. Bu nedenle az gelişmiş ve

gelişmekte olan ülkelerde altyapı sorunlarının varlığı özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kurdukları entegrasyonların başarısını etkileyen koşulların başında gelir.

2.5. BÖLGESEL VE KÜRESEL İKTİSADİ ENTEGRASYONLAR

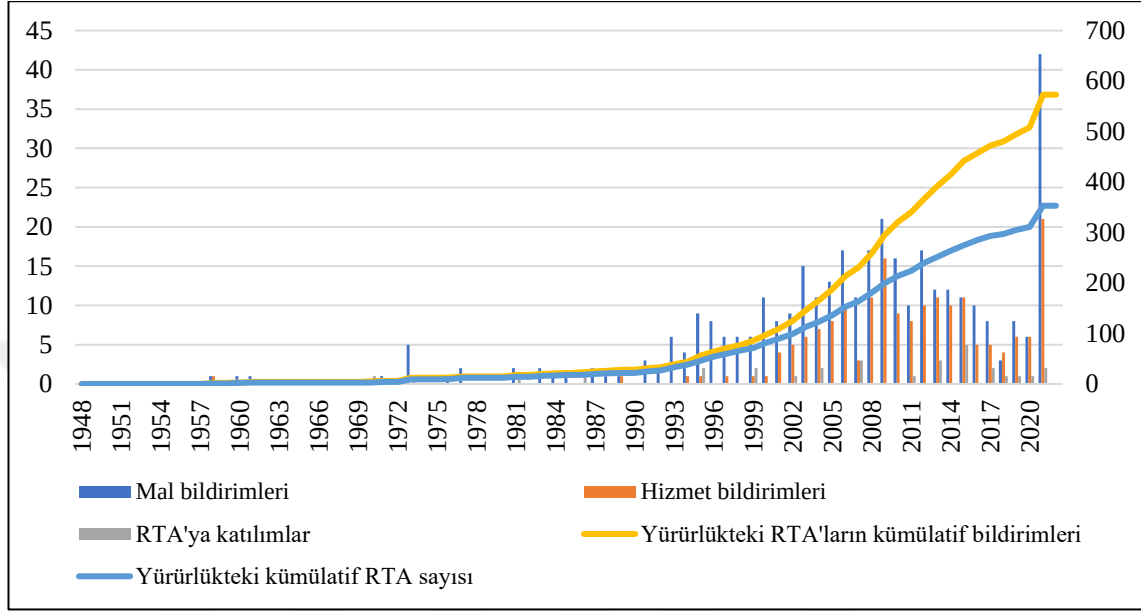
2.5.1. Bölgesel İktisadi Entegrasyonlar

Bölgesel iktisadi entegrasyonlar, coğrafi bir bölgede yer alan ülkelerin serbest ticaret politikaları izleyerek aralarında ekonomik topluluklar oluşturmaları olarak ifade edilebilir. Bölgesel entegrasyon süreçleri küresel sistemle ilişkili olmakla birlikte küresel sistemde meydana gelebilecek değişiklikler, bölgesel entegrasyonlar üzerinde doğrudan bir etki doğurmaktadır (Şahin, 2018: 4-5). İncekara'ya (1995) göre bölgesel entegrasyonların oluşmasının arka planında üç temel sebep yatmaktadır. Bunlardan ilki; ülkelerin üretim kapasitelerini artırmaları yoluyla verimliliklerini arttırmaları ve sonuç olarak refahlarını arttırma istekleridir. İkincisi; bölge dışında oluşan gruplarla baş etme gücüne sahip olmak, siyasi anlamda etkili olmak ve siyasi potansiyellerini arttırmak istemeleridir ve üçüncüsü; komşu olan ülkelerin aralarındaki çatışmaları engellemek amacıyla güçlerini birleştirmeleri ve ortak çıkar paydasında bir araya gelmeleridir. (İncekara, 1995: 63-64; Şahin, 2018:5). Adem Şahin'e göre *“Bölgesel ekonomik entegrasyonların son yıllarda ivme kazanması, ülkelerin, çetin rekabet şartlarına birlikte karşı koyma ve genişleyen pazar imkanlarını, verimliliğini yükseltmesinde bir itici güç olarak kullanma ihtiyacından doğmuştur”* şeklinde ifade etmiştir (Şahin, 1989: 326).

II. Dünya Savaşı'nın ardından küresel mali sistemin kurulmasıyla birlikte GATT çerçevesinde küresel ve bölgesel çapta mal ticaretini serbestleşmeye yönelik girişimler, daha sonraki dönemlerde hizmet ticaretini de kapsayarak genişlemiştir. Başlangıçta mal ve hizmet ticaretinin önündeki engellerin kaldırılması şeklinde kendisini gösteren serbestleşme hareketleri sonraki süreçlerde sermaye ve kişileri de kapsamına almıştır. Bölgesel düzeyde ülkeler arasında mal ve hizmet ticaretini serbestleşmeye yönelik girişimler, daha sonraki süreçlerde kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımı da dahil olmak üzere ticaret, para ve maliye politikalarını uyumlaştırılarak tam iktisadi bütünleşme (ekonomik entegrasyon) sağlanmış olmaktadır. Bu aşamada ülkeler bütün

ekonomi politikalarından feragat ederek ulus üstü otoritelere devrederken siyasi açıdan bağımsızdırlar.

Şekil 18: Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (RTA)'nın Evrimi, 1948-2022

Kaynak: <http://rtais.wto.org/UI/charts.aspx#> E.T.: 04/02/2022.

Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) göre bölgesel ticaret antlaşmaları, küresel ticaret sisteminin yerini almamakta onun tamamlayıcısı konumundadır. Ayrıca BTA'lar, bu antlaşmaları imzalayan ülkeler için faydaları söz konusu olsa da kaynak tahsisinin yanı sıra ticaret ve yatırım saptırmalarına neden olabildiğinden bu sapmalar en aza indirilmezse beklenen faydalar azalabilir. BTA'ların kapsamı çok taraflı olarak düzenlenmeyen politika alanlarını da kapsayacak şekilde genişlemesi, farklı anlaşmalar arasındaki tutarsızlık riskleri arttırabilir. BTA'lar, giderek daha fazla hizmet kurallarının, yatırımın, rekabetin, fikri mülkiyet haklarının, elektronik ticaretin, çevrenin ve emeğin serbestleştirilmesinin yanı sıra taahhütleri de kapsayacak şekilde ilerlemiştir ve bu durum, mevzuat karışıklığına ve uygulama sorunlarına neden olabilir. 2022 yılı itibariyle DTÖ'ye kayıtlı BTA'ların sayısı kümülatif olarak 353, yürürlükteki BTA'ların kümülatif bildirimleri 543'tür. Bu başlık altında bölgesel iktisadi entegrasyonlar bölgesel bazda incelenecektir. İlk olarak Avrupa'daki AB dışındaki bölgesel entegrasyonlardan bahsedilecek olup sırasıyla Amerika, Afrika ve Ortadoğu bölgesi dahil olmak üzere Asya'daki bölgesel entegrasyonlar incelenecektir. Bu entegrasyonların temel ekonomik

verileri ile dünya ekonomisindeki yeri ve diğer bölgesel entegrasyonlara göre durumu ortaya konulacaktır.

2.5.1.1. Avrupa Kıtasındaki İktisadi Entegrasyonlar

Avrupa kıtasında şu ana kadar bilinen ilk iktisadi entegrasyon, 1864 yılında Alman Prenslikleri/Devletçikleri arasında oluşturulan Alman (Zollverein) Gümrük Birliği'dir. Bu konudan daha önce bahsedildi. Bu başlık altında sırasıyla Benelüks Birliği, Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA), Nordik İş Birliği, Avrupa Ekonomik Alanı (EEA), Orta Avrupa Serbest Ticaret Birliği (CEFTA) ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nden (BSECO) incelenecektir.

2.5.1.1.1. Benelüks Birliği

İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman işgali altında bulunan Londra'da Belçikalı, Hollandalı ve Lüksemburglu delegeler tarafından ülkeler arasında ticarete iş birliğine dayalı müzakereler başlamış ve 21 Ekim 1943 tarihinde imzalanan ekonomik anlaşma ile sonuçlanmıştır. 5 Eylül 1944 tarihinde ülkeleri birbirine bağlayacak ikili gümrük birliği sözleşmeleri imzalanmış ve Belçika Dışişleri Bakanı Paul Henri Spaak'ın teşvikiyle Benelüks ülkelerinin ilk bakanlar konferansı 17-18 Nisan 1946 tarihinde Lahey'de gerçekleştirilmiştir. Konferans sonunda Benelüks Gümrük Birliği'nin kurumlarının kurulması kararlaştırılmıştır. Temmuz 1946'da birliğin genel sekreterliği Brüksel'de çalışmaya başlamış ve Ortak Gümrük Tarifesi (OGT), 1 Ocak 1948'de yürürlüğe girmiştir. Birlik içinde ticarete engel olan gümrük vergileri kaldırılırken, diğer koruyucu önlemler (niceliksel kısıtlamalar, katma değer vergisi, lisanslar, parasal ve mali düzenlemeler vb.) kaldırılmamıştır (Encyclopedia.com, 2020). 1949 yılının Ekim ayında, üç ülke birçok koruma maddesini muhafaza eden ve aynı zamanda nicel kısıtlamaların kademeli olarak kaldırılmasına yönelik Benelüks ön anlaşmasını kabul etmiş ve 1953 yılının temmuz ayında ekonomik ve sosyal politikaları koordine edecek bir protokol üzerine anlaşmışlardır. Birkaç ay sonra ortak ticaret politikasına ilişkin ikinci bir protokol imzalanmıştır. 1958 yılında Lahey'de kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamanın yanı sıra ekonomik, mali ve sosyal alanlarında koordineli

bir politika izlemeye yönelik olarak kararlarını beyan eden Benelüks Ekonomik Birliği Anlaşması imzalanmış ve 1960 yılında yürürlüğe girmiştir (CVCE, 2016). Ayrıca aynı ülkeler Avrupa Birliği'nin temel anlaşması olan ve Schuman Planı olarak tarihi kayıtlara geçen ve Federal Almanya, İtalya ve Fransa ile birlikte Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Anlaşması'nı imzalamış ve AB'nin kurucu ülkeleri arasında yer almışlardır. Lüksemburg, Belçika ve Hollanda, 17 Haziran 2008 tarihinde Lahey'de Benelüks Birliği Anlaşmasını imzalamış ve birliğin adı; Benelüks Ekonomik Birliği'nden Benelüks Birliği olarak değiştirmişlerdir. 2020 yılı verilerine göre Benelüks Birliği'nin dünya mal ve hizmet ticareti hacmi içindeki payı yaklaşık %5'tir.

2.5.1.1.2. Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA)

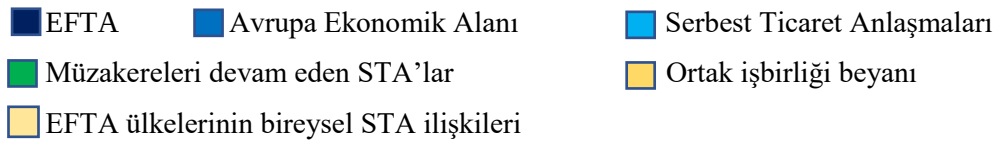
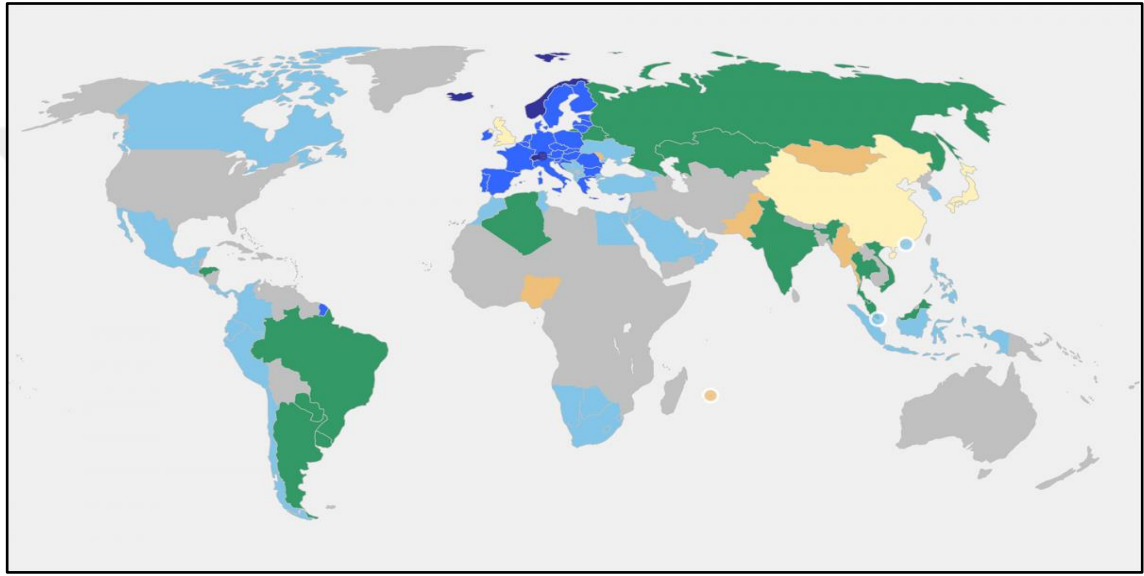
Avrupa Serbest Ticaret Birliği (European Free Trade Association- EFTA), 4 Ocak 1960 tarihinde İngiltere, İsveç, İsviçre, Danimarka, Avusturya, Portekiz ve Norveç tarafından imzalanan Stockholm Anlaşması ile kurulan, üye ülkeler arasında iş birliğini amaçlayan ve başlangıçta dış ticarete malları serbest dolaşımı içeren bir serbest ticaret anlaşmasıdır (Bahçekapılı, 2007: 347). EFTA'nın kuruluş sürecine baktığımızda, İngiltere'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile olan ilişkileriyle yakından alakalı olduğu görülmektedir. Seyidoğlu'na göre EFTA, AET'nin kuruluş yıllarında İngiltere ile kurucu altı üye arasında meydana gelen anlaşmazlıkların bir sonucudur. Yine yazara göre İngiltere, İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) ile olan ilişkileri ve izlediği tarımsal destekleme politikaları sebebiyle birleşmenin Serbest Ticaret Bölgesi inanmaktaydı. Ancak bu kurucu altı üye tarafından kabul edilmemesi ve üyelerin gümrük birliğinden yana tavır almaları İngiltere'nin birlik dışında kalmasına neden olmuştur. İngiltere bu duruma tepki olarak topluluk dışında kalan yedi ülke (dış yediler = outer Sevens) ile EFTA'yı kurmuştur (Seyidoğlu, 2015: 299). İngiltere, EFTA'yı kıtada yalnız kalma durumuna karşılık bir ticari savunma aracı olarak görmüştür. Ayrıca diğer devletlerin AET'ye üye olmalarına engel teşkil edebilirdi. AET'nin de bu duruma karşı yapacağı misilleme ve İngiltere'nin dünya ticaretindeki konumunu sarsacağı endişesi bulunmaktaydı (Yardımcı, 2012: 81-82). Ancak İngiltere bunu çok iyi bildiğinden bu politikadan vazgeçmiştir. Bu durumun en somut örneği ise 1961, 1967 ve 1972 yıllarında AET'ye yapılan başvurular gösterilebilir.

İngiltere'nin 1961 yılındaki başvurusu hem içinde bulunduğu sıkıntılar hem de ABD'ye olan bağımlılığı üne sürülerek dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle tarafından reddedilmiştir. 1967 yılında İngiltere, Norveç ve Danimarka AT'ye katılım için başvurmuş, İngiltere yine aynı nedenlerle geri çevrilmiş, Norveç ise Halk oylaması sonucunun ret çıkması sonucu EFTA'da kalmıştır. 1972 yılındaki Fransa seçimlerinde cumhurbaşkanının değişmesi ve aynı yıl yapılan başvuru kabul edilmiş 1 Ocak 1973 tarihinde İngiltere Avrupa Topluluğu (AT)'na üye olmuştur (Karagöz, t.y). Zaman içinde birlik üyeliklerinde değişimler meydana gelmiştir. 1970 yılında İzlanda'nın EFTA'ya üye olması, 1972 yılında AT'nin ilk genişleme hareketinde İngiltere ve Danimarka, 1985 yılında ise Portekiz'in EFTA'dan ayrılmış AT'ye üye olmuşlardır. 1986 yılında Finlandiya, 1991 yılında ise Lihtenştayn EFTA'ya üye olmuştur. 1995 yılında Finlandiya, İsveç ve Avusturya AB'ye katılmak için EFTA'dan ayrılmışlardır (Yardımcı, 2012: 82). 1990'lı yılların başından bu yana EFTA, Avrupa kıtası dışındaki üçüncü ülkelerle aktif olarak ticari ilişkiler yürütmektedir. EFTA'nın kıta Avrupa'sı dışındaki ilk ortağı Türkiye'dir. 1991 yılında Türkiye ile EFTA arasında serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. Türkiye-EFTA serbest ticaret anlaşmasının revize edilmiş şekli 25 Haziran 2018 tarihinde İzlanda ile imzalanmıştır (TC. Ticaret Bakanlığı, 2020). 2019 yılı itibariyle EFTA, 40 ortak ülke ve gümrük bölgesi ile 29 STA gerçekleştirmiştir: Arnavutluk, Bosna Hersek, Kanada, Orta Amerika Devletleri, Kosta Rika ve Panama (Guatemala için yürürlüğe girmeyi beklemektedir); Şili, Kolombiya, Ekvador (yürürlüğe girme aşamasında); Mısır, Gürcistan, Körfez İşbirliği Konseyi (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden oluşan GCC), Hong Kong, Çin, Endonezya (yürürlüğe girme aşamasında); İsrail, Ürdün, Kore Cumhuriyeti, Lübnan, Kuzey Makedonya, Meksika, Karadağ, Fas, Filistin Otoritesi, Peru, Filipinler, (İzlanda için 1 Ocak 2020'de yürürlüğe girmiştir), Sırbistan, Singapur, Güney Afrika Gümrük Birliği (Botsvana, Eswatini, Lesotho, Namibya ve Güney Afrika'dan oluşan SACU), Tunus, Türkiye ve Ukrayna (EFTA, 2020: 10).

Birleşik Krallık'ın Brexit süreci sonrasında AB'den ayrılmasıyla birlikte gelecekte Birleşik Krallık-EFTA ilişkilerinin ne olacağı yoğun tartışma konusu olmuş ve yaşanan gelişmeler neticesinde Birleşik Krallık ile EFTA arasında bir serbest ticaret anlaşmasının imzalanacağına yönelik fikirler belirginlik kazanmıştır. Nihayetinde 8 Temmuz 2021 tarihinde İzlanda, Lihtenştayn ve Norveç (AEA EFTA Devletleri) ve

Birleşik Krallık (İngiltere) kapsamlı bir serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma; mal ticareti, hizmetler ve yatırım, dijital ticaret, sermaye hareketleri, devlet alımları, fikri mülkiyet, rekabet, sübvansiyonlar, KOBİ'ler, mesleki niteliklerin karşılıklı tanınması, ticaret ve sürdürülebilir kalkınma ve anlaşmazlıkların çözümü dahil olmak üzere yasal ve yatay konuları kapsamaktadır (<https://www.efta.int/free-trade/free-trade-agreements/uk> erişim tarihi: 28/08/2021).

Şekil 19: EFTA Serbest Ticaret Haritası

Kaynak: <https://www.efta.int/free-trade/fta-map> erişim tarihi: 06/08/2021

Tablo 5: EFTA Mal Ticareti (Milyar \$)

	1970	1980	1990	2000	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ticaret Hacmi	13.0	31.8	147.5	218.9	400.0	665.5	746.2	753.7	779.3	807.7	800.0
Pay (%)	2,00	0,74	2,06	1,63	1,30	2,00	2,31	2,10	1,97	2,10	2,25
İhracat hacmi	2.8	7.6	49.0	99.4	142.4	330.8	398.3	395.7	405.5	438.0	421.9
Pay (%)	2,41	2,39	3,84	2,20	2,16	2,40	2,46	2,28	2,24	2,21	2,31
İthalat hacmi	10.2	24.2	98.5	119.5	257.5	334.7	347.9	358.0	373.8	369.7	378.1
Pay (%)	3,09	2,59	2,73	1,79	1,67	2,00	2,14	1,99	1,88	1,91	2,12

Kaynak: UNCTAD

2.5.1.1.3. Avrupa Ekonomik Alanı (EEA)

Avrupa Ekonomik Alanı (European Economic Area = EEA), AB'nin ortak pazar hedefine uygun olarak AB ile EFTA arasında 2 Mayıs 1992 tarihinde Avrupa Ekonomik Alanı antlaşması imzalanmış ve 1 Mayıs 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bugün EFTA üyelerinden Norveç, İzlanda ve Lihtenştayn dahil olmak üzere AB'nin 27 üyesi dahil ve İngiltere'yi de kapsayan toplam 31 üyesi bulunmaktadır. İsviçre yapılan halk oylaması ile katılımın reddedilmesi neticesinde EEA anlaşmasına taraf değildir. Bu anlaşma, yukarıda sayılan EFTA'nın üç üyesi ile AB üyeleri arasında ortak pazarı öngörmektedir (Bahçekapılı, 2007: 353). Nitekim Avrupa Ekonomik Alanı Anlaşması'nın 1. Maddesinin 1. paragrafında homojen bir Avrupa Ekonomik Alanı yaratmak amacıyla, eşit rekabet koşullarına sahip akit taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin sürekli ve dengeli bir şekilde güçlendirmek olduğu ifade edilmiş ve aynı maddenin 2. Paragrafında bu amaca uygun olarak malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımına ilave olarak rekabetin bozulmamasını ve bu konudaki kurallara daha eşit derecede saygı duyulmasını sağlayan bir sistemin kurulması, araştırma ve geliştirme, çevre, eğitim ve sosyal politika gibi diğer alanlarda daha yakın işbirliğini sağlamak gibi görevler yüklemiştir (Publications Office of the European Union, 1994). EEA anlaşması; ortak tarım, balıkçılık, dış politika ve güvenlik, adalet politikaları, gümrük ve parasal birlik politikaları kapsamadığı için bir serbest ticaret birliği olarak düşünülebilir.

2.5.1.1.4. Nordik (İskandinav) İş Birliği

Nordik (Nordic, İskandinavya), en basit şekliyle Danimarka, İsveç ve Norveç'in yanı sıra doğuda Finlandiya ve Atlantik'te İzlanda'yı kapsayan Kuzey Avrupa ve Kuzey Atlantik'teki bir alanı tanımlayan coğrafi bölgenin adıdır. Ayrıca bu coğrafi bölge, Aland, Grönland ve Faroe Adalarını da kapsar ve bu bölgede İsveççe, Norveççe, Danca, Faroe dili ve İzlandaca konuşulur. Bölgenin coğrafi temelini güçlendiren ve küresel coğrafya içindeki konumunu vurgulayan bölge için ortak bir terim olan "Norden", "Norður" (Kuzey) kullanır (Hagaseth Haug & vd., 2020: 5). 1952 yılında Danimarka, Norveç, İsveç ve İzlanda bir araya gelerek İskandinav (Nordik) Konseyi'ni kurdular. Finlandiya ile SSCB yönetimi arasındaki ilişkilerin çözüldüğü 1955 yılına kadar Finlandiya Nordik

Konseyi'ne katılmadı. 1950'li yıllarda İskandinav bölgesi için hem bir serbest ticaret bölgesi hem de bir gümrük birliği öngörülmekteydi. Ancak 1960 yılında Danimarka, İsveç ve Norveç EFTA'ya katılmış, Finlandiya ise 1961 yılında ortak üye olarak katılmıştır. İngiltere, Danimarka ve Norveç 1961 yılında AET'ye üyelik başvurusunda bulunmuş, ancak Fransa tarafından geri çevrilmiştir. 1967 yılındaki başvurularında yine aynı ülke tarafından çevrilmiştir. 1972 yılındaki tekrar başvurularında İngiltere ve Danimarka AT'ye katılırken Norveç ise yapılan referandum sonucunda katılmama kararı almıştır. Danimarka, o güne kadar AT'ye katılan ilk İskandinav ülkesi olmuştur (Herning, t.y). İskandinav (Nordik) Bakanlar Konseyi (Nordic Council of Ministers = NCM), İskandinav Ekonomik Topluluğu (Nordec) kurma girişimlerinin 1970 yılında başarısız olması üzerine İskandinav Bakanlar Konseyi 1971 yılında kurulmuş ve hükümetler arası iş birliğinden sorumlu olmuştur (Kronvall, 2018). Beş İskandinav ülkesi ile Grönland, Faroe Adaları ve Aland Adaları arasındaki iş birliği için hükümetler arası bir organ olan NCM'nin yıllık bütçesi yaklaşık 125 milyon Euro'dur ve Kuzey ülkelerinden gelen vergi gelirleriyle finanse edilmektedir. Maliyetler, kabaca münferit ülkelerin gayrisafi milli gelirine karşılık gelen bir plana göre dağıtılır. 2015 yılında bütçenin yüzde 20'si Danimarka, yüzde 15,5'i Finlandiya, yüzde 0,7'si İzlanda, yüzde 31,5'i Norveç ve yüzde 32,3'ü İsveç tarafından karşılanmıştır. NCM'nin Kopenhag'da, genellikle İskandinav ülkelerinden birinden eski bir önde gelen politikacı olan bir Genel Sekreter tarafından yönetilen yaklaşık 90 çalışanıyla daimî bir sekreterliği vardır. NCM içerisindeki tüm kararlar oybirliğiyle alınır ve beş hükümet genel uygulamalarına bağlıdır. Bakanlar konseyinden başka çeşitli alanlardan sorumlu olan 10 konsey bulunmaktadır. Bunlar: Emek (2015'te yıllık bütçe: 2 milyon Euro), Cinsiyet eşitliği (1 milyon €), İş, enerji ve bölgesel politika (18 milyon €), Kültür (22 milyon €), Hukuk (0,2 milyon €), Balıkçılık, tarım, gıda ve ormancılık (5 milyon €), Çevre (6 milyon €), Eğitim ve araştırma (30 milyon €), Sağlık ve sosyal işler (5 milyon €), Finans (0,25 milyon €). (Strang, 2016: 7-8).

Nordik Kültür Fonu (NCF), 1966 yılında Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç, İsveç, Faroe Adaları, Grönland ve Aland arasındaki iş birliğini teşvik etmek, sanatsal ve kültürel gelişimine katkıda bulunmak amacıyla bilgi toplayarak, ağlar kurma ve finansal destek sağlayarak yapmaktadır. Nordik Konseyi ve Nordik Bakanlar Konseyi tarafından atanan bir kurul tarafından yönetilmekte ve Nordik ülkeleri tarafından finanse

edilmektedir (<https://www.nordiskkulturfond.org/en/about-us/> E.T.: 11/12/2020). Nordik Yatırım Bankası (NİB), Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç ve İsveç tarafından İskandinav ülkeleri arasında ekonomik büyümeyi ve iş birliğini teşvik etmek amacıyla 4 Aralık 1975 tarihinde kurulmuştur. 1 Ocak 2005 tarihinde Litvanya, Estonya ve Letonya bankanın üyesi olmuştur. Bert Lindström (İsveç), NIB'nin ilk başkanı olmuştur. NIB, kurulduğundan bu yana dünya çapında 2.300'den fazla yatırım projesini finanse ederek, ticari iş birliğine, yatırım faaliyetlerine ve üye ülkelerin refahına katkıda bulunmuştur (https://www.nib.int/who_we_are/about/history E.T.: 11/12/2020). Her ülkeden bir üye ile bir yönetim kurulu tarafından yönetilir. Genel merkezi Finlandiya, Helsinki'de bulunan NIB'nin yaklaşık 180 çalışanı vardır. NIB, üye devletlerin veya gelişmekte olan pazarların ulusal rekabet gücünü destekleyen büyük ölçekli projelerin yanı sıra sürdürülebilir kalkınmayı ilerleten projeleri finanse eder (Strang, 2016: 10). Sonuç olarak Nordik İş birliği, bir iktisadi entegrasyon hareketinden çok, Nordik ülkelerinin uluslararası sorunlar karşısında ortak görüş, iş birliği ve tutum oluşturmaya yönelik olarak oluşturulan bir iş birliği hareketidir.

2.5.1.1.5. Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA)

1990'lı yılların başında Doğu Bloku'nun çökmesiyle Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri (MDAÜ)'nde meydana gelen finansal istikrarsızlık, kamu sektörünün ağırlığının mevcut olduğu ekonominin varlığı, özel sektörün gelişmemiş olması, bölgede ticaret kültürünün gelişmemiş olması, AB'nin uyguladığı koruyucu tedbirler vb. gibi nedenler bu ülkelerin ekonomilerini istikrarsızlığa sürüklemiştir. Ortaya çıkan bu sorunların üstesinden gelebilmek ve gelişmekte olan ekonomilerin oluşturdukları entegrasyonların potansiyel kazanımlarından faydalanmak amacıyla MDAÜ'lerinin bir kısmını serbest ticaret bölgesi oluşturmaya yönlendirmiştir. 15 Şubat 1991 tarihinde Macaristan, Eski Çekoslovakya ve Polonya, Macaristan'ın Visegrad kentinde bir araya gelerek bir deklarasyon yayımlamış ve aynı yılın Ekim ayında bu ülkeler aralarında bir serbest ticaret birliği kurmayı kararlaştırmışlardır. 21 Aralık 1992 tarihinde mevcut ülkeler arasında Polonya'nın Karakov kentinde Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (Central European Free Trade Agreement: CEFTA) imzalanmışlardır. Anlaşma uyarınca piyasa ekonomisine geçilmesi ve GATT düzenlemelerine paralel olarak aralarında serbest

ticaretin sağlanması ve serbest ticaret önündeki kısıtlamaların aşamalı olarak kaldırılması hedeflenmiştir. 1993 yılında Çekoslovakya'nın Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olarak bölünmesinin ardından bu devletlerde Avrupa'ya entegre olmada iş birliğinin devam edeceği taahhüdünde bulunmuşlardır (Bahçekapılı, 2007: 358-359).

Tekstil, çelik ve tarım ürünleri gibi hassas konular hariç diğer bütün malların ticarete konu olması kabul edilmiştir. Bu ürünlerin ticaretinin liberizasyonu sekiz yıllık dönem sonunda gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Tarım ürünlerinde ise miktar kısıtlamaları devam etmiştir. 1996 yılında Slovenya, 1997'de Romanya, 1999'da Bulgaristan ve 2003'te Hırvatistan (Özçelik, 2006: 102) ve 2006 yılında Makedonya katılmıştır. 21 Aralık 1992'de Karakow'da yapılan ve 11 Eylül 1995 tarihinde Bruno'da imzalanan CEFTA anlaşması, Temmuz 2003'te değiştirilmiş şekli ile CEFTA Başkanlarının 29 Kasım 2005 tarihinde Zagreb'de yaptığı bildiri ve 6 Nisan 2006 tarihinde Bükreş'te yapılan Tarafların Başkanlarının Bildirileri dikkate alınarak 2006 yılında değişikliğe gitmiş "CEFTA 2006" olarak değiştirilmiştir. 2006 yılındaki değişiklikte Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya, Moldova, Karadağ, Romanya, Sırbistan ve Kosova UNSRC (Kosova'daki Birleşmiş Milletler Geçici İdare Misyonu Kosova adına anlaşmanın tarafları olmuştur (<https://cefta.int/legal/documents/#1463498231136-8f9d234f-15f9> erişim tarihi: 12/12/20).

Anlaşma; Arnavutluk, Kosova, Makedonya, Moldova ve Karadağ için 26 Temmuz 2007'de, Hırvatistan için 22 Ağustos'ta, Sırbistan için 24 Ekim'de ve Bosna Hersek için 22 Kasım 2007'de yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın amacı, 31 Aralık 2010 tarihine kadar bölgede bir serbest ticaret bölgesi kurmaktır. (<https://cefta.weebly.com/>, t.y). CEFTA 2006 Anlaşması'nda aktarıldığı üzere bazı üye devletlerin AB'ye katılım süreçlerinin devam ettiği belirtilmiş, Bulgaristan ve Romanya 2007 yılında ve Hırvatistan'ın Temmuz 2013'te AB'ye üye olmaları üzerine CEFTA'dan ayrılmışlardır (<https://cefta.int/cefta-parties-2/> erişim tarihi: 12/12/2020).

Mevcut durumdaki üyeler; Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Bosna Hersek, Moldova, Karadağ, Sırbistan ve Kosova'dır. 2020 verilerine göre CEFTA ihracatının dünya ihracatı içindeki %0,21 iken, ithalatının ise dünya ithalatı içindeki %0,32'dir.

2.5.1.1.6. Karadeniz Ekonomik İş Birliği (BSECO-KEİT)

1980'li yıllarda merkezi yönetimin zayıflaması, SSCB'nin dağılma sürecini belirgin hale gelmiştir. İktidara gelişiyle beraber 1980'li yılların ikinci yarısında SSCB'yi dağılmaktan kurtarmayı amaçlayan Mihail Gorbaçov, yürüttüğü "Glasnost (Açıklık) ve "Perestroyka (Yeniden Yapılandırma)" politikası sonucu ortaya çıkan milliyetçi hareketler etnik çatışmalara neden olmuştur. Milletlerarası sorunlar genellikle merkez dışı Orta Asya, Baltık Bölgesi, Kafkasya ve Moldovya gibi cumhuriyetlerde ortaya çıkmıştır. Baltık bölgesi devletleri (Letonya, Estonya ve Litvanya), SSCB'ye en son katılan ve ilk ayrılan devletler olmuşlardır. Ayrıca bu devletlerin bağımsızlıkları, dönemin politikalarına karşı çıkan ve o zamanki Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin tarafından tanınmıştır. Bu bağımsızlık girişimleri SSCB'nin dağılmakta olduğunun ilk kanıtı idi. Bağımsızlıklarını kazanmak için başlatılan halk hareketleri Azerbaycan, Gürcistan, Letonya, Litvanya, Kazakistan Özbekistan, Sovyet askerleri tarafından acımasızca bastırılrsa da bölgesel sorunların çözülemediği olması, milliyetçi akımlar SSCB'nin dağılıma sürecinde etkili olmuş ve yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır (Şadıhanov, 2011: 1-20). Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan devletlerin sayısı on beştir ve bu devletler, Baltık Bölgesi, Orta Asya, Kafkasya ve Doğu Avrupa olmak üzere dört coğrafi bölgede yer almaktadırlar (Bulut, 2014: 8). Baltık ve Doğu Avrupa Bölgesindeki devletler, AB'nin en kapsamlı genişleme süreci olan beşinci genişleme sürecinde AB'ye katılmışlardır. Elbette ki buradaki temel amaç, AB'ye karşıt yeni oluşumların engellenmesini sağlamaktır.

Burada bahsettiğimiz bütün bu gelişmeler sonucunda Karadeniz havzasına kıyısı olan ülkelerle iktisadi iş birliği ve bölgesel entegrasyon hareketleri için uygun bir ortam oluşmuştur. İşte Karadeniz Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (KEİT-BSECO) böyle bir ortamda vuku bulmuştur. Bu teşkilat küresel ve bölgesel bütünleşme hareketlerinin hız kazandığı, dünyada siyasal ve ekonomik düzenin yeniden şekillendiği ortaya çıkan bir oluşumdur. SSCB'den ayrılan devletlerin ekonomik alanda liberal ekonomik sisteme geçme süreci başlattığı ve siyasal alanda ise yönetimlerini demokrasi ile taçlandığı bir ortamda Türkiye, KEİT'in oluşum sürecinin önderliğini yapmıştır (BSGM, (t.y.)). 25 Haziran 1992 tarihinde Türkiye başta olmak üzere Arnavutluk, Ermenistan, Ukrayna, Moldova, Rusya, Romanya, Gürcistan, Yunanistan, Azerbaycan ve Bulgaristan hükümet

ve devlet başkanlarının katılımı ile Zirve Deklarasyonu ve Boğaziçi Bildirisi'nin on bir devlet tarafından imzalanması ile Karadeniz Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (The Black Sea Economic Co-operation Organization–BSECO) kurulmuştur. Üye Devletler arasında etkileşim ve uyumu geliştirmenin yanı sıra Karadeniz bölgesinde dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini teşvik eden barış, istikrar ve refahı arttırmayı amaçlayan çok taraflı siyasi ve ekonomik bir girişim modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Teşkilatın uluslararası daimî sekreterliği KEİ Genel Merkezi, Mart 1994'te İstanbul'da kurulmuştur. 1 Mayıs 1999 tarihinde Şartın yürürlüğe girmesiyle teşkilat uluslararası yasal kimliğine sahip olmuş ve tam teşekküllü bölgesel bir organizasyona dönüşmüştür. Nisan 2004'te Sırbistan'ın ve Haziran 2019'da Kuzey Makedonya'nın katılımı ile örgütün üye sayısı on üçe çıkmıştır (http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa). Örgütün amacı, kısa vadede üye ülkeler arasında ticareti arttırmak ve çeşitlendirmek, karşılıklı yatırımları ve ortak yatırımları yoğunlaştırmak, ekonomik koşulları güçlendirmek ve uzun vadede bir serbest ticaret bölgesi kurmaktır. Bu amaçlar dışında üye ülkeler arasında barışı, güveni, siyasi dayanışmayı artırmakla beraber refahın artırılması, işsizliği düşürülmesi, eğitim, kültür ve sağlık alanlarında iş birliğinin yapılması hedeflenmiştir (Sandalcılar & Erdoğan, 2017: 53). Başlangıçta örgütün amacı, Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında bir serbest ticaret bölgesi kurmak olarak ifade edilse de daha sonra yapılan görüşmelerde girişimin daha çok ekonomik iş birliği çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Karadeniz Bölgesi, Kafkasya ve Balkanlar gibi stratejik bölgeleri birbirine bağlayan ve tarih boyunca büyük bir önemi ile birlikte özellikle Batı Asya'nın petrol zengini ülkeleri ile gelişmiş yüksek gelirli Avrupa ülkeleri arasında bir enerji koridoru görevi görmektedir. Bu özelliği sayesinde uluslararası alanda büyük ilgi toplamaktadır. Örgüt, Dışişleri Bakanları Konseyi adında tek bir karar organına sahiptir ve yılda iki kez toplanmaktadır. Ayrıca konseyin bünyesinde konseyin kararı ile oluşturulan ve iş birliğinin temelini oluşturan ticaret ve ekonomi, ulaştırma, bilim ve teknoloji, enerji ve haberleşme gibi alanlar başta olmak üzere yaklaşık beş çalışma grubu faaliyet göstermektedir (Ardıl, 2013: 454-455). 2020 yılı sonu itibarıyla bu çalışma gruplarının toplam sayısı 19'dur. Sonuç olarak bakıldığında başlangıçta bir serbest ticaret bölgesi kurma yolunda üye ülkelerin bir araya gelmesi ve geçen zaman içinde amacın bir ekonomik iş birliği olarak sonuçlanması nihayetinde KEİT'in bir bölgesel entegrasyon olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

2.5.1.2. Amerika Kıtasındaki İktisadi Entegrasyonlar

Amerika kıtasında serbest ticarete yönelik ilişkiler yaklaşık 166 yıllık bir geçmişe sahiptir. Amerika kıtasındaki ilk serbest ticaret girişimini öngören 1854 yılında ABD ile Kanada arasında imzalanan Karşılıklılık Anlaşması'na dayanmaktadır. O zamandan bu yana serbest ticaret bölgesi kurma fikri pek çok kez dillendirilse de kurulamamıştır. Ancak 1965 yılında GATT çerçevesinde iki ülke arasında otomobil sektörünün serbestleşmesini öngören sektörel bazlı serbestleşme anlaşması "Auto Pact" imzalanmıştır. ABD'de 1984 yılında Gümrük vergileri ve ticarete ilişkin ABD başkanına yetki veren yasa çıkarılmıştır. Bu husustaki ilk serbest ticaret anlaşması İsrail ile 1985 yılında imzalanmış ve Kanada ile anlaşma yapmak üzere görüşmeler başlatılmıştır. 1 Ocak 1989 tarihinde ABD ile Kanada arasında serbest ticaret anlaşması (Canada-US Free Trade Agreement CUSFTA) imzalanmıştır. Anlaşmada iki ülke arasındaki sanayi mallarında on yıl içinde tarife ve kısıtlamaların kaldırılması öngörülmüş, ayrıca tarım ürünlerinin ticareti, otomobillere ve anti-damping politikalarına yönelik sorunların çözümüne yönelik özel hükümler içermekle beraber malların ve hizmetlerin ticaretindeki engellerin kaldırılarak serbest ticaret bölgesinin kurulması amaçlanmıştır (Özel İhtisas Komisyonu, 1995: 70-71). ABD, Kanada ve Meksika ile 1980'li yılların ortalarında farklı seviyelerle ve karşılıklılık esasına dayan ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Kanada, ABD için yeterli bir pazar değildi, ABD ticari fırsatlar sunacak ve rahat nefes almasını sağlayacak bir çözüm aramaktaydı. Kıtada serbest bölgesini oluşturmak amacıyla görüşmeler 1991 yılının haziran ayında başlamıştır (Özdemir & Öksüzler, 2007: 366).

Orta ve Güney Amerika'daki entegrasyon girişimlerinin tarihi geçmişi 19. yüzyıla dayanmaktadır. Ancak entegrasyon girişimleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanmıştır. Avrupa Birliği'nin bütünleşme yolunda gösterdiği başarılar bu ülkelere örnek olmuş, kıtada bütünleşme ve iş birliğini teşvik etmiştir. Latin Amerika bölgesinde kurulan bölgesel entegrasyonların sayı bakımından diğer bölgelerle kıyaslandığında çok fazla olduğu görülmektedir. Ne var ki sayıca çok fazla olmalarına rağmen etki olarak çok düşüktürler (Laçiner, 2003: 299). Kıtada bütünleşme ve iş birliğini kolaylaştıran ve zorlaştıran faktörler entegrasyonun başarılı olmasında ayrı bir öneme sahiptir. İş birliği ve bütünleşmeyi kolaylaştıran faktör arasında; Avrupa sömürge kolonilerinin devamında devlet olmaları, Asya ve Afrika devletlerine göre uzun bir tarihi deneyime sahip olmaları,

bölge ülkelerinde İspanyolca ve Portekizce dillerine ilave olarak İngilizce ve Fransızca dillerinin konuşulması sonucunda dil birliğinin sağlanabilmesi, bölgenin ekonomik ve toplumsal yapılarının benzer olması verilebilir. Bölgede bütünleşmeyi ve iş birliğini zorlaştıran faktörlere baktığımızda; ekonomik yapılarının benzer olması ülkeleri birbirine rakip haline getirmekte ve birçok ülkenin bir ya da birkaç ürüne veya madene bağlı olmaları esneklik güçlerinin düşük olmasına neden olmakta ve sonuç olarak uzlaşmayı zorlaştırmaktadır. Latin Amerika ekonomilerinin yapıları istikrarsız olmakla birlikte alınan kararlar genellikle ekonomik kriterlerden çok siyasi ve sosyal güdülenmelerin bir sonucudur. Bölge ülkelerinde gelir dağılımında meydana gelen adaletsizlik, ahlaki yozlaşma ülkelerin toplumsal yapılarında sorunlara neden olmaktadır. Birçok Latin Amerika ülkesinde sivil kurumların gelişmemiş olması, orduların yönetim üzerindeki baskıları darbelerle sonuçlanmakta ve bazen oluşan askeri diktatörlükler siyasi yapıyı sorunlu hale getirmekle beraber uluslararası örgütlenmeleri, iş birliğini ve bütünleşmeleri olumsuz etkilemektedirler. Bölgede iş birliği ve bütünleşmeyi zorlaştıran bir başka unsur ise bazı ülkelerin geliştirmekte olan ülke bazılarının ise az gelişmiş ülke olmasıdır. Bütünleşmeyi zorlaştıran başka unsur ise ABD'nin bu bölge ile olan ilişkileri ve ideolojik unsurların bu bölgede etkili olmasıdır (Laçiner, 2003: 300-304).

2.5.1.2.1. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)

NAFTA Anlaşması, daha önce yapılan ikili görüşmeler neticesinde 1993 yılında taraf ülkeler tarafından onaylanmış ve 1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Özdemir & Öksüzler, 2007: 366). Bu ülkeler aralarında ticarette her türlü kısıtlamayı kaldırmayı ve üçüncü ülkelere karşı kendi tarife ve kotalarını uygulamayı benimsemişlerdir. Anlaşma, sanayi ve tarım ürünlerini kapsamaktadır. Bunlara ek olarak fikri mülkiyet hakları, kara ve hava taşımacılığı gibi hizmetler de anlaşma kapsamına alınmıştır. NAFTA'nın etkisinin ABD-Meksika üzerinde olacağı düşünülmüştür. Meksika'da emek bol olduğundan emek yoğun mal üretirken, Amerika'da sermaye bol olduğundan sermaye yoğun mal üretmektedir ve işgücü ücretleri çok yüksektir. Serbest ticaretin başlamasıyla Meksika'dan Amerika'ya yoğun bir şekilde emek bazlı ürünlerin ihracatı artmıştır. Bu bakımdan ABD'de NAFTA anlaşmasına yöneltilen eleştirilerden birisi de Meksika'daki düşük çevre standartları nedeniyle ticaret artışının çevreye zarar

vermesi ve Meksika firmalarının Amerika firmalarına yaratabileceği haksız rekabete yönelik endişeleridir (Seyidoğlu, 2015: 302-303). NAFTA Anlaşması'nın 102. Maddesine göre NAFTA'nın amaçları şu şekilde ifade edilmiştir ((North American Free Trade Agreement, 1994); *“Tarafların toprakları arasında mal ve hizmet ticaretinin önündeki engelleri kaldırmak ve sınır ötesi hareketi kolaylaştırmak, serbest ticaret alanında adil rekabet koşullarını teşvik etmek, Tarafların topraklarında önemli ölçüde yatırım fırsatlarını artırmak, Fikri mülkiyet haklarının her bir tarafın topraklarında yeterli ve etkili bir şekilde korunmasını ve uygulanmasını sağlamak, Anlaşmanın uygulanması, ihtilafların çözümü için etkili prosedürler oluşturmak ve bu anlaşmanın faydalarını genişletmek ve artırmak için daha fazla üçlü, bölgesel ve çok taraflı işbirliği için bir çerçeve oluşturmaktır.”*

NAFTA'nın yönetiminden sorumlu kurumu, üye ülkelerin hükümetleri tarafından seçilen üyelerin oluşturduğu Serbest Ticaret Komisyonudur. Komisyon, anlaşma hükümlerinin uygulanması, denetlenmesi ve ihtilafların çözümünden sorumludur (Yardımcı, 2012: 50). 1 Ocak 2008 tarihinden itibaren ABD, NAFTA kapsamında Meksika ve Kanada'ya olan ihracatı üzerindeki bütün gümrük tarifeleri ve kotaları kaldırmıştır. 2010 yılında NAFTA, 17,2 trilyon dolarlık mal ve hizmet üretim hacmiyle beraber yaklaşık 454 milyon nüfusu içine alan dünyanın en büyük serbest ticaret bölgesi olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika arasındaki toplam mal ticareti 2010 yılında 944.6 milyar dolara ulaştı ve 1993'ten bu yana %218 arttı. Kanada ve Meksika, 2010 yılında ABD ihracatının yüzde 32,3'ünü oluşturan ilk ve üçüncü en büyük mal ticaret ortağı olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nden Kanada ve Meksika'ya yapılan toplam yatırım 2009'da 628 milyar dolara ulaşmış ve 2003'ten bu yana yüzde 75 artmıştır (<https://2016.export.gov/fta/cafta-dr/index.asp> E.T.:16/12/2020). Elbette üye ülkelerin serbest ticaret bölgesi kurma yolunda yaptıkları iş birliği ilgili ülkelerde hem beklentileri hem de çekinceleri beraberinde getirmektedir. NAFTA'ya üye ülkelerin beklentilerine ve çekincelerine baktığımızda; ABD açısından NAFTA, Meksika'da siyasi reformları gerçekleştirme ve demokrasiyi yerleştirme hedefine yönelik olmuştur. Bu açıdan bakıldığında ABD'nin NAFTA'dan beklentileri ticari olmayıp siyasidir. Her ne kadar niyet siyasi olsa da ABD, NAFTA aracılığıyla ticari kazançlar elde etmiştir. İkili anlaşmaların imzalandığı 1993 yılında ABD, Meksika ile olan ticaretinde patlama yaşanmıştır. ABD firmalarının rekabet güçlerinin artması neticesinde işgücü ve doğal

kaynakların kullanımında etkinlik artmıştır. Meksika açısından NAFTA, Meksika'nın ekonomik büyüme potansiyelinin artmasında ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca Meksika'nın NAFTA üyeliğinin bir amacı da ABD pazarına kesin ve güvenli girişini sağlayarak ABD koruma duvarlarının yıkmaktır. Ayrıca NAFTA aracılığıyla uluslararası şirketlerin ülkeye girişini sağlayarak ve yatırımların arttırılması amaçlanmıştır. Kanada açısından NAFTA, 1989 yılında ABD ile imzaladığı serbest ticaret anlaşması sebebiyle ulusal egemenliğin aşındırıldığı yönündeki kaygısı, NAFTA katılım sonucunda ekonomik uyum reformlarının yüksek maliyetli olması ve makroekonomik politikaların Kanadalı firmalar üzerinde olumsuz etki yaratacağı yönünde kamuoyunda oluşan tedirginlik nedeniyle Kanada, NAFTA'nın en gönülsüz üyesi olarak görülmüştür (Arı, 2004: 5-6).

NAFTA'ya eleştiri yönelten pek çok kişi anlaşmanın ülkedeki düşük gelirli yurttaşlar pahasına karlarını arttırmak isteyen çokuluslu şirketler tarafından tasarlandığı öne sürülmektedir. Muhalefet grupları tarafından yöneltilen eleştiriler ise, NAFTA tarafından ortaya konulan kapsayıcı kuralların, yerel yönetimlerce kamu yararını korumak amacıyla çıkarılacak yasa ve yönetmelikleri engellenebileceğini ifade etmektedirler. Ayrıca anlaşmanın çevre ve sağlık standartlarını bozacağı, önemli görülen kilit kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini ve kuralsızlaştıracağını, üye ülkelerdeki aile çiftçilerinin ekonomik geçim kaynaklarını ortadan kaldıracağına yönelik görüş belirtmektedirler (Bondarenko, 2020). Ocak 2017 yılında göreve yeni gelen Donald Trump, görevinin ilk haftasında ABD'yi Trans-Pasifik Ortaklığı (TTP)'ndan çekmeye ve NAFTA'yı o güne kadar yapılan en kötü anlaşma olarak nitelendirip ilgili üye ülkelere anlaşmanın tekrar müzakere edilmesi gerektiğini belirtmiş ve müzakereye yanaşmamaları takdirde ABD'nin NAFTA'dan çıkacağını ifade etmiştir. Ağustos 2017'de Meksika, Kanada ve Amerikalı temsilciler anlaşmayı yeniden revize etmek amacıyla müzakerelere başlamışlardır. 2018 yılının ağustos ayında Meksika ve ABD, NAFTA'nın hükümlerinin büyük bir kısmını koruyan ve bir dizi değişiklik yaptığı yeni bir anlaşma üzerinde uzlaştıklarını açıklamışlardır. Nisan 2018'de Trump'ın Kanada çelik ve alüminyuma ithalat vergileri getirdiğini duyurmasının ardından ABD ile Kanada arasında gerginlik baş göstermiş, 30 Eylül 2018'de Kanada yeni anlaşmaya tekrar girme kararı almıştır. 30 Kasım 2018 tarihinde Donald Trump, Trudeau ve Enrique Peña Nieto tarafından Amerika Birleşik Devletleri – Meksika – Kanada Anlaşması (USMCA) olarak adlandırılan yeni

anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma, üye ülkelerin yasama organları tarafından onaylandıktan sonra 1 Temmuz 2020 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Bondarenko, 2020).

NAFTA ile kıyaslandığında USMCA Anlaşması; fikri mülkiyet hakları, otomotiv sektörü, süt ürünleri sektörü ve anlaşmanın geçerlilik süresi gibi başlıklarda önemli değişiklikler içermektedir. Üye ülkelerin ticarete konu olan otomobillerinin gümrüksüz geçmesi için otomobili oluşturan parçaların en fazla %75'inin anlaşma tarafı ülkelerde üretilmesi şartı getirilmiştir. Ayrıca anlaşma ile otomotiv sektörüne asgari ücret sınırı getirilmiştir. Bu durum üçüncü ülkelere yapılan parça ithalatına sınırlama getirmektedir. Kanada ve Meksika süt ve hayvan ürünleri pazarının anlaşma ile ABD'li firmalara açılması ve özellikle bu alandaki maliyet avantajlarının ortadan kalkması Kanada ve Meksika kamuoyunda tepkilere neden olmuştur. NAFTA'nın aksine USMCA, süre sınırı olan bir anlaşma olarak tasarlanmış, üyelerin altı yılda bir anlaşmayı gözden geçirmesini ve uzatılmaması haline yürürlüğe girmesinden on altı yıl sonra iptal edilmesi şeklinde bir madde eklenmiştir (İstanbul Tahkim Derneği, 2020). Sonuç olarak NAFTA'nın kurulmasında ve şekillenmesinde ABD'nin büyük etkisinin olduğu görülmektedir. Anlaşmada üye ülkelerin eşitliği söz konusu değildir. Anlaşmanın kurulmasında ve şekillenmesinde devletler arası eşitliğin olmaması, entegrasyonu kendi çıkarlarına göre yönlendiren üyelerin mevcut olması ve dolayısıyla üyeler arasında meydana gelen gerginliklerin artması entegrasyonun ömrünün kısaltan faktörlerdir.

Tablo 6: NAFTA Dış Ticaret Göstergeleri

	1994	1998	2002	2006	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ticaret Hacmi											
NAFTA	2069,7	2831,8	3359,1	5160,8	5822,6	6920,9	6725,5	7267,7	7797,8	7767,9	6790,7
Pay (%)	19,0	20,3	20,4	17,1	15,1	16,0	15,9	15,6	15,2	15,3	15,0
ABD	1534,3	2068,5	2422,8	3716,1	4206,3	5058,2	4966,7	5304,5	5666,8	5639,9	4966,1
Kanada	373,4	494,9	575,8	897,7	973,7	1029,8	998,6	1073,6	1146,4	1139,4	985,5
Meksika	162,0	268,4	360,5	547,0	642,6	832,9	760,2	889,6	984,6	988,6	839,1
İhracat Hacmi											
NAFTA	981,6	1336,0	1477,5	2206,1	2632,0	3166,0	3107,8	3329,5	3565,4	3563,2	3025,4
Pay (%)	18,1	19,3	18,1	14,6	13,7	14,7	14,7	14,3	13,9	14,1	13,4
ABD	720,9	952,9	998,7	1472,6	1846,2	2265,8	2227,1	2374,5	2528,7	2514,7	2117,6
Kanada	190,1	253,7	304,7	467,0	471,7	495,7	481,3	518,7	556,9	555,8	476,2
Meksika	70,6	129,4	174,1	266,5	314,1	404,5	399,4	436,3	479,8	492,7	431,4
İthalat Hacmi											
NAFTA	1088,1	1496,1	1881,6	2954,7	3190,6	3754,9	3677,7	3938,2	4232,4	4204,7	3765,5
Pay (%)	19,8	21,4	22,7	19,5	16,6	17,4	17,4	16,9	16,5	16,5	16,5
ABD	813,4	1115,6	1424,1	2243,5	2360,1	2792,4	2739,6	2930,0	3138,1	3125,2	2848,5
Kanada	183,3	241,2	271,1	430,7	502,0	534,1	517,3	554,9	589,5	583,6	509,3
Meksika	91,4	139,0	186,4	280,5	328,5	428,4	420,8	453,3	504,8	495,9	407,7

Kaynak: World Bank World Development Indicators

Tablo 6’da NAFTA’nın uluslararası ticaret verileri verilmektedir. ABD, Meksika ve Kanada’nın entegrasyon faaliyetlerine girişmeleri dolayısıyla ticaret ve sermaye hareketliliği önündeki engellerin kaldırılması gerek sermaye ve yatırım alanında gerekse de diğer temel ekonomik göstergelerde meydana gelen gelişimin ülkelerin büyümesinde ve kalkınmasında önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Her ne kadar ekonomik göstergelerde gelişim olsa da üye ülkeler arasında gelişmişlik farklılıkları ortaya çıkabilmektedir. Örneğin NAFTA entegrasyonunda ABD ve Kanada benzer gelişmişlik seviyelerinde olsa da Meksika’nın gelişmişlik düzeyinin bu üyelere nazaran düşük olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca tablo 6’daki veriler dikkatli bir şekilde incelendiğinde NAFTA’nın dünya ticaretindeki payının giderek azalıyor olmasıdır. Dikkatimizi çeken bir başka durum ise ABD’nin ticaret, ihracat ve ithalat değerlerinin diğer üyelerin ticaret, ihracat ve ithalat değerlerinden birkaç kat yüksek olması ve gerek ABD’nin bir ekonomik güç olarak hem NAFTA gibi bir ticari entegrasyonu ve gerekse de dünya ekonomisini yönlendirme ve etkileme özelliğine sahip olmasıdır.

2.5.1.2.2. Orta Amerika-Dominik Cumhuriyeti Serbest Ticaret Anlaşması (CAFTA-DR)

Orta Amerika-Dominik Cumhuriyeti Serbest Ticaret Anlaşması (CAFTA-DR), beş Orta Amerika ülkesi (Guatemala, El Salvador, Honduras, Kosta Rika ve Nikaragua) ile ABD arasında 5 Ağustos 2004 yılında imzalanmıştır. 2005 yılında Dominik Cumhuriyeti’nin katılmasıyla anlaşma genişletilmiş ve ismi CAFTA-DR olarak değiştirilmiştir. Anlaşma; ABD, Amerika Birleşik Devletleri, El Salvador, Guatemala, Honduras ve Nikaragua için 2006 yılında, Dominik Cumhuriyeti için 2007 yılında ve Kosta Rika için 2009 yılında yürürlüğe girmiştir (Export.gov, 2015). Anlaşmanın Tarafları, 1994 Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşmasının XXIV. Maddesi ve Hizmet Ticareti Genel Anlaşmasının V. Maddesi ile uyumlu olarak, serbest ticaret alanı oluşturmuşlardır. Anlaşmanın 1. Maddesinde Ulusal muamele, en çok kayırılan ülke kuralı ve şeffaflık dahil olmak üzere, ilke ve kuralları daha spesifik olarak detaylandırılan anlaşmanın hedefleri şu şekilde ifade edilmiştir (USTR, 2006); *“Taraflar arasındaki ticaretin genişlemesini ve çeşitlendirilmesini teşvik etmek, Tarafların toprakları arasında mal ve hizmetlerin ticaretinin önündeki engelleri kaldırmak ve sınır ötesi hareketini*

kolaylaştırmak, serbest ticaret alanında adil rekabet koşullarını teşvik etmek, Tarafların topraklarındaki yatırım fırsatlarını önemli ölçüde artırmak, her bir tarafın topraklarında fikri mülkiyet haklarının yeterli ve etkili bir şekilde korunmasını ve uygulanmasını sağlamak, bu anlaşmanın uygulanması ve ortak idaresi ve ihtilafların çözümü için etkili prosedürler oluşturmak ve bu anlaşmanın faydalarını genişletmek ve artırmak için daha fazla ikili, bölgesel ve çok taraflı iş birliği için bir çerçeve oluşturmak” olarak ifade edilmiştir.

2011 yılında CAFTA-DR anlaşmasının beşinci yıldönümünde CAFTA-DR Serbest Ticaret Komisyonu’nun ilk toplantısında genel ekonomik değerlendirmelerde bulunmuştur. Komisyon 2009 küresel ekonomik krizin ardından dünya ekonomisinin karşılaştığı zorluklara karşın, Amerika Birleşik Devletleri ile Orta Amerika ortakları ve Dominik Cumhuriyeti arasındaki iki yönlü ticaret sayesinde o güne kadar yapılan toplam ticaret, 2005'te 35 milyar dolardan 2010'da 48 milyar dolara, Orta Amerika ülkeleri ve Dominik Cumhuriyeti arasındaki bölge içi ticaretin aynı dönemde 4,2 milyar dolardan 6,3 milyar doların üzerine çıkmıştır. Anlaşmanın ilk dört yılında Orta Amerika ülkeleri ve Dominik Cumhuriyeti'ne ortalama yıllık yatırım girişi 6,3 milyar dolar civarında olmuştur (USTR, 2011). CAFTA-DR anlaşmasının kapsadığı ticaret alanı, Meksika ve Brezilya’dan sonra ABD’nin Latin Amerika bölgesindeki en büyük üçüncü ihracat pazarıdır. ABD Ticaret Bakanlığı'na göre; CAFTA-DR, ABD petrol ürünleri, plastik, kâğıt ve tekstil ihracatçılarının yanı sıra motorlu taşıt, makine, tıbbi ekipman ve elektrikli /elektronik ürün üreticilerine fayda sağlamakla beraber, pamuk, buğday, mısır ve pirinç ihracatını da arttırmıştır. Ayrıca CAFTA-DR gümrük idaresini iyileştirmekte ve ticaretteki teknik engelleri ortadan kaldırmakla beraber devlet satın alma, yatırım, telekomünikasyon, elektronik ticaret, fikri mülkiyet hakları, şeffaflık, çalışma ve çevreyi korumayı da ele almaktadır (Amadeo, 2020).

ABD Sayım Bürosu'na göre, yedi ülke arasındaki toplam mal ticareti 2018 verilerine göre 57,9 milyar dolar iken 2019 yılının Ekim ayında yaklaşık 58,5 milyar olmuştur. CAFTA-DR, Nikaragua, Kosta Rika ve Dominik Cumhuriyeti ekonomilerini canlandırmakla beraber Amerika Birleşik Devletleri, bu ülkelerin her biri için en büyük ihracat pazarı görülmüştür. Elbette Orta Amerika-Dominik Cumhuriyeti Serbest Ticaret Anlaşması, sadece bünyesinde avantajları barındırmamakla beraber dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Kosta Rika’nın sigortacılık ve telekomünikasyon sektörleri artan

doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından yararlanmıştır. Ayrıca CAFTA-DR uygulamaya konulduğunda Kosta Rika hükümeti büyümeyi hızlandırmak amacıyla bankacılık ve sigortacılık ve telekomünikasyon sektörlerini büyük oranda özelleştirme yoluna gitmiştir. Dominik Cumhuriyeti, ihracatının yaklaşık yarısını ABD ile yapmaktadır. İhracat malları arasında şeker, tütün ve kahve ile beraber altın, gümüş ve turizm son yıllarda artan ihraç sektörleri arasındadır. Federal hükümetin ABD tarım ürünleri ticareti sübvansesi Orta Amerika Devletleri üzerinde bozucu bir etkiye neden olmuştur. Honduras Anlaşmadan önce tarım ürünleri ticaretinde ticaret fazlası verirken anlaşmanın uygulanmasından sonra bu sektörde ticaret açığı vermeye başlamıştır. El Salvador, Honduras ve Guatemala'daki ekonomik büyümenin diğer Latin Amerika'nın geri kalan ülkelerinden daha düşük olması ve ekonomilerinde meydana gelen istikrarsızlığın uyuşturucu ticaretine ve dahi bu ülkelerden ABD'ye göçe neden olmuştur (Amadeo, 2020).

CAFTA-DR'nin 2020 yılı verilerine bakıldığında ABD dışındaki diğer üyelerin ihracat ve ithalat hacimlerinin dünya ihracat ve ithalatı içindeki paylarının % 1'in altında iken, ABD ihracat ve ithalat hacminin dünya ihracat ve ithalat hacmi içindeki payı sırasıyla % 8 ve % 13'tür.

2.5.1.2.3. Latin Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (LAFTA) ve Latin Amerika Entegrasyon Birliği (LAİA)

Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA)'ni kuran Montevideo Anlaşması, Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika, Paraguay, Peru ve Uruguay tarafından 18 Şubat 1960 tarihinde Uruguay'ın Montevideo kentinde imzalanmış ve 1 Haziran 1961 tarihinde yürürlüğe girmiştir. LAFTA anlaşmasının geçici taslağı yedi Güney Amerika ülkesi; Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Paraguay, Peru ve Uruguay delegasyonları tarafından Eylül 1959'da onaylandı. Kolombiya ve Ekvador'un 1961 yılının ikinci yarısında anlaşmaya taraf olmasıyla üye sayısı dokuzaya çıkmıştır. Bolivya, anlaşmaya bağlı kalması beklenmesine rağmen, Haziran 1962 yılının sonunda bunu yapmamıştır. Montevideo Anlaşması, diğer Latin Amerika Ülkelerinin katılımına açık bir anlaşmadır. Ayrıca anlaşmada, ilgili üye ülkelerde anlaşmanın onaylanmasından 30 gün sonra yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. Anlaşma; Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika, Peru ve

Uruguay için 1 Haziran 1961’de, Paraguay için 21 Temmuz 1961’de Kolombiya için 30 Ekim 1961’de ve Ekvador için 3 Aralık 1961 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Üye devletler arasındaki ithalat vergilerinin, harçlarının ve diğer kısıtlamaların 12 yıllık bir süre içinde (1962-73) kaldırılması öngörülmüştür (Birleşik Devletler Uluslararası Ticaret Komisyonu, 1962: 1-4).

LAFTA’nın amacı; üye ülkeler arasındaki ticareti belli bir takvime bağlı kalarak serbestleştirmeyi ve bölgede tarımsal kalkınma dahil olmak üzere sanayi politikalarının uyumlaştırılmasını amaçlanmaktaydı. Üyeler arasında dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik takvime uyulmuş ve bölge içi ticaretin serbestleştirilmesinde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir (Seyidoğlu, 2015: 304). Bu büyük ilerlemelere rağmen 1960’lı yılların sonlarına doğru üye ülkeler arasındaki farkların belirginleşmeye başlaması ile birlikte bazı ülkeler nezdinde rahatsızlığa yol açmış ve entegrasyona yönelik ilerlemeler yavaş bir şekilde sürmüştür. Sanayileşme düzeyi orta olan bazı ülkeler, sanayileşme düzeyi yüksek olan Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi ülkelerle rekabet edememiş, Bolivya, Şili, Kolombiya, Ekvador, Peru ve Venezuela’nın da içinde bulunduğu bir grup ülke 1969’da Caracas Protokolünü imzalayarak And Paktı (Andean Pact)’nı kurdular (Dudley, 2020). Montevideo Anlaşması’nın süresinin 1980 yılında dolması üzerine anlaşmayı yenilemek için yapılan müzakerelerin sonuçsuz kalması LAFTA resmi olarak sona ermiş ve yerine Latin Amerika Entegrasyon Birliği (Latin American Integration Association-LAİA-İLADİ) kurulmuştur. LAİA, LAFTA’ya göre esnek bir kuruluş olmakla birlikte belli bir süre veya miktar hedefi içermemesi bakımından LAFTA’dan ayrılmaktadır. Ayrıca uzun dönemde Latin Amerika Ortak Pazarı kurulmasını öngörmektedir. Bu amaçla ülkeler arasında karşılıklı ticaret, ekonomik tamamlayıcılık ve iş birliği gibi bazı ilkeler benimsenmiştir. Üye ülkeler; gelişmiş, orta derecede gelişmiş ve az gelişmiş (Bolivya, Ekvator ve Paraguay) olarak gruplara ayrılmış, orta derecede gelişmiş ve az gelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelerin rekabetinden korumak amacıyla bazı özel düzenlemeler öngörülmüştür (Seyidoğlu, 2015: 304). 2006 yılında LAİA, piyasaya erişimi kolaylaştırmayı, ortak norm ve disiplinleri benimsemeyi ve az gelişmiş üye ülkelere destek sağlamayı amaçlayan serbest ticaret alanını oluşturdu. 2007 yılında LAİA’da 45 ikili ilişki ve 90 tarife chonogramından oluşan 10 tercihli ticaret anlaşması bulunmaktaydı (Baumann, 2008: 3). 2020 yılı istatistiklerine

göre LAİA'nın ihracat hacminin dünya ihracatı hacmi içindeki payı yaklaşık %5 iken, ithalat hacminin dünya ithalat hacmi içindeki payı %4,5'tur.

2.5.1.2.4. And Topluluğu (ANDCOM)

Yukarıda bahsettiğimiz gibi LAFTA'nın bazı üyelerinin sanayileşme seviyelerinin yüksek olması bazı üyelerinin ise orta seviyede olması ve orta seviyedeki ülkelerin yüksek seviyedeki ülkelerle rekabet edememeleri sonucunda bu durumdan rahatsız olmaları orta düzeyde sanayileşmiş Bolivya, Şili, Kolombiya, Ekvador, Peru ve Venezuela gibi ülkeleri yeni bir bütünleşme hareketine itmiştir. Bütünleşmeye yönelik ilk hareket; Şili, Kolombiya ve Venezuela Cumhurbaşkanları ile Ekvador ve Peru delegelerinin, bir alt-bölgesel anlaşmanın, geliştirilmesi için bir Ortak Komisyonun oluşturulmasını önerdiği 1966 Bogota Deklarasyonu'na dayanmaktadır. 1967 yılındaki Punta del Este'deki Amerikan Başkanları Toplantısı, Latin Amerika'nın ekonomik entegrasyonunu sağlamanın bir yolu olarak alt-bölgesel anlaşmaların önemini ortaya koymuştur. Bogota Deklarasyonu sırasında oluşturulan hükümet uzmanlarının ve girişimcilerin Alt-Bölgesel Entegrasyon Anlaşmasını tartıştığı ve formüle ettiği çeşitli Ortak Komisyon toplantıları izlemiş, 7 Şubat 1968 tarihinde Bolivya, Kolombiya, Şili, Ekvador, Peru ve Venezuela'nın tam yetkili temsilcileri Andean Kalkınma İş Birliği Anlaşması'nı imzalamışlardır. Ortak Komisyonun altıncı toplantısında Alt Bölgesel Entegrasyon Anlaşmasını 1969 yılında imzalanmış (Heldt, 1972: 14-15) ve böylece And Paktı (Andean Pact) kurulmuştur.

And Grubu'nun kurulması, ortak çıkar eksikliği ve araçların yetersizliği nedeniyle Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği'nde (LAFTA) karşılaşılan zorlukların bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlaşmanın işleyişinin ilk yıllarında iktidardaki hükümetler güçlü milliyetçi tutumlara sahiptiler ve üye ülkelerin çoğunluğu, yani Bolivya, Ekvador, Şili, Kolombiya ve Venezuela, orta düzey koruma altında ithal ikameci sanayileşme politikasını izlerken Peru ise planlı kalkınma politikası izlemiştir (Heldt, 1977: 72-73). ANDCOM'un amaçları; sanayi üretimini arttırmak ve çeşitlendirmek, bölge kaynaklarının maksimum seviyede kullanılması, verimliliğin artırılması, ölçek ekonomilerinden yararlanma ve entegrasyondan sağlanan yararlarının eşit bir şekilde dağıtılması gibi amaçlar söz konusudur (Seyidoğlu, 2015: 305). Üye ülkeler arasında

ekonomik bütünleşmeyi sağlamak, mevcut yaşam düzeyleri arasındaki farklılıkları gidermek, bölgesel kalkınmayı desteklemek ve aşamalı olarak gümrük duvarlarını kaldırarak LAİA çerçevesinde bütün üye ülkelerden oluşan bir ortak pazar kurmak ANDCOM'un hedefleri arasında yer almaktadır (Özel İhtisas Komisyonu, 1995: 82). Venezuela ve Şili kurucu üyeler arasında yer almasına rağmen daha sonra Pakt'tan ayrılmışlardır. Pakt, 1996 yılında Andean Topluluğu olarak isim değiştirmiştir. Güney Amerika kıtasında daha güçlü bir entegrasyon oluşturmak amacıyla 2004 yılında And Topluluğu ülkeleri ile MERCOSUR ülkeleri arasında Güney Amerika Ülkeleri Birliği (UNASUR) oluşturulmuştur (Sandalcılar & Erdoğan, 2017: 52). 2020 yılında And Topluluğu'nun ihracat ve ithalat hacminin dünya ihracat ve ithalat hacmi içindeki payı yaklaşık %0,5'tir.

2.5.1.2.5. Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM)

Kuzey ve Güney Amerika kıtalarının dışında kalan ve bu kıtaları birbirine bağlayan bölgede yer alan Guatemala, Kosta Rika, El Salvador, Honduras ve Nikaragua arasında Birleşmiş Milletler Latin Amerika Komisyonu (ECLAC)'nın görüş ve önerileri doğrultusunda 1952 yılında başlayan görüşmeler 10 Haziran 1958 yılında Orta Amerika Entegrasyon Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu anlaşma ile üyeler ticarete liberalleşmeyi hedeflemiş, bölge içi ticaretin serbestleştirilmesi ve zamanla dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması konusunda anlaşmışlardır. Ayrıca bölge ülkelerinin gelişmekte olan ülke olmaları dolayısıyla doğal kaynakların ihracı sonucunda elde edilen gelirlerle sanayileşmeleri bir sorun olarak görülmüştür. Birbirlerini desteklemek ve dünya ile rekabet edebilecek sanayi dallarının kurulması amacıyla aynı dönemde Orta Amerika Entegrasyonu Sanayileri Rejimi Anlaşması yürürlüğe girmiştir. Entegrasyon girişimlerini desteklemek amacıyla Ekonomik Entegrasyon için Orta Amerika Bankası (CABEI) kurulmuştur (Laçiner, 2003: 318).

Bölge ülkelerinin küçük olmaları dolayısıyla sanayileşmenin ancak birbiriyle bütünleşmiş ve geniş piyasaların oluşturulmaları yoluyla sağlanabileceği ve bununla uyumlu olmayan girişimlerin yüksek maliyet ve düşük verimlilikle sonuçlanabileceği görüşü hâkim olmuştur. 1960 yılının sonlarında Nikaragua'nın başkenti Managua'da Kosta Rika, Guatemala, El Salvador, Honduras ve Nikaragua'nın katılımı ile Ekonomik

Entegrasyon Genel Anlaşması imzalanmış ve Orta Amerika Ortak Pazarı (Central Amerikan Common Market- CACM) kurulmuştur. (Seyidoğlu, 2015: 303). Anlaşma ile üye ülkeler; sanayileşmenin hızlandırılması, bölge içinde ticareti serbestleştirilmesi ile beraber dışa karşı ortak gümrük tarifelerinin uygulanması amacı gütmüştür. 1966 yılında ortak gümrük tarifeleri yürürlüğe girmiş ve aşamalı olarak indirilmeye başlanmıştır. Yerli sanayiye geliştirmek amacıyla ithal ikameye dayalı sanayileşme politikası izlenmiştir (Özel İhtisas Komisyonu, 1995: 81). 25 Şubat 1964'te Orta Amerika Merkez Bankaları Sistemi kurulmuştur. Sistemin amacı, üye ülkeler arasında para politikasının koordine edilmesi ve üye ülkelerin dış açıklarının finansmanının temini için fon sağlamaktır (Saatçioğlu, 1997: 138).

Orta Amerika bölgesinin siyasi, ekonomik ve güvenlik açısından istikrarsız oluşu ile beraber ideolojik ayrılıklar, El Salvador-Honduras arasındaki savaş ve iç silahlı çatışmalar baş göstermesi hedeflenen sonuçların alınmasını engellemiştir. 1969 ile 1980 yılları arasında Honduras ile El Salvador arasındaki ticaret kesilmiş ve 1971 yılında Honduras CACM'den ayrılmıştır. Entegrasyonun başarısız olmasındaki bir diğer neden ise tarım sektöründe hedef programların gerçekleştirilmemiş olmasıdır. Bölge ülkelerinin birçok ortak özellikleri olmasına rağmen entegrasyon sürecinde zorluklarla karşılaşmışlardır. (Laçiner, 2003: 138-139). CACM, serbest ticaret hükümlerinin uygulandığı süre boyunca bölge içi ticaret hacmi 1950'de 8,3 milyon dolar iken 1960'ta 32,7 milyon dolar ve 1970'te 213,6 milyon dolara yükselmiştir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda yıllık ortalama %5,8 gibi bir ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. Ekonomik büyümedeki bu artış, büyük oranda ortak pazarın teşvik edilmesi ve sanayi sektörünün gelişmesinin bir sonucudur. Sanayi sektöründeki gelişme, sermaye yoğun nitelikte olup CACM'nin en gelişmiş üyeleri olan Guatemala ve El Salvador'da yoğunlaşmıştır. Ortak Pazar ile oluşan fırsatlar daha çok yabancı yatırımcıların işine yaramıştır. 1969 yılındaki El Salvador- Honduras Savaşı, 1971 yılında Honduras'ın ortak pazardan ayrılması, 1970'li ve 1980'li yıllardaki ekonomik- politik krizler sonucunda CACM, büyük ölçüde etkisini kaybetmiştir (Cochrane, 2020). 2020 yılı verilerine CACM'nin ihracat hacminin, dünya ihracat hacmi içindeki payı %0,28 iken ithalat hacminin dünya ithalat hacmi içindeki payı %0,42'dir.

2.5.1.2.6. Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR)

MERCOSUR'un kuruluşunun temeli 1985 yılında Arjantin ve Brezilya arasında hızlı ve yoğun iş birliğini öngören “*Foz do Iguaçu Deklarasyonu*”nun imzalanması ile atılmıştır. Bu anlaşmayı takiben gıda, nükleer, demir ve çelik dahil olmak üzere on iki sektörde iş birliğini sağlayacak “Bütünleşme ve Ekonomik İş birliği Programı” 1986 yılında faaliyete geçirilmiştir. 1988 yılında ise on yıl içinde ortak pazara geçişin tamamlanmasını öngören “*Bütünleşme, İş birliği ve Kalkınma Antlaşması*” imzalanmıştır (Sakızlı, 2018: 55). Her ne kadar tek pazarın 31 Aralık 1994 tarihinde başlaması taraflar arasında belirlense de taraflar arasında 1 Temmuz 1990 tarihinde yapılan yeni antlaşma ile bu tarih 31 Aralık 1990 tarihine çekilmiştir. Yapılan antlaşmaya müteakip eden üç ay sonra Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay'ın katılımı ile 26 Mart 1991 tarihinde Asuncion Antlaşması'nın imzalanması ve 29 Kasım 1991 tarihinde yürürlüğe girmesiyle Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR) resmen olarak kurulmuştur (Laçiner, 2003: 309). Üye devletler; entegrasyonun iç pazarların genişlemesi, ekonomik kalkınma süreçlerini sosyal adalet vasıtasıyla hızlandırmanın bir ön koşul olduğunu göz önünde bulundurarak, bu amaca ulaşmak için kaynakların optimal kullanılması, çevrenin korunması, fiziksel bağlantıların geliştirilmesi, makroekonomik politikaların koordine edilmesi ve ekonominin farklı sektörleri arasında tamamlayıcılık ilişkilerinin sağlanması, kademelilik, esneklik ve denge ilkelerine dayalı olarak ulaşılmaya gerektiğine inanarak, uluslararası trendleri izleyerek özellikle büyük ekonomilerin entegrasyonlarını göz önünde bulundurarak, üye ülkelerin uluslararası ekonomik alanda uygun bir yer edinmesini önemseyerek ve içinde bulundukları sürecin bu tür girişimlere uygun bir cevap olduğuna inanmak, mevcut anlaşmanın 1980'deki Montevideo Antlaşması'nın amaçları doğrultusunda, Latin Amerika entegrasyonuna yol açma çabalarında bir adım olarak görülmesi gerektiğinin farkında olarak, üye devletlerin bilimsel ve teknolojik gelişimini teşvik etmek ve nüfuslarının yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla, mevcut mal ve hizmetlerin tedarikini genişletmek ve kalitesini artırmak için ekonomilerini modernize etmek, burada belirtilen hedeflere ulaşmak amacıyla, halkları arasında giderek daha yakın ilişkiler için temeller atmak için siyasi iradelerini beyan etmişlerdir (Asuncion Agreement, 1991).

Venezuela, 2006 yılında MERCOSUR'a üyelik başvurusunda bulunmuş ve 2012

yılında üyeliği kabul edilmiştir. Paraguay'ın 2012'de üyeliği bir yıllığına ve Venezuela'nın üyeliği 2016 yılında ülkelerinde demokratik hakları ihlal ettikleri gerekçesiyle askıya alınmıştır. 2017 yılında MERCOSUR Venezuela'nın üyeliğini süresiz olarak askıya almıştır. Bolivya, Ekvator, Guyana, Kolombiya, Peru, Surinam ve Şili ortak üye statüsündedir (Tüzgen, 2019: 31-32). MERCOSUR'un Türkiye başta olmak üzere, Orta Amerika Entegrasyon Sistemi (SICA), Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA), Avrupa Birliği, Körfez İşbirliği Konseyi (GCC), Ürdün, Güney Kore, Lübnan, Panama, Meksika, Singapur, CARİCOM, Orta Amerika ve Kanada ile yapılan anlaşmalar müzakere süreci devam etmekte; Bolivya, Kolombiya, Şili, And Topluluğu, Mısır, İsrail, Peru ile serbest ticaret anlaşmaları; Fas ile Çerçeve Anlaşması; Kolombiya, Ekvador ve Venezuela ile tercihli ticaret anlaşmaları bulunmaktadır. Bütünleşmeye yönelik çabalara rağmen MERCOSUR, önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlardan biri de 1999 yılında Arjantin ve Brezilya gibi iki büyük üye arasında yaşanan sorunların iki üyenin dış ticaret politikası araçlarıyla çözme girişimleri MERCOSUR'a zarar vermiştir. MERCOSUR'u tehdit eden bir başka sorun ise ABD'nin kuzey ve güneyi birleştirerek bir serbest ticaret bölgesi kurmaya yönelik girişimlerinin Brezilya başta olmak üzere birçok Latin Amerika ülkesi tarafından ABD etkisinden duyulan rahatsızlıktır. MERCOSUR'un karşılaştığı bir diğer sorun Latin Amerika bürokrasisinin karmaşıklığı ve kuralların uygulanmasında yaşanan düzensizlik, zamana ve kişilere göre değişen uygulamaların varlığı (Laçiner, 2003: 311-312) ile beraber üye ülkelerin egemenliklerini devretmedeki isteksizlikleri, yaşanan ekonomik krizler, ülkelerarası kapasite farklılıkları ve enerji bağımlılıkları, kurumlaşmada yaşanan eksiklikler ve üye ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının üye ülkeleri farklı politikalar izlemeye sevk etmesi vb. gibi olumsuzluklar MERCOSUR'un geleceğini tehdit etmektedir (Tüzgen, 2019: 32, 35).

Tablo 7: MERCOSUR Ticaret Göstergeleri (Milyon \$)

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Grup içi ticaret	41.4	50.8	102.4	79.1	72.3	81.0	90.4	74.5	82.7
Grup dışı Ticaret	176.7	301.4	543.9	504,0	438.3	490,9	541.3	500.6	450.8
Grubun toplam ticareti	218.1	352.2	646,3	583.1	510.6	571.9	631.7	575.1	533.5
Dünya ticaretindeki payı (%)	1,37	1,37	1,68	1,35	1,21	1,23	1,23	1,13	1,17

Kaynak: UNCTAD

Tablo 7’de MERCOSUR’un entegrasyon içi ve dünyanın geri kalanı ile yaptığı dış ticaretin istatistikleri verilmiştir. Tablo dikkatli bir şekilde incelendiğinde MERCOSUR’un grup içi ticaretinin grup dışı ticaretine göre düşük olduğu dikkatimizi çekmektedir. Ayrıca grubun toplam ticaret hacminin grup kurulduğundan beri dünya ticaret hacmi içindeki payının yüzdelik olarak %1-2 arasında dalgalandığı görülmektedir.

2.5.1.2.7. Karayip Topluluğu (CARİCOM)

Karayip Topluluğu’nun geçmişi 1958 yılında kurulan Batı Hint Adaları Federasyonu’na dayanmaktadır. Batı Hint Adaları Federasyonu’nun 1962 yılında dağılmasından yaklaşık üç yıl sonra 15 Aralık 1965 tarihinde Barbados, Barbuda, Trinidad, Tobago İngiliz Ginesi (Guyana) ve Antigua arasında Dickenson Bay Anlaşması’nın imzalanmasıyla Karayipler Serbest Ticaret Birliği (Caribbean Free Trade Association- CARIFTA) kurulmuştur. CARİFTA, bölgenin dengeli kalkınmasını teşvik etmek amacıyla üyeler arasında ticareti arttırmak, mevcut mal ve hizmet çeşitliliğini genişletmek, bölgede üretilen ve ticareti yapılan malların ticaretini serbestleştirmek, küçük işletmeleri korumak amacıyla bütün üyelerin uyacağı kuralları belirleyerek adil rekabet ortamı yaratmak, En Az Gelişmiş Ülkeler (EAGÜ)’de endüstriyel gelişimi teşvik etmek gibi hedefler söz konusudur (CARİCOM, 2020). 1967 yılında anlaşmanın genişletilmesi amacıyla müzakereler başlamış, yapılan müzakereler sonucunda Dominik, Grenada, Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent ve Saint Kitts 1 Ağustos 1968’de (Laçiner, 2003: 319-320) ve 1971’de Belize (o zamanki İngiliz Honduras) birliğe katılmıştır. Kasım 1972’de Karayip Liderleri, Yedinci Hükümet Başkanları Konferansı’nda birliği bir ortak pazara dönüştürmeye karar vermişleridir. (CARİCOM, 2020). Nitekim 4 Temmuz 1973 tarihinde Chaguaramas Anlaşması’nın imzalanması ile İngiliz Uluslar Topluluğu’na bağlı Karayip ülkeleri (Bahamalar, Barbados, Belize, Guatemala, Jamaika, Trinidad, Tobago, Antigua, Barbuda, Dominik Cumhuriyeti, Grenada, Mentserrat, Saint Kitts, Nevis, Saint Lucia, Saint Vincient ve Grenadines) arasında Karayip Topluluğu (Caribbean Community- CARİCOM) kurulmuştur (Seyidoğlu, 2015: 305).

Chaguaramas Anlaşması’nın 4. Maddesinde topluluğun amaçları şu şekilde ifade edilmiştir; *“Ortak Pazarın kurulması yoluyla ekonomik entegrasyonun hızlandırılması, uyumlu ve dengeli gelişimi teşvik etmek için üye devletler arasındaki ekonomik ve ticari*

ilişkilerin güçlendirilmesi, koordinasyonu ve düzenlenmesi, Az Gelişmiş Ülkeler için özel fırsatlar sağlama ihtiyacı dikkate alınarak faydaları eşit bir şekilde paylaşılacak olan ekonomik faaliyetlerin sürekli genişlemesi ve entegrasyonu, Üye Devletlerin Devletlerle ilişkilerinde daha büyük bir ekonomik bağımsızlık ve etkililik ölçüsüne ulaşması, Üye Devletlerin dış politikalarının koordinasyonu ve fonksiyonel işbirliği, halklarının yararına belirli ortak hizmetlerin ve faaliyetlerin verimli bir şekilde işletilmesi ve halklar arasında daha fazla anlayışın teşviki ve sosyal, kültürel ve teknolojik gelişmelerinin ilerlemesi.” Anlaşmanın 6. maddesinde ortak pazar için Hükümet Başkanları Konferansı ve Ortak Pazar Konseyi’nin kurulması öngörülmüştür. 7. maddede Konferansın, Üye Devletlerin Hükümet Başkanlarından oluşacağı ve 8. maddede Konferansın birincil sorumluluğunun, Topluluğun politikasını belirlemek olduğu ifade edilmiştir. Anlaşmanın 10. maddesinde ana kurumlar dışında Sağlıkta Sorumlu Bakanlar Konferansı, Eğitimden sorumlu Daimî Bakanlar Komitesi, İşgücünden Sorumlu Daimî Bakanlar Komitesi, Dış İlişkilerden Sorumlu Daimî Bakanlar Komitesi, Maliyeden sorumlu Daimî Bakanlar Komitesi, Tarımdan sorumlu Daimî Bakanlar Komitesi ve Madenlerden sorumlu Daimî Bakanlar Komitesi gibi topluluğun diğer alanlardaki kurumların oluşturulması öngörülmüştür (Chaguaramas Agreement, 1973: 5-8).

CARİCOM, Doğu ve Batı Bloku arasındaki soğuk savaşın zirvede olduğu bir dönemde kurulmuş, üye ülkelerin süper güçlerle olan ilişkilerinde konumlarını belirtmemeleri topluluk içinde ideolojik bölünmelere neden olmuştur. CARİCOM, topluluk içindeki bu ideolojik bölünmelere neden olarak “ideolojik çoğulculuk” politikasını benimsemiştir. Bu politika birçok üyenin eleştirilerinin hedefi olmuştur. İdeolojik çatışmalara ek olarak dış ekonomik güçler de CARİCOM üzerinde etkili olmuşlardır. Ayrıca CARİCOM’un kuruluşunun 1970’li yılların ortalarındaki dünya ekonomik krizine denk gelmesi, açık ve küçük olan bu ekonomileri olumsuz etkilemiştir. Dünya Bankası’nın 1981 yılındaki raporuna göre 1973’ten sonra yaşanan gelişmeler ve ekonomik krizin bu ülkelerin ihraç ettikleri birkaç birincil ürünün fiyatında belirsizliğe yol açması, turizm gelirlerinde meydana gelen düşüş, azalan yabancı yatırımlar, daha yüksek enerji maliyetleri, küresel durgunluk ve kasırganın neden olduğu yıkımlar bu küçük ekonomilerin durumunu daha da kötüleştirmiştir (Grenade, 2005: 168-170). 1980’lerin ortalarında CARİCOM ülkelerinin çoğu, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası tarafından dayatılan Yapısal Uyum Programları, kemer sıkma önlemleri,

bölgenin zaten kırılgan olan ekonomileri üzerinde felç edici bir etkiler yaratmıştır. 1981 ile 2001 yılları arasında ABD, CARİCOM'un ihracatının yüzde 40,5'ini ve ithalatının yüzde 41,4'ünü oluşturan en büyük pazar konumunda idi. Avrupa Topluluğu, CARİCOM'un ihracat ve ithalatının sırasıyla yüzde 18,8 ve yüzde 15,3'ünü oluşturan ABD'den sonra bir diğer büyük pazarı konumundaydı. O dönem için bölge içi ihracat ve ithalat yüzde 14,8 ve yüzde 9,5 olarak gerçekleşmiştir. CARİCOM'un bölge içi ihracatı, 1975, 1980, 1985, 1990 ve 2000 yıllarında toplam ihracatın yüzdesi olarak sırasıyla yüzde 8,54, yüzde 8,92, yüzde 12,99, yüzde 12,37 ve yüzde 15,7 idi (Grenade, 2005: 170).

1980'lerin sonlarında, CARİCOM'un Hükümet Başkanları bölgesel bir ortak pazarın oluşturulmasını desteklediklerini duyurdular. Temmuz 2001'de hükümet başkanları, ekonomik politikayı uyumlu hale getirecek ve tek bir para birimi yaratacak olan Karayip Topluluğu ve CARİCOM Tek Pazar ve Ekonomisini (CSME) kuran Chaguaramas Antlaşması'nı revize etmiştir. Tek pazara ve ekonomiye geçiş, faydaların bölünmesi konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle ertelenmiş, ancak Ocak 2006'da mallar, hizmetler, ticaret ve çeşitli işçilik kategorilerindeki engelleri kaldıran CARİCOM Tek Pazarı (CSM) Bahamalar ve Haiti hariç tüm üyeler tarafından uygulanmıştır (Murray, 2018). Yeni yapı içinde CARİCOM'un ana organlarına yardım etmek amacıyla dört yeni Bakanlık Konseyi oluşturulmuştur: Üye devletlerin ekonomik politikasını, mali ve parasal bütünleşmesini koordine eden Finans ve Planlama Konseyi (COFAP), Topluluğun ticaret ve ekonomik kalkınmasını destekleyen ve CARİCOM Tek Pazar ve Ekonomi operasyonlarını denetleyen Ticaret ve Ekonomik Kalkınma Konseyi (COTED), Topluluk ile uluslararası kuruluşlar ve üçüncü devletler arasındaki ilişkileri belirleyen Dış ve Toplum İlişkileri Konseyi (COFCOR) ve İnsan ve Sosyal Gelişim Konseyi (COHSOD) (Grenade, 2005: 178). 2010 yılı verilerine göre bölge içi ithalatın toplam ithalat içindeki payı %14,79, bölge içi ihracatın toplam ihracat içindeki payı %17,53 ve bölge içi ticaret hacminin toplam ticaret hacmi içindeki payı ise %16,04'tür. 2018 yılı verilerine göre bu paylar sırasıyla %11,92, %14,27 ve %12,85'tir. Bu verilere göre CARİCOM 2018 yılında, 2010 yılına göre dış ticaret açısından kötü bir performans sergilemiştir. 2019 yılının sonlarına doğru Çin'de ortaya çıkan bütün dünyayı etkisi altına alan ve hala devam etmekte olan Korona virüs salgını dünya ticaretini olumsuz etkilemiş ve dolayısıyla CARİCOM'a üye ülkeler de bu salgın sürecinden olumsuz etkilenmişlerdir. 2019 yılında CARİCOM ihracatı ve ithalatının dünya ihracatı ve ithalatı içindeki payı

sırasıyla %0,08 ve %0,16 iken 2020 yılı ihracatı ve ithalatının dünya ihracat ve ithalatı içindeki payı sırasıyla %0,07 ve %0,12'dir.

CARİCOM'un 2020 yılında ihracat ilk 10 ülkeye baktığımızda; ABD, Kanada, Guyana, Jamaika, Trinidad ve Tobago, Çin, Barbados, Birleşik Krallık, Hollanda ve Brezilya'dır. Üyeler içinde en yüksek ihracat payına sahip ülkeler; ABD ve Kanada'dır. CARİCOM'un ithalat yaptığı ilk 10 ülkeye baktığımızda; ABD, Çin, Trinidad ve Tobago, Brezilya, Japonya, Hollanda, Birleşik Krallık, Portekiz, Kanada ve Meksika'dır. ithalat yapılan ilk 10 ülke içinde ABD, Çin ve Trinidad ve Tobago en yüksek paylara sahip ülkelerdir.

2.5.1.2.8. Doğu Karayip Devletleri Örgütü (OECS)

Yedi Doğu Karayip ülkesi (Antigua ve Barbuda, Dominika, Grenada, Montserrat, Saint Kitts ve Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent ve Grenadinler), 18 Haziran 1981 tarihinde birbirleriyle iş birliği yapmayı ve üyeler arasında birlik ve dayanışmayı teşvik etmek amacıyla Basseterre Antlaşması'nın imzalanmasıyla Doğu Karayip Devletleri Örgütü (Organisation of East Caribbean States- OECS) kurulmuştur. (Caribbean Election, 2020). Anlaşmaya göre OECS'nin amaçları şunlardır; üye devletler arasında bölgesel ve uluslararası düzeylerde iş birliğini teşvik etmek; üye devletler arasında birlik ve dayanışmayı teşvik etmek ve onların egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlıklarını savunmak; üye devletlere, ilişkilerinde bir davranış standardı olarak uluslararası hukukun rolünün önemini göstererek, uluslararası topluma karşı yükümlülüklerini ve sorumluluklarını gerçekleştirmelerinde yardımcı olmak; üye devletler arasında dış politikanın mümkün olan en kapsamlı şeklini uygulamaya çalışmak; ortak ilgi alanlarının tartışılması, mutabakat ve ortak eylem yoluyla söz konusu amaçları ilgili kurumlar aracılığıyla sürdürmek olarak ifade edilmiştir (OECS, 1987: 8).

OECS, Doğu Karayip Bölgesine yayılmış on bir üyeden oluşmaktadır. Anguilla, Britanya Virjin Adaları, Martinique ve Guadeloupe Ortak üyelerdir (<https://oecs.org/who-we-are/institutions> E.T.: 30/12/2020). OECS'yi kuran kurucu üyelerin aynı zamanda CARİCOM'a üyelikleri bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle OECS, CARİCOM'un bir alt grubu niteliği taşıdığı söylenebilir. Ayrıca ihracat ve ithalat hacimlerinin dünya ihracat ve ithalat içindeki payı %1'in altındadır.

2.5.1.2.9. Amerikan Devletleri Örgütü (OAS)

Amerikan Devletleri Örgütü (Organisation of Amerikan States- OAS), 1948 yılında Kolombiya'nın Bogota kentinde 21 ülkenin katılımıyla OAS Şartı'nın imzalanması ve Aralık 1951 yılında yürürlüğe girmesiyle kurulmuştur. Her ne kadar 1950'li yıllarda resmîyete kavuşsa da örgütün temelleri, Ekim 1889'dan Nisan 1890'a kadar süren ve Washington DC'de düzenlenen Birinci Uluslararası Amerikan Devletleri Konferansı'na dayanır. Konferans sonucunda on sekiz Amerikan devleti Uluslararası Amerikan Cumhuriyetler Birliği'ni kurmuş ve 1910 yılında Pan Amerikan Birliği olarak değiştirilmiştir. Örgüt; Demokrasi, İnsan hakları, güvenlik, toplumsal ve sosyoekonomik kalkınma olmak üzere dört sütun üzerine inşa edilmiştir (http://www.oas.org/en/about/who_we_are.asp E.T.: 30/12/2020).

Örgütün üyeleri; ABD, Antigua-Barbuda, Arjantin, Bahamalar, Barbados, Belize, Bolivya, Brezilya, Dominika, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, El Salvador, Grenada, Guatemala, Guyana, Haiti, Honduras, Jamaika, Kanada, Kolombiya, Kosta Rika, Küba (1962 yılında üyeliği askıya alınmıştır), Meksika, Nikaragua, Panama, Paraguay, Peru, Saint Kitts-Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent-Grenadines, Surinam, Şili, Trinidad-Tobago, Uruguay ve Venezuela'dır. Örgütün 35 üyesi bulunmakla birlikte fîli üye sayısı 34 ve daimî gözlemci üye sayısı 66'dır. Örgütün hedefleriyle bağdaşmayan filler işlediği gerekçesiyle Küba'nın üyeliği, 1962 yılında OAS sekizinci Dışişleri Bakanları istişare toplantısında askıya alınmıştır. 3 Haziran 2009 tarihinde Küba'nın dönüşü kararlaştırılmış ancak Küba örgüte tekrar katılmayı reddetmiştir. 28 Haziran 2009 tarihinde Honduras'ta yapılan darbe üzerine 5 Temmuz 2009 tarihinde Honduras'ın üyeliği askıya alınmıştır. Örgüt Genel Kurulunun 1 Haziran 2011 tarihli kararıyla Honduras tekrar üyeliğe alınmıştır. 16 Eylül 1998 tarihinde Türkiye örgüte "Daimî Gözlemci" sıfatıyla üye olmuştur (<http://www.mfa.gov.tr/amerikan-devletleri-orgutu.tr.mfa> E.T.: 30/12/2020). Örgütün 2020 yılındaki ticaret verilerine baktığımızda; mal ticareti hacminin dünya mal ticareti hacmi içindeki payı %18,70'tir. Bu açıdan bakıldığında örgüt, dünya ticaretinin yaklaşık beşte birini elinde bulundurmaktadır. Örgütün ihracatının ve ithalatının dünya ihracatı ve ithalatı içindeki payı sırasıyla %15,75 ve %20,94'tür.

2.5.1.3. Afrika Kıtasındaki İktisadi Entegrasyonlar

Afrika kıtası; dünya toprak alanının %24,4'ünü oluşturan, kendisine bağlı adalarla birlikte 30,8 milyon km² 'lik toprak alanı ve 1.3 milyar nüfusu (2020) ile dünya nüfusunun yaklaşık % 17'sini barındıran dünyanın en büyük ikinci kıtasıdır. Kıtadaki en yoğun nüfuslu bölge Sahra-altı Afrika'dır, kıta nüfusunun yaklaşık %81,6'sını ve dünya nüfusunun %14'ünü barındırmaktadır. Kıtanın en düşük nüfuslu bölgesi 67.5 milyon ile Güney Afrika'dır. Kıta üzerinde 54 adet bağımsız ve 3 adette sınırlı tanınmış devlet bulunmaktadır. Afrika kıtası, doğal kaynaklar bakımından zengin bir coğrafyadır. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Afrika> E.T.: 23/09/2021). Kıta GSYH'si yaklaşık 2.5 trilyon dolardır ve dünya GSYH'sinin yaklaşık % 3,08'ine tekabül etmektedir. Kıta GSYH 'sının yaklaşık %68'i Sahra-altı Afrika tarafından yaratılmaktadır. Kıta bazında KBGSYİH ortalama 1 870 dolardır ve 10 405 dolar olan dünya KBGSYH'sinin çok altındadır. Güney Afrika, diğer bölgeler ile karşılaştırıldığında 4 973 dolar ile en yüksek KBGSYH'ya sahip iken 1 293 dolar ile Orta Afrika en düşük KBGSYH'ya sahiptir. Bundan sonraki süreçte Afrika'da iktisadi bütünleşme hareketlerinin tarihi gelişim sürecini ve kıtada kurulan bölgesel iktisadi bütünleşmeler incelenecektir.

16. yüzyılda Afrika'nın bazı bölgelerinde başlayan Avrupa devletlerinin sömürgecilik faaliyetleri uzun bir süre Osmanlı Devleti tarafından kısmen durdurulsa da 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı'nın bu bölgedeki otoritesinin zayıflaması üzerine sömürgecilik faaliyetleri hız kazanmıştır. 20. yüzyılın son çeyreğinde kıtada birçok ülke bağımsızlıklarına kavuşmuş ve birçoğu yaşadığı askeri darbe, sınır anlaşmazlıkları ve sayısız iç çatışmalara rağmen dik durmayı başarabilmiştir (Kavas, 2011: 9). Bazı Afrika ülkeleri, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra sömürgeci devletlerle bağlarını koparmamış, ekonomik, beşerî ve toplumsal kalkınmada bu ülkelerin yardımına ihtiyaç duymuşlardır. Avrupalı sömürgeci devletler de sömürdükleri Afrika devletleri üzerindeki etkilerini devam ettirmek için örgütler kurmuşlardır. Özellikle Afrika ülkelerinin çoğunda İngilizce ve Fransızcanın resmi dil olarak kullanılması kültürel sömürülmenin etkisinin bir sonucu olarak bağımsızlıklarına kavuşmalarından sonraki dönemlerde Afrika ülkelerinin örgütlenme aşamalarında belirleyici bir rolü olmuştur. Neo-kolonyal dönemde Fransızca Konuşan Devletler Topluluğu, Frank Birliği ve İngiliz Milletler Topluluğu

(Commonwealth) Fransa ve İngiltere tarafından oluşturulan örgütlerdir (Çakan, 2012: 52-53).

Afrika kıtasında bütünleşme ve iş birliğine götüren başka bir hareket ise Afrika kökenli insanların kültürel ve manevi birlik duygularını harekete geçiren Pan-Afrikacılık hareketidir. Bu hareket, kıtada Afrika Birliği'ni sağlamaya yönelik olup kıta dışında vuku bulmuş bir harekettir. Birinci Pan-Afrika Kongresi, 1900 yılında Henry Sylvester Williams adlı bir Afrikalının duyurusu üzerine Londra'da toplanmıştır. İkinci Pan-Afrika Kongresi 1921'de, Üçüncü Pan-Afrika Kongresi 1923'te, dördüncü Pan-Afrika Kongresi 1927'de beşinci Pan-Afrika kongresi 1945 yılında Manchester'da düzenlenmiştir (Çakan, 2012: 67-68). Böylece Afrika ülkeleri, Afrika kıtasında sömürgeci devletlerden bağımsız olarak kendi istek ve iradeleriyle kıtada birlik ve bütünleşmeye yönelik adımlar atmışlardır. Afrika ülkelerinin neredeyse hepsi bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bölgeselciliği benimsemiştir. Afrika kıtasının genelinde dünyanın diğer herhangi bir kıtasından daha fazla bölgesel örgüte sahiptir ve kıtadaki bir ülke birden fazla örgüte üyedir. Afrika'da şu an aktif olan bölgesel örgütlerin çoğu 1970'li yılların ortalarından 1980'li yılların başına kadar birinci dalga ve 1990'lı yılların ikinci yarısında ikinci dalga olmak üzere iki dalga halinde kurulmuşlardır (Dinka & Kennes, 2007: 5-6). Afrika'daki bölgesel girişimlere ek olarak, Afrika ile gelişmiş ülkeler veya bölgeler arasında Kuzey-Güney entegrasyon düzenlemeleri kurmayı amaçlayan teklifler ve fiili müzakereler yapılmaktadır. Küresel düzeyde, neredeyse tüm Afrika ülkeleri Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye veya üyelik için başvurmuştur. Sonuç olarak, bölgesel girişimler, diğer şeylerin yanı sıra Kuzey-Güney ticaret düzenlemeleri için önemli olan çok taraflı ticaret sisteminin kurallarına uymaları ve konuyla ilgili bir diğer nokta da bölgesel girişimlerin Afrika ülkelerinin daha etkili bir şekilde katılmalarına ve küresel ekonomiden daha fazla yararlanmalarına ne ölçüde yardımcı olabileceğidir (Dinka & Kennes, 2007: 5).

2.5.1.3.1. Afrika Birliği (AU)

Afrika kıtasında bugüne kadar oluşturulan en büyük entegrasyon hareketi hiç kuşkusuz Afrika Birliği'dir. 23-25 Mayıs 1963 tarihlerinde 30 bağımsız Afrika devletinin Devlet ve Hükümet Başkanlarının Etiyopya'nın başkenti Addis-Abeba'da bir araya gelmesi (Kavas, 2011: 11) ve Afrika Birliği Örgütü Şartı'nı imzalamasıyla Afrika Birliği

Örgütü (OAU) kurulmuştur. OAU Şartı'nın 2. maddesinin 1 fıkrasında örgütün ana hedefleri ve bu hedefleri gerçekleştirmek için 2. maddenin 2. fıkrasında belirtilen alanlarda üye devletler, özellikle aşağıdaki alanlarda genel politikalarını koordine etmek ve uyumlu hale getireceklerini beyan etmişlerdir (OAU Charter, 1963: 3); OAU Şartı'nın 3. Maddesinde üye devletler, 2. maddede belirtilen hedefler doğrultusunda; tüm üye devletlerin egemen eşitliği, devletlerin içişlerine karışmama, her devletin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne ve devredilemez bağımsız varoluş hakkına saygı, anlaşmazlıkların; müzakere, arabuluculuk, uzlaştırma veya tahkim yoluyla barışçıl çözümlenmesi, her türlü siyasi suikastın yanı sıra komşu devletlerin veya diğer devletlerin yıkıcı faaliyetlerinin kayıtsız şartsız kınanması, hala bağımlı olan Afrika topraklarının tamamen özgürleşmesine mutlak bağlılık ve tüm bloklarla ilgili olarak bir uyumsuzluk politikasının onaylanmasını beyan etmişlerdir. Örgüt, amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla Şart'ın 7. maddesinde Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi, Bakanlar Konseyi, Genel Sekretarya ve Arabuluculuk, uzlaşma ve tahkim Komisyonu kurumlarının kurulmasını öngörmüştür.

1970'li yıllarda dünyada yaşanan 1. ve 2. Petrol şokları nedeniyle yaşanan krizler ve uluslararası alanda serbestleşmeye yönelik iktisat politikalarında meydana gelen değişimler hem küresel hem de bölgesel örgütleri yeniden yapılanmaya zorlamıştır. Afrika'da hem kıtada hem de uluslararası alanda yaşanan sorunlar nedeniyle 1979 yılında OAU Şartı'nın günün koşullarına göre yeniden revize edilmesini gündeme gelmiştir. Şartın revize edilmesi için kurulan Şart'ın Gözden Geçirilmesi Komisyonu çok sayıda toplantı yapsa da yapılan toplantılardan herhangi bir netice çıkmamıştır. 12–14 Temmuz 1999 tarihleri arasında Cezayir'de yapılan 14. Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Libya Lideri Muammer Kaddafi, olağanüstü bir zirvenin toplanmasını ve örgütün geleceğinin tartışılmasını teklif etmiş, zirve sonunda açıklanan karar metninde örgütün dünyada meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmeler karşında korumak ve daha etkin bir konumda olması, küreselleşmenin getirdiği tehlikelere karşı Afrika'nın siyasal, sosyal ve ekonomik potansiyelini korumak amacıyla en kısa zamanda olağanüstü bir zirvenin toplanması kararlaştırılmıştır. 8-9 Eylül 1999 tarihinde Afrika devletleri Afrika Birliği Örgütü'nün geleceğinin tartışmak üzere Sirte'de toplanmıştır. Sirte Zirvesi'nde Kaddafi, Afrika'da Afrika Birleşik Devletleri'ni kurmaya yönelik yirmi sekiz maddeden oluşan bir taslak metni sunmuştur. Zirve'de, henüz Afrika Birleşik Devletleri'nin kurulması için

uygun ortam oluşmadığını, ancak hedeflerine ulaşmada yetersiz kalan Afrika Birliği Örgütü'nün Afrika Birliği'ne dönüştürülmesi gerektiği kabul görmüştür (Dalar, 2013: 108-113). Afrika Birliği (AU), Eylül 1999'da selefi OAU'nun çalışmalarını geliştirmek için yeni bir kıta örgütü oluşturma kararının ardından, Güney Afrika'nın Durban kentinde Temmuz 2002'de resmen kurulmuştur. AU'nun çalışmaları birkaç ana karar alma organı aracılığıyla yürütülür: Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi, Yürütme Konseyi, Daimî Temsilciler Komitesi (ÇHC), Uzmanlaşmış Teknik Komiteler (STC'ler), Barış ve Güvenlik Konseyi ve Afrika Birliği Komisyonu. AU ayrıca kıtasal finans kurumlarının (Afrika Merkez Bankası, Afrika Yatırım Bankası ve Afrika Para Fonu) kurulması için de çalışmaktadır. Hedeflerinin gerçekleştirilmesini ve entegre, müreffeh ve barışçıl bir Afrika'nın Pan Afrika Vizyonuna ulaşılmasını sağlamak için Gündem 2063, Afrika'nın uzun vadeli sosyo-ekonomik ve bütünleştirici dönüşümü için stratejik bir çerçeve olarak geliştirilmiştir (<https://au.int/en/overview> E.T.:06/01/2020).

Tablo 8: Afrika Birliği Ticaret Göstergeleri (Milyar ABD \$)

	AU İhracatı	AU içi İhracat	AU içi İhr. Payı (%)	AU içi ithalat	AU içi ithalat Payı (%)	AU İthalatı	AU ticaret Hacmi	Dünya Ticaretindeki Payı (%)
2010	507.8	75.9	14,9	71.2	14,5	490.99	998.7	2,6
2011	609.6	87.1	14,3	87.2	15,0	581.1	1190.7	2,6
2012	664.2	98.5	14,8	80.5	13,7	585.5	1249.8	2,7
2013	616.9	100.6	16,3	89.7	14,1	633.8	1250.7	2,7
2014	559.1	98.1	17,5	85.7	13,6	627.4	1186.6	2,5
2015	412.4	85.9	20,8	77.9	14,0	556.1	968.6	2,2
2016	387.5	75.4	19,4	60.4	11,5	524.4	912.0	2,1
2017	429.5	84.0	19,6	61.9	12,1	510.7	940.3	2,0
2018	491.1	98.5	20,1	74.7	13,1	572.2	1063.3	2,0
2019	565.5	91.8	19,7	70.4	12,6	560.4	1026.3	2,0
2020 ²	386.3	69.0	17,8	72.2	14,1	508.9	895.2	2,5

Kaynak: African Union Commission, 2018: 26,35.

Tablo 8’de Afrika Birliği’nin ticaret verileri verilmektedir. Verilen veriler incelendiğinde

² 2020 verileri UNCTAD Stat. Data Center’den alınmıştır.

birlik içi ihracatın toplam ihracat içindeki payının verilen yıllara göre artış gösterdiği, ancak birlik içi ihracat hacmi toplam ihracat hacminin beşte birini geçemediği, Birlik içi ithalat hacminin ise; birliğin toplam ithalat hacminin beşte birinden daha az olduğu verilen tablodan görülmektedir. Birlik içi ihracat ve ithalat hacimlerinin düşük olması, birliğin ticari yönünün birlik içine değil birlik dışına doğru olduğunu söylenebilir. Ayrıca birliğin dünya ticareti içindeki payına baktığımızda, dünyanın en geniş katılımlı entegrasyonu olmasına rağmen dünya ticaretindeki payının %2-3 arasında dalgalandığı görülmekle birliğin gerek iç ticaretinin ve gerekse de dünya ile olan ticaretinin düşük olmasında birlik üyesi ülkelerin sanayileşmemiş azgelişmiş ülkelere dönüşümünü söyleyebiliriz. Afrika Birliği'nin AB gibi Afrika kıtasında başarılı bir entegrasyon hareketi oluşturma sürecinde birliğin ekonomik dinamiklerini, birliğin yaşadığı sorunları, sahip olduğu avantajları ve dezavantajları ortaya koymak açısından araştırmacıların Afrika Birliği'nin yakından araştırmaya cezbedebilir.

2.5.1.3.2. Arap Mağrip Birliği (AMU)

Bugün Tunus, Cezayir, Libya, Fas ve Moritanya'dan oluşan Mağrip Bölgesi; coğrafi bölge olarak Kuzey Afrika'nın Akdeniz, Cebelitarık Boğazı ve Atlas Okyanusu'na kıyısı olan bölgeyi tarif etmektedir. Mağrip, Arapça kökenli bir sözcük olup "Batı" anlamına gelen "El-Mağrip" kelimesinden türetilmiş bir kelimedir ve Araplar tarafından Mısır'ın batısında bulunan bu bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır. Mağrip olarak tanımlanan bu bölge, tarih boyunca çeşitli güçlerin hakimiyetine girmiştir. Berberiler adlı kavim bu bölgenin yerli halkıdır. Bölge, M.Ö. 1200'lü yıllarda bin yıl sürecek Fenikeliler ve Kartacalıların egemenliğine girmiştir. M.Ö. 146 yılında Kartacalıların Roma İmparatorluğu tarafından yenilgiye uğratılması ile bölge altı yüz elli yıl Roma egemenliğinde kalmıştır. M.S 429-642 yılları arasında Vandallar ve Bizans bölgenin egemenliğini ele geçirmiştir. İslam'ın yayılması amacıyla başlatılan Arap fetihleri ile Mağrip Bölgesi Arapların egemenliği altına girmiş ve Osmanlılar 16. yüzyılda bölgeyi fethedene kadar Arap egemenliği altında kalmıştır. Bölge, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı egemenliğinde kalmış ve 19. yüzyılda Avrupalı sömürgeci devletler tarafından işgal edilmiştir. Sömürgeci güçlerin buradaki egemenliği 20. yüzyılın

ikinci yarısına kadar sürmüş, daha sonra bölgedeki halklar bağımsızlıklarını elde etmişlerdir (Kaya, 2016: 640, 642).

Mağrip ülkeleri arasında yakınlaşmaya yönelik ilişkiler kurma girişimi, 1958 yılında Fas ve Tunuslu milliyetçi partilerin Cezayir Kurtuluş Cephesi ile birlikte Tanca'da düzenledikleri Mağrip Birlik Kongresi'ne dayanmaktadır. Daha sonraki süreçte Fas, Tunus ve Cezayir'in bağımsızlıklarını elde etmeye yönelik faaliyetleri nedeniyle çok az ilerleme sağlanmıştır. 1964 yılında Tunus'ta düzenlenen ilk Mağrip Ekonomi Bakanları Konferansı, dört ülkenin kalkınma planlarını, Bölge içi ticaret ve AB ile ilişkileri koordine etmek ve uyumlulaştırmak için Cezayir, Libya, Tunus ve Fas'ın da bulunduğu Mağrip Daimî Danışma Konseyi (Conseil Permanent Consultatif du Maghreb- CPCM) kurulmuştur. Ancak pratik olarak bu planlar, 1970'li ve 1980'li yıllarda Batı Sahra Bölgesi'ndeki sorunların farklılığı nedeniyle gerçekleşmemiştir. Her ne kadar başarısız olsalar da Aralık 1987'de Tunus ve Libya uzlaşırken, Mayıs 1988'de Cezayir ve Fas diplomatik ilişkileri yeniden başlatmış ve sınırlarını yeniden açmışlardır. Ortak kimlik kartı getirme, bireylerin ve malların serbest dolaşımı, pilot endüstriyel ortak projeler geliştirme gibi kararlarla süreci ilerletmeye çalışsalar da aynı yıl meydana gelen çekirge istilaları nedeniyle daha derin bir iş birliği ihtiyacı doğmuştur. Haziran 1988'de Cezayir'in Zeralda kentinde toplanan Moritanya, Libya, Cezayir, Fas ve Tunus Devlet Başkanlarının katılımı ile ilk Mağrip Zirvesi, Mağrip Yüksek Komisyonu ve çeşitli alanlarda ihtisas komisyonlarının kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 18 Şubat 1989 tarihinde bahsedilen beş ülke, Marakeş'te bir araya gelip Arap Mağrip Birliği (The Arab Maghreb Union- AMU) Anlaşması'nı imzalamışlardır (Finaish & Bell, 1994: 2-3).

Marakeş Anlaşmasının 2. maddesinde üye ülkeleri ve halklarını birleştiren kardeşlik bağlarını güçlendirmek, bu ülkeleri oluşturan toplumlarda ilerleme ve refah elde etmek ve haklarını savunmak, adalete ve hakka dayalı barışın korunmasına katkıda bulunmak, çeşitli alanlarda ortak bir politika izlemek ve üye ülkeler arasında kişilerin, hizmetlerin, malların ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamak için aşamalı olarak çalışmak gibi amaçlar öngörülmüştür. Anlaşmanın 3. maddesinde 2. maddede bahsedilen ortak politikanın amacı; uluslararası alanda üye ülkeler arasında bir anlaşmaya varılması ve aralarında müzakereye dayalı yakın diplomatik işbirliğinin kurulması, savunma alanında üye ülkelerin her birinin bağımsızlığının korunması, ekonomik alanda üye ülkelerin endüstriyel, tarımsal, ticari ve sosyal kalkınmasının sağlanması, özellikle ortak

projeler oluşturarak ve bu alanlarda genel ve özel programlar oluşturarak bunun için gerekli araçların bir araya getirilmesi, kültürel düzeyde: çeşitli düzeylerde eğitimi geliştirmek, İslam öğretilerinden esinlenen manevi ve ahlaki değerleri korumak ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli araçları elde ederek Arap ulusal kimliğini korumak için işbirliğinin kurulması özellikle öğretmen ve öğrenci değişimi yoluyla ve üniversitelerin, kültür kurumlarının ve araştırmada uzmanlaşmış kurumların oluşturulması yoluyla, bunların tümü üye ülkelerde ortak olması gibi hedeflere sahiptir (Conseil de la Présidence de l'Union du Maghreb arabe, 1989: 2). 1990'dan bu yana, beş ülke çeşitli ekonomik, sosyal ve kültürel alanları kapsayan 30'dan fazla çok taraflı anlaşma imzalanmış, ancak üye ülkeler bu anlaşmaların çeşitli sayılarını onaylarken, sadece beşi tüm birlik üyeleri tarafından onaylanmıştır. Bunlar, ticaret ve tarifelerle ilgili anlaşmaları (tüm endüstriyel ürünleri kapsar); tarım ürünleri ticareti, yatırım garantileri; çifte vergilendirmeden kaçınma ve bitki sağlığı standartları. 1975'te Fas tarafından ilhak edilen Batı Sahra'nın statüsü konusundaki anlaşmazlık nedeniyle AMU, Nisan 1994'ten bu yana Devlet Başkanları düzeyinde konsey zirveleri gerçekleşmemiştir. AMU, son zirvesini Nisan 1994'te Tunus'ta gerçekleştirmiştir (<https://issafrica.org/profile-arab-maghreb-union-amu> E.T:07/01/21). Birliğin dünya ticaretindeki konumuna baktığımızda, birlik içi ticaret 10 milyar doların altında seyrederken, gerek birlik dışındaki ülkelerle ve ticari birliklerle yaptığı ticaret hacmi ve gerekse de toplam ticaret hacmi 300 milyar doları geçmezken dünya ticaret hacmindeki payı %1'in altındadır.

2.5.1.3.3. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)

Batı Afrika'da entegrasyon girişimlerine yönelik ilk çaba, bölgedeki Fransız kolonyal ülkeleri arasında 1945 yılında kurulan tek para birliği CFA Frangına dayanmaktadır (<https://www.ecowas.int/about-ecowas/history/> Erişim Tarihi: 03/01/21). 2. Cihan Harbi'nde Almanların Fransa'yı işgal etmesi üzerine Fransa tarafından sömürge bölgesinden getirilen Afrikalıların Fransız ordusuna asker olarak katılmaları ve savaş sonrasında Afrikalı askeri birliklerin ülkelere geri dönmesi ve entelektüellerle birleşerek bağımsızlık hareketleri başlatmaları üzerine bu süreci zor kullanarak sorunu çözemeyeceğini anlayan Fransa, bütün sömürge ülkelere bağımsızlıklarını isteyenlere bağımsızlığını vermeye karar vermiştir. Ancak Afrikalı ülkelerin ekonomik bağımlılığını

devam ettirmek amacıyla 26 Aralık 1945'te CFA Frank'ını, bu ülkelerin tamamının ortak para birimi olarak tedavüle sokmuştur. CFA Frank'ı, Afrika'daki "Fransız Sömürgeler Frank'ı" anlamına gelmekle birlikte 1958 yılında "Afrika Finans Topluluğu Frank'ı" olarak değiştirilmiştir (Gueye, 2017).

Fransız sömürgeleri arasında ekonomik ilişkileri sürdürebilmek amacıyla 1959 yılında Batı Afrika Gümrük Birliği (CEAO) kurulmuş, ancak birliğin başarısız olması 138 üzerine mevcut birliğin üyeleri ile beraber Mano Nehri Birliği (MRU) üyelerinin bir araya gelmesiyle 18 Mayıs 1975 yılında Lagos Antlaşması'nı imzalamış ve Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)'nu kurmuşlardır. ECOWAS; bölgede ticaretin serbestleştirilmesi dahil olmak üzere, üretim faktörlerinin serbestleştirilmesi, parasal ve mali politikaların uyumunun sağlanmasıyla ortak bir pazarın oluşturulması amaçlanmıştır (Özel İhtisas Komisyonu, 1995: 76). ECOWAS'ı oluşturan üye ülkeler; Benin, Burkina Faso, Kabo Verde, Côte D'ivoire, Gambiya, Gine, Gana, Gine Bissau, Liberya, Mali, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone ve Togo'dur. (<https://www.ecowas.int/> Erişim Tarihi: 09/01/2021). Topluluğun kurulmasından bu yana gerek iç çatışmalar ve hükümet darbeleri ve gerekse de komşu ülkeler arasındaki çatışmalar ve sınır anlaşmazlıklarından dolayı ilk yirmi yılda herhangi bir gelişme göstermemiştir. Finansal kaynakların eksikliği kurumların düzgün bir şekilde çalışmasını engellemiş ve sanayileşmenin düşük olması nedeniyle üyeler küresel pazarlarda rekabet edememişlerdir. Birleşmiş Milletler'in raporlarına göre Batı Afrika devletlerinin %75'i dünyanın En Az Gelişmiş Ülkeleri (LDC) olarak sınıflandırılmaktadır (<https://lup.lub.lu.se/student-papers/record/8930934/file/8933626.pdf> Erişim Tarihi: 09/01/2021). ECOWAS'ın ticaretindeki payı %1'in altındadır. Dolayısıyla ihracat ve ithalat hacimlerinin dünya ihracat ve ithalat hacimleri içindeki payının da çok düşük olacağı aşikardır.

2.5.1.3.4. Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (WAEMU)

Batı Afrika Ekonomik ve Para Birliği (The West African Economic and Monetary Union- WAEMU/ Fransız kısaltması olan UEMOA olarak da bilinir), ortak olarak CFA Frangı kullanan yedi Batı Afrika ülkesinin devlet ve hükümet başkanları tarafından 10 Ocak 1994'te Dakar'da imzalanan antlaşma ile kurulmuştur. Üye devletler; Benin,

Burkina Faso, Fildişi Sahili, Mali, Nijer, Senegal ve Togo'dur. Antlaşma, üye devletler tarafından onaylandıktan sonra 1 Ağustos 1994'te yürürlüğe girmiştir. 2 Mayıs 1997'de Gine Bissau, birliğin 8. üye devleti olarak katılmıştır. WAEMU, Kıyı ve Sahel Devletleri arasında büyümeyi, birliği, dayanışmayı ve tamamlayıcılığı simgeleyen bir logo ile temsil edilmektedir (<http://www.uemoa.int/en/about-uemoa> erişim tarihi: 10/01/2021). Fildişi Sahili dışındaki ülkeler, ilkel tarım ürünleri ihraç bölgenin en yoksul ülkeleridir. WAEMU, üye ülkelerin dengeli ve uyumlu bir şekilde kalkınmasını sağlamak amacıyla bir ortak pazarın kurulmasının yanı sıra parasal bir birliğin oluşturulmasını, mali politikalar, bilim, teknoloji ve sanayi yatırımları gibi alanlarda iş birliği yapılması amaçlanmıştır (Seyidoğlu, 2015: 308). WAEMU ve Mano Nehri Birliği (MRU), ECOWAS'ın bir alt grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. 2020 yılı verilerine göre WAEMU'nun dünya ticaret hacmi içindeki payı %0,1'dir.

2.5.1.3.5. Mano Nehri Birliği (MRU)

Mano Nehri Birliği (Mano River Union- MRU), 1973 yılında Sierra Leone Cumhuriyeti Başkanı Siaka P. Stevens ve Liberya Cumhuriyeti Başkanı William R. Tolbert, Jr. tarafından Mano River Deklarasyonu'nun imzalanmasıyla kurulmuştur. Örgütün amacı; ticaret engellerini ortadan kaldırmak, ticari iş birliğini arttırarak ve üretken kapasitenin genişletilmesi için uygun koşullar yaratarak ticareti genişletmek ve ekonomik iş birliği faydalarının adil bir dağılımını sağlamak. Yerel mallarda bölge içi ticaret 1981'de serbestleştirilmiş ve yerel üretim için katma değer ve sahiplik gereksinimlerini karşılayan şirketler, ürünlerini alt bölge içinde gümrüksüz ticaret yapabilme imkânı bulmuştur (<https://mru.int/history/> erişim tarihi:10/01/2021). MRU, ECOWAS'ın bir alt grubu konumundadır. Bugün birliğin üyeleri; Liberya, Sierra Leone Fildişi Sahili ve Gine'dir. 2020 yılı verilerine göre Mano Nehri Birliği'nin dünya ticaret hacmi içindeki payı %1'in altındadır.

2.5.1.3.6. Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu (CEMAC)

CEMAC, tarihi arka planda Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik Birliği (UDEAC)'ne dayanmaktadır. 1964 yılında Brazzaville Antlaşması ile Kamerun, Orta

Afrika Cumhuriyeti, Kongo, Gabon, Ekvator Ginesi ve ad arasında bir gümrük birliği olarak kurulmuştur. Anlaşma, o dönemin beş ye ülkesi olan Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, ad, Kongo Cumhuriyeti ve Gabon tarafından onaylandıktan sonra 1966'da yürürlüğe girmiştir. Ekvator Ginesi, 19 Aralık 1983'te birliğe katılmıştır (Wikipedia, 2020). Bu birliğin temel amacı; yeleri arasındaki ticareti teşvik etmek ve kolaylaştırmaktır. Bu amaca ulaşmak için, iş birliği, vergi ve harçların kademeli olarak uyumlaştırılması ve gümrük birliğinin oluşturulmasını ngrmştir. Birliğin temel başarıları; kuşkusuz birkaç altyapı ve inşaat projesinin gerçekleştirilmesi, ulusal mali ve gümrük sistemlerinin uyumlaştırılmasına yönelik çabaları ve yeni kurulan devletlerin siyasi liderlerinin düzenli olarak toplanmasını ve iş birliğini teşvik etmesi olmuştur. Ancak, ortak mirasa ve üyelerinin geleneksel tarihsel sınırlarına ve aynı zamanda Frank CFA'ya dayalı ortak bir para politikası gibi faydalı koşullara rağmen, UDEAC'ın operasyonel yetenekleri oldukça zayıftı. En büyük zayıflık faktörleri ye devletlerin taahhütlerinin eksikliği, düzensiz aidat ödemeleri nedeniyle meydana gelen mali sıkıntılar ve 1980'li yılların ekonomik krizleriydi. Yıllar geçtikçe, üyelerin bölgesel politikalara ve faaliyetlere ilgisini gittikçe azalmış, birliğin verimliliği, mali sorunlar, üyeler arasında iletişim ve iş birliği eksikliğinin yanı sıra kararların ve direktiflerin etkin bir şekilde uygulanmasında yaşanan denetim eksikliği nedeniyle olumsuz etkilenmiştir (<http://www.internationaldemocracywatch.org/index.php/central-african-economic-and-monetary-community/> erişim tarihi: 11/01/2021).

1994 yılında UDEAC ye devletleri, bölgesel iş birliğine yeni bir ivme kazandırmak amacıyla kapsamlı bir reform süreci üzerine anlaşmışlardır. 1994 yılında Gabon, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, ad, Kongo Cumhuriyeti ve Ekvator Ginesi'nden oluşan altı devlet N'Djamna Antlaşması'nı imzalamışlardır. 1999 yılında onaylanan anlaşmada topluluğun ana hedefleri; ulusal ekonomik politikalarını bir araya getirmek ve izlemek, sektörel politikaları koordine etmek ve aşamalı olarak tek bir pazar yaratmak olarak belirlenmiştir (<http://www.internationaldemocracywatch.org/index.php/central-african-economic-and-monetary-community/> erişim tarihi: 11/01/2021). 2020 yılı verilerine göre topluluğun dünya ticaret hacmi içindeki payı %1'in altındadır.

2.5.1.3.7. Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (CEPGL)

Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (Fransızca: Communauté économique des Pays des Grand Lacs – CEPGL), 20 Eylül 1976'da Gisenyi, Ruanda Cumhuriyeti'nde bir araya gelen Burundi, Demokratik Kongo Cumhuriyeti (DRC) ve Ruanda arasında imzalanan Gisenyi Anlaşması ile kurulmuştur. Gisenyi Anlaşması'nın 2. maddesinde topluluğun amaçları şunlardır; Üye ülkelerde barış, güvenlik ve istikrar için girişimleri birleştirmek; Üye ülkelerde ortak çıkarları olan ekonomik ve sosyal faaliyetleri teşvik etmek; Ticareti ve insanların ve malların serbest dolaşımını teşvik etmek ve yoğunlaştırmak; Sosyal, ekonomik, ticari, bilimsel, kültürel, politik, askeri, mali, teknik, turistik alanlarda ve daha çok özellikle adli, gümrük, sağlık, enerji, ulaşım ve telekomünikasyon konularında yakın işbirliği yapmak. . 1994 yılından bu yana topluluk, kriz ve savaşın neden olduğu istikrarsızlığın ardından faaliyetlerinin çoğunda bir kesinti yaşamış. Bununla birlikte, bu üç üye devletin nüfusları arasındaki tarihsel, coğrafi, sosyo-kültürel ve ekonomik bağlantılar ayakta kalmıştır. Bugün, Siyasi diyalog aracılığıyla: Barış, Güvenlik ve Demokrasi; İyi Yönetişim, Tarım ve Gıda Güvenliği; Enerji, Altyapı ve İletişim; Eğitim, Bilimsel Araştırma ve Yatırım gibi alanları öncelikli programlar aracılığıyla ekonomik entegrasyon yeniden canlandırmaya çalışmaktadırlar (<http://www.ceppl.org/ceppl> erişim tarihi: 11/01/2021). 2020 yılı verilerine göre topluluğun ticaret hacmi 25.7 milyar dolar civarındadır ve dünya ticaret hacmi içindeki payı %1'in altındadır.

2.5.1.3.8. Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECCAS)

Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik Birliği (UDEAC)'nin Aralık 1981'deki bir zirve toplantısında UDEAC liderleri Orta Afrika devletlerinden daha geniş bir ekonomik topluluk oluşturmak için prensipte anlaşmış, 18 Ekim 1983'te UDEAC üyeleri ve Büyük Göl Devletleri Ekonomik Topluluğu'nun (CEPGL) (Burundi, Ruanda ve o zamanki Zaire) yanı sıra Sao Tomé ve Príncipe tarafından kurulmuştur. Angola, 1999 yılına kadar gözlemci statüsünde kalmış ve aynı yıl tam üye olarak katılmıştır. ECCAS, Afrika Ekonomik Topluluğu'nun alt grubudur (<https://au.int/en/recs/eccas> erişim tarihi: 12/01/2021).

ECCAS, Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu (CEMAC) Üye Devletlerini (Gabon, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo Brazzaville ve Ekvator Ginesi) kapsayan Orta Afrika'daki en büyük ekonomik topluluktur. Topluluğun amaçları; *“Kolektif özgüven sağlamak, Halklarının yaşam standardını yükseltmek, Ekonomik istikrarı artırmak ve sürdürmek, Üye ülkeler arasında yakın ve barışçıl ilişkileri geliştirmek için ekonomik ve sosyal iş birliğini ve kendi kendine sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek ve güçlendirmek, Üye devletler ve Afrika kıtasının ilerlemesine ve gelişmesine katkıda bulunmak”* olarak ifade edilmiştir. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması da dahil olmak üzere bölgesel bir tek pazarın kurulması öngörülmüştür. Daha 1960'larda ve 1970'lerde, başta Zaire (Demokratik Kongo Cumhuriyeti) gibi bazı devletler, Büyük Göller bölgesi ülkeleri ve CEMAC'ın selevi üyeleri de dahil olmak üzere büyük bir ekonomik topluluk kurmak için girişimler başlatmış ancak tüm bu girişimler başarısız olmuştur (<http://www.internationaldemocracywatch.org/index.php/economic-community-of-central-african-states-> E.T.: 12 /01/21).

ECCAS, kuruluşunun ilk on yılında gösterdiği düşük performanstan dolayı AEC ile temaslar önemli ölçüde sınırlı kalmıştır. 1990'lardan itibaren topluluk, üye devletlerinin taahhüt eksikliğinden, ücretlerini düzenli olarak ödeyememelerinden ve yeterli kaynak ve kapasiteleri sağlayamamalarından ve ayrıca bölgedeki kriz ve çatışmaların artmasından dolayı 1992 yılında ECCAS birkaç yıl işlevsiz hale gelmiş; mali darboğazlar, bölgesel kurumların düzgün işleyişini ve politikaların ve faaliyetlerin uygulanmasını büyük ölçüde engellerken, bölgede patlak veren çatışmalar ve özellikle Demokratik Kongo Cumhuriyeti Savaşı'na karşı taraflardan bazı üyelerin katılımı, topluluk içindeki ekonomik işbirliği ve alışverişi sekteye uğratmıştır. Libreville'de düzenlenen olağanüstü bir zirvede, ECCAS Devletleri iş birliğine yeni bir ivme kazandırmak ve bölgeselleşme sürecini yeniden başlatmak için 1998'de toplanmıştır. Topluluk, geniş bir kurumsal reforma ve gündemin revizyonu dahil olmak üzere Orta Afrika tek pazarının aşamalı olarak yaratılması yoluyla ekonomik iş birliği ve kalkınmanın teşvik edilmesi, ana temel amaç olarak görülmüştür. AEC ile resmi temaslar Ekim 1999'da kurulmuş ve Orta Afrika'daki başlıca ekonomik topluluk olarak ECCAS'ın önemi kıta düzeyinde teyit edilmiştir. Ayrıca topluluk, güvenlik ve savunma iş birliğinde, geçmiş yılların deneyimi, devletleri belirlenen ekonomik hedeflere ulaşmasının bir barış

ve güvenlik durumu gerektirdiğinin farkına varmışlardır. Bu değerlendirmelere dayanarak, ECCAS'ın yetkisinin genişletilmesine ve yeni bir hedef olarak barış, güvenlik ve istikrarın ortak teşvikinin eklenmesine karar verildi. (<http://www.internationaldemocracywatch.org/index.php/economic-community-of-central-african-states-> E.T.: 12.01.2021). 2020 yılı verilerine göre ECCAS'ın dünya ticaret hacmi içindeki payı %0,2'dir. Topluluk mal ve hizmet ticaretinin toplam ticaret hacmi içindeki payı sırasıyla %79 ve %21'dir.

2.5.1.3.9. Afrika Kıtasındaki Diğer iktisadi entegrasyonlar

Afrika kıtasında yukarıda bahsetmediğimiz başka iktisadi entegrasyon hareketleri mevcuttur. Bu entegrasyon hareketlerinden birisi de Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (Common Market for Eastern and Southern Afrika- COMESA) 1993 yılında imzalanan ve 1994 yürürlüğe giren anlaşma, 1982'de yürürlüğe giren Doğu ve Güney Afrika Tercihli Ticaret Anlaşması'nın (East and South Africa Preferential Trade Agreement- ESAPTA) yerini almıştır (<http://www.smallarmssurvey.org/?id=941> erişim tarihi: 12/01/2021). Coğrafi olarak Afrika kıtasının neredeyse üçte ikisini kapsamaktadır. Üye devletler; Burundi, Komorlar, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Cibuti, Mısır, Eritre, Eswatini, Etiyopya, Kenya, Libya, Madagaskar, Malawi, Mauritius, Ruanda, Seyşeller, Somali, Sudan, Tunus, Uganda, Zambiya ve Zimbabve'dir (<https://www.comesa.int/> erişim tarihi: 12/01/2021). 2020 yılı verilerine göre dünya ticaret hacmi içindeki payı %0,7'dir. Dünya ihracatı içindeki payı %0,5 iken dünya ithalatındaki payı %1'dir.

Afrika kıtasındaki bir diğer iktisadi entegrasyon hareketi Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (Southern Africa Development Community- SADC)'dur. SADC, Güney Afrika Koordinasyon Konferansı (SADCC) halefi olarak Güney Afrika halklarının kalkınmasını ve ekonomik büyümesini sağlamak, yoksulluğu azaltmak, yaşam standardını ve kalitesini artırmak, bölgesel entegrasyon yoluyla sosyal açıdan dezavantajlı kişileri desteklemek amacıyla 1992 yılında bölge ülkelerinin hükümet başkanları, ekonomik kalkınmaya odaklanarak SADCC'yi Güney Afrika Kalkınma Topluluğu'na (SADC) dönüştürmeyi kabul etmiştir. SADC üyeleri; Angola, Botswana, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Lesotho, Madagaskar, Malawi, Mauritius, Mozambik, Namibya, Seyşeller, Güney Afrika, Svaziland, Tanzanya, Zambiya ve Zimbabve'dir.

(<https://www.sadc.int/> erişim tarihi: 12/01/2021). 2020 yılı verilerine göre SADC'nin dünya ticaret hacmi içindeki payı %0,7'dir. Topluluk ihracatının ve ithalatının dünya ihracatı ve ithalatı içindeki payları %0,7 ve %0,7'dir.

Afrika kıtasındaki diğer iktisadi entegrasyonlardan biri Güney Afrika Gümrük Birliği (Southern Africa Custom Union- SACU)'dir. SACU'nun tarihi geçmişi, Afrika kıtasındaki dünyanın en eski gümrük birliği olan İngiliz umut Burnu kolonisi ile turuncu özgür Devlet Boer Cumhuriyeti arasındaki 1889 Gümrük Birliği Sözleşmesi'ne dayanmaktadır. 29 Haziran 1910'da imzalanan yeni bir anlaşma ile Basutoland (Lesotho), Bechuanaland (Botsvana) ve Svaziland, Güney Batı Afrika (Namibya) dahil edilerek genişletilmiş ve 1969 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Asıl amaç; ticaretin bölgesel koordinasyonu yoluyla ekonomik kalkınmayı teşvik etmektir. Yönetim ve karar alma süreçlerinin yapısal sorunları ve adaletsiz gelir paylaşımından kaynaklanan sorunlar nedeniyle, İngiliz Yüksek Komiserliği Ülkeleri (British High Commission Territories- BHCTs) 1910 anlaşmasının revizyonunu istemiştir. 1910 anlaşmasını değiştirmek için müzakereler, BHCT'lerin 1960'ların başında bağımsızlıklarını kazanmasından sonra başlamış ve 1969 Anlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanmıştır. Ancak bu anlaşma; ortak bir karar alma sürecinin olmaması, gelir paylaşımı formülü ve dış ticaret sorunu nedeniyle 2002 yılında sonuçlanacak bir anlaşmanın müzakerelerine 1994 yılında başlamıştır (<https://www.sacu.int/show.php?id=394> erişim tarihi: 12/01/2021). 2020 yılı verilerine birliğin dünya ticaret hacmi içindeki payı yaklaşık %0,4'tür. Birliğin ihracatının ve ithalatının dünya ihracatı ve ithalatı içindeki payı %0,4'tür.

2.5.1.4. Asya Kıtasındaki İktisadi Entegrasyonlar

Asya, yedi milyar olan dünya nüfusunun yaklaşık yüzde altmıştan fazlasını yani yaklaşık 4.7 milyar insan barındırmaktadır. Kıtanın en kalabalık ülkeleri, Çin (1.4 milyar) ve Hindistan (1.3 milyar) olmakla birlikte bu ülkelerin nüfusu kıta nüfusunun yaklaşık % 56'sını, dünya nüfusunun %38'ini oluşturmaktadır. Kıtanın düşük nüfuslu bölgeleri; Güney Kafkasya, Ortadoğu ve Orta Asya'dır. Kıtada güç olarak Çin ve Rusya Federasyonu birer aktör konumundadır. Asya, 31,8 trilyon dolar ile dünya gelirinin yaklaşık %37'si kadar pay almaktadır. Kıtada gelirin bölgelere göre dağılımına bakıldığında; Doğu ve Güneydoğu Asya, 24,3 milyar dolarlık gelir ile kıta gelirinin

yaklaşık %76'sına sahiptir. Orta ve Güney Asya, 4,2 milyar dolar ile kıta gelirinin yaklaşık %13'üne; Batı Asya, 3,2 milyar dolar ile kıta gelirinin yaklaşık %10'una sahiptir. Bu açıdan bakıldığında kıta gelirinin büyük bir kısmının Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkeleri tarafından ve küçük bir kısmının Batı Asya ülkeleri tarafından oluşturulduğu söylenebilir.

Uluslararası ticaret istatistikleri açısından değerlendirildiğinde Asya kıtası, 18,3 trilyon dolar ile dünya ticaret hacminin %37,5'ini oluştururken kıtasal bazda ikinci sırada yer almaktadır. İlk sırayı 19 trilyon dolar ile Avrupa; dünya ticaretinin %39'unu, üçüncü sırayı 9.2 trilyon dolar ile Amerika kıtası; dünya ticaret hacminin %19'unu, dördüncü sırayı 1.3 trilyon dolar ile Afrika kıtası; dünya ticaret hacminin % 2,7'sini ve son sırayı 789 milyar dolar ile Okyanusya; dünya ticaret hacminin % 1,6'sını oluşturmaktadır. Bu bakımdan Asya kıtası, dünya ticaretinin ikinci en önemli üssü olduğu söylenebilir. Kıta içindeki ticaretin bölgelere göre dağılımı incelendiğinde Doğu ve Güneydoğu Asya Bölgesi; 13.8 trilyon dolar ile kıta ticaretinin % 75,4'ünü, Batı Asya Bölgesi; 2.6 trilyon dolar ile kıta ticaretinin %14,6'sını, Orta ve Güney Asya Bölgesi; 1.8 trilyon dolar ile kıta ticaretinin % 10'unu oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Asya kıtasında oluşturulan ticaretin büyük bir bölümünün Doğu ve Güneydoğu Asya Bölgesinde yaratıldığı söylenebilir.

Asya kıtasında entegrasyon hareketlerinin tarihi geçmişi çok da uzak değildir. Özellikle Asya-Pasifik bölgesinde oluşturulan entegrasyon girişimleri 1960'lı yılların sonları denk gelirken batılı anlamda entegrasyon girişimleri 1970'li yılların sonlarına denk gelmektedir. Bölgedeki ülkelerin ekonomileri dünya ticaretinde ve yatırımlarında önemli paylara sahip olmalarına rağmen entegrasyon girişimlerinin hiçbiri ne kurumsal bir yapıya sahiptir ne de resmi ticaret anlaşmaları özelliği taşımaktadırlar. Bu girişimler daha çok karşılıklı ticari ilişkileri yönlendirme niteliğinde organizasyonlardır. Bunun temel sebepleri ise bölge ülkelerinin dış dünya ile olduğu kadar kendi içinde ekonomik, kültürel ve politik farklılıklara sahip olmalarıdır. Ayrıca II. Dünya Savaşı'ndan 1997 Asya Krizi'ne kadar geçen süreçte ABD'nin bölgede artan hegemonyasının bölgedeki entegrasyon faaliyetlerinin gelişmesine ve kurumsallaşmasına engel teşkil etmesidir (Kargı & Karayılmazlar, 2007: 384-385). Batı Asya'daki entegrasyon girişimleri, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ve Güney Kafkasya'daki ülkeler arasında oluşturulan entegrasyonlardır. İlk bağımsızlık döneminde

bağımsızlıklarını kazanan ülkelerde fiyatların liberalizasyonu sonucu oluşan yüksek enflasyon, siyasi ve iktisadi nedenlerden dolayı bölgede ilişkilerin sürdürülmesini zorlaştırmış ve sonuç olarak bu ülkelerde üretimde düşüşe neden olmuştur (Pirimbayev & Ganiyev, 2010: 82).

Şanlı'ya göre; Sosyalist sisteminin çökmesi ve kapitalist sistemin egemenlik sahasının genişlemesiyle birlikte mallar, hizmetler ve sermaye akışlarının serbestlik kazanması, artan rekabet şartları ve serbest piyasa ekonomisi geçişin getirdiği zorluklar bu ülkelerin karşılaştığı başlıca sorunlardır. Ayrıca ekonomik açıdan bu ülkelerin sahip olduğu zengin yeraltı kaynaklarının ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisine rağmen, ülkeler arasındaki kalkınmışlık farklılıkları, ekonomik yapı ve teknoloji seviyesindeki dengesizlikler kısa vadede bölgede bir birliğin oluşmasını engellemektedir (Şanlı, 2008: 27-28). Ortadoğu'daki entegrasyon hareketlerinin gelişimi, İkinci Dünya Savaşı sonrasına dayanmaktadır. Ülkelerin girdiği çoğu hareketler entegrasyon niteliği taşımayıp genellikle ülkeler arası iş birliğine dayanmakta ve bu iş birlikleri ülkeler içişlerine müdahale etmemeyi telkin etmektedirler. De Albuquerque'ye (2016) göre, ekonomik entegrasyon eksikliği kısmen iki faktörden kaynaklanmaktadır: Arap güdümlü milliyetçi ekonomiler ve Mısır veya Suudi Arabistan gibi ülkelerin endişeleri olan küçük devletlerdeki siyasi elitler. En büyük endişe, örgüt aracılığıyla bölgeye hâkim olma arzusudur. 1970'lerde ve 1980'lerde, Orta Doğu'daki siyasi elit, kendi devletlerinde büyük ekonomik liberalizasyon, özelleştirme ve deregülasyon projelerine girmiş ve son yirmi yılda, Orta Doğu'daki çok sayıda devletin Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılmaları ticaretin daha fazla serbestleştirilmesini sağlamıştır. Rauch ve Kostyshak (2009), Latin Amerika ve Güney Avrupa ülkelerine kıyasla 1970 ile 2006 yılları arasında 'üç Arap dünyasının' İnsani Gelişim Endeksi'ni (İGE) oluşturan üç kategoride önemli ölçüde kazandığına dikkat çekiyor: hayat beklentisi, eğitim ve gelir (Grow, 2019: 3-4).

2.5.1.4.1. Avrasya Ekonomik Birliği (EAEU)

SSCB'nin 1991'de dağılması, Orta ve Batı Asya (Avrasya) coğrafyasında birtakım değişiklikler meydana getirmiştir (Hamzaoğlu, 2020: 465). 1991 yılının 19 Ağustos'unda Estonya Parlamentosu ve 24 Ağustos'unda Ukrayna Parlamentosu bağımsızlık kararı almış ve çok kısa bir süre içinde Rusya ve Kazakistan dışındaki bütün

cumhuriyetler bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. (Milliyet, Aralık 1991; Akt. Çapa, 2019: 3). Fakat, Rusya tarafından Avrupa devletlerinin kendi sömürge devletlerine uyguladığı ana ülkeye bağımlılık politikası, bağımsızlıklarını kazanan Kafkasya ve Orta Asya'daki devletlere uygulanmıştır. Rusya, bu devletlerin bağımlılığını sağlamak ve batılı ülkelerin yanında yer almasını engellemek amacıyla ekonomik, askeri ve siyasi iş birliği antlaşmaları imzalamışlardır. Nitekim Rusya ile bu devletlerle birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu (The Commonwealth of Independent States-CIS-BDT)'nu kurmuştur.

7-8 Aralık 1991 tarihlerinde Belarus Cumhuriyeti'nin başkenti Minsk şehri yakınlarında Belovejsk kasabasında Rusya Federasyonu, Belarus Cumhuriyeti ve Ukrayna Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından Belovejsk Antlaşması imzalanmıştır. 21 Aralık'ta Estonya, Baltık devletleri (Letonya, Litvanya, Estonya), Ukrayna ve Gürcistan hariç bütün eski Sovyet Cumhuriyetleri tarafından imzalanan anlaşma ile SSCB'nin varlığının sona erdiği ve yerine Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulduğu dünyaya duyurulmuştur. Topluluğun amaçları; üye ülkeler arasında siyasi ve askeri ilişkilerden ziyade ekonomi, çevre, insani, kültür ve diğer alanlarda iş birliği ve bütünleşmeyi amaçlamaktır. Askeri harcamaların azaltılması, nükleer ve kitle imha silahlarının yok edilmesi ve tam silahsızlanma amaçlanmıştır. Üye ülkeler arasındaki tartışmaların ve çatışmaların barışçıl yollarla topluluk çatısı altında çözülmesi hedeflenmiştir (Arslan, 2017). Eylül 1993'te BDT Devletlerinin Başkanları, malların, hizmetlerin, işgücünün, sermayenin serbest dolaşımına dayanan ortak bir ekonomik alan oluşturmak için ekonomik birliğin kurulmasına ilişkin bir anlaşma imzaladılar; koordineli para, vergi, fiyat, gümrük ve dış ekonomi politikasını ayrıntılandırmak; ekonomik faaliyeti düzenleme yöntemlerini bir araya getirmek ve doğrudan üretim ilişkilerinin gelişmesi için elverişli koşullar yaratmayı amaçlamışlardır. Entegrasyonu kolaylaştırmak için, dört ülkenin (Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya) ekonomik ve insani alanında entegrasyonun derinleştirilmesi anlaşması ve ilgili koordinasyon organlarının oluşturulmasıyla Egemen Cumhuriyetler Topluluğu'nun (Beyaz Rusya ve Rusya) oluşturulması Anlaşması 1995 yılında imzalandı. Dört ülkenin (Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya) Eyaletler arası Konseyi'nin kararı ile, Şubat 1999'da Tacikistan Cumhuriyeti, gümrük birliğinin tüm haklarına sahip bir katılımcı olarak kabul edilmiştir. Ekim 2000'de beş ülkenin (Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan)

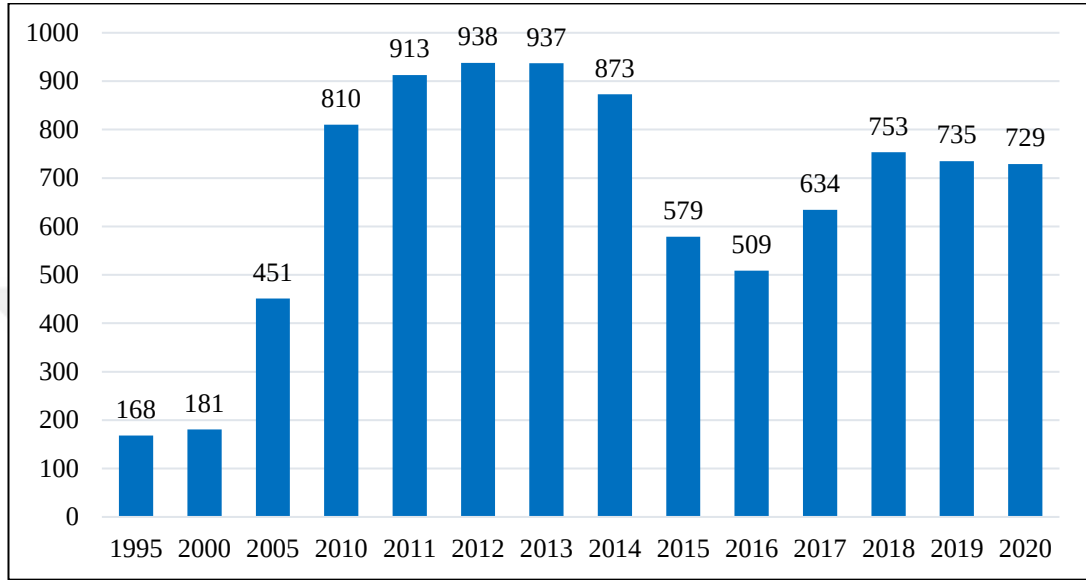
devlet başkanları, Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun oluşturulması konusunda bir anlaşma imzaladılar (<http://www.cisstat.com/eng/cis.htm> erişim tarihi:15/01/2021).

21. yüzyılın başlarında entegrasyon hareketleri konusunda birtakım değişikliklerin yaşanması, Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya devlet başkanlarının gümrük birliği konusunda daha ciddi adımlar atmalarına neden olmuştur. 2006 yılının haziran ayında Minsk'te yapılan zirvede gümrük birliğinin kurulmasına yönelik olarak tarafların mutabık kalması üzerine 2007 yılının Ekim ayında gümrük birliği anlaşması imzalanmıştır. Mevcut üç ülke gümrük birliğini yürütecek komisyonu kurup, 2008 ve 2009 yıllarında birliğin işlemesi için gerekli olan anlaşmaları imzalamışlardır. 2010 yılının başlarında ortak gümrük tarifelerinin yürürlüğe girmiş ve gümrük birliği komisyonu resmen göreve başlamıştır. Temmuz 2010'da gümrük birliği kanunu yürürlüğe girerken, Temmuz 2011'de üye ülkeler arasında sınır kontrolleri kaldırılmıştır. Aynı yılın kasım ayında üç üye ülkenin liderleri Avrasya Ekonomik Entegrasyon Deklarasyonu'nu yayımlamış ve 1 Ocak 2012 tarihinde üye ülkeler arasında bir ekonomik alan kurulacağı duyurulmuştur. 1 Temmuz 2012'de Gümrük Birliği Komisyonunun lağvedileceği ve yerine Avrasya Ekonomik Komisyonunun kurulacağı ifade edilmiş ve 1 Ocak 2015'te Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulması planlanmıştır (Avcu, 2014: 274-275).

29 Mayıs 2014 tarihinde Belarus, Kazakistan ve Rusya, Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması (EAEU)'nı imzalamıştır. 10 Ekim 2014'te Ermenistan'ın EAEU'ya Katılım Anlaşması, Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi'nin oturumunda Minsk'te imzalanmıştır. EAEU, malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımını sağlar, Antlaşma ve Birlik içindeki uluslararası anlaşmalarla belirlenen sektörlerde eşgüdümlü, uyumlu ve tek bir politika izlemektedirler. Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye devletler; Ermenistan Cumhuriyeti, Beyaz Rusya Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonudur. Birlik; üye devletlerin yaşam standartlarını yükseltmek amacıyla ulusal ekonomilerin kapsamlı bir şekilde geliştirilmesi, rekabet gücünün ve iş birliğinin artırılması ve istikrarlı kalkınmayı teşvik etmek için kurulmuştur (<http://www.eaeunion.org/?lang=en#about> erişim tarihi: 15/01/2021). Euro bölgesini oluşturan antlaşmanın aksine, EAEU antlaşmasında Euro da olduğu gibi ortak bir para birimi üzerine herhangi bir anlaşma yoktur. Yönetim şeması; Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi üye ülkelerin devlet başkanlarından oluşur. Avrasya

Hükümetler arası Konsey, üye ülkelerin hükümet başkanlarından oluşur. Ekonomi Komisyonu üye ülkelerin hükümet başkan yardımcılarında oluşur. EAEU Mahkemesi yargı organı olarak hizmet vermektedir (Potters, 2021).

Şekil 20: Avrasya Ekonomik Birliği Ticaret Hacmi (Milyar ABD Doları)

Kaynak: (<https://www.statista.com/statistics/1087234/eaau-trade-volume/> erişim tarihi: 07/09/21) ve UNCTAD Stat verilerinden derlenmiştir.

Şekil 20’de Avrasya Ekonomik Birliği (EAEU)’nin 1995-2020 yılları arasında seçilen yıllardaki ticaret hacmi verilmiştir. 1995-2013 yılları arasında geçen süreçte ticaret hacminde önemli gelişmeler olduğu Şekil 20’de anlaşılmaktadır. Verilen yıllarda birliğin ticaret hacminin 2012 yılında 938 milyar dolar ile zirveye çıktığı ve 2014’te Rusya’ya uygulanan uluslararası yaptırımların etkisiyle 2016 yılında 509 milyar dolarlık ticaret hacmi döneminin en kötü performansını sergilediği görülmektedir. 2017 yılından itibaren başlayan toparlanma süreci, 2019 yılının son çeyreğinde ortaya çıkan ve dünyayı etkisi altına alan Çin kaynaklı Korona virüs salgınının ülkeleri tam kapanmaya sevk etmesi Avrasya Ekonomik Birliği’ni de olumsuz etkilemiştir.

2.5.1.4.2. Ekonomik İş Birliği Örgütü (ECO- EİT)

Ekonomik İş birliği Örgütü (Economic Cooperation Organization -ECO), 1985

yılında Türkiye, Pakistan ve İran tarafından üye devletler arasında ekonomik, teknik, mali ve kültürel iş birliğini teşvik etmek hükümetler arası amacıyla bölgesel bir örgüt olarak kurulmuştur. Mevcut durumda; kurucu üyelere ek olarak Azerbaycan, Tacikistan, Afganistan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan olmak üzere on üyesi vardır (Ali & Mujahid, 2015: 14032). ECO, tarihsel olarak 1964 yılında Türkiye, Pakistan ve İran tarafından kurulan Kalkınma için Bölgesel İş birliği (Regional Cooperation for Development- RCD)'ne dayanmaktadır. RCD, ekonomik, kültürel ve teknik alanlarda projeler hayata geçirmeyi başarmıştır. İki kutuplu dünya düzeninin sürdüğü bu yıllarda ekonomik gelişmeyi sağlamak ve yaşam standartlarının yükseltilmesi amacıyla tarihsel, kültürel, coğrafi ve dini bağların üye ülkeler arasında yakın iş birliği için yoğun çaba harcanmıştır. İran'da meydana gelen İslam Devrimi'nden sonra 1979'da faaliyetleri durdurulmuş ve örgüt 1980 yılında tamamen dağılmıştır. RCD'nin dağılmasından yaklaşık beş yıl sonra 1985 yılında bölgesel iş birliğinin ve entegrasyonun öneminin farkında olan teşkilatın kurucuları, teşkilatı tekrar aktifleştirmeye karar vermiş, ancak teşkilatın ismini Ekonomik İş birliği Teşkilatı (EİT) olarak değiştirmişlerdir. Teşkilat, üç kurucu üyenin dışışleri bakanlarının İslamabad'da yapılan olağanüstü bir toplantı sırasında İzmir Antlaşması'nın aslına ek bir değişiklik protokolü imzalamış ve 1990 yılında teşkilatı etkin hale getirmişlerdir (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), 2012: 36-37).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan eski Sovyet Cumhuriyetleri yani Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Afganistan 1992 yılında ECO/EİT'e katılmışlardır (www.eco.int/general_content/86055-Hstory.html?t=General-content erişim tarihi: 16/01/2021). ECO yönergeleri uyarınca, tüm üye devletler, bölge içi ticareti ve bölgenin küresel pazarlarla aşamalı entegrasyonunu teşvik etmek için tarife ve tarife dışı engelleri kademeli olarak kaldırmak veya azaltma taahhüdü vermişlerdir. 512 milyon (2020) nüfusa sahip bölge, toplam dünya nüfusunun yaklaşık %6,5'ini oluşturmaktadır. Bölge, Rusya, Çin, Hint Okyanusu, Basra Körfezi ve Hazar havzası ile çevrili hayati bir jeopolitik konuma sahiptir. Bu bölgenin stratejik önemi, petrol, doğalgaz ve maden kaynakları rezervleri bakımından zengin olmasıdır. 20. yüzyılın başından beri, ECO üye devletlerinden biri olan Azerbaycan, önde gelen petrol üreticisidir. Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan da devasa petrol, doğalgaz ve kömür rezervlerine sahiptir.

İran, dünyanın en büyük doğal gaz kaynaklarına ve küresel olarak dördüncü en büyük ham petrol üreticisine sahip olduğu bilinmektedir. Jeostratejik konumu nedeniyle, ECO toplu olarak ve üye ülkeleri bireysel olarak bu grup arasında diğer bölgesel ve uluslararası ekonomik gruplarla önemli bir bağlantıya sahiptir. Bu on ülke, ortak din, kültür, tarihi ve ekonomik yakınlıklar ile karakterize edilir. Bu milletler aynı zamanda İslam Konferansı Teşkilatı (İİT) üyesidir (Ali & Mujahid, 2015: 14033). ECO'nun Merkezi Tahran'dadır. (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), 2012: 38). ECO bölgesinin toplam nüfus potansiyeli 504.2 milyon kişi ve bu miktar dünya nüfusunun yaklaşık % 6,5'ini oluşturmaktadır. ECO bölgesinin toplam GSYH'si 1.978 milyar dolar ve dünya GSYH'si içindeki payı %2,2'dir. GSYİH bakımından üye ülkelerin gelirleri incelendiğinde; ilk sırada Türkiye yer alırken ikinci sırada İran yer almakta ve en düşük gelire sahip ülke Kırgızistan'dır. Kişi başı GSYİH değerleri açısından Türkiye ve Kazakistan gelişmişlik seviyeleri en yüksek olan üyeler iken Afganistan ve Tacikistan gelişmişlik seviyeleri en düşük olan üyelerdir.

Tablo 9: ECO Dış Ticaret İstatistikleri (1994-2019) (Milyar Dolar)

	1994	2000	2005	2010	2012	2015	2019
İhracat	54.5	82.8	192.9	344.6	436.9	328.2	374.6
İthalat	55.6	92.4	215.4	352	428.6	376.1	392.6
Bölge içi ticaret	-	4 886	15 201	32 574	48 012	34 611	36 424
Hacim	110.1	175.2	408.3	696.6	865.5	704,3	767.2
Dünya Ticaretindeki Payı (%)	1,25	1,28	1,83	2,25	2,35	1,98	1,97
Denge	-1.2	-9.5	-22.5	-7.4	8.3	-47,9	-18

Kaynak: (Ali & Mujahid, 2015: 14038) ve UNCTAD verilerinden derlenmiştir.

Tablo 9'da ECO bölgesine ait dış ticaret verileri verilmektedir. Yaklaşık otuz altı yıllık süre içinde dış ticaret değerlerinin önemli ölçüde iyileştiği, ithalat ve ihracat değerlerinin en yüksek olduğu yıl baz alındığında yaklaşık sekiz kat arttığı gözlemlenmektedir. Bu, bölgeciliğin ve bölgeler arası ticaretin gerçek yansımasıdır. Tablo ayrıca, özellikle 1994, 2000, 2005, 2015 ve 2019 yıllarında, ithalatın değerine kıyasla ihracatın değerinin daha düşük olduğunu yansıtmaktadır. Ancak süreç itibarıyla örgütün sadece 2012 yılında dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Bölge içi ticaret açısından 2000'den 2005'e yıllık

ortalama %40'ın üzerinde, 2005'ten 2010'a yıllık ortalama olarak yaklaşık %23, 2010'dan 2012'ye yaklaşık %24'lük artış olurken, 2012'den 2015'e yıllık ortalama olarak %9'luk bir düşüş meydana gelmiştir. 2015'ten 2019'a yıllık ortalama %1,3'lük bir artış gözlenmektedir.

2.5.1.4.3. Arap Devletleri Ligi/ Arap Birliği (LAS)

Arap Devletleri Ligi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan örgütlerden biri olup kökü savaş esnasında Arapların birliğine ve beraberliğini sağlamaya yönelik görüşmelere dayanmaktadır. İngiltere ve Fransa mandası altında bulunan Arap devletleri savaş sonrasında bağımsızlıklarını elde etmeye yönelik yoğun çabalarını söz konusu olduğu bilinmekle beraber savaş, Arap milletleri arasında yeni ve bağımsız bir hayata yönelik umutları yeşertmiş ve birlik kurma fikrini güçlendirmiştir (Hourani, 2001: 413; Akt. Dönmez, 2015: 173). 22 Mart 1945 tarihinde Mısır'ın başkenti Kahire'de bir araya gelen Mısır, Irak, Lübnan, Suudi Arabistan, Suriye, Ürdün ve Yemen tarafından Arap Birliği kurulmuştur. İlerleyen süreçte 1953'te Libya; 1956'da Sudan; 1958'de Tunus ve Fas; 1961'de Kuveyt; 1962'de Cezayir; 1971'de BAE, Umman, Katar, Bahreyn; 1973'te Moritanya; 1974'te Somali; 1976'da Filistin Kurtuluş Örgütü; 1977'de Cibuti ve 1993'te Komorlar birliğe üye olmuşlardır. (1967'den 1990'a kadar Yemen bölünmüş bir ülke iken, iki rejim ayrı ayrı temsil edildi.) (<https://arab.org/directory-137/> erişim tarihi: 16/01/2021). Birlik Şartı'nın ikinci maddesinde birliğin amacı; Birlik, üye devletler arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesini, aralarındaki iş birliğini sağlamak ve bağımsızlıklarını ve egemenliklerini korumak için politikalarının koordinasyonunu ve Arap ülkelerinin işleri ve çıkarları ile genel endişeleri gidermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, amacı olarak üye devletler arasında, aşağıdaki konularda, Örgüt ve her bir devletin koşullarını göz önünde bulundurarak yakın işbirliğine sahiptir: Ticari ilişkiler, gelenekler, para birimi ve tarım ve endüstri sorunları dahil olmak üzere ekonomik ve mali işler; İletişim: Buna demiryolları, yollar, havacılık, navigasyon, telgraflar ve direkler dahil olmak üzere kültürel meseleler, vatandaşlık, pasaportlar, vizeler, kararların infazı ve suçluların iadesi; sosyal ilişkiler ve sağlık işleri (<https://www.refworld.org/docid/3ae6b3ab18.html> erişim tarihi: 16/01/2021). 1962 yılında Arap Devletleri Ligi'ne üye ülkeler tarafından Arap Ortak Pazarı (ACM)'nin kurulmasına yönelik anlaşma

imzalanmış, anlaşma 1964 yılında yürürlüğe girmiştir. 1977’de Libya ve 1980’de Moritanya ACM’ye katılmıştır (Nebioğlu, 1997: 83; akt. Özçelik, 2006: 122).

1976 yılında Arap Ligi'nin bir alt örgütü olarak kurulan ve ertesi yıl faaliyete geçen Arap Para Fonu (AMF), katılımcı üye ülkeler arasında ekonomik kalkınmayı artırmak için ödemeleri dengelemek ve ticareti teşvik etmeyi amaçlayan bir organizasyondur. Birleşik Arap Emirlikleri, Ürdün, Bahreyn, Tunus, Cezayir, Cibuti, Suudi Arabistan, Sudan, Suriye, Somali, Irak, Umman, Filistin, Katar, Kuveyt, Lübnan, Libya, Mısır, Fas, Mauritania, Yemen ve Komorlar’ı içeren 22 Ortadoğu ve Afrika ülkesinden oluşmaktadır (Kenton, 2018). Yaklaşık yetmiş beş yıldır faaliyet gösteren LAS, kurulduğundan bu yana ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlardan birincisi; Filistin meselesi olup, Arap milliyetçiliği ve İsrail’in Filistin topraklarını işgali sonucu ortaya çıkan düşmanlık üye ülkelerin kendi başlarına hareket etmeleri birlik ruhuna ve ortak hedeflere ulaşmada sıkıntılar meydana getirmiştir. İkinci sorun; üyelerin farklı siyasi rejimlere sahip olması ve bazı üyeler arasında yaşanan liderlik yarışı birliği zayıflamasına neden olmuştur. Üçüncü sorun; 1990 yılında Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesi üzerine birliğin müdahale etmemesi, 1990-91’de ortaya çıkan Körfez Krizi ve 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgal etmesi üzerine üyelerin bazılarının ABD’yi desteklemesi ve bazılarının da tepki göstermesi birliği iki parçaya ayırmıştır. Dördüncü sorun ise; Tunus’ta 18 Aralık 2010 tarihinde bir göstericinin kendisini yakması üzerine başlayan Arap Baharı, birçok Arap devletine sıçramış ve bazı totaliter/otoriter yönetimler yıkılmıştır. 18 Ocak 2011 tarihinde Yemen’de, 25 Ocak 2011 tarihinde Mısır’da, 26 Ocak 2011 tarihinde Suriye’de ve 17 Şubat 2011 tarihinde Libya’da ayaklanmalar çıkmıştır (Dönmez, 2015: 199-201). Birlik, Arap Baharı sürecinde etkisiz kalmıştır. Mevcut durumda Libya’da ve Suriye’de iç savaş devam etmektedir. 2018 yılı itibariyle Arap Ligi'nin 22 üyesi bulunmaktadır. Bunlar; Cezayir, Bahreyn, Komorlar, Cibuti, Mısır, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Moritanya, Fas, Umman, Filistin, Katar, Suudi Arabistan, Somali, Sudan, Suriye, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen’dir. Birliği dört gözlemci üyesi; Brezilya, Eritre, Hindistan ve Venezuela’dır. 2020 yılı verilerine göre Arap Devletleri Ligi, yaklaşık 1.5 trilyon dolarlık dış ticaret hacmine sahiptir ve dünya ticaret hacminin yaklaşık %4,2’sini oluşturmaktadır. İhracat hacminin dünya ihracat hacmi içindeki payı yaklaşık %4,4 iken ithalatının dünya ithalat hacmi içindeki payı yaklaşık %4’tür.

2.5.1.4.4. Körfez İş Birliği Konseyi (GCC- KİK)

Körfez İş Birliği Konseyi (GCC- KİK), 25 Mayıs 1981 yılının mayıs ayının 25’inde Basra Körfezi’ne kıyısı bulunan Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan, Umman BAE ve Bahreyn tarafından Abu Dabi’de kurulan bir bölgesel iş birliği örgütüdür. GCC, Basra Körfezine kıyısı bulunan ve ortak tarihi, coğrafi, kültürel, dini ve sosyal özelliklere sahip olan ülkeleri bir araya getiren bölgesel bir örgüttür (<https://disiliskiler.ktb.gov.tr/TR-199566/korfez-arap-ulkeleri-isbirligi-konseyi---kik.html> erişim tarihi:18/01/2021). İşbirliği Şartı’nda İşbirliği Konseyi’nin temel hedefleri: üyeler arasında işbirliği sağlamak için tüm alanlarda koordinasyon, entegrasyon ve karşılıklı bağlantı sağlamak; Arap halkları arasında çeşitli alanlarda hâkim olan ilişkileri, bağları ve işbirliği alanlarını derinleştirmek ve güçlendirmek; Ekonomik ve mali işler, Ticaret, gümrük ve iletişim, Eğitim ve kültür dahil olmak üzere çeşitli alanlarda benzer düzenlemeleri formüle etmek; sanayi, madencilik, tarım, su ve hayvan kaynakları alanlarında bilimsel ve teknolojik ilerlemeyi teşvik etmek; bilimsel araştırma yapmak; ortak girişimler kurmak ve özel sektörün işbirliğini teşvik etmek (<https://www.gcc-sg.org/en-us/AboutGCC/Pages/Primarylaw.aspx> erişim tarihi: 18/01/2021). Konseyin merkezi, Suudi Arabistan’ın başkenti Riyad’da bulunmaktadır.

Üye ülkeler nüfus ve GSYİH potansiyeli bakımında küçük ülkeler olarak görülse de kişi başı GSYİH bakımından gelişmiş ülkeler olarak değerlendirilebilir. Enflasyon oranları % olarak 1, 0 veya 0’ın altında seyretmektedir. Bu ülkelerin dış ticaret hacimleri çok yüksek olmasa da ihracat değerlerinin ithalat değerlerinin üzerinde olması nedeniyle dış ticaret fazlası elde etmektedirler. Ayrıca bu ülkelere önemli derecede sermaye girişi ve çıkışı olduğu söylenemez. GCC’nin dünya GSYH’si içindeki payı yaklaşık %1,87’dir. Dış ticaret hacmi bakımından dünya ticaret hacmi içindeki payı %3,4, dünya ihracat hacmi içindeki payı %3,9 ve dünya ithalat hacmi içindeki payı %2,9’dur. Bölge içi mal ticaretinin bölgenin toplam mal ticareti içindeki payı %11’dir. Bölge içi mal ticaretinin düşüklüğü, Konsey’in bölge içi ticaret akışını sağlamada başarısız olduğu söylenebilir.

2.5.1.4.5. Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN)

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından dünyanın çoğu bölgesinde sömürgeci devletler

mevcut konumlarını sürdürmeyi, koloniler ise bağımsızlıklarını kazanmaya yönelik eylemlere girişmiş ve bağımsız devletler de bağımsızlıklarını korumayı amaçlamışlardır. Nitekim Güneydoğu Asya da bu bölgelerden biridir. Bu bölgenin üç bağımsız devleti Malezya, Filipinler ve Tayland bölgedeki çatışmalardan kaçınmak ve bölgede istikrarı sağlamak amacıyla 1961 yılında bir araya gelerek ASEAN'ın temeli olan Güneydoğu Asya Birliği (Association of Southeast Asia- ASA)'ni kurmuşlardır. Ancak İngiltere'nin bu bölgeden çekilmesi ile üye devletler arasında çıkan toprak anlaşmazlıkları nedeniyle ASA varlığını sürdürememiştir (Pollard, 1970: 244; akt. Tunçarslan, 2019: 45).

Güneydoğu Asya Ulusları Birliği (Association of Southeast Asian Nations- ASEAN), 8 Ağustos 1967 tarihinde Malezya, Singapur, Filipinler, Tayland ve Endonezya tarafından Tayland'ın başkenti Bangkok'ta kurulmuştur. Bangkok Deklarasyonu olarak da bilinir. Anlaşmayı Endonezya Dışişleri Bakanı Adam Malik, Filipinler Dışişleri Sekreteri Narciso Ramos, Malezya Başbakan Yardımcısı Tun Abdulrazak, Tayland Dışişleri Bakanı Thanat Khoman ve Singapur Dışişleri Bakanı S. Rajaratnam ASEAN Kuruluş Bildirgesi'ni imzalamışlardır. ASEAN Kuruluş Bildirgesi'nde ASEAN'ın amaçları şu şekilde ifade edilmiştir: ekonomik, sosyal, kültürel, teknik, eğitim ve diğer alanlarda iş birliği gerçekleştirilmek ve adalet kavramına, hukuka ve Birleşmiş Milletler ilkelerine saygı çerçevesinde bölgesel barış ve istikrarı sağlamaktır (<http://www.mfa.gov.tr/guneydogu-asya-ulkeleri-birligi.tr.mfa> erişim tarihi: 19/01/2021). ASEAN, kurulduğu dönemde bölgesel anlaşmazlıkları ve Vietnam Savaşı'nın etkisiyle çatışmaların durdurulması ve istikrarın sağlanması amaçlanmıştır (Tunçarslan, 2019: 45). ASEAN'a üye ülkeler, yaklaşık 667 milyon nüfusa (2020), (ASEAN+3: 2.284 milyon) ve yaklaşık 3 trilyon dolarlık GSYH'ye (ASEAN+3: 23.364 milyar dolar) sahiptir. Bu bakımdan ASEAN, Güneydoğu Asya bölgesindeki en kapsamlı ve en eski entegrasyon girişimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurucu üyelerine ek olarak 1984 yılında Brunei, 1995 yılında Vietnam, 1997 yılında Laos ve Myanmar ve 1999 yılında Kamboçya ASEAN'a üye olmuşlardır (Kargı & Karayılmazlar, 2007: 389). ASEAN Diyalog Ortakları: AB, ABD, Kanada, Rusya, Çin, Japonya, Güney Kore, Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda'dır. Sektörel Diyalog ortakları: İsviçre, Norveç, Pakistan ve Türkiye'dir (<http://www.mfa.gov.tr/guneydogu-asya-ulkeleri-birligi.tr.mfa> erişim tarihi: 19/01/2021).

1976 yılında ASEAN'ın kurulmasından on yıl sonra imzalanan Bali Anlaşması ile

ASEAN üyeleri arasında siyasi, sosyal ve ekonomik iş birliğini geliştirmek ve bölgesel tercihli tarifeleri oluşturmayı amaçlamıştır (Özel İhtisas Komisyonu, 1995: 83). ASEAN, başlangıçta politik bir organizasyon olarak kurulmuş ve bölgedeki anlaşmazlıkları çözmeyi amaçlamıştır. 1976'daki Bali Zirvesi'nde, hedefler yukarıda bahsettiğimiz şekilde genişletilmiş ve ticaret ikinci planda kalmıştır. ASEAN devlet başkanları, 1992 yılında Asya ve Pasifik bölgesindeki uluslarla iş birliği yapmak, politika ve güvenlik konularında dış diyalog kurmanın farkına varmış ve bu sebeple aynı yıl Singapur'da düzenlenen 4. ASEAN Zirvesi'nde, birliğin rekabet avantajını arttırmak amacıyla bölgede bir serbest ticaret bölgesinin kurulmasını içeren Ekonomik İşbirliğini Geliştirme Çerçeve Anlaşması (AFTA) imzalanmıştır. AFTA üye ülkeler arasında tarifelerin on beş yıl içinde %5'in altına düşürülmesi amaçlanmış, ancak yeni üyelerin katılımı ile üyeler arasında tarifelerin 2000 yılına kadar düşürülmesi öngörülmüştür. 2000 yılında yeni katılan üyelere; altyapı, insan kaynaklarının gelişimi, bilgi ve iletişim teknolojileri ve bölgesel entegrasyon konularında yardımcı olmak amacıyla ASEAN Fonu kurulmuştur. Nitekim 2002 yılında aktif hale gelen AFTA, üye ülkeler arasında ticari engelleri ortadan kaldıran bir serbest ticaret anlaşmasından ziyade düşük tarife uygulamalarını amaçlayan bir tercihli ticaret anlaşması görünümüne sahipti (Angresano, 2004: 921; Akt. Kargı & Karayılmazlar, 2007: 389). Güneydoğu Asya'da Kuzey Kore tehdidi varlığı karşısında ASEAN; daha büyük bir bölgesel grup oluşturmak adına Çin, Japonya ve Güney Kore'yi de içeren bir bölgesel güç oluşturma eğilimine girmiştir. 2000 yılında Chiang Mai Anlaşması ile Çin, Japonya ve Güney Kore ASEAN'a (ASEAN+3)'a katılmışlardır (Owada, 2000; Akt. Kargı & Karayılmazlar, 2007: 389). Japonya, Güney Kore ve Tayvan uyguladıkları ihracata dönük sanayileşme hamleleri sayesinde hızlı bir sanayileşme sürecine girmiş; Singapur, Tayland ve Malezya hızlı bir şekilde sanayileşme sürecine giren ülkeler arasındadır. Ancak 1997'de Tayland'da ortaya çıkan ve çevre ülkelerde hızlı bir şekilde etkisini gösteren Güneydoğu Asya Krizi, ASEAN dahil bütün bölgeyi olumsuz etkilemiştir (Seyidoğlu, 2015: 309).

7-8 Ekim 2003 tarihinde Bali'de düzenlenen 9. ASEAN Zirvesi'nde ASEAN liderleri bir ASEAN Topluluğu kurulmasına yönelik fikir birliğine varmış ve 9-15 Ocak 2007 tarihleri arasında Cebu (Filipinler)'da düzenlenen 12. ASEAN Zirvesi'nde, 2015 yılına kadar bir ASEAN Topluluğu kurulmasını hızlandırmaya yönelik güçlü taahhütlerini teyit etmiş ve 2015 yılına kadar ASEAN Topluluğu Kuruluşunun

Hızlandırılmasına ilişkin Cebu Deklarasyonu'nu imzalamışlardır. ASEAN Topluluğu, ASEAN Siyasi Güvenlik Topluluğu, ASEAN Ekonomik Topluluğu ve ASEAN SosyoKültürel Topluluğu olmak üzere üç sütun üzerine inşa edilmesi ve her sütunun kendi taslağına sahip olması öngörülmüştür. (<https://asean.org/asean/about-asean/overview/> erişim tarihi: 19/01/2021). 21-22 Kasım 2015 tarihlerinde Kuala Lumpur (Malezya)'da gerçekleştirilen 27. ASEAN Liderler Zirvesi'nde, 1 Ocak 2016 tarihinden itibaren ASEAN Ekonomik Topluluğu'nun (AEC) faaliyete geçirilmesini öngören Kuala Lumpur bildirisi yayınlanmıştır. Örgüt tarihinde önemli bir adım olarak görülen bu aşama, 625 milyonluk bir coğrafyanın tek bir pazar ve üretim merkezi haline gelmesine imkân tanıyacağı düşünülmektedir (Çelik, 2019). AEC, ASEAN'ın kırk yıllık tarihinin bir dönüm noktasını oluşturmakta ve birliğin daha kurallı bir organizasyona evrilmesinde önemli bir aşamadır. AEC, ASEAN'ı daha rekabet edilebilir bir yapıya kavuşturma ve dinamik bir ekonomiye dönüştürmek amacıyla tek pazar aşamasının oluşturulması, hedeflenen sektörlerde bölgesel entegrasyonun geliştirilmesi, iş adamlarının ve işgücünün serbest dolaşımının sağlanması ve ASEAN'ın kurumsal bir kimlik kazanmasını içermektedir. Bir başka önemli nokta ise ASEAN üyeleri arasında ekonomik ve sosyal farklılıkları minimize etme yönünde yoğun bir şekilde sarf edilen çoğun çabalar (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2008: 5).

Bu amaçla oluşturulan tek pazar ile malların, hizmetlerin, sermayenin, işgücünün ve yatırımların serbest dolaşımını kapsamaları hedeflenmektedir. AFTA ile büyük oranda indirilen gümrük tarifelerinin tek pazar ile tamamen kaldırılması ve buna ilaveten tarife dışı engellerin kaldırılarak malların serbest dolaşımının sağlanması amaçlanmaktadır. Hizmetlerin serbest dolaşımı uygulamasında; hava taşımacılığı, eASEAN, sağlık ve turizm sektörlerine öncelik verileceği ifade edilmiştir. Yatırımların serbest dolaşımında; gerek bölge içindeki yatırımların hareketliliği ve gerekse de bölge dışından gelecek yatırımlar için uygun bir ortamın oluşturulması hedeflenmektedir. Sermayenin serbest dolaşımında; sermaye piyasalarının entegre edilmesi hedeflenmekle birlikte sermayeye tam serbestlik sağlanması düşünülmemektedir. Sermaye piyasası standartlarının uyumlu hale getirilmesi, bu alanda faaliyet gösteren kişilerin yetilerinin ve diplomalarının karşılıklı tanınması, serbestleşme sonucu oluşan riskler karşısında ülkelerin tedbir alması ve yine serbestleşme sonucunda meydana gelen faydalardan üye ülkelerin eşit oranda yararlanmasının sağlanması amaçlanmaktadır. İşgücünün serbest dolaşımı

uygulamasında ise; mal, hizmet ticareti ile beraber yatırım alanlarında işgücünün serbest dolaşımına yönelik düzenlemeleri, hükümleri içermektedir. Bahsi geçen kişilere yönelik olarak özel vize ve pasaportların hazırlanması, topluluğun ihtiyaç duyduğu insan gücünün yetiştirilmesi ve üye ülkeler arasında işgücü piyasası bilgi ağı oluşturulmasını içermektedir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), 2008: 5-6).

Tablo 10: Seçilmiş Yıllarda ASEAN İhracat- İthalat Değerleri ve Payları (Milyar ABD \$-%)

	İhracat	Pay (%)	İthalat	Pay (%)
1970	6,3	1,99	8,1	2,47
1980	71,9	3,50	65,6	3,13
1990	144,1	4,12	162,3	4,49
2000	430,2	6,66	380,6	5,72
2010	1.050,3	6,86	953,1	6,18
2015	1.167,0	7,04	1.097,8	6,56
2016	1.145,1	7,13	1.082,2	6,67
2017	1.316,3	7,41	1.258,8	6,99
2018	1.447,8	7,40	1.428,9	7,20
2019	1.423,7	7,48	1.392,8	7,22
2020	1.384,5	7,85	1.269,3	7,12

Kaynak: UNCTAD Stat Data Center

Tablo 10’da ASEAN’in seçilmiş yıllardaki ihracat-ithalat değerleri, dünya ihracat ve ithalatındaki payları verilmektedir. Seçilmiş yıllarda ASEAN’in ihracat-ithalat değerleri ve bunların payları incelendiğinde, ASEAN’in kurulduğundan bu yana büyük gelişme gösterdiği ve dünya ticaretinden önemli bir pay aldığı söylenebilir. ASEAN, Güneydoğu Asya bölgesinde yarattığı ticaret değeri ile gerek kendi bölgesinde ve gerekse de küresel ticaret üzerinde etkili olabilecektir.

Tablo 11’de ASEAN grup içi ve grup dışı mal ticareti değerleri ile toplam mal ticareti içindeki payları verilmiştir. Tablo 11’deki veriler incelendiğinde ASEAN’in toplam mal ticaretinin yaklaşık %80’inin dünyanın geri kalanına yapılan mal ticaretinden oluştuğu söylenebilir. Yıllar bazında bakıldığında grup içi ticaret düşerken grup dışı ticarete artış gözlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında ASEAN’in özellikle grup içi ticaretten çok dünyanın geri kalan ülkelerle olan ticari ilişkilere yoğunlaştığı söylenebilir.

Tablo 11: ASEAN Grup İçi ve Grup Dışı Mal Ticareti (Milyar ABD \$)

	Toplam Mal Ticareti	Grup İçi Mal Ticareti	Grup İçi Mal Ticaretinin payı (%)	Dünyanın Geri Kalanına Mal Ticareti	Dünyanın geri kalanına Mal Ticaretinin payı (%)
1995	321,2	76,1	23,70	245,1	76,30
2000	426,7	94,8	22,21	331,9	77,79
2005	655,2	159,5	24,36	495,6	75,64
2010	1.054,1	257,8	24,46	796,3	75,54
2015	1.173,4	282,6	24,09	890,8	75,91
2016	1.151,1	270,3	23,49	880,7	76,51
2017	1.315,8	304,9	23,18	1.010,9	76,82
2018	1.444,7	339,8	23,52	1.104,8	76,48
2019	1.411,0	320,6	22,73	1.090,4	77,27
2020	1.395,6	289,5	20,74	1.106,1	79,26

Kaynak: UNCTAD Stat Data Center

2.5.1.4.6. Güney Asya Bölgesel İş Birliği Topluluğu (SAARC)

SAARC'ın kuruluşunun tarihsel arka planına baktığımızda, Güney Asya'da birlik kurmaya yönelik ilk fikirler İkinci Dünya Savaşı'na kadar uzanmaktadır. Birlik kurmaya yönelik ilk fikirler Nisan 1947'de Yeni Delhi'de düzenlenen Asya İlişkileri Konferansı, Mayıs 1950'de Filipinler'de Baguio Konferansı ve Nisan 1954'te Sri Lanka'da düzenlenen Colombo Güçler Konferansı'nda tartışılmıştır. 1970'li yılların sonlarında Bangladeş, Butan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka'yı da içeren yedi Güney Asya ülkesi, bir ticaret bloğu oluşturma ve Güney Asya halkının dostluk, güven ve anlayış ruhu içinde birlikte çalışması için bir platform sağlama konusunda anlaşmışlardır. SSCB'nin Afganistan'a müdahalesinden sonra, Güney Asya'da güvenlik hızlı bir şekilde bozulmaya başlamış ve birliği kurmaya yönelik çabalar 1979'da hızlandırılmaya başlanmıştır. Güney Asya BM temsilcileri arasında Eylül 1979'dan 1980'e kadar New York'taki BM Genel merkezinde Bangladeş başkanlığındaki bir dizi diplomatik istişareden sonra, bir çalışma belgesi taslağı hazırlaması kararlaştırılmıştır. 1981'de Colombo'da bir araya gelen Güney Asya ülkelerinin dışişleri sekreterleri bölgesel iş birliği için beş geniş alan belirleyen komite görevlendirmiş ve sonraki yıllarda bu belirlenen alanlara yeni alanlar eklenmiştir. 1983'te Dışişleri Bakanları tarafından Dakka'da düzenlenen uluslararası konferans, yedi ülkenin dışişleri bakanları Güney Asya Birliği Bölgesel İş birliği Deklarasyonu'nu

(SAARC) kabul ettiler, tarım; kırsal gelişim, telekomünikasyon; meteoroloji ve sağlık ve nüfus faaliyetleri gibi iş birliği alanlarında anlaşmışlardır. Birlik resmi olarak Dakka'da kurulmuştur. İlk SAARC zirvesi, 7-8 Aralık 1985'te Dakka'da Bangladeş Devlet Başkanı Hüseyin Ershad'ın ev sahipliğinde düzenlenmiştir (https://en.wikipedia.org/wiki/South_Asian_Association_for_Regional_Cooperation#_Historical_background erişim tarihi: 21/01/2021). Güney Asya bölgesel iş birliği Topluluğu (South Asian Association for Regional Cooperation – SAARC), 8 Aralık 1985 tarihinde Bangladeş, Butan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka tarafından Dakka'da SAARC Şartı'nın imzalanmasıyla kurulmuştur.

SAARC Şartı'nın 1. maddesinde topluluğun hedefleri şunlardır: Güney Asya halklarının refahını artırmak ve yaşam kalitelerini iyileştirmek; Bölgede ekonomik büyümeyi, sosyal ilerlemeyi ve kültürel gelişmeyi hızlandırmak ve tüm bireylere onurlu yaşama ve potansiyellerini tam olarak gerçekleştirme fırsatı sağlamak; Güney Asya ülkeleri arasında kolektif özgüveni teşvik etmek ve güçlendirmek; Ekonomik, sosyal, kültürel, teknik ve bilimsel alanlarda aktif işbirliğini ve karşılıklı yardımı teşvik etmek; Karşılıklı güvene, birbirlerinin sorunlarının anlaşılmasına ve takdir edilmesine katkıda bulunmak; Diğer gelişmekte olan ülkelerle işbirliğini güçlendirmek; Ortak çıkarlarla ilgili konularda uluslararası forumlarda kendi aralarındaki işbirliğini güçlendirmek; Benzer amaç ve amaçlara sahip uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla işbirliği yapmak (<https://www.saarc-sec.org/index.php/about-saarc/saarc-charter> erişim tarihi: 21/01/21). Madde 2'de yapılan iş birliği çerçevesinde üye ülkeler; egemen eşitlik, toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlık, diğer Devletlerin içişlerine karışmama ve karşılıklı yarar ilkelerine saygı duyulması gerektiği ifade edilmiştir. SAARC'ın iş birliği alanları; İnsan Kaynakları Geliştirme ve Turizm, Tarım ve Kırsal Kalkınma, Çevre, Doğal Afetler ve Biyoteknoloji, Ekonomi, Ticaret ve Finans, Sosyal işler, Bilgi ve Yoksulluğun Azaltılması, Enerji, Ulaşım, Bilim ve Teknoloji, Eğitim, Güvenlik ve Kültür ve Diğerleri. Avustralya, Çin, Avrupa Birliği, İran, Japonya, Kore Cumhuriyeti, Mauritius, Myanmar ve Amerika Birleşik Devletleri gözlemci olarak katılmaktadırlar (<https://www.drishtiias.com/important-institutions/drishti-specials-important-institutions-international-institution/South-asian-association-for-regional-cooperation-saarc> E.T. 21/ 01/21).

2.5.1.4.7. Asya-Pasifik Ticaret Anlaşması (APTA)

Asya-Pasifik Ticaret Anlaşması (The Asia-Pacific Trade Agreement- APTA), bölgedeki en eski tercihli ticaret anlaşmalarından biridir. 1975'te Bangkok Anlaşması olarak imzalanmıştır ve UNESCAP (United Nations Economic And Social Commission For Asia And The Pacific: Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik için ekonomik ve sosyal komisyonu) bölgesindeki tüm gelişmekte olan ülkelere üyeliğe açıktır. Mevcut üyeler; Bangladeş, Çin, Hindistan, Lao Demokratik Halk Cumhuriyeti, Kore Cumhuriyeti ve Sri Lanka'dır. Moğolistan'ın katılımı Ekim 2013'te tamamlanmış ve 2020'de tam üye olarak kabul edilmiştir (Ratna & Cho, 2016: 3). APTA, 1 Eylül 2006'dan itibaren Bangkok Anlaşması'nın yeniden revize edilmiş halidir. APTA'nın amacı; karşılıklı ticareti teşvik etmek ve sürdürmek, üye ülkeler arasında ekonomik işbirliğini geliştirmektir (apeda.gov.in>apedawebsite erişim tarihi: 22/01/2021). Anlaşmanın 11. maddesinde anlaşmanın kapsamı; ham, yarı mamul ve mamul formdaki mallar dahil tüm ürünleri içermektedir (<http://www.eximguru.com/exim/trade-agreement/asia-trade-agreement.aspx> erişim tarihi: 22/01/2021). APTA'nın kurumları; Bakanlar Konseyi, Daimî Komite ve Sekretaryadan oluşmaktadır. Bakanlar Konseyi, en yüksek karar verme yetkisini temsil eder. Anlaşmanın gelecekteki müzakere gündemine ilişkin genel politika yönlendirmesinin yanı sıra Anlaşmanın uygulanmasının denetimi ve koordinasyonunu sağlar. Konsey en az iki yılda bir toplanır, İlk oturum 2 Kasım 2005'te Pekin (Çin)'de, ikinci oturum 26 Ekim 2007'de Goa (Hindistan)'da ve üçüncü oturum 22 Ekim 2009'da Güney Kore'nin başkenti Seul'de yapılmıştır. APTA, Daimî Komite tarafından yönetilir. Her katılımcı devlet, bu görevi yerine getirmekten sorumlu ulusal ve alternatif bir odak noktası belirler. Sekreteryas, APTA'nın Sekreterliği olarak görev yapmaktadır (https://en.wikipedia.org/wiki/Asia-Pacific_Trade_Agreement erişim tarihi: 22/01/21). Mal, hizmet ihracatı ve ithalatı, dünya mal, hizmet ihracatı ve ithalatının yaklaşık %16'sına, toplam mal ve hizmet hacmi dünya mal ve hizmet hacminin %14'üne tekabül etmektedir.

2.5.1.4.8. Asya Kıtasındaki Diğer İktisadi Entegrasyonlar

Asya kıtasında oluşturulan ekonomik entegrasyonlardan biri Doğu Asya Ekonomik

Birliği (East Asia Economic Caucus/Group- EAEC/EAEG)'dir. EAEC'nin amacı; Doğu Asya'da ekonomik iş birliğini geliştirmek, serbest ticareti arttırmak ve korumak, ekonomik büyümei hızlandırmak, çok taraflı ticaret sistemine katkıda bulunmak ve bölgede ekonomik istikrarı sağlamaktır. EAEC, 1990 yılında başlangıçta ekonomik sorunları tartışmak üzere bir forum olarak Perdana Menteri'nin öncülüğünde kurulmuştur. ASEAN üyelerine ek olarak Çin, Japonya, Güney Kore, Hong Kong ve Tayvan'ın da katılımı ile bir ekonomik iş birliği olarak düşünölmüşse de bir ticaret bloğuna dönüşmemiştir (Kargı & Karayılmazlar, 2007: 391).

Asya kıtasındaki diğer ekonomik entegrasyonlardan biri Pasifik Adaları Forumu'dur. Pasifik Adaları Forumu, bölgenin önde gelen siyasi ve ekonomik politika organizasyonudur. 1971 yılında kurulan organizasyon 18 üyeden oluşmaktadır: Avustralya, Cook Adaları, Mikronezya Federal Devletleri, Fiji, Fransız Polinezyası, Kiribati, Nauru, Yeni Kaledonya, Yeni Zelanda, Niue, Palau, Papua Yeni Gine, Marshall Adaları Cumhuriyeti, Samoa, Solomon Adalar, Tonga, Tuvalu ve Vanuatu. Pasifik Adaları Forumu, hükümetler arasında iş birliğini teşvik ederek, uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaparak ve üyelerinin çıkarlarını temsil ederek bunu başarmak için çalışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında forum bir iktisadi entegrasyon hareketi değil bir iş birliği hareketidir. Forum, 1989'dan beri Bakanlar düzeyinde önemli Diyalog Ortaklarıyla yıllık bir toplantı düzenlemektedir. Forum şu anda 18 diyalog ortağını tanımaktadır: Kanada, Çin Halk Cumhuriyeti, Küba, Avrupa Birliği, Fransa, Almanya, Hindistan, Endonezya, İtalya, Japonya, Kore Cumhuriyeti, Malezya, Filipinler, İspanya, Tayland, Türkiye, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri (<https://www.forumsec.org/who-we-arepacific-islandsforum/> erişim tarihi: 24/01/2021).

Asya ve Pasifik bölgesinde yer alan ve 1983 yılında yürürlüğe giren Asya kıtasındaki başka bir iktisadi entegrasyon ise Avustralya Yeni Zelanda Yakın Ekonomik Anlaşması (ANZCERTA)'dır. Avustralya'nın ikili anlaşmalarının ilki ve dünyanın en açık ve başarılı serbest ticaret anlaşmalarından biri olarak görölmektedir. ANZCERTA, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) tarafından, tarım ürünleri ve hizmetler de dahil olmak üzere, hemen hemen tüm Trans-Tasman mal ticaretini ve çok çeşitli ticaret konularını kapsayan bir model serbest ticaret anlaşması olarak kabul edilmektedir (<https://www.austrade.gov.au/Australian/Export/Free-Trade-Agreements/ANZCERTA> erişim tarihi: 24/01/2021). ANZCERTA'nın hedefleri: Avustralya ve Yeni Zelanda

arasındaki daha geniş ilişkiyi güçlendirmek, Yeni Zelanda ve Avustralya arasındaki serbest ticaretin karşılıklı yarar sağlayacak şekilde genişletilmesi yoluyla üye devletler arasında daha yakın ekonomik ilişkiler geliştirmek, Avustralya ve Yeni Zelanda arasındaki ticaretin önündeki engelleri, mutabık kalınan bir zaman çizelgesi altında ve minimum kesinti ile kademeli ve aşamalı bir şekilde ortadan kaldırmak, Adil rekabet koşulları altında Yeni Zelanda ve Avustralya arasındaki ticareti geliştirmektir (<https://www.dfat.gov.au/trade/agreements/in-force/anzcerta/Pages/australia-new-zealand-closer-economic-relations-trade-agreement#about> erişim tarihi: 24/01/2021).

Melanezya Spearhead Grubu (The Melanesian Spearhead Group- MSG), 17 Temmuz 1986'da Papua Yeni Gine, Solomon Adaları ve Vanuatu başbakanlarının yanı sıra Kanak Sosyalist Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLNKS) cephesinin bir temsilcisinin katıldığı goroka, Papua Yeni Gine'de düzenlenen gayri resmi bir toplantıda kurulmuştur. Hükümet başkanları açılış toplantılarında FLNKS'nin Yeni Kaledonya'daki siyasi bağımsızlık davası da dahil olmak üzere ortak çıkarları ilgilendiren alt-bölgesel meselelere öncülük etmede ortak tutum ve dayanışmanın önemli olduğu konusunda fikir birliğine varmış ve iki yıl sonra, Melanezya'daki Bağımsız Devletler Arasında MSG Anlaşmalı İş birliği İlkeleri, 14 Mart 1988'de Port Villa, Vanuatu'da kurucu MSG Üyeleri olan Papua Yeni Gine, Solomon Adaları ve Vanuatu tarafından imzalanmıştır. FLNKS, 1989 yılında ve Fiji, MSG Ticaret Anlaşması'nın (MSGTA) imzalanmasının ardından 1996 yılında Üye olarak kabul edilmiştir. Timor Leste ve Endonezya Cumhuriyeti, 2011 yılında Gözlemci olarak katılmış, daha sonra 2015 yılında Endonezya Cumhuriyeti, Endonezya'nın beş Melanezya Eyaletini temsil eden ortak üyelik statüsü verilmiş ve Batı Papua için Birleşik Kurtuluş Hareketi bir gözlemci olarak kabul edilmiştir. MSG başkanlığı iki yılda bir üyeler arasında değişir (<https://www.msgsec.info/about-msg/> erişim tarihi: 24/01/2021). Dünya ticareti içindeki payı %1'in altındadır.

Asya kıtasında başka bir entegrasyon hareketi de Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (BKEO; İngilizce: Regional Comprehensive Economic Partnership, kısaca RCEP) olarak bilinen Asya-Pasifik bölgesinde yer alan ASEAN+3, Avusturalya ve Yeni Zelanda arasında imzalanan bir serbest ticaret anlaşmasıdır. RCEP sahip olduğu 2.3 milyar insan ve yaklaşık 25 trilyon dolar toplam GSYİH ile dünya nüfusunun ve GSYH'sinin yaklaşık % 30'unu oluşturmakta ve bu onu en büyük ticaret bloku yapmaktadır. Ayrıca yüksek, orta ve düşük gelirli ülkelerin bir karışımından

oluşmaktadır. Anlaşma, 2011 yılında Bali’de düzenlenen ASEAN Zirvesi’nde tasarlanmış ve müzakereler 2012 yılında Kamboçya’da düzenlenen ASEAN Zirvesi’nde müzakerelere başlanmıştır. 15 Kasım 2020 tarihinde Vietnam’da düzenlenen Sanal ASEAN Zirvesi’nde imzalanan anlaşmanın iki yıl içinde üye ülkeler tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesi beklenmektedir (<https://tr.wikipedia.org/> erişim tarihi: 24/01/2021). Anlaşma; ticaret, hizmetler, yatırımlar, e-ticaret, telekomünikasyon, fikri mülkiyet hakları ve telif hakları gibi alanları kapsamaktadır. Ayrıca Anlaşma; anlaşmaya taraf 15 ülke arasındaki gümrük vergilerinin gelecek yıllarda kademeli olarak azaltılması, belirlenecek ortak ticaret kuralları ile ticaretin kolaylaştırılması, tarife dışı engellerin kaldırılması, lojistik kolaylaştırmalar gibi uygulamalarla grup ülkeleri arasında ticaretin etkinleştirilmesini amaçlamaktadır (TC. Ticaret Bakanlığı, 2020).

Trans Pasifik Ortaklık Anlaşması (Trans Pacific Partnership Agreement (TPPA)), Pasifik kıyılarında yer alan ABD, Japonya, Meksika, Kanada, Peru, Şili, Malezya, Singapur, Brunei, Yeni Zelanda, Vietnam ve Avusturalya arasında imzalanan bir ticaret anlaşmasıdır (<https://tr.wikipedia.org/> erişim tarihi: 24/01/2021). Anlaşma, beş yıllık bir müzakere sürecinden sonra on iki ülke arasında uzlaşmanın sağlanmasıyla 5 Ekim 2015 tarihinde sonuçlanmış ve 5 Kasım 2015 tarihinde Kamuoyu ile paylaşılmıştır. Bu on iki ülke dünya ekonomisi ve ticaretinin yaklaşık %40’ını oluşturmaktadır. Ayrıca anlaşma ile aralarındaki ticareti serbestleştirmek ve küresel üretim zinciri için gerekli olan ticaret ve yatırım kurallarını oluşturmaya çalışmaktadırlar. Anlaşma esas olarak üyeler arasında bir serbest ticaret alanı oluşturmaya yöneliktir. İçerik itibariyle anlaşma, klasik ve sanayi ürünlerinde tarifelerin ve bazı kısıtlamaları kaldırmaya yönelik bir anlaşma değildir. Zira TPPA; yatırımlar, mali hizmetler, e-ticaret, çevre standartları ve KOBİ’lere kadar varan düzenlemeleri içermektedir (Akman, 2015: 1-2). Sedat Aybar (2020)’a göre TPPA; ABD’ye siyasi ve ekonomik olarak daha yakın olan ülkeleri ticaret ve yatırımlar ekseninde bir araya getirmek ve 1973’ten beri uygulanan ve Washington Uzlaşısı olarak bilinen global ekonomik politikalara yeni bir ivme kazandırmak için oluşturulmuştur. (Aybar, 2020). Barack Obama döneminde imzalanan bu anlaşma ABD’nin 45. Başkanlık seçimi sürecinde 45. Başkan adaylarından biri olan Donald Trump tarafından bir felaket olarak nitelendirilmiştir. Trump, seçim sürecinde başkanlık seçimlerini kazandığında ABD’nin TPP’den çekileceğini vadetmiştir. Nitekim 8 Kasım 2016 tarihinde seçimi kazanan Trump, başkanlığının üçüncü gününde ABD’yi Trans-Pasifik Ortaklığı’ndan

eken bir icra emri imzalamıştır. Trump'ın amacı, TPP'den tamamen çekilmek değildi, o anlaşmanın kendisinin istediği ve ABD'nin çıkarlarına uygun olacak şekilde yeniden müzakere edilmesini istiyordu. Nitekim bu niyetini 28 Ocak 2018 tarihinde İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nda TPP anlaşmasının yeniden müzakere edilmesi halinde anlaşmaya taraf olabileceklerini açıklamıştır (Taylor, 2018). ABD'nin TPP'den çekilmesinin ardından diğer on bir ülke anlaşmanın ismini Trans-Pasifik Ortaklığı için Kapsamlı ve İlerici Anlaşma (Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership-CPTPP) olarak değiştirmişlerdir. 20 Ocak 2021 tarihinde ABD başkanlığını Trump'tan devralan Joe Biden, Trump tarafından iptal edilen uluslararası anlaşmalara ve örgütlere yeniden katılabileceğinin sinyalini vermiştir.

2.5.2. Küresel İktisadi Entegrasyonlar

Bu grupta yer alan ekonomik entegrasyonlar, belli bir coğrafi bölge ile sınırlı olmayıp siyasal ideoloji, din, ırk, savunma ve ekonomi gibi ortak özellikler üzerine kurulan entegrasyonlardır (ınar, 2004: 30; Seyidoğlu, 2015: 312). Bir ırk baz alan entegrasyon şekline Arap Devletleri Ligi'ni, din esasına dayanan entegrasyon şekline İslam İş Birliği Teşkilatı'nı, savunma konusunda NATO'yu, Siyasal ideoloji bazında SSCB'yi, ekonomi alanında G-20, G-8, OECD vb. rnek verilebilir. Elbette yukarıda bahsedilen alanlarda meydana gelen entegrasyonlar daha çok bölgesel nitelikte oluşmaktadır. Küresel alanda meydana gelen entegrasyonlar iki elin parmağını geçemeyecek kadardır ve bunların çoğu ekonomi niteliklidir.

2.5.2.1. Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği rgt (OECD)

Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği rgt (Organisation for Economic Cooperation and Development-OECD), 1961 yılında, 14 Aralık 1960 tarihli Paris Sözleşmesi'ne dayanılarak kurulan coğrafi bölge esasına dayanmayan uluslararası bir örgüttür. OECD yeleri; Avusturya, Avustralya, Belçika, Kanada, şili, Kolombiya, Kosta Rika, ek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Letonya, Litvanya, Lüksenburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovak

Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'dir. Kosta Rika, 25 Mayıs 2021 tarihinde OECD'ye olmuştur. Bugün OECD 38 üye devlet ile Kuzey ve Güney Amerika, Avrupa, Asya ve Pasifik bölgelerini kapsayan niteliktedir. OECD'nin faaliyet alanlarına baktığımızda: Tarım ve balıkçılık; Kimyasal güvenlik ve biyogüvenlik, Rekabet; Kurumsal Yönetim, Yolsuzluk ve bütünlük; Geliştirme, Dijital; Ekonomi, Eğitim; İş, Çevre; Finansman, Yeşil büyüme ve sürdürülebilir kalkınma; Sağlık, Sanayi ve girişimcilik; Yenilikçilik, Sigorta ve emeklilik; Yatırım; Göç; Kamu yönetimi; Bölgesel, kırsal ve kentsel gelişme; Düzenleyici reform; Bilim ve Teknoloji; Sosyal ve refah sorunları; Vergi ve Ticarettir (<https://www.oecd.org/> erişim tarihi: 25/01/2021).

OECD Sözleşmesi'nin 1. Maddesinde OECD'nin amaçları şu şekilde ifade edilmiştir: *“Sürdürülebilir ekonomik büyümeyi desteklemek; İstihdamı arttırmak; Yaşam standartlarını yükseltmek; Finansal istikrarı sağlamak ve korumak; Diğer ülkelerin ekonomik gelişmelerine yardımcı olmak; Uluslararası yükümlülöklere uygun şekilde çok taraflı, ayrımcı olmayan, dünya ticaretinin gelişmesine katkıda bulunmak”*tır (https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Menu/68/Ekonomik-İsbirligi-Ve-Kalkinma-Orgutu-_oecd_ erişim tarihi: 25/01/2021). Bilindiğı üzere, OECD'nin tarihi geçmişİ, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra enkaz haline dönen Avrupa ekonomilerini yeniden ayağı kaldırmak için ABD tarafından Marshall yardımları kapsamında yapılan yardımların koordinasyonunu ve yönetimini üstlenmek amacıyla kurulan Avrupa İktisadi İş Birliğı Örgütü (Organization of the European Economic Cooperation-OEEC)'ne dayanmaktadır. Avrupa ekonomilerinin kısa sürede toparlanıp gelişmesine girmesiyle OEEC'nin görevi sona ermiştir. Fakat günün şartlarında “Soğuk Savaş”ın devam etmesi birlik ve beraberliğı zorunlu kılmıştır. Bu nedenle OEEC tasfiye edilmemiş tersine ABD, Kanada ve Türkiye dahil olmak on yedi Avrupa ülkesinin katılımı ile 1961 yılında OECD'ye dönüştürölmüştür (Seyidoğlu, 2015:312). OECD'nin aldığı kararlarda ve ortaya konulan ortak tutumlarda yedi büyük batılı sanayileşmiş devletlerin (G-7) etkisi büyüktür. Bu devletler; ABD, İngiltere, İtalya, Almanya, Fransa, Japonya ve Kanada'dır. Bu devletler, G-7 denilen gelişmiş yedi devletten oluşan bir gruptur. Bu gruba Rusya'nın eklenmesiyle oluşan G-8 grubu gelişmiş sekiz ülkeyi kapsamaktadır (Seyidoğlu, 2015: 313) Ancak G-8 üyesi olan Rusya OECD'ye üye değildir.

Tablo 12'de OECD'ye ait dış ticaret göstergeleri verilmiştir. Verilen yıllarda OECD'nin

gerek dünya ihracat ve ithalat hacminin ve gerekse de dünya ticaret hacminin yarısından fazlasını oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 12: OECD Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	Mal ve Hizmet İhracatı (Milyar ABD Doları)	Mal ve Hizmet İhracatının Dünya İhracatındaki Payı (%)	Mal ve Hizmet İthalatı (Milyar ABD Doları)	Mal ve Hizmet İthalatının Dünya İthalatındaki Payı (%)	Toplam Ticaret Hacminin Dünya Ticaretindeki Payı (%)
1970	298,6	77,98	297,1	77,61	77,80
1975	745,3	72,57	758,9	73,73	73,15
1980	1.620,4	70,41	1.736,5	73,71	72,08
1985	1.675,8	73,42	1.730,8	73,68	72,48
1990	3.302,5	76,77	3.404,9	77,90	77,34
1995	4.794,5	74,63	4.657,5	73,97	74,30
2000	5.769,2	72,68	5.973,2	75,52	74,10
2005	8.764,4	67,79	9.165,8	71,95	69,85
2010	11.693,8	61,37	11.849,5	64,13	62,73
2011	13.572,4	60,24	13.868,5	63,42	61,81
2012	13.499,2	58,96	13.682,8	61,76	60,34
2013	13.893,9	59,12	13.910,9	61,14	60,11
2014	14.310,3	59,87	14.266,1	61,34	60,60
2015	12.957,5	60,76	12.857,4	61,74	61,24
2016	12.901,2	61,63	12.732,9	62,28	61,95
2017	14.026,9	60,86	13.865,4	61,59	61,22
2018	15.281,0	60,52	15.162,7	61,32	60,92
2019	15.056,9	60,66	14.940,4	61,36	61,01
2020	13.679,0	60,41	13.401,4	61,60	61,00

Kaynak: Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri

OECD üyesi ülkelerin gelişmiş ülkeler olduğu göz önünde bulundurulduğunda, dünya ticaretinin neredeyse yarısından fazlasının gelişmiş ülkeler tarafından oluşturulduğu ve doğal olarak dünya ticaretinden yaratılan hasılanın büyük bir bölümü bu ülkeler arasında paylaşılmaktadır. Dünya üzerinde yaklaşık iki yüz ülkenin olduğunu varsaydığımızda dünya ticaretinden elde edilen hasılanın neredeyse yarısından fazlasının dünya ülkelerinin yüzde yirmisi tarafından paylaşıldığını düşündüğümüzde küresel ticarete nasıl bir gelir adaletsizliği ortaya çıktığını açıkça görebiliriz.

2.5.2.2. Yediler (G-7) ve Sekizler (G-8) Grubu

G-7; dünyanın ekonomik açıdan en gelişmiş yedi ülkesi olan ABD, Kanada,

Birleşik Krallık, Japonya, Fransa, Almanya ve İtalya'dan oluşan küresel sistemin ekonomik ve parasal sorunları hakkında görüş alışverişinde bulunmak ve oluşturulacak ortak politikaların altyapısını hazırlamak amacıyla kurulan hükümetler arası bir organizasyondur. G-7, "Group of Seven" adının kısaltılmış şeklidir (Eğilmez, 2012). ABD, Almanya, İngiltere, Japonya, Fransa ve İtalya'nın devlet ve hükümet başkanları ve maliye bakanları ile birlikte 1975 yılında Paris'te o dönemde yaşanan ekonomik durgunluk ve petrol krizini tartışmak amacıyla gayri resmi olarak bir araya gelmişlerdir. Ertesi yıl yapılan toplantıya Kanada davet edilmiştir ve grup altı ülkeden yedi ülkeye çıkmıştır. G-7 Zirveleri, her yıl dönüşümlü olarak bir üye devletin ev sahipliğinde toplanmaktadır. 1997 yılında Rusya'nın gruba katılımı ile birlikte grubun yedi üyeden sekiz üyeye çıkmasıyla Sekizler Grubu (Group of Eight- G-8) kurulmuştur. Grubun Rusya dışındaki üyeleri ayrıca OECD'ye üyedirler. Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna'da yaşanan gerilim nedeniyle G-8'den çıkarılmış, kalan yedi devlet ile G-7 Zirveleri düzenlenmiştir. Son G-7 Zirvesi, 11-13 Haziran 2021 tarihlerinde Birleşik Krallık'ın ev sahipliğinde Cornwall kentinde düzenlenmiş ve Rusya bu zirve toplantısına davet edilmemiştir (Chen, Rasure & Li, 2021). AB, grubun bir üyesi olmamasına rağmen grup toplantılarına katılmakta, Avrupa Komisyonu Başkanı ve Avrupa Konseyi Başkanı tarafından temsil edilmektedirler. G-8; bugün dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 12'sine, sabit fiyatlarla (2015) dünya GSYH'sinin %45'ine sahiptir. Kişi başı GSYH'si, dünya kişi başı GSYİH ortalamasının yaklaşık 3.5 katıdır.

Tablo 13: Seçilmiş Yıllara Göre G-8 Dış Ticaret Göstergeleri

	1975	1980	1990	2000	2010	2020
Ticaret Hacmi (Milyar \$)	677,2	1.543,0	3.681,0	6.393,8	11.540,9	12.073,7
pay (%)	37,8	37,2	51,8	48,7	37,5	34,0
İhracat Hacmi (Milyar \$)	330,5	728,4	1.802,5	3.045,3	5.482,3	5.565,5
pay (%)	37,6	35,5	51,5	47,1	35,8	31,5
İthalat Hacmi (Milyar \$)	346,7	814,6	1.878,4	3.348,4	6.058,5	6.508,1
pay (%)	38,0	38,9	52,0	50,3	39,2	36,5
Dünya ihracat hacmi (milyar \$)	877,0	2.050,1	3.495,6	6.452,6	15.300,2	17.619,0
Dünya ithalat hacmi (milyar \$)	910,8	2.091,0	3.609,2	6.654,7	15.423,6	17.827,9

Kaynak: UNCTAD

Tablo 13’te seçilmiş yıllara G-8’in dış ticaret (mal ticareti) göstergeleri verilmektedir. Bu ülkeler dünyanın en ileri gelişmiş ülkeleri olup, dünya ticaretinde ve GSYH’sında yüksek pay sahibidirler. Tabloda da görüldüğü üzere dünya ihracat ve ithalat hacminin %30’dan fazlası G-8 ülkeleri tarafından paylaşılmaktadır.

2.5.2.3. Yirmiler Grubu (G-20)

G-20 (Group of Twenty), uluslararası ekonomik sistemde gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin küresel karar alma sürecinde daha geniş bir şekilde temsiliyetçi bir yapıya kavuşması ve uluslararası mali sistemi daha istikrarlı bir yapıya kavuşturmak amacıyla 1997’deki Asya krizi ve 1998’deki Rusya krizlerinin ardından 1999 yılında Merkez Bankası başkanları ve Maliye Bakanları düzeyinde oluşturulan (<http://www.mfa.gov.tr/g-20-tr.tr.mfa> erişim tarihi: 26/01/2021) Arjantin, Avustralya, Brezilya, Kanada, Çin, Fransa, Almanya, Japonya, Hindistan, Endonezya, İtalya, Meksika, Rusya, Güney Afrika, Suudi Arabistan, Güney Kore, Türkiye, Birleşik Krallık, ABD, ve Avrupa Birliği (<https://www.g20.org/en/il-g20.html> erişim tarihi: 26/01/2021) ’den oluşan bir gruptur. G-20 Grubu; dünya ekonomisinin %80’ini, dünya ticaretinin %75’ini ve dünya nüfusunun üçte ikisini oluşturmaktadır. Grubun kurulmasına 1999 yılında Washington (ABD)’da düzenlenen G-7 Grubu’nun Merkez Bankası Başkanları ve Maliye Bakanları toplantısında karar verilmiştir. O tarihten bu yana Maliye Bakanları ve Merkez Bankası Başkanları her yıl toplanırken 2008 küresel ekonomik krizinden sonra Devlet ve Hükümet Başkanları düzeyinde her yıl zirveler yapılmaktadır (<https://www.hmb.gov.tr/g20> erişim tarihi: 26/01/2021). İlk G-20 Zirvesi, Washington D. C. (ABD)’de 2008’de yapılmıştır. ABD’de başlayan Avrupa ve ardından bütün dünyayı etkisi altına alan küresel krize karşı alınacak önlemleri tartışmak ve alınan kararları uygulama konusunda yapılacak iş birliği için üye ülkelerin Devlet ve Hükümet Başkanlarının desteğine ihtiyaç duyulmuştur. İlk zirvede devlet ve hükümet başkanları, dünya ekonomisinde büyüme ve istihdamın artırılması yoluyla yoksulluğun giderilmesi için serbest piyasa ekonomisi ilkelerinin, serbest ticaret ve serbest yatırım rejimlerine yönelik olarak yapılacak düzenlemelerle finans piyasalarının etkin bir şekilde çalışmasının önemi üzerinde durmuşlardır (Seyidoğlu, 2015: 314).

2020 yılı G-20 Zirvesi dönem başkanlığını Suudi Arabistan ev sahipliği yapmıştır. Zirve, Çin’de başlayan ve bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını nedeniyle video konferans yoluyla Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz el-Suud başkanlığında gerçekleştirilmiştir (Deutsche Welle Türkçe, 2020). G-20 liderleri, zirvenin ilk gününde Covid-19’a karşı el ele verip bir bütün olarak mücadele edilmesi gerektiği çağrısında bulunmuşlardır. Ayrıca G-20 üyesi olan dokuz ülke dünya genelinde en çok korona virüs vakalarının görüldüğü ülkeler sıralamasında en üstlerde yer almaktadırlar. (Voice Of America (VOA), 2020).

Tablo 14: G-20 Zirveleri

	Tarih	Ev Sahibi Ülke	Ev Sahibi Şehir
1.	14-15 Kasım 2008	 ABD	Washington
2.	2 Nisan 2009	 Birleşik Krallık	Londra
3.	24-25 Eylül 2009	 ABD	Pittsburgh
4.	26-27 Haziran 2010	 Kanada	Toronto
5.	11-12 Kasım 2010	 Güney Kore	Seul
6.	3-4 Kasım 2011	 Fransa	Cannes
7.	18-19 Haziran 2012	 Meksika	Los Cabos
8.	5-6 Eylül 2013	 Rusya	Saint-Peterburg
9.	15-16 Kasım 2014	 Avustralya	Brisbane
10.	15-16 Kasım 2015	 Türkiye	Antalya
11.	4-5 Eylül 2016	 Çin	Hangzhou
12.	7-8 Temmuz 2017	 Almanya	Hamburg
13.	30 Kasım-1 Aralık 2018	 Arjantin	Buenos Aires
14.	28-29 Haziran 2019	 Japonya	Osaka
15.	21-22 Kasım 2020	 Suudi Arabistan	Riyad
16.	30-31 Ekim 2021	 İtalya	Roma
17.	2022	 Endonezya	Bali
18.	2023	 Hindistan	-
19.	2024	 Brezilya	-

Kaynak: Wikipedia

G-20 toplantısına mevcut ev sahibi ülke, gündemin devamlılığını sağlamak amacıyla bir önceki ve bir sonraki zirve liderleri ile birlikte çalışır. Bu üçlü gruba G-20 Troykası adı verilmektedir (Seyidoğlu, 2015: 315). Örneğin; 2020 yılın G-20 Zirvesi'ne ev sahipliği yapan Suudi Arabistan, bir önceki zirve liderliğini (2019) yürüten Japonya ve bir sonraki (2021) G-20 Zirvesi'ni yürütecek olan İtalya ile birlikte çalışmak durumundadır. 2021 yılı G20 Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, 30 ve 31 Ekim 2021'de Roma'da yapılacak ve “İnsan”, “Gezegen” ve “Refah” olmak üzere birbiriyle bağlantılı üç geniş eylem sütununa odaklanacağı ifade edilmiştir. 2021 G-20 Zirvesi'ni, 2020 zirvesine ev sahipliği yapan Suudi Arabistan ile 2022'de Zirve'ye ev sahipliği yapacak olan Endonezya'dan oluşan İtalya'nın başkanlığındaki troyka, zirve sürecini yönetecektir. 2022 yılı G20 Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, Endonezya'nın Bali Adasında yapılacak ve Zirvede pandemi sonrasında sürdürülebilir, dengeli ve istikrarlı bir dünya ekonomisi üzerine tartışmaların yapılması öngörülmektedir (<https://www.reuters.com/> E.T.:15/09/2021). 2023 yılı G20 Zirvesi, Hindistan'da ve 2024 yılı G20 Zirvesi ise Brezilya'da yapılması planlanmaktadır.

G-20 çalışmaları; üye ülkelerin maliye bakanları/bakan yardımcılarının oluşturduğu ilk hat olan Finans Hattı ve ilgili üye ülkelerin Merkez Bankası Başkanları/Başkan Yardımcılarından oluşan ikinci hat Şerpa Hattı olmak üzere iki ana hat üzerinden yürütülmektedir. Gündemde tartışılan konulara göre Finans ve Şerpa hatlarına bağlı teknik düzeyde çalışma grupları kurulmaktadır (<https://www.hmb.gov.tr/g20> erişim tarihi: 26/01/2021). Ayrıca sivil toplum kuruluşları da G-20'nin işleyişi açısından büyük önem taşımaktadır. Ticari gruplar için T20, sivil toplum kuruluşları için C20, işçi kuruluşları için L20, beyin takımı ve akademisyenler için T20 ve gençler için Y20 bu gruplardan sadece birkaçıdır (Seyidoğlu, 2015: 315).

Tablo 15'te G-20 grubuna ait dış ticaret göstergeleri verilmiştir. Tablo incelendiğinde; verilen yıllarda dünya ülkelerinin yaklaşık yüzde onunu oluşturan bu grubun gerek dünya ticaretinin ve gerekse de dünya ihracat ve ithalat hacminden aldığı pay, yaklaşık dörtte üç kadardır. Bu grubu oluşturan ülkelerin gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelere olduğu göz önüne alındığında, dünya ekonomisinin bu ülkeler tarafından yönlendirileceğini ve oluşturulacak politikalarda yine aynı şekilde bu ülkelerin söz sahibi olacağını unutmamak gerekir. Ayrıca dünya ülkelerinin yüzde onunu oluşturan bu grubun dünya ticaret

hacminin yaklaşık dörtte üçüne sahip olması, dünya ticari hasıladan da büyük pay almaları anlamına geliyor ki bu durum dünya üzerinde bir gelir eşitsizliği yaratmaktadır.

Tablo 15: G-20 Grubu Ticaret Göstergeleri

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
G-20 Ticaret Hacmi (Milyar \$)	10.445	16.904	23.789	25.568	24.808	27.477	30.275	29.475	27.310
Dünya ticaretindeki Payı (%)	79,72	79,38	77,38	76,80	76,90	76,90	76,86	76,96	77,15
G-20 İhracat Hacmi (Milyar \$)	5.075	8.203	11.691	12.744	12.369	13.623	14.947	14.598	13.561
Dünya ihracatındaki payı (%)	78,63	78,04	76,39	76,96	77,52	76,78	76,45	76,77	77,13
G-20 İthalat Hacmi (Milyar \$)	5.370	8.701	12.098	12.824	12.439	13.854	15.328	14.877	13.749
Dünya ithalatındaki payı (%)	80,78	80,67	78,36	79,10	76,73	77,03	77,27	77,14	77,18

Kaynak: WTO

2.5.2.4. D-8 Ekonomik İş Birliği Örgütü (D-8)

1990'lı yılların ikinci yarısında Türkiye'de iktidardaki Refah Partisi ve dönemin başbakanı Necmettin Erbakan'ın izlediği İslami çizgi D-8'in kurulmasında önemli bir etkidir. Erbakan'ın hem yurtiçinde hem de yurtdışında başta önemli İslam ülkeleri olmak üzere İran'dan başlayarak Güneydoğu Asya ülkelerine yaptığı geziler hasebiyle Türkiye'nin Batı'ya yönelik dış politikasını terk edeceği konusu hem yurtiçinde hem de yurtdışında en çok merak edilen ve çokça tartışılan konu olmuştur. Refah Partisi'nin muhalefet olduğu dönemde Erbakan'ın İslam Ortak Pazarı ve İslam NATO'su gibi söylemleri Doğu'ya yönelik dış politikasının en önemli ibareleri olarak görülmüştür. İktidarının ilk yıllarında gezilerinin amacının İslam ülkeleri ile Batılı ülkeler arasında bir köprü görevi göreceği ve batılı ülkelerin İslam ülkelerini daha yakından tanımalarına yönelik olduğunu ifade etse de bu sözleri itibar görmemiştir (Taştekin, 2006: 226-227).

22 Ekim 1996 tarihinde Türkiye'nin girişimi ile Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya ve Pakistan'ın katılımı ile İstanbul'da düzenlenen "*Kalkınmada*

iş birliği” adıyla düzenlenen toplantı, örgütün kuruluşuna yönelik olan ilk toplantıdır. Sekiz İslam ülkesini temsilen Müslüman Sekiz Ülke (M-8) olarak adlandırılrsa da yukarıda bahsedilen nedenler, iç siyasal tepkiler ve ekonomik entegrasyonların evrensel nitelikleri ile bağdaşmadığı için “*Kalkınmakta Olan Sekiz Ülke* “nin İngilizce karşılığı olan “*Developing-8 (D-8)*” kullanılmıştır (Taştekin, 2006: 227). 15 Haziran 1997 tarihinde İstanbul’da düzenlenen Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde İstanbul Deklarasyonu ile D-8’in kuruluşu duyurulmuştur. D-8’in temel hedefleri; “*üye devletlerin küresel ekonomideki konumunu iyileştirmek, ticari ilişkilerde yeni fırsatları çeşitlendirmek ve yaratmak, uluslararası düzeyde karar alma sürecine katılımı arttırmak ve yaşam standartlarını yükseltmek*” olarak ifade edilmiştir (<https://developing8.org/about-d-8/brief-history-of-d-8/> erişim tarihi: 26/01/2021). D-8’in amacı, ilk zirve toplantısındaki bildiride; “*çatışma yerine barış, sürtüşme yerine diyalog, sömürü yerine iş birliği, çifte standart yerine adalet, ayrımcılık yerine eşitlik, baskı yerine demokrasi*” ilkeleri doğrultusunda sosyo-ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek olduğu ifade edilmiştir (<https://developing8.org/about-d-8/purposes-objectives/> erişim tarihi: 26/01/2021). D-8’in iş birliği alanları; sanayi, sağlık, ticaret, kırsal kalkınma, insan kaynaklarını geliştirme, telekomünikasyon, bilim ve teknoloji, finans, bankacılık ve özelleştirme, enerji ve tarım, çevre, turizm kültür ve spor vb. verilebilir (Seyidoğlu, 2015: 318-319). Zirve, üye ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarından oluşur ve iki yılda bir toplanır. En son zirve toplantısı İstanbul’da 20 Ekim 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 22 Kasım 2012 tarihinde Islamabad’da gerçekleştirilen sekizinci Zirve’de D-8 şartı ve küresel vizyon belgelerinin kabul edilmesiyle D-8’in kurumsal kimliği güçlendirilmeye çalışılmıştır (<https://ticaret.gov.tr/data/5b872ee013b8761450e18f68/48754999bc0c0ffe77d0c98b32bd7df.doc> erişim tarihi: 27/01/2021).

Tablo 16’da D-8 grubuna ve üye ülkelere ait dış ticaret istatistikleri verilmiştir. Tablo 16 incelendiğinde Türkiye, Malezya ve Endonezya’nın diğer üye ülkelere göre görece olarak önemli ticaret hacimlerine sahip olmakla beraber grup üyesi İran; ABD, ABD’ye yakın ülkeler ve ekonomik grupların İran rejimine ve sahip olduğu büyük askeri güç nedeniyle uyguladığı ambargolar dış ticaretin gelişmesini engellemektedir. Ayrıca batılı devletler tarafından İran’a uygulanan ekonomik ve ticari ambargolar ve grup üyesi bazı ülkelerin batılı devletlere yakın olmaları grup içinde sıkıntılara neden olmakta ve grubun başarısını etkilemektedir. Dış ticaret akımları yoluyla ülkelerin birbirine bağımlı hale gelmesi,

dünyada meydana gelebilecek herhangi bir sorun dış ticaret akımları kanalı ile ülkelerin ekonomilerini etkileyebilecektir.

Tablo 16: D-8 Grubu Ticaret Göstergeleri

	1997	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
TOPLAM TİCARET (Milyar Dolar)										
D-8	545,3	594,6	1008,5	1693,7	1753,5	1670,0	1892,7	2042,3	1868,8	1652,4
Pay (%)	3,95	3,75	3,92	4,51	4,16	4,03	4,15	4,08	3,80	3,72
Türkiye	104,2	116,1	233,5	362,7	441,5	420,2	478,9	486,7	477,2	438,4
Bangladeş	12,6	15,5	23,7	43,5	82,0	83,9	88,1	104,7	111,1	99,6
Pakistan	22,9	20,7	38,5	58,1	74,7	70,4	78,6	91,3	84,6	69,0
Mısır	34,2	38,8	56,3	104,9	114,7	100,4	106,2	120,5	131,0	123,2
Nijerya	28,0	34,0	58,1	156,5	133,8	83,8	99,4	131,0	152,4	109,7
Malezya	185,5	206,6	292,5	402,6	395,8	382,2	424,8	467,8	448,5	392,1
İran	37,1	45,1	123,1	212,9	150,1	180,5	217,1	191,4	145,0	69,2
Endonezya	120,8	117,8	182,8	352,5	360,9	348,6	399,6	448,9	419,0	351,2
İHRACAT (Milyar Dolar)										
D-8	264,8	315,4	529,7	870,0	867,0	807,0	912,6	982,8	849,8	773,6
Pay (%)	3,79	3,97	4,09	4,56	4,06	3,85	3,96	3,89	3,42	3,41
Türkiye	46,6	54,5	110,7	164,6	212,0	200,7	223,6	242,8	249,3	205,7
Bangladeş	5,0	6,5	9,9	18,4	33,8	36,8	37,5	40,5	46,3	39,4
Pakistan	10,0	9,9	17,1	23,9	28,6	25,4	25,1	28,2	28,1	25,2
Mısır	14,7	16,1	27,1	46,7	43,4	34,3	37,2	47,2	53,0	47,8
Nijerya	15,6	25,0	37,0	92,7	81,9	37,3	49,9	61,5	63,7	38,1
Malezya	93,2	112,3	162,0	221,6	209,2	201,1	223,4	245,9	237,8	206,9
İran	19,6	23,5	68,6	118,7	76,0	93,6	111,0	97,8	65,2	28,8
Endonezya	60,1	67,6	97,3	183,4	182,1	177,8	204,9	218,9	206,4	181,7
İTHALAT (Milyar Dolar)										
D-8	280,5	279,2	478,8	823,70	886,50	863,00	980,10	1059,50	1019,00	878,80
Pay (%)	4,11	3,53	3,75	4,45	4,25	4,22	4,35	4,28	4,18	4,04
Türkiye	57,6	61,6	122,8	198,1	229,5	219,5	255,3	243,9	227,9	232,7
Bangladeş	7,6	9,0	13,8	25,1	48,2	47,1	50,6	64,2	64,8	60,2
Pakistan	12,9	10,8	21,4	34,2	46,1	45,0	53,5	63,1	56,5	43,8
Mısır	19,5	22,7	29,2	58,2	71,3	66,1	69,0	73,3	78,0	75,4
Nijerya	12,4	9,0	21,1	63,8	51,9	46,5	49,5	69,5	88,7	71,6
Malezya	92,3	94,3	130,5	181,0	186,6	181,1	201,4	221,9	210,7	185,2
İran	17,5	21,6	54,5	94,2	74,1	86,9	106,1	93,6	79,8	40,4
Endonezya	60,7	50,2	85,5	169,1	178,8	170,8	194,7	230,0	212,6	169,5

Kaynak: Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri

1997 Güneydoğu Asya krizi, 1998 Rusya krizi, 2008 Mortgage krizi ve nihayetinde 2019 yılında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve bütün dünyayı etkisi altına alan Kovid 19 salgını gerek ülkeleri, bölgesel entegrasyonları ve gerekse de küresel entegrasyonları ekonomik ve ticari açıdan olumsuz etkilemiştir ve etkilenmektedir. Dünyadaki diğer küresel ve bölgesel entegrasyonlarda olduğu gibi D-8 grubu üye ülkeleri bundan olumsuz bir şekilde etkilenmiş ve etkilenmeye devam etmektedir.

2.5.2.5. İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT-OİC)

İslam İş Birliği Teşkilatı (İslam Konferansı Teşkilatı- Organisation of Islamic Conference- OİC), neredeyse Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan tarihi bir geçmişe sahiptir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında sonra yeni devletin yeni rejiminin temellerini güçlendirmek amacıyla laiklik ilkesini benimsemiş ve buna yönelik olarak halifeliği kaldırmıştır. Ancak bunun hemen öncesinde bahsedilmesi gereken önemli bir durum da Osmanlı'nın on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında kaybettiği İslam beldelerinin batılı ülkelerin sömürgesi haline gelmesi ve yaşadıkları bölünmüşlük durumunun İslam ülkelerini bir araya gelme ve iş birliğine yönelik girişimlere sevk etmesidir. İslam ülkeleri arasında birliğe yönelik ilk girişim, 13-19 Mayıs 1926 tarihleri arasında Mısır, Libya, Tunus, Fas, Güney Afrika, Hindistan, Doğu Hint Adaları, Endonezya, Yemen, Johor Malay Devleti, Hicaz, Filistin, Irak ve Polonya'dan temsilcilerin katıldığı Kahire İslam Kongresi'dir. Kongre'de İslam dünyasının birlik ve bütünlüğü ve halifelik meselesi tartışılmıştır. Haziran 1926'da Mekke'de toplanan ikinci Kongre sonrasında "Mü'temerü'l -alemi'l-İslami" adında bir teşkilat kurulmuştur. Her yıl hac zamanında toplantıların düzenlenmesi kararı alınsa da toplantılar düzenli bir şekilde yapılmamış ve ilk toplantı 1931 yılında Kudüs'te düzenlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada bölgesel entegrasyon ve iş birliği hareketleri hız kazanmıştır. Üçüncü dünya ülkeleri arasında yer alan İslam ülkeleri de yeni yeni bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Bu genç ülkelerin sahip oldukları benzer sosyal, siyasal ve ekonomik sorunları çözmek amacıyla aralarında entegrasyon ve iş birliği girişimleri başlatmışlarına neden olmuştur. Arap Birliği (1945), Bağdat Paktı (1955) bunlardan sadece iki tanesidir. 1960'lı yıllara kadar Mü'temerü'l -alemi'l-İslami Teşkilatı düzenli bir şekilde toplanamamış, bazı ülkeler batı yanlısı politikalar izlediğinden İslam Birliği düşüncesine sıcak bakmamışlardır (Dursun, 2001: 49-50).

İslam ülkeleri arasında birliği kurma yolundaki bir başka neden ise İngiltere'nin desteği ile Filistin topraklarında bağımsız bir Yahudi Devleti'nin kurulmasıdır. İngiltere, Balfour Deklarasyonu ile Filistin topraklarında bir Yahudi Devleti'nin kurulmasının önünü açmıştır. Nitekim bu durum İslam devletlerini bir araya getirmiş ve İsrail'e karşı başlatılan 1967 Arap-İsrail Savaşı sonucunda alınan yenilgi bölgede tansiyonu

arttırmıştır. (Kemiksiz, 2018: 128). 21 Ağustos 1969 tarihinde Michael Denis Ruhan adlı Yahudi bir Avusturalyalı, Mescid-i Aksa'yı kundaklama girişiminde bulunmuş ve yangında Selahaddin Eyyubi'nin fethin nişanesi olarak Kudüs'e getirttiği tarihi ahşap minber ile beraber birçok tarihi eser yangında yok olmuştur (Mepa News, 2020). İslam Konferansı Teşkilatı, İslam ülkelerinde meydana gelen tepkiler üzerine 22-25 Eylül 1969 tarihleri arasında Rabat'ta ilk kez düzenlenen İslam Zirve Konferansı'nda kurulmuştur (<http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> erişim tarihi: 28/01/2021). Teşkilat, 1960'lı yıllarda radikal Arap milliyetçiliğine karşı "İslam ümmeti" alternatif olarak Suudi Arabistan'ın önderlik yaptığı İslami birlik ve dayanışmayı sağlamak amacıyla kurulan hükümetler arası bir siyasi iş birliğidir (Alpkaya, 2015: 55). 1970 yılının mart ayında Cidde'de gerçekleştirilen 1. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nda Genel Sekreterliğin oluşturulması ve Sekreteryanın, Kudüs kurtarıncaya kadar, Cidde'de faaliyet göstermesine karar verilmiş ve ayrıca bir Genel Sekreter atanmıştır. 1972 yılında Rabat'ta yapılan 3. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nda kabul edilen İİT Şartı'nın yerine 13-14 Mart 2008 tarihlerinde Dakar'da düzenlenen 11. İİT Zirvesi'nde kabul edilen yeni şart, teşkilatın temel kurucu belgesidir. Şart; Örgütün amaçlarını, prensiplerini beyan etmekle birlikte üyelik, gözlemcilik, organlar, uyuşmazlıkların barışçı halli, bütçe ve maliye ile işleyiş kurallarını belirler (<http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> erişim tarihi: 28/01/2021). İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT), dört kıtaya yayılmış 57 devlet üyeliğiyle Birleşmiş Milletler'den sonra en büyük ikinci organizasyondur. Soysal'a göre İİT benzer diğer uluslararası kuruluşlara göre özgün olmakla birlikte dini bağdan hareketle oluşturulan bir platformdur. Ancak din sadece sembolik olarak kalmış ve örgüt hızlı bir şekilde politize edilmiştir. Geniş bir alan kaplayan bu devletler platformu; dış politikadan, hukuk düzenine, ekonomik ve kültürel ilişkilerden moral ve dinsel kurallara gibi toplumsal hayatın bütün alanlarında yakınlaşmak istemekte ancak bunun için dayatılan zorlamalardan kaçınmaktadırlar (Aktaş, 2009: 1-2: dipnot). Üye ülkeler; Azerbaycan, Ürdün, Afganistan, Arnavutluk, Birleşik Arap Emirlikleri, Endonezya, Özbekistan, Uganda, İran, Pakistan, Bahreyn, Brunei-Darüsselam, Bangladeş, Benin, Burkina-Faso, Tacikistan, Türkmenistan, Türkiye, Çad, Togo, Cezayir, Cibuti, Tunus, Suudi Arabistan, Senegal, Sudan, Suriye, Suriname, Sierra Leone, Somalya, Irak, Umman, Gine, Gambiya, Gabon, Guyana, Gine-Bissau, Filistin, Komoros, Kırgızistan, Katar, Kazakistan, Kamerun, Cote D'Ivoire,

Lübnan, Kuveyt, Libya, Maldivler, Malezya, Mali, Fas, Mısır, Moritanya, Mozambik, Nijer, Nijerya ve Yemen'dir (<https://www.oic-oci.org/states/?lan=en> erişim tarihi: 28/01/2021).

İİT üye devletleri 21. yüzyılda pek çok zorlukla karşı karşıya ve bu zorlukların üstesinden gelmek için, Aralık 2005'te Mekke'de düzenlenen İslami Üçüncü Olağanüstü Zirve Toplantısı, On Yıllık Eylem Programı (2015-2025)'nı yürürlüğe koymuştur. Yeni program OIC-2025, İİT Şartı hükümlerine bağlı ve 107 hedefle 18 öncelikli alana odaklanmaktadır. Öncelikli alanlar arasında Barış ve Güvenlik, Filistin ve Kudüs, Yoksulluğun Azaltılması, Terörle Mücadele, Yatırım ve Finans, Gıda Güvenliği, Bilim ve Teknoloji, İklim Değişikliği ve Sürdürülebilirlik, Ilımlılık, Kültür ve Dinler arası Uyum, Kadının Güçlendirilmesi, Ortak İslami İnsani Yardım Eylemi, İnsan Hakları ve İyi Yönetişim. İİT'nin kilit organları arasında: İslam Zirvesi, Dışişleri Bakanları Konseyi (CFM), Genel Sekreterlik, El-Kudüs Komitesi ve bilim ve teknoloji, ekonomi ve ticaret, bilgi ve kültürle ilgilenen üç daimî komite. İslam Kalkınma Bankası ve İslami Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı gibi İİT bayrağı altında uzmanlaşmış organların yanı sıra, İKT üye devletleri arasında çeşitli alanlarda iş birliğini artırmada hayati bir rol oynayan yan kuruluşlar ve bağlı kuruluşlar da bulunmaktadır (https://www.oic-oci.org/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en erişim tarihi: 28/01/2021).

2.5.2.6. Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü (OPEC)

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries- OPEC), 10-14 Eylül 1960 tarihlerinde İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela'nın Bağdat'ta düzenlediği konferans neticesinde kurulan hükümetler arası bir örgüttür. OPEC'in amacı; üye devletler arasında petrol politikalarını koordine etmek ve birleştirmek suretiyle üye devletlere adil ve istikrarlı fiyatlar sağlamak, ayrıca petrol talep eden devletlere verimli, ekonomik ve düzenli bir petrol arzı sunmak ve sektöre yatırım yapanlara adil bir sermaye getirisi sağlamaktır. OPEC'e üye devletler; Cezayir, Angola, Kongo, Ekvator Ginesi, Gabon, İran, Irak, Kuveyt, Libya, Nijerya, Suudi Arabistan, BAE ve Venezuela'dır. 1960 yılında örgütün kurulduğunda merkez Cenevre olarak seçilmiş, ancak 1965 yılında merkez Viyana'ya taşınmıştır (https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm erişim tarihi: 29/01/2021).

Petrolün bir enerji kaynağı olarak kullanımının geçmişi Sanayi Devrimi'nden sonra benzin/petrolün bir güç olarak kullanıldığı içten yanmalı motorların icadına dayanmaktadır. Aslında petrolün önemi her ne kadar bilinse de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra petrolün sanayilerde ve kullandığımız taşımacılık araçlarında bir enerji gücü olarak kullanılması önemini daha da arttırmıştır. Petrole olan talebin artması, ekonominin bütün alanında bir enerji kaynağı olarak kullanılması ve bu alana yönelik teknolojik gelişmelerin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur. Bu talep artışı, dünyada petrol üretimini arttırmıştır. Dünya enerji bakımından giderek petrole bağımlı hale gelmiş, 1970'li ve 1980'li yıllarda %44 seviyesinde seyretmiştir. Bu oran diğer enerji kaynakları arasındaki en yüksek orandır. (Kuyucuklu, 2011: 163-165).

Dünyada ülkelerin/bölgelerin petrole bu denli bağımlı olmaları, petrol fiyatlarında meydana gelebilecek yüksek orandaki oynaklıktan olumlu ya da olumsuz etkilenebilmektedir. Örneğin; OPEC'in 1960'lı yıllarda petrol üzerindeki etkisi sınırlı iken 1973 yılındaki Arap-İsrail Savaşı'nda ABD'nin İsrail'i desteklemesi üzerine bu duruma tepki olarak OPEC petrol fiyatlarını arttırmış ve petrol arzını düşürmüştür (Yücel & Aslanoğlu, 2020: 2). Sonuç olarak ABD ve Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinde petrol kıtlığı ortaya çıkmış ve enflasyon oranlarının artmasına neden olmuştur. 1973'ten 1980' kadar petrol fiyatları on kat artmıştır. Artan petrol fiyatları ile beraber OPEC üyeleri önemli ölçüde politik ve ekonomik güç elde etmişlerdir. Artan ekonomik güçle OPEC üyeleri ülkelerinde ekonomik ve sosyal kalkınma girişimlerine girmiş, ayrıca ABD ve Avrupa'da yoğun bir şekilde yatırımlar yapmışlardır ve bununla birlikte gelişmekte olan ülkelere maddi yardım sağlamak amacıyla uluslararası bir fon kurmuşlardır (Danielsen, 2020). Batılı sanayileşmiş ülkeler; enerji taleplerini kırmaya yönelik tasarruf politikaları izlemeye ve başta kömür ve nükleer enerji gibi alternatif enerji kaynaklarına yönelmekle beraber kendi ülkelerinde petrol arama ve çıkarma çalışmalarına ağırlık vermiş, petrol ihtiyaçlarını da Meksika, SSCB gibi OPEC dışındaki petrol ihracatçısı ülkelere temin etmişlerdir. Bu çabaların bir sonucu olarak batılı ülkelerin OPEC ülkelerinden ithal ettikleri petrole olan bağımlılıkları azalmıştır. OPEC, 1980'lerden sonra dünya petrol fiyatları üzerindeki etkisi azalmaya başlamıştır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/OPEC> erişim tarihi: 29/01/2021). Elbette dünya petrol fiyatlarının düşmesi, sadece OPEC'in bu politikasına bağlanmamaktadır. Kuyucuklu'ya göre, dünya petrol fiyatlarını aşağı çeken başka bir neden ise 1980-1988 yılları arasında süren İran-Irak Savaşı'nın patlak vermesi

ve Suudi Arabistan'ın arz kısıtlamasına gitmesidir. (Kuyucuklu, 2011: 166). 1990'lı yıllara girildiğinde petrol fiyatları az da olsa yükseliş gösterse de 1990-91 Basra Körfezi Savaşı (Irak- Kuveyt Savaşı), örgütün birliğini baltalasa da OPEC, üretim kotalarında bir değişiklik yapmadan uygulama kararı almıştır (Danielsen, 2020). 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla dünya tek kutuplu hale gelmiş, bu dönemde küreselleşme ve bölgeselcilik olguları birer fenomen olarak dünyada etkisini hissettirmeye başlamıştır. İletişim teknolojilerinde meydana gelen ilerlemelerle birlikte teknolojik eğilimlere yönelen entegre petrol piyasasında iyileşme meydana gelmiştir. 1997'deki Güneydoğu Asya Krizi ve 1998'deki Rusya Krizi nedeniyle petrol fiyatları 1986'daki seviyelerine düşmüştür (https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm erişim tarihi: 29/01/2021). 21. yüzyıla girerken Irak'ın kitle imha silahları ürettiği, kimyasal ve biyolojik silahlarla ABD ve müttefiklerine tehdit unsuru teşkil ettiğini ve Saddam Hüseyin'in El-Kaide ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle 2003 yılında Irak'ı işgal etmiştir. OPEC, Irak'a müdahalenin varlığı durumunda Irak'ın dünya üretimine olan katkısının ortadan kalkması halinde bunu telefi edeceklerini ABD'ye bildirmişlerdir (Pamir, 2003: 17, 22). Bu durum OPEC üyeleri arasında iş birliği ve dayanışmanın ne kadar zayıf olduğunun açık bir göstergesidir. 1973'teki fiyat değişikliklerinden bu yana OPEC, bazen kendisi bazen de kendisi dışında gerçekleşen gelişmelerden kaynaklı petrol fiyatlarında düşme eğilimleri ortaya çıkmıştır. 1973'te uygulanan petrol fiyatlarındaki zam ve arz kısıtı OPEC dışındaki ülkeleri farklı ülkelere veya alternatif kaynaklara yönlendirdiğini daha önce belirtmiştik. Tek neden bu olmamakla beraber Kuyucuklu'ya göre; OPEC dışında üreticilerin ortaya çıkması ve serbest hareket etmeleri, dünya ekonomisinde meydana gelen durgunluk (resesyon), enerji üretiminde; ikamenin tasarrufun ve alternatif enerji kaynaklarının ortaya çıkması, enerji çeşitliliğine ek olarak enerji tüketiminin yüksek olan bölgelerin/ülkelerin OPEC dışındaki petrol üreticileri ile yaptıkları uzun vadeli anlaşmaların olması ve OPEC üye ülkeleri arasındaki köklü, yapay ve yüzeysel iktisadi ve politik çelişkilerin varlığıdır (Kuyucuklu, 2011: 166-171). OPEC, bugüne kadar petrolün üretiminde fiyatların belirlenmesinde önemli bir etkiye sahipti. 2012 yılında OPEC, kendisi dışındaki diğer petrol üreten ülkelerle iş birliği yoluna gitmiş ve OPEC, OPEC üyesi olmayan bu ülkelerle yaptığı iş birliği OPEC + (OPEC Plus) olarak adlandırılmıştır. OPEC dışındaki OPEC+ üyeleri; Rusya, Malezya, Azerbaycan, Bahreyn, Brunei, Kazakistan, Meksika, Umman, Sudan ve Güney Sudan'dır.

Tablo 17’de OPEC üyelerinin toplam ticaret hacmi ve petrol ihracatının toplam ihracat hacmi içindeki payı verilmiştir. Petrol ihracatının toplam ihracat içindeki payı incelendiğinde neredeyse bütün üyelerin petrol ihracatının değeri toplam ihracat hacminin yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bu durumda OPEC üyelerinin büyük oranda petrol gelirlerine bağımlı olduklarını söyleyebiliriz.

Tablo 17: OPEC Üyelerinin Toplam İhracatı ve Petrol İhracatının Toplam İhracat İçindeki Değeri ve Payı

OPEC Üyeleri	İhracat Hacmi (Milyar \$) (A)	Petrol İhracatı (Milyar \$) (B)	(B)/(A) (%)
Cezayir	44.1	26.0	59
Angola	40.7	36.3	89
Kongo	9.8	4.4	45
Ekvador	24.3	9.8	40
Ekvador Ginesi	5.4	5.3	97
Gabon	6.5	4.2	64
İran	107.4	60.1	56
Irak	95.2	68.1	71
Kuveyt	71.9	58.3	81
Libya	24.8	17.1	69
Nijerya	63.0	54.5	86
Suudi Arabistan	294.5	194.3	66
Birleşik Arap Emir.	388.1	74.9	19
Venezuela	34.9	34.6	99
OPEC	1.211.2	648.6	53

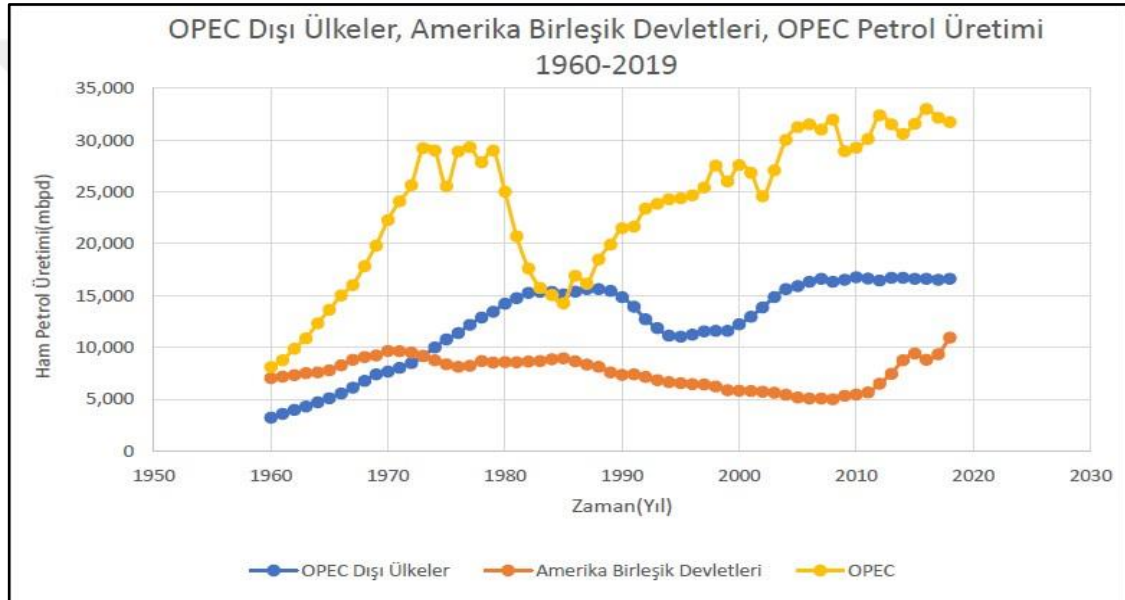
Kaynak: OPEC 2019 Yıllık İstatistiksel Bülten

Dünya petrol rezervlerinin kısa vadede olmasa da uzun vadede tükenebileceği göz önüne alındığında ve petrol üretiminin OPEC dışındaki ülkelere kayması ve bununla birlikte petrol ithalatına büyük bağımlılığı olan ülkelerin alternatif enerji kaynaklarına yönelmeleri daha önce bahsettiğimiz gibi bu durum OPEC ülkelerinin gelirlerinin düşmesine neden olacaktır. OPEC üye ülkelerin petrol gelirlerine olan bağımlılığını azaltması ve petrol dışında başka gelir sağlayıcı kaynaklara yönelmelidir.

Şekil 21’de OPEC dışındaki petrol üretici ülkelerin, ABD’nin ve OPEC’in petrol üretimleri 1960’dan 2019’a kadar olan süreci gösterilmektedir. OPEC ve OPEC dışındaki

petrol üreticisi ülkelerin eğrileri analiz edildiğinde tam bir zıtlık söz konusudur. Örneğin; OPEC üretiminin düştüğü dönemlerde petrol ithal eden ülkeler OPEC dışındaki petrol üreten ülkelere ve ABD petrolüne yöneldiği görülmektedir. Şekil 21’de görüldüğü üzere petrol ithal eden ülkelerin daha çok ABD dışında ve belki de daha ucuz olan petrol kaynağına yöneldikleri söylenebilir. OPEC ihracatı ve ithalatının dünya ihracat ve ithalat hacmi içindeki payı %4,8 ve %3,07’dir. OPEC’in mal ve hizmet hacminin dünya mal ve hizmet hacmi içindeki payı %3,95’tir.

Şekil 21: OPEC Dışı Ülkeler, ABD ve OPEC’in Petrol Üretimini Yıllara Göre Seyri (1960-2019)

Kaynak: Yücel & Aslanoğlu, 2020: 9.

2.5.2.7. Dünya Gümrük Örgütü (WCO)

Dünya Gümrük Örgütü (The World Customs Organization-WCO), GATT'ın ortaya koyduğu gümrük konularını incelemek üzere on üç Avrupa ülkesinin oluşturduğu Çalışma Grubu'nun çalışmaları sonucunda 15 Aralık 1950 tarihinde Brüksel'de imzalanan ve 4 Kasım 1952 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük İş birliği Konseyi'ni kuran Sözleşme ile (TC. Ticaret Bakanlığı, 2019) ulusal gümrüklerin verimliliğini ve etkinliğini arttırmak amacıyla kurulan bağımsız hükümetler arası bir kuruluştur (<http://www.wcoomd.org/en/about-us/what-is-the-wco/discover-the-wco.aspx> erişim

tarihi: 01/02/2021). Örgütün temel amaçları şunlardır (TC. Ticaret Bakanlığı, 2019); uluslararası mal ticareti ile gümrüklerde insanların geçişi ile ilgili gümrük rejimini ve işlemlerini basitleştirmek ve uyumluluğunu sağlamak, gümrük etkin uygulanmasını sağlamak, gümrük suçlarıyla etkin mücadele etmek, işbirliği ortamını oluşturmak için gereken tedbirleri almak, değişen dünya koşullarına göre mevzuatların uyumlaştırılmasını sağlama ve uyumlaştırma sürecinde üye ülkelere teknik yardım etmek, üye ülkeler arasında ve diğer uluslararası kuruluşlarla işbirliğini geliştirmek ve gerektiğinde bu yönde girişimlerde bulunma, gümrük idarelerindeki insan kaynakları yönetimi, şeffaflık, dürüstlük konuları ile çalışma yöntemleri ve yönetim hususlarında iyileşmeler sağlayacak girişimleri desteklemektir. Dünya gümrük Örgütü, günümüzde yaklaşık 183 üye ile dünya ticaretinin yaklaşık %98'ini oluşturmaktadır. Her üye ülkede örgüte ait birer gümrük idaresi bulunmaktadır. Türkiye, Dünya Gümrük Örgütü'nün kurucu üyesidir, örgüte katılım anlaşması 29 Ocak 1953 tarihinde onaylanmış ve 8321 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 1994 yılındaki Konsey toplantısında, çalışmalarını ve fonksiyonlarını daha iyi yansıttığı görüşünde birlik sağlanmış, kuruluş sözleşmesinde değişiklik yapılmadan örgütün adının çalışmalarda Dünya Gümrük Örgütü olarak belirtilmesi kabul edilmiştir (<http://www.mfa.gov.tr/dunya-gumruk-orgutu.tr.mfa> erişim tarihi: 01/02/2021).

2.5.2.8. Afrika, Karayip ve Pasifik Devletleri Örgütü (OACPS)

Afrika, Karayipler ve Pasifik (ACP) Devletleri Grubu olarak bilinen Afrika, Karayipler ve Pasifik Devletleri Örgütü (OACPS), 6 Haziran 1975 tarihinde Georgetown Anlaşması ile oluşturulmuş bir organizasyondur. OACPS'nin ana hedefleri şunlardır:

- Üye devletlerin kalkınmasını teşvik etmek ve yoksulluğu azaltmak,
- Küresel ekonomiye kademeli entegrasyonu gerçekleştirmek,
- ACP-EC Ortaklık Anlaşmalarının uygulanması çerçevesinde OACPS faaliyetlerini koordine etmek,
- ACP Devletleri arasında birlik ve dayanışmanın pekiştirilmesini sağlamak,
- Özgür ve demokratik bir toplumda barış ve istikrarın kurulması ve pekiştirilmesini sağlamak.

Bu örgüt, Sahra Altı Afrika'dan 48, Karayipler'den 16 ve Pasifik'ten 15 ülke olmak üzere toplam 79 ülkeden oluşmaktadır. Küba dışındaki bütün ülkeler kendilerini Avrupa Birliği'ne bağlayan "ACP-EC Ortaklık Anlaşması" olarak bilinen Cotonou Anlaşması'na imza atmışlardır. ACP, üyeleri ile Avrupa Topluluğu arasındaki iş birliğini koordine etmek amacıyla oluşturulmuştur. Temel amacı, Avrupa Topluluğu ile iş birliği anlaşmalarını birlikte müzakere etmek ve uygulamaktır. Avrupa Topluluğu ile OACPS arasındaki iş birliği, 1975'te Birinci Lome Sözleşmesi ile başlamıştır.

ACP ile AET ilki 1975 yılında olmak üzere Lome Sözleşmeleri olarak adlandırılan dört tane çok taraflı kalkınma ve ticari iş birliği sözleşmesi imzalanmıştır (Tezcan & Aldırmaz, 2020: 681). 1976 yılında yürürlüğe giren İlk Lome Sözleşmesi (Lome I), ACP üyelerinin tarım ve maden ihracatlarının çoğunun AET'ye gümrüksüz girmesini sağlamak amacıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üyeleri arasında yeni bir iş birliği çerçevesi sağlamak için tasarlanmıştır. AET tarımıyla rekabet halinde şeker ve sığır eti gibi ürünler için kota sistemine dayalı tercihli ticaret kabul edilmiş ve ikinci olarak, AET, ACP ülkelerine yardım ve yatırım için 3 milyar Avrupa Hesap Birimi (EUA) taahhüt etmiştir. Ocak 1981 ve Şubat 1985 yılları arasında uygulanan İkinci Lome Sözleşmesi (Lome II), ile AET yardım ve yatırım miktarını 5,5 milyar EUA'ya yükseltmiştir. 1985 yılının mart ayında imzalanan ve 1986 yılının mayıs ayında yürürlüğe giren Üçüncü Lome Sözleşmesi (Lome III)'nde AET EUA taahhütlerini 8,5 milyar EUA'ya çıkarmıştır. Lome Sözleşmesi, 1989 yılının aralık ayında dördüncü kez yenilenmiş ve Dördüncü Lome Sözleşmesi (Lome IV), Ticaret hükümleri, 1990 ile 1999 arasındaki on yılı kapsayacak şekilde genişletilmiş ve ilk beş yıl için yardım ve yatırım taahhütleri 12 milyar EUA'ya çıkarılmıştır (https://en.wikipedia.org/wiki/Lom%C3%A9_Convention erişim tarihi: 02/02/2021). Dördüncü Lome Sözleşmesi'nde diğer Lome Sözleşmeleri'nden farklı olarak insan haklarına vurgu yapılması, birliğin bölge ile olan ilişkilerini siyasi koşulluluk kapsamında düzenlemeye başladığını göstermektedir (Tezcan & Aldırmaz, 2020: 681). 2000 yılına gelindiğinde ACP ile AB arasında Benin'in Cotonou şehrinde Cotonou Anlaşması veya Cotonou Sözleşmesi olarak ifade edilen ekonomik iş birliği anlaşmasını imzalanmışlardır. Böylece Cotonou Anlaşması Lome Sözleşmeleri'nin yerini almıştır.

Tablo 18'de OACPS'ye ait dış ticaret verileri verilmiştir. Verilen yıllarda örgütün dünya ticareti, dünya ihracatı ve ithalatı içindeki payının %1 ila %5 arasında dalgalanmakta ve

örgüt, 1980, 1985 ve 1990 yıllarında dış ticaret fazlası verirken diğer yıllarda dış ticaret açığı vermektedir. Her ne kadar örgüte üye ülke sayısı 79 olsa da dış hacmi bakımından küçük olmaları, örgütün AB ile iş birliği içinde bulunmak amacıyla kurulması, örgüte üye ülkelerin bir zamanlar Fransa, Portekiz, İngiltere ve İspanya gibi büyük batılı ülkelerin sömürgeleri olmaları, onlara gerek ekonomik ve gerekse de ticari açıdan bağımlı olmaları örgütün ticari potansiyeli üzerinde olumsuz etkiler yaratabilecektir.

Tablo 18: OACPS Dış Ticaret Göstergeleri

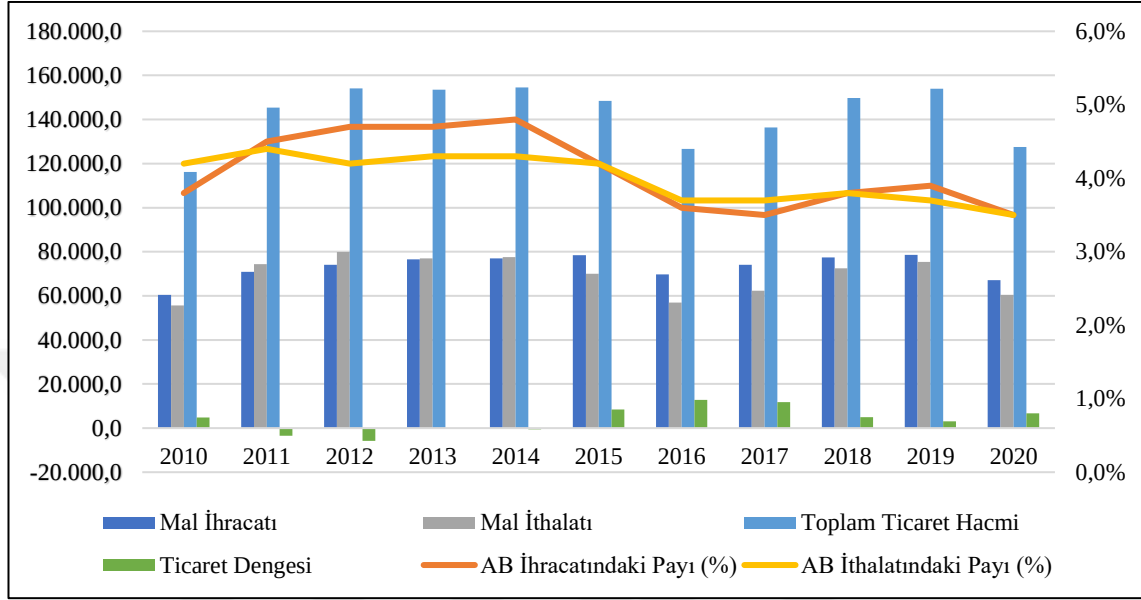
	OACPS Ticaret Hacmi (Milyar \$)	OACPS'nin dünya mal ticaretinden aldığı pay (%)	OACPS mal İhracatı Hacmi (Milyar \$)	OACPS'nin dünya mal ihracatından aldığı pay (%)	OACPS mal İthalatı Hacmi (Milyar \$)	OACPS'nin dünya mal ithalatından aldığı pay (%)
1980	189.4	4,60	97.9	4,80	91.4	4,40
1985	128.8	3,24	66.2	3,39	62.6	3,10
1990	157.2	2,21	82.4	2,36	74.7	2,07
1995	191.0	1,82	91.5	1,77	99.5	1,88
2000	226.2	1,72	113.0	1,75	113.2	1,70
2005	443.2	2,08	226.7	2,15	216.4	2,00
2010	760.7	2,47	389.0	2,54	371.6	2,40
2015	769.8	2,31	330.9	1,99	438.9	2,62
2016	684.9	2,12	297.1	1,85	387.7	2,39
2017	752.6	2,10	350.7	1,97	401.8	2,23
2018	851.9	2,16	399.3	2,04	452.5	2,28
2019	830.5	2,16	378.5	1,99	452.0	2,34
2020	708.5	2,00	314.1	1,78	394.4	2,21

Kaynak: WTO

Şekil 22’de 2010-2020 yılları arasında OACPS’nin AB ile yaptığı mal ticareti grafiği verilmektedir. Yıllara göre dış denge izlendiğinde 2011 ve 2012 yıllarında AB ile yapılan mal ticaretinde dış açık verirken, 2013 yılından itibaren dış ticaret fazlası vermeye başlamıştır. Özellikle 2016 yılında diğer yıllara göre en yüksek dış fazlaya sahiptir. Nitekim dış ticaret hacminin yıllara göre seyri incelendiğinde 115 milyon € ile 155 milyon € arasında dalgalanmalar söz konusudur. 2019 yılının sonlarında başlayan ve etkisini 2020 ve 2021 yıllarında hissettiren Korona virüs Pandemisi nedeniyle AB ülkelerinin kapanma sürecine girmesinin OACPS’nin AB ile yaptığı ticarete etkisi, ileriki dönemlerde kendini gösterecektir. Mevcut durumda OACPS ile AB arasındaki ticaret

verilerine henüz ulaşamamış olmamız bu yönde bir değerlendirme yapmamızı engellemektedir.

Şekil 22: AB- OACPS Mal Ticareti (2010-2020) (Milyon €)

Kaynak: European Commission, 2020:3.

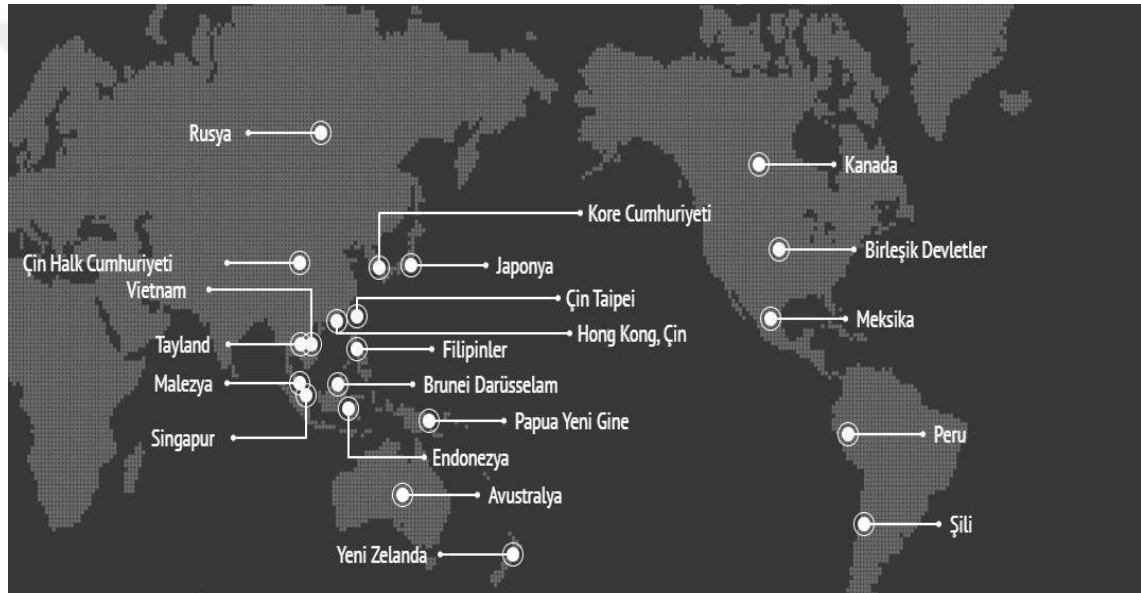
2.5.2.9. Asya ve Pasifik Ekonomik İş Birliği (APEC)

Asya-Pasifik Ekonomik İş Birliği (Asia-Pacific Economic Cooperation APEC)'nin kurulmasına yönelik ilk girişim Kasım 1989'da Avusturalya'nın başkenti Canberra kentinde yapılan bakanlar toplantısında temelleri atılan bir bölgesel ekonomik gruplaşma hareketidir. APEC fikri, 31 Ocak 1989 tarihinde Avusturalya Başbakanı Bob Hawke Güney Kore'nin başkenti Seul'de yaptığı bir konuşmada bahsetmiştir. Bu konuşmadan yaklaşık on ay sonra Kasım 1989'da APEC'in temellerini atmak için Avustralya, Brunei Darüsselam, Kanada, Endonezya, Japonya, Güney Kore, Malezya, Yeni Zelanda, Filipinler, Singapur, Tayland ve ABD'nin katılımıyla Avusturalya'nın başkenti Canberra'da bir araya gelmişlerdir. İlerleyen yıllarda 1991'de Çin; Hong Kong, Çin ve Çin Taipei, 1993'te Meksika ve Papua Yeni Gine, 1994'te Şili ve 1998'de Peru, Rusya ve Vietnam katılmış ve üye sayısı 21'e yükselmiştir.

APEC, 1989 ve 1992 yılları arasında gayri resmi üst düzey bir yetkili ve bakanlık düzeyinde diyalog olarak bir araya gelmiştir. 1993 yılında, eski ABD Başkanı Bill

Clinton, bölgede iş birliği için daha fazla stratejik vizyon ve yön sağlamak için yıllık bir APEC Ekonomik Liderler Toplantısı uygulamasını başlatmıştır (<https://www.apec.org/About-Us/About-APEC/History> erişim tarihi: 03/02/2021). APEC, Asya ve Pasifik bölgesindeki ülkeler arasında ticaretin serbestleştirilmesi, dış yatırımlar, teknoloji transferi, enerji ve telekomünikasyon gibi alanlarda iş birliğini öngörmektedir. APEC, üye ülkeler açısından bir danışma ve görüşme platformu niteliği taşımakta ve her yıl ev sahibi ülkenin başkanlığında düzenlenen toplantılarda alınan kararların bağlayıcılığı olmamakla birlikte tavsiye niteliğindedir (Seyidoğlu, 2015: 316).

Şekil 23: APEC Üyeleri Haritası

Kaynak: <https://www.apec.org/About-Us/About-APEC/Member-Economies> erişim tarihi: 03/02/2021

APEC, 1990-2000 arasında daha düzenli, açık bir ticaret ve yatırım ortamı geliştirmiş, yaklaşık 2.5 milyar nüfusu barındıran, ihracatını iki kattan daha fazla arttıran yaklaşık 195 milyon kişiye istihdam sağlayan ve küresel iktisadi büyümenin yaklaşık % 70'ini gerçekleştiren bir organizasyondur. 21. Yüzyıla girerken APEC dünya ticaretinin neredeyse %50'sine ve 18 trilyon dolarlık GSYİH'ya sahiptir. 1995-2000 yılları arasında APEC üyeleri arasında gümrük tarifeleri 1995'teki %12 düzeyinden 2000'de %8'e çekilmiş ve tarife dışı engeller azaltılmıştır (Kargı & Karayılmazlar, 2007: 391). 2020 yılı itibariyle APEC yaklaşık 3 milyar nüfusu ile dünya nüfusunun yaklaşık %38'ini

barındırmakta, 41.5 trilyon dolar GSYİH ile dünya GSYH'sinin %50'sini ve 14 bin 179 dolar olan KBGSYİH ile dünya ortalamasının üzerinde bir potansiyele sahiptir.

Tablo 19'da APEC grubunun dış ticaret göstergeleri verilmiştir. Verilen yıllarda gerek ticaret hacmi ve gerekse de ihracat ve ithalat hacimleri bakımından 1990 yılı hariç tutulduğunda APEC, dünya ticaretinde %40 ila %50 arasında değişen bir paya sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, APEC dünya ticaret akışının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. 2019 yılının sonlarına doğru Çin'de ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan Kovid 19 salgını dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Asya-Pasifik bölgesindeki ve Güneydoğu Asya'daki ülkeleri olumsuz etkilemiştir. Araştırmacılara göre Kovid 19 salgının olumsuz etkilerinin ne kadar süreceği dünyadaki aşılama oranına, aşıya erişebilme düzeyine ve virüsün mutant geçirme özelliğini kaybetmesine bağlı olduğunu ifade etmektedirler.

Tablo 19: APEC Dış Ticaret Göstergeleri

	İhracat Hacmi (Milyar \$)	Dünya ihracatındaki payı (%)	İthalat Hacmi (Milyar \$)	Dünya ithalatındaki payı (%)	Toplam Ticaret Hacmi (Milyar \$)	Dünya ticaretindeki payı (%)
1990	1.618,1	37,8	1.715,3	38,7	3.333,4	38,3
1995	2.821,8	44,4	2.907,7	44,9	5.729,5	44,6
2000	3.748,4	47,1	3.967,7	48,9	7.716,1	48,0
2005	5.611,9	42,7	6.091,8	45,6	11.703,7	44,2
2010	8.734,9	45,4	8.875,9	46,1	17.610,8	45,8
2015	10.241,0	47,6	10.271,1	47,7	20.512,1	47,6
2016	9.931,0	47,1	9.988,8	47,4	19.919,8	47,3
2017	10.901,4	47,0	11.800,4	50,8	22.701,8	48,9
2018	11.854,6	46,4	12.191,3	47,9	24.045,9	47,2
2019	11.718,5	46,7	11.917,5	47,6	23.636,0	47,1
2020	8.971,2	50,9	9.046,7	50,7	18.017,9	50,8

Kaynak: APEC Statistics Key Indicators Database

Halil Seyidoğlu (2015)'na göre Asya-Pasifik bölgesi, dünyanın en hızlı büyüme dinamiğine sahip olması nedeniyle APEC, gelecekte uluslararası ticaret ve yatırımlar bakımından çok önemli bir potansiyele sahiptir (Seyidoğlu, 2015: 316). Tablo 20'de de görüldüğü üzere APEC, dünya ticaretinin neredeyse yarısını oluşturmakta ve sahip olduğu ticari potansiyel ile Türkiye için önemli bir pazar olabilir. Daha önce de bahsedildiği üzere Türkiye uluslararası ticaretten önemli bir pay almak ve dünyanın ilk 10 ekonomisi içinde yer almak istiyorsa ASEAN, APEC gibi dünya ticaretinin önemli bir

bölümünü oluşturan küresel ve bölgesel entegrasyonlarla yakın ekonomik ve ticari ilişkiler ağı kurmak durumundadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİ, AB-TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİ VE AB-TÜRKİYE'DE BEYİN GÖÇÜNÜN MEVCUT DURUMU

İşgücü (emek); bir üretim sürecinde mal veya hizmet üretmek amacıyla ortaya konulan her türlü insani çaba olarak ifade edilebilir. Ortaya konulan bu çaba fiziki veya zihni çaba, bu çabayı ortaya koyan kişiler vasıflı veya vasıfsız, karar verici veya uygulayıcı konumda olabilirler. Bir ülkenin mevcut emek kapasitesi yani emek miktarı, o ülkenin toplam nüfusundan çalışmayacak durumda olan kişilerin (çocuklar, yaşlılar, askerler vb.) çıkarılmasıyla bulunur. Bu tanımdan hareketle emek, aktif nüfus olup girişimciler de bu tanım içinde yer almaktadırlar. Üretim faktörleri arasında yer alan işgücü üretim sürecinde kendisiyle bütünleşmiş olan emeğini ortaya koyarak katkıda bulunur ve ortaya koyduğu bu emeği karşılığında belli bir ücret elde eder. Ücret; bir üretim sürecinde emeğini ortaya koyan işgücünün üretim süreci sonunda üründen aldığı pay veya emek fiyatına denir. Emek, sadece bir malın üretimi sürecinde ücret elde etmez, başkasının emri altında yapılan hizmet sunumu veya üretimi süreci sonunda da ücret elde eder (Dinler, 2016: 512).

Ücret, işgücü piyasasında en önemli değişkenlerin başında gelmektedir. İşgücü piyasasının önemli bir unsuru olan ücret, günlük yaşamda kişiye ve işe göre önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Klasik iktisadi görüşe göre, tam rekabet koşulları altında benzer işi yapanlar benzer ücretleri almakta ve sonuç olarak piyasa dengeye gelmektedir. Yani işgücü piyasasında ücret farklılığı söz konusu değildir. Neo-klasik iktisadi görüşe göre, ücretler uzun dönemde eşitlenebileceğini ileri sürmekte ve tam rekabet piyasası koşulları, kar maksimizasyonu ve işgücünün homojen olduğu varsayımlarına dayanmaktadır. Gerek neo-klasik ve gerekse de klasik iktisadi görüşün savunduğu varsayımlar gerçek hayatta temelsiz kalmaktadır. Gerçek hayatta işler arasındaki ücret farklılığının yanı sıra, aynı iş kolunda ve hatta aynı firma bünyesinde çalışan ve benzer işleri yapan işçiler bile farklı ücretler alabilmektedir. Burada sorulması gereken sorulardan biri de farklı işçilere neden farklı ücretler ödendiğidir (Lordoğlu, 2013: 93; akt. Görmüş, 2014: 106). Ücretler bazı temel nedenlerden dolayı farklılıklar arz etmektedir. Belli başlı nedenleri şu şekilde ifade edebiliriz; eğitim seviyesindeki farklılıklar, işin cinsiyete uygunluğu, kişilerin beceri ve yeteneklerinin farklılık göstermesi, işin tehlike düzeyi, işgücü piyasalarına ve ücretlere

yönelik bilgi eksikliği, işin süresi (geçici veya daimî olması) (<https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/yyavuz/73476/12.%20EMEK%20TALEB%C4%B0.pdf> erişim tarihi: 20/06/2021).

Ücret farklılıklarını meydana getiren yukarıda saydığımız nedenler ayrıca işgücünün gerek yurtiçinde ve yurtdışında ve gerekse de bölgeler arasında emeğini arz etmeye yönelik girişimleri de etkilemektedir. İşgücünün emeğini hem yurtiçinde hem de uluslararası alanda arz etmeye yönelik olarak yer değiştirmesi işgücü hareketliliğine neden olmaktadır. İşgücü hareketliliği kavramı çoğu göç kavramı ile ilişkilendirilse de bu iki kavram birbirinden bazı açılardan farklı özellikler göstermektedir. Göç kavramını bireylerin veya insan gruplarının yer değiştirmesi olarak tanımladığımızda olgusal olarak çok eski bir kavram olup, geçmişi paleolitik döneme kadar götürülebilir (Sönmez, 1980: 41). Ancak işgücü hareketliliği, olgusal olarak göç kavramı gibi eski bir kavram olmayıp birkaç yüzyıllık bir geçmişe sahiptir. İşgücünün uluslararası alanda hareketi sanayi devriminden sonra başladığı ve dönemin koşullarında bu hareketler küçük olsa da II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu hareketlilik somut bir özellik kazanmış ve daha büyük hareketler ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı öncesi döneme bakıldığında göçlerin Avrupa'dan Asya'ya, Afrika'ya ve büyük oranda Amerika'ya doğru olduğu görülmektedir. Bu kıtalara yapılan göçlerin temelinde sömürgecilik faaliyetleri yatmaktadır. 1815-1914 yılları arasında Amerika'ya yaklaşık otuz beş, kırk milyon Avrupalının göç ettiğine dair veriler söz konusudur. Bu göçlerin önemli bir bölümü Avrupa'da meydana gelen ekonomik değişimler neticesinde göç eden köylü ve zanaatkar kesimdir. Sömürgecilik faaliyetleri nedeniyle kıtalara yapılan göçler sadece Avrupalılardan oluşmamakta sömürgeleştirilen kitalardaki çalışabilecek nitelikteki insanların da gerek Avrupa'ya ve gerekse de diğer kıtalara göçü söz konusu olabilmektedir. Örneğin; Hourwich'e göre 1907 yılında Almanya'da 1.4 milyon, 1911 yılında Fransa'da 1.2 milyon yabancının olduğu ve bunların neredeyse tümünün işgücü olduğunu belirtmektedir (Sönmez, 1980: 41-42). Buradan anlatılanlardan hareketle işgücü hareketliliğinin tarihi arka planında sömürgecilik faaliyetlerinin olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. II. Dünya Savaşı'na kadar ki sürece bakıldığında okyanus ötesi hareketlilik okyanus ötesi Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte bu durumun kuzey-güney akımı veya az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru olduğunu görmekteyiz (Sönmez, 1980: 42).

Küreselleşmenin kendini belirgin bir şekilde gösterdiği, mal, hizmet, sermaye ve faktör piyasalarının serbestleştiği ve bununla beraber malların, hizmetlerin, sermayenin uluslararası alanda hareketliliği ve iktisadi entegrasyon hareketlerinin arttığı yirminci yüzyılın son çeyreğinde işgücü hareketliliği kavramı sosyal bilimlerin çalışma konusu olmuştur. Ancak dönemin şartlarının getirdiği karakteristik özellikler kavramın bölgesel işgücü piyasaları arası, şirketler arası, şirket içi hareketlilik şeklinde kısıtlı bir kullanımı söz konusu olmasına rağmen 1990'lı yıllarda işgücü hareketliliği sadece işgücü piyasaları arası, şirketler arası, şirketler içi değil, aynı zamanda bölgeler ve ülkeler arası bir olgu olarak kendisini göstermeye başlamıştır. 2000'li yıllara girildiğinde işgücü hareketliliğinin işgücü alan ve işgücü veren ülkeler üzerindeki olumlu, olumsuz etkileri ve doğurduğu sonuçlar hasebiyle tüm ülkeler açısından bir öncelik konusu haline gelmiştir (Erdenebat, 2006: 2). İşgücü hareketliliğinin işgücü alan ve işgücü veren ülkeler üzerindeki etkileri ayrıca ileride başlıklar halinde incelenecektir. Çalışmamızın bu bölümünde işgücü hareketliliği kavramını ve işgücü alan ve veren ülkeler üzerindeki etkilerini, AB'nin tarihsel gelişim süreci, demografik yapısı, göç ve istihdam politikaları, AB'de işgücü hareketliliğine ilişkin yasal düzenlemeleri ve işgücü hareketliliğinin gelişimini, AB vatandaşlığı, Türkiye-AB ilişkilerinin gelişimini, AB'de Türk işçilerinin serbest hareketliliğine ilişkin yasal düzenlemeleri ve Türk işçilerinin AB sınırları içindeki durumuna ilişkin görüşler ve veriler ortaya konulacaktır.

3.1. İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİ (EMEK MOBİLİTESİ) KAVRAMI

Bir üretim faktörü olarak çalışma çağında, çalışma istek ve arzunda olan bireyler emeklerini piyasaya arz ederek karşılığında bir gelir elde ederler. Bireylerin giriştikleri faaliyetler, eğitim ve öğretim faaliyetleri de dahil olmak üzere yaşam süreleri boyunca edindikleri becerileri onları işgücü piyasalarına hazırlamak üzerine tasarlanmıştır. Ne var ki bazı insanlar gerek doğuştan ve gerekse de sonradan geliştirdikleri kabiliyetleri rağmen istihdam edilemeyebilirler. Bu durum onların yapısına uygun bir iş buluncaya kadar iş ve yer değiştirmelerine neden olur. İşgücü piyasasının önemli aktörleri arasında yer alan işveren, işyerinin maksimum verimlilikte çalışması için en uygun emek faktörünü seçme amacı güderken, işgücü piyasasının diğer bir aktörü olan ve emeği karşılığında belirli bir gelir elde eden işgücü ise, en uygun şartlara sahip sevebileceği ve verimli olduğunu

düşündüğü bir işte istihdam edilme amacı taşır. İşgücünün yapısına uygun bir iş bulduğu ve işverenin işyerine maksimum verimliliği sağlayacak emek faktörünü bulduğunu varsaydığımızda, üretim süreci yüksek verimlilikle sonuçlanır. Bu nedenle işgücünün herekekliliği (mobilitesi, akışkanlığı) şarttır ve işgücünün piyasada bölgeler, iş kolları ve meslekler arasında optimal dağılması gerekmektedir (Zaim,1997: akt. Kaya, 2019: 138). Hareketlilik veya mobilite, Eserpek (1976) tarafından *“en genel anlamda birey ve grupların toplumsal değerlere göre mertebelendirilen ve birbirine göre saygınlıkları daha yukarıda veya daha aşağıda olarak kabul edilen konumların birinden diğerine geçme eylemidir”* (Eserpek, 1976: 389) şeklinde tanımlamıştır.

Cambridge sözlüğünde işgücü hareketliliği, insanların çalışmak için bir işten diğerine veya bir alandan diğerine geçebilme ve istekli olma derecesi olarak tanımlanmıştır (<https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/labour-mobility> erişim tarihi: 24/06/2021). Emek hareketliliği, emeğin bir yerden başka bir yere veya bir meslekten başka bir mesleğe veya bir işten başka bir işe veya bir endüstriden başka bir endüstriye hareket etme kapasitesi ve yeteneği anlamına gelir (<https://www.yourarticlelibrary.com/economics/mobility-of-labour-meaning-types-factors-obstacles-and-merits-economics/10809> erişim tarihi: 24/06/2021). İşgücü hareketliliği, bir kavram olarak 1950’li ve 1960’lı yıllarda çeşitli Avrupa ülkelerinin karşılaştığı işgücü açığı nedeniyle bu açığını Avrupa dışından karşılama yoluna gitmesi neticesinde ortaya çıkmıştır (Erdenebat, 2006: 9). İşgücü hareketliliği, işgücünün bir ekonomi içinde ve farklı ekonomiler arasındaki hareketliliğini ifade eder. İşgücünün gerek ekonomi içindeki hareketi ve gerekse de farklı ekonomiler arasındaki hareketi üretim hacmini ve büyümeyi etkiler (Radcliffe, 2020). İşgücü hareketliliği, hem fiziksel alan (coğrafi hareketlilik) hem de bir dizi iş alanı (mesleki hareketlilik) boyunca çalışanların konumlarındaki değişikliklerden oluşur. Coğrafi hareketlilik, kısa mesafeli ve uzun mesafeli hareketlerin yanı sıra gönüllü ve zorunlu göçe de ayrılabilir. Mesleki hareketlilik, yatay veya dikey olabilir (<https://faculty.wcas.northwestern.edu/~fe2r/papers/Labour%20Mobility.pdf> erişim tarihi: 24/06/2021).

Dış ticaret teorilerine göre işgücü hareketliliğinin analizi yapıldığında işgücü hareketliliğinin tarihini klasik iktisadi doktrinin ortaya çıktığı döneme kadar götürmemiz gerekmektedir. Nitekim klasiklerden önceki iktisadi doktrinler olan merkantilizm ve Fizyokrasi ve onların savunucuları tarafından işgücü hareketliliğine yönelik ortaya

konulmuş bir görüş mevcut değildir. Klasik iktisadi doktrine ait gerek Smith'in Salt Üstünlükler Teorisi'nde ve Gerekse de Ricardo'nun Mukayeseli Üstünlükler Teorisi'ne göre üretim faktörleri ülke içinde tam hareketli iken ülkeler arasında tam hareketsizdir. Bu temel varsayım, Heckscher-Ohlin teorisinde de kendini göstermektedir. Neo-klasik görüşe göre, işgücü hareketliliğinin ortaya çıkmasında işgücü piyasasındaki işgücü arzı ve talebinin coğrafi bazda farklılık göstermesidir. Sermayenin bol emeğin kıt olduğu ülkelerde yüksek ücretler ve yüksek verimlilik söz konusu iken az sermayenin kıt emeğin bol olduğu ülkelerde de tersi durum geçerlidir. Ülkeler arasındaki ücret ve verimlilik farkları ülkeler arasında işgücü akımına neden olmaktadır. Emek, genellikle bol olduğu ülkelere kıt olduğu ülkelere doğru yönelmektedir. Akım neticesinde emeğin göç ettiği emek kıtlığı olan ülkelere yüksek ücretler düşerken, göç veren ülkelere düşük ücretler yükselmeye başlamaktadır (Aktaş, 2015: 209). İşgücü hareketliliğine dikkat çeken bir başka yaklaşım ise, Paul Krugman tarafından 1991 yılında ortaya atılan Yeni Coğrafya Yaklaşımı'dır. Bu yaklaşıma göre işgücü hem ülke içinde hem de ülkeler arasında hareketlidir. Bu hareketliliğin temel sebeplerinden birisi de ülkeler arasındaki ücret farklılıkları olmakla birlikte sosyo-kültürel faktörler, eğitime erişebilirlik ve güvenlik olanakları, yaşam koşulları ve kalitesi gibi faktörlerin de etkili olduğudur (Çalışkan & Kaya, 2015: 59-60).

3.1.1. İşgücü hareketliliği Türleri

Üç temel işgücü hareketliliği türü vardır: coğrafi, mesleki ve endüstriler arası hareketlilik.

Coğrafi hareketlilik: Bir işçinin bir ülke içinde bir yerden başka bir yere veya bir ülkeden diğerine taşınmasını ifade eder. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nden Fransa'ya taşınan bir işçi, coğrafi hareketlilik kavramını göstermektedir.

Mesleki hareketlilik: bir çalışanın iş türlerini değiştirme yeteneğini ifade eder. Bu hareketlilik türü kendi arasında yatay ve dikey hareketlilik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yatay hareketlilikte, Emeğin bir meslekten diğerine aynı sınıf veya seviyedeki hareketine denir. Örneğin, bir banka memurunun bir şirkete hesap memuru olarak katılması gibi. Dikey hareketlilik ise, bir meslekte daha düşük dereceli ve statülü bir işçinin daha yüksek derece ve statüdeki başka bir mesleğe geçmesi dikey

hareketlilik. Bir öğretim veya araştırma görevlisinin üniversite öğretim üyesi olması örnek olarak verilebilir. Örneğin, Havayolu pilotu olmak için iş değiştiren bir otomobil tamircisi, mesleki hareketlilik kavramını yansıtır (<https://www.investopedia.com/articles/economics/09/labor-mobility.asp> erişim tarihi: 24/06/2021).

Endüstriler arası hareketlilik: işgücünün işini değiştirmeden bir endüstri dalından başka bir endüstri dalına geçişini ifade eden hareketlilik. Örneğin, bir çelik fabrikasından ayrılan ve bir otomobil fabrikasına katılan bir tesisatçıyı örnek verebiliriz. (<https://www.yourarticlelibrary.com/economics/mobility-of-labour-meaning-types-factors-obstacles-and-merits-economics/10809> erişim tarihi: 24/06/2021).

3.1.2. İşgücü Hareketliliğinin Temel Belirleyicileri

Emeğin hareketliliğini ekonomik, demografik ve sosyo-politik vb. Olmak üzere çeşitli belirleyiciler söz konusudur. Bunlar arasında özellikle yaş, medeni durum ve ailenin büyüklüğü, eğitim, uzaklık, işsizlik oranları ve sosyo-politik gelişmeler işgücü hareketliliğini belirleyen en önemli faktörlerdir (https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Guz/calisma_ekonomisi/10/index.html erişim tarihi: 27/06/2021). Şimdi sırasıyla bu faktörleri açıklamaya çalışalım (Kaya, 2019: 151-156).

Yaş: emeğin bireysel olarak aldığı hareketlilik kararında ekonomik koşullar söz konusu olsa da bu yaş kadar belirgin bir faktör değildir. Yapılan araştırmalarda farklı yaş gruplarının hareketlilikte farklı eğilimler gösterdiği ve bu yaş grupları arasında daha çok genç emeğin daha hareketli olduğu gözlenmiştir.

Eğitim: eğitimini tamamlayıp vasıflılığını kazandığından işgücü piyasasına girerek, iş beğenme veya yapısına uygun iş bulma sürecine girer. Bu süreç iş değiştirmelerin sık yaşandığı ve mobilitenin yüksek olduğu bir dönemdir. İşgücüne katılan bireyin yükselen eğitim seviyesi ile girdiği hareketlilik arasında pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Yapılan araştırmalarda eğitim seviyesi düşük işgücünün eğitim seviyesi yüksek olana göre daha az hareketli olduğu ortaya çıkmıştır. Ülkemizde 1995-2000 yılları için işgücü hareketliliği ile eğitim seviyesi arasındaki ilişki üzerine yapılan bir araştırmaya göre, hareketli olan işgücünün eğitim seviyesinin Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu gözlenmiştir. Ayrıca eğitim seviyesi yüksek olan kişilerin “beyin göçü” olarak ifade ettiğimiz yüksek niteliklere sahip emeğin hareketliliği olarak ifade edilmektedir. Beyin

göçü; “İyi eğitim görmüş, kalifiye, nitelikli, seçkin, profesyonel, uzman ve üstün yetenekli iş-gücünün yetiştigi az gelişmiş/gelişmekte olan bir ülkeden gelişmiş bir ülkeye en verimli olduğu dönemde istekli olarak çalışmak/araştırma yapmak için yer değiştirmesi/akışı” olarak tanımlanabilir. Beyin göçüne ileride ayrı bir başlık altında değineceğiz.

Uzaklık: emeğin hareketi açısından karşımıza çıkan bir faktör de uzaklıktır. Geçmişte emek yakın bölgeleri daha çok tercih ederken günümüzde ulaşım ve iletişim sistemlerindeki gelişmişlik seviyesinin yüksek olması gerek bireylerin ve gerekse de emeğin uzak bölgelere hareketini kolaylaştırmıştır. Ulaşım ve iletişim sistemlerindeki bu gelişmeye rağmen yine bazı faktörler emeğin uzak bölgelere hareketini sınırlandırmaktadır. Bu faktörlerden bir tanesi de taşınmanın maliyetli olmasıdır. Avrupa Komisyonu, 2005 yılında Avrupalı vatandaşların coğrafi ve iş hareketliliğinin kapsamı ve geleceğe yönelik davranışlarını hakkında bilgi edinmek ve Avrupa’da hareketliliğin itici yönleri ve hareketlilik önündeki engeller ile hareketlilik şekillerinin ekonomik ve sosyal yönlerini ortaya koymak amacıyla 25 üye ülke üzerinde yaptığı bir araştırmada elde edilen bulgular sonucunda Avrupalıların coğrafi hareketlilik açısından sınırlı hareketliliğe sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Medeni Durum ve Ailenin Büyüklüğü: medeni durum hareketliliğin başlangıç aşamasında daha çok belirgin bir şekilde genç, bekar ve erkeklerden meydana gelme eğilimi söz konusu iken son dönemlerde evli çiftlerin hareketlilik içindeki oranlarının arttığı gözlenmiştir. Medeni durumda meydana gelen değişimler de hareketliliği zorunlu hale getirebilmektedir. Buna örnek olarak 1980’li yıllarda ikamet ve çalışma izni gibi yasal statülere sahip Türk uyruklu vatandaşların Alman uyruklu kadınlarla evlenmek üzere Almanya’ya göç etmeleri verilebilir. Evlilik, bazı dönemlerde işgücü hareketliliğine neden olsa da bazı açılardan bu hareketliliği kısıtlayabilmektedir. Bireysel göç kararı almak daha kolay iken, ailenin göç kararı alması çok daha zor olmakta ve bu durum ekonomik olduğu kadar sosyal, kültürel, psikolojik ve siyasi faktörler etkili olabilmektedir.

İşsizlik Oranları: işgücünün hareketliliğine neden olan bir başka etken ise işsizlik oranlarıdır. İş bulma imkânının zor olduğu bir dönemde özellikle genç işgücünün hareketliliği daha belirgin bir şekilde kendisini göstermektedir. İşgücü hareketleri ile işsizlik oranları arasındaki günümüzde sadece gelişmekte olan ülkelerin değil, gelişmiş ülkeler içinde bir sorun olarak teorik ve uygulamalı yapılan çalışmalarda bir tartışma

konusu haline gelmiştir. İşsizlik, aynı zamanda bölgeler arasındaki işgücü hareketliliğinin önemli bir nedenidir. Pissarides ve Wardsworth (1989)’a göre, işsizlik oranlarının üç düzeyde bölgesel işgücü hareketliliği üzerinde etkisi mevcuttur. Birincisi; bir işçinin statüsü, ikincisi; bölgesel işsizlik farklılıkları ve Üçüncüsü, daha yüksek genel işsizlik oranlarında hareketlilik olasılığı daha azdır (Pissarides & Wardsworth, 1989: 739).

Siyasal ve Sosyal Gelişmeler: Siyasi istikrarsızlık, insan hakları ihlali, baskıcı rejimler, iç savaşlar, etnik çatışmalar, işgücü talebinin azlığı, ekonomik sıkıntılar, coğrafi koşulların yetersizliği ve can güvenliği endişesi vb. etkenlerden dolayı insanca yaşayabilmek, gelir elde etmek, borçlarını ödemek, ailelerine ekonomik olarak katkıda bulunmak gibi amaçlarla ucuz işgücüne ihtiyaç duyan gelişmiş batılı ülkelere göç etmektedirler.

3.2. İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİNİN İŞGÜCÜ ALAN VE İŞGÜCÜ VEREN ÜLKELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Uluslararası işgücü hareketliliğinin en belirgin sonucu işgücü alan ve veren ülkelerin nüfus yapısı üzerinde meydana getirdiği değişikliklerdir. İşgücü hareketi sonucunda işgücü alan ülkenin nüfusu artarken, işgücü veren ülkenin nüfusu azalmaktadır. İşgücü hareketliliği sonucunda sadece nüfus yapısı etkilenmemekte ve bununla birlikte nüfusun yaş ve cinsiyet yapısı da dahil olmak üzere ekonomik, toplumsal, kültürel, sosyolojik alanlarda etkiler meydana getirmektedir. Genellikle işgücü akımları genç ve erkeklerden oluşmakta ve bu durum işgücü veren ülkede genç ve erkek nüfusu azaltırken, işgücü alan ülkede genç ve erkek nüfusu arttırmaktadır. Bu etkilere ek olarak çalışan nüfusun toplam nüfusa oranını etkilediği gibi çalışan nüfusun artışı, toplam nüfus içinde bulunan 0-14 yaş nüfus ile 65 yaş üstü nüfusun toplamını ifade eden yani bağımlı nüfus oranını düşürecektir (Seyidoğlu, 2015: 731). Burada açıklığa kavuşturmamız gereken bir başka konu ise yetişmiş insan gücü olarak ifade ettiğimiz “Beyin Göçü” olgusunun bunun dışında olmasıdır. Beyin göçünü ve etkilerini ileriki sayfalarda ayrı bir başlık altında incelenecektir. Burada mevzu bahis konu, salt olarak vasıfsız olan işgücü hareketi ve bu hareketin işgücü veren ve işgücü alan ülkeler üzerinde meydana getirdiği ekonomik etkilerdir. İşgücü hareketlerinin işgücü alan ve veren ülkelerin ekonomileri üzerinde

meydana getirdiği etkiler olumlu ve olumsuz olabilmektedir. Bu başlık altında bu etkiler ortaya konulacaktır.

3.2.1. İşgücü Alan Ülkelere Olan Olumlu ve Olumsuz Etkileri

İşgücü hareketliliği, işgücü alan ülkelere çeşitli yararlar sunarken beraberinde getirdiği bir külfet de söz konusudur. Burada işgücü hareketliliğinin iř gücü alan ülkeye getirdiği yararların ve külfetin ne olduğundan bahsedilecektir. Yabancı işgücü kabul eden ülkeler genellikle doğum oranları düşük, sermaye ve doğal kaynaklar açısından zengin ve işgücü bakımından kıt olan ülkelerdir. Bu ülkeler yabancı işçileri kabul ederek mesleki işgücü darboğazını kırarak sermayenin tam kapasite ile çalışmasını, yatırımları hızlandırarak ekonomik refahın artmasını hedeflerler. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitli Avrupa ülkeleri ve özellikle de Almanya Federal Cumhuriyeti, Türkiye de dahil olmak üzere çeşitli ülkeler ikili anlaşmalar yaparak yabancı iřçi alımı yapmıştır. Yabancı işgücü alımı, sanayi ücretlerinin yükselmesini ve dolayısıyla işgücü maliyetlerini önleyerek dünya piyasalarında rekabet gücünün artmasına neden olur. İşgücü kabul eden ülkede kiři baři gelirin yükselmesi; yerli işgücünün koşulları ağır, tehlikeli ve çekici olmayan işlerde çalışmak istemezler ve bu işlerdeki açıklık yabancı emeğin istihdamı ile kapatılır. Ayrıca yabancı işgücünün nitelikli olması, işgücü alan ülkenin herhangi bir külfete katlanmadan üretken yapıdaki emekten büyük yararlar sağlarlar. Bu durum, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere yaptığı bir beşerî sermaye bağışdır (Seyidođlu, 2015: 733-734). Yabancı emek, gittikleri ülkelerde üretim artışına neden olmaları o ülkenin hem ihracatına hem de ödemeler bilançosuna katkı sağlamış olurlar (İyibožkurt, 2001: 152).

İşgücü hareketliliği sonucunda işgücünün ev sahibi ülke üzerinde çeşitli külfetleri söz konusudur. Örneğin; sosyal sabit sermaye dediğimiz okul, hastahane, konut, yol vb. talep artışına neden olurken, yerli işgücünün işsiz kalmasına ve hatta yabancı emeğin ülke nüfusu içindeki payının önemli oranlara ulaşması ülkede bazı toplumsal ve kültürel sorunlara neden olabilir (Seyidođlu, 2015: 734; İyibožkurt, 2001: 153). İşgücü hareketliliği sonucunda gittiği ülkede etnik bir topluluk olarak görölmesi ve ırkçı politikalara ve saldırılara maruz kalmasıdır. Etnik topluluğun oluşumunda devletin politikaları etkili olduğu kadar ülke halkının tutumu da önemli bir etkindir. Çoğunluktan farklı bir milliyeti ve dini olan bireyler ülke halkı tarafından ayrı bir grup olarak

algılanmakta ve onları tanımlayan fiziki görünüm veya ırka dayalı olabileceği gibi kültüre dayalı da olabilmekte ve ötekileştirilme söz konusu olmaktadır. Bu durum, ülkede işgücüne yönelik muhalefeti ve ırkçılığı arttırarak onların can güvenliğini tehlikeye düşürmektedir. Nitekim bunun en somut örneği, Almanya'nın Mölln ve Solingen şehirlerindeki iki Türk ailenin evlerinin Neonaziler tarafından kundaklanması sonucu sekiz kişinin ölümüne sebep olmasıdır (Toksöz, 2006: 32, 36).

3.2.2. İşgücü Veren Ülkelere Olan Olumlu ve Olumsuz Etkileri

İşgücü hareketliliği kapsamında işgücü veren ülkeler; genellikle doğum oranları ve vasıfsız gücü arzı yüksek az gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkelerde faal nüfus dediğimiz çalışma çağındaki olup, çalışma isteği ve arzunda olan nüfusa oranla sermaye birikimi ve doğal kaynakların arzı düşüktür. Bu nedenle çalışma çağındaki nüfusun büyük bir bölümü açık ya da gizli işsiz durumdadır. Hızlı nüfus artışı ile beraber milli gelirin yeterince artmaması, tüketim artışına ve yatırımların kaynağı olan tasarrufların erimesine neden olur. Hatta yüksek işgücü arzı, sermaye yoğun teknikleri güçleştirdiği gibi kamuda ve özel sektörde aşırı istidama yol açmaktadır. Sonuç olarak ülke “yoksulluk kısır döngüsü” içine girmektedir (Seyidoğlu, 2015: 731). İşgücü hareketliliği sonucunda bu hareketliliğin işgücü veren ülke üzerinde yoksulluk kısır döngüsünü kırıcı, kalkınmayı teşvik edici, demografik yapıyı değiştirici ve finansal etkiler söz konusu olabilmektedir. İşgücünün meydana getirdiği bu etkiler; işgücü piyasası, milli gelir, kamu finansmanı, gelir dağılımı ve dış ödemeler dengesi üzerinde etkilere neden olabilmektedir (Kutlu, 1991: 29).

İşgücü hareketliliğini işgücü piyasası üzerindeki etkilerine baktığımızda; burada önemle belirtmemiz gereken bir nokta işgücü hareketliliğine yönelik olarak resmi kısıtlayıcı engellerin olmaması, işgücü alan ülke/ülkelerde işgücü açığının olması ve hareketliliğin neden olduğu maliyetlerin önemsiz olması gerekmektedir. İşgücünün gerek ülkeler ve gerekse de bölgeler arasındaki hareketi sonucunda işgücü veren ülkenin ya da bölgenin işsizlik miktarında ve oranlarında azalma olası sonuçlarıdır. Ayrıca ücretler üzerindeki baskının ortadan kalkması ücretlerin yükselmesine neden olurken, işgücü ücretlerindeki bu artışın maliyetlere yansımaları maliyet kaynaklı enflasyona yol açabilir. İşgücü hareketine ne kadar işgücünün katıldığı önemli bir noktadır. İşgücü hareketine katılan işgücü miktarının düşük olduğu durumda yukarıda bahsettiğimiz sonuçların

meydana gelme olasılığı düşük kalabilir. Aksi durumda ise yukarıda bahsettiğimiz sonuçların meydana gelmesi kaçınılmazdır. İşgücü hareketliliğine sadece işsizler açısından bakmamak gerekir. Bir işte çalışmakta olup, işin koşullarını beğenmeyen, düşük ücretle çalışan kişiler de bu hareketliliğe katılıp gidecekleri ülkede daha iyi koşullarda ve daha yüksek ücret düzeylerinde çalışmak isteyebilirler.

İşgücü hareketliliğinin işgücü veren ülkenin milli geliri üzerindeki etkisine baktığımızda; İşgücü, bir üretim faktörü olarak ülkeden ayrılması halinde milli geliri azaltabilir ve dolayısıyla ekonomik büyüme düşebilir. Ayrıca işgücü akımı sonucunda nüfus miktarında meydana gelen düşüş, kişi başına düşen geliri yükseltici etki yapabilir. İşgücü hareketliliğini kamu finansmanı açısından değerlendirdiğimizde; işgücü, işsiz konumda iken devlet üzerinde bir külfeti söz konusudur. İstihdam edilmesi halinde devlete ödeyeceği gelir vergisi dahil olmak üzere emlak vergisi, tüketim vergisi, özel iletişim vergisi, KDV, sosyal güvenlik ödemeleri vb. vergilerden bu hareketlilik neticesinde devlet vergi kaybına uğramaktadır (Kutlu, 1991: 34). İşgücü hareketliliğinin gelir dağılımını hem iyileştirici hem de bozucu etkisi söz konusudur. Şöyle ki, diğer şartların sabit olduğu varsayımı altında işgücü hareketliliği neticesinde bazı sektörlerde ve hatta mesleklerde ücret farklılıklarında azalma görülecektir. Bu hareketliliğin refah üzerindeki etkisi pozitif görülse de bazı gruplar bu hareketlilikten kazançlı bazıları da kaybeden olarak karşımıza çıkmaktadır. İşgücü veren ülkelerde milli gelir adaletli dağılmamaktadır. İşgücü veren ülkelerin az gelişmiş ülkeler olduğu göz önüne alındığında işgücünün yönünün gelişmiş ülkelere doğru olduğu rahatlıkla görülebilir (Kutlu, 1991: 35-36). Emin'in şu sözleri durumun vahametini gözler önüne sermektedir: "Dünyadaki en zengin 42 kişinin mal varlığı, dünya nüfusunun %50'sine tekabül eden 3,6 milyar insanla eşittir; en zengin 10 ülkenin geliri de en fakir 10 ülke gelirin tam 77 katıdır" (Emin, 2018: 1).

İşgücü hareketliliğinin işgücü veren ülke ekonomisine yaptığı katkılardan biri de işgücünün geride bıraktığı aile bireylerinin geçimini sağlamak için gönderdiği fonlar işgücü veren ülke için önemli bir döviz kaynağıdır. Kalkınma hamlesine girişen bu ülkelerin karşılaştıkları en önemli sorulardan biri de döviz darboğazıdır. İşçi dövizleri bu dar boğazlığın giderilmesinde, ithalat kapasitesinin artırılmasında ve kalkınma hızının yükseltilmesine katkı sağlamaktadır (Seyidoğlu, 2015: 732). İşgücü hareketliliği, yukarıda açıkladığımız ekonomik katkıların yanında da bireyin kendisine de önemli

değerler katmaktadır. Emegın ileri bir toplum içinde çalışması, kendisine bilgi birikimi yanında görgülerini arttırarak ekonomik açıdan ülkeye ve topluma büyük yararlılık gösterirler. Elbette burada bahsetmemiz gereken önemli bir nokta da vasıfsız olarak giden emegın mesleki eēitimlerle vasıflı hale gelmesidir. Ancak bazı durumlarda emegın mesleki bilgi kazanmasını engelleyen etkenler söz konusudur. rneēin; emegın mesleki bilgi gerektirmeyen temizlik, bakıcılık gibi işlerde çalıştırılması, vasıfsız olan emegın ileri teknoloji kullanılan işlerde çalıştırılmasının uygun olmaması ya da milliyetçilik duygusunu ön plana koyarak yabancı emek yerine kendi işgücünü kullanmalarıdır (Seyidoēlu, 2015: 732-733).

3.3. BEYİN G KAVRAMI

Yukarıda kalifiyesiz dediēimiz vasıfsız işgücü üzerinde durduk. Tabi ki ülkeler arasındaki emek hareketliliēi vasıfsız dediēimiz emegın hareketiyle sınırlı deēildir, bunun yanında kalifiyeli dediēimiz ēretmen, mühendis, doktor, bilim adamı vs. iyi yetişmiş, yüksek eēitimli insan gücünün de hareketi söz konusudur. Bu hareketlilik daha çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere doērudur. Gelişmiş lkeler arasında da bu hareketlilik yaşanmaktadır. Literatürde bu hareketliliēe “beyin göçü” (Brain Drain) denilmektedir (Seyidoēlu, 2015:736). “Beyin göçü” terimi, aēırlıklı olarak tek yönlü olan ve insan sermayesi hareketi ile eşanlımlı olarak kullanılan bir uzmanlık akışıdır. İngilizcede beyin anlamına gelen “Brain” kelimesinin ifade ettiēi potansiyel olarak bireyde mevcut olan beceri, yetkinlik veya nitelikleri ifade ederken, boşaltmak anlamına gelen İngilizcede “Drain” olarak ifade edilen bu kavram çıkış hızının 'normalden' veya istenebilecek düzeyden daha yüksek bir seviyede olduēunu ifade etmek için kullanılmıştır. Bu iki kavram birbirine baēlandığında yetenekli bireylerin ülkeden ayrılması olarak ifade edilen “beyin göçü” kavramını meydana getirir. “Beyin göçü” kavramı, ilk defa İngiliz Kraliyet Cemiyeti (The British Royal Society) tarafından 1950’li ve 1960’lı yılların başında bilim adamları ve teknoloji uzmanlarının Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada’ya gidişlerine atfen kullandıkları bir kavramdır. Sonraki yıllarda beyin göçü, “Kuzey-Güney” olarak ifade edilen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki bir sorun olarak ifade edilmiştir. Beyin gnn g veren ülke için zararlı olduēuna yönelik endişeler baş göstermiş ve 1960’lı ve 1970’li yıllarda meydana gelen

tartışmalarda bu göçün dünya sistemindeki politik ve ekonomik dengesizlikler nedeniyle ortaya çıktığı görüşü hâkim olmuştur (Davenport, 2004: 618). Beyin Göçü, Cambridge Sözlükte; eğitilmiş ve yetenekli insanların ücretlerin ve koşulların daha iyi olduğu ülkelerde yaşamak ve çalışmak amacıyla kendi ülkelerinden ayrılması durumu olarak ifade edilmiştir (<https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/brain-drain> erişim tarihi: 30/06/21).

Mitat Enç (1974)'e göre beyin göçü; *“yetiştirilmiş üstün beyin gücünün, kendi ülkesini bırakarak, çeşitli nedenlerle daha çekici bulunduğu başka ülkelerde çalışmayı seçmesidir”* (Enç, 1974: 134). Jennifer Francis ve Joseph Shinn (2019) tarafından iki tür beyin göçü tanımı yapılmıştır. İlk tanımda *“bir ülkenin en eğitilmiş ve yetenekli çalışanlarını göç yoluyla diğer ülkelere kaptırması süreci”* olarak tanımlanırken, ikinci tanımda *“beşerî sermayenin daha uygun coğrafi, ekonomik veya profesyonel ortamlara taşınması yoluyla akademik ve teknolojik işgücünün kaybı”* olarak tanımlanmıştır. Francis ve Shinn bunun bir sorun olduğunu, en yetenekli ve en yetkin kişilerin ülkesini terk ederek gittikleri ülkenin ekonomisine katkı sağladığı ve geride kalanların ise kendi ekonomilerinde fark yaratacak kadar “Know-How”a sahip olmaması nedeniyle ülke ekonomisinin zorluklarla karşılaştığını ifade etmiştir (Francis & Shinn, 2019). Gülay Toksöz (2006)'e göre beyin göçü, *“Eğitilmiş ve yüksek vasıflı kişilerin çalışmak ve yaşamak amacıyla kendi ülkesinin dışında bir ülkeye gitmesi”* olarak tanımlanmıştır. Beyin göçünde, yüksek niteliğe sahip kişilerin göç kararı almasında itici ve çekici etkenler söz konusudur. Bu etkenler, ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte dört grupta incelenebilir. İlk grupta; ücret düşüklüğünden kaynaklanan ekonomik sıkıntılar ve istikrarsızlıklardır. İkinci grupta; yetişmiş insan gücünün yaşadığı ülkede, bilim ve teknolojiye önem vermemelerinden dolayı mesleki alanlarda çalışma koşullarının yetersiz kalmasıdır. Üçüncü grupta; yetişmiş insan gücünün mesleklerine ilişkin istihdamının eksikliği ve yaşanan işsizlik sorunudur. Son grupta ise; yetişmiş insan gücünün yaşadığı ülkede meydana gelen siyasi istikrarsızlıklar, çatışmalı ortamlar (iç savaş vb.), etnik kimliğe dayalı ayrımcılık ve ülkenin diğer koşulları yetişmiş insan gücünün göç kararı almasında etkili olmaktadır (Toksöz, 2006: 226). “Beyin göçü” terimi, esasında yüksek eğitilmiş bireylerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere doğru olan insan kaynaklarının uluslararası transferini ifade etmektedir (Docquier & Rapoport, 2006:1). Gökbayrak (2008)'e göre beyin göçü; aldığı yüksek eğitime bağlı olarak edindiği

nitelik açısından işgücünün daha iyi yaşam koşulları ve daha iyi çalışma olanakları sunan ülkelere göç etmesidir (Gökbayrak, 2008: 72). Buraya kadar yaptığımız beyin göçünün bütün tanımlarının merkezinde eğitilmiş bireylerin kendi ülkesindeki yeterli olmayan ekonomik ve yaşam şartlarından dolayı daha iyi bir iş ve daha iyi bir yaşam koşulu sağlayan gelişmiş ülkelere göç ettiğini ifade etmektedir.

Beyin göçüne neden olan faktörlere baktığımızda; ekonomik faktörler ön planda olsa da ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyal, kültürel, eğitim, psikolojik, toplumsal, siyasi, teknolojik vb. faktörlerin de etkili olduğunu görmekteyiz. Bu faktörlerin beyin göçüne etki eden tarafına baktığımızda itici ve çekici faktörler olarak ayırmak konunun daha iyi anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Beyin göçünü çekici kılan faktörler şunlardır; Daha iyi ekonomik beklentiler, Daha yüksek maaş ve gelir, Daha iyi bir yaşam düzeyi ve yaşam biçimi, Daha iyi araştırma olanakları, Modern eğitim sistemi ve daha yüksek nitelikler için daha iyi fırsatlar, Yabancı eğitimin prestiji, Entelektüel özgürlük, Daha iyi çalışma koşulları ve daha iyi istihdam olanakları, Göreceli siyasi istikrar, Zengin, bilimsel ve kültürel bir geleneğin varlığı, Deneyimli/destekleyici personelin mevcudiyeti, Araştırma için önemli fonların tahsis edilmesi vb. sayılabilir (İslam, 2014).

Tablo 20: Beyin Göçüne Neden Olan Çekici Faktörler

Beyin Göçüne Neden Olan Çekici Faktörler
• Gelişmiş ülkelerde hayat standardının yüksek olması • Ücret ve maaşların yüksek olması • Araştırma olanaklarının gelişmiş ülkelerde daha iyi olması • Çocukların daha kaliteli eğitim alacağı beklentisi • Statü ve kariyerde daha geniş imkânların olması • Yabancı ülkelerde eğitim almanın prestij sağlayacağı beklentisi • Demokratik haklar ve özgürlükler • Gelişmiş ülkelerde siyasi istikrarın daha iyi durumda olması • Teknolojinin çok iyi durumda olması • Tecrübe kazanmak için gerekli koşulların olması • Ar-ge faaliyetlerinin kapsamlı olması • Kalifiye eleman ihtiyacının yüksek olması • İcat ve teknolojik yeniliklerin yüksek gelir sağlaması • Nüfus artış hızının düşük olması

Kaynak: Muammer Kaya 2003; Mevlüdiye Şimşek, 2006: 84; akt. Pazarcık, 2010: 28.

Beyin göçüne neden olan ve itici faktörler dediğimiz faktörleri; Muammer Kaya (2003) politik faktörler, çalışma ortamı ve kariyer ilerletme, yüksek eğitim sistemi ve ekonomik gelişme ile ilgili teknolojik politikalar olmak üzere dört grupta incelemektedir (Kaya, 2003).

Tablo 21: Beyin Göçüne Neden Olan İtici Faktörler

Beyin Göçüne Neden Olan İtici Faktörler
1. Ekonomik Nedenler
• Düşük ücret politikası • Vergi oranlarının yükselmesi • Ekonomik istikrarsızlık ve işgücünün gelecek endişesi • Uygun olmayan çalışma koşulları • Sosyal hakların zayıf olması • Kent yaşam standardının gelişmiş ülkelere göre düşük olması • Gelişmiş ülkelere göre statü ve kariyer zorluğu
2. Politik/Siyasal Nedenler
• Etnik köken farklılığının bulunması • Siyasi istikrarsızlığın var olması • Siyasetin iş hayatına girmesi ve etkisi altına alması • Bürokrasinin yoğun olarak yaşanması
3. Bilim ve Teknoloji Politikaları
• Ar-ge faaliyetine gereken önemin verilmemesi • Bilim ve teknolojiye önem vermemek • Fikir üretiminin ve icadın para etmemesi ya da desteklenmemesi • Ar-ge teşviklerinin yetersiz olması • Ar-ge'ye yapılan harcamaların ve yatırımların düşük olması
4. Eğitim Sistemi
• Eğitim sektörüne yapılan harcama ve yatırımların düşük olması • Eğitimde fırsat eşitliğinin olmaması • Ülke ihtiyaçları doğrultusunda olmayan işgücü yetiştirme politikası • Eğitim alan insanların kendi ülkelerinde çalışmaları yönünde motivasyon eksikliğinin bulunması • Kalıcı eğitim politikası yokluğu
5. İşsizlik
• Yetenekli uzman işgücünün uygun iş bulamaması • Uzman işgücünün alanı dışında mesleklerde çalışmak zorunda kalması • En fazla işsizliğin üniversite mezunları arasında olması
6. Yabancı Dilde Eğitim ve Teknolojideki Gelişmeler
• Yabancı dilde eğitimin beyin göçü üzerinde hızlandırıcı bir etki yapması • Yabancı dilde eğitim batıya insan kaynağı üretmeye yardımcı bir etken olması • İletişim olanaklarının (bilgisayar, internet, fax, cep telefonu vb.) sağladığı kolaylıklar

Kaynak: Muammer Kaya 2003; Mevlüdiye Şimşek, 2006: 84; akt. Pazarcık, 2010: 28.

3.4. BEYİN GÖÇÜNÜN GÖÇ ALAN VE GÖÇ VEREN ÜLKELER ÜZERİNDEKİ OLUMLU VE OLUMSUZ ETKİLERİ

Beyin göçü üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalarda beyin göçünün az gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkelerin büyümeleri üzerinde olumsuz etkileri olduğu ortaya konulsa da son dönemlerde yapılan araştırmalar beyin göçünün bu ülkeler üzerinde bir dizi olumlu etkilerinin olduğu vurgulanmakta ve göç beklentilerinin insan sermayesi oluşumunu teşvik ettiğini göstermiştir. Bu nedenle beyin göçünün toplam etkisini ortaya koymak zordur. Ampirik olarak, bu konuyu ele alan ilk çalışmalar, çoğu geliştirmekte olan ülke için negatif toplam etkilerinin belirgin olduğunu ifade etmektedir; bununla birlikte, bir grup yüksek ve yüksek orta gelirli ülkelerin bundan önemli kazançlar elde ettiği görülmektedir (Docquier & Rapoport, 2006:1). Beyin göçü, göç alan ve göç veren ülkeler üzerinde hem sosyal hem de ekonomik sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Beyin göçünün yönüne baktığımızda; bu göçlerin az gelişmiş ülkelere geliştirmekte olan ülkelere ve geliştirmekte olan ülkelere doğru bir yönelim söz konusudur (Erkal, 2011:75). Burada beyin göçünün göç veren ve göç alan ülkeler üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.4.1. Beyin Göçünün Göç Alan Ülkeler Üzerindeki Etkileri

Beyin göçünün geliştirmekte olan ülkeler üzerinde pek çok olumlu etkileri olup, yüksek kalifiyeli eleman açığını kapatma, AR-GE faaliyetleri dahil olmak üzere ekonominin motoru görevini üstlenen sektörlerde üretimin artmasına ve teknolojinin ihraç edilmesinde önemli olanaklar sunarken, bu ülkelere ücretli yüksek öğrenim programları aracılığıyla ülke ekonomisi için önemli bir gelir kaynağı konumundadır. Ayrıca ülke açısından mezun olan yabancılar arasından yetenekli olanları seçme imkânı doğar (Toksöz, 2006: 226). Beyin göçü, alıcı ülkelerin ekonomilerinde bilgi ve teknoloji üretiminin kaynağı olmakla birlikte bu ülkelere altyapı dahil olmak üzere eğitim, yaşam standartlarının yükselmesi, AR-GE harcamalarına ayrılan pay ile bilimsel özgürlüğün sağlanması vb. faktörlerle paralellik göstermektedir. ABD'nin teknoloji merkezi olan Silikon Vadisi'nde teknolojiyi üreten yüksek vasıflı çalışanların yaklaşık %57'si beyin göçü şeklinde gerçekleşmiştir. National Foundation for American Policy (NFAP)'nin

2016 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, ABD’de yapılan 1 milyar doların üzerindeki girişimlerin %70’inin dış ülke kaynaklı olduğu ortaya çıkmıştır (Aksoy & Gürsoy, 2018: 61).

Tablo 22: Beyin Göçünü Alan Ülkeler Açısından Beyin Göçünün Olumlu Etkileri

Beyin Göçünü Alan Ülkeler Açısından Beyin Göçünün Olumlu Etkileri
1. Bilim ve teknolojiye olası olumlu etkiler
• İlave yüksek vasıflı işgücünün var olmasına bağlı olarak Ar-Ge ve ekonomik aktivitelerin artmasını sağlar. • Yüksek gelişme sahalalarında girişimciliği artırır. • Gönderici ülkelerle bilgi akışı ve iş birliği sağlar. • Göç ile gelenler özellikle kültürel çeşitlilik, farklılık getirir ve yaratıcılığın artmasına neden olurlar.
2. Yüksek öğrenim sistemlerine olası olumlu etkiler
• Küçük programların devam edebilmesini ve lisans, lisans üstü programlara kayıtların artmasını sağlar. • Üniversitedeki öğretim üyelerinin ve araştırmacıların emekliliğinden doğabilecek kaybı dengeleyebilir, sorunlar çözülebilir.
3. İş gücü piyasalarında olası olumlu etkiler
• İşgücü eksikliği olan yüksek gelişme gösteren sektörlerde, ücret modernizasyonunu sağlar. • Göçmen girişimciler şirket ve iş yaratıcılığını teşvik eder destekler, iş ve istihdam olanakları sağlarlar. • Göçmenler, diğer göçmen işgücüne ulaşılmasını ve onlarla bağlantı kurulmasını sağlarlar

Kaynak: Sağırılı, 2006: 127.

Beyin göçünün göç alan ülke açısından yukarıda bahsettiğimiz olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkileri de söz konusudur. Sağbaş (2009)’a göre beyin göçü, belli başlı iş sahalalarında yüksek beceri kazanmak isteyen yerel yetişmiş insan gücü üzerinde caydırıcı etki yaratmakla beraber yabancı rakiplere ya da dost olmayan ülkelere teknoloji transferinde bulunarak alıcı ülke üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir (Sağbaş, 2009: 53).

3.4.2. Beyin Göçünün Göç Veren Ülkeler Üzerindeki Etkileri

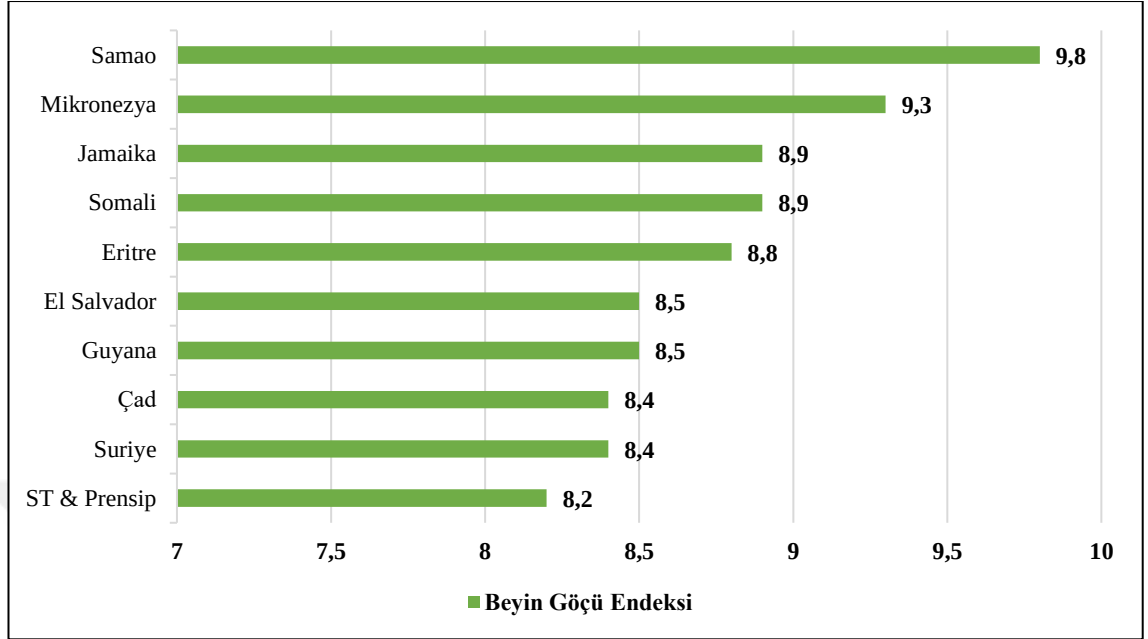
Gelişmekte olan bir ülkede beyin göçü yaygın olduğunda, ekonomiyi etkileyebilecek bazı olumsuz yansımalar olabilir. Bu etkiler; Vergi geliri kaybı, Gelecekteki potansiyel girişimcilerin kaybı, Kalifiye işçi sıkıntısı, Artan beyin göçü ekonomide güven kaybına neden olabilir, bu da kişilerin kalmak yerine ayrılmayı istemesine neden olur. Yenilikçi fikirlerin kaybı, Ülkenin eğitime yaptığı yatırımın kaybı, Kritik sağlık ve eğitim hizmetlerinin kaybı vb. sayılabilir (Francis & Shinn, 2019). Burada saydığımız olumsuzlukların yanı sıra beyin göçü, insan sermayesinde azalışa ve dolayısıyla büyüme ve verimlilikte düşüşe neden olabilir. Ayrıca devletin eğitimi sübvans etmek için yaptığı her türlü harcamaların boşa gitmesine ve sonuç itibarıyla kaynak israfına neden olurken, üretken yapıdaki bireylerin beyin göçüne katılması üretim kapasitesinin düşmesi ve ekonomik duraklama ile sonuçlanır. Neoklasik yaklaşıma göre beyin göçü, kalıcı bir göç durumu değildir. Klasik yaklaşıma göre beyin göçü, süreli yani geçici bir durumdur (Dülger, 2017: 73-74).

Tablo 23: Beyin Göçünü Veren Ülkeler Açısından Beyin Göçünün Olumlu Etkileri

Beyin Göçünü Veren Ülkeler Açısından Beyin Göçünün Olumlu Etkileri
1. Bilim ve teknolojiye olası olumlu etkiler
• Bilgi akışı ve bilgi iş birliği; yurtdışında eğitim alarak ülkesine dönenler, yabancı araştırma kurumları ile bağı kuvvetlendirir, bilgi akışı ve iş birliği imkânları sağlar. • Teknolojiye ihracat fırsatları doğurur. • Diaspora ile iletişimi geliştirerek ortak girişimler ve para transferi sağlar. • Başarılı yurtdışı girişimcileri, değerli işletme yönetim deneyimleri ve küresel iletişime girişi geliştirir, sağlar.
2. İnsan sermayesine olası olumlu etkiler
• Daha yüksek beceriler arayan kişileri teşvik eder, ülke insanının daha yüksek vasıflar edinme isteği duymalarını sağlar. • Vasıfların ihraç edilmesi riskini azaltır, kişisel eğitim yatırımlarından umulan geri dönüşü artırır. • Ülke içi ekonomide nitelik arayışını sağlayıp arttırabilir.

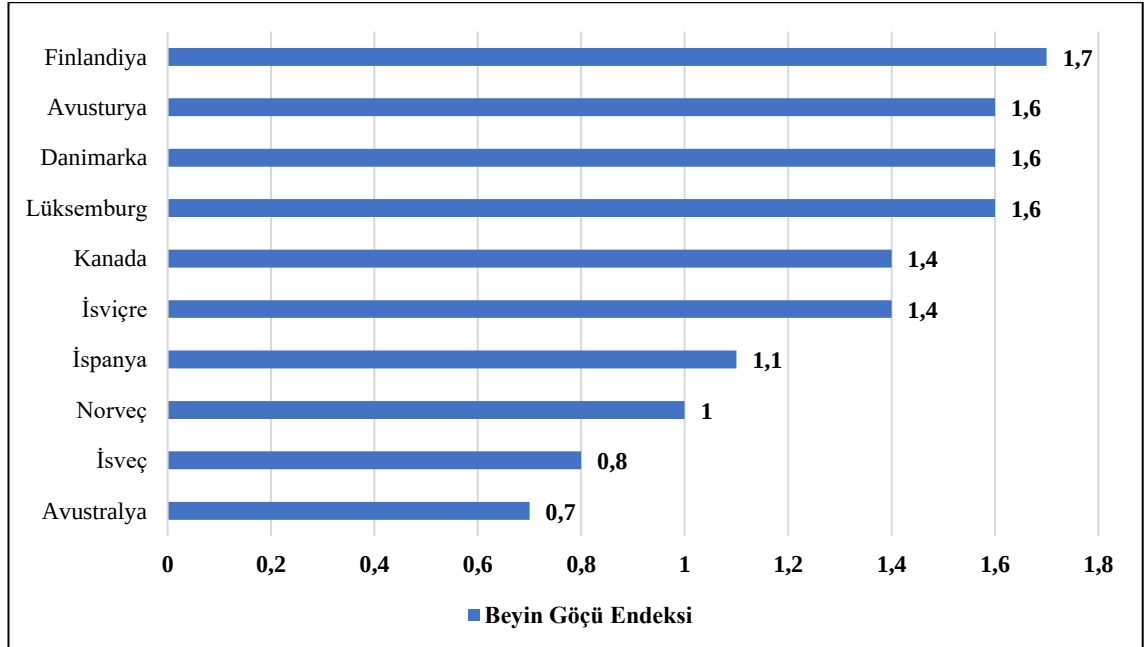
Kaynak: Sağırılı, 2006: 126.

Şekil 24: Dünyada En Çok Beyin Göçü Veren 10 Ülkenin Beyin Göçü Endeksi (0: düşük 10: yüksek)

Kaynak: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/human_flight_brain_drain_index/ E.T.: 29/09/2021

Şekil 25: Dünyada En Az Beyin Göçü Veren 10 Ülkenin Beyin Göçü Endeksi (0: Düşük 10: Yüksek)

Kaynak: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/human_flight_brain_drain_index/ E.T.: 29/09/2021

Şekil 24'te İnsan Akışı ve Beyin Göçü Endeksi'ne göre dünyada en çok beyin göçü veren ilk 10 ülke verilmiştir. 176 ülke bazında dünya ortalaması 5,42'dir. Bu ülkeler, dünyanın gelişmişlik sınıflandırılmasında en az gelişmiş ülkeler grubuna giren ülkelerdir. Şekil 25'te beyin göçü verme oranı düşük başka bir ifadeyle yüksek gelişmişlik seviyeleri bakımından beyin göçü almaya eğilimli ekonomilerin endeksleri verilmiştir. Şekil 24 ve şekil 25 incelendiğinde endeksi en yüksek olan ülke 9,80 ile Samoa iken en düşük olan ülke 0,70 ile Avusturalya'dır. Bu bakımdan Samoa, dünyada en çok beyin göçü veren ülke konumundayken, Avusturalya'nın ise beyin göçü verme eğilimi düşüktür ve gelişmiş bir ekonomi olması bakımından beyin göçü almaya müsaittir.

3.5. AVRUPA'DA BÜTÜNLEŞME FIKRİNİN DOĞUŞU VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GELİŞİM SÜRECİ

Avrupa'da birleşme ve bütünleşmeye yönelik fikirlerinin doğuşu hakkındaki çalışmalar incelendiğinde net bir zaman dilimi söz konusu değildir. Soyaltın (2015)'a göre, Avrupa'da birlik ve bütünleşmeye yönelik fikirlerin doğuşu Eski Yunan Uygarlığına dayanmaktadır (Soyaltın, 2015: 1). Metin (2020)'e göre, Avrupa'da bütünleşmeye yönelik fikirler Orta Çağ'a kadar götürülse de Avrupa'da birliği sağlamaya yönelik somut adımlar II. Dünya Savaşı'ndan sonra atılmıştır (Metin, 2020). Akçay, Argun ve Akman (2016)'a göre, Avrupa'da birlik ve bütünleşmeyi sağlamaya yönelik fikirlerin doğuşu Eski Yunan ve Roma uygarlıklarına kadar götürülebilir (Akçay, Argun, & Akman, 2016). Avrupa'da birlik ve bütünleşmeye yönelik fikirlerin ortaya çıkış zamanı her ne kadar tartışmalı olsa da II. Dünya Savaşı'ndan sonra birlik ve bütünleşmeye yönelik çabalar, 1952 yılında imzalanan Paris Anlaşması ile kurulan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT)'dan günümüze kadar geçirdiği derinleşme ve genişleme ve dünya siyasetindeki rolü ve etkisi bakımından meyvesini vermiştir. Elbette bu hareketin arka planında rol oynayan ve Avrupa'da birlik ve bütünleşme sürecini motive eden Victor Hugo, Jean-Jacques Rousseau, İmmanuel Kant, Abbe de St. Pierre, William Penn, Emeric Cruce, Winston Churchill, Alcide De Gasperi, Jean Monnet, Paul Henri Spaak ve Robert Schuman gibi şahsiyetlerin katkıları çok büyüktür.

Avrupa'da birlik ve bütünleşmeyi sağlama hedefi, Napolyon ve Adolf Hitler'in girişimleriyle hayata geçirilmek istense de başarılı olunamamış, Avrupa'da derin, kalıcı

ve yıkıcı etkiler bırakmıştır. Her ne kadar uyguladıkları yöntemler ve araçlar farklılık gösterse de bu girişimler Avrupa’da birliği ve bütünlüğü sağlamanın birer parçası haline gelmiştir. Özellikle Hitler’in girişimi dünyada yeni bir savaşın fitili olmuş, Avrupa’da birlik ve bütünlüğü sağlamanın aksine Avrupa, Doğu ve Batı olmak üzere demir perde ile ikiye ayırmış, ABD ve SSCB gibi Avrupa dışı iki gücün nüfuz alanı haline getirmiştir. Yaşanan bu acı tecrübe kıtada baskı ve zorbalığa dayalı hüküm sürme anlayışı ile birlik ve bütünlüğün sağlanamayacağı anlaşılmış ve bunun yerine eşitlik ve özgür irade temeline dayanan gönüllü bütünleşme prensibi benimsenmiştir (Mor, 2010: 503-504). Nitekim bu prensibin hayata geçirilmesi için Fransa ve Almanya arasında yüzyıllardır süregelen sorunlara çözüm bulması gerekiyordu. Bunun için savaş sanayinin ham maddesi olan kömür ve çelik madenlerinin bu iki ülkenin denetiminden çıkarak ulus üstü bir otoriteye devredilmesi gerekiyordu. Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman ve eski Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Jean Monnet tarafından hazırlanan ve Avrupa bütünleşmesinin temel niteliği bir tasarı 9 Mayıs 1950 tarihinde Schuman Planı adıyla yayımlanmıştır (<https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=28> E.T.: 30/09/2021). 1985 yılında Milan’da düzenlenen Zirve’de 9 Mayıs’ın “Avrupa Günü” olarak kutlanması kararı alınmış ve bu tarihten itibaren her yıl 9 Mayıs günü gerek üye ülkelerde ve gerekse de aday ve potansiyel aday ülkelerde Avrupa Günü olarak kutlanmaktadır (https://www.ab.gov.tr/_263.html E.T.: 30/09/2021). Avrupa’da birlik ve bütünlüğe ihtiyaç duyulmasında Avrupa’da kalıcı barışı tesis etmek, Almanya ve Fransa arasında süregelen sorunları kalıcı bir şekilde çözmek, Savaşın ham maddesi olan kömür ve çelik madenlerini kontrol altına almak, Marshall yardımlarını adil ve dengeli bir şekilde dağıtımını sağlamak, SSCB tehdidine karşı birlikte hareket etmek ve Avrupa’nın yıkılan ekonomisini tekrar ayağa kaldırmak gibi nedenler sayılmaktadır (Metin, 2020).

Schuman Planı esas alınarak yapılan görüşmeler neticesinde; Federal Almanya, Hollanda, Belçika, İtalya, Lüksemburg ve Fransa’dan oluşan altı ülke (Altılılar) 18 Nisan 1951 tarihinde Paris’te Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)’nu kuran Paris Antlaşması’nı imzalamışlardır. AKÇT, yeni kurulduğunda Yüksek Otorite, Bakanlar Konseyi, Danışma Komitesi, Ortak Meclis ve Adalet Divanı olmak üzere beş temel kuruma sahip iken günümüzde sadece Danışma Meclisi bulunmaktadır. İngiltere, antlaşmayı imzalamaya çağrılmasına rağmen bu çağrıya icabet etmemiştir (Tatoğlu, 2006: 13-14) İngiltere’nin ABD ve İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) ile olan

yakın ilişkileri nedeniyle oluşacak yeni düzen de ABD ve İngiliz Uluslar Topluluğu'nun da dahil olduğu bir yapı istemekteydi. Ancak bu istek Fransa tarafından reddedilmiştir. Bu yüzden İngiltere AKÇT'nin dışında kalmıştır (Seyidoğlu, 2015: 260-261).

AKÇT'nin kurulmasının ardından Avrupa Savunma Topluluğu ve Avrupa Siyasal Topluluğu oluşturulmasına yönelik girişimler olsa da başarılı olunamamıştır. Avrupa'nın savunulması ve SSCB'ye karşı savunma görevi Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)'ne bırakılmıştır. Avrupa'da bütünleşmenin öncelikli olarak ekonomik alanda olması gerektiği görüşü hâkim olurken, 25 Mart 1957 tarihinde Roma'da toplanan altı üye Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), (European Economic Community- EEC)'nu kuran antlaşmaya imza atmışlardır. Ayrıca 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren Roma Antlaşması ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurulmuştur. 1965 yılında altı üye ülkenin imzaladığı Füzyon Antlaşması (Birleşme Antlaşması) ile AKÇT, AET ve EURATOM tek bir çatı altında toplanmış komisyon, Konsey ve Parlamento kurumları oluşturularak bütçeleri birleştirilmiş ve Avrupa Topluluğu olarak anılmaya başlanmıştır (<https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=28> E.T.: 30/09/2021). 1960'lı yıllar AB açısından önemli başarıların gösterildiği ve ilk önemli krizlerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Global enerji fiyatlarının makul seviyelerde seyir göstermesi, ülkelerin serbest ticarete yönelik girişimleri dolayısıyla uluslararası ticaretin önündeki engellemelerin ve sınırlamaların kaldırılması ve AET üyesi ülkelerin gösterdikleri çabaların birleşmesiyle üye ülkelerin ekonomileri yüksek oranda büyümüşlerdir (Sandalcılar & Erdoğan, 2017: 77). Bu dönemde ortaya çıkan önemli krizlerin baş mimarı Fransa'dır. 1960'lı yılların ilk önemli krizi, kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tutan Fransa'nın AET'de alınacak kararlarda üye ülkelerin oybirliği kuralını uygulamalarını istemesi, AET'nin kendi bütçesini oluşturmasına karşı çıkması ve Bakanlar Konseyi'ndeki temsilcisini çekmesi üzerine Fransa'ya ait koltuğun boş kalması "Boş Sandalye Krizi"ne neden olmuştur. Fransa'nın neden olduğu bir diğer kriz ise, 1963 yılında AET'ye ve 1967'de AT'ye üyelik başvurusu yapan İngiltere'nin iki kez reddedilmesidir. Fransa'nın bu olumsuz tutumunun arkasındaki nedenlere baktığımızda; İngiltere'nin, Fransa'nın topluluk içindeki konumunu olumsuz etkileme düşüncesi, İngiltere ile ABD'nin geçmişten gelen ilişkisi ve İngiltere'nin bu ilişkiden kopmaması gibi nedenler gösterilmiştir (Erdoğan, 2020: 591-592; Sandalcılar & Erdoğan, 2017: 78-82). AT'nin bu dönemde elde ettiği en önemli başarı, Roma Antlaşması'nda iç gümrüklerin kademeli olarak indirilmesi ve 12 yıllık süre

sonunda sınıflanmasının öngörülmesidir, hiç kuşkusuz 1 Temmuz 1968’de son kademeli indirim gerçekleşmiş ve kurucu altı üye arasında Gümrük Birliği gerçekleşmiştir. İç gümrüklerin kalkmasıyla birlikte iç gümrük vergileri ve tarifeleri, miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve dışarıya karşı Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulanmaya başlanmıştır. Gümrük Birliği, öngörülen süreden yaklaşık bir buçuk yıl daha erken gerçekleşmiştir (Seyidoğlu, 2015: 261).

3.5.1. Avrupa Topluluğu’nun Genişleme Süreçleri

Federal Almanya, Fransa, Lüksemburg, İtalya, Hollanda ve Belçika’dan oluşan altı ülkenin kurduğu AKÇT ile başlayan Avrupa bütünleşmesi, çeşitli genişleme süreçlerinin ardından birçok alanda ortak politikalar uygulayan ulus üstü bir yapı haline gelmiş ve çeşitli nitelikteki devletleri bünyesine katarak siyasi, ekonomik ve jeopolitik açıdan dünya siyasetinde önemli bir yer edinmiştir (https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html E.T.: 01/10/2021). Bütünleşme yolundaki Avrupa’nın bir blok halinde dünya siyasetinde önemli bir yer edinmesinde en önemli etkenlerin başında bütünleşme sürecinde gösterdiği çabaların, derinleşme ve genişleme sürecinin somutlaşmasıdır. Bütünleşme sürecinde “Genişleme Politikası” topluluk için önemli bir dış politika aracı haline gelmiştir. Genişleme Politikası, Avrupa bütünleşmesine paralel olarak değişim ve gelişim göstermektedir. Özellikle Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ)’nin AB’ye üye olduğu beşinci, altıncı ve yedinci genişleme süreci, genişleme politikası ile birlikte “Koşulluluk” prensibinin de kurumsallaşmasını sağlamıştır (<https://ab.ibb.istanbul/eski/avrupa-birliginin-genislemesi/> E.T.: 03/10/2021). 22 Haziran 1993 tarihinde Danimarka’nın başkenti Kopenhag’da düzenlenen zirvede (Kopenhag Zirvesi) Avrupa Konseyi, AB genişlemesinin MDAÜ’yü kapsayacağını belirtmiş ve üyelik için başvurusunda bulunacak ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce yerine getirmesi gereken kriterler belirlenmiştir. Bu kriterler, Kopenhag Kriterleri olarak ifade edilmekte; ekonomik, siyasi ve topluluk müktesebatının kabulü olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Siyasi kriterler: İstikrarlı ve kurumsallaşmış bir demokrasinin varlığı, Hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti, İnsan haklarına saygı, Azınlıkların korunması olmak üzere dört ana kriter üzerinden değerlendirileceği ifade edilmiştir. Ekonomik kriterler ise: İyi işleyen bir pazar ekonomisinin mevcudiyeti ile birlikte AB içindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısı

ile baş edebilme kapasitesine sahip olunması gerekmektedir. Topluluk müktesebatının kabulü kriterine baktığımızda; AB'nin siyasi, ekonomik ve parasal birlik hedeflerini kabul etmek, Üyeliğin gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirmek, AB'nin ortak dış ve güvenlik politikalarına etkin katılım sağlamak ve birlik tarafından alınan kararlara ve çıkarılan yasalara uyum sağlamak gerekmektedir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Kopenhag_Kriterleri E.T.: 03/10/2021). Kopenhag Zirvesi'nde belirlenen bu kriterler, üyelik için gereken şartları net bir şekilde ortaya koymuş; aday ülkelerin adaylık sürecinde yerine getirmesi gereken ve yerine getirdiği yükümlülükler ile ilgili çalışmalar, Katılım Ortaklığı Belgeleri ve İlerleme Raporları ile ayrıntılı ve düzenli olarak izlenmeye başlanmıştır (<https://ab.ibb.istanbul/eski/avrupa-birliginin-genislemesi/> E.T.: 03/10/21). AKÇT'nin kurulmasından bu yana geçen yaklaşık yetmiş yıllık zaman diliminde bütünleşme yolunda özellikle iki kavram büyük önem arz etmektedir: derinleşme ve genişleme. Derinleşme kavramı olarak, topluluğun bütünleşme sürecinde günün koşullarına göre örgüt ve idari yapısını değiştirmesi ve dönüştürmesidir. Genişleme kavramı ise; topluluğun bütünleşme sürecinde bünyesine yeni üyeler katmasıdır. Yani, coğrafik olarak büyümesidir. Bu iki kavram, birbirinden bağımsız olmadıkları gibi, bütünleşme sürecini birbirinden bağımsız etkilememekte aksine birbiriyle etkileşim halindedirler (Stammen, 2008: 196). AB, yaklaşık yetmiş yıllık geçmişinde 1 Ocak 1973'te birinci genişleme, 1 Ocak 1981'de ikinci genişleme, 1 Ocak 1986'da üçüncü genişleme, 1 Ocak 1995'te dördüncü genişleme, 1 Mayıs 2004'te beşinci genişleme, 1 Ocak 2007'de altıncı genişleme ve 1 Temmuz 2013'te yedinci genişleme olmak üzere toplam yedi genişleme süreci yaşamıştır. Bu genişleme süreçlerine genel hatlarıyla değinilecektir.

Birinci Genişleme Süreci (1973): Avrupa Topluluklarının kuruluşundan sonra gösterdiği başarılı gelişim, başlangıçta hem topluluğa girmeye yönelik çekincesi olan ülkelerin topluluğa başvuruda bulunmalarına yol açarken hem de dünyadaki diğer ulusları AT'ye benzer oluşumlar kurma yönünde teşvik etmiştir. İngiltere'nin AT'ye kabul süreci bunun en açık örneğidir (Aktaş, 2016:139; Karluk, 2007:12). ilk genişleme süreci, başlangıçta AKÇT'ye katılmak istemeyen ve dışarıda kalan İngiltere'nin ve ona bağımlı olan İrlanda, Norveç ve Danimarka'nın 1961'de o zamanki adıyla anılan AET'ye ve 1967'de AT'ye başvurularının Fransa tarafından reddedilmesi ve Charles De Gaulle'nin 28 Nisan 1969'da istifa etmesinin ardından bu ülkelerin başvurularını yenilemesi üzerine

1 Ocak 1973'te üyeliğe kabulüne kadar geçen süreci ifade eder. Her ne kadar Norveç bu ülkelerle beraber başvuruda bulunsa da 25 Eylül 1972 tarihinde yapılan halk oylamasında hayır oylarının çoğunlukta olması nedeniyle Norveç topluluk dışında kalmıştır (Karluk, 2007: 13-14). Bu genişleme süreciyle birlikte topluluk kuzeye doğru genişlerken, üye sayısı İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın katılımı ile altıdan dokuza çıkmıştır.

İkinci Genişleme Süreci (1981): Topluluğun ikinci genişleme süreci, Yunanistan'ın 1 Ocak 1981'de topluluğa onuncu üye olarak katılmasıyla güneye doğru olmuştur. Yunanistan, AET'ye 8 Haziran 1959'da ortak üye başvurusunda bulunmuş, ortaklık müzakereleri 10 Eylül 1959'da başlatılmıştır. 9 Temmuz 1961 tarihinde Yunanistan ile AET arasında ortaklık antlaşması Atina'da imzalanmış ve anlaşma, 1 Kasım 1962'de yürürlüğe girmiştir. 21 Nisan 1967'de Yunanistan'da yapılan askeri darbe sonrası AT ile ilişkiler askıya alınmış, "Albaylar Cuntası"sının yönetimi sivillere devretmesi sonrası demokratikleşme süreci başlaması ile Atina Antlaşması tekrar yürürlüğe girmiş ve Yunanistan, 12 Haziran 1975'te AT'ye tekrar tam üyelik başvurusunda bulunmuştur (Karluk, 2007: 15). AT Komisyonu, 29 Ocak 1976 tarihinde konuyla ilgili yayımladığı raporunda Yunanistan'ın yaşadığı ekonomik sorunlardan dolayı birliğe katılımını uygun görmemiştir. Komisyonun bu görüşüne rağmen, Yunanistan'da batı karşıtı muhalefetin iktidara gelmesine yönelik endişelerin baskın gelmesi üzerine 27 Temmuz 1976'da Yunanistan'ın katılım müzakereleri süreci hızlandırılmış ve üç yıl süren görüşmeler neticesinde 28 Mayıs 1979'da Yunanistan ile AT arasında Katılım Antlaşması imzalanmış, antlaşma onaylandıktan sonra 1 Ocak 1981 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Karluk, 2007:15; <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281> E.T.: 03/10/2021). Yunanistan'ın AT'ye katılımı ile üye sayısı dokuzdan ona çıkmıştır.

Üçüncü Genişleme Süreci (1986): AT'nin üçüncü genişleme dalgası, 1 Ocak 1986'da Portekiz ve İspanya'nın katılımı ile güney yönünde yani Akdeniz'e doğru bir genişleme olmuştur. Katılım sürecinde bu iki ülkenin ekonomik gelişmişlik seviyelerinin düşük olması ve demokratikleşme süreçlerinde yaşanan sıkıntılar topluluk içinde bu iki ülkenin üyeliğinin kabul edilip edilmemesi yönünde sert tartışmalara neden olmuştur. Üye ülkeler, bu iki ülkenin tarım ve işgücünün serbest dolaşımı konularında topluluğa ağır bir külfet yükleyeceğini ileri sürmüşlerdir. Topluluk, yoğun geçen tartışmalar neticesinde üye ülkelerin çekincelerini ve bu iki ülkenin jeopolitik konumunu dikkate alarak üyeliklerini kabul etmiştir (Ercan, 2019: 6). İkinci genişleme ve üçüncü genişleme

süreçleri ile Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in AT'ye üye olarak alınması topluluğu Akdeniz gücü konumuna getirmiştir. Yunanistan'ın üyeliği ile topluluk balkanlarla yakınlaşırken, İspanya ve Portekiz'in üyelikleri ile Latin Amerika ülkeleriyle derin bağlar kurulmasına olanak tanımıştır. Her ne kadar bu ülkeler üye olarak topluluğa katılmış olsalar da siyasi anlamda demokratik, ekonomik anlamda istikrarlı ülkeler değildirler. Bu açıdan bakıldığında ikinci ve üçüncü genişleme süreci ilk genişleme sürecinden farklılık göstermektedir. İkinci ve üçüncü genişleme süreçleri, topluluğun bütünleşme kavramına “Esneklik” ve “çeşitlilik” kazandırması bakımından oldukça önemlidir. Topluluğun, yukarıda da belirtildiği üzere bu ülkelerin mevcut sorunlarına rağmen üyeliklerini kabul etmesindeki belki de en önemli sebebi; siyasi anlamda demokrasinin yerleşmesine, ekonomik anlamda istikrara kavuşmalarına yardım ederek, kıtada refah düzeyi yüksek ülkelerin sayısını ve topluluğun dünya küresindeki gücünü arttırmaktır (Şemsettinoglu, 2011: 7). AT için büyük önem arz eden başka bir gelişme ise SSCB'nin çözülmesi ile birlikte soğuk savaşın sona ermesidir. Soğuk savaşın bitmesi ile savaşın simgesi ve W. Churchill tarafından “Demir Perde” olarak ifade edilen Federal Almanya ve Demokratik Almanya'yı birbirinden ayıran Belin Duvarı'nın 9 Kasım 1989'da yıkılması, Federal Almanya ile Demokratik Almanya'nın 3 Ekim 1990'da fiilen birleşmesidir (Karluk, 2007: 18). İki Almanya'nın birleşmesiyle her ne kadar üye sayısında bir değişiklik olmasa da topluluğun nüfusunu arttırmıştır (Ercan, 2019: 6). Ayrıca bu birleşmenin getireceği mali yük Komisyon'un 1991 ve 1992'de hazırladığı bütçe tekliflerine yansımış, Federal Almanya bu mali yükün yüzde seksenini üstlenmiştir (Karluk, 2007: 18). Bir sonraki genişleme sürecine geçmeden önce topluluk açısından sonraki genişleme süreçlerini ilgilendiren ve topluluğun derinleşmesine katkıda bulunan üç önemli gelişmeden bahsetmemiz gerekmektedir. Bu gelişmelerden ilki; Tek Avrupa Senedi'nin imzalanması, ikincisi; Maastricht Anlaşması, üçüncüsü ise; Kopenhag Zirvesi'dir. Bu üç gelişmeye burada genel hatlarıyla değinilecek olup, daha sonra detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

Bu gelişmelerden ilki olan Tek Avrupa Senedi, Avrupa Ortak Pazarı'nı oluşturma, ortak pazar önündeki engelleri kaldıran ve eski antlaşmalarda büyük değişiklikler meydana getiren bir anlaşmadır. 1985'teki AT Konseyi'nin toplantısının sonunda ortaya çıkan, 1986'da imzalanan ve 1987'de yürürlüğe giren hukuki bir belgedir. Senet, ortak pazar içinde sermayenin, malların, hizmetlerin, kişilerin (işgücü, vatandaşlar ve girişimciler) serbest dolaşımının sağlanması, işçilerin sağlık ve güvenlik koşullarını

iyileştirme, çevrenin korunması, ekonomik ve sosyal bütünleşme gibi hedefleri ortaya koymaktadır (Aktaş, 2016: 79). İkinci gelişme; 9-10 Aralık 1991’de Maastricht’te yapılan Avrupa Topluluğu Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi (Maastricht Zirvesi)’dir. Zirve’de birlik sürecini hızlandıracak kararlar alınmış ve alınan kararlar doğrultusunda ortak pazara daha bütünleşmiş şekilde ulaşılması amaçlanmıştır. Zirve’de üye ülkeler, Ekonomik ve Parasal Birlik Antlaşması (Maastricht Antlaşması) imzalamışlardır (Atik, 1992: 160). 7 Şubat 1992’de imzalanan ve Kasım 1993’te yürürlüğe giren antlaşma ile Avrupa Toplulukları, Avrupa Birliği (AB) adını almıştır. Antlaşma, AB’yi yeni bir evreye çıkarırken AB’yi üç sütun üzerine inşa etmiştir, bunlar Avrupa Toplulukları, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve Adalet ve İçişlerinde İş birliği. Antlaşma ile beraber gelen üç yenilik söz konusudur: Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB), Avrupa Vatandaşlığı ve Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası (Aktaş, 2016: 80-81). Topluluğun genişleme ve derinleşme sürecini ilgilendiren üçüncü gelişme ise; 21-22 Haziran 1993’te Danimarka’nın başkenti Kopenhag’da düzenlenen ve Kopenhag Zirvesi olarak bilinen Zirve’de, Avrupa Konseyi’nin AB genişlemesinin MDAÜ’leri kapsayacağını kabul etmesi ve üyeliğe başvuracak ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce karşılaşması gereken kriterleri ortaya koymuştur. Bu kriterler; siyasi, ekonomik ve topluluk müktesebatına uyum olmak üzere üç grupta toplanmaktadır (<http://sam.baskent.edu.tr/belgeler/7kopenhag.htm> E.T.:05/10/2021). Bu kriterlerin içeriğinin ne olduğu daha önce kısa bir şekilde değinilmiş olup, daha detaylı bir şekilde ileride ayrı bir başlık altında ortaya konulacaktır.

Dördüncü Genişleme Süreci (1995): Topluluk, dördüncü genişleme sürecini ekonomik olarak gelişmiş, demokrasi ve tüm kurumlarının iyi işlediği “Kuzey Ülkeleri” olarak ifade edilen Avusturya, İsveç ve Finlandiya’yı bünyesine katarak gerçekleştirmiştir. Avusturya 17 Temmuz 1989’da İsveç 1 Temmuz 1991’de, Finlandiya ise 18 Mart 1992’de topluluğa üyelik başvurusunda bulunmuştur (<https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281> E.T.:05/10/2021). Belçika, Avusturya’nın 15 Mayıs 1955’te imzaladığı Devlet Antlaşması’nın 1. ve 2. maddelerine atfen ve o tarihten beri izlediği tarafsızlık politikası ve anayasasındaki bağımsızlık ilkesinden dolayı topluluğun nihai hedefi olan siyasi birliğe katılamayacağını ileri sürmüştür. Belçika bu iddia üzerine Avusturya’nın başvurusunun işleme konulmamasını istemiştir (Karlık, 2007: 18-19). Birlik, Belçika’nın bu çekincesinin ortadan kaldırılması doğrultusunda bir komisyon oluşturulmuş ve

komisyon Belçika'nın iddiası üzerine hazırladığı raporunu Avrupa Konseyi'ne sunmuştur. Komisyon, raporunda Belçika'nın sunduğu gerekçelerin Avusturya'nın üyeliğine herhangi bir engel teşkil etmediğini, eski defterlerin tekrar gündeme getirilerek birliğin önünün kapatılmamasını ifade etmiştir. Bunun üzerine Belçika, Avusturya'ya yönelik çekincesini kaldırmış (Ercan, 2019: 7), Komisyon; Avusturya'nın başvurusuna 1 Ağustos 1991'de, İsveç'in başvurusuna 31 Temmuz 1992'de ve Finlandiya'nın başvurusuna ise 4 Kasım 1992'de olumlu görüş bildirmiştir. Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın katılım müzakereleri, Maastricht Antlaşması'nın onay sürecinin tamamlanması beklenmeden 1 Şubat 1993'te başlamıştır. Avrupa Parlamentosu, 4 Mayıs 1994'te aldığı bir kararla Avusturya, İsveç, Finlandiya ve Norveç'in üyeliklerini olumlu karşılamıştır. Avusturya'da 12 Haziran 1994'te yapılan %81,27'lik katılım oranına sahip halkoylamasında Avusturya vatandaşları, %66,39'luk evet oyu oranı ile üyeliği onaylamıştır. 22-24 Haziran 1994'te düzenlenen Korfu Zirvesi'nde dört ülkenin katılım antlaşmaları imzalanmıştır.

16 Ekim 1994'te Finlandiya'da yapılan ve %74'lük katılım oranına sahip halkoylamasında Finlandiya vatandaşları, %57'lik evet oyu oranı ile üyeliğe onay vermiştir. 13 Kasım 1994'te İsveç'te yapılan ve %80'lik katılım oranına sahip halkoylamasında İsveçliler, %52,2'lik evet oyu oranı ile AB üyeliğine onay vermiştir (Karluk, 2007: 18-19). Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın 1 Ocak 1995'te AB'ye üye olmasıyla birlikte AB'ye üye devletlerin sayısı 15'e yükselmiştir.

Beşinci Genişleme Süreci (2004): 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 3 Ekim 1990 tarihinde Demokratik Almanya ve Federal Almanya'nın "De Facto" olarak birleşmesi, SSCB'nin çözülmesi ve onun bir parçası olan MDAÜ'lerin bağımsızlıklarına kavuşması ile birlikte kıtada istikrarsızlık ve çatışmaların meydana gelmesinden endişe duyan AB, bu ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçmesine ve demokrasinin yerleşmesine yardımcı olmuştur. MDAÜ ile ilgili ilk önemli karar, 14-15 Aralık 1990 tarihinde Roma Zirvesi'nde alınmıştır. Avrupa Konseyi, zirvede bu ülkelere mali yardım dahil olmak üzere çeşitli ticari kolaylıklar sağlamıştır. 21-22 Haziran 1993'te Danimarka dönem başkanlığında düzenlenen Kopenhag Zirvesi'nde; bu ülkelerin AB'ye üye olabilecekleri ilk kez üst düzeyde vurgulanırken, bu ülkelerin tam üyelik öncesinde taşınmaları gereken kriterler (Kopenhag Kriterleri) ortaya konulmuştur (<https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281> E.T.: 06/10/2021).

Tablo 24: Beşinci Genişleme İle AB’ye Üye Olan Ülkeler ve Katılım Süreçleri

Ülke	Ortaklık Antlaşması	Tam Üyelik Başvurusu	Müzakere Başlangıç	Müzakere Bitiş	Üyelik
Çek Cum.	Ekim 1993	Ocak 1996	Mart 1998	Şubat 2002	1 Mayıs 2004
Malta	Aralık 1970	Temmuz 1990	Şubat 2000	Şubat 2002	1 Mayıs 2004
Estonya	Haziran 1995	Kasım 1995	Mart 1998	Şubat 2002	1 Mayıs 2004
Litvanya	Haziran 1995	Ekim 1995	Şubat 2000	Şubat 2002	1 Mayıs 2004
Letonya	Haziran 1995	Ekim 1995	Şubat 2000	Şubat 2002	1 Mayıs 2004
Macaristan	Aralık 1991	Mart 1994	Mart 1998	Şubat 2002	1 Mayıs 2004
Polonya	Aralık 1991	Nisan 1994	Mart 1998	Şubat 2002	1 Mayıs 2004
Slovenya	Haziran 1995	Haziran 1996	Mart 1998	Şubat 2002	1 Mayıs 2004
Slovakya	Ekim 1993	Haziran 1995	Şubat 2000	Şubat 2002	1 Mayıs 2004
GKRY	Aralık 1972	Temmuz 1990	Mart 1998	Şubat 2002	1 Mayıs 2004

Kaynak: Aydemir, 2013:7.

Bu genişleme sürecinin soğuk savaş düzeninin hemen ardından başlaması, üyeliğe alınmak istenen ülkelerin demokrasi ve ekonomik bakımdan birlik standartlarının altında olmaları ve birliğe adaptasyon sürecinde büyük külfet yükleyeceklerini ileri sürerek pek çok kurucu ülke karşı çıkmıştır. Bu sürece destek verenler ise, bu ülkelerin birliğe yükleyecekleri külfetten çok kültürel ve stratejik açıdan değerlendirmiş ve bu ülkeleri komünizm etkisinden kurtarmak ve Avrupa ailesine kazandırmak istemişlerdir (Ercan, 2019: 7). Aralık 1997’deki Lüksemburg Zirvesi’nde, “Lüksemburg Grubu” olarak adlandırılan Çek Cumhuriyeti, Estonya, GKRY, Macaristan, Polonya ve Slovenya siyasi kriterleri yerine getirdiklerinden dolayı müzakerelere başlama kararı alınmıştır. Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi’nde, “Helsinki Grubu” olarak adlandırılan Bulgaristan, Romanya, Malta, Letonya, Litvanya ve Slovakya’nın müzakerelerine başlama kararı oy birliği ile karar verilmiştir. 12-13 Aralık 2002’de düzenlenen Kopenhag Zirvesi’nde, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya, Estonya, Letonya, Litvanya, Slovenya, GKRY ve Malta ile yürütülen müzakereler sonuçlandırılmış ve 16 Nisan 2003’te Atina’da katılım antlaşmalarının imzalanmasının ardından 1 Mayıs 2004’te on ülke AB’ye tam üye olarak kabul edilmişlerdir (<https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281> E.T.:

06/10/2021). Tüm bu genişleme süreçlerinin sonunda AB'ye üye ülke sayısı 25'e çıkarken, AB'nin toplam nüfusu yaklaşık 500 milyona, GSYH'sı 13 trilyon 659 milyar 202 milyon dolara ve KBGSYH'sı ortalama 29 bin 641 dolara ulaşmıştır.

Altıncı Genişleme Süreci (2007): Balkan ülkelerinden olan Romanya 22 Haziran 1995'te, Bulgaristan 16 Aralık 1995'te AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuşlardır. Komisyon, 16 Temmuz 1997'de Romanya ve Bulgaristan'ın başvuruları değerlendirilerek olumlu görüş bildirilmiş ve bu iki ülkenin üyelik müzakerelerine 15 Şubat 2000 tarihinde başlanmıştır (Özgöker & Batı, 2017: 31; Aktaş, 2016: 150; Karluk, 2014: 3). 2002 yılının Ekim ayında Brüksel'de düzenlenen zirvede, Komisyon'dan Aralık 2002'de Kopenhag'da düzenlenecek olan zirveye kadar katılım öncesi mali yardımlar dahil olmak üzere her iki ülkenin kaydetmesi gereken yol haritası hazırlaması istenmiş, Komisyon 13 Kasım 2002'de Romanya ve Bulgaristan için yol haritası hazırlanmıştır. Aralık 2002'de düzenlenen Kopenhag Zirvesi'nde Komisyon tarafından hazırlanan yol haritası kabul edilmiştir. Romanya ve Bulgaristan'ın 1 Ocak 2007 tarihinde AB'ye üye olmaları ile AB'ye üye ülke sayısı 27'ye yükselmiştir (Karluk, 2014: 3).

Yedinci Genişleme Süreci (2013): Hırvatistan, diğer Balkan ülkeleri gibi AB ile 29 Ekim 2001'de İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalamış ve 21 Şubat 2003 tarihinde AB'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. Avrupa Komisyonu, 1 Ocak 2004'te Hırvatistan'a aday ülke statüsü verilmesini önermiş ve 1 Haziran 2004 tarihinde Konsey, Hırvatistan'ın aday ülke statüsünü duyurmuştur. İstikrar ve Ortaklık Anlaşması, 1 Şubat 2005'te yürürlüğe girerken 3 Ekim 2005'te Türkiye ile Hırvatistan'ın üyelik müzakerelerine başlanmıştır. Hırvatistan'ın müzakere süreci yaklaşık 6 yıl sürmüş ve 1 Temmuz 2013 tarihinde AB'ye üye olmuştur (Karluk, 2014: 3-4). Hırvatistan'ın AB'ye üye olmasıyla birlikte AB'ye üye ülke sayısı 28'e yükselirken, AB'nin toplam nüfusu 508 milyona ulaşmıştır. Nominal olarak AB'nin GSYİH düzeyi 18 trilyon 081 milyar dolara, kişi başı GSYİH düzeyi ise 35 bin 552 dolara yükselmiştir. AB, bünyesine kattığı 28 üye ülke ile dünya siyasetinde önemli bir konuma gelirken, bir oluşum olarak kuruluşundan bu yana dünyanın diğer bölgelerindeki çeşitli oluşumlara da esin kaynağı olmuştur.

Her ne kadar hedef tam bütünleşme olsa da Avrupa Birliği Antlaşması'nın 50. maddesinde tüm üyelere istediklerinde birlikten ayrılma hakkı tanınmıştır. İngiltere, 31 Ocak 2020'de anlaşmanın bu maddesine dayanarak AB üyeliğinden çekilmiş, bu yönüyle AB tarihinde ilk kez bir ülke AB'den ayrılmış ve AB ilk kez bir daralma süreci yaşamıştır.

Avrupa Komisyonu, 5 Şubat 2020 tarihinde “Katılım Sürecini Zenginleştirmek: Batı Balkanlar için Güvenilir bir AB Perspektifi” başlıklı bir bildirim hazırlayarak genişleme politikasında bir dizi yöntemsel değişiklikler yapmıştır. Bu yöntem, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk’un katılım süreci için geçerli iken, Sırbistan ve Karadağ’ın tercihinin bırakılmıştır (https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html E.T: 03/10/21). 2013’teki yedinci genişleme sürecinden bu yana AB, birliğe yeni üye alımı durdurmuştur. Sırbistan ve Karadağ gibi aday ülkelerle görüşmeler devam etse de AB’ye siyasi ve ekonomik anlamda güç katmayacak ve uyumu zorlaştıracak üyelerin katılımına isteksizlik söz konusudur. Bu isteksizliğin arka planında Balkan ülkelerindeki ekonomik durgunluk, yüksek bütçe açıkları, etnik ve siyasi çekişmeler, sınır anlaşmazlıkları ve bu ülkelerin birbirlerinin bağımsızlıklarını tanımamaları vb. nedenler bu ülkelerin üyeliklerini zorlaştırmaktadır. Ayrıca Azerbaycan ve Rusya enerji akım hatlarının Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan ve bu ülkelere AB’ye taşınması, bu ülkelerin Jeostratejik önemini arttırmaktadır. ABD’nin siyasi-askeri sınırlarının Rusya’ya dayanması; Ukrayna-Rusya arasındaki gerilimler; ABD, Rusya ve Çin arasındaki çekişmelerin bu ülkelere sıçraması; ABD’nin Rusya ve Türkiye’ye uyguladığı yaptırımlar, AB’nin enerji arz güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. AB’nin kendi güvenliğini sağlamak adına öne çıkardığı iki alternatif söz konusudur. Birinci alternatifte; her türlü eksikliğe rağmen altı Balkan ülkesini tam üyelik dışında bir mekanizma ile AB’ye dahil etmek, ikinci alternatif ise; mevcut durumda Sırbistan ve Karadağ ile süren üyelik müzakerelerini hızlandırmak ve tam üyelik başvurusunda bulunan Arnavutluk ve Kuzey Makedonya ile görüşmelere başlamak ve fasılsız devam etmek. Mayıs 2020’de yapılan son Batı Balkan Konferansı’nda AB Komisyonu Başkanı Ursula Von Der Leyen Jeostratejik açıdan ikinci alternatifi daha makul görmektedir (Dilbirliği, 2020).

3.6. AVRUPA ORTAK PAZARI

Ortak Pazar (Tek Pazar) Aşaması, iktisadi entegrasyon aşamalarının dördüncüsü olup AB’nin 1980’li yılların başında AB devlet ve hükümet başkanlarının Avrupa bütünleşmesi hedefleri doğrultusunda irade beyanları neticesinde ortaya konulan politik bir süreç olarak ifade edilebilir (DPT, 2000:123). Avrupa Ortak Pazarı, Avrupa’da tam ekonomik bütünleşmeyi sağlama yolundaki en önemli safhalardan biridir. Ortak pazarın

kurulması, iktisadi ve politik bütünleşme ile bağlantılıdır. AET'yi kuran 1957'de imzalanan Roma Antlaşması'nda üye devletler arasında öncelikli olarak Gümrük Birliği'nin ve ardından Avrupa Ortak Pazarı'nın kurulması hedeflenmiştir. Nitekim 1968'de üye devletler arasında iç gümrüklerin, miktar kısıtlamaların kaldırılmasının ve dışa karşı ortak gümrük tarifelerin uygulanmasını öngören gümrük birliği yürürlüğe girmiştir (<https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/nsamsun.pdf> E.T.: 16/10/2021).

1986 yılında imzalanan ve 1987'de yürürlüğe giren, ortak pazar içinde malların, hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması, işgücünün sağlık ve güvenlik koşullarını iyileştiren, çevrenin korunması, ekonomik ve sosyal bütünleşmeyi hedefleyen, eski antlaşmalarda büyük değişiklikler yapan Avrupa Tek Senedi'nde Ortak Pazar önündeki engellerin 1992'ye kadar kaldırılmasını öngörmüş ve nitekim 1992'de düzenlenen Maastricht Zirvesi'nde ortak pazar önündeki engellerin büyük oranda kaldırıldığı kanaatine varılmış ve 1993'te Avrupa Ortak Pazarı kurulmuştur (Aktaş, 2016:79). Avrupa Ortak Pazarı, AB'nin temel unsurlarından biri olup dört temel özgürlük olarak ifade edilen kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin AB üyesi ülkeler arasında herhangi bir engele takılmadan serbest hareketini amaçlamaktadır (<https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=233> E.T.:16/10/21). Ayrımcılık yapılmaması ilkesi, Karşılıklı tanıma ilkesi ve topluluk mevzuatı serbest hareketliliğin temel esaslarını oluşturmaktadır. Ayrımcılık yapılmama ilkesi; ithal edilen malların yerli malından farklı bir muameleye tabi tutulmamasını ifade eder. Karşılıklı tanıma ilkesi; bir üye ülkenin mevzuatının başka bir üye ülkenin mevzuatı ile aynı etkide sonuç doğurmasını gerektirir. Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD)'nın 20 Şubat 1979 tarihindeki "Cassis de Dijon" kararı bu ilkenin temel yapı taşı oluşturmaktadır (<https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/nsamsun.pdf> E.T.: 16/10/2021). Topluluk mevzuatı ilkesi ise; Roma Antlaşması'nın 3. Maddesinin h fıkrasında "ortak pazarın işleyişi için gerekli olduğu ölçüde ulusal mevzuatların yakınlaştırılması" hükmü ile açıklık getirilmiştir.

Malların Serbest Dolaşımı: malların serbest dolaşımı, gümrük birliğinin bir sonucu olmakla birlikte ortak pazarın kurulması için ön koşul niteliğindedir. Ürünlerin iç pazarda herhangi bir engelle karşılaşmadan transferi ve alıcıya ulaşması gerekmektedir. Gümrük Birliği, birliği oluşturan üye devletler arasında ihracat ve ithalata dayalı gümrük vergilerini, gümrük tarifelerini ve miktar kısıtlamalarını ortadan kaldırmayı ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifelerini uygulamayı gerektirir. Malların serbest

dolaşımının kapsamında; iç vergilerde ayrımcılığın yasaklanması, birlik üyeleri arasında ortak ticaret politikasının uygulanması, üçüncü ülkelerin sübvansiyon ve dampinglerine karşı önlem alınması da girmektedir (Çağatay, 2009:3).

Hizmetlerin Serbest Dolaşımı: AET Antlaşması'nın 59.-66. maddeleri arasında düzenlenmiştir (Çağatay, 2009:3). Hizmetlerin serbest dolaşımı; posta hizmetleri, perakendecilik, online hizmetler, basın, spor, şans oyunları, eczacılık, iş dünyası hizmetleri ve genel amaçlı hizmetleri kapsamaktadır. Hizmetler sektörü, AB ekonomisinin ve istihdamının yüzde 70'ini oluşturması nedeniyle önemli bir yere sahiptir (<https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=233> E.T.: 16/10/2021).

Sermayenin Serbest Dolaşımı: AET Antlaşması (Roma Antlaşması)'nın 67-73. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Sermayenin serbest dolaşımı, AB'nin sınır ötesi ve üye devletler arasındaki sermaye hareketlerini (doğrudan yabancı sermaye yatırımları, emlak yatırımları menkul kıymet yatırımları, borç ve kredi tahsisi, mali kurumlarla diğer işlemleri) kapsamaktadır. Sermayenin serbest dolaşımı sadece bu kapsamla sınırlı olmayıp AB vatandaşlarının birlik üyesi herhangi bir ülkede banka hesabı açabilme, hisse senedi alım-satımı, en fazla getiri sağlayan ülkede yatırım yapma, emlak alım-satımı gibi işlemleri de bu kapsam dahilindedir (<https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=233> E.T.: 16/10/2021).

Kişilerin Serbest Dolaşımı: Kişilerin serbest dolaşımı, AB'nin ekonomik ve siyasal bütünleşme hedefleriyle bağlantılıdır. Ekonomik bütünleşme bağlamında üretim faktörlerinden biri olan işgücünün birlik sınırları içinde birliğe üye ülkelerin vatandaşlarıyla aynı statüde olmasını, herhangi bir kısıtlamaya ve ayrımcılığa uğramadan hareketi söz konusu iken siyasî bütünleşme bağlamında ise, Maastricht Antlaşması ile getirilen “Birlik Vatandaşlığı” kavramı ile ekonomik amacın dışında üretken olmayan nüfusun da hareketini de gerektirmiştir. Bu açıdan bakıldığında kişilerin serbest dolaşımı dar anlamda; işgücünün yani salt anlamda işçi sınıfının birlik sınırları içindeki hareketini, geniş anlamda ise; işçi sınıfı dahil olmak üzere emekliler, öğrenciler, hizmet sunanlar serbest meslek erbabı dediğimiz kendi hesabına çalışanlar ve girişimcileri bu kapsamda değerlendirebiliriz. İşgücü hareketliliği, kişilerin serbest hareketliliğinin sadece bir bölümünü oluşturur ve ortak pazarın işleyebilmesi için büyük önem arz etmektedir. İşgücünün ortak pazar üyesi devletler arasındaki hareketi, emek-sermaye oranlarını değiştirerek verimliliği etkileyecektir.

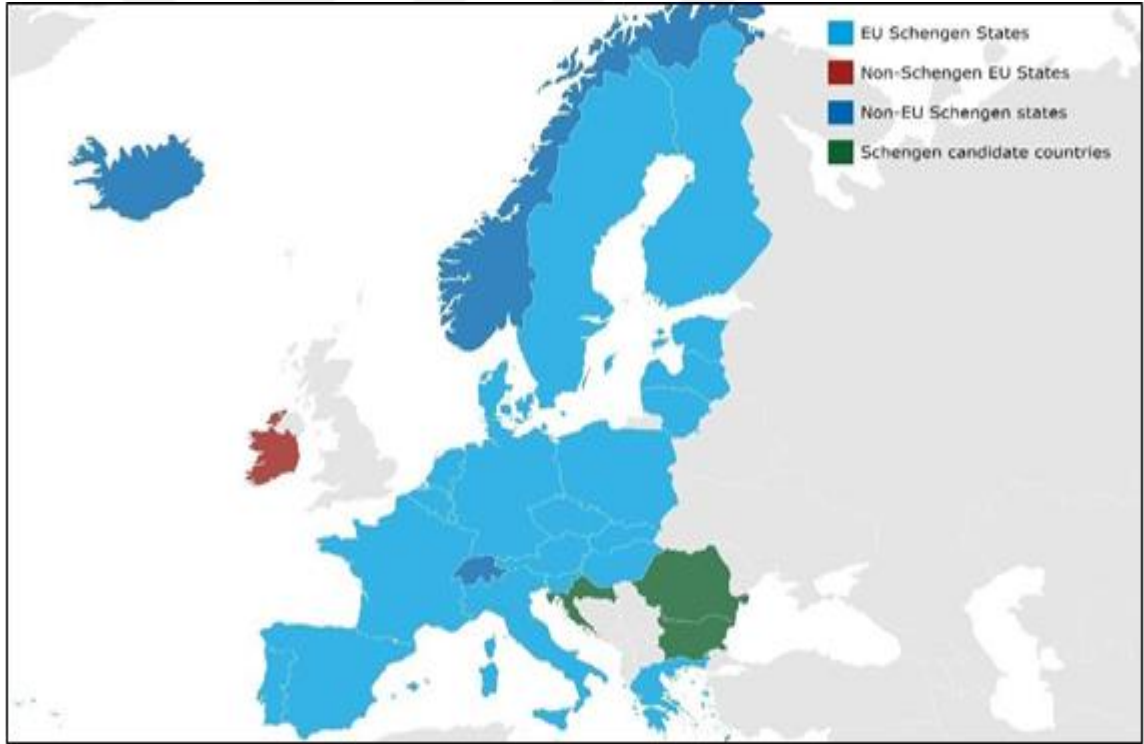
3.6.1. Tek Avrupa Senedi (Single European Act-1986)

Tek Avrupa Senedi, Toplulukları kuran antlaşmaların belirlediği hedeflerin gerçekleşmesinin önünde bazı hukuki, teknik ve fiziki engellerle karşılaşılması ve bununla birlikte topluluk kurumlarının işleyişinde ortaya çıkan zorluklar ve bunun karar alma sürecini uzamasına neden olması, bazı üye devletlerin karar alma mekanizmalarını engellemesi, belirlenen hedefleri gerçekleştirmek için yeni hükümlere ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur (Arar, 1989:7). Buna ek olarak, ortak pazar konusunda birtakım ilerlemeler olmasına rağmen, farklı teknik standartlar, kalite kontrolleri, sağlık ve güvenlik konularında farklı standartların olması ve farklı dolaylı vergi oranları gibi gümrük dışı engellerin varlığı da dahil olmak üzere bir üye ülkeden başka bir üye ülkeye seyahat etmek isteyen vatandaşların sınır kontrollerinden ve gümrük kapılarından geçme zorunluluklarının olması, başka bir üye ülkeye yerleşmek isteyen vatandaşların ilgili üye ülkenin ulusal mevzuatıyla karşı karşıya kalması ve Avrupa şirketlerin yatırımlarına Avrupa dışına kaydırması ve bunun getirdiği rekabet baskısının topluluk ekonomisinde birtakım sorunlara neden olması Tek Avrupa Senedi'nin çıkış noktasını oluşturmaktadır (Aktaş, 2016:78). 1985 yılında Avrupa Komisyonu Başkanlığı'na gelen Jacques Delors, yukarıda bahsettiğimiz sorunları çözüme kavuşturma, topluluğun içine düştüğü ekonomik rehavet durumuna son verme, küreselleşme ve teknolojik değişimlerin meydana getirdiği yeni sorunlara etkili çözümler geliştirmek amacıyla harekete geçmiştir. Tek Avrupa Senedi, AT Konseyi'nin 1985 tarihli toplantısında sonucunda ortaya çıkan (Aktaş, 2016:79), 17 Şubat 1986'da Lüksemburg'da ve 28 Şubat 1986'da Lahey'de imzalanan ve 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe giren hukuki bir belgedir. Senet, Avrupa Toplulukları'nı kuran antlaşmalarda değişiklikler meydana getirmiş, dış politikada üye devletler arasında iş birliğini ve Avrupa Ortak Pazarı'nın 1991 yılı sonunda kadar tamamlanmasını öngörmüştür. Buna ilave olarak Avrupa Parlamentosu'nun karar alma mekanizmasındaki rolünü güçlendirmiş ve birçok alanda nitelikli çoğunluk ile karar alınması usulünü getirmiştir (Ecevit, Kavalalı & Özdemir, 2004:18). Avrupa Tek Senedi, Avrupa Ortak Pazarı'nı oluşturma sürecinde malların, kişilerin, sermayenin ve hizmetlerin serbest hareketliliği dahil olmak üzere Avrupa'nın ekonomik alandaki bütünleşmesini sağlamada önemli bir kilometre taşı olduğu söylenebilir. Ayrıca Avrupa Parlamentosu'nun Avrupa bütünleşme sürecinde aktif rol almasını sağlamıştır.

3.6.2. Schengen Antlaşması (1985)

Avrupa Toplulukları üyesi olan Belçika, Fransa, Federal Almanya, Lüksemburg ve Hollanda arasında sınır kapılarındaki polis kontrollerini ve gümrük kontrollerini kaldırarak malların ve kişilerin serbest dolaşımını sağlamak amacıyla 14 Haziran 1985 tarihinde Fransa, Federal Almanya ve Lüksemburg'un sınırlarının çakıştığı Lüksemburg'un Schengen Kasabası'nda bir antlaşma (Schengen Antlaşması) imzalamışlardır. 19 Haziran 1990 tarihinde Schengen Antlaşmasını Uygulama Konvansiyonu antlaşmayı uygulamaya koşturmuştur. Moselle Nehri'nin ortasında Prenses Marie-Astrid adlı teknede imzalanan ikinci antlaşma, ancak 26 Mart 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Aktaş, 2016:102).

Şekil 26: Schengen Bölgesi

Kaynak: <https://www.avrupa.info.tr/tr/schengen-bolgesi-602> E.T.: 17/10/2021

Antlaşmaya; 27 Kasım 1990 tarihinde İtalya katılırken, 25 Haziran 1991 tarihinde Portekiz ve İspanya, 6 Kasım 1992 tarihinde Yunanistan, 28 Nisan 1995 tarihinde Avusturya, 19 Aralık 1996 tarihinde Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç ve İsveç, 1

Mayıs 2004 tarihinde Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya katılırken 1 Ocak 2007’de birliğe üye olan Romanya ve Bulgaristan için henüz uygulamaya konmamıştır. 16 Ekim 2004 tarihinde İsviçre antlaşmayı imzalamış ve 5 Haziran 2005 tarihindeki referandumu ile İsviçre halkı Schengen Alanına katılmayı onaylamıştır (https://tr.wikipedia.org/wiki/Schengen_Alan%C5%9Fmas%C4%B1 e.t.: 17/10/2021). AB üyesi olmamalarına rağmen EFTA üyesi olan İzlanda, Norveç, Lihtenştayn ve İsviçre; AB’ye özel üyelik statüsü ile bağlı olup, ancak Avrupa kıtası dışında bulunan Vatikan, San Marino ve Monako Schengen Alanı’na üyedirler. AB’ye üye olan İrlanda Schengen Alanı’na katılmamayı tercih ederken; Romanya, Bulgaristan, Hırvatistan ve Kıbrıs Schengen Antlaşması’nı imzalamalarına rağmen Schengen Alanı’na katılmayı beklemektedirler (<https://www.schengenvisainfo.com/tr/schengen-bolgesi-ulkeleri-listesi/> E.T.: 10.02.22).

3.7. AVRUPA BİRLİĞİ’NİN DEMOGRAFİK YAPISI VE DÜNYA NÜFUSUNDAKİ YERİ

20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Avrupa bütünleşme süreci, yaklaşık 70 yıllık bir zaman diliminde 27 üye ülke ve 447 milyon (2021) nüfusu ile neredeyse Avrupa kıtasının tamamını kapsar hale gelmiş ve dünya küresinde başarılı bir entegrasyon olma sıfatıyla dünya siyasetinde önemli bir konuma gelmiştir. Nihai hedefi kıtada siyasi birliği kurmak olan bu bütünleşme, üye ülkeler arasında gümrük birliği dahil olmak üzere malların, hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin herhangi bir engelle takılmadan serbestçe dolaşabildiği ortak bir pazar kurma amacı taşımaktadır. Nitekim 1968’de gümrük birliği aşamasına, 1992’de imzalan Maastricht Antlaşması ile ortak pazar aşamasına geçmiştir. AB’nin mevcut dünya siyasetindeki konumunu koruyabilmesi için nüfus potansiyelinin genç ve dinamik olması gerekmektedir. Genç ve dinamik bir nüfus, bir ulusun ayakta kalmasını sağlayan önemli unsurlardan biridir. Nüfus büyüklüğü; siyasi, sosyal ve ekonomik alanlar üzerinde önemli etkiler ortaya çıkarmaktadır. İşgücü, iktisadi faaliyette bulunan insan unsurunun bir parçası olduğundan nüfus miktarı büyük olan ülkelerin işgücü arzı büyük, nüfus miktarı küçük olan ülkelerin işgücü arzı da küçük olmaktadır. Diğer üretim faktörlerinin sabit olduğu varsayımı altında bir ülkenin işgücü arzı o ülkenin üretim kapasitesi, milli geliri ve iktisadi gücü üzerinde etkilidir. Bir ülkenin sahip olduğu

nüfus gücü, o ülkenin ekonomisi üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Nitekim nüfus gücünün bir ülke ekonomisi üzerinde yarattığı olumlu ve olumsuz etkiler, nüfusun niteliği ile alakalı bir durumdur. Nüfus gücü, bir ülkenin hem üretim fonksiyonunda hem de tüketim fonksiyonunda yer alan bir unsurdur. Burada üzerinde durulması gereken en önemli husus, nüfusun üretim mi yoksa tüketim fonksiyonun mu bir unsuru olduğudur. Eğer bir ülkenin üretim fonksiyonu, tüketim fonksiyonundan daha üstün bir yapıya sahip ise, başka bir ifadeyle nüfus gücü, tükettiğinden daha fazla üretim yapıyorsa o ülkede nüfus gücü o ülkenin iktisadi gelişmesini sağlayan bir üretim faktör olarak karşımıza çıkar (Zaim, 1997: 108-114; akt. Şen, 2014:127-128).

Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından 1957’de kurulan AB, günümüze gelinceye kadar çeşitli genişleme süreçleri geçirmiş ve nihayetinde 1995’te geçirdiği dördüncü genişleme süreci sonunda toplam 15 üye ülke ile yüzölçümünü 3.242.685 km² ’ye, 2004’teki beşinci genişleme sürecinde bünyesine kattığı 10 yeni üye ile üye sayısını 25’e ve yüzölçümünü 3.981.124 km² ’ye, 2007’deki altıncı genişleme süreci ile bünyesine Romanya ve Bulgaristan’ı katmış üye sayısını 27’ye yüzölçümünü 4.330.427 km² ’ye, 2013’te ki yedinci genişleme süreci ile Hırvatistan’ı bünyesine katarak üye sayısını 28’e yüzölçümünü ise 4.387.064 km² ’ye ulaşmıştır. AB, 4.387.064 km²’ye ulaşan yüzölçümü ile 148.940.000 km² olan dünya yüzölçümünün yaklaşık %3’ünü oluşturmaktadır (Şen, 2014:125-126).

Tablo 25’te AB ülkeleri ile Türkiye’nin 2021 yılı demografik göstergeleri verilmektedir. Tablo 25 incelendiğinde nüfus miktarı yüksek olan AB ülkeleri; Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya iken nüfus miktarı düşük (%1’in altındakiler) olan ülkeler; Estonya, Hırvatistan, Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Lüksemburg ve Slovenya’dır. Yüzölçümü büyük olan AB ülkeleri; Fransa, İspanya, İsveç, Almanya ve Finlandiya iken yüzölçümü küçük olan ülkeler; Malta, Lüksemburg, Kıbrıs, Slovenya ve Belçika’dır. Türkiye, AB’ye üye ülkeler arasında yer alsaydı yüzölçümü bakımından en büyük AB ülkesi Türkiye olurdu. Kilometre kareye düşen nüfus miktarı olarak tanımlanan nüfus yoğunluğu bakımından yüksek olan AB ülkeleri; Malta, Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve Almanya iken nüfus yoğunluğu düşük olan AB ülkeleri; Finlandiya, İsveç, Letonya, Estonya ve Litvanya’dır. Türkiye, 106,7 olan nüfus yoğunluğu ile AB nüfus yoğunluğu ortalamasının altında olsa da birçok AB üyesinin nüfus yoğunluğundan yüksektir.

Tablo 25: AB Ülkeleri ve Türkiye'nin Demografik Göstergeleri (2021)

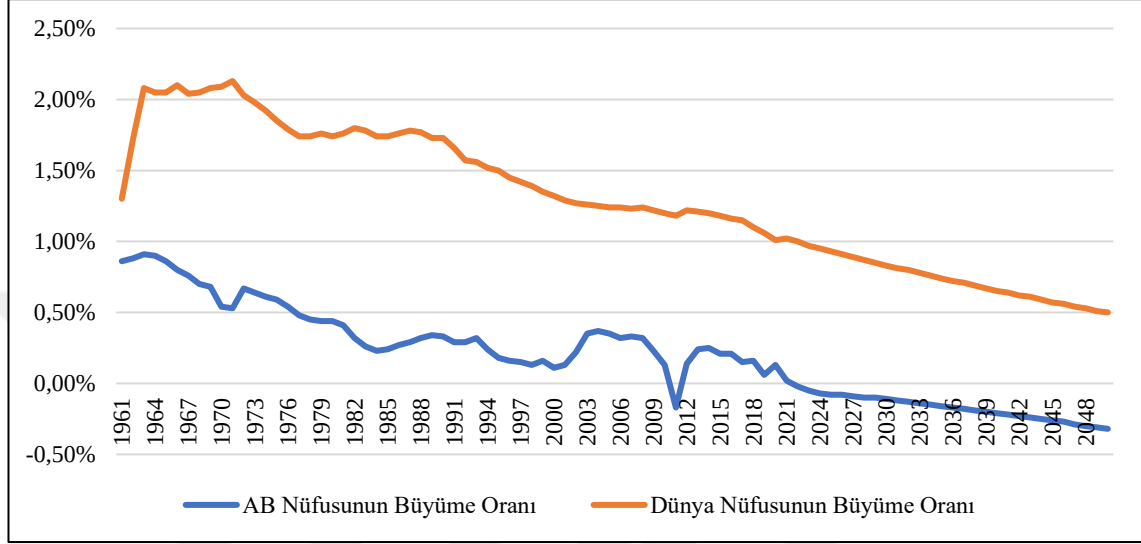
Üye Devlet	Toplam Nüfus (Milyon)	AB Nüfusunun %'si	Alan (km ²)	AB Alanının %'si	Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)
 Avrupa Bir.	447 007 596	100,0	4,079,962	100,0	109,5
 Almanya	83 155 031	18,60	357,021	8,75	232,9
 Avusturya	8 932 664	1,99	83,858	2,05	106,5
 Belçika	11 566 041	2,58	30,510	0,74	379,0
 Bulgaristan	6 916 548	1,54	110,912	2,71	62,36
 Çek Cum.	10 701 777	2,39	78,866	1,93	135,6
 Danimarka	5 840 045	1,30	43,094	1,05	135,5
 Estonya	1 330 068	0,29	45,226	1,10	29,40
 Finlandiya	5 533 793	1,23	337,030	8,26	16,4
 Fransa	67 439 599	15,08	643,548	15,77	104,7
 Hırvatistan	4 036 355	0,90	56,594	1,38	71,3
 Hollanda	17 475 415	3,90	41,526	1,01	420,8
 İrlanda	5 006 907	1,12	70,280	1,72	71,2
 İspanya	47 394 223	10,60	504,782	12,37	93,8
 İsveç	10 379 295	2,32	449,964	11,02	23,0
 İtalya	59 257 566	13,25	301,320	7,38	196,6
 Kıbrıs Cum.	896 005	0,20	9,250	0,22	96,8
 Letonya	1 893 223	0,42	64,589	1,58	29,3
 Litvanya	2 795 680	0,62	65,200	1,59	42,8
 Lüksemburg	634 730	0,14	2,586	0,06	245,4
 Macaristan	9 730 772	2,17	93,030	2,28	104,5
 Malta	516 100	0,11	316	0,007	1 633,2
 Polonya	37 840 001	8,46	312,685	7,66	121,0
 Portekiz	10 298 252	2,30	92,931	2,27	110,8
 Romanya	19 186 201	4,29	238,391	5,84	80,4
 Slovakya	5 459 781	1,22	48,845	1,19	111,7
 Slovenya	2 108 977	0,47	20,253	0,49	104,1
 Yunanistan	10 682 547	2,38	131,940	3,23	80,9
 Türkiye	83 614 362	18,70	783.562	19,20	106,7

Kaynak: Eurostat, Wikipedia

Şekil 27'de Dünya ve AB'nin 1960 ila 2048 yılları arasındaki nüfus değişiminin seyri

gösterilmektedir. Bugün dünya nüfusu yaklaşık 7.9 milyar kişi civarındadır ve dünya nüfus artış hızı 1960'lı yılların başın %2 iken, o tarihten bu yana sürekli azalarak bugün %1'e düşmüştür ve 2048'de %0,5'e düşebileceği tahmin edilmektedir.

Şekil 27: Dünya ve AB Nüfusunun Büyüme Oranları (%) (1961-2048)

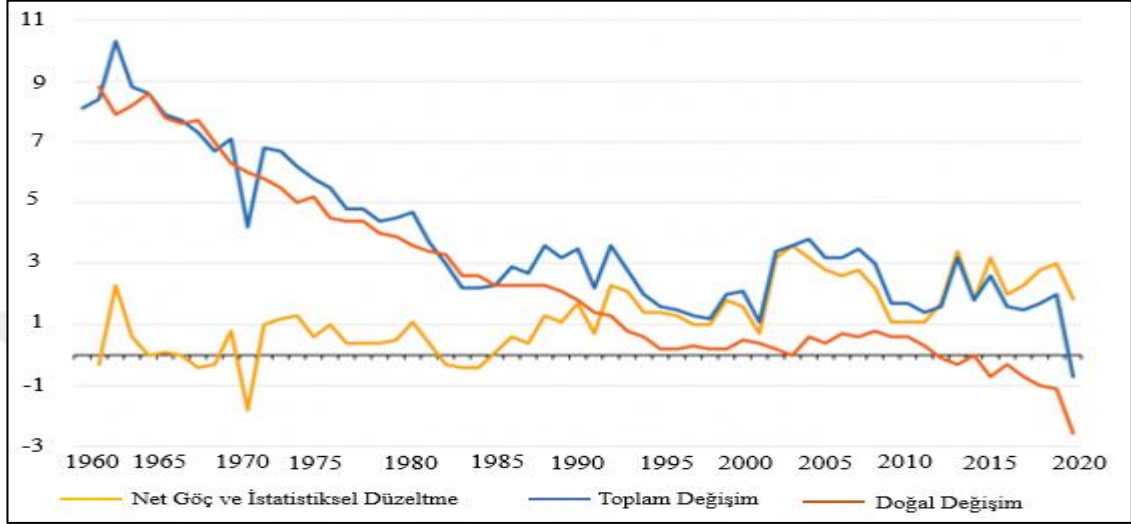
Kaynak: World Development Indicators, UNCTAD Data Center

AB nüfusuna baktığımızda bazı dönemlerde artışlar söz konusu olsa da düşüş devam etmekte ve hatta 2025'ten sonra negatife döneceği öngörülmektedir. Nüfus artış hızının negatife dönmesi, nüfusun yaşlanmasına neden olurken nüfusun devamlılığını tehlikeye düşürmektedir. Bir ulusun devamlılığı için doğumlar olmazsa olmaz şarttır. Bu nedenle nüfusu hızla yaşlanan AB gibi diğer ülkeler de doğum oranlarını artırıcı politikalar büyük önem arz etmektedir. Son dönemlerde AB doğum oranlarının düşmesinden kaynaklı yaşlı nüfus oranlarının artmasının yol açacağı tehlikelerin farkına varmış ve doğum oranlarını artırıcı politikalar yürürlüğe koymuştur.

Şekil 28'de bileşenlerine göre AB nüfusunun 1960 ila 2020 yılları arasındaki seyri gösterilmektedir. Nüfus bileşenlerine baktığımızda, yıllara göre dalgalanmalar söz konusudur. Özellikle 1980'li yılların ikinci yarısında net göçlerdeki artış toplam nüfustaki değişimi 2020 yılına kadar pozitif değerde tutarken, doğal değişimin negatife dönmesi toplam nüfustaki değişimi negatife çevirmiştir. Sonuç olarak pozitif net göçler ve nüfustaki doğal değişim toplam nüfustaki değişimi yönlendirmektedir. Nüfustaki doğal

değişime doğum oranlarındaki değişim yön verirken; doğum oranlarındaki düşüşler veya artışlar, doğal değişime olumlu veya olumsuz katkıda bulunabilmektedir.

Şekil 28: Bileşenlere Göre AB Nüfusunun Değişimi (Yıllık Ham Oranlar) 1960-2020 (1000 Kişi Başına)

Kaynak: Eurostat

Tablo 26’da 2020 yılı Türkiye ve AB üyesi ülkelerin yaş gruplarının toplam nüfus içindeki oranları verilmiştir. Çocuk yaştaki nüfus olarak ifade edilen 0-14 yaş grubu nüfusun toplam nüfus içindeki oranlarının yüksek olması; ülkelerin kalkınmasında ailenin geçiminde, ülkenin eğitim faaliyetlerine ayırdığı harcamaların kamu harcamaları içindeki payının yüksek olmasında ve bu nüfusun bulunduğu yaş aralığında temel tüketici konumunda olmaları araştırmacılar tarafından üretici nüfus için önemli bir yük olarak değerlendirilmektedir. Nitekim kısa vadede üretici nüfus için bir bağımlılık addedilse de uzun vadede üretici nüfus olarak ifade ettiğimiz 15-64 yaş grubunun dinamizmini sağlamasında 0-14 yaş grubu gerek ülke ekonomisi için ve gerekse de o ülkenin nüfusunun devamlılığı için önemli bir yere sahiptir. AB dahil olmak üzere birçok gelişmiş ülke doğurganlık hızının düşük olması ve yaşlı nüfusunun yüksek olması sebebiyle düşük üretken nüfusuna sahiptir. Son zamanlarda bu ülkeler üretken nüfusun devamlılığını sağlamak adına doğumları teşvik edici politikalar yürürlüğe soksalar da bu politikalar uzun vadeli politikalardır. Kısa vadede göçmen teşvikiyle üretken nüfus eksikliği giderilmeye çalışılsa da ülkelerde bazı kesimlerin muhafazakâr tutumlarının engeline takılmaktadır. Sonuç olarak bu politikalar başarısızlığa mahkumdur. Bu yüzyılın sonunda

AB’de çocuk nüfus (0-14 yaş grubu) grubunda yüksek bir oranda düşmesi ve Türkiye’nin ise bugün sahip olduğu oranın neredeyse yarısına düşmesi beklenmektedir. Çocuk nüfusun fazlalığı yukarıda da ifade ettiğimiz üzere istihdamla desteklendiği takdirde üretken nüfus için önemli bir kaynak oluşturabilecektir, aksi takdirde işsizlik gibi bir ekonomik sorunu da beraberinde getirecektir. Türkiye’nin bugün geldiği noktaya baktığımızda, doğurganlık hızındaki düşüşe rağmen 0-14 yaş grubu nüfus yüksek bir seviyede seyretmekle beraber bu grubun istihdamla desteklenmediğinden önemli oranda genç işsizlik söz konusudur.

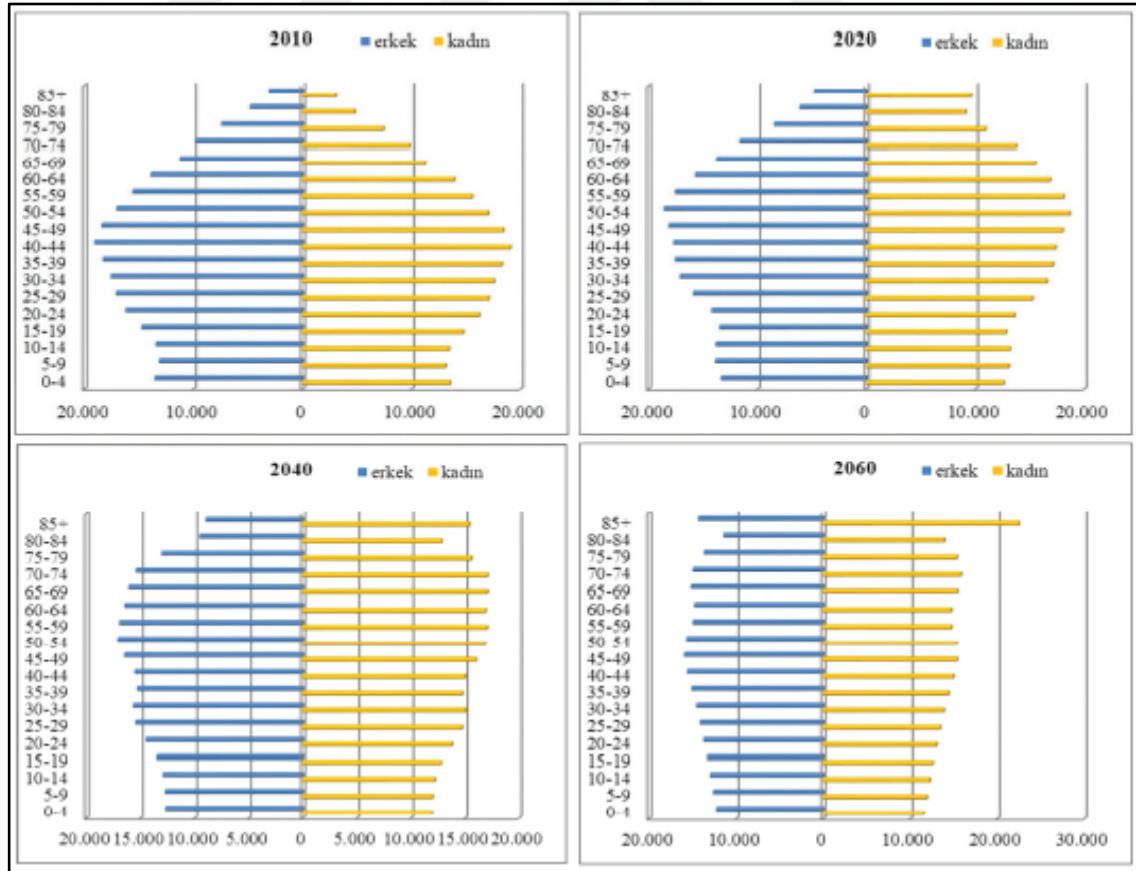
Tablo 26: Türkiye ve AB Üye Ülkelerinin Yaş Grubuna Göre Nüfuslarının Toplam Nüfus İçindeki Oranı (2020)

	0-14 Yaş	15-24 Yaş	25-49 Yaş	50-64 Yaş	65-79 Yaş	80 ve üstü
Avrupa Bir.	15,1	10,6	33,0	20,8	14,6	5,9
Belçika	16,9	11,4	32,6	20,1	13,4	5,7
Bulgaristan	14,4	8,8	34,6	20,5	16,8	4,9
Çekya	16,0	9,0	36,5	18,6	15,8	4,1
Danimarka	16,4	12,5	31,7	19,7	15,2	4,7
Almanya	13,7	10,3	31,3	23,0	14,9	6,8
Estonya	16,5	9,5	34,7	19,4	14,2	5,8
İrlanda	20,3	12,7	35,2	17,4	11,0	3,4
Yunanistan	14,3	10,3	32,6	20,5	15,0	7,2
İspanya	14,5	10,0	34,8	21,0	13,6	6,0
Fransa	17,9	11,8	30,7	19,2	14,3	6,2
Hırvatistan	14,3	10,8	32,5	21,4	15,6	5,5
İtalya	13,0	9,8	31,7	22,3	15,8	7,4
Kıbrıs	16,0	12,7	37,2	17,7	12,5	3,8
Letonya	16,0	9,1	33,5	20,9	14,7	5,8
Litvanya	15,1	10,2	32,7	22,0	14,0	5,9
Lüksemburg	16,0	11,5	38,2	19,8	10,5	4,0
Macaristan	14,5	10,5	35,7	19,3	15,4	4,5
Malta	13,4	10,7	39,9	17,5	14,3	4,2
Hollanda	15,7	12,3	31,6	21,0	14,8	4,7
Avusturya	14,4	10,7	33,8	22,0	13,7	5,3
Polonya	15,4	10,0	37,0	19,3	13,8	4,4
Portekiz	13,6	10,6	32,6	21,0	15,6	6,6
Romanya	15,7	10,5	35,0	19,9	14,1	4,8
Slovenya	15,1	9,4	33,9	21,4	14,8	5,4
Slovakya	15,8	10,2	37,9	19,5	13,2	3,4
Finlandiya	15,8	11,1	31,3	19,6	16,6	5,7
İsveç	17,8	11,2	33,0	18,1	14,8	5,2
Türkiye	23,1	15,6	37,1	15,2	7,3	1,8

Kaynak: Eurostat

Ülkelerin üzerinde durduğu ve ekonomik güç olarak atfedilen nüfusun diğer bir yaş grubu da çalışma çağındaki nüfustur. Çalışma çağındaki nüfus 15-64 yaş grubuna dahildir. Yıldırım (2019)'a göre; bir ülke için çalışma çağındaki nüfusun fazlalığı, yerinde ve doğru ekonomik programlar uygulandığı takdirde önemli bir güç unsuru iken, aksi takdirde işsizlik ve sosyal güvenlik harcamalarının devlet maliyesi üzerinde oluşturacağı yük ile pek çok olumsuz etkiler meydana getirecektir (Yıldırım, 2019:283). Türkiye, AB üyesi ülkelere göre yüksek oranda çalışma çağındaki nüfusa sahiptir. TÜİK'in açıkladığı 2020 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre, Türkiye toplam nüfusunun yaklaşık %67,7'sini çalışma çağındaki nüfus oluşturmaktadır. Çalışma çağındaki cinsiyet dağılımına baktığımızda; kadınlar %49,4 ve erkekler %50,6'lık paylara sahipken, Çalışma çağındaki kadınların ve erkeklerin kendi cinsiyetleri içindeki orana baktığımızda; erkeklerin %68,3'ü kadınların %67,1'i çalışma çağındadır. AB İstatistik Ofisi'ne göre Ocak 2020 itibariyle AB nüfusunun %64,3'ü çalışma çağındadır.

Şekil 29: AB'nin 2010, 2020, 2040 ve 2060 Nüfus Piramitleri

Kaynak: Erol, 2012: 62.

Şekil 29’da AB’nin 2010, 2020, 2040 ve 2060 yıllarına ait nüfus piramitleri verilmiştir. Verilen yıllarda nüfusun seyri incelendiğinde üç temel değişim kendini göstermektedir. Bunlardan ilki; yaşlı nüfus miktarının giderek artması, ikincisi; doğurganlık oranının azalması ile 0-14 yaş olarak ifade edilen çocuk nüfusun azalması ve üçüncüsü ise; çocuk nüfusunun azalmasına bağlı olarak orta kademedeki faal nüfus olarak ifade edilen 15-64 yaş nüfusun giderek daralmasıdır. Sonuç olarak AB nüfusu giderek yaşlanmaktadır. Bir ülkede, doğurganlık oranının düşmesi ve ortalama yaşam sürelerinin yükselmesi sonucu nüfusun yaşlanması; ekonomik büyüme, istihdam, işgücü üretkenliği, özel tasarruflar, vergi yükü ve yaşam standartları vb. ekonomik ve sosyal alanlar üzerinde negatif etkiler ortaya çıkarmaktadır. AB nüfusu yaşlanmakta ve bu durum gelecekte işgücünün kapasitesinin ve verimliliğinin düşmesine, ekonomideki genel tasarruf miktarlarının azalmasına ve sosyal güvenlik sistemlerini etkileyerek kamu harcamalarında artışa neden olması muhtemel sorunlar arasındadır (Akın Yılmaz, 2009:30). Nüfusun yapısına dinamizm kazandıran ve bugün gerek AB’nin ve gerekse de nüfusu yaşlanmakta olan birçok ülke için önemli sorunlardan biri haline gelen Toplam Doğurganlık Hızı (TDH) olarak ifade edilen kavramdır. Toplam Doğurganlık Hızı; “bir kadının doğurabileceği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir.” (TÜİK, 2021:1). 2019 yılında dünya doğurganlık hızı 2,40 iken Hindistan’da 2,20; Birleşik Krallık’ta 1,65; AB’de 1,57; Türkiye’de 1,88; ABD’de 1,70 ve Çin’de 1,70’tir. Nitekim burada verilerini verdiğimiz ülkelere baktığımızda hepsinin dünya doğurganlık hızının altında bir seyir gösterdiğini görmekteyiz. Hindistan hariç olmak üzere Türkiye’nin dahil olduğu bu ülkelerin nüfusun kendini yenileme düzeyi olan 2,10 seviyesinin çok altına düştüğü aşikâr olmakla birlikte bu ülkelerin nüfuslarının yaşlanmakta olduğu göstermektedir.

Tablo 27’de Türkiye ve AB ülkelerinin seçili yıllardaki doğurganlık hızları verilmiştir. Verilen yıllara göre bir değerlendirme yaptığımızda 1960 yılında birçok ülke için veriler eksik olmakla birlikte verileri mevcut ülkelerin Çekya ve Estonya hariç nüfusun kendini yenileme sınırı olan 2,10’un üzerinde olduğu, Çekya’nın sınırda ve Estonya’nın bu sınırın altında kaldığı görülmektedir. 1970 yılına baktığımızda; Çekya, Danimarka, Lüksemburg, Macaristan, Finlandiya ve İsveç’in nüfusun kendini yenileme sınırının altına düştüğü; 1980 yılında; İrlanda, Yunanistan, İspanya, Portekiz, Romanya ve Slovakya’nın nüfusun kendini yenileme sınırının üstünde kalmayı başardığı; 1990

yılında ise sadece İrlanda ve Kıbrıs'ın bu sınırın üstünde kalmıştır. 2000, 2010 ve 2019 yılı verileri incelendiğinde; AB'ye bütün ülkeler ve Türkiye'de dahil olmak üzere nüfus kendini yenileme sınırının altına düşmüş ve hızla yaşlanmaktadır.

Tablo 27: Türkiye ve AB Ülkelerinin Seçili Yıllardaki Doğurganlık Göstergeleri

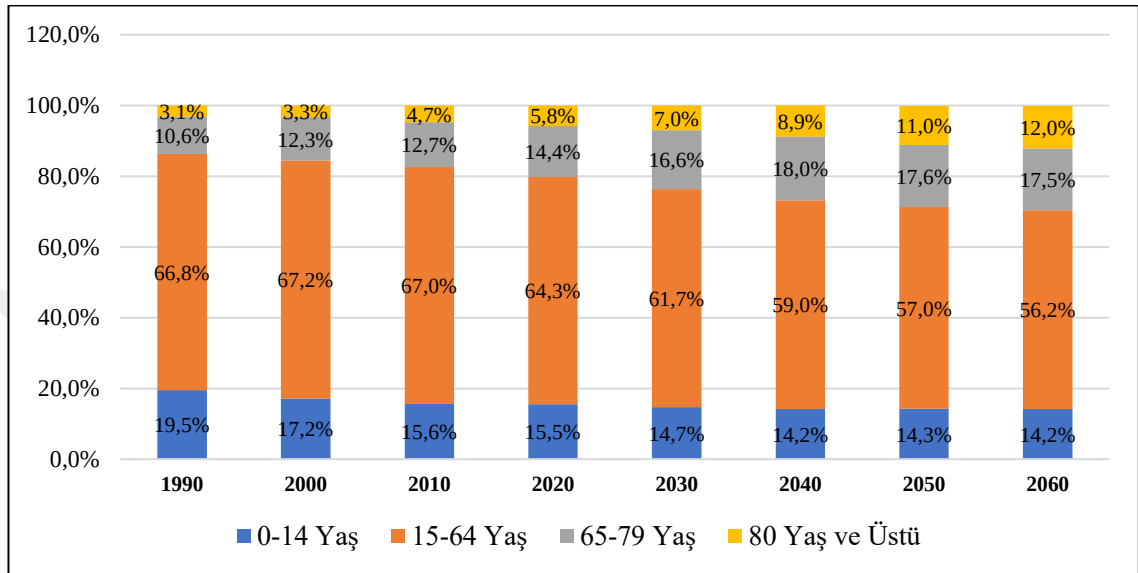
	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2019
Belçika	2,5	2,3	1,68	1,62	1,67	1,86	1,60
Bulgaristan	2,3	2,2	2,05	1,82	1,26	1,57	1,58
Çekya	2,1	1,9	2,08	1,90	1,15	1,51	1,71
Danimarka	2,6	2,0	1,55	1,67	1,77	1,87	1,70
Almanya	:	:	:	:	1,38	1,39	1,54
Estonya	2,0	2,2	2,02	2,05	1,36	1,72	1,66
İrlanda	3,8	3,9	3,21	2,11	1,89	2,05	1,71
Yunanistan	2,2	2,4	2,23	1,39	1,25	1,48	1,34
İspanya	:	:	2,22	1,36	1,22	1,37	1,23
Fransa	:	:	:	:	1,89	2,03	1,86
Hırvatistan	:	:	:	:	:	1,55	1,47
İtalya	2,4	2,4	1,64	1,33	1,26	1,46	1,27
Kıbrıs	:	:	:	2,41	1,64	1,44	1,33
Letonya	:	:	:	:	1,25	1,36	1,61
Litvanya	:	2,4	1,99	2,03	1,39	1,50	1,61
Lüksemburg	2,3	2,0	1,50	1,60	1,76	1,63	1,34
Macaristan	2,0	2,0	1,91	1,87	1,32	1,25	1,55
Malta	:	:	1,99	2,02	1,68	1,36	1,14
Hollanda	3,1	2,6	1,60	1,62	1,72	1,79	1,57
Avusturya	2,7	2,3	1,65	1,46	1,36	1,44	1,46
Polonya	:	:	:	2,06	1,37	1,41	1,44
Portekiz	3,2	3,0	2,25	1,56	1,55	1,39	1,43
Romanya	:	:	2,43	1,83	1,31	1,59	1,77
Slovenya	:	:	:	1,46	1,26	1,57	1,61
Slovakya	3,0	2,4	2,32	2,09	1,30	1,43	1,57
Finlandiya	2,7	1,8	1,63	1,78	1,73	1,87	1,35
İsveç	:	1,9	1,68	2,13	1,54	1,98	1,71
Türkiye	6,18	5,64	4,56	3,12	2,53	2,08	1,88

Kaynak: Eurostat, Başkaya & Özkılıç, 2017:411.

Doğurganlık hızının düşmesi gerek genç nüfus ve gerekse de yaşlı nüfus üzerinde olumsuz etkilere yol açmakta, genç nüfusun dinamizmini düşürürken yaşlı nüfusun artmasına neden olmaktadır. Türkiye'nin doğurganlık hızı 1960'tan beri düşme eğilimi göstermektedir. doğurganlık hızı, 1960'lı yılların başından 1980'li yılların ortasına kadar neredeyse yarı yarıya düşmüş, 1990'lı yıllarda durağanlık süreci yaşamış ve sonraki dönemlerde tekrar düşmeye başlamıştır (Başkaya & Özkılıç, 2017: 411). 2000'li yıllara

girerken 2,53 olan toplam doğurganlık hızı 2010 yılında 2,08 ile 2,10 olan nüfusun kendini yenileme oranının altına düşmüştür. 2019 yılında 1,88 2020 yılında 1,76 olarak gerçekleşmiştir.

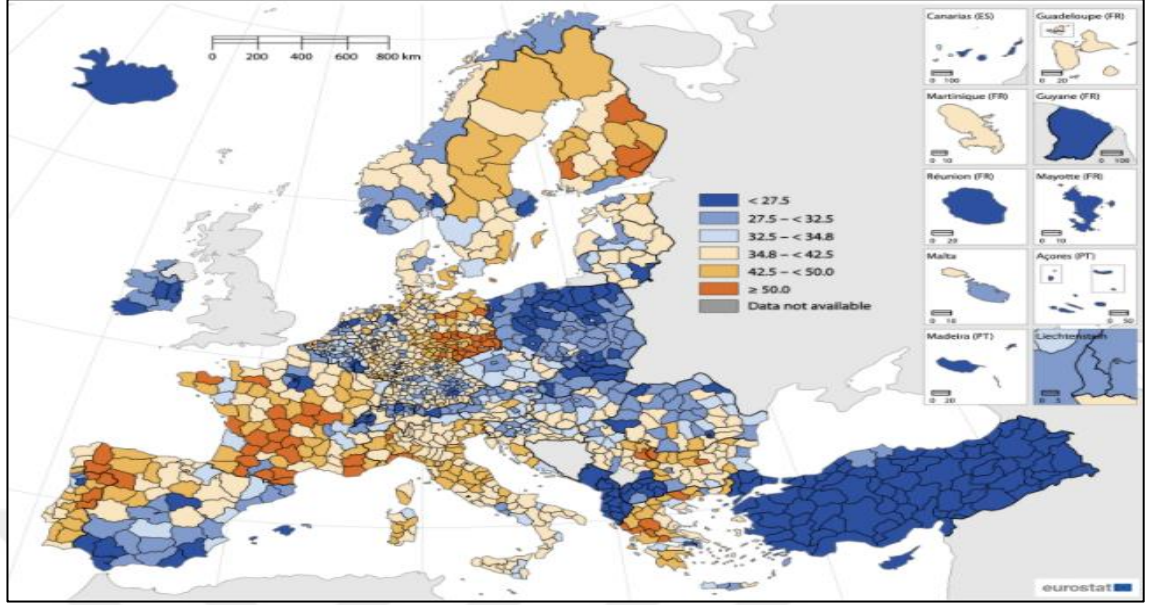
Şekil 30: Yaş Gruplarına Göre AB-27 Nüfusunun Yapısı

Kaynak: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Population_structure_by_major_age_groups,_EU-27_\(1\)_\(%25_of_total_population\).png#file](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Population_structure_by_major_age_groups,_EU-27_(1)_(%25_of_total_population).png#file) E.T.: 12.02.2022

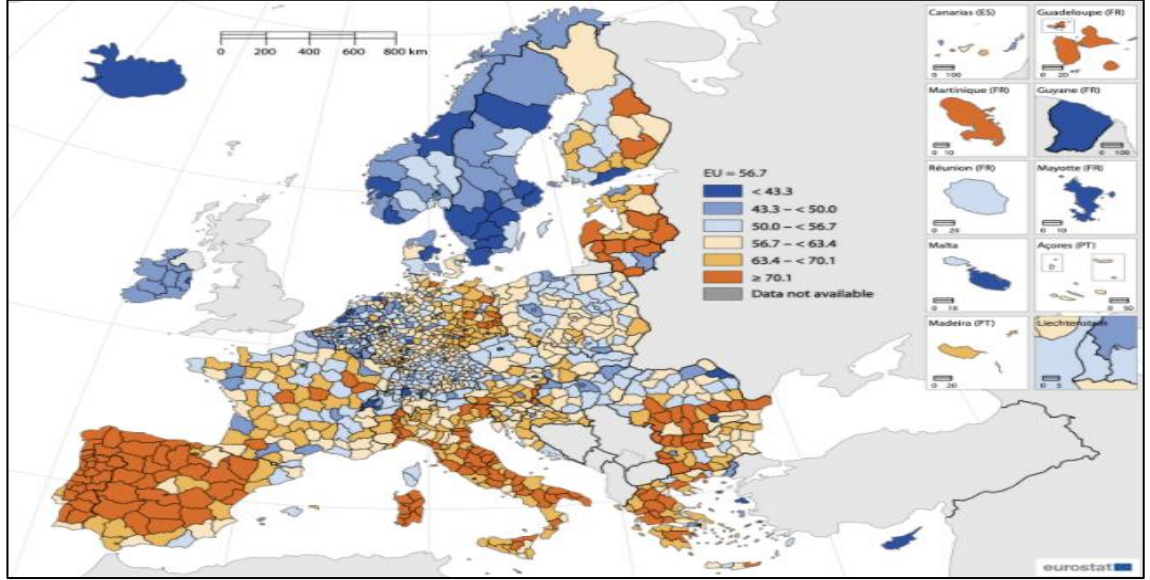
Yaş gruplarına göre AB-27 nüfusunun yapısını gösteren şekil 30’da 65 yaş ve üstü olarak ifade edilen yaşlı nüfus oranları artış gösterirken, genç nüfusun dinamizmini sağlayan 0-14 yaş çocuk nüfus oranı ile çalışma çağındaki nüfus olarak ifade edilen 15-64 yaş nüfusun oranı düşüş eğilimi göstermektedir. Bu durum, AB nüfusunun yaşlanmakta olduğunun en açık göstergesidir. Bununla birlikte çalışma çağındaki nüfusun düşüşü, AB’de ekonomide işgücü arzı kıtlığına neden olacak ve birlik içerisinde emek sermaye oranını sermaye lehine değiştirecektir. Birlik içerisinde meydana gelebilecek işgücü arz kıtlığı, 1960’lı yıllarda olduğu gibi birlik, üçüncü ülkelere işgücü talebine yönelecektir. Çalışma çağındaki yüz kişiye düşen yaşlı sayısını ifade eden yaşlı bağımlılık oranı, AB’de son 20 yılda gözle görülür şekilde artış göstermiştir. 2001 yılında AB’nin yaşlılık bağımlılık oranı %25,9 iken, 1 Ocak 2020’de bu oran %34,8’e yükselmiştir. Bağımlılık oranlarının yüksek olduğu üye devletler; Almanya, Yunanistan, İspanya, Fransa, İtalya, Portekiz ve Finlandiya’dır.

Şekil 31: NUTS 3 Bölgelerine Göre Yaşlı Bağımlılık Oranları (2020)

Kaynak: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20210930-1> E.T.: 12/02/2022

Şekil 32: NUTS 3 Bölgelerine Göre Yaşlı Bağımlılık Oranları (2050)

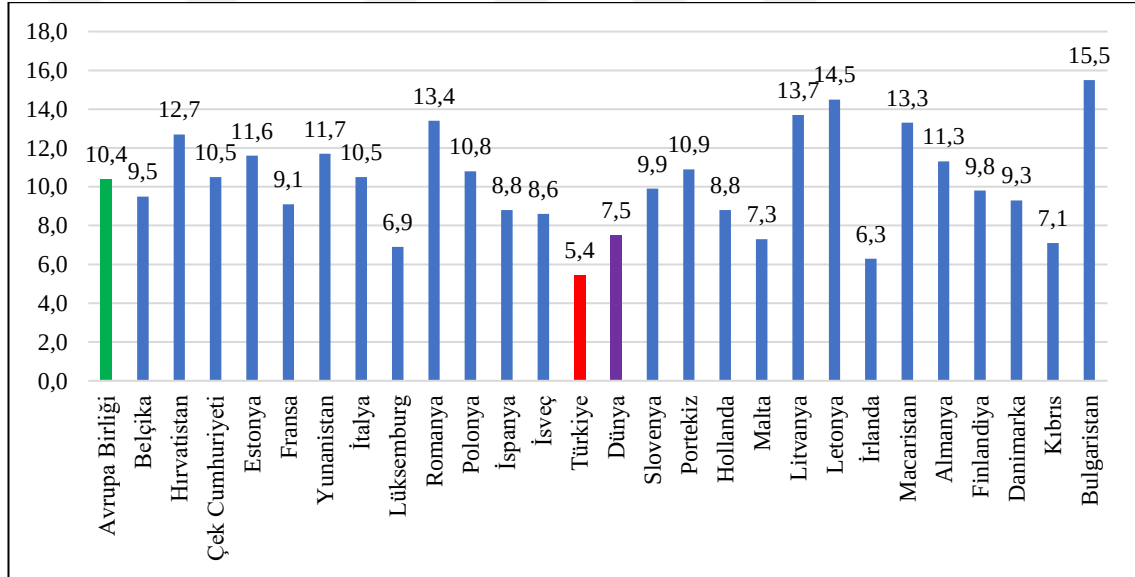

Kaynak: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20210930-1> E.T.: 12/02/2022

2020 yılı için yaşlı bağımlılık oranının diğer üye ülkelere göre düşük olduğu üye ülkeler; İrlanda, Kıbrıs, Lüksemburg ve Slovakya'nın olduğu görülmektedir. Türkiye, bir AB

üyesi olmamasına rağmen 2020 yılı yaşlı bağımlılık oranı, bütün AB üye ülkelerinin oranlarının altında seyretmektedir. 2050 yılı yaşlı bağımlılık oranları değerlendirildiğinde; 2050 yılında AB üye ülkelerin neredeyse yarısından fazlası %50 ve üzerinde varan oranlara sahip olacağı görülmektedir. Nitekim genç nüfus doğurganlıklarla desteklenmezse birliğin geleceği tehlike altına girecektir. Söz konusu durum Türkiye içinde geçerli bir durumdur. Her ne kadar Türkiye'nin 2050 yılı yaşlı bağımlılık oranı diğer üye ülkelere göre düşük olsa da Toplam Doğurganlık Hızı yükseltilemezse ve sürekli düşme yönünde eğilim gösterirse Türkiye nüfusunun yaşlanması ve AB üye ülkeleriyle aynı kaderi yaşaması kaçınılmazdır.

Şekil 33: AB Üye Ülkelerinde Kaba Ölüm Oranlarının Karşılaştırılması (1000 Kişi Başına) (2019)

Kaynak: Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri.

Kaba ölüm hızı; bir yıllık süre zarfında meydana gelen ölüm miktarının yıl ortası nüfus miktarına bölünmesiyle bulunur ve genel olarak 1000 kişiye düşen ölüm miktarı olarak ifade edilmektedir. Şekil 33'te Türkiye ve AB üyesi ülkelerin 2019 yılına ait kaba ölüm hızlarının karşılaştırılması verilmiştir. AB üyesi ülkelerin kaba ölüm oranları incelendiğinde; 15,5 ile en yüksek kaba ölüm oranına sahip üye ülke Bulgaristan iken, 6,3 ile en düşük kaba ölüm oranına sahip ülkenin İrlanda olduğu görülmektedir. AB kaba ölüm oranları ortalaması, dünya ortalamasının üzerindedir. Ayrıca, birçok AB üyesi ülkenin kaba ölüm oranları gerek AB ortalamasının ve gerekse de dünya ortalamasının

çok üzerinde seyretmektedir. Türkiye, AB üyesi olmamakla birlikte bu ülkeler içerisinde 5,4'lük kaba ölüm oranı ile bütün AB üyesi ülkelerin kaba ölüm oranlarının altında bir seyir izlemektedir. Kaba ölüm oranı en düşük AB üyesi İrlanda'nın sahip olduğu oran Türkiye oranının üstündedir. Bu durum AB'nin içinde bulunduğu nüfus sorununun vahametini gün yüzüne çıkarmaktadır.

3.8. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİ İLE İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER

AET'nin kurucu antlaşmaları, üye ülkeler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımını sağlamayı ve bu antlaşmalardan doğan hakları garanti altına almayı amaçlamışlardır. Bu dört temel özgürlükten biri olan kişilerin serbest dolaşım içinde yer alan işçilerin serbest dolaşımı bu antlaşmalarda yer alan hükümlerle üye devletler arasında işçilerin herhangi bir engelle karşılaşmadan serbest hareket edebilmelerini kolaylaştırmaya yöneliktir. AKÇT'yi kuran Paris Antlaşması'nı imzalayan devletler, bu antlaşmanın 69. maddesinde *“üye devlet vatandaşı işçilerin kömür ve çelik endüstrilerinde istihdamı ile maden arama ve çelik imalatı yapabilmek için gereken nitelikler konusunda vatandaşlığa dayanan her türlü engelin kaldırılmasını”* amaçlamışlardır. EURATOM Antlaşması'nın 96. Maddesinde de benzer hükümler söz konusudur. Nitekim AKÇT ve EURATOM'u kuran antlaşmalar sınır bir alanda entegrasyon söz konusu olduğundan sadece bu alandaki işçilerin serbest hareketliliği ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. AET'yi kuran Roma Antlaşması'nda ise daha geniş bir ekonomik entegrasyon aşamasına ulaşma söz konusu olduğundan, üye devletlerin işçilerinin faaliyet gösterdikleri iş kolları dikkate alınmaksızın işçilerin dolaşımı ile ilgili düzenlemeler getirilmiştir (Köktaş, 1999:101).

25 Mart 1957'de imzalanan ve AET'yi kuran Roma Antlaşması'nda *“Topluluğun temelleri adını taşıyan ikinci kısmının, üçüncü başlığının birinci bölümü, 48-58 ncı maddelerinde, işçilerin serbest dolaşımını düzenlemektedir.”* (Günoğur 1996: 203; akt. Onur, 2002:3). İşçilerin serbest hareketliliğine ilişkin birliğin birincil hukuk kaynaklarında genel çerçeve çizilmiş, konuya ilişkin detaylı düzenlemelerin tüzük ve direktiflerle tamamlanmaya çalışılmıştır (Bilgin, 2012: 74). AET Antlaşması'nın 48. Maddesinde:

- 1) “İşçilerin Topluluk içinde serbest dolaşımı, en geç geçiş döneminin bitiminden sonra sağlanacaktır.”³
- 2) “Üye Devletlerdeki işçiler arasında istihdam, ücret ve diğer çalışma koşullarıyla ilgili olarak uyrukluğa dayalı her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını anlamına gelir.”
- 3) “Kamu düzeni, kamu güvenliği ve kamu sağlığı gerekçeleriyle gerekçelendirilen sınırlamalara tabi olmak kaydıyla aşağıdaki hakları içerir:
 - a) Fiilen teklif edilen işe cevap vermek,
 - b) bu amaçla üye devletlerin sınırları içinde serbestçe dolaşmak,
 - c) ulusal işçilerin istihdamını düzenleyen kanunlar, yönetmelikler ve idari hükümler uyarınca, orada istihdam yapmak üzere üye devletlerden birinde ikamet etmek,
 - d) Komisyon tarafından oluşturulan uygulama yönetmeliklerine tabi olacak koşullar altında, bir üye devletin topraklarında görev yaptıktan sonra orada kalmak.”
- 4) “Kamu idaresinde çalışanlar hakkında bu madde hükümleri uygulanmaz.”

İlk cümlesi Tek Avrupa Senedi’nin 6(3) maddesi ile değiştirilen AET Antlaşması’nın 49. Maddesinde (Köktaş, 1999:103):

“Bu Antlaşma’nın yürürlüğe girmesiyle birlikte Konsey, Komisyon’un önerisi üzerine Avrupa Parlamentosu ile işbirliği halinde, Ekonomik ve Sosyal Komiteye danıştıktan sonra, direktifler yayınlamak veya tüzükler yaparak, 48. maddede belirlendiği gibi işçilerin serbest dolaşımını giderek gerçekleştirmek için ve özellikle;

- a) *Ulusal çalışma üniteleri arasında sıkı bir işbirliği sağlayan;*
- b) *Ulusal mevzuattan ya da üye devletler arasında daha önceden yapılan anlaşmalardan doğan, yürürlükte kalması işçilerin hareketlerinin liberalize edilmesine bir engel oluşturacak olan idari işlem ve uygulamalarla, elverişli işlere girme sürelerini planlı ve aşamalı olarak kaldıran;*
- c) *Ulusal mevzuat tarafından ya da üye devletler arasında daha önceden yapılan anlaşmalarda öngörülen, bir işin serbest seçimi için öteki üye devlet işçilerine, ulusal işçilerinkinden farklı koşulları yükleyen tüm süreleri ve diğer sınırlamaları planlı ve aşamalı olarak kaldıran;*

³ Geçiş dönemi 1969 yılının sonu itibarıyla sona ermiştir.

- d) İş arz ve talepleri karşı karşıya getirmeye ve bu şekilde çeşitli bölgeler ve endüstrilerdeki yaşam ve iş düzeyi için önemli tehlikeleri giderici koşullarda dengeyi kurmayı kolaylaştırmaya yönelik mekanizmaları kuran;
Gerekli önlemleri nitelikli çoğunlukla kararlaştırır.”

AET Antlaşması'nın 50. Maddesinde;

“Üye Devletler, ortak bir program çerçevesinde genç işçilerin değişimini teşvik edeceklerdir.”

Antlaşmanın 51. Maddesinde;

“Konsey, Komisyonun teklifi üzerine işçilerin serbest dolaşımını sağlamak için gerekli önlemleri almaya, sosyal güvenlik alanında, özellikle göçmen işçilerin ve onların hak sahibi yakınlarına sigortalanmasına olanak sağlayan bir sistem kurarak:

- a) Yardım hakkının açılması ve sürdürülmesi ile bunların hesaplanması için çeşitli ulusal mevzuatta dikkate alınan tüm sürelerin toplulaştırılmasını,
- b) Üye Devletlerin topraklarında ikamet eden kişilere yardımların ödenmesi yönündeki kararları oybirliği ile alır.”

İşçilerin serbest dolaşımı ile ilgili olarak ATA'nın 39. maddesinde genel bir ilke benimsenmiştir. Bu maddeye göre; vatandaşlığa dayanan her türlü ayrımcılık yasaklanmıştır. Bir üye devlet; ücret dahil olmak üzere, istihdam ve diğer çalışma koşulları açısından başka üye devletlerin yurttaşlarına kendi yurttaşlarından farklı bir muamelede bulunmayacak ve farklı mevzuat kuralları uygulamayacaktır. Çalışma süresi, sosyal haklar ve ücret gibi iş akdinden ve kanundan doğan haklar açısından da yapılmayacaktır. Ayrıca yasaklanan bu ayrımcılık; sadece milliyete dayalı ayrımcılığı değil, aynı zamanda ikametgaha dayalı ayrımcılığı da yasaklamaktadır (Yüksel, 2006:10).

İşgücünün birlik içinde serbest dolaşımı ile ilgili bir diğer hukuki dayanak ise, Avrupa Birliği Antlaşması olarak bilinen Maastricht Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile AB Vatandaşlığı kavramı getirilmiş, üye devletler arasında serbestçe dolaşma ve yerleşme hakkını, bu vatandaşlık kavramının kişilere tanıdığı haklardan biri olarak düzenlemişlerdir. ATA madde 12'deki genel hükümlerle uyum içinde, açık veya örtülü her türlü ayrımcılık yasaklanmıştır. Bu antlaşma ile Avrupa Ortak Pazarı aşaması dahil olmak üzere ekonomik ve parasal birlik aşamasına geçilmesi, AB Vatandaşlığı, güvenlik ve dış politika gibi konularda yeni hukuki düzenlemeler öngörülmüş, iş birliği yerine ortak karar alma mekanizması getirilmiştir. Ayrıca sosyal politikalar konusunda İngiltere

haricindeki diğer üyelerin 1989 tarihli Avrupa Sosyal Şartı'nı yürürlüğe koymak amacıyla imzaladıkları bir antlaşma ek bir protokol olarak Maastricht Antlaşmasına eklenmiştir. Bu düzenleme ile çalışma koşulları ve eşit muamele gibi konularda nitelikli çoğunluk; sosyal güvenlik, işçi ve işverenlerin haklarının korunması gibi konularda ise oybirliği ile kararların alınması usulü getirilmiştir (Yüksel, 2006: 11-12).

İşgücünün serbest hareketliliği ile ilgili olarak ve Maastricht Antlaşması'na yeni değişiklikler yapan 2 Ekim 1997 tarihinde imzalanan ve 1 Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması'nda AB Vatandaşlığı kavramına açıklık getirmiştir. Buna göre AB Vatandaşlığı, ulusal vatandaşlığın yerini almamakla birlikte onu tamamlar nitelikte olduğu vurgulanmıştır. Bu antlaşma ile işgücünün serbest dolaşımına ilişkin maddelerin içerikleri değiştirilmemiş olup sadece madde numaraları değiştirilerek 39.madde ile 42. Maddeler arasında yer verilmiştir. Antlaşmanın 40. maddesine 251. Maddede yer alan usule uygun olarak Konsey, Ekonomik ve Sosyal Komite'ye danıştıktan sonra işgücünün serbest hareketliliğini gerçekleştirmek amacıyla tüzük ve direktif çıkarabileceği maddesi ilave edilmiştir (Demiray, 2014: 10). İşgücü hareketliliği ve AB Vatandaşlığı kavramına ilişkin olarak bahsedeceğimiz diğer bir hukuki düzenleme Lizbon Antlaşması'dır. 18-19 Ekim 2007 tarihlerinde Lizbon'da gayri resmi olarak toplanan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde AB'nin kurumsal yapısında bazı önemli değişiklikler yapan ve üzerinde siyasi mutabakata varılan antlaşma 13 Aralık 2007 tarihinde imzalanmış (<https://www.mfa.gov.tr/lizbon-antlasmasi.tr.mfa> E.T.: 02/11/2021) ve 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Lizbon Antlaşması (Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkına Antlaşma-ABİHA)'nda işgücünün serbest hareketliliğine ilişkin hükümlerin içeriğinde herhangi bir değişikliğe gidilmemiş, sadece madde numaraları değiştirilerek 45. ila 48. maddeleri arasında yeniden belirtilmiştir. Lizbon Antlaşması'nın "*Ayrımcılık Yapmama ve Birlik Vatandaşlığı*" başlıklı ikinci kısmının 21. Maddesinde; "*Her Birlik vatandaşı, bu Antlaşmalar'da öngörülen sınırlamalar, şartlar ve bunların uygulanması için kabul edilen tedbirler çerçevesinde, üye devletlerin topraklarında serbestçe dolaşma ve ikamet etme hakkına sahiptir.*" ibaresi ile önceki antlaşmalarda geçen Birlik Vatandaşlığı kavramı yeniden vurgulanmıştır.

Ulus üstü bir bütünleşme hareketi olan AB'nin hukuk sistemi de ulus üstü bir yapı arz etmekte olup ulusal hukuk sistemlerinden üstün ve önceliklidir. Doğal olarak AB hukuku tarafından oluşturulan normlar doğrudan uygulanabilmekte ve doğrudan etki

doğurmaktadır. AB hukukunun doğrudan uygulanabilir olması; bir hukuk kuralının bir üye devlette herhangi bir hukuki düzenlemeye tabi olmadan üye devletin iç hukuk sistemine dahi olmasını ifade eder. Doğrudan etki yaratması ise; ulusal hukuk sistemine dahil olan bir hukuk normunun bireyler lehine haklar doğurması ve ulusal yargı mekanizmalarına karşı birlik hukukunun üstünlüğü gösterilerek bir gerekçe olarak öne sürülmesidir. AB hukuk sisteminde hukukun kaynakları temel olarak birincil hukuk kaynakları ve ikincil hukuk kaynakları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. AB hukuk sisteminde birincil hukuk kaynakları; kurucu antlaşmalar, planlar, ekler, protokoller, mektuplar ve bunları değiştiren, eklemeler yapan belgelerdir (Çağatay, 2009: 5). Nitekim bu başlık altında buraya kadar anlattıklarımız AB birincil hukuk kaynakları arasında yer almaktadır. AB'nin ikincil hukuk kaynakları, birlik organları veya kurumları tarafından antlaşmalardan doğan yetkilerin kullanılması ile oluşturulan hukuk kaynaklarıdır. Bu hukuk kaynakları; topluluk tüzükleri ve yönergeleri, kararlar, tavsiye ve görüşlerdir (Çağatay, 2009: 8). Bundan sonraki süreçte AB'nin ikincil hukuk kaynaklarında yer alan işgücünün serbest dolaşımına ilişkin hukuki düzenlemelere yer verilecektir. İşgücünün birlik içindeki serbest hareketliliğe yönelik haklarını düzenleyen ABİHA'nın 45 ve 46. Maddelerinde yer alan haklar topluluğun çıkardığı tüzük ve direktiflerle daha da genişletilmiştir. Bu tüzük ve direktiflerden bazıları şunlardır (Sevimli & Reçber, 2014: 403; Köktaş, 1999:104-105; Çağatay, 2009: 8-9):

- a. “İşçilerin Birlik içinde serbest dolaşımlarını düzenleyen 1612/68 sayılı Birlik Tüzüğü;”
- b. “İşçilerin Birlik içinde dolaşımları ve ikametleri üzerindeki kısıtlamaların ortadan kaldırılmasını düzenleyen 68/360 sayılı Birlik Direktifi;”
- c. “İşçilerin bir üye devlette çalışmaya başladıktan sonra o ülkede oturma haklarını düzenleyen 1251/70 sayılı Birlik Tüzüğü;”
- d. “Kamu düzeni, kamu güvenliği ya da kamu sağlığı gerekçeleriyle üye devletlere tanınan serbest dolaşım hükümlerine getirilebilecek istisnaları düzenleyen 64/221 sayılı Birlik Direktifi;”
- e. “Başka üye devletlerde çalışan bir üye devletin işçilerinin ve onların aile bireylerinin sosyal güvenlik haklarını düzenleyen 1408/71 sayılı Birlik Tüzüğü;”

- f. “Yerleşme hakkı ve Hizmetlerle ilgili hükümler konusunda, üye devlet vatandaşlarının Birlik içinde dolaşımları ve ikametleri üzerindeki kısıtlamaların ortadan kaldırılmasını düzenleyen 73/148 sayılı Birlik Direktifi;”
- g. “Üye devlet vatandaşlarının, bir başka üye devlette serbest olarak çalıştıktan sonra o ülkede kalma hakkını düzenleyen 75/34 sayılı Birlik Direktifi;”
- h. “Avukatların hizmet üretme serbestliklerinin etkili olarak kullanılmasının kolaylaştırılmasını düzenleyen 77/249 sayılı Birlik Direktifi;”
- i. “Profesyonel eğitimin tamamlanması ve en az üç yıl süreyle staj yaptıktan sonra yüksek eğitim diplomasının elde edilmesinin tanınmasına ilişkin genel sistemi düzenleyen 89/48 sayılı Birlik Direktifi;”
- j. “Oturma hakkını düzenleyen 90/364 sayılı Birlik Direktifi;”
- k. “Mesleki çalışmalarına son veren işçilerle serbest çalışan kişilerin oturma hakkını düzenleyen 90/365 sayılı Birlik Direktifi;”
- l. “Öğrencilerin oturma hakkını düzenleyen 90/366 sayılı Birlik Direktifi;”
- m. “Aile Birleşmesi Hakkı ile İlgili 2003/86 sayılı Birlik Direktifi;”
- n. “Uzun Süreli Oturma hakkını düzenleyen 2003/109 sayılı Birlik Direktifi”
- o. “Öğrencilerin çalışmalarını düzenleyen 2004/114 sayılı Birlik Direktifi”

3.8.1. AB Hukuku Çerçevesinde İşçilere Tanınan Haklar

İşgücünün diğer üretim faktörleri gibi herhangi bir engel söz konusu olmadan hareket etmesi, iktisadi entegrasyon aşamalarından biri olan ortak pazar aşamasının bir gereğidir. Nitekim ortak içerisinde işgücünün hareketinin sağlanması ve teşvik edilmesi, işgücüne belli hakların sağlanması ve garantilerin verilmesi gerekmektedir. Bu başlık altında AB içerisinde işgücü hareketliliğinin sağlanması ve teşvik edilmesi yönünde AB hukukunun işgücüne tanıdığı haklar üzerinde durulacaktır. AB hukukunda işçilere tanınan haklar AET Antlaşması’nın 48. maddesinin 3. bendinde (ATA madde 39, ABİHA madde 45) düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; “*Serbest dolaşım, kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı sebebiyle haklı görülebilecek sınırlamalar saklı kalmak kaydıyla:*

- a. *fiilen yapılmış iş tekliflerini kabul etme;*
- b. *bu amaçla üye devletlerin toprakları içinde serbestçe dolaşma;*

- c. üye Devletlerin birinde o devlet uyruklarının istihdamını düzenleyen yasa, tüzük ve idari düzenlemelere uygun olarak herhangi bir iş yapmak amacıyla oturma;
- d. bir üye devlette bir işte çalıştıktan sonra, Komisyonca hazırlanacak uygulama yönetmelikleri vasıtasıyla belirlenecek düzenlemelere uyarak o üye devlet topraklarında bulunma hakkını içerir.” şeklinde ifade edilmiştir.

3.8.1.1. Mevcut İşlere Başvurma Hakkı

İşçilerin serbest dolaşımı kapsamında üye devletlerin işçilerine tanınan birlik sınırları içerisinde mevcut işlere başvuru hakkı, AET Antlaşması (Roma Ant.)’nın 48. maddesinin 3. bendinin a fıkrasında düzenlenmiştir. Aynı madde hükümleri herhangi bir değişiklik söz konusu olmadan sadece madde numaraları değiştirilerek ATA 39. ve ABİHA 45. maddesinde aynen yer verilmiştir. Ayrıca bu hak, 1612/68 sayılı Konsey Tüzüğü’nün 1. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, Bir Üye Devletin herhangi bir vatandaşı, ikamet ettiği yerden bağımsız olarak, başka bir Üye Devletin topraklarında, belirlenen hükümlere uygun olarak, bir çalışan olarak bir faaliyette bulunma ve bu faaliyeti sürdürme hakkına sahiptir. Tüzüğün 3. maddesinde bu hakkın kullanılmasında vatandaşlığa dayalı her türlü açık veya gizli ayrımcılığa ya da herhangi bir engellemeye maruz kalmadan kullanılması öngörülmüştür. Doğrudan ve dolaylı ayrımcılık ile birlikte ayrımcı olmayan ancak uygulamada serbest hareketliliği sınırlandıran ya da engel teşkil eden ulusal tasarruflar da ATA 39. Madde (AET m.48, ABİHA m.45) ve 1612/70 sayılı tüzük hükümlerine aykırı kabul edilmiştir. Ancak, üye devletin ayrımcılık yaratan bir ulusal düzenlemeyi ATA 39. Maddenin 3. Bendin (AET m.48(3), ABİHA m.45(3)) gösterilen kamu düzeni, kamu sağlığı ve kamu güvenliği gibi gerekçelere dayandırması ve orantılılık ilkesinin gözetilmesi halinde düzenleme ayrımcılık içerse bile yapılan düzenleme geçerli olacaktır (Bilgin, 2012: 81; Bilgin, 2010:7-8).

3.8.1.2. İkamet Hakkı

İşgücü hareketliliği kapsamında üye devletlerin işçilerine tanınan birlik sınırları içerisinde ikamet etme hakkı, AET Antlaşması’nın 3. başlığının 2. bölümünde “Yerleşme ve Teşebbüs Hakkı” başlığı altında 52. ila 55. maddeleri arasında düzenlenmiştir. AET

Antlaşması'nın 52. maddesinde “Bir üye devlet uyruklarının bir başka üye devlet topraklarında yerleşme özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar geçiş dönemi boyunca aşağıdaki hükümler çerçevesinde aşamalı olarak kaldırılır. Bu, bir üye devlet topraklarına yerleşmiş diğer bir üye devlet uyruklarının kuracakları acenteler, şubeler veya bağlı kuruluşlara uygulanan kısıtlamaları da kapsar.” şeklinde ifade edilmiştir. Nitekim bu maddeler incelendiğinde, ikamet hakkının sadece kişilere has bir düzenleme olmadığı; şirketler ve işletmelerin de bu kapsama dahil edildiği görülmektedir. İkamet hakkı, ATA 3. başlığının 2. kısmında “Yerleşme Hakkı” başlığı altında 43. ila 48. maddeleri arasında düzenlenmiştir. ATA 43. maddede “Bir üye devlet uyruklarının başka bir üye devlet ülkesinde yerleşme özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar yasaktır. Bu yasa, bir Üye Devlet ülkesine yerleşmiş diğer bir Üye Devlet uyruklarının kuracakları acenteler, şubeler ya da bağlı kuruluşlara uygulanan kısıtlamaları da kapsar.” şeklinde düzenlenmiştir. Bu madde de dikkat edilmesi gereken nokta; AET Antlaşması'nın 52. maddesinde yerleşme özgürlüğüne getirilen kısıtlamaların geçiş dönemi boyunca aşamalı olarak kaldırılması hükmünün ATA'nın 43. Maddesinde kesin olarak yasaklanmasıdır. ABİHA'da ikamet hakkına ilişkin ayrı düzenleme söz konusu olmayıp işçinin çalışma yerinin bulunduğu ülkede o ülkenin mevzuatlarına uygun olarak ikamet edebileceğinden bahsetmektedir.

İkamet hakkına ilişkin olarak buraya kadar anlattıklarımız bu hakkın genel çerçevesini çizmekte olup, detaylı düzenlemeler AB ikincil hukuk kaynaklarında verilmiştir. AB ikincil hukuk kaynaklarında ikamet hakkına ilişkin düzenlemeler şunlardır (Ayhan, 2004: 18);

- a. “Kendi adına ya da başkasının yanında çalışırken mesleki faaliyetlerini sona erdirenlerin ikamet hakkı ile ilgili 1251/70 sayılı Konsey Tüzüğü;”
- b. “İkamet Hakkı ile ilgili 90/364/AT sayılı Direktif;”
- c. “Kendi adına ya da başkasının yanında çalışırken mesleki faaliyetlerini sona erdirenlerin ikamet hakkı ile ilgili 90/365/AT sayılı Direktif;”
- d. “Öğrencilerin ikamet hakkı ile ilgili 93/96/AT sayılı Direktif;”
- e. “Topluluk içinde iş kurma ve hizmet sunumu ile ilgili serbest dolaşım ve ikamet hakkı önündeki engellerin kaldırılması konusunda 73/148/AT sayılı Direktif;”

- f. “Üçüncü ülkelerden gelenlerin ikamet ve dolaşım haklarının kamu güvenliği, genel sağlık ve kamu düzeni çerçevesinde koordinasyonu ile ilgili 64/221/AT sayılı direktif;”
- g. “Üçüncü ülkelerden gelenlerin ikamet ve dolaşım haklarının kamu güvenliği, sağlığı ve düzeni çerçevesinde koordinasyonu ile ilgili 64/221/AT sayılı Direktif in kapsamının genişletilmesi ile ilgili 72/194/AT sayılı Direktif.”
- h. “Kendi adına çalışanları çalışmayı bıraktıktan sonra o ülkede kalma hakkı ile ilgili 75/34/AT sayılı Direktif.”
- i. “Göçmen işçilerin bir üye ülkeye girme ve ikamet hakkı ile ilgili 68/360 sayılı Konsey Direktifi”

29 Nisan 2004 tarihli Avrupa Toplulukları Gazetesi’nde yayımlanan 2004/38/AT sayılı Konsey Direktifi; 64/221/AT, 68/360//AT, 72/194/AT, 73/148/AT, 75/34/AT, 75/35/AT, 90/364/AT, 90/365/AT sayılı Konsey direktiflerini yürürlükten kaldırmıştır. Bu direktifin yayım tarihi olan 29 Nisan 2004 tarihinden itibaren başlamak kaydıyla 2 yıl boyunca eski direktiflerin uygulanmasına devam edilecek ve 2 sonra söz konusu direktif, yürürlükten kaldırılan direktiflerin yerine geçmiştir (Ayhan, 2004:18 (Dipnot)).

3.8.1.3. Serbest Dolaşım Hakkı

İşçilere tanınan serbest dolaşım hakkı, AET Antlaşması’nın 48. maddesinin 1., 2. ve 3. bentlerinde ve 49 ila 51. maddeleri arasında düzenlenmiştir. 48. maddenin 1. bendinde “İşçilerin Topluluk içindeki serbest dolaşımı en geç geçiş döneminin sonunda sağlanmış olur.” 2.bendinde “Bu serbest dolaşım, üye Devletler işçileri arasında istihdam, ücret ve diğer çalışma koşulları konusunda, uyrukluk esasına dayalı her tür ayırımcılığın kaldırılmasını gerektirir.” ibarelerine yer verilmiş ve ancak bu hakkın antlaşmanı aynı maddesinin 3. bendinde bahsedilen “Kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı sebebiyle haklı görülebilecek sınırlamalar” söz konusu olduğunda kısıtlanabileceği ifade edilmiştir. Bu antlaşmanın işçilerin serbest dolaşım ile alakalı ilgili maddelerinin içerikleri herhangi bir değişikliğe uğramadan sadece madde numaraları değiştirilerek ATA 39 ila 42. maddelerinde ve ABİHA 45 ila 48. maddelerinde düzenlenmiştir.

Serbest dolaşım hakkı, Maastricht (Roma) Antlaşması'nın 9. maddesinde oluşturulan ve sui generis⁴ niteliğine sahip “Avrupa Vatandaşlığı” kavramının bir gereğidir. Antlaşmanın aynı maddesinin devamında Avrupa Vatandaşlığı kavramının ulusal vatandaşlığın yerini almadığı ve ulusal vatandaşlığı tamamlayıcı nitelikte olduğu ifade edilmiştir. Bu maddeye göre, AB'ye üye her ülkenin vatandaşı doğal olarak birer Avrupa Vatandaşıdır. Sonuç olarak, her Avrupa Vatandaşı birlik sınırları içerisinde AB hukukunun kendisine sağladığı haklar ve sınırlamalar dahilinde serbest dolaşım hakkına sahiptir. Ancak kamu hizmeti çalışanlarına ilgili antlaşmaların ilgili madde hükümleri uygulanmamaktadır. Serbest dolaşım hakkını düzenleyen AB ikincil hukuk kaynaklarına baktığımızda, bu kaynaklardan biri 1612/68 sayılı tüzüktür. Tüzüğün ilk maddesinde; Bir Üye Devletin herhangi bir vatandaşının, başka bir üye devletin topraklarında belirlenen hükümlere uygun olarak o devletin vatandaşları ile aynı önceliğe sahip mevcut bir işte çalışma, bir çalışan olarak bir faaliyette bulunma ve bu faaliyeti sürdürme hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. Tüzük, ayrıca ayrımcılık yapılmaması dair hükümler de içermektedir (Ayhan, 2004: 21).

3.8.1.4. Sosyal Güvenlik Hakkı

Sosyal güvenlik; *“insanların gelirlerine bakılmaksızın toplum huzurunu ve refahını bozan sosyal tehlikelerin verdiği zararlardan “insan hakkı” ve esas itibariyle de “devlet görevi” olarak primli ya da primsiz sistemlerin kullanılması, kişilerin sosyal tehlikelerin zararlarından kurtarılma güvencesi” olarak tanımlanmaktadır* (<http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz> E.T.: 03/11/2021). Advan (1998) sosyal güvenlik kavramından; hastalık, analık, sakatlık ve mesleğini icra edememek, yaşlılık ve ölüm, iş kazası, meslek hastalığı ve işsizlik durumlarında, işçinin güvenliğinin sağlanması ve anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir (Advan, 1998: 23). AB, sınırları dahilinde işgücünün serbest hareketliliğini sağlanmak amacıyla AB'nin kurucu antlaşmalarında birtakım haklar tanıımıştır. Bu haklardan bir tanesi de sosyal güvenlik hakkıdır. Sosyal güvenlik hakkının tanındığı kurucu antlaşmalardan biri de AET Antlaşması'dır. AET Antlaşması'nın 51. maddesinde sosyal güvenlik hakkı, *“Konsey, Komisyonun önerisi üzerine, oybirliği ile karar alarak, işçilerin serbest dolaşımını*

⁴ Latince bir deyiş olup, “kendine özgü”, “şahsına münhasır” anlamına gelmektedir. (Vikipedi)

sağlamak amacıyla sosyal güvenlik alanında gerekli tedbirleri alır. Bu amaçla göçmen işçilere ve bakmakla yükümlü oldukları kişilere:

- a. sosyal yardıma hak kazanılması, bu hakkın korunması ve bu yardım miktarının hesaplanması için çeşitli ülkelerin mevzuatındaki bütün sürelerin birleştirilmesine,*
- b. üye Devletlerin topraklarında yerleşik kişilere ödemelerde bulunulmasına imkan verecek düzenlemeler yapar.” şeklinde düzenlenmiştir.*

AET Antlaşması’nın 51. maddesi sosyal güvenlik alanında genel bir çerçeve çizmiş ve bir koordinasyon sisteminin kurulmasına yönelik bir düzenleme yapmak suretiyle, birlik dahilinde işçilerin serbest dolaşım özgürlüğünü güvence altına almayı amaçlamıştır. Nitekim AET Antlaşması’nın bu maddesi, içeriğinde herhangi bir değişikliğe gitmeksizin sadece madde numaraları değiştirilerek ATA madde 42’de ve ABİHA madde 48’de yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca sosyal güvenlik hakkı ile ilgili olarak ATA “*Sosyal Politika, Eğitim, Mesleki Eğitim ve Gençlik*” adlı 11. başlığının “*Sosyal Hükümler*” adlı 2. kısmında 136 ila 145. maddeleri arasında ve ABİHA “*Sosyal Politika*” adlı 10. başlığında 151 ila 161. maddeleri arasında düzenlemeler söz konusudur.

Konsey, AET Antlaşması’nın yukarıda açıkladığımız 51. Maddeye dayanarak birlik içinde işçilerin, serbest çalışanların ve onların aile fertlerine ve onların geride kalan hak sahiplerine uygulanacak sosyal güvenlik kurallarını düzenleyen 1408/71 sayılı tüzüğü oluşturmuştur. Tüzüğün 2. maddesinde tüzüğün; birlik üyesi devletlerden birinin vatandaşı olup, bir ya da birden fazla üye devletin mevzuatına tabi olan işçilere, serbest meslek erbaplarına, işsizlere ve aile fertlerine ve bunların hak sahiplerine uygulanacağı belirtilmiştir. Birliğe üye devletlerden birinde ikamet eden vatansızlar ve mülteciler açısından vatandaşlık koşuluna istisna getirilmiş, bu kişilerin aile fertleri ve hak sahipleri ile birlik üyesi bir ülkenin vatandaşının üçüncü ülke hak sahiplerinin mensubiyetlerine bakılmaksızın tüzük kapsamına alınmıştır. Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) Antlaşması’nın yürürlüğe girmesiyle yukarıda belirttiğimiz antlaşma ve tüzük hükümleri AEA üyesi devlet vatandaşlarına da tanınmıştır. Tüzüğün 4. maddesinde tüzük; hastalık ve analık, maluliyet ödenekleri, yaşlılık, dulluk, yetimlik, iş kazası ve meslek hastalıkları, ölüm, işsizlik ve işsizlik yardımları olmak üzere toplam dokuz sosyal güvenlik kolunu kapsamaktadır (Onur, 2002:11-12; Köktaş, 1999:139-140). Burada bahsettiğimiz bu dokuz sosyal güvenlik kollarından hasatlık ve analık sigortası tüzüğün 18-39. Maddeleri

arasında, malullük 37-40. Maddeler arasında yaşlılık ve ölüm 44-51. Maddeler arasında, iş kazaları ve meslek hastalıkları 52-63. maddeler arasında, işsizlik ve aile yardımları 72-79. maddeler arasında, çocuklar ve yetimlerin durumu ayrı ayrı düzenlenmiştir (Özkan, 1997: 193; akt. Ayhan, 2004:23). Tüzük, üye devletlerin sosyal güvenlik sistemlerini uyumlaştırmaktan ziyade üye devlet vatandaşı işçilerin birlik üyesi herhangi bir ülkeye gittiklerinde sosyal güvenlik haklarının devamlılığının sağlamak için üye devletlerin sosyal güvenlik sistemlerini koordine etmeyi amaçlamaktadır (Köktaş, 1999:139). Sosyal güvenlik hakkını düzenleyen ve 1408/71 sayılı tüzüğün uygulama ilkelerini ortaya koyan 574/72 sayılı tüzük; üye devletlerde hangi yardımdan hangi kurumun sorumlu olduğu, sunulması gereken belgeleri, yardımın alınabilmesi için izlenecek prosedürler, bir üye devlette hangi yetkili birimin hangi durumlarda bu yardımı ödeyeceği gibi detayları içermektedir (Ayhan, 2004: 23).

3.8.1.5. Mesleki Niteliklerin ve Diplomaların Tanınması

AB, kendi vatandaşlarının refahını yükseltme amacının yanı sıra vatandaşlarının mesleki eğitime başlama, sertifika ve diplomaların karşılıklı tanınması gibi konularda birliğin temel prensiplerine saygı çerçevesinde üye ülkelerin ulusal uygulamalarını uyumlaştırma çalışmaktadır (Demirer, 2019:52). Nitekim Demirer'in bahsettiği AB vatandaşlarının mesleki eğitime başlama, sertifikaların ve diplomaların karşılıklı tanınması, Avrupa'da Avrupa Tek Pazarı oluşturmak isteyen AB'nin dört temel özgürlükten biri olan kişilerin serbest hareketliliğinin bir gereğidir. Ortak pazar içerisinde kişilerin serbest hareketliliğinin sağlanması ve AB vatandaşlarının ev sahibi üye devletlerde mesleklerini icra etmeleri için eğitim politikalarının uyumlaştırılması ve dahi sertifika ve diplomaların karşılıklı tanınması şarttır. AB'yi kuran temel antlaşmalarda bu yönde doğrudan yer verilmese de dolaylı olarak atıfta bulunmuştur. AB'nin temel kurucu antlaşmalarından biri olan Roma Antlaşması'nın 128. maddesinde; *“Konsey, Komisyonun önerisi üzerine ve Ekonomik ve Sosyal Komitenin görüşünü aldıktan sonra hem ulusal ekonomilerin hem de ortak pazarın uyumlu kalkınmasına katkıda bulunabilecek ortak bir mesleki eğitim politikasının uygulanmasına ilişkin genel ilkeleri belirler.”* (<https://www.ikv.org.tr/images/files/A2-tr.pdf> E.T.:30/11/2021) şeklindeki ifade ile ortak bir mesleki eğitim politikasının oluşturulması gerektiğini ortaya

koymuştur. Antlaşmada ortak mesleki eğitim politikasına dolaylı olarak atıfta bulunulması, Avrupa’da bir ortak pazar kurulması hedefine yöneliktir. Antlaşmada eğitim ile ilgili olarak diplomaların ve eğitim sürelerinin karşılıklı tanınması ve yabancı dil öğretimi gibi konulara da değinilmiştir. Roma Antlaşması’nda yer verilen istihdam, işgücünün mesleki ve coğrafi hareketliliği, işsizlik ve mesleki eğitim gibi kavramları kapsayan maddeler de dolaylı olarak mesleki eğitimin önemine işaret etmektedir (Karagenç, 2017:4).

7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan ve 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması’nın 126. ve 127. maddelerinde topluluk mesleki eğitim konusuna doğrudan atıfta bulunurken, madde 126’nın 2. fıkrasının 3. cümlesinde diplomaların ve öğretim sürelerinin akademik olarak tanınmasını teşvik edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (Avrupa Birliği Antlaşması, 1992:23). Mesleki eğitim konusunun ilk kurucu antlaşmalarda doğrudan yer verilmediği, ancak dolaylı olarak atıfta bulunulduğundan bahsetmiştik. Mesleki niteliklerin, sertifikaların ve diplomaların karşılıklı tanınması için eğitim sistemlerin benzer olması ya da sistemler farklı ise uyumlaştırılması gerekmektedir. AB’nin mesleki nitelikleri, sertifikaları ve diplomaları tanınmasını sağlamadan evvel farklı eğitim sistemlerine sahip üye devletlerin eğitim sistemlerini uyumlaştırılmasını sağlanmalıdır. Maastricht Antlaşması’nın imzalanmasına kadarki süreçte bu yönde girişimler olmuş ve teşvik edilmiştir. Karagenç’e göre yukarıda bahsettiğimiz Maastricht Antlaşması’nın 126. ve 127. maddelerinin ortak bir eğitim sisteminin oluşturulmasına yönelik olmadığı, üye devletlerdeki eğitim sistemlerinin uyumlulaştırılması ve ortak bir mesleki eğitim politikasının oluşturulmasına yönelik olduğunu belirtmiştir (Karagenç, 2017:10). Avrupa Birliği Antlaşması’nı gözden geçirmek amacıyla Mart 1996’da İtalya’nın Torino kentinde düzenlenen zirve sonrasında başlatılan hükümetler arası konferans süreci sonunda hazırlanan ve AB Antlaşmasını, Avrupa Topluluklarını kuran Antlaşmaları ve ilgili bazı kanunları değiştiren müteakip Amsterdam Antlaşması (ATA), 2 Ekim 1997 tarihinde imzalanmış ve 1 Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Avrupa Parlamentosu, 1997). Amsterdam Antlaşması’nın “Topluluk Politikaları” başlıklı üçüncü bölümünün “*Kişilerin, Hizmetlerin ve Sermayenin Serbest Dolaşımı*”nı konulan üçüncü başlığının “*İşçiler*” başlıklı birinci kısmında yer alan 40. maddede (Avrupa Birliği, 1997:12); “*Konsey, 251. Madde’de yer verilen usule uygun olarak ve Ekonomik ve Sosyal Komite’ye danıştıktan sonra, 39.*

Madde’de tanımlandığı şekilde işçilerin serbest dolaşımını gerçekleştirmek için yönergeler ya da tüzükler yolu ile, özellikle:

- a. ulusal istihdam idareleri arasında sıkı bir işbirliğini sağlayarak;*
- b. ister ulusal mevzuattan, ister Üye Devlet arasında daha önceden yapılan antlaşmalardan kaynaklansın, yürürlükte kalmaları işçilerin serbest dolaşımını engelleyebilecek idari uygulama ve usullerle işe alınma sürelerini ortadan kaldırarak;*
- c. serbestçe iş seçme konusunda diğer üye Devlet işçilerine, ilgili Devlet işçilerine konulandan farklı şartlar getiren Üye Devletler arasında daha önce yapılan Antlaşmalar’ın veya ulusal mevzuatın öngördüğü tüm süre ve diğer kısıtlamaları ortadan kaldırarak;*
- d. çeşitli bölge ve sanayi dallarında istihdam ve yaşam düzeyini ciddi tehlikelerden uzak tutacak koşullarda iş teklifleriyle iş taleplerini karşılaştırmaya ve aralarındaki dengeyi kolaylaştırmaya yönelik mekanizmaları kurarak, gerekli önlemleri alır.”*

40. madde; gerek üye ülkelerin kendi aralarında imzaladıkları antlaşmalar olsun gerek ulusal mevzuatlarından kaynaklansın işgücünün serbest hareketliliğini tamamen veya kısmen kısıtlayan tüm uygulamaların ve hukuki düzenlemelerin kaldırılmasını ve işgücünün serbest hareketliliğine ilişkin iş birliği ve gerekli mekanizmaların kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim üye devletler arasındaki eğitim sistemlerinden kaynaklanan farklılıklar da işgücünün serbest hareketliliğine engel teşkil etmektedir. Antlaşmanın 47. Maddesinde (Avrupa Birliği, 1997:14);

- 1. “Serbest meslek edinmeyi ve bunların icrasını kolaylaştırmak amacıyla Konsey, 251. Madde’de yer verilen usule uygun olarak diplomaların, sertifikaların ve diğer resmi belgelerin karşılıklı tanınmasına yönelik yönergeler yayınlar.”*
- 2. “Aynı amaçla Konsey, 251. Madde’de belirtilen usul uyarınca hareket ederek, serbest meslek edinme ve bunların icrasına ilişkin olarak, Üye Devletler’de yürürlükte bulunan yasa, tüzük veya idari düzenlemelerle belirlenmiş hükümlerin eşgüdümünü sağlamak amacıyla yönergeler çıkarır. Konsey, uygulanmaları, en az bir Üye Devlet’in, gerçek kişilerin mesleki eğitimi ve işe girme koşullarını düzenleyen mevzuatındaki mevcut ilkelerinde değişiklik yapılmasını gerektiren*

yönergeleri, 251. Madde’de belirtilen usuller çerçevesinde oybirliğiyle çıkarır. Diğer hallerde Konsey, nitelikli çoğunlukla karar alır.”

3. *“Tıp ve tıpla ilgili branşlar ile eczacılık mesleğinde kısıtlamaların kademeli olarak kaldırılması, bu mesleklerin çeşitli Üye Devletler’deki icra koşulları arasında eşgüdüm sağlanmasına bağlıdır.”*

Bu madde hükmü ile serbest meslek edinimi ve icrasını kolaylaştırmak amacıyla Konsey’in Amsterdam Antlaşması’nın 251. maddesi uyarınca sertifika, diploma ve diğer resmî belgelerin karşılıklılık ilkesi gereği tanınmasına yönelik yönerge çıkarabileceği ve yine Konsey, 251. Maddedeki usullere riayet ederek ulusal mevzuatların eşgüdümünü sağlamak amacıyla yönergeler çıkarabileceği ifade edilmiştir. Aynı madde hükmünün 3. Fıkrasında; tıp ve tıpla ilişkili meslek dallarında ve eczacılık da dahil olmak üzere bu meslek dallarının önündeki kısıtlamaların kaldırılması, üye devletler arasında eşgüdümün sağlanması koşuluna bağlanmıştır.

30 Eylül 2005 tarihinde AB Resmî Gazetesi’nde yayınlanan mesleki niteliklerin tanınması konusunda 7 Eylül 2005 tarihli 2005/36/EC sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Direktifi; kendi topraklarında belirli mesleki niteliklere sahip olmaya bağlı olarak düzenlenmiş bir mesleğe erişim sağlayan veya bu mesleği icra eden bir Üye Devletin bir veya daha fazla başka ülkede elde edilen mesleki nitelikleri tanınmasına ilişkin kuralları belirlemektedir.

3.8.2. Serbest Dolaşım Hakkının Kısıtlanması

Birlik sınırları dahilinde işgücü serbest hareketliliği sınırsız olmayıp, kamu sağlığı, kamu güvenliği ve kamu düzeninin tehlike altına girmesi durumunda serbest dolaşım hakkının kısıtlanabileceği AET Antlaşması’nın 48. maddesinin 3. bendinde (ATA m.39/3, ABİHA m.45/3) düzenlenmiştir. Aynı antlaşmanın 4. bendinde bu hükümlerin kamu işi gören işçilere uygulanamayacağı ifade edilmiştir.

Bir üye devletin serbest dolaşımı kısıtlayan yukarıda ifade ettiğimiz gerekçelerin varlığı halinde yapacağı işlemin orantılılık ilkesine uygun olması gerekmektedir. Nitekim bu ilke ile amaçlanan birliğe üye bir devletin yukarıdaki madde hükümlerinde yer verilen gerekçelere dayanarak işgücünün serbest dolaşımının kısıtlanmasını önlemektir (Bilgin, 2012:90). AET Antlaşması’nın 48. maddesinin 3. bendinde (ATA m.39/3, ABİHA

m.45/3) bahsedilen kısıtlamaları düzenlemek amacıyla Kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı gerekçeleriyle gerekçelendirilen yabancı uyrukluların hareketi ve ikametine ilişkin özel tedbirlerin koordinasyonuna ilişkin 25 Şubat 1964 tarih ve 64/221/EEC sayılı Konsey Direktifi çıkarılmıştır. 25 Şubat 1964 tarih ve 64/221/EEC sayılı Konsey Direktifi, Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 29 Nisan 2004 tarihli 2004/38/EC sayılı Direktifi'nin çıkarılmasıyla yürürlükten kaldırılmıştır. Bu direktifin *“Kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı nedeniyle giriş ve ikamet hakkının kısıtlanması”* başlıklı 4. bölümde yer alan 27. madde de serbest dolaşım hakkının hangi durumlarda kısıtlanabileceği düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; üye devletler, birlik vatandaşlarının ve aile üyelerinin, uyruklarına bakılmaksızın, kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı gerekçesiyle hareket ve ikamet özgürlüklerini kısıtlayabilir. Yine aynı madde de serbest hareketliliğe ilişkin kısıtlama gerekçelerinin ekonomik amaçlar için kullanılamayacağı ifade edilmiştir. Birlik üyesi devletin, kamu düzeni veya kamu güvenliği gerekçesiyle aldığı tedbirlerin ölçülülük ilkesine uygun olması, münhasıran ilgili kişinin kişisel davranışına dayanması ve ilgili bireyin kişisel davranışının, toplumun temel çıkarlarını etkileyecek gerçek, mevcut ve yeterince ciddi bir tehdidin varlığının oluşması gerekmektedir. Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 29 Nisan 2004 tarihli 2004/38/EC sayılı Direktifi'nin 31. maddesinde üye devletler tarafından kamu düzeni, kamu güvenliği ve kamu sağlığı gerekçelerine dayanarak aldığı önlemlere karşı, üye devlet vatandaşlarının başvurabileceği bir koruma hakkı tanınmıştır (Bilgin, 2012: 91).

3.8.3. Avrupa Birliği Vatandaşlığı

Avrupa Birliği Vatandaşlığı ya da Maastricht Antlaşması'ndaki deyiimiyle “Birlik Vatandaşlığı, Maastricht Antlaşması ile AB hukukuna kazandırılan bir kavram olup, Avrupa Topluluğu'nda ve Topluluğa üye devletlerin vatandaşlarının sahip olduğu dört temel özgürlüğe ilave olarak Avrupa Topluluğu'nun siyasi ve ekonomik bir birliğe dönüşmesi ile birlikte topluluk üyesi ülkelerin vatandaşlarının oluşan birlik içindeki statülerini güçlendirmek amacıyla oluşturulan bir kavramdır (Batır, 2017: 133). Vatandaşlık statüsü, Maastricht Antlaşması'ndan önceki kurucu antlaşmalarda yer almamakta (Saylan, 2007: 15), Avrupa entegrasyonu içinde “vatandaşlık” teriminin

kullanımı 1970’li yıllara dayanmaktadır (Batır, 2017: 135). Kochenov, uluslar üstü vatandaşlık fikrinin 1973 Kopenhag Zirvesi’nde başladığını, bu kavramın Maastricht'teki AT Antlaşması'na dahil edilmesiyle resmileştirildiğini ve uluslar üstü vatandaşlık fikrinin tarihsel oluşum sürecini analiz eden büyüyen bir literatür olduğunu ileri sürmektedir (Kochenov, 2009: 172-173). 9-10 Aralık 1974 tarihinde Paris’te düzenlenen ve Avrupa Toplulukları’na üye devletlerin devlet ve hükümet başkanlarının katıldığı zirvede (Paris Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi), Üye Devletlerin tüm vatandaşları için standart bir pasaport uygulamasının getirilmesi ve ardından bir “Pasaport Birliği” oluşumu ile topluluk vatandaşlarının konumunu güçlendiren birtakım özel hakların tanınması gündeme gelmiştir. Zirve tarafından kendisine verilen yetki uyarınca, ilgili çalışma grubu 1975'te bir “*Vatandaşın Avrupası*”nın yaratılmasına ilişkin bir bölümü içeren Tindemans Raporu’nu sunmuştur (Condinanze, Lang, & Nascimbene, 2008: 1-2). 1984 yılında Altiero Spinelli tarafından hazırlanan ve Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilen “Avrupa Birliği’ni Kuran Taslak Antlaşma” metninde “Birlik Vatandaşlığı” terimi ilk kez kullanılmış ve taslak metnin 3. maddesi “Birlik Vatandaşlığı” başlığını taşımakla birlikte birlik vatandaşlığının üye devlet vatandaşlığına bağlı olduğunu ve birlik vatandaşlığının bağımsız olarak kazanılıp kaybedilemeyeceği ifade edilmiştir. Ancak bu taslak metin yürürlüğe girememiştir (Batır, 2017: 136). 1 Temmuz 1987'de yürürlüğe giren 17-18 Şubat 1986 tarihli Avrupa Tek Senedi (SEA), Topluluk vatandaşlığına yönelik sayısız projenin yasaya dönüştürülmesine herhangi bir katkı sağlamamıştır (Condinanze, Lang, & Nascimbene, 2008:2).

AB Vatandaşlığı, 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan ve 1 Kasım 1993’te yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması’nın “*Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kurma Amaçlı Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Anlaşmada Değişiklik Yapan Hükümler*” adlı 2. başlığının “*Birlik Vatandaşlığı*” adlı 2. bölümünde madde 8’de düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; Birlik Vatandaşlığı, bu belge ile kurulmakta olup, Bir Üye Devletin vatandaşlığına sahip olan her kişi, Birlik vatandaşı’dır. Birlik vatandaşları, bu Antlaşma tarafından verilen haklardan yararlanacağı ve bu antlaşma ile yüklenen görevlere tabi olacağı ifade edilmiştir. Birlik Vatandaşlığı aynı tanımla 2 Ekim 1997 tarihinde imzalanan ve 1 Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması (ATA)’nın 17 ila 22. maddeleri arasında madde içeriklerinde herhangi değişiklik yapılmadan sadece madde numaraları değiştirilmiştir. Maastricht Ant. 8. madde de tanımlanan “*Birlik Vatandaşlığı*” kavramına

ATA 17. maddede “Birlik Vatandaşlığı ulusal vatandaşlığın yerini almayıp onu tamamlar” ibaresi eklenmiştir. Birlik Vatandaşlığı kavramı, Avrupa Birliği’nin işleyişi Hakkında Antlaşma’nın 2. kısmında “Ayrımcılık Yapmama ve Birlik Vatandaşlığı” başlığı altında 18 ila 25. maddeler arasında madde içeriklerinde herhangi değişiklik yapılmadan sadece madde numaraları değiştirilerek yeniden düzenlenmiştir. Avrupa Vatandaşlığı kavramının düzenlendiği bu antlaşmanın 2. kısmında önceki düzenlemelerden farklı olarak “Eşit Muamele İlkesi” ile Birlik Vatandaşlığı kavramı güçlendirilmiştir.

ABİHA madde 18’de;

“Bu Antlaşmalar’ın uygulama alanı çerçevesinde ve Antlaşmalar’da öngörülen belirli hükümlere hâlel gelmeksizin, uyrukluktan kaynaklanan nedenlerle yapılan her türlü ayrımcılık yasaktır. Avrupa Parlamentosu ve Konsey, olağan yasama usulü uyarınca hareket ederek, böyle bir ayrımcılığı yasaklamaya yönelik kurallar kabul edebilir.”

ABİHA madde 19’da;

1. *“Antlaşmalar’ın diğer hükümlerine hâlel gelmeksizin ve Birliğe Antlaşmalar’da verilen yetkilerin sınırları dahilinde, Konsey, Avrupa Parlamentosu’nun muvafakatini aldıktan sonra, özel yasama usulü uyarınca hareket ederek, oybirliğiyle, cinsiyet, ırk ve etnik köken, dini inanç veya kanaat, engellilik, yaş veya cinsel tercih temelinde yapılan ayrımcılıkla mücadele amacıyla gerekli tedbirleri alabilir.”*
2. *1. paragrafa istisna olarak, Avrupa Parlamentosu ve Konsey, üye devletlerin kanun ve ikincil düzenlemelerinin uyumlaştırılması hariç olmak üzere, 1. paragrafta belirtilen hedeflere ulaşmaya katkı sağlamak amacıyla üye devletler tarafından girilen eylemleri desteklemek için, olağan yasama usulü uyarınca hareket ederek, Birliğin teşvik tedbirlerine ilişkin temel ilkeleri kabul edebilir.”*

Birlik Vatandaşlığı, ulusal vatandaşlığa bağlı ve onu tamamlayan bir vatandaşlık statüsüdür. Sonuç olarak, vatandaşlık statüsü ulusal vatandaşlıktan ayrı kullanılmamaktadır. Birlik vatandaşlığı, ulusal vatandaşlığa bağlı olduğundan ulusal vatandaşlığa yönelik üye ülkelerin düzenlemelerinde AB kurumlarının herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir (<https://www.eagvs.com/ab-vatandasligi> E.T.:

04/11/2021). Avrupa Birliği tarafından 7 Aralık 2000 tarihinde Nice’de imzaya açılan, bakanlıklar düzeyinde kabul edilen Avrupa Temel Haklar Şartı’nın “Vatandaşlık Hakları” başlığını taşıyan 5. bölümünde bireylere; Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy verme ve aday olma hakkı (madde 39), Belediye seçimlerinde oy verme ve aday olma hakkı (madde 40), İyi yönetilme hakkı (madde 41), Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyon belgelerine erişim hakkı (42), Ombudsman (madde 43), Dilekçe hakkı (madde 44), serbest dolaşım ve ikamet etme hakkı (madde 45) ve Diplomatik koruma hakkı (madde 46) gibi birtakım haklar tanımıştır (Batır, 2017: 143; Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2001: 14-15).

AB ikincil hukuk kaynaklarından biri de Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD)’nın gördüğü davaların kararlarının Birlik Vatandaşlığı statüsüne dayanak oluşturmasıdır. ABAD; Birlik Vatandaşlığı kavramını açıkladığı Martinez Sala kararında, Birlik Vatandaşlığı statüsünden kaynaklanan yasal ikamet hakkını ortaya koymuş ve Birlik Vatandaşlarının ikamet ettikleri birlik üyesi ülkelerde o ülkenin vatandaşları ile eşit muamele hakkına sahip olduklarını ifade etmiştir. ABAD; Herhangi bir ekonomik faaliyet içinde bulunmayan vatandaşların birliğe üye başka bir ülkedeki ikametine ilişkin Grzelczyk kararında, vatandaşlığın üye devletlerin uyruklarının temel statüsü olduğunu açıklamıştır. Baumbast kararında; ABAD, ikamet hakkını vatandaşlık statüsüne dayandırmış, ikamet hakkının her birlik vatandaşının temel hakkı olduğunu belirtmiştir (Kutucu, 2014:27). Sonuç olarak, “Birlik Vatandaşlığı” kavramı; temelleri 1970’li yıllara dayanan, 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan ve 1 Kasım 1993’te yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile hukuki bir nitelik kazanan, Maastricht Antlaşması’ndan sonraki antlaşmalarla ve ABAD kararları ile geliştirilen ulusal vatandaşlığa bağlı ve onu tamamlayan bir vatandaşlık statüsüdür. Bu vatandaşlık kavramının AB üyesi devlet vatandaşlarına hukuki anlamda tanıdığı haklar, ulusal düzeyde olmayıp birlik düzeyinde kullanabileceği haklardır.

3.8.4. Avrupa Sosyal Fonu (ESF)

Avrupa Sosyal Fonu (European Social Fund-ESF), 1957 yılında imzalan ve AET’yi kuran Roma Antlaşması’nın 123 ila 128. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Antlaşmanın 123. maddesinde fonun kurul amacı; Avrupa Tek Pazarı sınırları içinde

işçiler için istihdam imkanlarını iyileştirerek onların yaşam standartlarını yükseltmeye katkıda bulunmaktadır. Fonun görevi; topluluk içinde istihdamı kolaylaştırmak, işçilerin coğrafi ve mesleki hareketliliğini sağlamaktır. 124. maddede fonun Avrupa Komisyonu tarafından yönetileceği ve bu görevinde yardımcı olmak amacıyla Avrupa Komisyonu'ndan bir üyenin başkanlık edeceği, üye devletlerin hükümetlerini, sendikalarını ve işveren kuruluşlarını temsil edecek üyelerden oluşan bir komitenin kurulması kararlaştırılmıştır.

125. maddede; antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren, 127. maddede belirtilen hükümlere uygun olarak bir üye devletin başvurusu üzerine fon, yeniden mesleki eğitim, yeniden yerleşme tazminatları aracılığıyla verimli oldukları yeni işler sağlamak, işçinin bünyesinde çalıştığı işletmenin farklı bir üretim sektöründe faaliyete başlaması neticesinde işçinin tamamen veya geçici olarak işten çıkarılması, yeniden istihdam edilene kadar eski ücret seviyelerini koruyabilmeleri için yardım sağlamak amacıyla o üye devlet veya kamu hukukuna tabi bir kuruluş tarafından tahakkuk ettirilen masrafların yarısını öder. Fonun yeniden mesleki eğitim için yardım sağlaması; işsiz işçilere yeni bir meslek dışında iş bulamaması halinde iş bulamaması ve yeniden eğitim gördükleri meslekte minimum altı ay süreyle verimli bir şekilde çalışma şartı getirilmiştir. Fonun işsiz işçilere yeniden yerleşme tazminatlarını vermesi; işçilerin topluluk içinde yerleşim yerlerini değiştirmeye mecbur kalmaları ve yeni yerleşim yerlerinde minimum altı ay süre ile verimli bir çalışıyor olabilmek şartına bağlanmıştır. İşletmenin faaliyet alanını değiştirmesi halinde işçilere ödenecek yardımlar; işletmede çalışan işçilerin işletme bünyesinde en az altı aydır bu işletmede tam istihdamda çalışıyor olması, ilgili üye devletin hükümetinin ilgili işletme tarafından hazırlanmış tasarıyı önceden sunması ve komisyonun söz konusu tasarıya ön kabul vermesi şartına bağlanmıştır.

126. maddede; konsey, geçiş döneminin sona ermesine müteakip, komisyonun görüşünü aldıktan ve Ekonomik ve Sosyal Komite ile Avrupa Parlamentosu'na da danıştıktan sonra; 125. maddede sözü edilen yardımları nitelikli çoğunluk ile tamamen veya kısmen kesilmesine karar verebilir. Konsey, 123. maddede ifade edilen amaçlar doğrultusunda fona oybirliği ile yeni görevler verilebilir. 127. maddede; konsey, komisyonun önerisi üzerine nitelikli çoğunlukla ve Ekonomik ve Sosyal Komite ile Avrupa Parlamentosu'nun da görüşünü aldıktan sonra, 124 ila 126. maddenin uygulanması için gereken hükümleri belirler. Konsey, ayrıca fon tarafından verilecek

yardımların koşullarını ve işçileri öngörülen yardımdan yararlanacak işletmelerin sınıflarını belirler. 128. maddede ise; konsey, komisyonun önerisi üzerine ve Ekonomik ve Sosyal Komite'nin görüşünü aldıktan sonra hem ulusal ekonomilerin hem de ortak pazarın kalkınmasını sağlayacak ortak mesleki eğitim politikasının uygulanmasına ilişkin genel ilkeleri belirler (https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=3&id=34 E.T.:16/11/2021). ESF; ATA 146 ila 148. maddeleri ve ABİHA 162 ila 164. maddeleri arasında bir takım küçük değişikliklerle yeniden düzenlenmiştir.

Avrupa Sosyal Fonu (ESF), Avrupa'nın en önemli işgücü piyasası politikası aracıdır. ESF'in hedefleri; daha fazla ve daha iyi işe erişim, Avrupa Birliği vatandaşları için adil kariyer beklentileri ve ekonomik ve sosyal uyumun teşvik edilmesi, kadınlar ve erkekler için eşit fırsatlar, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma. Roma Antlaşması ile kurulan fon, işsizlikle mücadele gibi belirli hedef gruplara çeşitli önlemler sunmaktadır (<https://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=35&langId=en> E.T.: 16/11/2021). ESF, 1957-1971 yılları arasında mesleki ve coğrafi esneklik, üye devletler arasında bir denge oluşturmak için öncelikli hedef olarak desteklenmiştir. Bu dönemde fonlar, yeniden eğitim ve yeniden iş bulma konusunda yardım için kullanılmıştır. 1972- 83 arası dönemde, fonların daha hedefli bir şekilde dağıtılabilmesi için artık üye devletlerin kılavuz ilkeleriyle uyumlu değil, topluluk tarafından belirlenen kriterler temelinde verilmiştir. Bu dönemde meydana gelen petrol krizleri nedeniyle ekonomilerde işsizlik ve enflasyon artarken, topluluk üyesi ülkelerin ekonomilerinde işsizlik bir yandan artarken diğer vasıflı işgücü eksikliği kendini göstermiştir. Ayrıca bu dönemde tüm fonların %90'ı mesleki eğitim ve ileri eğitim önlemleri için kullanılmıştır. 1984-88 arası dönemde; sürekli büyümenin ekonomiyi tam istihdama götüreceği inancı yavaş yavaş kaybolurken, uzun vadeli yapısal değişiklikler önem kazanmıştır. Devletler arasında bir denge oluşturmak artık tek öncelik olmaktan çıkmış ve fonlar öncelikle işleri güvence altına almak için gerekli olan beceri geliştirme önlemleri için kullanılmıştır. 1989-93 döneminde fon dezavantajlı bölgeler için kullanılmıştır. 1990'da Almanya'nın birleşmesi ile yeni bölgelerde ekonominin modernizasyonu ve yeniden yapılandırılması, Almanya'nın tamamı için büyük bir zorluluk haline gelmiş ve dönemin sonunda alınan fonların yaklaşık %30'u buna yönelik olarak kullanılmıştır. 1994-99 döneminde ESF fonları; işgücü piyasasından büyük ölçüde kopmuş kişilerin (örneğin gençleri ve engelliler) işgücü piyasasına entegrasyonunda kullanılmıştır. 2000-06 döneminde;

Avrupa Sosyal Fonu, işgücü piyasası değişikliklerinin bir sonucu olarak uygulanması gereken önlemlerle üye devletlerin desteklenmesinde en önemli finansal araç haline gelmişti. AB'nin toplam bütçesinin yaklaşık yüzde onu, ESF aracılığıyla insanların iş bulmalarına veya uzun vadede işlerini korumalarına yardımcı olmayı ve yeni işler yaratmayı amaçlayan yenilikçi projelere aktarılmış ve bu dönemdeki önemli finansman alanları, genel ve mesleki eğitimi içermektedir. 2007 – 2013 döneminin genel amacı hem profesyonel hem de sosyal düzeyde fırsat eşitliği yaratmaktır. ESF, bunu başarmak için dört temel alana odaklanmıştır: (1) Çalışanların ve şirketlerin ekonomik değişime uyum sağlama yeteneklerinin artırılması ve iş kurma girişimlerinin desteklenmesi, (2) İş arayanlar ve çalışmayanlar için işgücü piyasasına erişimin iyileştirilmesi ve özellikle genç ve yaşlılar arasında işsizliğin önlenmesi için eğitim ve öğretim sağlanması, (3) Dezavantajlı kişilerin durumlarının ve bununla birlikte sosyal entegrasyonlarının iyileştirilmesi ve (4) Çeşitli paydaşlar arasında ulus ötesi önlemlerin uygulanması ve iyileştirilmiş ağ oluşturmaktır. 2014-20 döneminde; 2008'de ortaya çıkan ve bütün dünyayı etkisi alan küresel krizin ardından işsizlik ve yoksulluğun artması Avrupa'nın karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardı. ESF'e burada daha güçlü bir rol veriliyor: Beş Avrupa Yapısal ve Yatırım Fonundan (ESIF) biri olarak amacı; Üye Devletlerde büyümeyi artırmak ve birçok yeni iş yaratmaktır. Tüm AB ülkelerinde en önemli görevlerden biri genç işsizliğiyle mücadele olmuştur. ESF, bu dönemde fonların %20 Avrupa'nın sosyal entegrasyonuna harcamıştır (European Social Fund, 2018: 1-39).

ESF, 30 Haziran 2021 tarihinde AB resmî gazetesinde yayımlanan 24 Haziran 2021 tarihli 2021/1057 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konseyi yönetmeliği ile ESF+ kurulurken, aynı yönetmelik ile 1296/2013 Sayılı Tüzük (AB) yürürlükten kaldırılmıştır. ESF+ eski Avrupa Sosyal Fonunu (ESF), Gençlik İstihdamı Girişimi'ni (YEI), En Yoksullara Avrupa Yardımı Fonu'nu (FEAD) ve AB İstihdam ve Sosyal Yenilik Programını (EaSI) entegre ederek fonların mümkün olduğunca verimli ve tutarlı bir şekilde kullanılmasını amaçlamaktadır. 1 Temmuz 2021'de yürürlüğe giren olan ESF+ Tüzüğü, Konsey, Avrupa Parlamentosu ve Komisyon tarafından ortaklaşa ilan edilen ve AB'nin Avrupa'daki sosyal zorluklara yanıt verme pusulası olarak ilan edilen Avrupa Sosyal Haklar Sütunu'nun uygulanmasını destekleyecektir. Avrupa Sosyal Fonu (ESF), altmış yılı aşkın bir süredir Avrupa vatandaşlarının sosyal geleceğine yatırım yaparak AB genelindeki insanlara bir destek kalesi olmuştur. Yeni Avrupa Sosyal Fonu Artı (ESF+),

insanlara yatırım yapmak- COVID-19 pandemisinin sosyo-ekonomik sonuçlarıyla mücadele etmek, yüksek istihdam seviyelerini teşvik etmek, yeşil ve dijital bir ekonomiye geçişi sağlamak, sosyal koruma oluşturmak ve çalışmaya hazır yetenekli ve esnek bir işgücü geliştirmek için bir AB aracı olmaya devam etmektedir (<https://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=62&langId=en> E.T.: 16/11/2021).

3.8.5. Avrupa Çalışma Otoritesi (ELA)

Avrupa Çalışma Otoritesi (European Labour Authority- ELA), Otorite, Birlik içindeki işgücü hareketliliği ile ilgili Birlik yasalarının etkin bir şekilde uygulanması ve uygulanmasında ve Birlik içindeki sosyal güvenlik sistemlerinin koordinasyonunda Üye Devletlere ve Komisyona yardımcı olmaktır (<https://www.ela.europa.eu/en/what-we-do#ecl-inpage-160> E.T.: 16/11/2021). ELA, 11.7.2019 tarihinde AB Resmî Gazetesi'nde yayınlanan Avrupa Çalışma Otoritesi'nin kurulması, 883/2004 sayılı (AT), 492/2011 sayılı (AB) ve 2016/589 Sayılı Yönetmeliklerde değişiklik yapılması ve (AB) 2016/344 sayılı kararı yürürlükten kaldıran 20 Haziran 2019 tarihli 2019/1149 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi Yönetmeliği ile kurulmuştur. Yönetmeliğin 2. maddesinde ELA'nın hedefleri şu şekildedir; (1) Birlik genelinde işgücü hareketliliğine ilişkin haklar ve yükümlülükler ile ilgili hizmetlere ilişkin bilgilere erişimi kolaylaştırmak; (2) Uyumlu ve ortak teftişlerin kolaylaştırılması dahil olmak üzere, Birlik genelinde ilgili Birlik hukukunun uygulanmasında Üye Devletler arasında işbirliğini kolaylaştırmak ve geliştirmek; (3) Üye Devletler arasındaki sınır ötesi anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmak ve çözüme yardımcı olmak; ve (4) Kayıt dışı çalışmayla mücadelede Üye Devletler arasındaki işbirliğini desteklemektir. Yönetmeliğin 4. maddesine göre ELA'nın görevleri şunlardır; (1) Madde 5 ve 6 uyarınca bilgiye erişimi kolaylaştırmak ve EURES'i koordine etmek; (2) 7. Madde uyarınca ilgili Birlik hukukunun tutarlı, verimli ve etkili bir şekilde uygulanması ve icrası amacıyla Üye Devletler arasında işbirliğini ve bilgi alışverişini kolaylaştırmak; (3) 8. ve 9. maddeler uyarınca uyumlu ve ortak teftişleri koordine etmek ve desteklemek; (4) 10. Madde uyarınca sınır ötesi işgücü hareketliliği konularında analizler ve risk değerlendirmesi yapmak; (5) Madde 11 uyarınca, ilgili Birlik yasasının etkin bir şekilde uygulanması ve yürütülmesine ilişkin kapasite geliştirme ile Üye Devletleri desteklemek; (6) Madde 12

uyarınca, kayıt dışı çalışmayla mücadelede Üye Devletleri desteklemek; ve (7) Madde 13 uyarınca, ilgili Birlik hukukunun uygulanmasına ilişkin Üye Devletler arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmaktır.

İşgücü hareketliliği ile ilgili olarak ELA'nın görevleri yönetmeliğin 5. maddesinde Birlik genelinde işgücü hareketliliğini kolaylaştırmak için madde 1(4)'te listelenen Birlik kanunlarından kaynaklanan hak ve yükümlülüklerle ilişkin olarak bireylere, işverenlere ve sosyal ortak kuruluşlarına sunulan genel nitelikteki bilgilerin mevcudiyetini, kalitesini ve erişilebilirliğini iyileştirmektir. Bu amaçla, Otorite;

- a. Tüm resmi dillerde Birlik düzeyinde ve ulusal düzeyde bilgi kaynaklarına ve hizmetlerine erişim için tek bir portal olarak hareket eden Birlik çapında tek bir web sitesi aracılığıyla da dahil olmak üzere, sınır ötesi işgücü hareketliliği durumlarında bireylerin hak ve yükümlülükleri hakkında ilgili bilgilerin sağlanmasına katkıda bulunmak;
- b. 2016/589 (AB) Tüzüğü'nün uygulanmasında Üye Devletleri desteklemek;
- c. Üye Devletleri, özellikle 2014/54/EU sayılı Direktifin 6. Maddesinde ve (AB) 2016/ Yönetmeliğin 22. Maddesinde belirtildiği şekilde, işçilerin serbest dolaşımına ilişkin bilgilere erişim ve bilgilerin yayılmasına ilişkin yükümlülüklerle uymaları konusunda destekleyin. 589, 883/2004 (EC) Sayılı Tüzüğün 76(4) ve (5) Maddelerinde belirtilen sosyal güvenlik koordinasyonuna ve 2014/67/EU sayılı Direktifin 5. tek resmi ulusal web siteleri gibi ulusal bilgi kaynaklarına atıfta bulunarak;
- d. 2018/1724 (AB) Tüzüğünde belirtilen kalite kriterlerine uygun olarak, ilgili ulusal bilgi kaynaklarının ve hizmetlerin doğruluğunu, eksiksizliğini ve kullanıcı dostu olma özelliğini geliştirmede Üye Devletleri desteklemek;
- e. Gönüllülük temelinde sınır ötesi hareketliliğe ilişkin bireylere ve işverenlere bilgi ve hizmetlerin sağlanmasını kolaylaştırmada Üye Devletleri desteklemek;
- f. İç pazarda işgücü hareketliliği alanında bireylere ve işverenlere bilgi, rehberlik ve yardım sağlamak için 2014/54/EU sayılı Direktif uyarınca atanan yetkili organlar arasında işbirliğini kolaylaştırmaktır (<http://data.europa.eu/eli/reg/2019/1149/oj> E.T.: 16/11/2021).

3.9. AB'DE SERBEST DOLAŞIMIN UYGULANMASI

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşması'nın 48. maddesinin 1. bendinde işçilerin topluluk içindeki serbest dolaşımının en geç geçiş döneminin sonuna kadar sağlanabileceği hükme bağlanmıştır. Aynı antlaşmanın 49. maddesinde antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte Konsey'in 48. madde belirlendiği üzere serbest dolaşımın gerçekleştirmek için direktif veya tüzükler aracılığıyla (Onur, 2002: 22-23);

- a. *“ulusal istihdam idareleri arasında sıkı bir işbirliği sağlayarak;”*
- b. *“ister üye devletler arasında daha önce akdedilen Antlaşmalardan, ister ulusal mevzuattan kaynaklansın, kalmaları işçilerin dolaşımlarının serbestleştirilmesine engel teşkil edebilecek idari uygulama ve usullerle işe alınma sürelerini sistemli ve aşamalı bir biçimde ortadan kaldırarak;”*
- c. *“serbestçe iş seçme konusunda diğer üye Devlet işçilerine ilgili devlet işçilerine konulandan farklı şartlar getiren, üye Devletler arasında daha önce yapılan Antlaşmaların veya iç mevzuatın öngördüğü tüm süre ve diğer kısıtlamaları sistemli ve aşamalı bir şekilde ortadan kaldırarak;”*
- d. *“muhtelif bölge ve sanayi dallarında istihdam düzeyi ve yaşam standardını ciddi tehlikelerden uzak tutacak şartlarda iş teklifleri ile iş taleplerini karşılaştırmaya ve aralarındaki dengeyi sağlamayı kolaylaştırmaya yönelik uygun mekanizmaları kurarak,” gerekli tedbirleri almakla görevlendirilmiştir.*

İş arz ve taleplerini buluşturmak amacıyla topluluk üyesi devletler tarafından İş Arz ve Talepleri Eşgüdümü Avrupa Bürosu adında bağımsız bir kurum oluşturulmuştur. Büro, İş Arz ve Talepleri Eşgüdümü Sistemi çerçevesinde çalışmaktadır. Bu sistemin amacı, topluluk üyesi devletlerde çalışan kişilerin, iş piyasası ve iş olanakları doğrultusunda doğru bilgiye ulaşmada düşük maliyetle ve en kısa sürede ulaştırmaktır (Onur, 2002:23). İşgücünün serbest dolaşımı, Konsey'in Roma Antlaşması'nın 49. maddesine dayanarak çıkarttığı ve Topluluk üyesi ülkeler üzerinde doğrudan etkili üç tüzük ile üç dönemde gerçekleşmesi öngörülmüştür (Günoğur, 1995:206; akt. Onur, 2002:23). Bu dönemler şu şekildedir:

Birinci Dönem: 1 Eylül 1961 ile 30 Nisan 1964 tarihleri arasını kapsar ve bu dönemdeki uygulamalar, 16 Ağustos 1961 tarihli 15/61 sayılı tüzük ile ortaya konmuştur. Bu tüzük;

ücret, iş koşulları eşitliği, işçi sendikalarına katılma ve işten çıkartma gibi antlaşmada yer almayan konuları ele almaktadır. Ayrıca tüzüğe göre bir üye devletin herhangi bir vatandaşı, iş ve işçi bulma büro ve ofislerine açık iş için üç hafta içinde başvuramazlarsa, topluluk üyesi diğer ülkelerin vatandaşlarının bu açık işe başvurma hakkı tanınmıştır (Onur, 2002:23-24).

İkinci Dönem: 1 Mayıs 1964 ile 8 Kasım 1968 tarihleri arasını kapsar ve bu dönem, 25 Mart 1964 tarihli 38/64 sayılı Topluluk Konseyi Tüzüğü ile belirlenmiştir. Bu tüzük ile işçilerin ve ailelerinin serbest dolaşım ve ikamet haklarına ilişkin kısıtlamalar azaltılmıştır. Bununla birlikte 16 Ağustos 1961 tarihli 15/61 sayılı Topluluk Konseyi Tüzüğünde yer alan açık iş için üç haftalık süre sınırı kaldırılmış (Çağatay, 2009: 5) ve topluluğa üye devletlerin vatandaş işçilerine işçi temsilciliği olma hakkı tanınmıştır (Onur, 2002: 25).

Üçüncü Dönem: 9 Kasım 1968 tarihi ve sonrasını kapsamaktadır ve bu dönemin kapsamı, 15 Ekim 1968 tarihli Topluluk Konseyi'nin 1612/68 sayılı tüzüğü ile Üye Devletlerin çalışanları ve aileleri için Topluluk içinde hareket ve ikamet kısıtlamalarının kaldırılmasına ilişkin 15 Ekim 1968 tarih ve 68/360/EEC sayılı Konsey Direktifi ile belirlenmiştir. Bu tüzük ve direktif ile işçilerin serbest dolaşımı önündeki kısıtlamalar kaldırılırken, başka bir üye devlette çalışan diğer bir üye devlet çalışanın hakları aynı seviyeye getirilmiştir (Çağatay, 2009: 5; Onur, 2002: 26). Bu başlık altında buraya kadar ifade ettiklerimiz işgücü hareketliliğinin uygulanmasında kısa bir hukuki çerçeve ortaya konulmuştur. Bundan sonraki süreçte, Avrupa Birliği'nde işgücü hareketliliğine ilişkin kısa bir geçmiş ve istatistiki veriler ortaya konulacaktır.

Avrupa için işgücü hareketliliği yeni bir olgu değildir. Nitekim 1914 yılında I. Dünya Savaşı başlamadan önce kıta genelinde herhangi bir sınır kontrolü veya işgücü hareketliliğine yönelik kısıtlama söz konusu değilken, savaş esnasında yabancıların sınırlardan geçmesinin bir güvenlik endişesi yaratması üzerine Avrupa'da sınır kontrolleri getirilmiş, pasaport ve vize uygulanmaya başlanmıştır (Koikkalainen, 2011). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ekonomileri hızlı bir toparlanma sürecine girerken görülen yüksek büyüme oranları, başta Almanya, Fransa ve Belçika gibi Batı Avrupa ülkeleri işgücü arzlarının yetersizliği nedeniyle başka ülkelere işgücü temin etmeye yönelmişlerdir. 1960'lı yıllarda İtalya, İspanya, Türkiye ve Akdeniz ülkelerinden sözleşmeye dayalı işçi alımı olmuştur (Erdenebat, 2006:1). Sömürgecilik tarihi olan

Birleşik Krallık ve Fransa gibi ülkelerin deneyimi Almanya deneyiminden farklı olmuştur. Birleşik Krallık, 1950'lerin başından ortalarına kadar işgücü açığını kapatmak için Hindistan ve Pakistan gibi eski sömürge ülkelerden göçlere izin vermiş ve on yıl içinde bu ülkelerden gelen göçmen işçi sayısı bir milyon kişiye ulaşmıştır. Fransa 1950'ler ve 1960'larda eski sömürgelerinden olan Cezayir, Tunus ve Fas'tan işçi göçmenlerini kabul etmiştir. 1958-72 yılları arasındaki 14 yıllık misafir işçi dönemi boyunca Belçika, Fransa, Federal Almanya, Lüksemburg, Hollanda ve İtalya (Kurucu Altılar) 8 milyondan fazla çalışma izni vermiştir. Yabancı işçilerin yaklaşık üçte biri AET üyesi ülkelere özellikle de yüksek işsizlik oranı ile mücadele eden İtalya'dan gelmekteydiler. (Koikkalainen, 2011). 1950'lerin sonundan 1970'lerin başına kadar geçen süreçte AB yüksek büyüme oranları görmüş, ancak AB içi işgücü hareketliliği düşük seviyelerde kalırken, işgücü talebi bu nedenle büyük ölçüde AB dışından gelen göçle karşılanmıştır (Portes, 2015).

1970'li yıllar Avrupa ekonomisi için bazen Avrupa'da ekonomik büyümenin Altın Çağı olarak adlandırılan dönemde, özellikle 1973 petrol kriziyle birlikte büyüme oranları düşüşe geçmiştir. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), Mısır ve Suriye'nin İsrail ile olan savaşında İsrail'i destekleyen batılı ülkelere petrol sevkiyatını durdurmasının ardından 1973'te petrol fiyatlarının yükselişe geçmesi (European Commission: DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2007:24) üzerine Avrupa ekonomilerinde durgunluğa (Stagflasyon) ve uzun dönemli işsizlik sorununa neden olmuştur. Petrol fiyatlarının artışı ile birlikte ortaya çıkan stagflasyon olgusu ekonomik alanda; reel ücretlerde düşüşe, işsizlik oranlarında artışa, kırdan kente göçe, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere doğru bir göç eğilimi ortaya çıkarmıştır. Avrupa'da misafir işçi olarak gelen ve kalmayı tercih eden göçmenler, sosyal ağlar oluşturup bu yolla akrabalarını ve arkadaşlarını Avrupa'ya getirmişlerdir. Arkadaşlar ve akrabalar arasında gerçekleşen bilgi alışverişi, maddi ve manevi destek sonucu oluşan sosyal ağlar yoluyla göçler artmıştır (Erdenebat, 2006:2). Bu dönemde; daha önce göç veren Yunanistan, Portekiz ve İtalya gibi ülkeler, ekonomilerinde yaşanan pozitif yönlü gelişmeler nedeniyle göçmen işçi çekmeye başlamıştır (Toksöz, 2006:25).

1980'li yıllar küreselleşme olgusunun kendisini belirgin olarak gösterdiği, malların, hizmetlerin, sermayenin uluslararası hareketinin önündeki engellerin yavaş yavaş kaldırıldığı, küresel ve bölgesel ekonomik entegrasyon hareketlerinin pekiştiği,

Doğu Bloku ekonomilerinin kötüye gidişi ile beraber çözülmesi Soğuk Savaş döneminde sona gelindiğinin habercisi olmuştur. Bu dönemde işgücü hareketliliği kavramı, çeşitli sosyal bilim çalışmalarında yer almaya başlamıştır. Nitekim bu kavram; bölgesel işgücü piyasaları arası, şirketler arası ve şirket içi hareketlilik ile sınırlı kalmıştır. 1990'lı yıllarda, işgücü hareketi ile uluslararası ticaretin ikame edebilirliği görüşü önem kazanırken, işgücü hareketliliğinin sadece şirket içinde ve şirketler arasında söz konusu olamayacağı gerek ülkeler ve gerekse de bölgeler arasında gerçekleşebileceği ortaya konulmuştur (Erdenebat, 2006:2). 1990'lı yılların başında SSCB'nin dağılması ile birlikte Soğuk Savaş döneminin sona ermesi sonucu Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri bağımsızlıklarına kavuşmuş, Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla Demokratik Almanya ile Federal Almanya'nın birleşmiştir. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde Doğu Avrupa Ülkelerinden Batı Avrupa Ülkelerine nüfus hareketliliğine neden olmuştur. Nitekim yaşanan bu nüfus hareketi sadece işgücü piyasalarını etkilemiyor, aynı zamanda artan yabancı düşmanlığı nedeniyle toplumsal çatışmaların meydana gelmesinden endişe duyulmuştur. Bu gelişmelere bağlı olarak geliştirilen önleyici politikalar, Doğu-Batı yönünde yaşanan nüfus hareketliliği sınırlandırmış olsa da AB'nin 2004 ve 2007'deki genişleme süreci ve birlik vatandaşlarına tanınan serbest dolaşım hakkı nedeniyle anlamını yitirmiştir.

1989'dan itibaren başlayan nüfus hareketliliği, demir perde arkasındaki komşu batı ülkelere yönelmiştir. Özellikle İtalya ve Yunanistan'a yoğun bir şekilde Arnavutluk'tan, Avusturya'ya ise Yugoslavya'dan başka bir ifadeyle Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte kurulan ülkelere doğru yaşanmıştır. Doğu Avrupa'dan Batı Avrupa'ya yaşanan göç akışında Polonyalıların ağırlıkta olduğu görülmüştür. AB kayıtlarına göre Polonyalıların yaklaşık dörtte üçü Almanya'da çalışıyordu. Kalıcı göçü engellemek ve yoğun işgücüne ihtiyaç duyulan sektörlerle yönlendirmek adına 1990'lı yıllarda Almanya, birçok Doğu Avrupa Ülkeleri (Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Sırbistan, Letonya, Makedonya, Polonya ve Romanya, Slovenya, Macaristan) ile ikili anlaşmalar yapmıştır. Nitekim bu ülkelerle yapılan ikili anlaşmalar, kısa vadeli ve sezonluk işlerle sınırlı idi. Almanya'nın belli bir süre sonra işgücü alımına sınırlamalar getirmesi, 1990'lı yılların ortalarından itibaren göçlerin İspanya, Büyük Britanya, Belçika, Fransa, İtalya ve İrlanda'ya yönelmiştir (Oltmer, 2017). 1990'ların ikinci yarısından 2000'lerin başına kadar geçen süreçte Merkezi ve

Doğu Avrupa ülkeleri (MDAÜ)'nden AB-15'e net göç rakamlarının yılda 50.000 bin kişinin altında olduğu tahmin edilmektedir. Dönemin Avrupa Birliği'nde (AB-15) ikamet eden MDAÜ vatandaşlarının sayısı, 1999'da yaklaşık 874.000 kişidir ve bu miktar AB-15'in toplam nüfusunun yüzde 0,23'ü kadardır. MDAÜ'den toplam çalışan sayısı Eurostat İşgücü Anketi tarafından 1995 yılı için yaklaşık 240.000 daimî işçi olarak rapor edilmiştir, ancak bu, özellikle MDAÜ'den gelen geçici işçilerle ilgili olarak MDAÜ-10'daki toplam işgücü arzını olduğundan az tahmin edilmektedir.

Tablo 28: AT Ülkelerinde Yabancı Yerleşikler ve Yabancı Çalışanlar

		BE	DK	DE	EL	FR	ES	İE	İT	LU	NL	PT	UK
Yabancı Uyraklar (Toplam)	1975		94	4090		3442	165						
	1980	879 ^a	100	4453	70		183		211 ^a	96 ^a	473	109 ^a	1682 ^a
	1985	898	108	4379	98	4061	227 ^c	79		99	559	80	1700
	1986		117	4513						96	553	87	1736
AT Üyesi Ülkeler	1975		25	1616		1860	93			89 ^a	168		
	1980	598 ^a	26	1503	19		108		79 ^a	93	173	21	712 ^a
	1985	584	27	1357	30	1566	134 ^c	65		91	162	23	729
	1986			1365									754
AT Üyesi Olmayan Ülkeler	1975			2474		1582	72						
	1980	281 ^a	75	2950	52		75		132 ^a		306		971 ^a
	1985	314	82	3022	68	2495	92 ^c	14		6	386	59	971
	1986		91	3148						7	391	64	982
Yabancı Çalışanlar (Toplam)	1975	230	41	2091		1900		13	10	49	113		791
	1980	213	39 ^a	2041	25	1208 ^a	59				190	26 ^a	833 ^a
	1985	187	39	1555	24	1260		20	57 ^b	53	166	31	821
	1986			1547	24	1173		21		55	169		
AT Üyesi Ülkeler	1975	174	14	849		1045				46	59		347
	1980	159	11 ^a	732	5	653 ^a					84		406 ^a
	1985	141	12	520	6	640		17	14 ^b	50	76	7	398
	1986			498	7	590		16		52	76		
AT Üyesi Olmayan Ülkeler	1975	56	27	1242		855				3	55		444
	1980	55	26	1309	19	555 ^a					106		427 ^a
	1985	46	28	1036	18	620		4	43 ^b	3	90	24	423
	1986			1048	18	583		4		3	92		

Kaynak: Werner, 1990: 79. a:1981 b: 1983 c: 1984

1990'ların sonunda yalnızca Almanya'da geçici işçilerin (mevsimlik işçiler, projeye bağlı işçiler) sayısı her yıl 200.000 ila 250.000 arasında değişmektedir. Bu geçici göçmenler, yıllık istihdam hacminin yaklaşık dörtte birine eşittir, öyle ki, geçici işçilerin yıllık istihdam hacminin yaklaşık 40.000-50.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir.

Toplamda, MDAÜ’de ikamet edenlerin yüzde 35 ila yüzde 38’inin işgücü piyasasına çalışan olarak katıldığı varsayıldığında, AB-15’teki MDAÜ ’deki tam zamanlı çalışan vatandaşların toplam işgücü arzı içindeki miktarı tahmini olarak 430.000 kişidir (Plata vd., 2003: 3-4). Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan Doğu Avrupalı işgücünün sosyo-ekonomik yapısında, 1990’lı yıllardan bu yana değişim göstermemiştir. Fassmann ve Hintermann’ın 1997’de dört Doğu Avrupa ülkesi üzerinde yaptığı araştırmada, ortaya konulan göçmenlerin potansiyel özellikleri (Erdenebat, 2006:43) tablo 29’da verilmektedir. Tablo 29 incelendiğinde, 24 yaş altı nüfusun yoğun bir şekilde Doğu Avrupa’dan AB ülkelerine göç etmesi beklenmektedir. 25-49 yaş arası nüfusun göçünün yükselmesi beklenirken, 50 yaş ve üstü nüfusun potansiyel göçünün düşük olması öngörülmektedir. Ülkelerin cinsiyet yapısı incelendiğinde, erkek nüfus göçünün kadınlara göre yüksek olması beklenirken, potansiyel nüfusun eğitim düzeyinin mesleki ve orta öğretim seviyesinde olması öngörüler arasındadır.

Tablo 29: Doğu Avrupa Ülkelerinden Beklenen Göçmenlerin Özellikleri (%)

	Çek Cum.	Slovakya	Polonya	Macaristan	Ortalama
Yaş Grubu					
24 yaş altı	43,4	39,2	38,2	41,3	40,5
25-29 yaş	14,3	11,0	12,9	13,0	12,6
30-39 yaş	17,0	27,4	26,7	18,9	22,8
40-49 yaş	17,9	15,3	15,3	15,9	16,2
50 yaş üstü	7,4	7,1	6,9	10,9	7,9
Cinsiyet					
Erkek	66,1	60,1	63,6	59,9	62,4
Kadın	33,9	39,9	36,4	40,1	37,6
Eğitim					
Zorunlu	15,7	14,3	20,1	3,6	13,7
Mesleki	29,2	29,7	29,4	39,2	31,4
Orta	45,7	42,7	42,7	38,5	42,7
Üniversite	9,4	13,3	7,8	18,7	12,2

Kaynak: Fassmann & Hintermann, 1997; akt. Erdenebat, 2006: 44.

Tablo 30’da 1989 ila 1999 yılları arasındaki dönemde Bazı AB ülkelerindeki göçmenlerin miktarı verilmiştir. Tablo incelendiğinde; göçmenlerin özellikle Almanya, Fransa ve İsveç’te yoğun, Finlandiya, İspanya ve Yunanistan’da ise seyrek olduğu görülmektedir. Almanya’da 1990’lı yılların başında başlayan göçmen artışı, 90’lı yılların ikinci yarısında

azalmaya başlamıştır. Finlandiya, İngiltere ve Hollanda’da verilen yıllarda göçmen sayılarında artışlar yaşanmıştır. Diğer ülkelerde ise, verilen yıllarda göçmen nüfusunda dalgalanmalar söz konusudur.

Tablo 30: Bazı AB Ülkelerindeki Göçmen Nüfusu (1989-1999) (x1000)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Almanya	628,5	816,0	821,5	1236,0	1418,0	1354,6	1267,9	1266,0	1049,0	949,2	975,5
Avusturya	39,4	34,9	34,5	62,3	57,6	40,7	34,3	89,1	84,3	80,3	82,0
Belçika	25,5	25,9	24,0	24,2	24,9	19,4	31,6	36,0	36,0	15,5	16,7
İngiltere	46,0	43,6	43,3	64,7	80,2	85,1	90,9	98,5	107,9	121,7	148,9
Finlandiya	2,0	2,3	4,5	5,9	8,5	9,5	10,1	11,3	12,0	12,2	12,8
Fransa	180,2	193,0	174,7	156,5	166,2	195,2	155,2	151,3	146,5	140,2	129,7
Hollanda	16,9	17,3	19,0	29,7	43,5	62,1	79,9	102,5	118,0	131,4	138,6
İspanya	8,6	8,3	4,0	4,0	4,9	5,3	5,8	5,6	5,5	5,9	6,7
İsveç	139,7	109,6	124,4	131,0	162,4	200,7	199,2	191,1	186,7	178,7	159,5
İtalya	13,9	10,8	9,8	9,2	50,2	73,0	74,3	64,7	66,6	5,4	6,0
Yunanistan	7,4	8,4	8,9	8,4	7,8	7,7	4,4	5,7	5,5	6,1	6,2

Kaynak: Yılmaz Elmas, 2016:104.

Tablo 31’de MDAÜ ve AB-15’teki kişi başına satın alma gücü göstergeleri verilmiştir. Ülkelerin brüt yıllık ücretler maaşları değerlendirildiğinde, Slovenya’nın kişi başına ABD Doları cinsinden ödediği ücretin ve maaşın MDAÜ-10 ortalamasının neredeyse 3.5 katından fazla iken, AB-15 ortalamasının 3 katı kadar düşüktür. MDAÜ-10 vatandaşlarına ödediği ortalama yıllık ücretlerin ve maaşların AB-15’ten neredeyse 11 katından daha düşüktür. Ayrıca MDAÜ-10 ülkelerinden olan Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovenya’nın MDAÜ-10’nun ortalaması olan 3101 ABD Dolarının üzerinde ücret ve maaş verdiği, diğer ülkelerin bu ortalamanın altında ücret ödemektedir. 1995 ve 1999 yılları için Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP)’ne göre kişi başı gelir durumları karşılaştırıldığında; Bulgaristan dışındaki ülkelerde kişi başı gelirin arttığı görülmektedir. Bu ülkelerin aynı yıllara ait satın alma gücünün AB-15’in satın alma gücüne oranları karşılaştırıldığında; Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti ve Romanya’ya ait oranlarda düşüş görülürken, diğer ülkelerde bu oranlar yükselmiştir. Bu tablo ışığında göstergeleri kötüleşen ülkelerin, ileriki zamanlarda göstergelerinde bir iyileşme olmadığı takdirde AB’ye üyelik süreçlerinin uzayabileceği unutulmamalıdır. Nitekim böyle de olmuştur. AB Konseyi, 2004’teki genişleme sürecinde Bulgaristan ve Romanya’nın

üyelik süreçlerini uzatmış, bu devletler ancak 2007’de AB’ye üye olmuşlardır. AB’ye üyelik sürecinde sadece gelir kıstası göz önünde bulundurulmamaktadır, bunun dışında istihdam oranları ve işsizlik oranları gibi göstergeler de göz önüne alınmaktadır.

Tablo 31: MDAÜ ve AB'nin 1995 ve 1999 Yıllarındaki Kişi Başı Satın Alma Gücünün Karşılaştırılması

	Brüt yıllık ücretler ve maaşlar (Kişi Başına ABD Doları)	SAGP Göre Kişi Başına Gelir (ABD Doları)		AB-15 Satın Alma Gücüne Oranı (%)	
		1995	1999	1995	1999
Bulgaristan	1361 ⁵	4900	4700	28	22
Çek Cum.	3694	11,000	12,500	62	59
Estonya	2478	5600	7700	32	36
Macaristan	3708	8100	10,700	46	51
Letonya	2000	4300	5800	24	27
Litvanya	1437	4900	6200	28	29
Polonya	3429	5600	7800	32	37
Romanya	2268	5600	5700	32	27
Slovakya	2883	7700	10,300	44	49
Slovenya	11,341	11,300	15,000	64	71
MDAÜ-10	3101	6900	8640	39	41
AB-15	34,885	17,600	21,100	100	100

Kaynak: Kunz, 2020:15.

Tablo 32’de MDAÜ ile AB-15’in 2000 yılına ait istihdam ve işsizlik göstergeleri verilmiştir. Tablodaki verilerin en yüksek ve en düşük değerleri koyu bold ile gösterilmiştir. Buna göre nüfus miktarı bakımından en yüksek nüfusa sahip ülke Polonya iken en düşük nüfusa sahip ülke Estonya’dır. Aktivite oranına baktığımızda; en yüksek aktivite oranına sahip ülke Litvanya iken en düşük aktivite oranına sahip ülkenin Macaristan olduğu görülür. En yüksek istihdam oranına sahip ülke Çek Cumhuriyeti ve en düşük istihdam oranına sahip ülke Bulgaristan’dır. Serbest meslek erbabı istihdamının toplam istihdam içindeki payının en yüksek olduğu ülke Romanya iken en düşük ülke ise Slovakya’dır. ekonomik sektörlere göre istihdamın payına baktığımızda; Hizmet sektöründe en yüksek istihdam oranına sahip ülke Macaristan iken en düşük ülke Romanya’dır.

Tablo 32’de MDAÜ ve AB-15’in 2000 yılı temel ekonomik göstergelerinin karşılaştırılması verilmiştir. MDAÜ’nün toplam nüfusu AB-15’in yaklaşık dörtte biri kadardır ve MDAÜ’den biri olan Polonya, en yüksek nüfusa sahip olup MDAÜ

⁵ Ekonominin sadece kamu sektörü için brüt ücretler

nüfusunun üçte birini oluşturmaktadır. Aktivite oranı açısından Çek Cumhuriyeti, Estonya, Romanya ve Slovakya, MDAÜ ve AB-15'in üzerinde seyretmektedir.

Tablo 32: MDAÜ ve AB'nin 2000 Yılı Temel Ekonomik Göstergelerinin Karşılaştırılması

	BG	CZ	EE	HU	LV	LT	PO	RO	SK	SL	MDAÜ	AB-15
Nüfus (Milyon)	6,8	10,2	1,4	9,9	2,4	3,0	30,5	22,3	5,4	2,0	93,9	372,0
Aktivite Oranı (% 15-64)	61,6	71,2	70,0	59,9	68,0	71,5	66,1	69,6	69,5	67,4	67,5	69,0
İstihdam Oranı (15-64)	51,5	64,9	60,6	55,9	58,2	60,1	55,1	64,2	56,3	62,7	59,0	63,3
Serbest Meslek Sahibi (Toplam İstihdamın %'si)	14,7	14,5	8,1	14,6	10,6	15,9	22,5	25,4	7,8	11,2	14,5	14,3
Hizmetler İstihdamı (Toplam İstihdamın %'si)	54,0	54,8	58,3	59,8	58,7	54,2	50,3	29,0	55,8	52,7	52,8	68,8
Sanayi İstihdamı (Toplam İstihdamın %'si)	32,8	39,9	34,7	33,8	26,8	27,4	31,1	25,8	37,3	37,7	32,7	26,9
Tarım İstihdamı (Toplam İstihdamın %'si)	13,2	5,2	7,0	6,5	14,4	18,4	18,7	45,2	6,9	9,6	14,5	4,4
İşsizlik Oranı (% LF 15+)	16,2	8,8	13,2	6,6	14,4	15,8	16,3	7,0	19,1	6,9	12,4	8,2
Genç İstihdam Oranı (% işgücü) (15-24)	33,3	17,0	23,7	12,3	21,2	27,5	35,7	17,8	36,9	16,4	24,1	16,1
Uzun Dönem İşsizlik Oranı (%)	9,5	4,3	6,3	3,1	7,9	8,2	7,3	3,4	10,3	4,3	6,5	3,6

Kaynak: Kunz, 2020: 16'daki tablo 4 ve 5'ten hareketle oluşturulmuştur.

Çek Cumhuriyeti ve Romanya'nın istihdam oranları hem MDAÜ hem de AB-15 oranlarının üzerindedir. Romanya dışındaki MDAÜ'nün hizmetler sektöründe istihdam yoğunlaşmış olmakla birlikte AB-15 oranının altında seyretmektedir. Romanya'da istihdam tarım sektöründe yoğunlaşmıştır. İşsizlik oranları bakımından MDAÜ ortalaması, AB-15 ortalamasının üzerinde seyrederken Macaristan, Romanya ve Slovenya'nın işsizlik oranları hem MDAÜ hem de AB-15 ortalamasının altındadır. Genç istihdam oranları açısından MDAÜ ortalaması, AB-15 ortalamasının üzerinde bir ortalamaya sahip olup, Macaristan'ın hem MDAÜ hem de AB-15 ortalamasının altında seyretmektedir. Uzun dönem işsizlik oranlarında MDAÜ ortalaması, AB-15 ortalamasının üzerinde seyrederken, Macaristan ve Romanya'nın oranları hem AB-15 ortalamasının hem de MDAÜ ortalamasının altındadır. İşsizlik oranı ve uzun dönem işsizlik oranı bakımından Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri kötü bir performans sergilerken, genç işgücünün istihdam oranının AB-15'in oranının üzerinde seyretmesi bu gösterge için iyi bir performans gösterdiği söylenebilir.

Tablo 33: OECD Üyesi AB Ülkelerinde ve AB Üyesi Olmayan OECD Ülkelerinde Yabancı veya Yabancı Doğumlu İşgücü (2000)

Yabancı İşgücü			
	1000 Kişi	Toplam İşgücünün Yüzdesi	Veri Kaynağı ⁶
OECD Üyesi AB Ülkeleri	2000	2000	
Avusturya	377	9,8	LFS
Belçika	366	8,4	LFS
Çek Cumhuriyeti	28	0,5	LFS
Danimarka	78	2,8	LFS
Finlandiya	34	1,3	LFS
Fransa	1 571	6,1	LFS
Almanya	3 429	8,8	LFS
Yunanistan	163	3,8	LFS
Macaristan	30	0,7	WP
İrlanda	60	3,5	LFS
İtalya	246	1,1	LFS
Lüksemburg	77	42,0	LFS
Hollanda	298	3,7	LFS
Portekiz	104	2,2	LFS
Slovakya	4	0,2	WP
İspanya	227	1,4	LFS
İsveç	205	4,8	LFS
AB Üyesi Olmayan OECD Ülkeleri			
ABD	17 384	12,4	LFS
Japonya	155	0,2	WP
Kanada (1996)	-	-	C
Güney Kore	123	0,6	R
Norveç	75	3,2	LFS
İsviçre	717	18,3	WP
Birleşik Krallık	1 220	4,2	LFS
Avusturalya	2 365	24,5	LFS

Kaynak: OECD, 2003:59.

OECD'nin 2002 yılı "Uluslararası Göç Eğilimleri" raporuna göre; Son beş yılda, OECD ülkelerinin çoğunda ve özellikle Güney Avrupa ve bazı Nordik ülkelerinde, Japonya ve Güney Kore'de yabancı ve göçmen işçilerin sayısı artarken, Almanya ve İsviçre'de söz konusu dönemde azalmıştır (OECD, 2003:58). 2000 yılında ABD'de yaşayan yaklaşık 17,4 milyon yabancı uyruklu işgücü miktarı, tablo 38'de verilen bütün OECD ülkelerinde yaşayan yabancı uyruklu işgücünden daha fazladır. Almanya'da, yaşayan 3.4 milyon yabancı uyruklu işgücü miktarı, Fransa'da yaşayan 1.6 milyon ve

⁶ C: Sayım

E: Ulusal İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan tahminler

LFS: İş gücü anketi R: Nüfus kaydı veya yabancıların kaydı

WP: Çalışma izinleri

Birleşik Krallık'ta yaşayan 1.2 milyon yabancı işgücü miktarının toplamında daha fazladır.

Tablo 34: AB Vatandaşlarının AB İçi Hareketliliği

	LU	PT	BE	UK	ES	DK	NL	SE
	1999	1998	1999	1998	1998	1998	1998	1998
AT	0,5	1,2	0,9	0,1	1,5	2,1	1,8	1,1
BE	16,4	3,7	-	1,2	5,8	1,9	9,7	1,1
DK	2,0	0,9	1,4	3,8	1,4	-	2,0	13,4
NL	2,7	6,9	22,1	4,2	4,9	7,6	-	4,2
Fİ	1,0	1,0	1,5	2,4	3,3	5,0	2,5	35,9
FR	26,6	15,7	28,3	22,0	12,1	9,6	10,3	7,2
DE	8,5	22,0	11,0	13,3	31,9	20,9	23,8	13,7
EL	1,0	0,4	2,2	18,3	0,2	1,5	3,4	2,4
İE	1,3	0,7	1,2	2,8	0,9	1,7	2,7	1,6
İT	6,7	7,6	9,3	14,2	8,9	6,8	6,9	3,5
LU	-	0,3	0,7	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0
PT	25,1	-	4,7	3,6	6,4	1,2	3,7	0,8
ES	1,3	18,7	4,2	9,8	-	6,4	5,8	3,4
SE	1,7	2,3	2,0	4,4	2,4	18,4	3,3	-
UK	5,2	18,7	10,8	-	20,4	16,8	23,8	11,8
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
% Sıra	2,5	0,9	8,4	20,5	6,7	2,4	6,0	2,5
Toplam Yabancı Girişleri (%)	69,7	50,9	48,5	47,5	38,8	27,7	24,4	23,4
Toplam yabancıların (%)	89,0	26,3	62,2	18,5	42,7	20,5	28,0	33,9
AB Yabancıları (toplam nüfusun %)	31,0	0,5	5,5	0,7	0,7	1,0	1,2	2,0
	EL	AT	DE	Fİ	FR	İT	Toplam	
	1998	1998	1999	1999	1998	1999		
AT	3,6	-	8,8	1,8	1,0	1,0	4,2	
BE	3,2	1,4	1,5	1,1	6,7	6,7	2,6	
DK	3,6	1,7	1,8	4,5	1,4	1,4	2,4	
NL	6,6	4,2	4,8	3,8	3,1	3,1	5,8	
Fİ	4,1	2,6	2,1	-	1,1	1,1	3,1	
FR	14,7	5,1	11,3	7,0	-	-	15,0	
DE	26,2	52,7	-	12,4	10,7	10,7	11,5	
EL	-	4,0	13,0	2,0	1,4	1,4	9,9	
İE	1,0	0,9	2,0	1,7	2,0	2,0	2,0	
İT	9,1	10,4	25,8	4,9	13,8	13,8	16,4	
LU	0,1	0,3	0,5	0,0	0,3	0,3	0,3	
PT	0,3	3,2	10,9	0,3	31,9	31,9	7,7	
ES	0,9	2,4	6,1	3,1	9,2	9,2	6,2	
SE	7,1	3,4	2,5	44,6	2,5	2,5	3,5	
UK	19,5	7,6	8,9	12,9	15,1	15,1	9,5	
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
% Sıra	0,9	3,6	40,6	0,5	1,8	2,8	100,0	
Toplam Yabancı Girişleri (%)	22,9	20,2	20,1	19,2	6,1	-	26,2	
Toplam yabancıların (%)	-	1,2	2,3	0,3	2,0	0,3	-	
AB Yabancıları (toplam nüfusun %)	-	1,2	2,3	0,3	2,0	0,3	-	

Kaynak: OECD, 2003:37

Tablo 34'te AB vatandaşlarının AB sınırları içindeki hareketliliğini vermektedir. Tablodaki son satır, diğer AB ülkelerinden gelen yabancıların toplam nüfus içindeki oranını göstermektedir. Yabancı nüfusun en yüksek oranda olduğu AB ülkeleri; %89 ile Lüksemburg birinci iken, %62,2 ile Belçika ikinci, %42,7 ile İspanya üçüncü, %36,6 ile Fransa dördüncü ve %33,9 ile İsveç beşinci sırada yer almaktadır. Diğer taraftan yabancı nüfusun en düşük oranda olduğu ülkeler şöyledir: birinci sırada %13,0 ile Avusturya, ikinci sırada %13,7 ile İtalya, üçüncü sırada %18,5 ile İngiltere, dördüncü sırada %18,7 ile Finlandiya ve son sırada %20,5 ile Danimarka yer almaktadır. AB ülkelerini, AB vatandaşlarının toplam giriş içindeki oranına göre sıraladığımızda; Lüksemburg yaklaşık %70 ile ilk sırada yer alırken, yaklaşık %51 ile Portekiz ikinci, %48,5 ile Belçika üçüncü, %47,5 ile Birleşik Krallık dördüncü ve yaklaşık %39 ile İspanya son sırada yer almaktadır. AB vatandaşlarının toplam giriş içindeki oranın en düşük olduğu AB ülkesi %6,1 ile Fransa'dır. Sonuç olarak, AB vatandaşlarının AB sınırları içindeki hareketliliğinin ortak pazar aşamasına geçiş ve AB vatandaşlığının işgücü dahil olmak üzere üye devlet vatandaşlarına getirdiği haklar ile beraber birlik içinde serbest hareketliliği sağlamak adına yapılan yasal düzenlemelerin getirdiği neticenin istenen düzeyde olmadığını görmekteyiz. Ayrıca yapılan değerlendirmeler, kullanılan istatistiksel kaynaklara göre (çalışma izinleri, istihdam anketleri veya nüfus sayımı) bazı ülkelerde, özellikle Güney ve Orta Avrupa ülkelerinde önemli ölçüde farklılık gösterdiğini ifade etmemiz gerekmektedir. AB üyesi ülkeler arasındaki hareketlilikte, hareketliliğin bazı ülkelerde yoğunlaşmakta ve bazı ülkelerde düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 35'te seçilmiş AB ülkelerinde 2000-2001 yıllarına ait öğrenim düzeyine göre yabancı ve ulusal yetişkin nüfusun ortalaması yüzde olarak verilmiştir. İlk öğrenim düzeyinde yabancı nüfusu incelediğimizde; en yüksek orana sahip ülke Portekiz iken, Slovakya en düşük orana sahiptir. İlk öğrenim düzeyine sahip yerli nüfusun en yüksek olduğu ülke Portekiz, en düşük olduğu ülke ise Çek Cumhuriyeti'dir. Orta öğrenim düzeyine sahip yerli ve yabancı nüfusu incelediğimizde; yabancı nüfusun en yüksek olduğu ülke Slovakya ve en düşük olduğu ülke ise Fransa iken, yerli nüfusun en yüksek olduğu ülke Çek Cumhuriyeti ve en düşük olduğu ülke ise Portekiz'dir. Yüksek öğrenim açısından yerli ve yabancı nüfusa baktığımızda; yüksek öğrenim gören yabancıların en yüksek olduğu ülke İsveç ve en düşük olduğu ülke Portekiz iken, yüksek öğrenim gören

yerli nüfusun en yüksek olduğu ülke Finlandiya ve en düşük olduğu ülkenin Portekiz olduğu ortaya çıkmıştır. Tablo 35’te göze çarpan bir başka durum ise; yabancıların ilk ve orta öğrenim kademelerinde yoğunlaştığıdır.

Tablo 35: Seçilmiş AB Ülkelerinde Öğrenim Düzeylerine Göre Yabancılar ve Vatandaşlar (2000-2001 Ortalaması-%)

	İlk Öğrenim		Orta Öğrenim		Yüksek Öğrenim	
	Y	V	Y	V	Y	V
Avusturya	41,8	21,4	43,5	64,3	14,7	14,4
Belçika	54,4	39,9	24,5	32,0	21,2	28,2
Çek Cum.	22,6	13,7	48,5	74,8	28,9	11,4
Danimarka	21,2	20,0	51,1	53,9	27,7	26,1
Finlandiya	26,9	26,7	45,6	40,7	27,6	32,6
Fransa	66,7	34,9	19,6	42,3	13,7	22,7
Almanya	48,5	15,1	36,1	60,4	15,4	24,5
Yunanistan	40,3	48,9	41,2	34,1	18,5	16,9
Macaristan	18,6	30,5	52,2	55,7	29,1	13,8
İtalya	55,0	55,8	32,1	34,4	13,0	9,8
Lüksemburg	49,4	33,6	28,7	50,6	21,9	15,7
Hollanda	50,8	32,6	27,6	42,8	21,6	24,6
Portekiz	69,5	79,6	19,8	11,0	10,7	9,4
Slovakya	14,5	15,7	68,6	73,8	16,9	10,4
İspanya	44,6	62,4	25,9	15,5	29,5	22,1
İsveç	29,1	22,4	40,3	48,0	30,6	29,7

Kaynak: OECD, 2003:45’deki tablo 1.11.’den hareketle oluşturulmuştur.

Tablo 36’da seçilmiş AB ülkelerinde sektörlere göre yabancı istihdamının toplam yabancı istidamı içindeki oranları verilmiştir. Tarım ve balıkçılık, Eğitim ve Kamu yönetimi gibi sektörlerde yabancı istihdamının düşük; Madencilik, imalat ve enerji, Toptan ve perakende ticaret ve diğer hizmetler sektörlerinde yabancı istihdamı yüksektir. Yabancılar, genellikle hizmetler sektöründe yoğunlaşmıştır. Yabancı ve yerli istihdam dağılımının giderek benzer hale gelmesi, yabancıların işgücü piyasasına giriş sürecinin arttığını göstermektedir. Tarım ve Balıkçılık, Eğitim ve yönetim sektörlerinde yabancı istihdamının düşük olduğu görülmektedir. Yabancı işgücünün bu sektörleri pek tercih

etmediği söylenebilir.

Tablo 36: Sektörlere Göre Yabancı İstihdamı, 2000-2001 Ortalaması⁷

	Tarım ve Balıkçılık	Madencilik, İmalat ve Enerji	İnşaat	Toptan ve Perakende Ticaret	Oteller ve Restoranlar	Eğitim	Sağlık ve Diğer Topluluk Hizmetleri	Ev İşleri	Yönetim	Diğer Hizmetler
AT	1,3	26,5	12,2	12,9	10,7	2,2	6,1	-	4,2	23,3
BE	1,2	23,0	8,5	13,8	8,3	3,6	6,9	1,0	9,0	24,7
CZ	-	24,9	11,3	27,3	5,2	-	-	-	-	19,7
DK	-	16,2	-	11,9	9,5	5,9	18,5	-	-	30,1
FR	3,1	18,0	17,4	11,4	7,4	3,0	4,8	6,5	2,5	25,8
DE	1,5	32,8	9,2	12,3	10,6	2,5	6,8	0,5	2,2	21,4
EL	2,8	17,5	27,1	11,0	9,5	-	-	18,1	-	10,3
İE	-	17,6	8,1	9,3	11,9	6,4	8,9	-	-	32,1
İT	4,5	28,9	11,1	9,7	7,9	2,8	4,6	10,8	2,4	17,4
LU	0,8	10,0	15,9	14,1	8,9	2,4	6,4	3,6	9,5	28,3
NL	3,8	22,3	4,0	13,1	7,2	3,6	9,4	-	2,6	34,0
ES	7,8	10,4	13,0	11,7	15,9	4,1	1,7	15,7	-	19,1
SE	-	23,3	-	9,2	7,4	9,6	14,8	-	-	30,6
UK	-	13,2	4,4	11,5	9,9	7,9	13,9	1,5	4,1	33,2

Kaynak: OECD, 2003:63'deki Tablo 1.15.'ten hareketle oluşturulmuştur.

Tablo 36'da seçilmiş AB ülkelerinde sektörlere göre yabancı istihdamının toplam yabancı istidamı içindeki oranları verilmiştir. Tarım ve balıkçılık, Eğitim ve Kamu yönetimi gibi sektörlerde yabancı istihdamının düşük; Madencilik, imalat ve enerji, Toptan ve perakende ticaret ve diğer hizmetler sektörlerinde yabancı istihdamı yüksektir. Yabancılar, genellikle hizmetler sektöründe yoğunlaşmıştır. Yabancı ve yerli istihdam dağılımının giderek benzer hale gelmesi, yabancıların işgücü piyasasına giriş sürecinin arttığını göstermektedir.

AB, Mayıs 2004'te tarihinin en büyük genişleme hareketini gerçekleştirmiştir. Beşinci genişleme olarak adlandırdığımız bu süreçte; AB, bir zamanlar SSCB'nin bir parçası olan Demir Perde'nin diğer tarafında yer alan ve MDAÜ olarak ifade edilen Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovenya, Estonya, Litvanya, Letonya ve Slovakya'yı ve iki güney ülkesi; Malta ve GKRY'yi bünyesine katmıştır. Bu devletlerle aynı dönemde başvuran Bulgaristan ve Romanya'nın üyelik süreci 2007 yılına kadar uzatılmıştır. (Koikkalainen, 2011). Katılım müzakereleri sırasında, her eski üye devletin sınırlarını yeni üye devletlerden gelen işçilere ne zaman açmaya hazır olduğunu belirleyebilmesi için yedi yıllık bir geçiş dönemi oluşturulmuştur. Geçiş önlemleri, yeni vatandaşların

⁷ Tablodaki hücrelerde yer alan "-" işareti, hesaplanan rakamın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir.

işgücü piyasasına girişine ilişkin kısıtlamaların iki yıl sonra ve yine üç yıl sonra yeniden gözden geçirilmesi gereken bir "2+3+2 modeline" dayanmaktaydı. Son iki yıllık kısıtlama aşamasına yalnızca AB-15'in bireysel işgücü piyasalarında ciddi sorunlar ortaya çıkması durumunda iki yıl daha kısıtlama getirebileceğine izin vermektedir. Ancak bu kısıtlamalar GKRY ve Malta vatandaşları için geçerli değildi. Böylece tüm üye devletler arasında serbest dolaşım, en geç 2004 yılında katılan ülkelerin vatandaşları için en geç Mayıs 2011'e kadar ve Bulgaristan ve Romanya vatandaşları için Ocak 2014'e kadar garanti altına alınacaktı. İngiltere, İrlanda ve İsveç; hem büyüyen ve işgücü açığı olan ekonomiler olduğundan ve düzenlenmiş işgücü piyasasının devam edebileceğine ve toplu olarak ücret düzeylerinde anlaşmaya varıldığına inanıldığı için sınırlarını derhal açmaya karar vermişlerdir (Koikkalainen, 2011). Diğer beş ülke 2006'da işgücü hareketliliğine yönelik kısıtlamaları kaldırırken ve yalnızca Avusturya ve Almanya, Ocak 2011'e kadar izin verilen maksimum yedi yıl boyunca kısıtlamaları yerinde tutmuştur. 2007'deki altıncı genişleme süreci ile Bulgaristan ve Romanya AB'ye üye olurken, yalnızca Finlandiya ve İsveç Bulgarlara ve Rumenlere yönelik kısıtlamaları kaldırmış, AB-15 ülkelerinden diğer sekiz üye ülke, azami yedi yıl süreyle kısıtlamaları devam ettirmiştir. Bunlar arasında en büyük nüfusa sahip ülkeler; Almanya, İspanya, Birleşik Krallık ve Fransa da dahildir. İtalya, 2012 yılının başında kısıtlamaları kaldırmıştır (Barslund & Busse, 2014: 22). Doğu genişlemesinin en önemli sonuçlarından biri, ulusal işgücü piyasalarının diğer üye devletlerin vatandaşlarına tamamen veya kısmen açılması olmuştur.

2004'teki beşinci genişleme ile kişi başına GSYİH ve ücret seviyeleri açısından AB içindeki çeşitlilik muazzam bir şekilde artmıştır. Katılımdan önceki yıl, yani 2003 yılında SAGP göre ölçülen kişi başına GSYİH seviyeleri, AB-15 ortalamasının yüzde 38,8'i (Letonya) ile yüzde 73,6'sı (Slovenya) arasında değişirken, 2007 yılında AB-15 ortalamasının yüzde 49,7'si (Polonya) ile yüzde 82,6'sı (Slovenya) arasında değişen seviyelere sahiptir. Ücret seviyeleri açısından bir karşılaştırma yapıldığında katılım öncesinde AB-8 ülkeleri arasında en yoksul olan Letonya'da ortalama ücret 2003 yılında AB 15 ortalamasının sadece sekizde birine tekabül ediyordu. Bu, emeğin serbest dolaşımına izin verilirse kitlesel göç korkularını haklı çıkaran bu gibi istatistiklerdi. Ancak, Polonya ve Macaristan'daki ortalama ücretlerin sırasıyla AB-15 ortalamasının yaklaşık dörtte biri ve üçte biri iken, bu ücret farkı 2007 yılına kadar 1'e 5,5 oranına düşürölmüştür. (Galgóczi, Leschke, & Watt, 2011:12).

Tablo 37: 2004, 2007 ve 2013 Genişlemelerinin Ardından İşçilerin Serbest Dolaşımına Yönelik Geçiş Düzenlemeleri

Ülke Grupları	Üye Devlet	AB-8 İşçilerinin girişi	AB-8 İşçilerinin girişi	Bulgaristan ve Romanya'dan işçi girişi	Bulgaristan ve Romanya'dan işçi girişi	Bulgaristan ve Romanya'dan işçi girişi	Hırvatistan'dan işçi girişi
		Mayıs 2004- Nisan 2006	Mayıs 2006- Nisan 2009	Haziran 2007- Aralık 2008	Haziran 2009- Aralık 2011	Haziran 2012- Aralık 2013	Temmuz 2013- Haz. 2015
AB-15							
	AT	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı
	BE	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı
	DK	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Açık	Açık	Açık
	Fİ	Kısıtlı	Açık	Açık	Açık	Açık	Açık
	FR	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı
	DE	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı
	EL	Kısıtlı	Açık	Kısıtlı	Açık	Açık	Kısıtlı
	İE	Açık	Açık	Kısıtlı	Kısıtlı	Açık	Açık
	İT	Kısıtlı	Açık	Kısıtlı	Kısıtlı	Açık	Kısıtlı
	LU	Kısıtlı	Açık	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı
	NL	Kısıtlı	Açık	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı
	PT	Kısıtlı	Açık	Kısıtlı	Açık	Açık	Açık
	ES	Kısıtlı	Açık	Kısıtlı	Açık	Kısıtlı	Kısıtlı
	SE	Açık	Açık	Açık	Açık	Açık	Açık
	UK	Açık	açık	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı
AB-10							
	CZ	Diğer yeni Üye Devletlere herhangi bir kısıtlama uygulanmadı		Açık	Açık	Açık	Açık
	EE			Açık	Açık	Açık	Açık
	CY			Açık	Açık	Açık	Kısıtlı
	LV			Açık	Açık	Açık	Açık
	LT			Açık	Açık	Açık	Açık
	HU			Kısıtlı	Açık	Açık	Açık
	MT			Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı	Kısıtlı
	PL			Açık	Açık	Açık	Açık
	SI			Açık	Açık	Açık	Kısıtlı
	SK			Açık	Açık	Açık	Açık
AB-2							
2007 Genişlemesi	BG	Karşılıklı önlem yok					Açık
	RO						Açık

Kaynak: Eurofound, 2014: 6-7.

Kahanec (2012)'e göre; 2007 yılına kadar yeni üye ülkelerden eski üye ülkelere artan bir akış dinamiği, 2008 ve 2009'daki küresel mali kriz sürecinde yavaşlama eğilimine geçmiştir. Mali kriz ile beraber gelen bu yavaşlama, göç alan bazı ülkelerin ekonomilerinin kötüleşmesi potansiyel göçmenlerin cesaretini kırdığını ifade etmiştir. 2009'da AB-8 vatandaşları için AB-15'e ev sahipliği yapan ülkelerin en önemlileri, %62'sine ortaklaşa ev sahipliği yapan Almanya ve Birleşik Krallık iken, AB-2

vatandaşları için en önemli iki hedef, AB-2 vatandaşlarının %40'ından fazlasına ev sahipliği yapan İtalya ve İspanya olmuştur (Kahanec, 2012:12-13).

Tablo 38: AB-15'te İkamet Eden AB-2 ve AB-8 Vatandaşları

	AB 8'den Göçmenler			AB 2'den Göçmenler		
	Toplam	AB 8 Nüfusunun (%)	AB 15 Nüfusunun (%)	Toplam	AB 2 Nüfusunun (%)	AB 15 Nüfusunun (%)
2000	753,056	1,02	0,20	315,699	1,03	0,08
2001	800,534	1,09	0,21	391,045	1,28	0,10
2002	851,250	1,16	0,22	509,160	1,71	0,13
2003	942,321	1,29	0,25	711,930	2,40	0,19
2004	1,006,851	1,38	0,26	916,298	3,10	0,24
2005	1,235,429	1,69	0,32	1,109,570	3,77	0,29
2006	1,627,625	2,23	0,42	1,376,956	4,69	0,35
2007	2,027,651	2,78	0,52	1,971,968	6,74	0,50
2008	2,252,681	3,09	0,57	2,348,523	8,05	0,60
2009	2,288,600	3,13	0,58	2,564,008	8,81	0,65

Kaynak: Kahanec, 2012: 41.

2004 ve 2007 genişlemesiyle AB'ye katılan yeni üyeler işgücü piyasalarının kapılarını açan Birleşik Krallık ve İrlanda ekonomileri, ortaya çıkan krizin etkisiyle 2008 ortasından 2009 ortasına kadar yaşanan ekonomik durgunluk sürecinin ardından 2009 ortasından 2013 ortasına kadar yavaş yavaş toparlanma sürecine girmiştir. 2008 ila 2010 yılları arasında AB-15'te yaşayan AB-13 vatandaşlarının sayısında artış görülürken, akabinde 2011 ila 2012 yılları arasında yavaşlama sürecine girmiştir (European Movement Ireland, 2021). MDAÜ'den AB-15'e işgücü hareketliliği artmasına rağmen, yıllık mobilite oranları hem üye devletler arasında hem de üye devletler içinde düşük seviyelerde kalmaktadır (Eurofound, 2014:16).

Tablo 39'da AB-27'de uyruğa göre 2008-2012 döneminde istihdamdaki değişim verilmiştir. Tablo 39'da göre kendi üye devletlerinin dışında yaşayan AB-27 vatandaşlarının 2008-2012 döneminde yıllık ortalama %14,3'lük bir artış gösterirken, AB vatandaşı olmayan diğer uyruklardaki değişim % -3, ülke vatandaşlarının istihdamındaki değişim ise % -2,8'lik bir azalma söz konusudur. Sonuç olarak küresel kriz, üye ülkelerde ulusal ve yabancı istihdam oranlarını düşürürken, bireyleri diğer AB üyesi ülkelere yöneltmiş ve bu ülkelerde istihdam edilmişlerdir. Ayrıca 2008-2012 yılları arası dönemde yabancı istihdamındaki değişim birlik üyesi ülkelerin ulusal istihdamlarındaki değişime göre daha düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 39: AB-27'de Uyruga Göre İstihdamdaki Değişim, 2008–2012 (1000)

	2008	2009	2010	2011	2012	2008-2012 Değişim
Kendi Üye Devletlerinin dışında çalışan AB-27 vatandaşları	5.771,5	5.870,8	6.073,0	6.405,2	6.599,0	+827,5
AB vatandaşı olmayanlar	8.854,6	8.574,0	8.559,5	8.684,7	8.582,3	-272,2
Ülke vatandaşları	206.535,0	202.930,8	201.679,5	201.851,1	200.799,0	-5.836,0

Kaynak: Eurofound, 2014:17.**Tablo 40:** Doğu ve Güney AB Ülkelerinden Kuzey ve Batı Ülkelerine Çalışma Çağındaki (20-64) Nüfusun Girişleri, 2009-2014

	Doğu Ülkeleri ⁸						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Δ%
BE	:	12.987	14.700	16.652	14.175	17.458	34
DE	261.875	302.578	408.489	465.498	502.896	577.180	120
NL	19.555	22.015	25.287	24.277	24.492	28.757	47
AT	:	:	26.596	30.327	:	40.616	53
SE	11.861	10.734	10.777	10.718	10.827	11.617	-2
UK	43.647	38.666	44.860	38.181	45.466	71.667	64
	Güney Ülkeleri ⁹						Δ%
BE	:	13.958	14.926	17.233	18.371	17.686	27
DE	62.335	70.100	95.874	131.937	155.110	159.200	155
NL	10.808	10.991	12.085	13.903	14.108	13.983	29
AT	:	:	3.853	5.462	:	6.333	64
SE	3.938	3.998	4.948	6.627	7.391	6.833	74
UK	32.479	26.803	28.719	39.803	52.010	50.9012	57

Kaynak: Fries-Tersch, Tugran, & Bradley, 2017:32.

Tablo 40'ta 2009-2014 yılları arasında Doğu ve Güney ülkelerindeki çalışma çağındaki nüfusun Belçika, Almanya, Hollanda, Avusturya, İsveç ve İngiltere'ye girişleri verilmiştir. Tablodaki veriler incelendiğinde, Doğu ve Güney ülkelerinden gelen çalışma çağındaki nüfusun en çok tercih ettikleri ülkenin Almanya olduğu görölmektedir. Söz konusu yıllarda Almanya'ya yönelen çalışma çağındaki nüfusun her yıl artış gözlenmiştir.

⁸ **Doğu Ülkeleri** (AB-10): BG, CZ, EE, LV, LT, HU, PL, RO, SL, SK⁹ **Güney Ülkeleri:** İT, ES, CY, PT, EL

Doğu ve Güney ülkelerinden yoğun bir şekilde genç nüfus çeken diğer bir ülke ise İngiltere’dir. Söz konusu yıllarda İngiltere, Güney ülkelerinden çok Doğu ülkelerinden genç nüfus çekmiştir. Nitekim Avusturya, Hollanda ve İsveç de İngiltere gibi Güney ülkelerinden çok Doğu ülkelerinden genç nüfus çekmiştir. Belçika, Doğu ve Güney ülkelerinden çektiği genç nüfus miktarı birbirine yakın olsa da Güney ülkelerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Tablo 41: 2008-2014 Yılları Arasında Vatandaşı Oldukları Ülke Dışında Bir AB Üye Devletinde Yaşayan Ekonomik Olarak Aktif ve Tüm AB ve EFTA Vatandaşlarının Yaş Yapısı

Aktif						
AB-28		15-24	25-29	30-34	35-54	55-64
	2008	% 25	%29	%17	%27	%2
	2010	% 22	%28	%18	%29	%2
	2012	% 20	%27	%18	%31	%3
	2014	% 19	%26	%20	%32	%3
Aktif + Aktif Olmayan						
AB-28	2008	% 29	%26	%16	%26	%3
	2010	%29	%25	%16	%27	%4
	2012	%26	%25	%17	%28	%4
	2014	%25	%25	%18	%30	%4

Kaynak: Fries Tersch & Mabilia, 2015: 43-44.

Tablo 41’de 2008-2014 yılları arasında AB üye devletlerinde yaşayan ekonomik olarak aktif olan tüm AB ve EFTA vatandaşlarının yaş grupları verilmektedir. AB’de yaşayan 15-29 yaş grubu nüfusun 2008 yılında %54 iken, 2014 yılında %45’ düşmüştür. Tabloda verilen aktif nüfusun yaş grupları kendi arasında bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, 15-24 ve 25-29 yaş grubunda 2008 ila 2014 yılları arasında sürekli bir düşüş görülürken, diğer yaş gruplarında yıllara göre artış söz konusudur. Genç nüfus oranlarındaki düşüş ile birlikte yaşlanma oranlarının yükselmesi ekonominin üretkenlik gücünü düşürecek ve kamu harcamaları üzerinde baskı oluşturarak ekonomik bağımlılığı arttıracaktır.

Tablo 42’de ekonomik olarak aktif olan ve bir AB Üye Devletinde 2 yıla kadar, 2008, 2012 ve 2014’te yaşayan tüm AB ve EFTA vatandaşlarının eğitim düzeyleri yüzde olarak verilmiştir. Ekonomik krizin başlamasından kısa bir süre sonra, yüksek eğitim düzeyine sahip AB vatandaşlarının giderek daha fazla sayıda diğer AB ülkelerine taşındığı ve

taşındığı görülmektedir. 2012 ve 2014 yılları arasında AB-28'de yer değiştirenler arasında yüksek eğitimlilerin paylarındaki hafif bir düşüş görülmektedir.

Tablo 42: AB ve EFTA Vatandaşlarının Eğitim Yapısı

Aktif					
AB-28		Düşük	Orta	Yüksek	Cevapsız
	2008	%21	%49	%26	%3
	2012	%18	%36	%44	%3
	2014	%18	%38	%43	%2
Aktif + Aktif Olmayan					
AB-28					
	2008	%23	%49	%25	%4
	2012	%20	%36	%40	%4
	2014	%20	%39	%39	%2

Kaynak: Fries Tersch & Mabilia, 2015: 44-45.

Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan “2014 Avrupa’da İstihdam ve Sosyal Durum Üzerine Üç Aylık İnceleme” sine göre, krizden önceki beş yıl içinde ve 2008 ile 2013 yılları arasında göç eden AB-28 hareketli vatandaşlarının eğitim düzeyinde büyük bir artış olduğu ifade edilmiştir (Fries Tersch & Mabilia, 2015: 44). Tablodan da anlaşılacağı üzere düşük eğitim seviyesine sahip hem aktif hem de aktif + aktif olmayan vatandaşların yüzde paylarına 2012’den 2014’e geçişte herhangi bir değişiklik gözlenmediği, orta eğitim seviyesine sahip aktif ve aktif + aktif olmayan vatandaşların yüzde paylarında 2008’den 2012’ye düşük olsa da 2012’den 2014 yılına geçişte hafif bir yükseliş görülmektedir.

Aşağıda tablo 43’te AB-27’deki yerli ve yabancı doğumlu işgücünün ülkelere göre 2008 ve 2012 yıllarındaki istihdam ve işsizlik oranları verilmiştir. AB düzeyinde bakıldığında göçmen işçilerin ve yerli işçilerin 2008 ve 2012 yılının işsizlik oranları karşılaştırıldığında göçmen işçilerin işsizlik oranları yerli işçilerin işsizlik oranlarından yüksek olduğu görülmektedir. AB-27’de, yerli doğumlu işçiler ve AB-27 göçmenleri için işsizlik oranları 2012’ye kadar olan dört yılda sırasıyla yüzde 3,3 ve 5,5 puan artmıştır. Başka bir ifadeyle 2008’den 2012’ye kadarki dört yıllık süreçte AB-27 göçmenlerinin işsizlik oranlarında yıllık ortalama olarak yaklaşık %17,4 artarken, yerli doğumlu işçiler için yıllık ortalama %12,5’lik bir artış olmuştur.

Tablo 43: AB-27'deki Yerli ve Yabancı Doğumlu Çalışma çağındaki İşçilerin 2008 ve 2012 Yıllarındaki İstihdam ve İşsizlik Oranlarının Karşılaştırılması (%)

	İşsizlik Oranı 2008		İşsizlik oranı 2012		İstihdam oranı 2008		İstihdam oranı 2012	
	AB -27 göçmen	Yerli işçiler	AB-27 göçmen	Yerli işçiler	AB-27 göçmen	Yerli işçiler	AB-27 göçmen	Yerli işçiler
AB-27	7,9	6,6	13,4	9,9	68,8	66,0	66,0	64,5
AT	5,5	3,2	6,2	3,6	69,0	73,6	72,0	73,8
BE	8,1	5,9	9,8	5,9	60,8	63,8	61,5	63,8
BG	:	5,7	:	12,4	:	64,0	:	58,8
HR	7,7	8,5	17,2	15,9	59,3	58,1	48,2	51,1
CY	5,8	3,4	14,8	11,4	71,7	70,4	68,0	63,2
CZ	8,0	4,4	10,9	7,0	63,7	66,6	63,0	66,5
DK	4,4	3,1	11,3	6,8	78,7	79,0	72,0	74,2
EE	:	5,6	:	10,0	76,4	69,1	58,9	67,2
Fİ	9,4	6,2	8,5	7,5	75,8	71,3	75,7	69,6
FR	6,2	6,8	9,0	9,1	64,3	65,5	65,7	64,9
DE	:	6,7	:	5,0	:	71,7	:	73,9
EL	8,5	7,8	25,6	23,4	62,9	61,3	53,8	51,4
HU	6,9	7,9	10,4	11,0	64,6	56,5	66,5	57,0
İE	7,4	5,8	17,6	14,4	72,4	66,9	61,2	58,9
İT	8,3	6,6	13,2	10,4	64,4	58,1	62,0	56,3
LV	:	7,6	:	14,8	62,3	68,2	53,1	63,3
LT	:	5,9	:	13,4	:	64,1	:	62,1
LU	4,5	3,7	5,3	3,8	72,1	59,4	73,6	60,7
MT	:	6,1	:	6,3	54,5	55,0	55,9	58,9
NL	4,1	2,3	6,6	4,6	74,8	78,7	73,9	76,9
PL	:	7,2	:	10,2	40,3	59,3	63,1	59,7
PT	8,8	7,9	14,8	16,1	73,8	67,7	72,0	61,3
RO	:	6,1	:	7,3	:	59,0	:	59,5
SK	:	9,6	:	14,0	70,3	62,2	64,2	59,7
SI	:	4,4	8,8	8,8	70,2	68,6	74,7	64,1
ES	15,3	10,2	29,9	23,0	66,7	64,0	55,3	56,2
SE	6,2	5,3	7,8	6,5	72,5	76,3	74,1	76,2
UK	4,7	5,5	7,7	7,8	76,9	72,1	74,8	70,8

Kaynak: Eurofound, 2014:28.

İşsizliği söz konusu yıllarda AB-27 üyesi ülkelerdeki AB-27 göçmeni ve yerli doğumlu işçiler açısından bir değerlendirme yaptığımızda; 2008 yılında AB-27 göçmen işsizliğinin en yüksek olduğu ülke İspanya iken en düşük olduğu ülke ise Hollanda olduğu, 2012 yılında ise AB-27 göçmen işsizliğinin en yüksek olduğu ülkeler; İspanya ve Yunanistan

iken en düşük olduğu ülke ise Lüksemburg'dur. Yerli işgücü işsizliğine baktığımızda; 2008 yılında yerli işgücü işsizliğinin en yüksek olduğu ülkeler; İspanya ve Slovakya iken en düşük olduğu ülke ise Hollanda'dır. 2008 ve 2012 yıllarındaki göçmen işçilerin ve yerli işçilerin istihdam oranlarını karşılaştırdığımızda her iki işçi grubu için istidam oranlarında düşüş söz konusu olsa da göçmen işçilerin istihdam oranlarının yerli işçilerin istihdam oranlarından daha yüksektir. Buna göre göçmen işçiler, yerli işçilere göre daha fazla tercih edilmektedirler.

Krizin istihdam oranları üzerindeki etkisine baktığımızda; kriz döneminde AB-27 göçmen istihdamı %4,6 azalırken, yerli doğumlu işgücünün istihdam oranı %2,2 düşmüştür. Krizin AB-27 göçmen istihdamını yerli doğumlu işgücü istihdamına göre daha fazla etkilediği görülmektedir. 2008 yılı AB27 göçmen istihdamının en yüksek olduğu ülkeler; Danimarka, Estonya ve Birleşik Krallık iken, en düşük olduğu ülke ise Polonya'dır. 2012 yılı AB-27 göçmen istihdamının en yüksek olduğu ülkeler; Slovenya, Finlandiya ve Birleşik Krallık iken, en düşük olduğu ülkeler ise; Letonya ve Yunanistan'dır. 2008 yılında yerli doğumlu işgücü istihdamının en yüksek olduğu ülkeler; Danimarka, Hollanda ve İsveç iken, en düşük olduğu ülkeler ise; Macaristan ve Malta'dır. 2012 yılı için yerli doğumlu işgücü istihdamının en yüksek olduğu ülkeler; Hollanda ve İsveç iken, en düşük olduğu ülkeler ise; Hırvatistan ve Yunanistan'dır.

Tablo 44: AB-28 ve AB-15'te Farklı Yaş Gruplarının İstihdam Oranları, 2014 (%)

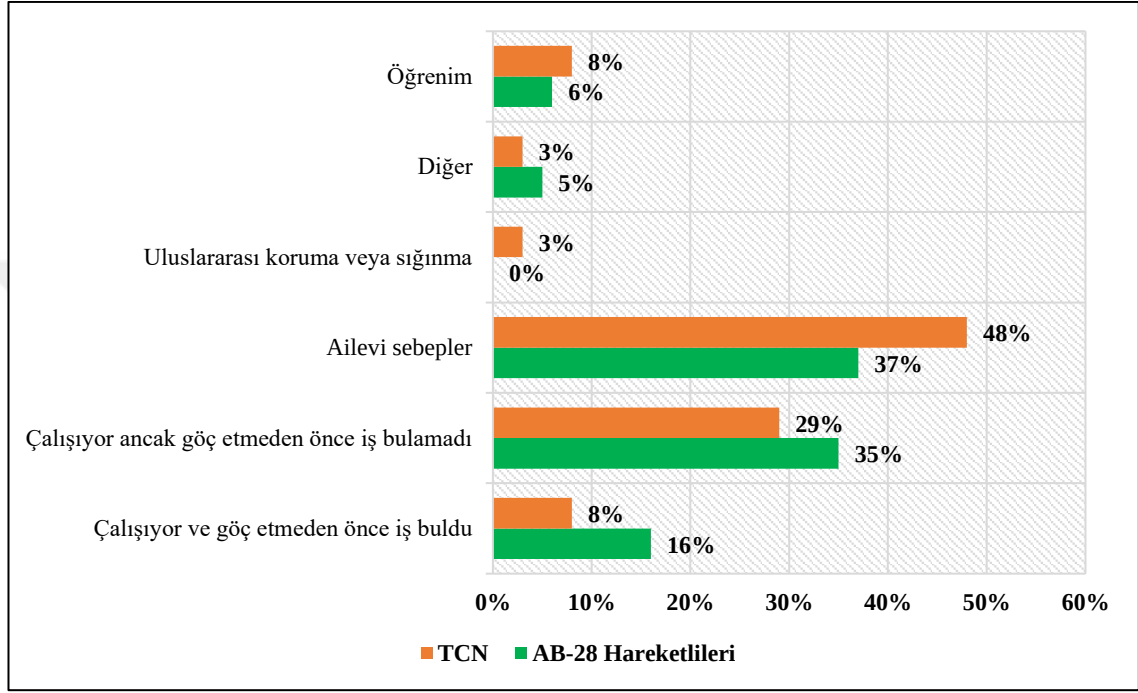
	15-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64
AB-28	32,4	71,3	77,3	79,3	80,2	79,6	76,4	65,8	36,7
AB-15	34,5	70,9	77,1	78,8	79,6	79,4	76,7	67,3	39,3

Kaynak: Fries Tersch & Mabilia, 2015:47.

Tablo 44'te 2014 yılına ait AB-28 ve AB-15'te farklı yaş gruplarına göre istihdam oranları verilmiştir. Özellikle 25-54 yaşları arasındaki çalışma çağındaki nüfusun yüksek istihdam oranlarına sahiptir. AB-28 ve AB-15'in 25-54 yaş grubunun istihdam oranları birbirine yakın seyretmekte, AB-15'in 15-24 yaş ve 55-64 yaş grubu nüfunun istihdam oranlarının AB-28'e göre yüksek seviyededir. Tablo 44'te görüldüğü üzere 15-24 yaş grubu ile 60-64 yaş grubu istihdam oranları hem AB-28 hem de AB-15 için düşük seviyelerde izlemektedir. Bu nedenle, yaş faktörü, AB-28'de yer değiştirenler ile uyruklular arasındaki istihdam farklılıklarını bir dereceye kadar açıklayabilmekte ve

yaşın bu farklılıklar üzerinde bir etkisi olup olmadığını kontrol etmek için farklı yaş grupları için farklılıklara ayrı ayrı bakılması gerekmektedir (Fries Tersch & Mabilia, 2015:47).

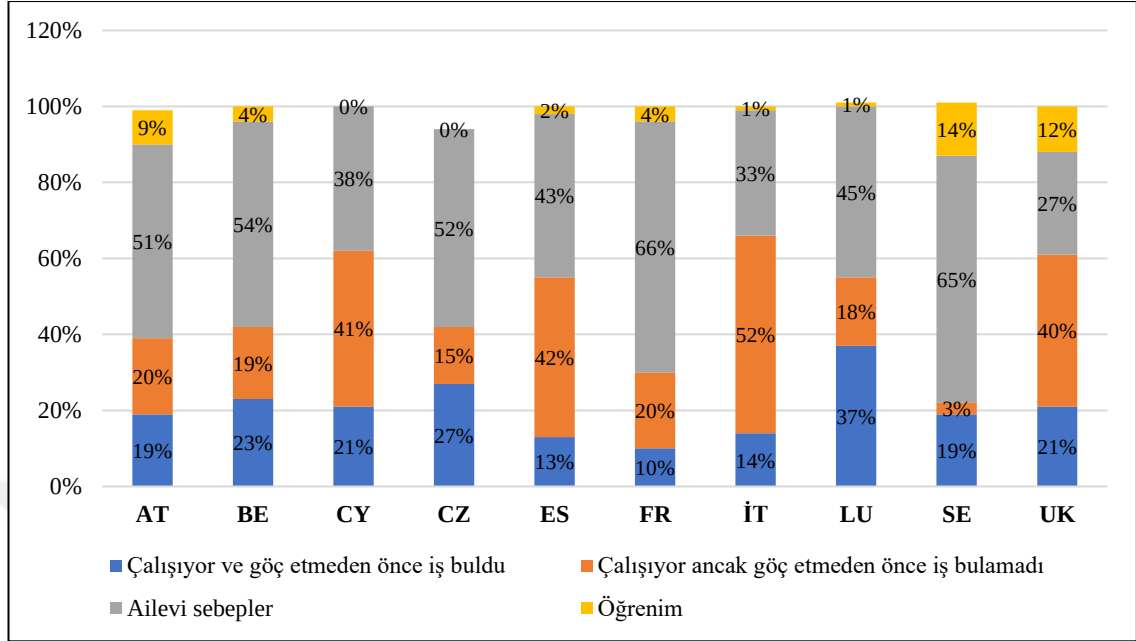
Şekil 34: AB-28 Hareketlileri ve Üçüncü Ülke Vatandaşları Arasındaki Göçün Ana Nedenleri (15 Yaş ve Üstü), 2014

Kaynak: Fries-Tersch vd., 2018: 92.

Şekil 34'te istihdam ve aile nedenleri, AB 28'de yer değiştirenler arasında göçün ana nedenleri olarak görünmektedir. İstihdam nedeniyle taşınanlar arasında, önceden bir iş bulmadan taşınma olasılığı iki kat daha fazladır. İstihdam, AB-28'den göç edenlerin başka bir Üye Devlete taşınmasının ana nedenidir. Üçüncü ülkelerin vatandaşlarının (TCN) AB'ye daha çok ailevi sebeplerle göç etmektedir. Üçüncü ülkelerin vatandaşları için, ailevi nedenler göçün en önemli nedenidir (%38), iş arama ikinci sırada (%37) yer almaktadır. TCN nispeten daha yüksek bir payı AB'ye eğitim almak için gelmektedir (AB-28 hareketlileri arasında %8'e karşı %6). Uluslararası koruma ve sığınma statüsündeki üçüncü ülke vatandaşları, AB-28 hareketlilerine daha fazladır (%3'e karşı %0,2).

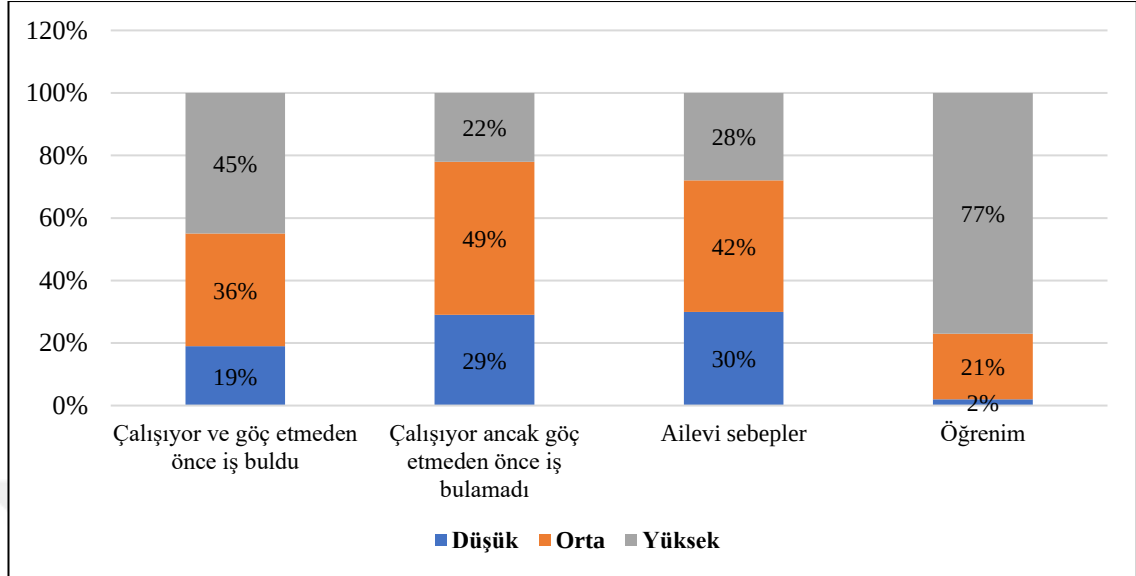
Şekil 35: AB-28 Hareketlileri Arasında İkamet Ettikleri Ülkeye Göre Göçün Başlıca Nedenleri (15 Yaş ve Üzeri), 2014

Kaynak: Fries-Tersch vd., 2018: 92.

Şekil 35, ev sahibi ülke başına AB-28 hareketlileri arasında göç nedenlerinin dağılımını göstermektedir. İstihdam nedeniyle göç eden AB-28 hareketlilerinin payı açısından İtalya, İspanya, Kıbrıs ve Birleşik Krallık hedef ülkelerin başında gelmektedir. Bu ülkelerde, istihdam nedeniyle taşınan ancak daha önce bir iş bulamayanların oranı, göç etmeden önce iş bulanların payından iki ila üç kat daha fazladır. Bu durum Fransa'da da geçerlidir, ancak hareketlilerin büyük bir ekseriyeti geçmişte hareketliliğin öneminden dolayı ailevi nedenlerle gelmişlerdir. Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti ve İsveç'te de ailevi nedenler göçün başlıca nedenidir. Bu ülkelerde, Lüksemburg'da olduğu gibi, ev sahibi ülkede zaten bir iş bulmuş olarak istihdam için taşınanların payı, bu tür garantili iş olmadan taşınanların payına eşit veya daha yüksektir. Genel olarak, göç etmeden önce ev sahibi ülkede bulunan bir iş nedeniyle taşınmaya teşvik edilen en yüksek oran Lüksemburg (yaklaşık %35) ve Çek Cumhuriyeti'nde (yaklaşık %25) bulunabilir. Avusturya, Belçika, Kıbrıs, İsveç ve İngiltere'de bu pay yaklaşık %20'dir. Hareketlilerin İspanya, Fransa ve İtalya'ya taşınmadan önce bir iş bulmuş olma olasılığı daha düşüktür. İngiltere, İsveç ve Avusturya, yurtdışında eğitim almayı planlayan AB göçmenleri için en popüler ülkelerdir.

Şekil 36: AB-28 Hareketlileri Arasında Eğitim Düzeyine Göre Göçün Temel Nedeni (15 Yaş ve Üzeri), 2014

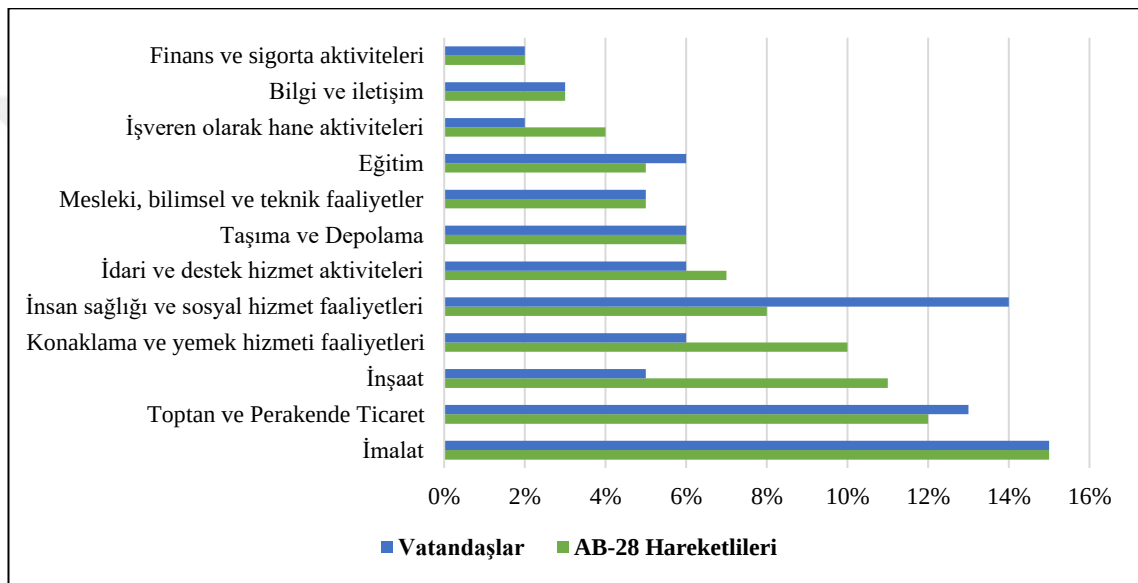
Kaynak: Fries-Tersch vd., 2018: 94.

Şekil 36’da 15 yaş ve üstü AB-28 hareketlileri arasında eğitim düzeyine göçün temel nedenleri oransal bir şekilde verilmektedir. Göç nedenleri eğitim düzeyine bağlı olarak biraz farklılık göstermektedir. Örneğin, göç etmeden önce bulunan bir işte istihdam, AB’de yüksek eğitim düzeyine sahip göçmenler için daha yaygındır, önceden iş bulmadan göç edenlerin ise orta ve düşük eğitim düzeylerine sahip olma olasılıkları daha yüksektir. AB-28 hareketlileri arasında öğrenim nedeniyle yapılan göçte Okumayı düşünenlerin çoğu zaten yüksek bir eğitim düzeyine sahiptir. Bu, yabancı işgücü talebinin yüksek vasıflı mesleklerde en yüksek olduğunu veya eğitim düzeyi yüksek olan hareketlilerin taşınmadan önce kendilerini bilgilendirmek ve iş bulmak için daha iyi fırsatlara sahip olduğunu gösterebilir.

Şekil 37, AB-28 hareketlilerinin ve vatandaşlarının (20-64) sektörlerle göre 2017 yılı istihdam oranlarını göstermektedir. AB-28 hareketlileri, birkaç farklılık dışında vatandaşlarla benzer sektörlerde çalışmaktadırlar. AB-28 hareketlileri, vatandaşlara göre inşaat (%11’e karşı %5), konaklama ve yemek hizmetlerinde (%10’a karşı %6) daha fazla istihdam edilirken, insan sağlığı ve sosyal hizmette (%8’e karşı %14) daha az istihdam edilmektedirler. Hem ülke vatandaşları hem de AB-28’den gelenler için en önemli iki sektör, her iki grupta da %12 ile %15 arasında istihdam sağlayan imalat ve toptan ve perakende ticarettir. İmalat; taşıma ve depolama; mesleki, bilimsel ve teknik

faaliyetler; bilgi ve iletişim sektörlerinde AB-28 hareketlileri ile vatandaşlar aynı istihdam oranlarına sahiptirler. Eğitim; insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri; toptan ve perakende ticaret sektörlerinin istihdamında vatandaşların istihdamı hareketlilerin istihdamından daha yüksek iken, işveren olarak hane aktiviteleri, idari ve destek hizmet aktiviteleri; konaklama ve yemek hizmeti faaliyetleri; inşaat sektörlerinde AB-27 hareketlilerinin yoğun bir şekilde istihdam edilmektedirler.

Şekil 37: AB-28 Hareketlilerinin ve Vatandaşlarının (20-64) Sektörlere Göre İstihdam Oranları (%), 2017

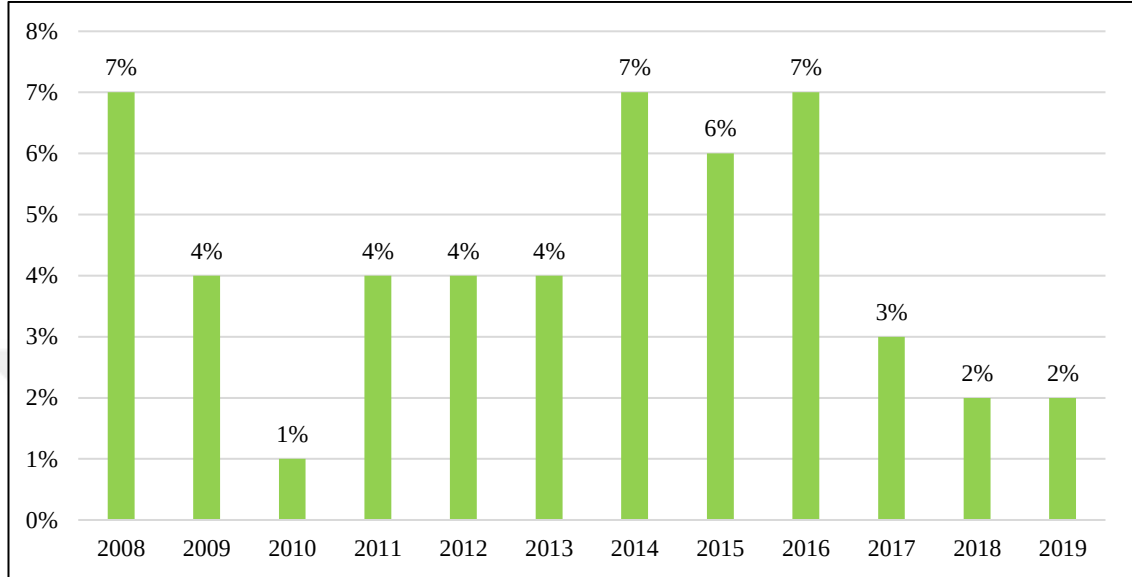

Kaynak: Fries-Tersch vd., 2018: 66.

Hareketlilik nedenlerinin analizi, hareketliliğin ev sahibi ve menşe ülkelerdeki işgücü piyasası durumuyla ilgili bilgiler verir. Menşe ülkeden ev sahibi ülkeye taşınmadan önce sadece çalışanın değil, aynı zamanda işverenin bir işi görmek amacıyla çalışan ile iş sözleşmesi imzalaması veya bu yönde gösterdikleri çabalar, o işçiye işverenin bulunduğu sektörde bir talep olduğunu gösterir ve işçi talep dayalı işgücü hareketliliğini temsil eder. Diğer yandan, ev sahibi ülkede iş bulmadan taşınma kararı alması işçinin arza dayalı hareketlilik gerçekleştireceğini gösterir. Nitekim bu tür hareketliliği gerçekleştirecek işçileri bekleyen muhtemel sorunlar söz konusudur. Bu sorunları şu şekilde ifade edebiliriz: (1) ev sahibi ülkede işçinin becerileri yüksek talep görmeyebilir ve işverenin bu yönde az çaba harcaması olası bir durumdur. (2) İşçinin meslekleri için iş arama ağı o kadar iyi gelişmemiş olabilir. (3) işçinin ev sahibi ülkede

bir iş bulmadan taşınma riskinden daha ağır basan iş gücü fazlası, düşük ücret, zor çalışma koşulları gibi daha ciddi itici faktörlerle karşı karşıya kalabilir.

Şekil 38: AB-28 Hareketlilerinin (20-64 Yaş) Sayısının Yıllara Göre Büyümesi (%)

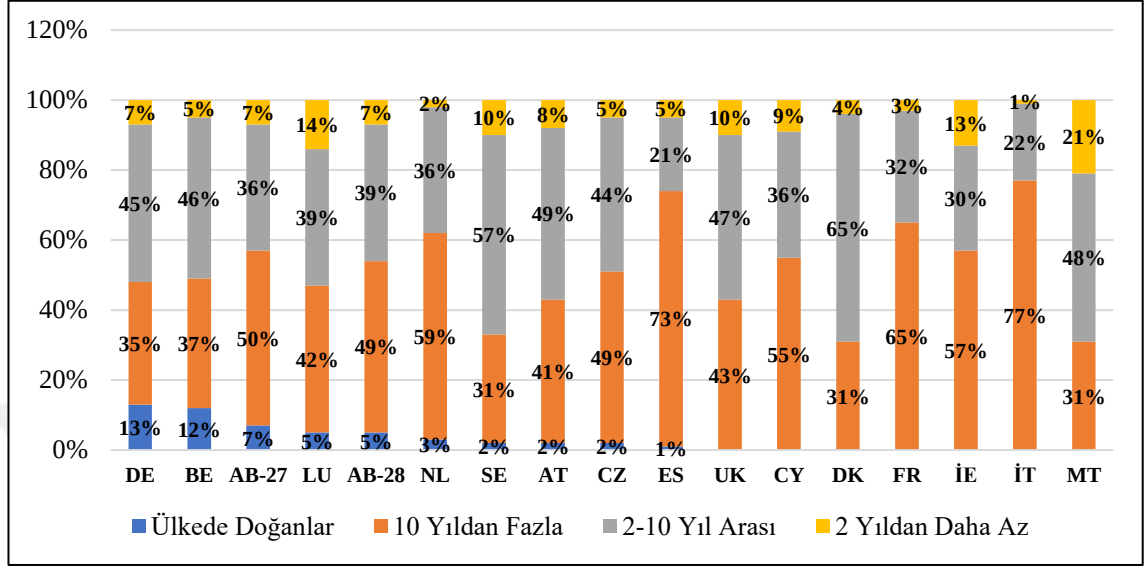
Kaynak: Fries-Tersch vd., 2018: 49.

Şekil 38’de 2008-2019 yılları arasında çalışma çağındaki aktif hareketlilerin önceki yıla göre büyüme oranlarını göstermektedir. 2008, 2014 ve 2016 yıllarında en yüksek büyüme oranı (%7), 2010 yılında en düşük büyüme oranı (%1) gerçekleşmiştir. 2011, 2012 ve 2013 yıllarında büyüme oranı (%4) ile 2018 ve 2019 yıllarında gerçekleşen büyüme oranlarının (%2) sabittir.

Aşağıdaki Şekil 39’da gösterildiği üzere, ikamet ettikleri süreye göre aktif hareket eden gruplarda Üye Devletler arasında büyük farklılıklar söz konusudur. Hareketlilerin, on yıldan daha fazla ikamet süresi açısından en çok tercih edilen üye devletler; İtalya, Fransa ve İspanya iken; İrlanda, Kıbrıs ve Hollanda tercih edilen diğer üye devletlerdir. Bu ülkelerin değerleri AB-27 ortalama değerlerinin üzerindedir. 2 ila 8 yıl süre ile ikamet eden hareketlilerin oranları İsveç ve Danimarka’da %50’nin üzerinde seyrederken, İspanya ve İtalya’da bu değerler %21 ve %22’dir. 2 yıldan daha az süre ile üye devletlerde ikamet edenler; %21 ile Malta en yüksek değere ve %1 ile İtalya en düşük değere sahiptir. Ülkede doğanların durumuna baktığımızda; Almanya %13 ile en yüksek değere sahip iken, %1 ile İspanya en düşük değere sahiptir. İkamet süreleri açısından 10 yıl ve üzeri süre ile İtalya, İspanya ve Fransa’da ikametlerin yüksek olması bu ülkelerin geleneksel

varış noktaları olduğu söylenebilir.

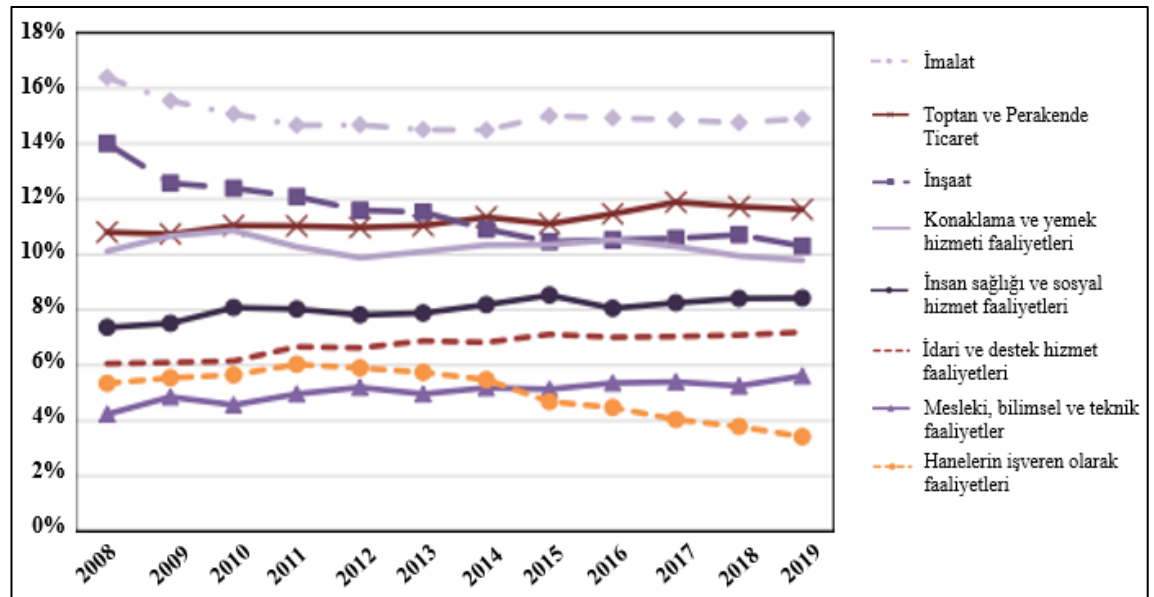
Şekil 39: İkamet Sürelerine Göre AB-28 Hareketlileri, 2019 (%)

Kaynak: Fries-Tersch, Jones, & Siöland, 2021:53.

Şekil 40, hareketlilerin 2008 ila 2019 yılları arasında sektörlere göre payları yüzde olarak verilmiştir.

Şekil 40: Farklı Sektörlerde AB-28 Hareketlilerinin (20-64 Yaş) Payları, AB-28 Toplamı, 2008-2019 (%)

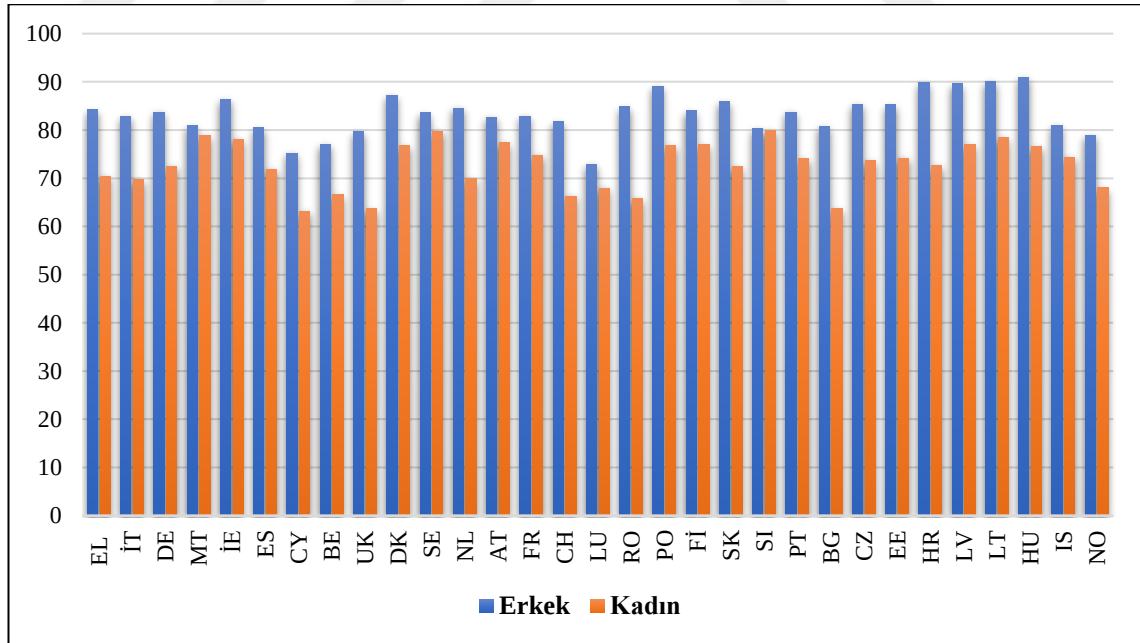

Kaynak: Fries-Tersch, Jones, & Siöland, 2021:61.

2008’de ABD’de patlak veren ve kısa bir süre içinde dünyayı saran küresel krizin etkisiyle hareketlilerin sektörlere göre paylarında değişiklikler olmuştur. Şekil 40 incelendiğinde; imalat sektöründe 2008 krizinden beri hareketlilerin yıllara göre paylarında düşüş görülsede hala ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada yer alan inşaat sektörü ise 2014 yılında itibaren sırasını toptan ve perakende ticaret sektörüne kaptırmıştır. Konaklama ve yemek faaliyetleri sektörü her ne kadar dalgalanmalar gösterse de inşaat sektörü ile neredeyse başa baş gitmektedir.

İşveren olarak hane halkı faaliyetleri sektöründe 2012’den sonra hareketlilerin payları düşüşe geçmiştir. İfade edilen bu sektörler dışındaki diğer sektörlerde yıllara göre büyük olmayan dalgalanmalar söz konusu olsa da hareketlilerin paylarında artışlar görülmektedir. Hem kadınlar hem de erkekler için yüksek istihdamın sağlanması AB’nin en temel hedeflerinin başında gelmektedir. 20-64 yaş grubu kadın ve erkek istihdam oranları arasındaki farkı ifade eden cinsiyet istihdam açığını azaltmak, eşitlik ve sürdürülebilir bir ekonomi için önem arz etmektedir.

Şekil 41: Başka Bir AB/EFTA Ülkesinde İkamet Eden AB/EFTA Doğumlu Nüfusun Cinsiyete Göre İstihdam Oranı (%), 2019

Kaynak: Eurostat

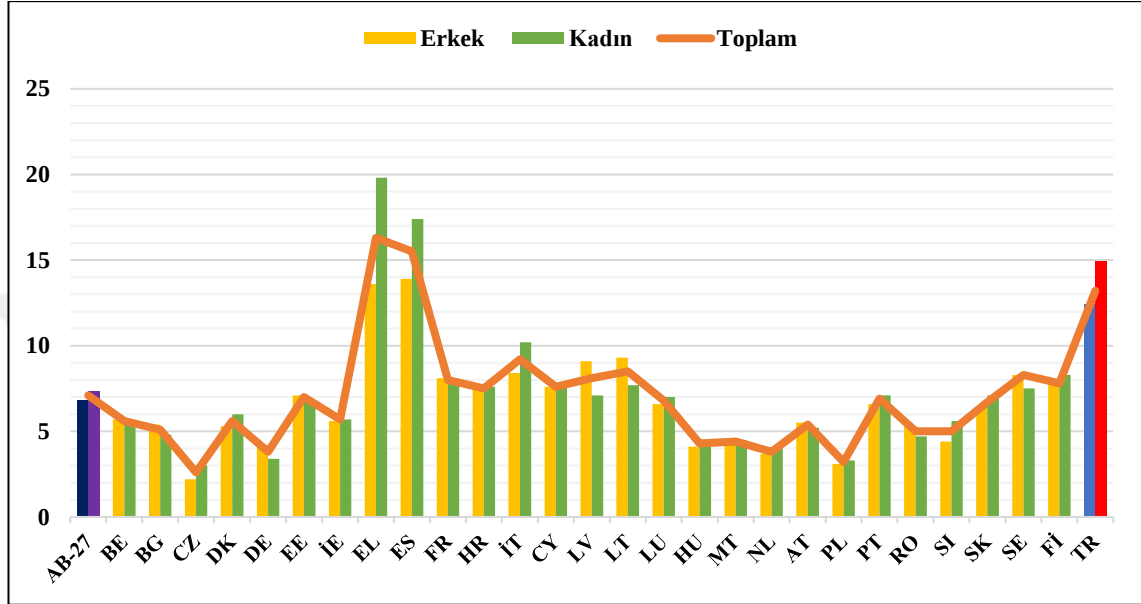
Şekil 41’de başka bir AB/EFTA ülkesinde ikamet eden AB/EFTA doğumlu nüfusun 2019 yılı cinsiyete göre istihdam oranı grafiği verilmiştir. Şekil 41 incelendiğinde; Slovenya

(SI) dışındaki AB ve EFTA üyesi ülkelerde kadınların istihdam oranları erkeklerin istihdam oranlarından düşüktür. Kıbrıs (CY), Belçika (BE), Birleşik Krallık (UK), Norveç (NO), Lüksemburg (LU), Romanya (RO) ve Bulgaristan (BG)'da kadın istihdam oranları %70'in altındadır. Cinsiyete göre hareketlilikte istihdamda erkeklerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Kıbrıs, Belçika, Birleşik Krallık ve Norveç dışındaki AB ve EFTA üyesi ülkelerde erkeklerin istihdam oranı %80'in üzerinde olmakla birlikte AB ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Şekil 38'de de görüldüğü üzere istihdamda kadınlar erkeklere göre daha az temsil edilmektedirler. Cinsiyetler arası ücret farkları, kesintili ve daha kısa ömürlü çalışma hayatları nedeniyle kadınlar yaşamları boyunca erkeklerden daha az kazanmakta ve daha düşük istihdam oranları ile bakım sorumlulukları arasındaki ilişki, yaşlılıkta kadınların yoksulluk ve sosyal dışlanma riskini de arttırmaktadır.

Şekil 42'de AB ülkeleri ve Türkiye'nin cinsiyete göre 2020 yılı işsizlik oranları grafiği karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Şekil 42 incelendiğinde; özellikle Yunanistan (EL) ve İspanya'da (ES) hem işsizlik oranları hem de işsiz kadın ve erkek nüfusun işsizlik oranları AB ortalamasının çok üzerinde seyretmektedir. Yunanistan ve İspanya'da olduğu gibi birçok AB üye ülkesinde kadın işsizlik oranları erkek işsizlik oranlarından yüksektir. Türkiye'nin toplam, kadın ve erkek işsizlik oranları AB ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Türkiye'nin AB katılım üyeliği sürecinde özellikle ekonomik koşullar bazında işsizlik oranlarının yüksek oluşu Türkiye'nin üyelik sürecinde önemli bir sorun olacaktır. Bu nedenle Türkiye, işsizlik oranlarını makul bir seviyeye indirmesi gerekmektedir. İşgücü hareketliliği kapsamında bu her iki güney ülkesinden yoğun bir şekilde işsizlik oranı düşük ve istihdam oranı yüksek üye devletlere işgücü hareketliliği gerçekleşme ihtimali yüksek olacaktır. İşsiz nüfusun işgücü içindeki payı düşük olan ülkeler; Çek Cumhuriyeti (CZ), Almanya (DE), Macaristan (HU), Malta (MT), Hollanda (NL) ve Polonya (PO)'dır. Nitekim bu ülkelerden Almanya dışındaki diğer ülkelerde işsiz kadınların oranı, işsiz erkeklerin oranından yüksektir. Ayrıca bu ülkelerdeki kadın ve erkek işsiz nüfusun oranı %5'in altındadır. İşsizlik düzeyi yüksek olan ülkelerdeki işsizlerin işgücü hareketliliği neticesinde hangi ülkelere yöneleceği ise üye ülkelerin yerel işgücü piyasalarındaki koşullar belirleyici olacaktır. Tablo 41'de yer verdiğimiz üzere istihdam oranları yüksek olan üye ülkeler işsizlik oranları yüksek olan üye ülkelerdeki işsiz işgücü için cezbedici bir faktör olduğu söylenebilir. İşsizlik seviyesi yüksek olan

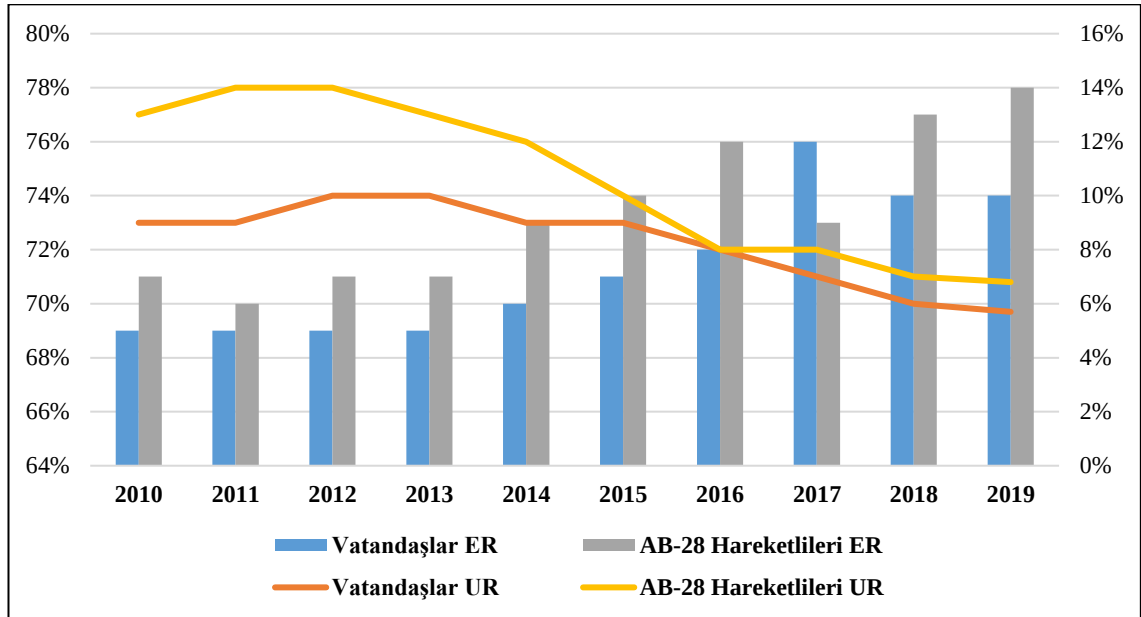
ülkelerdeki işsizlerin bazı ülkelerde yoğunlaşması ve yerel işgücü piyasasının bu işsizleri istihdam etmemesi halinde mevcut ülkede işsizlik oranlarının artması ve bir takım toplumsal huzursuzlukların baş göstermesine neden olabilir.

Şekil 42: AB Üye Ülkelerinde ve Türkiye'de Cinsiyete İşsizlik Oranları (%), 2020

Kaynak: Eurostat

Şekil 43: AB-28 Hareketlileri ve Vatandaşlarının İstihdam (ER) ve İşsizlik Oranları (UR) Eğilimi, (2010-2019)

Kaynak: Eurostat

Şekil 43'te AB-28 hareketlileri ve vatandaşlarının 2010 ila 2019 yılları arasındaki istihdam ve işsizlik grafiği gösterilmiştir. Şekilde de görüldüğü üzere 2012 yılından itibaren uyrukların istihdam oranı ile hareketlilerin istihdam oranı arasındaki fark açılmaya başlamış, 2017 yılında uyrukluların istihdam oranı hareketlilerin istihdam oranından yüksek olsa da 2018 yılından itibaren tersine dönmüş ve istihdam oranları arasındaki fark daha çok açılmaya başlamıştır. Hareketliler ve uyrukluların işsizlik oranlarına baktığımızda; 2012 yılından itibaren hareketliler ile uyrukluların işsizlik oranları arasındaki farkın azalmaya başladığı, 2016 yılında farkın ortadan kalktığı ve 2017 yılından itibaren farkın tekrar açılmaya başladığı görülmektedir. Nitekim 2016 öncesinde %8'in üzerinde seyreden uyrukluların ve hareketlilerin işsizlik oranları, 2016 sonrasında %8'in altına düşmüştür.

İşgücü, üretimde yer alan en önemli faktörlerin başında gelir ve mal ve hizmet üretiminde yer alan fiziki ve zihni çabaları gösteren bireyleri ifade eder. İşgücü, üretimde gösterdiği fiziki ve zihni çabaların neticesinde ücret alır ve bu ücret, üretim maliyetini oluşturan en önemli unsurlardan biridir. İşgücünün gerek ülkeler ve gerekse bölgeler arasında farklılık göstermesi; olumlu ve olumsuz birtakım etkiler yaratır. Nitekim dünya üzerinde bazı ülkeler veya bölgeler sermaye bakımından zengin ve işgücü bakımından fakirdirler. Bu durum dünya üzerinde hem ülkeler hem de bölgeler arasında işgücü ve sermaye hareketliliğine neden olur. Sermayenin bol ve işgücünün kıt olduğu ülke veya bölgede ücretler yüksek, sermayenin kıt ve işgücünün bol olduğu ülke veya bölgelerde ücretler düşüktür. Bu durumda ya sermayenin işgücünün ucuz olduğu bölge veya ülkeye hareket etmesi ya da işgücünün serbest hareketliliği sağlanarak sermayenin bol ve ucuz, işgücünün pahalı olduğu bölge veya ülkeye hareketinin sağlanması gerekmektedir. Avrupa Birliği'ne üye bazı ülkelerde sermaye bol ve işgücü kıt iken, bazı ülkelerde işgücü bol ve sermaye ise kıttır. Bu duruma bağlı olarak bazı ülkelerde ücret seviyeleri yüksek, bazılarında ise düşüktür. AB içinde oluşturulan serbest dolaşım hakkı ile bir ülkedeki işçi herhangi bir kısıtlama ile karşılaşmadan yüksek ücret ödeyen bir ülkede çalışma kararı alacaktır.

Emek, bir ekonominin işleyişinde önemli bir rol oynar. İşletmeler açısından bakıldığında, sadece çalışanlara ödenen ücret ve maaşları değil, aynı zamanda başta işveren tarafından ödenecek sosyal katkılar olmak üzere ücret dışı maliyetleri de içeren bir maliyeti (işçilik maliyetini) temsil etmektedir. İşçilik maliyetleri, ücretler ve maaşlar

ile işverenlerin sosyal katkıları gibi ücret dışı maliyetlerden oluşur. 2020'de tüm ekonomi için ücret dışı maliyetlerin toplam işgücü maliyetleri içindeki payı AB'de %24,5 iken, Euro bölgesinde %25 oldu. Ücret dışı maliyetlerin payı da AB Üye Devletleri arasında önemli ölçüde farklılık göstermektedir: ücret dışı maliyetlerin en yüksek payları Fransa (%32,1), İsveç (%31,8) ve İtalya'da (%28,6) kaydedilirken, en düşük paylar Malta (-%0,3) ve Litvanya (%2,5) kaydedilmiştir. 2020'de ortalama saatlik işçilik maliyetinin AB'de 28,5 € ve Euro bölgesinde 32,3 € olarak tahmin edilmiştir. Bununla birlikte bu ortalama, Bulgaristan'da 6,5 € ile Danimarka'da 45,8 € arasında değişen saatlik işçilik maliyetleri ile AB Üye Devletleri arasındaki önemli farklılıkları maskeleymektedir.

Tablo 45: AB Üyesi Ülkelerde İşgücü Maliyetleri (2008, 2012, 2016, 2020) (Euro Cinsinden)

	2008	2012	2016	2020
AB-27	21,6	24,4	25,6	28,5
AB-28	21,9	24,5	26,0	:
Belçika	32,9	38,0	38,6	41,1
Bulgaristan	2,6	3,4	4,5	6,5
Çekya	9,2	10,0	10,3	14,1
Danimarka	34,6	39,4	41,3	45,8
Almanya	27,9	30,5	32,8	36,6
Estonya	7,9	8,6	10,8	13,6
İrlanda	28,9	29,8	30,6	32,3
Yunanistan	16,8	15,7	15,2	16,9
İspanya	19,4	21,1	21,2	22,8
Fransa	31,2	34,3	34,6	37,5
Hırvatistan	9,2	9,5	9,5	10,8
İtalya	25,2	27,7	27,6	29,8
Kıbrıs	16,7	16,8	15,7	17,0
Letonya	5,9	6,0	7,7	10,5
Litvanya	5,9	5,9	7,4	10,1
Lüksemburg	32,3	35,3	38,7	42,1
Macaristan	7,8	7,4	7,8	9,9
Malta	11,4	11,8	14,2	14,5
Hollanda	29,8	32,5	34,5	36,8
Avusturya	26,4	29,7	32,5	36,7
Polonya	7,6	7,9	8,7	11,0
Portekiz	12,2	13,3	13,6	15,7
Romanya	4,2	4,1	5,3	8,1
Slovenya	13,9	15,6	16,8	19,9
Slovakya	7,0	8,9	10,2	13,4
Finlandiya	27,1	31,3	33,7	34,3
İsveç	31,6	37,3	37,7	37,3
Birleşik Krallık	23,7	25,0	27,9	:
Türkiye	:	6,3	6,6	:

Kaynak: Eurostat

Tablo 45'te AB üyesi ülkelerin işgücü maliyetlerini karşılaştırmak ve işgücünün hangi ülkelere yönelebileceğini ortaya koymak istedik. Tablo 45'te AB ve üye ülkelerinde

2008, 2012, 2016 ve 2020 yıllarına ait işgücü maliyetleri Euro cinsinden verilmiştir. Ücret seviyesi düşük olan ülkeler koyu bold ile gösterilmiştir. Koyu bold ile gösterilen ülkelere ücret seviyesi yüksek olan Belçika, Danimarka, Fransa, Lüksemburg, İsveç ve Hollanda gibi ülkelere yönelecektir. AB üyesi olmayan Türkiye'nin işgücü maliyetleri, AB üyesi olup en düşük işgücü maliyetine sahip ülkenin bile altındadır. Türkiye sahip olduğu genç işgücü hacmi ve düşük işgücü maliyeti ile yabancı sermaye yatırımları için uygun bir yer olduğu söylenebilir. Nitekim ülke ekonomisinin kırılgan yapıda olması ve dış politikadaki olumsuz siyasi söylemlerin etkisiyle Türkiye, yabancı sermaye yatırımları açısından pek tercih edilmemekte ve var olan yabancı yatırımlar da ülkeden çıkış yapmaktadır. Türkiye'nin AB üyeliğini işgücünün serbest hareketliliği açısından değerlendirdiğimizde; her ne kadar Türkiye'nin AB üyelik süreci son zamanlarda sancılı geçse de Türkiye'nin AB'ye üye olması ve işgücünün serbest hareketlilik hakkının herhangi bir ülkenin kısıtlamasına tabi olmadan tanınması halinde Türkiye'deki genç nüfusun (işsizler de dahil olmak üzere) ücret seviyesinin yüksek olduğu AB üyesi ülkelere hareket edeceklerdir. Nitekim Türkiye'den AB'ye serbest dolaşım kapsamında hareket edecek işgücü, bulunduğu AB üyesi ülke/ülkelerde işgücü maliyetleri üzerinde baskı oluşturacak ve işgücü maliyetlerinin düşmesini sağlayacaktır.

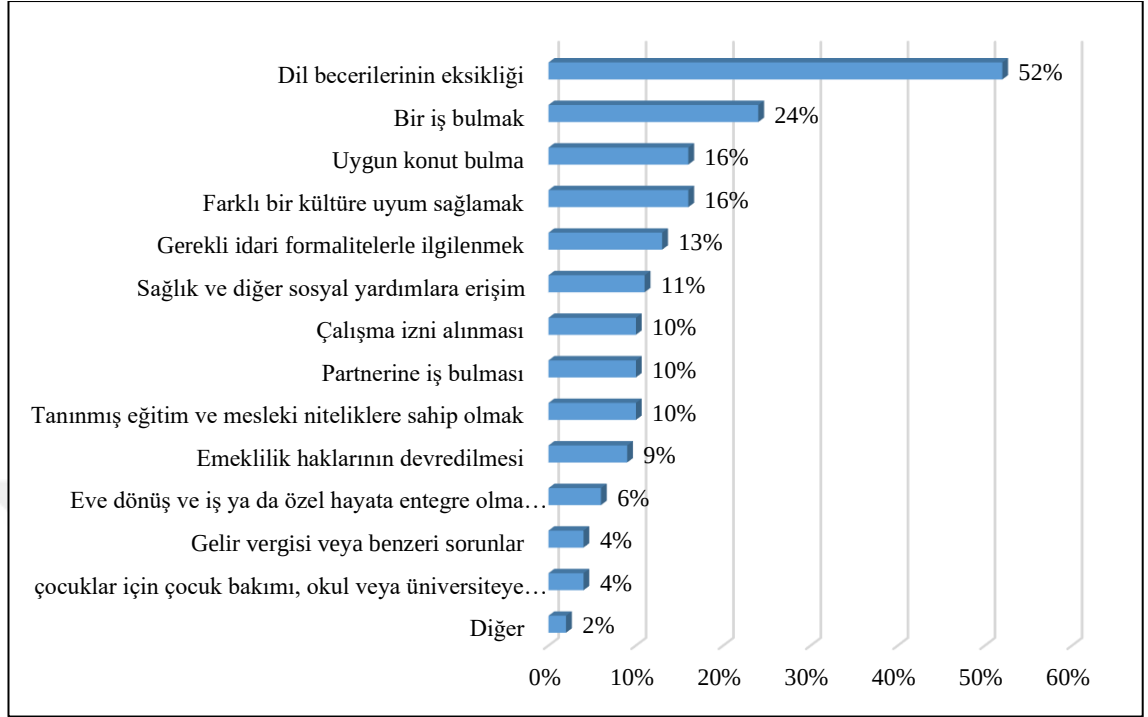
3.9.1. AB'de İşgücü Hareketliliği Önündeki Engeller

İşgücünün AB sınırları içerisinde serbest hareketliliği hakkının Roma Antlaşması ile üye devlet işçilerine tanındığını ve üçüncü ülke işçilerinin de istisna olarak bazı koşulları yerine getirmesi halinde bu haktan faydalanacağını daha önce hukuki düzenlemeler kısmında bahsetmiştik. İşgücünün hareketlilik hakkı, her ne kadar AB birincil ve ikincil hukuk kaynaklarında kamu sağlığı, kamu düzeni ve kamu güvenliği gibi gerekçelerle ve üye devlet tarafından yapılan düzenlemenin orantılılık ilkesi uyarınca kısıtlanabileceği ifade edilse de işgücü hareketliliğini engelleyen işgücü piyasasına bağlı faktörler, üye ülkeler tarafından uygulanan ulusal politikalar ve politika dışındaki diğer faktörler de söz konusudur. Stráský (2016)'ye göre; işgücünün, farklılaşan işgücü piyasası gelişmeleri karşısında uyum sağlamakta zorlanması, dilsel ve kültürel farklılıklar, mesleki niteliklerin tanınmasındaki zorluklar, yabancı dil yeterliliğinin düşük olması, aşırı heterojen ve yavaş uygulanan prosedürler gibi faktörler işgücü hareketliliği

engelleyen durumlar olduğunu ifade etmiştir (Stráský, 2016). Toš (2009)’a göre ise, işgücü hareketliliğini engelleyen durumlar şunlardır; bireylerin nesiller arası mensubiyeti, sosyalleşmelerinin özellikleri, eğitim durumları, ulusal istihdam piyasasındaki istihdam durumları ve konumları, aile durumu, bireysel ve ailevi maddi koşulları, değer yönelimleri ve yeni istihdam ortamlarına geçiş vb. için kültürel ve dilsel yeterlilikleri (Toš, 2009). İşgücü hareketliliği üzerinde etkilerinin olduğu düşünüldüğü ve çeşitli araştırmalara konu olan menşe ülkedeki bireyler ile hedef ülkedeki bireylerin gayri-resmi sosyal ağların (aile üyeleri, arkadaşlar vb.) da hareketlilik kararlarında önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Sosyal ağların hareketlilik üzerindeki etkisini British Household Panel Survey (BHPS) verilerini kullanarak araştırma yapan Belot ve Ermisch (2006), yaptığı araştırma sonucunda sosyal ağların hareketlilik kararlarında önemli bir rol oynadığını ve sosyal ağların hareket etme olasılığı üzerinde önemli bir olumsuz etkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır (Belot & Ermisch, 2006: 24-25).

Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan 2010 yılı “Coğrafi ve işgücü piyasası hareketliliği” başlıklı Euro barometre araştırması, özellikle AB’de işgücü hareketliliği önündeki algılanan engeller hakkında verdiği bilgilerle zengin zengin bir bilgi kaynağı niteliğindedir. Anketin hedef kitlesi 15 yaş ve üzeri kişilerdir ve çoğu AB ülkesinde yaklaşık 1.000 kişilik bir örnekleme görüşülmüştür. Anketten elde edilen verilere göre AB içi hareketliliğin önündeki başlıca engeller şunlardır; dil farklılıkları, iş bulma, uygun konut bulma ve kültürel uyum (Eurofound, 2014:36). Katılımcıların %60’ı AB içinde taşınmanın Avrupa entegrasyonu için iyi bir şey olduğunu, %50’si bunun işgücü piyasası için iyi bir şey olduğunu ve %47’si ekonomi için iyi bir şey olduğunu düşünüyor. %48’i etrafta dolaşmanın bireyler için iyi bir şey olduğunu düşünse de sadece %36’sı bu tür bir hareketliliğin aileler için iyi bir şey olduğunu ve %29’u bunun kötü bir şey olduğunu ifade etmektedirler. Bu oranları ülkeler açısından baktığımızda; İsveç ve İspanya’daki katılımcıların %78’inin bunun iyi bir şey olduğunu ifade ederken, Letonyalıları (%36) ve Litvanyalıları (%42), hareketliliğin entegrasyon için iyi olduğunu en az söyleyenlerdir. Avusturyalıları da benzer şekilde sadece %44’ü aynı fikirde ve %34’ü ise tarafsız olduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte, hareketliliğin entegrasyon için açıkça kötü olduğunu düşünen katılımcıların %11’i, ülke düzeyinde en yüksek oran ise %20 ile Birleşik Krallık’taki katılımcılar tarafından verilmiştir (European Commission, 2010:5-6).

Şekil 44: Yurtdışında Çalışmayla İlgili Olarak Karşılaşılan veya Beklenen Pratik Zorluklar (katılımcıların %'si)

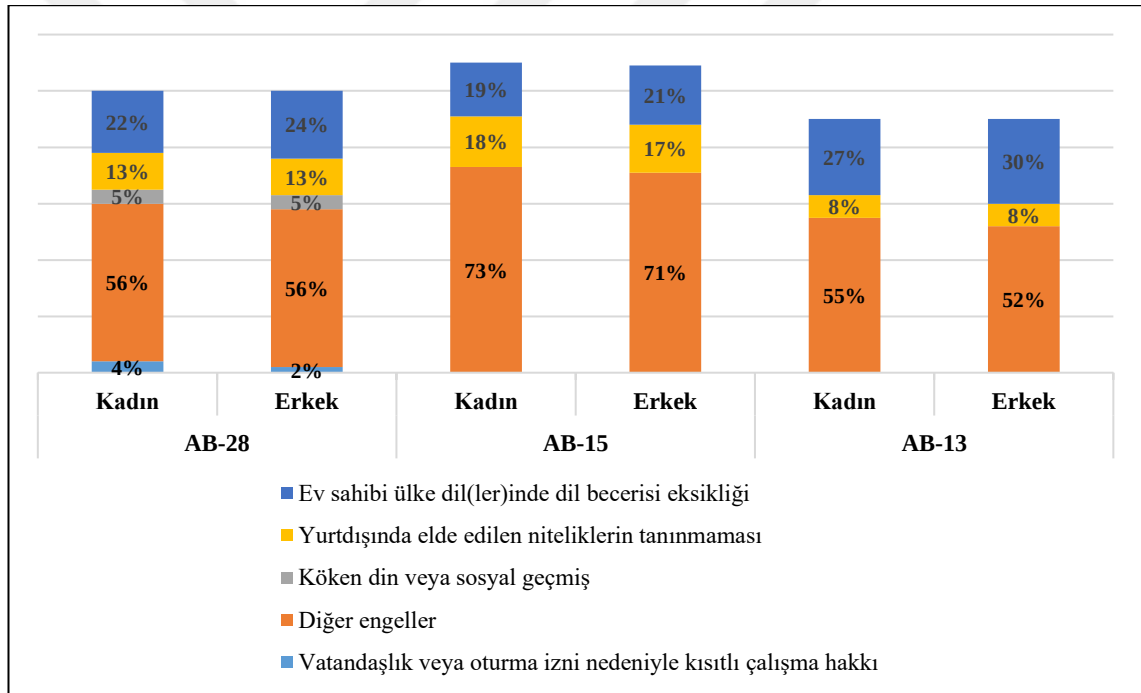

Kaynak: Eurofound, 2014:37.

Şekil 44'te göre katılımcıların yarısından fazlası, yani %52'si dil becerilerinin eksikliğinin (dil farklılıkları) hareketlilik önünde en önemli engellerin başında görmektedir. Dil farklılıklarını önemli bir engel olarak katılımcıların ülkelere göre en yüksek ve en düşük oranlarına baktığımızda; en yüksek oran %65 ile Litvanya'da, en düşük %21 ile Lüksemburg'da ölçülmüştür. Hareketlilik önündeki en önemli ikinci engel ise %24 ile iş bulmaya yönelik sorunlardır. İş bulmaya yönelik sorunları hareketlilik önünde bir engel olarak gören katılımcıların oranlarına baktığımızda; %48 ile en yüksek Yunanistan'da en düşük %16 ile İsveç'te ölçülmüştür. Bu zorluk, yurtdışındaki iş fırsatları hakkındaki bilgilere yetersiz veya sınırlı erişime, uygun ve etkili iş arama yöntemleri konusundaki belirsizliklere ve insanların yurtdışında iş bulmalarına yardımcı olabilecek sosyal ağların eksikliğine işaret edebilir. Coğrafi hareketliliği geliştirmeye yönelik bilgi politikaları, yurtdışında iş bulma konusundaki engelleri azaltmada etkili olabilir. Hareketliliğin önündeki bir diğer potansiyel engel uygun konut bulmaktır. Bunun yurtdışına taşınmanın önünde bir engel olduğunu belirten katılımcıların en yüksek oranı %34 ile GKRY 'de en düşük %10 ile Almanya, Hollanda ve Polonya'da ölçülmüştür.

Hareketliliğin önündeki bir diğer engel; farklı bir kültüre uyum sağlamaktır. Katılımcıların %16'sı için farklı bir kültüre uyum sağlamak hareketliliğin önündeki engellerden biridir. Farklı bir kültüre uyum sağlamayı bir engel olarak gören katılımcıların ülkelere göre dağılımına baktığımızda; en yüksek %32 ile Malta'da ölçülmüştür. İsveç'te (%27) ve Hollanda'da (%22) yaşayanların idari formalitelerle ilgili sorunları öngörme olasılığı daha yüksekken, Fransızlar (%24), İsveçliler ve Avusturyalılar (%22) sağlık hizmetlerine ya da sosyal yardımlara erişimde zorluk yaşamayı en yüksek ihtimalle bekliyorlar. Slovakyalılar, niteliklerinin tanınması konusunda endişeleniyorlar (%22) (European Commission, 2010: 26-27).

Şekil 45: AB-28/AB-15/AB-13 Hareketlilerinin Cinsiyete Göre Uygun Bir İş Bulmanın Önündeki Engeller, 2014

Kaynak: Fries-Tersch vd., 2018: 83.

Şekil 45'te AB-28/AB-15/AB-13 hareketlilerinin cinsiyete göre uygun bir iş bulmanın önündeki engellerin neler olduğu ve bu engellerin kadın ve erkeklerin kendilerine uygun bir iş bulmada ne derece etkili oldukları gösterilmiştir. Dil becerilerinin eksikliği, AB-15 ve AB-13 hareketlileri arasında uygun bir iş bulmanın önündeki başlıca engeldir ve ikincisi yurtdışında edinilen niteliklerin tanınmamasıdır. Köken din, sosyal geçmiş ve çalışma hakkı kısıtlamaları, yalnızca AB-28 düzeyinde ortaya çıkan engellerdir. Köken

din veya sosyal geçmişin uygun iş bulmada bir engel olarak gören erkekler ve kadınlar aynı orana sahip iken, vatandaşlık veya oturma izni nedeniyle çalışma hakkı kısıtlamalarını uygun iş bulmada engel olarak gören kadınların oranı erkeklerden daha yüksektir (%4'e karşı %2).

AB-28 düzeyindeki ilginç olan durum, kısıtlı çalışma hakkının kadınlar ve dil becerilerinin eksikliğinin erkekler arasında daha sık görülen bir engel olmasıdır. Ayrıca, AB-15 ve AB-13'ten oluşan ayrı gruplar içinde, dil becerilerinin eksikliği, daha çok erkek hareketliler tarafından algılanan bir engeldir. Nitekim bu durum şekil 44'te de ifade edilmiş olup, özellikle istihdama engel teşkil etmesi işgücünün ülkeler arasındaki hareketliliğini de olumsuz etkilemektedir.

3.9.2. Avrupa Birliği'nde Beyin Göçü

Beyin göçüne hem kavramsal çerçevede hem de göçü alan ve veren ülkeler üzerindeki olumlu ve olumsuz ne gibi etkilerinin olabileceğini daha önce değindik. Burada serbest hareketlilik hakkı kapsamında birlik sınırları içerisinde üye ülkeler arasında beyin göçünün hangi ülkelere doğru daha yoğun bir şekilde gerçekleştiği, AB üyesi olmayan ülkelere gelen ve AB'den ayrılan beyin göçünün durumu ortaya konulacaktır. Beyin göçü kavramını, Avrupa Birliği'nin üzerine inşa edildiği temelleri dikkate alarak incelemek gerekmektedir. Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Anlaşma'nın başlangıç bölümünde birliğin “*Özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ile hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlılık*” gibi temel insani değerlere verdiği önemle beraber bu değerlere riayeti, birlik sınırları içindeki hareket eden beyin göçü dahil olmak üzere üçüncü ülke kaynaklı beyin göçlerinin de birliğe yönelmesinin önünü açmaktadır. Beyin göçü, sadece sosyo-ekonomik kaynaklı değildir. Bireyler, göç kararı alırken ekonomik etkenler dahil olmak üzere fikirlerini daha iyi ifade edebilecekleri bir ortam, her türlü haklarının gasp edilmediği, ayrımcılığa maruz kalmadıkları, kendilerine değer verdikleri ve ekonomik açıdan desteklendikleri ülkelerde bulunmak isterler.

Ünlü fizikçi Albert Einstein'ın II. Dünya Savaşı öncesinde faşist Nazi Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte 1933 yılında ABD'ye göç etmesi bu açıklamamızı ifade eden iyi bir örnek olduğunu düşünüyorum. Özgür düşünce ortamının olmaması ve baskıcı

yönetimlerin iktidarda olduğu ülkelerde beyin göçünün yaşanması kaçınılmazdır.

AB, serbest dolaşım hakkı kapsamında sadece emek faktörüne bu hakkı tanımamış, yüksek niteliklere sahip bireyleri de bu kapsamda ele aldığını unutmamak gerekiyor. Avrupa Birliği'nde (AB), işçilerin serbest dolaşımı, Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma'nın 45. maddesi ile garanti altına alınmıştır. AB vatandaşlarının (malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımıyla birlikte) sahip olduğu dört ekonomik özgürlükten biridir. Bu özgürlük, AB içi işgücü hareketliliğini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte, yüksek vasıflı işçilerin eşit olmayan dağılımı ve yetenek için artan rekabet, bazı bölgelerin yüksek eğitilmiş işgücünün diğer bölgelerin avantajına önemli ölçüde dışa göç etmesiyle birlikte beyin göçü fenomenine yol açmıştır. Nitelikli işçileri çeken bölgeler, işgücü fırsatları açısından daha umut vericidir; daha yüksek istihdam oranları, daha yüksek ücret vb. Ayrıca, özellikle genç bireyler için yaşamak için daha çekici yerler olabilmektedir. Bununla birlikte, işçilerin serbest dolaşımı sadece beyin göçünü kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda daha önce kaybedilen aynı yüksek beceri ve/veya yetkinliklere sahip bir bölgeye geri dönüş olan beynin yeniden kazanılması ve beyin dolaşımı gibi ilgili olguları da desteklemiştir ki bu, yüksek becerilerin ve/veya yetkinliklerin sürekli kazanımı-kaybı şeklinde gelişmektedir (Cavallini vd., 2018:5-7). Golovics (2020)'e göre, 2004 genişleme süreciyle AB'ye katılan yeni üye devletlerle bazı eski üye devletler (AB-15) arasındaki gelir ve ekonomik kalkınma düzeyleri arasındaki eşitsizliğin Doğu Avrupalı yüksek vasıflı işgücünü Batı Avrupa'ya göçe zorlamaktadır (Golovics, 2020). Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz üzere birliğin yeni katılan üye ülkelere uyguladığı 2+3+2 formülü ile serbest dolaşım hakkı kapsamında doğudan batıya yaşanacak ani yoğun göç durdurulmaya çalışılmıştır. Soğuk Savaş ve devlet komünizminin mirası, Batı Avrupa ile karşılaştırıldığında nispeten düşük maliyetle muazzam yüksek vasıflı ve iyi eğitilmiş işgücü arzı yaratan toplumlar bırakmıştır. Soğuk Savaş sonrasında komünizminin mirası olan bu ülkelerde araştırma ve geliştirmenin bozulması ve yüksek vasıflı insan sermayesinin sahip olduğu mevcut fırsatlar; AB-15'teki fırsatlarla karşılaştırıldığında bir fırsatlar dengesizliği yaratmıştır. Beşerî sermaye birikimi, geçiş yapan ülkelerin kalkınması için son derece önemlidir ve giderek daha hassas bir konu haline gelmektedir; ancak böyle bir birikimi destekleyecek altyapı geçiş ekonomilerinde söz konusu değildir. Nitelikli ve eğitilmiş bir nüfusa sahip olmak, ancak onlara uygun üretken fırsatlar varsa, ulusal bir varlıktır (Jelavic, 2012:105).

Beyin göçü olarak bilinen nitelikli insan sermayesi hareketi, Avrupa'nın birçok yerinde karşılaşılan bir sorundur. AB sınırları dahilinde Romanya, Polonya, İtalya ve Portekiz gibi MDAÜ ve Güney Avrupa ülkeleri beyin göçü verirken, İsveç, İrlanda, Estonya ve Danimarka gibi ülkeler beyin göçü almaktadır. Beyin göçü ve bunun olumsuz etkileri Avrupa Bölgeler Komitesi Sosyal Politika, Eğitim, İstihdam, Araştırma ve Kültür Komisyonu'nun kilit kaygıları olmuştur. Avrupa bölgeleri arasındaki mevcut ekonomik ve sosyal eşitsizlikler beyin göçünün ana tetikleyicisi olmuştur. Avrupa'nın uyum politikası arasında, mevcut dengesizliklerin giderilmesinde yardımcı olacak ve Avrupa bölgelerinde eşit bir kalkınmayı daha da teşvik edecek güçlü bir ilişkiye ihtiyacı vardır (Srivastava, 2020). Nitekim, halihazırda AB ve üye devletleri, her türlü göç sorunuyla ilgili olarak dayanışmadan oldukça uzak olduğunu söyleyebiliriz. Bugün Suriyeli mültecilere ait botların Ege Denizi'nde Yunanistan Sahil Güvenliği tarafından batırılması veya Türkiye kıyılarına doğru sürüklemeleri ve bunun video, fotoğraf gibi delillerle kanıtlanması sonrası AB'nin Yunanistan'a herhangi bir yaptırımda bulunmaması bu durumun en iyi kanıtıdır.

Vasıflı işgücü göçü konusunda AB'nin mevcut durumuna baktığımızda; öğrencilere yönelik göç politikaları, öğrencilere yurtdışına seyahat etme ve uluslararası bir ortamda eğitim/çalışma imkânı veren Erasmus+ Programı gibi en başarılı politikalarından biri olmuştur. Ayrıca, Erasmus+ politikalarını ve programlarını bir dizi gönüllülük, eğitim ve öğretim içeriğini içerecek şekilde geliştirilmiştir. Ancak bu değişimlerin gerçekleşebilmesi için üniversiteler arasında ikili bir anlaşma olması gerekmektedir. AB üyesi olmayan öğrenciler için bir avantaj, o ülkede istihdam edilebilmeleri veya kendi başlarına faaliyette bulunabilmeleri ve böylece yaşam maliyetlerinin bir kısmını karşılayabilmeleridir. Ancak bunun için çalışma iznine ihtiyaçları vardır (Samuk Carignani, 2019:6). Araştırmacılar için AB, *“AB'yi yabancı öğrenciler ve araştırmacılar için daha çekici hale getirmek”* ifadesi kullanılmakta ve Erasmus+ AB üyesi olmayan öğrenciler için de bazı fırsatlar sunmaktadır. 2005/71/EC sayılı Direktif, AB üyesi olmayan araştırmacıları ilgilendirmektedir ve bu direktife göre, araştırmacı üç aydan fazla kalacaksa, bir araştırma kuruluşu ile *“Hosting (Barındırma) Antlaşması”* yapmak zorundadır. Bu kuruluşun AB tarafından onaylanması ve *“onaylı araştırma kuruluşları”* arasında yerini alması gerekmektedir. Bu direktifin yerini kısa süre önce AB vatandaşlarıyla aynı muamele görme hakkına izin veren AB 2016/801 Direktifi

aldı ve büyük ölçüde 2011/98/EU direktifine dayanmaktadır. AB üyesi olmayan araştırmacıların sahip oldukları diğer haklar şunlardır (Samuk Carignani, 2019:7-8):

1. İkamet iznine sahip olduklarında otomatik olarak çalışma hakkı kazanırlar.
2. Oturma izinleri varsa (çalışma izinleri de sayılır) aile birleşimi yapmalarına izin verilir.
3. AB vatandaşları olarak öğretme hakkına sahiptirler ve sosyal güvenlik ve çalışma koşullarından yararlanabilirler.
4. Araştırma projesini yürütmek için üç aya kadar Schengen ülkelerine ve İrlanda'ya (ancak direktif Danimarka ve İngiltere için geçerli değildir) seyahat etmekte serbest olacaklardır.

AB'nin birliğin nitelikli işgücü açığını kapatmaya yönelik olarak uygulamaya koyduğu bir başka politika ise Mavi Kart uygulamasıdır. Mavi Kart uygulaması ile AB Komisyonu, yüksek nitelikli işgücünün AB yerleşmesi için ürettiği bir araçtır. Nitelikli işgücü için ABD ve Avusturalya birer cazibe merkezidir ve AB, Avrupa'nın da nitelikli işgücü için bir cazibe merkezi olmasını hedeflemektedir. AB Komisyonu, Mart 2000'de ortaya koyduğu Lizbon Stratejisi ile 2010 yılına kadar AB ekonomisinin; rekabetçi ve bilgi tabanlı dinamik bir ekonomi olması, daha iyi iş olanakları ve sosyal haklar, sürdürülebilir ekonomik büyüme gibi hedefleri belirlemiştir. Bu çerçevede 25 Mayıs 2009'da Mavi Kart Yönergesi'ni kabul etmiş; Litvanya, Hırvatistan ve İsveç hariç diğer üye ülkelerde 2011 yılında, söz konusu ülkeler için de 2013 yılında yürürlüğe girmiştir. Mavi Kart, birlik içerisinde hak sahibine oturma ve çalışma hakkı vermektedir. Mavi Kart uygulamasına başvuramayacak kişiler şunlardır; *“AB ülkelerinde ikamet hakkı bulunanlar, koruma talebinde bulunan kişiler, AB vatandaşlarının aileleri, AB’de oturma izni için başvuru yapmış olan araştırmacılar, bir üye ülkede uzun dönemli olarak ikamet etmekte olan kişiler, üye ülkede sezonluk işçi statüsünde kabul edilmiş olan kişiler ve AB ile serbest dolaşım anlaşması bulunan üçüncü ülke vatandaşları”* (Akdemir & Tekeli, 2017:79-81). Fakat, AB'nin yüksek vasıflı göçmenlere yönelik politikalarını iyileştirmesi gerektiğine dair genel bir fikir birliği olsa da Mavi Kart ne işverenlere ne de yüksek vasıflı işçilere yeterince hitap etmemiş ve Almanya hariç diğer AB ülkeleri tarafından ciddi şekilde yetersiz kullanılmıştır. Bu, AB'nin yüksek vasıflı işçilere yüksek nitelikli göç için diğer rakiplere göre daha az izin verdiği anlamına gelmektedir. 2015 yılında, Avrupa'da yüksek vasıflı işçilere 17.104 vize verilirken, ABD'deki toplam 275.317 vize verilmiştir.

Mavi Kart sistemini iyileştirmek ve bazı önemli eksikliklerini gidermek için reform üzerine tartışmalar sürmektedir. Mavi Kart sistemi, ülke içi statü değişikliklerine izin vermediği ve hak sahiplerinin yeni bir AB Mavi Kart başvurusu yapmadan bir üye ülkeden diğerine taşınmadığından, mevcut direktif kapsamında AB içi hareketlilik, göçmenler için nispeten çekici görülmemektedir. Daha da önemlisi, birçok işveren, süreci fazla sorunlu gördüğü için potansiyel çalışanları için Mavi Kart talep etme konusunda isteksiz davranmaktadırlar. Bir ankete göre, dünya çapında göç etmek isteyen yüksek eğitimli işçilerin yüzde 33'ü varış noktası olarak AB'yi (veya Avrupa Ekonomik Alanı'nı) tercih ederken, ABD'yi tercih edenlerin yüzde 19'u. Bununla birlikte, Amerika Birleşik Devletleri'nde, çalışma çağındaki göçmenlerin yüzde 37'si, AB'deki yüzde 26'sına karşı en az üniversite diplomasına sahiptir (Batsaikhan, Darvas, & Raposo, 2018:68-70).

Avrupa Komisyonu'nun düzenlediği meslekler veri tabanı, AB'deki en hareketli meslekler hakkında kanıt sağlamakta ve yüksek vasıflı kişilerin en hareketli olanlar arasında olduğunu göstermektedir. Buna göre 2012-2019 döneminde AB sınırları içerisinde; Hemşire (65.568), Ortaokul öğretmeni (55.868), Tıp doktoru (52.975), Diş Hekimi (14.309), Fizyoterapist (13.947), Mimar (8.460), Veteriner Cerrah (7.772), Avukat (6.823), Hemşirelik ve Sağlık Asistanlığı (5.354), Denetçi/Muhasebeci (5.267) , İlkokul öğretmeni (5.228), Eczacı (4.841) Anaokulu öğretmeni/Hazırlık öğretmeni (3.551), Ebe (3.489), Psikolog (3.116), Radyograf/Radyoterapist (2.615), Forklift operatörü (2.377)), Mühendis (2.199), Dil ve Konuşma terapisti (1.866), Çocuk bakıcısı (1.842) mobiliteye katılmıştır (Boc, 2020:26). Vasıflı işgücünün hareketi üzerine yapılan bir araştırmada, 2004 ile 2016 yılları arasında, AB'de istihdam edilen nüfus arasında yüksek vasıflı AB hareketlileri oranının 2016'da üç katına çıkarak toplam 3,6 milyona ulaştığını göstermiştir. En büyük hareketlilik akışları Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinden daha gelişmiş Batı ülkelerine doğru olmuştur. Çalışmada, vasıflı işçilerin bireysel göç kararlarının arkasında makro, orta ve mikro seviyelerde etki eden, birbirine bağımlı faktörler olduğu ifade edilmiştir. Bunlar makro düzeyde; ekonomik faktörler (GSYİH, kişi başı gelir seviyeleri), işgücü piyasası durumu (işsizlik, ücretler), yaşam kalitesi, çalışma ve yaşam koşulları, kurumsal ortam ve istikrar, coğrafya; orta düzey: göç politikası çerçevesi, diaspora topluluklarının büyüklüğü; mikro düzeyde: yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, aile sorumlulukları, konuşulan diller (Boc, 2020: 27).

Tablo 46'da 2004 ile 2016 yılları arasında yaş gruplarına göre istihdam edilen

AB'deki yüksek vasıflı AB-28 hareketlilerinin sayısını göstermektedir. Tablodaki veriler incelendiğinde; 15-24 yaş grubu ile 55+ yaş grubu yüksek vasıflı hareketli bireylerin sayısının, 25-34 yaş grubu, 35-44 yaş grubu ve 45-54 yaş grubu yüksek vasıflı hareketli bireylere düşük olduğu görülmektedir. Yaş gruplarına göre değerlendirme yapacak olursak; 15-24 yaş grubu, 2008 yılında yaklaşık %7, 2010'da %0,4, 2013'te %3,2, 2016'da %8,5'lik düşüş olmuştur. 25-34 yaş grubu; 2010'da yaklaşık %1, 2015'te %1,7'lik bir düşüş söz konusudur. 35-44 yaş grubu için 2006'da %1, 2010'da %3,5'luk bir düşüş, 44-54 yaş grubu; 2007'de %0,7'lik bir düşüş söz konusu olsa da diğer yıllarda sürekli artmıştır. 55+ yaş grubuna baktığımızda; 2006'da %0,6, 2007'de %17,5 ve 2014'te %1,1'lik bir düşüş göstermiştir. 55+ yaş grubu, 2007'de hem kendi grubu ile hem de diğer yaş grupları ile karşılaştırıldığında en büyük istihdam düşüşünü yaşamıştır. 2010 yılında 15-24, 25-34 ve 35-44 yaş grubu istihdamının düştüğünü ve bunun 2008'de çıkan ve etkisini 2009'dan sonra derinleştiren krizin neden olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 46: 2004-2016 Yılları Arasında Yaş Gruplarına Göre İstihdam Edilen AB'deki Yüksek Vasıflı AB-28 Hareketlilerinin Miktarı

	Yüksek Vasıflı Hareketliler				
	15-24 yaş	25-34 yaş	35-44 yaş	45-54 yaş	55+ yaş
2004	-	388.709	356.162	216.050	92.897
2005	39.163	425.557	392.387	233.041	112.373
2006	-	467.441	387.732	241.301	111.603
2007	58.113	564.429	399.596	239.447	91.979
2008	54.095	622.308	521.572	270.395	132.716
2009	57.136	639.289	544.428	325.235	146.908
2010	56.898	632.928	525.251	340.653	147.984
2011	68.594	748.443	629.527	356.328	181.307
2012	85.087	791.090	703.103	407.872	186.709
2013	82.344	860.641	735.544	422.491	222.903
2014	88.032	940.597	833.408	468.108	220.377
2015	95.047	924.602	877.931	527.505	234.020
2016	86.907	1.086.361	932.284	608.567	240.984

Kaynak: İCF, 2018:30'daki figure 10'dan hareketle oluşturulmuştur.

Tablo 47'de AB düzeyinde ve seçilen ülkelerde yüksek vasıflı hareketlilerin

ISCED eğitim düzeyini göstermektedir. Üst düzey hareketliler için en yaygın eğitim düzeyinin Yüksek Lisans düzeyi veya eşdeğeri (ISCED 7) olduğunu göstermektedir. Bu, AB düzeyinde olduğu kadar, kısa dönemli yükseköğretimin çok yaygın olduğu Birleşik Krallık dışındaki tüm seçilmiş ülkelerde ulusal düzeyde de geçerlidir. AB düzeyinde ikinci en yaygın olanı Lisans veya eşdeğeri (ISCED 6) eğitim seviyesidir.

%43 ile Almanya, %35 ile İsviçre ve %29 ile Fransa yaygın iken, İspanya (%2) ve Birleşik Krallık'ta yaygın değildir. İsviçre ve Fransa'nın her ikisi de sırasıyla %12 ve %9 ile daha yüksek bir Doktora veya eşdeğer (ISCED 8) seviyedeki hareketlilere sahiptir. 2019 yılında AB'de çalışma çağındaki 11.9 milyon hareketlinin 4.1 milyonu (%34) yüksek vasıflı, 4.9 milyonu (%41) orta vasıflı ve 2.9 milyonu (%24) düşük vasıflı hareketlilerden oluşmaktadır. 2018'de yüksek vasıflı hareketlilerin payı %36, orta vasıflı hareketlilerin payı %40 ve düşük vasıflı hareketlilerin payı %24 iken, 2016 yılında vasıflarına göre hareketlilerin payı; %20'si düşük vasıflı, %41'i orta vasıflı ve %39'u yüksek vasıflı idi.

Tablo 47: AB Düzeyinde ve Seçilen Hedef Ülkelerde Yüksek Vasıflı Hareketlilerin Eğitim Düzeyi, 2019 (Ülkedeki Yüksek Vasıflı Hareketlilerin Yüzdesi)

	ISCED 5 Kısa dönem yüksek öğretim	ISCED 6 Lisans	ISCED 7 Yüksek lisans	ISCED 8 Doktora
AB-28	%23	%27	%46	%4
Almanya	%1	%43	%51	%5
İspanya	%31	%22	%45	%2
Fransa	%22	%29	%39	%9
İsviçre	%0	%35	%54	%12
İngiltere	%46	%12	%39	%2

Kaynak: Fries-Tersch, Jones, & Siöland, 2021: 87.

Tablo 48'de yüksek vasıflı hareketli stokuna sahip en yüksek 10 ülke ve bu ülkelerdeki yüksek vasıflı AB hareketlilerin miktarları azalan bir şekilde sıralanmış olarak sunulmuştur. Ülke düzeyinde, Birleşik Krallık açık ara en büyük toplam sayıya ve aynı zamanda %47'lik pay ile yüksek vasıflı hareketlilerinin en büyük payına sahiptir En yüksek vasıflı hareketli stokuna sahip AB ülkeleri; Almanya, İspanya, Fransa, Belçika ve Avusturya'dır. En fazla sayıda yüksek vasıflı nakliyeciyeye sahip 10 ülke arasında İtalya açık ara en düşük paya (%12) sahiptir. Hollanda, Birleşik Krallık ile aynı paya sahip olsa

da vasıflı hareketli stoku bakımından 10 ülke arasında en düşük miktara sahiptir.

Tablo 48: AB Ülkelerindeki Yüksek Vasıflı AB Hareketlilerin Miktarı ve Ülkedeki Tüm AB Hareketlilerinin Yüzdesi, 2019

Ülke	Yüksek vasıflı hareketli sayısı	Ülkedeki yüksek vasıflı AB hareketlilerin yüzdesi
AB-28	4.054.000	%34
UK	1.242.000	%47
DE	789.000	%24
ES	459.000	%35
FR	279.000	%32
BE	225.000	%41
AT	217.000	%41
İE	158.000	%45
İT	145.000	%12
NL	142.000	%47

Kaynak: Fries-Tersch, Jones, & Siöland, 2021:82.

Tablo 49: Menşe Ülkeye Göre Yüksek Vasıflı Hareketliler, 2019

Ülke	Yüksek vasıflı hareketlilerin miktarı	Ülkeden yüksek vasıflı hareketlilerin yüzdesi	Menşe ülkede yaşayan yüksek vasıflı vatandaşların yüzdesi
PO	530.000	%31	%8
RO	456.000	%17	%22
İT	416.000	%36	%7
FR	344.000	%68	%3
DE	305.000	%60	%3
ES	245.000	%56	%3
UK	211.000	%55	%1
NL	150.000	%50	%4
BG	148.000	%26	%13
PT	145.000	%18	%10

Kaynak: Fries-Tersch, Jones, & Siöland, 2021:84.

Tablo 49’da menşe ülkeye göre yüksek vasıflı hareketlilerin 2019 yılı miktarları, Ülkeden yüksek vasıflı hareketlilerin payları ile Menşe ülkede yaşayan yüksek vasıflı vatandaşların payları verilmiştir. Belirli bir milliyetten tüm yüksek vasıflı hareketlilerin oranı, ülkeler arasında önemli ölçüde değişmekte olduğu tablo 49’dan anlaşılmaktadır. Fransa %68, Almanya %60, İspanya %56 ve Birleşik Krallık %55 ile hareketlilerin büyük

bir çoğunluğunu oluşturmaktadır. Ölçeğin diğer ucunda, genel olarak en fazla vasıflı hareketlilere sahip ülkeler olan Romanya (%17) ve Polonya (%31) daha düşük yüksek vasıflı hareketli oranlarına sahiptir Bulgaristan (%26) ve Portekiz (%18) gibi yüksek vasıflı hareketli gönderen ülkeler de nispeten düşük yüksek vasıflı hareketli oranlarına sahiptir. Menşe ülkede yaşayan yüksek vasıflı vatandaşların durumuna baktığımızda, bazı ilginç durumlar ortaya çıkmaktadır. Menşe ülkede yaşayan yüksek vasıflı vatandaşların oranı bakımından %22 ile Romanya, en yüksek orana sahiptir. İkinci sırada %13 ile Bulgaristan, ardından %10 ile Portekiz ve %8 ile Polonya gelmektedir. Bu bağlamda, tüm bu ülkeler için, düşük vasıflı hareketliler için eşdeğer rakamın daha yüksek olduğuna dikkat edilmelidir. Tablodaki diğer AB ülkeleri için durum böyle değildir; bunların tümü, yüksek vasıflı işgücünün yurt dışında, işgücünün diğer beceri seviyelerine göre daha yüksek bir orana sahiptir.

Tablo 50: AB Yüksek Vasıflı Hareketlilerin En Yaygın 10 Alt Ana Meslek Grubundaki Payı, 2019

İSCO2D	AB	DE	ES	FR	CH	UK
İşletme ve Yönetim Uzmanları	8.89%	6.76%	5.80%	6.98%	8.95%	10.05%
Bilim ve Mühendislik Uzmanları	8.25%	10.23%	4.55%	14.32%	13.28%	7.92%
Öğretim Uzmanları	7.22%	7.45%	8.99%	14.80%	4.68%	4.93%
İşletme ve Yönetim Yardımcı Uzmanları	6.62%	7.37%	6.32%	10.18%	5.34%	5.44%
Hukuk, Sosyal ve Kültürel Uzmanlar	6.25%	6.90%	5.02%	7.67%	4.09%	5.10%
Sağlık Uzmanları	5.78%	5.62%	3.29%	9.31%	9.28%	6.79%
Bilgi Ve İletişim Teknolojisi Uzmanları	5.05%	5.45%	3.39%	3.24%	10.00%	5.12%
Kişisel Hizmet Çalışanları	4.56%	4.03%	10.46%	5.86%	2.59%	4.28%
Satış Çalışanları	3.49%	3.25%	4.87%	3.70%	1.67%	3.45%
Üretim ve Özel Hizmetler Yöneticileri	3.36%	1.78%	2.88%	10.17%	4.44%	4.40%

Kaynak: Fries-Tersch, Jones, & Siöland, 2021:93.

Tablo 50’de 2019’da AB düzeyinde yüksek vasıflı hareketliler arasında yaygınlığa göre en yaygın olan 10 alt ana meslek grubu verilmektedir. Hareketlilerin çalıştığı en yaygın alt ana meslek grubu; “İşletme ve Yönetim Uzmanları”, “Bilim ve Mühendislik Uzmanları” ve “Öğretmen Uzmanları”dır ve hepsi yüksek beceri düzeyi talep eden olarak sınıflandırılan ana 'uzmanlar' grubuna aittir. İspanya’da, yüksek vasıflı hareketliler için en yaygın meslek, orta beceri seviyesi gerektiren bir meslek olarak sınıflandırılan “Kişisel Hizmet Çalışanları”dır. İspanya’da yüksek vasıflı hareketlilerin %10,5’ini

oluşturmaktadır. Almanya’da %10,2 ile “*Bilim ve Mühendislik Uzmanları*”; Fransa’da %14,8 ile “*Öğretmen Profesyonelleri*”; İsviçre’de %13,2 ile “*Bilim ve Mühendislik Uzmanları*” ve Birleşik Krallık’ta %10 ile “*İşletme ve Yönetim Uzmanları*” yüksek beceri düzeyi ile ilişkilendirilen en yaygın meslek gruplarıdır.

Tablo 51: Seçilmiş AB Ülkelerinde Yüksek Vasıflı Hareketlilerin İstihdam Oranı, İşsizlik Oranı ve Aktivite Oranı (%), 2019

	İstihdam Oranı	İşsizlik Oranı	Aktivite Oranı
EU	84%	5%	88%
DE	86%	3%	88%
ES	75%	12%	86%
FR	76%	9%	83%
CH	89%	4%	93%
UK	89%	3%	92%

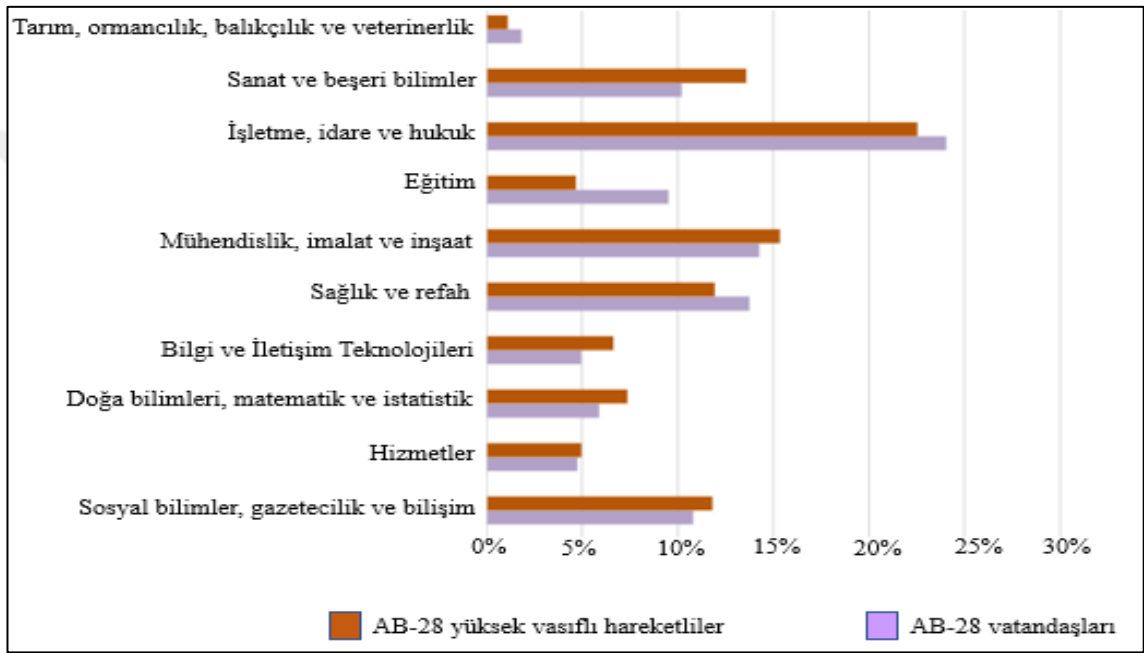
Kaynak: Fries-Tersch, Jones, & Siöland, 2021: 89.

Tablo 51, AB düzeyinde ve seçilen beş ülkede yüksek vasıflı hareketlilerin istihdam oranını, işsizlik oranını ve aktivite oranını göstermektedir. Tablo 51 incelendiğinde; istihdam oranları açısından İspanya (%75) ve Fransa’nın (%76) AB istihdam oranının altındadır ve yüksek vasıflı hareketlilerin bu iki ülkede işsiz kalma durumları diğer ülkelere göre daha yüksektir. Nitekim bu durumda tablodaki işsizlik oranlarına (İspanya %12 ve Fransa %9) yansımıştır. Aktivite oranları bakımından da her iki ülke de AB oranlarının altında seyretmektedir. Seçilmiş diğer ülkelere baktığımızda; Almanya, İsviçre ve Birleşik Krallık istihdam oranı ve aktivite oranı AB oranının üzerinde iken, işsizlik oranları açısından ise altındadır. Bu bakımdan birlik içerisinde yüksek vasıflı hareketlilerin Fransa ve İspanya’da çalışmak yerine yüksek vasıflı hareketlilerin istihdam oranlarının yüksek olduğu Almanya, İsviçre ve Birleşik Krallık’a yöneleceklerdir. Bu yöneliş bazı üye ülkelerin gelişmişliği yükseltirken bazı üye ülkelerin geri kalmalarına neden olacaktır.

Şekil 46’da 2019 yılındaki yüksek vasıflı hareketlilerin ve AB-28 vatandaşlarının yüksek eğitim alanları gösterilmektedir. Şekle göre; tarım, ormancılık, balıkçılık, veterinerlik ve hizmet alanındaki yüksek vasıflı hareketlilerin ve AB-28 vatandaşlarının oranı verilen alanların oranlarının en düşüğü iken, en yüksek işletme, idare ve hukuk,

ikinci sırada; mühendislik, imalat ve inşaat gelmektedir. Yüksek vasıflı hareketlilerin oranlarının AB-28 vatandaşlarına göre yüksek olduğu alanlar: sanat ve beşerî bilimler; mühendislik imalat ve inşaat, bilgi ve iletişim teknolojileri; doğa bilimleri, matematik ve istatistik; sosyal bilimler, gazetecilik ve bilişim iken, AB-28 vatandaşlarının yüksek vasıflı hareketlilerden önde oldukları alanlar: sağlık ve refah; eğitim işletme, idare ve hukuk; tarım, ormancılık, balıkçılık ve veterinerlik.

Şekil 46: Yüksek Vasıflı AB Hareketlilerinin En Yüksek Eğitim Düzeyi Alanı, 2019

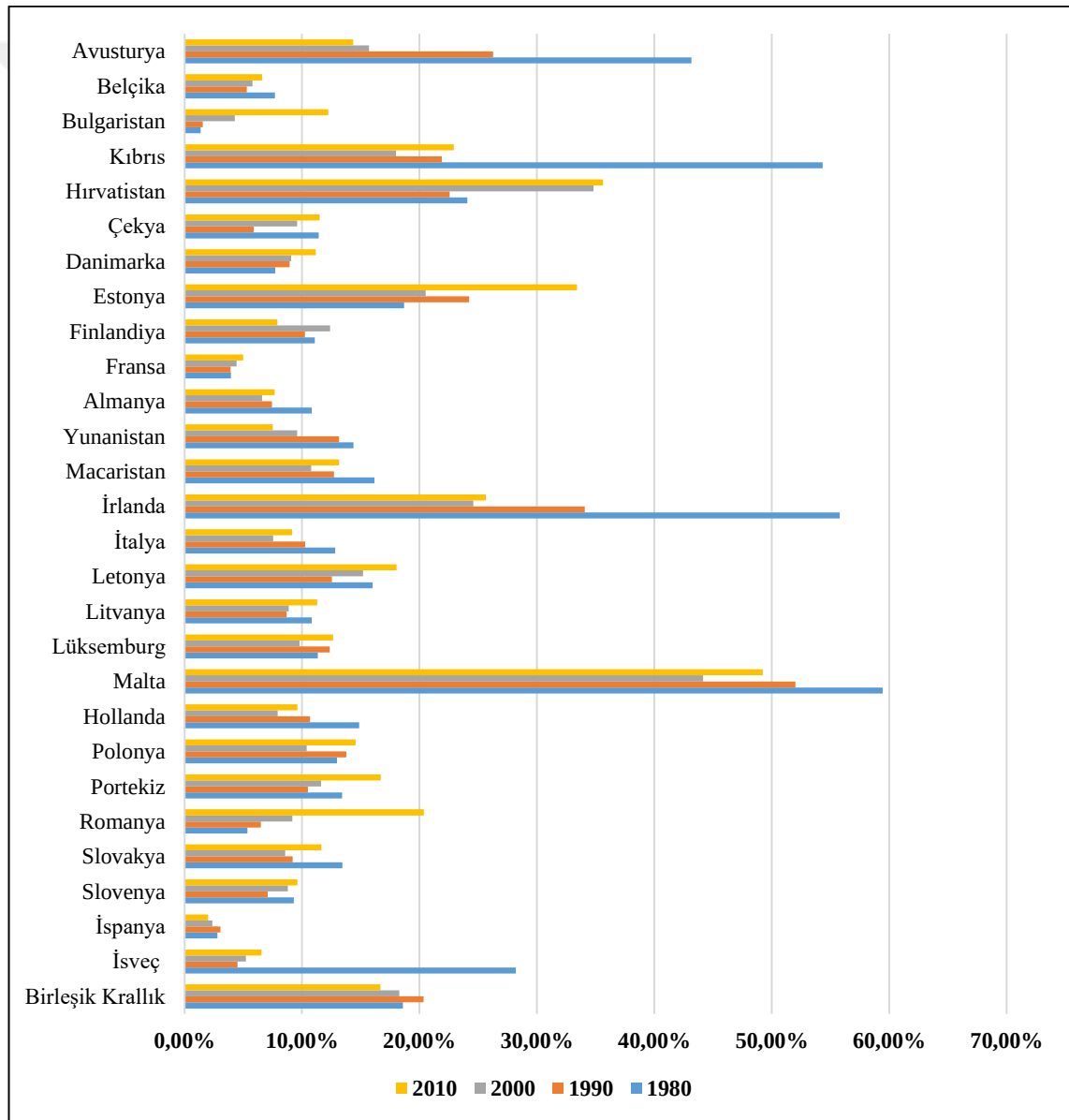

Kaynak: Fries-Tersch, Jones, & Siöland, 2021: 88

Buraya kadar yüksek vasıflı emeğin AB içerisindeki hareketliliği (göçü) ile ilgili bilgi verilmiş olup, beyin göçü ile ilgili bundan sonraki kısımda AB'ye yönelen ve AB dışına yaşanan beyine göçüne değinilecektir. “Beyin göçü” bir olgu olarak, başlangıçta Batı Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya göç bağlamında tanımlanmış olmasına rağmen, son zamanlarda kullanımı daha çok Üçüncü Dünya ülkelerinden ve daha yakın zamanda Doğu'dan Batı Avrupa ülkelerine yüksek vasıflı işgücü kaybına doğru kaymıştır. Günümüzde yüksek vasıflı işçilerin göçündeki artış, genel olarak Asya, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya ve eski AB-15'e doğru yaşanmaktadır (Jelavic, 2012:104). Gelişmiş sanayileşmiş ekonomiler, 50 yılı aşkın bir süredir yüksek vasıflı göçmenler için rekabet ediyor. Konuyla ilgili ilk

politikalar Kanada'da 1960'lara, Avustralya'da 1970'lere, ABD seçici göç programı ise 1950'lerin başlarına dayanmaktadır. Ancak, gelişmiş sanayileşmiş ülkeler arasında yüksek vasıflı göçmenler için rekabet, bilgi temelli ekonomi ve toplumun başlamasıyla son 15 yılda hız kazanmıştır. Birleşik Krallık, 1990'ların sonlarında yüksek vasıflı açık bir göç politikası geliştiren ilk Avrupa ülkesi iken, Hollanda ve Almanya gibi diğer AB ülkeleri 2000'lerin ortalarında yüksek vasıflı göçmen politikaları izlemiştir (Triandafyllidou & Isaakyan, 2014: 1).

Şekil 47: Seçili Yıllarda Yurtdışında Yaşayan Yüksek Vasıflı AB Vatandaşlarının Toplam Yüksek Vasıflı Vatandaşlara Oranı (%)

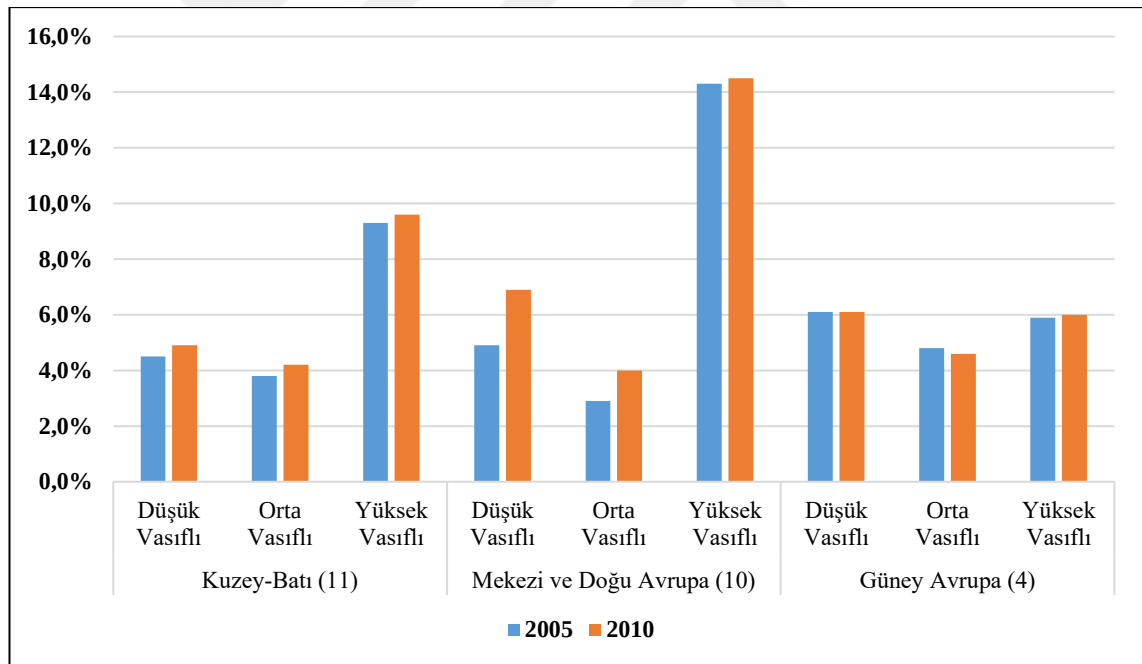
Kaynak: Brücker, Capuano, & Marfouk, 2013.

Şekil 47’de 1980, 1990, 2000 ve 2010 yıllarında yurtdışında yaşayan yüksek vasıflı AB vatandaşlarının toplam yüksek vasıflı AB vatandaşlarına oranı verilmektedir. Seçili yıllarda Avusturya, Yunanistan, İspanya, Kıbrıs, İrlanda, Hollanda ve Almanya’ya ait yüksek vasıflı vatandaşların oranlarında sürekli düşüşler yaşanırken Bulgaristan, Hırvatistan, Estonya ve Romanya vatandaşlarında ise sürekli artmaktadır. 1980 sonrasında Avusturya, Kıbrıs, İrlanda ve İsveç vatandaşlarında keskin bir düşüş yaşanmıştır. Yurtdışında yaşayan yüksek vasıflı vatandaş oranlarının %20’nin üzerinde olan AB ülkeleri; Hırvatistan, İrlanda, Estonya, Kıbrıs ve Malta’dır. Malta; 1990, 2000 ve 2010 yıllarda yine yüksek oranlarla ilk sırada yer alırken diğer üye ülkelerde belirgin bir düşüş olsa da bazı ülkelerde (Hırvatistan, Estonya, Bulgaristan, Danimarka, Letonya, Litvanya, Portekiz ve Romanya) 2010 yılında belirgin yükselişler söz konusudur. AB üyelerinden İspanya, Slovenya, Fransa ve Belçika seçili yıllarda yaşanan beyin göçü %10’unun altındadır ve bu ülkeler AB üyeleri arasında seçili yıllarda en az beyin göçü veren ülkeler olduğu söylenebilir. 2010 yılında AB üyesi Hırvatistan, Estonya, Letonya, Portekiz, İrlanda, Malta ve Romanya diğer yıllara göre yüksek oranda beyin göçü vermişlerdir. Seçili yıllar bazında özellikle Hırvatistan, İrlanda, Estonya, Kıbrıs ve Malta’nın beyin göçü oranları diğer AB üyesi ülkelere göre çok yüksek seviyededir.

Paylab tarafından 11 Orta ve Doğu Avrupa ülkesinde Paylab.com portalı üzerinden kasım ve Aralık 2016’da 35.476 katılımcı ile katılımcıların vatandaşı oldukları ülkelerin dillerinde çevrimiçi olarak bir anket gerçekleştirilmiştir. Orta ve Doğu Avrupa'dan insanların iş için yurtdışına seyahat etme istekleri oldukça yüksek seviyede olduğu görülmüştür. Erkekler yurtdışında çalışmakla kadınlardan önemli ölçüde daha fazla ilgilenmektedirler. Ankete katılan ülkelere Çek Cumhuriyeti, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Polonya'dan çalışanlar yurtdışında çalışmaya en fazla ilgiyi gösterirken Buna karşılık, Baltık ülkelerinden çalışanlar (Estonya, Litvanya, Letonya) iş için yurtdışına seyahat etme konusunda biraz daha az isteklidir. En büyük itici güç, işgücü göçünün en önemli motivasyonu olan yüksek maaştır. Diğer nedenler arasında kariyer fırsatları ile yeni iş deneyimi edinme ve dil becerilerini geliştirme fırsatı sayılabilir. İlginç bir bulgu, yurt dışında çalışmanın üniversite eğitimi almış kişiler için (%54), okul bitirme sınavı ile ortaöğretim mezunu olanlara göre (%45) daha çekici olmasıdır. daha yüksek eğitim düzeyine sahip büyük çoğunluk, yalnızca evde yaptıkları alanda veya meslekte

çalışmayı tercih ediyor. Yurtdışında çalışmak temel olarak bilişim, inşaat ve gayrimenkul, idari ve destek hizmetleri, finans ve bankacılık, sağlık ve sosyal hizmetlerde çalışan kişileri ilgilendirmektedir. Pozisyon seviyelerine göre yurtdışında çalışmak kalifiye teknik personel (%53), alt ve orta yönetim (%54) ve üst düzey yöneticiler (%52) için ilgi çekicidir. Çalışanların iş için yurt dışına taşınma isteklerini etkileyen en belirgin faktör, açık bir şekilde arkadaşlardan ve tanıdıklardan uzun süreli ayrılıktır. Bu engel, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden yanıt verenlerin neredeyse yarısı tarafından dile getirilmiştir. Yabancı dilde iletişim, insanların dörtte biri için bir engeldir. Çalışanların yaklaşık beşte biri bilinmeyen bir ortamdan korkuyor ve yaklaşık %15'i işyerinde ayrımcılığa uğrama ve dezavantajlı duruma düşme konusunda endişelerini dile getirmiştir. Daha az önemli engeller; seyahat etmek (%8) ve yurtdışında sağlığın bozulması korkusu (%7) (Beráková, 2017).

Şekil 48: Vasıflarına Göre Yurtdışında Yaşayan AB Vatandaşlarının Oranı (2005, 2010)

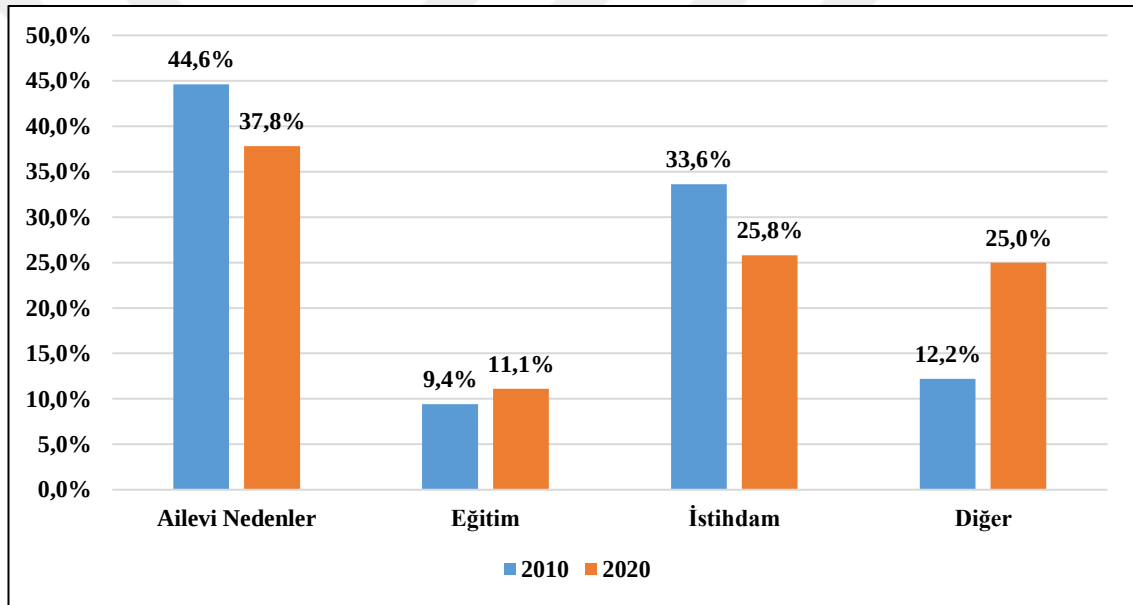

Kaynak: Batsaikhan, Darvas, & Raposo, 2018: 61

Şekil 48’de 2005 ve 2010 yıllarının bir karşılaştırması olarak vasıflarına göre yurtdışında yaşayan AB vatandaşlarının aynı beceri düzeyine sahip toplam vatandaşlarının yüzdeleri şeklinde verilmiştir. AB üyesi Kuzey-Batı Avrupa, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin yurtdışında yaşayan yüksek vasıflı vatandaşlarının düşük ve orta vasıflı vatandaşlara göre

yüksek bir seyir izlerken, AB üyesi Güney Avrupa ülkelerinin yurtdışındaki vatandaşlarının vasıflarına baktığımızda düşük ve yüksek vasıflı vatandaşlarının neredeyse aynı seviyede seyretilmektedirler. Ayrıca AB üyesi Güney ülkelerinin yurtdışında yaşayan orta vasıflı vatandaşlarının oranı, AB üyesi diğer ülkelerin yurtdışında yaşayan orta vasıflı vatandaşlarının oranlarına göre yüksek seviyededir. Ancak AB üyesi Güney Avrupa ülkelerinin yurtdışında yaşayan yüksek vasıflı vatandaşlarının oranı her iki yılda da AB üyesi Kuzey-Batı, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin yurtdışında yaşayan yüksek vasıflı vatandaşlarının oranlarına göre düşüktür.

Şekil 49: 2010 ve 2020 Yılında AB Ülkeleri Tarafından Verilen İlk Oturma İzinleri, İzin Türü ve Süresi

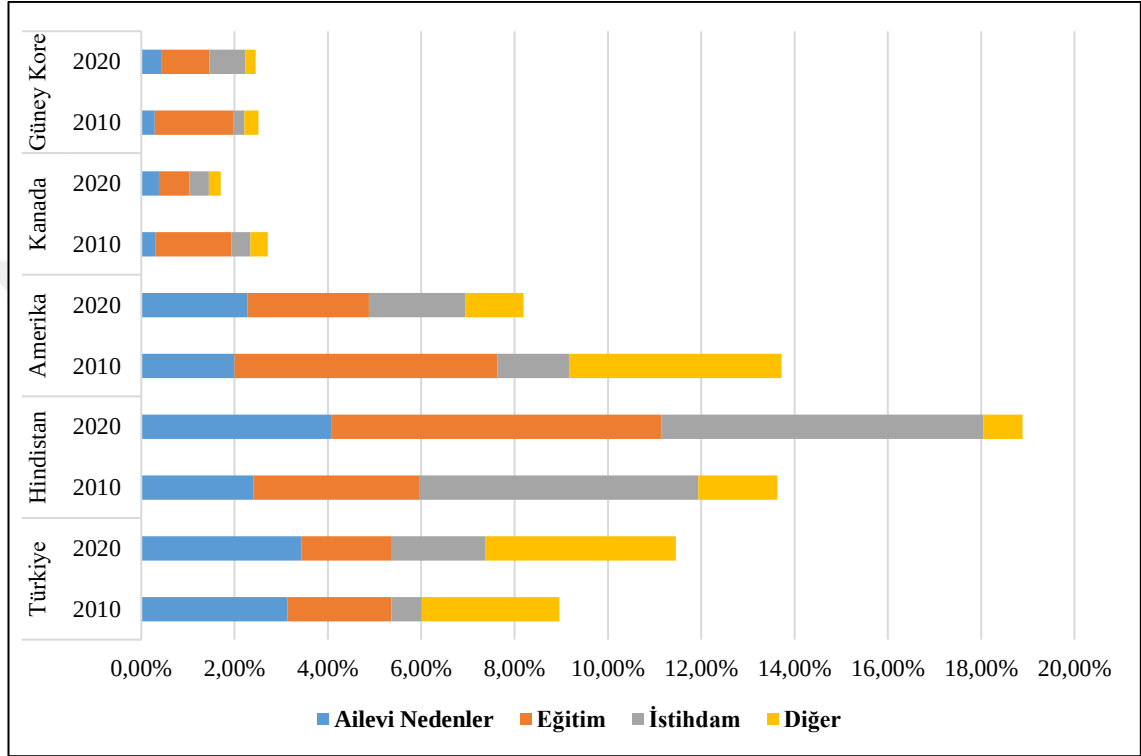

Kaynak: Eurostat [migr_resfirst]

Şekil 49’da 2010 ve 2020 yılında AB ülkeleri tarafından verilen 12 ay ve üzeri süre için ilk oturma izin türlerinin (ailevi nedenler, istihdam, eğitim, diğer) toplam izinler içindeki verilmektedir. 2010 yılında 12 ay ve üstü süreli verilen izinlerin büyük oranda ailevi nedenlerle (%44,6) verilirken, %33,6 ile çalışma nedeniyle verilen izinler ikinci en yüksek paya sahiptir. 2020 yılında ise, ailevi nedenler ve çalışma nedeniyle verilen izinler ilk iki sıradaki konumlarını korusalar da 2010 yılına göre düşüş olmuştur. 2020 yılında eğitim ve diğer nedenlerle verilen izinlerin payı 2010 yılına göre artmıştır. Sonuç olarak, verilen izinlerin büyük bir bölümü ailevi nedenlerle ve çalışma nedeniyle verilmektedir.

AB, çalışma nedeniyle başvuranlara çalışma izinleri vererek işgücü açığını kapatabilir, ancak AB vatandaşlarının yabancılar karşı olan olumsuz tutumları çalışma izinlerinin verilmesinde belirleyici etkiye sahiptir.

Şekil 50: 2010 ve 2020 Yılında Seçili Ülkelere Göre AB Ülke Oturma İzinleri ve Verilme Nedeni, (%)

Kaynak: Eurostat [migr_resfirst]

Şekil 50’de 2010 ve 2020 yılında seçili ülke vatandaşlarının oturma izin türlerinin nedenlerine göre toplam izin türleri içindeki payları verilmektedir. Şekil 50 ülkeler bazında incelendiğinde; AB tarafından Türk vatandaşlarına verilen oturma izinlerinin daha çok ailevi nedenler ve diğer nedenlerle verildiği görülmektedir. 2010 yılında çalışma nedeniyle verilen oturma izinlerinin payı 2020 yılında üç kattan fazla artmıştır. Hint vatandaşlarına verilen oturma izinleri büyük oranda ailevi, eğitim ve istihdam nedeniyle verilmiştir. Amerikan vatandaşlarına 2010 yılında verilen oturma izinleri eğitim ve diğer nedenlerle verilirken 2020 yılında ailevi ve istihdam nedeniyle verilen oturma izinlerinin payı artış göstermiştir. Ancak eğitim, istihdam ve diğer nedenlerle verilen oturma izinlerinin paylarında düşüş yaşanmıştır. 2010 yılında Kanada ve Güney Kore vatandaşlarına verilen oturma izinlerinin daha çok eğitim nedeniyle verilmiştir. 2020

yılında AB tarafından her iki ülkeye eğitim nedeniyle verilen izinlerin payı düşmüştür.

AB sınırları içerisinde vasıflı işgücü hareketliliği (beyin göçü), azgelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru yaşanırken, AB dışına yaşanan vasıflı işgücü hareketliliği, özellikle ABD, Kanada, Avusturalya ve diğer gelişmiş ülkelere doğru yaşanmaktadır. AB'ye yönelen vasıflı işgücü hareketliliği ise, Kuzey Afrika, Ortadoğu, Türkiye ve Asya ülkelerinden göç etmektedirler. Elimizde kesin veriler olmamakla birlikte Suriye'de yaşanan iç savaş nedeniyle Türkiye ve Doğu Akdeniz transit yolunu kullanarak Avrupa'ya göç eden Suriyeli vasıfsız işgücünün yanında vasıflı olan işgücü de söz konusudur. Nitekim, Avrupa'da yaşanan yabancı düşmanlığı ve Mavi Kart uygulamasının birtakım eksikliklerinin bulunması, AB'nin Avrupa'yı nitelikli insan gücünün merkezi haline getirme çabasını engelleyen unsurların başında gelmektedir. AB, Avrupalıların yabancılara karşı olan düşmanca tutumunu ortadan kaldırmak, Mavi Kart uygulamasının eksikliklerini tamamlayarak ve koşullarını yeniden düzenleyerek yabancı nitelikli insan gücünü cezbedebilir. Ayrıca bölgeler arasındaki gelişme dengesizliği, AB içerisinde nitelikli insan gücünün belli başlı ülkelerde toplanmasına neden olmaktadır. Her ne kadar birlik sınırları içerisinde bir hareketlilik olarak görünse de bu durum bölgelerin kalkınmasını ve gelişmesini engellerken birlik bölgelerinin gelişmiş ve azgelişmiş olmak üzere dual bir görünüm sergilemesine neden olmaktadır.

3.10. TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ VE TÜRK İŞÇİLERİNİN SERBEST DOLAŞIMI

Avrupa, II. Dünya Savaşı sonrasında tamamen harabeye dönmüş, milyonlarca insan ölmüş ve sakat kalmış, ülke ekonomileri çökmüş, savaşın Avrupa'da oluşturduğu manzara barışı ve birlik olmayı özler hale getirmiştir. Savaştan sonra barışı ve birliği sağlamaya yönelik çabalar hız kazanmış, her platformda dile getirilmiştir. Nitekim Avrupa'da barışı ve birliği sağlayamaya yönelik ilk adım; Fransa ve Almanya arasında uzun yıllardan beri süre gelen düşmanlığın sona erdirilmesi ve silahların hammaddesi olan kömür ve çeliğin bu iki ülke tarafından oluşturulan bir ulus üstü yönetime devretmek olmuştur. 1951'de Paris'te imzalanan AKÇT'yi kuran Paris Antlaşması; Federal Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda arasında imzalanmıştır. Böylece Avrupa'da barışı ve birliği sağlamanın ilk adımı atılmış ve bugünkü Avrupa

Birliği'nin temelleri oluşturulmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin Avrupa'ya bakışı ve bu medeniyetin içinde yer alma işteği, tarihsel olarak 18. yüzyıla kadar uzanmaktadır. O tarihten genç cumhuriyete kadar geçen süreçte genç cumhuriyetin atası olan Osmanlı Devleti, yoğun çabalar göstermiştir. Osmanlı'nın yıkılması sonrası kurulan genç cumhuriyetin kurucu kadroları; Osmanlı'nın batılılaşmaya yönelik çabalarının içindeen geldiklerinden ve bu çabaların birer parçası olduklarından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından hemen sonra batılılaşma çabalarını sürdürmüş ve her alanda batı tarzı modernizasyona gitmişlerdir. Türkiye, kurulmasından bugüne yönünü batıya çevirmiş ve kendini batı medeniyetinin bir parçası olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla, batılı ölkeler tarafından oluşturulan uluslararası ve bölgesel nitelikli oluşumlara gerek kuruluşlarında gerekse de kuruluşunda yer almadığı oluşumlara sonradan üyelik için başvurularda bulunmuştur. Bazen bu oluşumlara, bu oluşumları kuran veya üye olan ölkeler tarafından katılım için davet edilmiştir. Bunun en açık örneği ise, I. Dünya Savaşı sonrasında 10 Ocak 1920'de İsviçre'de kurulan ve amacı ölkeler arasındaki yaşanan sorunları barışçıl yollarla çözmek olan ve bugünkü Birleşmiş Milletler (BM)'in temeli sayılan Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)'ne 18 Temmuz 1932'de katılması olmuştur (https://tr.wikipedia.org/wiki/Milletler_Cemiyeti E.T.: 19/11 /2021). Türkiye bundan sonraki süreçte; batılı ölkelerin gerek uluslararası alanda barışı koruma ve katkı sağlamaya yönelik oluşturduğu oluşumlara ve gerekse de batılı ölkelerin kurduğu ekonomik oluşumlara katılmıştır. Türkiye; 24 Ekim 1945 tarihinde BM'ye, 9 Ağustos 1949 tarihinde Avrupa Konseyi'ne, 25 Haziran 1973 tarihinde Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AğİT)'na katılmıştır (<https://tr.wikipedia.org> E.T.: 19/11/2021). Türkiye'nin katılmak istediği ve yarım asırdan fazla bir süredir bunun için çaba gösterdiği bir başka oluşum ise; başlangıçta Avrupa'da barışı sağlamak ve eski gücüne tekrar kavuşturmak amacıyla beraber ekonomik nedenlerle bir araya gelen; günümüzde siyasi, sosyal ve ekonomik yönü bulunan; özgürlük, demokrasi, insan hakları ve bunlarla bağlantılı olan hukuk devleti ilkesini güçlendirme amacı güden ve hukukun üstünlüğünü gözetten (Özdemir & iftliki, 2015:123) ve 2021 yılı itibariyle 27 asil üye, 4 aday ve 2 potansiyel aday devlete sahip Avrupa Birliği'dir. Bu başlık altında Türkiye-AB ilişkilerinin tarihsel gelişim sürecini, Türk işçilerinin AB'de dolaşımını düzenleyen hukuki mevzuatı, AB'deki Türk işçilerinin hareketliliği ve bu hareketliliğin önündeki engellerden bahsedilecektir.

3.10.1. Türkiye-AB ilişkilerinin Gelişim Süreci

3.10.1.1. Türkiye-AET Ortaklık Antlaşması

Türkiye'nin AB ile olan münasebeti, 31 Temmuz 1959 tarihinde AET'ye ortak üyelik başvurusunda bulunması ile başlamıştır. 11 Eylül 1959 tarihinde AET Bakanlar Konseyi, Türkiye ve Yunanistan'ın ortaklık başvurusunu kabul etmiş ve 28-30 Eylül 1959 tarihinde Komisyon ile Türkiye arasında ilk görüşmeler başlamıştır (Aktaş, 2016: 281). Ancak 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan askeri darbe sonrasında Fransa'nın baskısı ile görüşmeler kesintiye uğramış, 18 Haziran 1962'de Fransa vetosunun kalkmasıyla görüşmeler tekrar başlamıştır (Yazgıç, 2005: 64-65; akt. Özdemir & Çiftlikçi, 2015: 124). Dört yıl süren görüşmelerden sonra 12 Eylül 1963 tarihinde Türkiye'ye ortak üyelik statüsü veren Ankara Antlaşması imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İmzalanan antlaşmaya göre; Türkiye ile AET arasında aşama aşama gerçekleşecek gümrük birliğinin kurulması ve ardından tam üyelik statüsünün tanınması izleyecektir. Türkiye'nin AET'ye katılmasının nedenlerinin başlıcaları şunlardır;

- ❖ *“Sağlanacak ticari kolaylıklarla ihracatın arttırılması,”*
- ❖ *“Elde edilecek mali yardımlarla sanayileşmenin hızlandırılması,”*
- ❖ *“Başlıca rakibimiz olan Yunanistan'ın girip, bizim dışarıda kalmamız durumunda, ihracatta Batı Avrupa piyasalarını kaybetmekten duyulan endişe,”*
- ❖ *“NATO içinde yer alan, Batı kültür ve uygarlığını benimseyen bir Avrupa devleti olarak, ileride kurulacak bir Avrupa Birliği'nin dışında kalınmak istememesi.”*

Türkiye'nin AET'ye katılmasında sadece ekonomik faktörler söz konusu olmayıp, siyasal, kültürel ve askeri faktörler de rol oynamaktadır (Seyidoğlu, 2015: 281).

Ankara Antlaşması; Esas Antlaşma (33 madde), Geçici Protokol (11 madde), Mali Protokol (9 madde), Son Senet (işgücü konusunda taraflar arasındaki mektuplar), bir adet Niyet Bildirisi, iki adet Yorum Bildirisi, Federal Almanya hükümetine ait iki Bildiri olmak üzere toplam beş belgeden oluşmaktadır. Esas antlaşma; ortaklık ilişkisinin amaçları, ilkeleri, gümrük birliğinin esasları, tarım, üretim faktörlerinin (malların, kişilerin, sermayenin) ve hizmetlerin serbest dolaşımı, ulaştırma, rekabet, mevzuat, ekonomi politikalarının uyumlaştırılması, ortaklık organları, tam üyelik imkanları ve uyuşmazlıkların çözümünü hükme bağlamaktadır. Geçici Protokol; antlaşmanın onay

nedeniyle geç yürürlüğe girmesi ihtimaline karşılık ticari hükümlerin aksamadan uygulanmasını amaçlamaktadır. Mali Protokol ise; AET Bakanlar Konseyi tarafından 9 Mayıs 1963 tarihinde Türkiye verilmesi kararlaştırılan 175 milyon ECU değerindeki kredinin uygulama esaslarını belirlemektedir (Karluk, 2013:34). Ankara Antlaşması'nın 2. maddesinde antlaşmanın amacı; "Türkiye ekonomisinin hızlı kalkınmasını ve Türk halkının istihdam düzeyinin ve yaşam koşullarının yükseltilmesini sağlama gereğini göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi özendirme" şeklinde belirtilmiştir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020a). Antlaşma ile öngörülen hedefler şunlardır (Dura, 1996: 2);

- Gümrük birliğini aşamalı olarak gerçekleştirmek,
- Akit tarafların ekonomi politikalarının uyumlaştırılması,
- Akit taraflar arasındaki bağları güçlendirmek,
- Türkiye ekonomisi ile AET ekonomileri arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak,
- Türkiye'nin kalkınması için mali yardımda bulunmak, ve
- Ortak refah, barış ve özgürlük için çaba göstermek.

3.10.1.2.Ortaklık Antlaşmasının Aşamaları

Türkiye'ye tam üyelik statüsünün tanınması için öncelikle Türkiye ile AET arasında gümrük birliğinin kurulması gerekiyordu. Gümrük birliğinin kurulması için Ankara Antlaşması'nın 2. maddesinin 3. Fıkrasında; Hazırlık Dönemi, Geçiş Dönemi ve Nihai Dönem (Son Dönem) öngörülmüştür.

Hazırlık Dönemi: bu dönemde Türkiye ekonomisi ile AET ekonomileri arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak amacıyla AET tarafından Türkiye'ye tek taraflı ticari ve mali tavizler verilirken, Türkiye'ye herhangi bir yükümlülük yüklenilmemiştir (Sandalcılar & Erdoğan, 2017:126; Dura, 1996: 3). Ankara Antlaşması'nın 3. Maddesinde; Hazırlık Dönemine ve topluluğun yardımına ilişkin usul ve esasların antlaşmaya eklenen geçici ve mali protokolle belirlendiği ve bu dönemin süresinin geçici protokolde belirtilen uzatma süreleri dışında beş yıl olduğu belirtilmiştir (<https://www.ikv.org.tr/images/files/B1-tr.docx> E.T.: 19/11/2021). Nitekim bu süreç Türkiye açısından 1 Ocak 1964-1 Ocak 1973 tarihleri arasında kapsayacak şekilde dokuz yıl sürmüştür. Hazırlık Dönemi süresince ithalat hacmi, ihracat hacminin üzerinde seyretmiş ve Türkiye'nin ithalatında AET'nin

payı artmıştır (1963'te %26, 1972'de %42). Hazırlık Döneminde I. Mali Protokol kapsamında Türkiye'ye 175 milyon ECU tutarında kredi verilmiştir (Karluk, 2013:60-61; Sandalcılar & Erdoğan, 2017:126).

Geçiş Dönemi: Geçiş dönemine ilişkin usul ve esasları düzenleyen Katma Protokol, 1970 yılının 23 Kasım'ında imzalanmış ve 1973 yılının 1 Ocak'ında yürürlüğe girmesiyle geçiş dönemi başlamıştır. Katma Protokol ile öngörülen hedefler şunlardır; sanayi mallarına yönelik olarak Türkiye ile AET arasında gümrük birliğini kurmak, Karşılıklı ilkesine dayalı olarak Türkiye ile AET sınırları dahilinde işgücünün ve hizmetlerin serbest dolaşımını gerçekleştirmek, tarım ürünlerinde tercihli ticaret rejimini uygulamak ve Türkiye ile AET mevzuatlarını uyumlaştırmaktır (Özer, 2009: 92). Katma Protokol'de Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'ndan ithal edeceği sanayi ürünlerinde ve işlenmiş tarım ürünlerinde aşamalı olarak gümrük vergilerinin sıfırlanması ve kotaların tamamen kaldırması için öngörülen 22 yıllık süre başlamıştır. Nitekim, Katma Protokol çerçevesinde Avrupa Topluluğu 1982 yılına kadar II. ve III. Mali Protokol kapsamında Türkiye'ye taahhüt ettiği toplam 530 milyon ECU'luk mali yardımları yapmıştır. Türkiye, Katma Protokol'ün kendisine yüklediği yükümlülüklerin yerine getirmesinin zaman alması Avrupa Topluluğu'na taahhüt ettiği yükümlülükleri yerine getirmekte ciddi zorluklarla karşılaşmıştır (Doğan, 2015:308). Türkiye ve Avrupa Topluluğu ilişkileri 1970'li yılların başından 1980'li yılların ikinci yarısına kadar, siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020a). 1974 yılında Bülent Ecevit başkanlığındaki hükümetin (CHP-MSP hükümeti) Kıbrıs'taki Türkleri korumak amacıyla başlattığı Kıbrıs Barış Harekâtı, Türkiye-AET ilişkilerinde sıkıntılara neden olurken ABD'nin Türkiye'ye yönelik silah ambargosu ve Türkiye'ye yönelik yardımları engellemesinin krize neden olması ve ardından I. ve II. petrol şoklarının da eklenmesiyle Türkiye'de krizin derinleşmesine neden olmuştur. 1976 yılında Süleyman Demirel başkanlığındaki Birinci Milliyetçi Cephe Koalisyonu hükümeti, gümrük birliği yükümlülüklerini iki yıl süre ile, 1978'de yapılan seçimlerde iktidara gelen Bülent Ecevit hükümeti bu yükümlülükleri ilaveten beş yıl süre ile askıya almıştır (Hiç Gencer, 2011: 4; Özdemir & Çiftlikçi, 2015: 124). 12 Eylül 1980'de yapılan askeri darbenin yanı sıra, 1981'de Yunanistan topluluğa tam üye olarak kabul edilmesi, Türkiye'nin topluluk ile olan ilişkilerini dondurmasına ve mali iş birliğini sona erdirmesine neden olmuştur. darbe sonrasında Türkiye, 24 Ocak 1980 kararlarıyla dışa

açılma stratejisi izlemiş, 1983'te sivil yönetimin kurulması ile toplulukla ilişkiler canlanmaya başlamıştır. Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde Ankara Antlaşması'ndan bağımsız olarak topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuş, komisyon 18 Aralık 1989 tarihinde Türkiye'nin başvurusunu reddetmiş ve Ankara Antlaşması'nın devam etmesi yönünde öneride bulunmuştur. Türkiye, gümrük birliğine yönelik yükümlülüklerini hızlı bir şekilde tamamlama girişiminde bulunmuş ve nihayet Ortaklık Konseyi, 6 Mart 1995 tarihindeki toplantısında gümrük birliği kararı (6 Mart 1995 tarihli ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı) alması üzerine geçiş aşaması 1 Ocak 1996 tarihinde sona ermiş ve Nihai aşamaya geçilmiştir (https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=36&id=445 E.T.: 19/11/21) (Özdemir & Çiftlikçi, 2015: 125; Hiç Gencer, 2011:6; Özer, 2009:93). Türkiye ve Avrupa Birliği arasında gümrük birliği bu tarihle yürürlüğe girmiştir.

Nihai (Son) Dönem: Ankara Antlaşması'nın 5. maddesinde bu dönemle ilgili olarak “Son dönem gümrük birliğinin dayanak ve Akit Tarafların ekonomi politikaları arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesini gerektirir.” (<https://www.ikv.org.tr/images/files/B1-tr.docx> E.T.: 20/11/2021) şeklindeki ibare ile tarafların gümrük birliğine dayanarak ekonomi politikalarının uyumlaştırılmasını ve güçlendirilmesini amaçlamışlardır. 5 Mart 1995 tarihindeki Ortaklık Konseyi Kararı uyarınca Türkiye ile AB arasında gümrük birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

3.10.1.3.Ortaklık Organları

Türkiye'ye Ankara Antlaşması çerçevesinde verilen ortak üyelik statüsü, tam üyelik statüsünden farklı bir statü olup, bu statüye sahip ülkeler topluluğun karar alma organlarına katılamamaktadırlar. Nitekim, Türkiye topluluğun karar alma organlarında yer almamış, ilişkilerin sürdürülmesi amacıyla üç temel organ kurulmuştur (Seyidoğlu, 2015:284-285; Dura, 1996:2-3; Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019; https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=4&id=37 E.T.: 20/11/2021): Ortaklık Konseyi, Ortaklık Komitesi ve Karma Parlamento Komisyonu.

Ortaklık Konseyi: Türkiye ile AET arasında 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan gümrük birliği temeline dayanan ve ortaklık ilişkisini kuran Ankara Antlaşması ile temel karar alma organları kurulmuştur. Bu organlardan biri de Ortaklık Konseyi'dir. Ortaklık Konseyi, ortaklık ilişkisinin karar organı olup, görevi Ankara Antlaşması'nın

uygulanmasını sağlamaktır. Konsey, AET üyesi devletlerin, AET Konseyi, AET Komisyonu ve Türkiye'nin temsilcilerinden oluşur. Konsey, kararlarını oy birliği ile alır ve bağlayıcı niteliktedir. Konsey, ortaklık ilişkisinden doğan uyuşmazlıkları çözme yetkisine sahip iken, gerekirse anlaşmazlık konusunu ATAD'a ya da başka bir yargı merciine götürebilir. Yılda bir kez bakanlar düzeyinde toplanırlar. Konsey, ortaklık ilişkisini düzenli bir şekilde inceler ve yaptığı incelemeler sonunda yıllık faaliyet raporları hazırlar.

Ortaklık Komitesi: Türkiye ile AET arasında imzalanan Ortaklık Antlaşması (Ankara Antlaşması)'nın bir gereği olarak Ortaklık Konseyi tarafından kurulmuştur. Ortaklık Komitesi; Avrupa Komisyonu, Türkiye ve AB üyesi devletlerin temsilcilerinden oluşur ve Brüksel'de büyükelçiler düzeyinde toplanırlar. Ortaklık Komitesi'nin görevi; görevlerini yerine getirirken Ortaklık Konseyi'ne yardımcı olmaktır. 11-12 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de gerçekleşen zirvede (Helsinki Zirvesi) komisyondan Türkiye için bir Katılım Ortaklığı oluşturmaları ve uygun izleme mekanizmalarını kurması ve ayrıca, "Topluluk Müktesebatının Analitik İncelemesi" için hazırlık yapması istenmiştir. Ortaklık Konseyi'nde alınan 11 Nisan 2000 tarihli 3/2000 sayılı karar gereği, AB müktesebatının analitik incelemesini gerçekleştirmek üzere 8 alt komite kurulmuştur. Bunlar: Tarım ve Balıkçılık; Tek Pazar ve Rekabet, Ticaret, Sanayi ve AKÇT Ürünleri; Ekonomik ve Parasal Konular, Sermaye Hareketleri ve İstatistik; Yenilik, Eğitim ve Araştırma Programları; Ulaştırma, Çevre, Enerji ve Trans-Avrupa Şebekeleri; Bölgesel Kalkınma, İstihdam ve Sosyal Politika. Gümrükler, Vergilendirme, Uyuşturucu Kaçakçılığı ve Kara Para Aklanmasının Önlenmesi.

Karma Parlamento Komisyonu: Ortaklık Konseyi tarafından, Avrupa Parlamentosu ve TBMM arasında Ankara Anlaşması çerçevesinde geliştirilen iş birliği ve temasları kolaylaştırmak ve AB-Türkiye ilişkilerini siyasi yönden incelemek amacıyla kurulmuştur. Ankara Anlaşması'nın 27. maddesi gereği, 14 Mayıs 1965 tarihli Avrupa Parlamentosu Kararı, 22 Haziran ve 14 Temmuz 1965 tarihli, sırasıyla TBMM ve Cumhuriyet Senatosu kararları ile 27 Temmuz 1965 tarihli Türkiye-AET Ortaklık Konseyi Kararı ile faaliyetine başlamıştır. Komisyon, TBMM'nin ve Avrupa Parlamentosu'nun eşit sayıda temsilcisi olmak üzere toplam otuz altı temsilciden oluşur. Komisyon, Ortaklık Konseyi tarafından hazırlanan yıllık faaliyet raporlarını incelemekte, ortaklık ilişkisiyle alakalı konularda görüş alışverişinde bulunmakta ve Ortaklık

Konseyi'ne tavsiyeler sunmaktadır. Komisyon, yılda iki kez toplanmaktadır.

Gümrük İş Birliği Komitesi: 15 Aralık 1969 tarihinde Ankara Antlaşması'nın 24. maddesine dayanarak, Ankara Anlaşması'nın gümrüklerle ilgili hükümlerinin uygulanmasını takip etmek amacıyla 2/69 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile kurulmuştur. Komite; AB üyesi ülkelerin, Türkiye ve AB Komisyonu'nun gümrük uzmanlarından oluşmakta, gümrük uygulamalarındaki uyumsuzlukları çözmekte ve yılda iki kez toplanmaktadır. 12 Eylül 1980'de yapılan askeri darbe sonrasında Türkiye-AB ilişkilerinin dondurulmasıyla 1992 yılına kadar toplanmamış, bu tarihten günümüze düzenli olarak toplanmaktadır.

Gümrük Birliği Ortak Komitesi: Ortaklık Konseyi'nin 1/95 sayılı kararının 53/1 maddesi gereği kurulmuştur. Komite, mevzuat ve uygulama arasında meydana gelen farklılıkları gidermek ve oluşacak farklılıkları engellemek amacıyla teknik nitelikte kararlar almakta ve Ortaklık Konseyi'ne görüş bildirmektedir. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı gereği ayda bir kez toplanması öngörülmüş olsa da ancak uygulamada yılda bir veya iki defa toplanmaktadır.

Karma İstişare Komitesi: Ankara Antlaşması'nın 27. maddesi gereği Avrupa Topluluğu ile Türkiye arasında ekonomik ve sosyal alandaki iş birliğinin ve temasların kolaylaştırılması amacıyla kurulmuştur. Komite, AB'nin Ekonomik ve Sosyal Komitesi'nin 18 üyesi ile Türkiye'den çeşitli ekonomik ve toplumsal çıkar gruplarını (TOBB; TÜRK-İŞ; DİSK, HAK-İŞ, TOZB, TESK, YÖK, TMMOB, TÜRKOPEN) temsil eden 18 üyeyi bir araya getirmektedir. Yılda 3 kez toplanan komite; taraflar arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesi, sosyal ve ekonomik diyalogun kurumsallaşmasını amaçlamaktadır.

3.10.1.4. Türkiye-AB Gümrük Birliği

Türkiye, AB ile olan ortaklık ilişkisi çerçevesinde yükümlülüklerinin büyük bir kısmını yerine getirmiş, 6 Mart 1995 tarihinde Brüksel'de toplanan Ortaklık Konseyi aldığı 1/95 sayılı karar uyarınca 1 Ocak 1996 tarihinde Türkiye ile AB arasında gümrük birliği kurulmuştur. Gümrük birliği kapsamında; dış ticaret, gümrükler, rekabet, fikri ve sınai haklar, devlet yardımları, sınai mevzuat, tüketicinin korunması gibi pek çok alanda AB mevzuatına uygun yasal düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. Gümrük birliğinin

yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye; AB ve EFTA'dan ithal ettiği sanayi ürünlerinde gümrük vergilerini kaldırırken, üçüncü ülkelerden ithal ettiği sanayi ürünlerine AB'nin uyguladığı Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulamaya başlamıştır (DPT, 2000: 43).

Türkiye'nin AB'ye üye olma hedefi ve bu yönde gösterdiği çabalar, gümrük birliğinin yürürlüğe girmesiyle yeni bir ivme kazanmış bir yandan gümrük birliğinin yüklediği yükümlülükleri yerine getirirken diğer taraftan genişleme süreci içinde yer alma konusunda girişimlerini yoğunlaştırmıştır. 25 Haziran 1993 tarihinde Kopenhag'da gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi (Kopenhag Zirvesi)'nde AB'ye üye olmak isteyen ülkelerin yerin getirmesi gereken şartlar ve uyması gereken kurallar ortaya konmuştur. 12-13 Aralık 1997 tarihlerinde AB'ye üyelik başvurusunda bulunan MDAÜ ve GKRY'nin adaylıkları kabul edilmiş ve bu ülkelerden Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya, Estonya ve GKRY ile katılım müzakerelerinin başlatılması kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin adaylığı, özel siyasi koşullar öne sürülerek genişleme dışında tutulmuştur (DPT, 2000b: 44). 1997 yılındaki Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığına diğer aday ülkelerden farklı özel siyasi koşullar öne sürülmesi üzerine, ilişkilerde soğukluk yaşanmış ve hatta Türkiye, AB ile olan siyasi ilişkilerini dondurmuş, ancak ekonomik ilişkilerin devam edeceği belirtilmiştir. Türkiye'nin ortaya koyduğu bu tavır sonrasında 1998 yılında düzenlenen Cardiff Zirvesi'nde Türkiye'nin üyelik konumunda ilerleme sağlanmış, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de düzenlenen zirvede (Helsinki Zirvesi) Türkiye aday ülke olarak kabul edilmiştir. AB, 1993 yılında kabul edilen ve aday ülkelerin uyması gereken Kopenhag kriterleri çerçevesinde Türkiye'nin, AB müktesebatının benimsenmesine ilişkin bir Ulusal Program hazırlamasını istemiş ve Ayrıca zirvede, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini karşılamasının ardından katılım müzakerelerin başlatılabileceği ifade edilmiştir. Bu çerçevede hazırlanan Ulusal Program, 19 Mart 2001 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir (Kösecik & Yıldırım, 2001: 31; DPT, 2000b: 44).

Türkiye'nin Helsinki Zirvesi'nde aday ülke olarak kabul edilmesinin ardından, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin AB müktesebatına uyum yükümlülüklerini, Kopenhag kriterleri çerçevesinde kısa ve orta vadeli öncelikleri ve mali yardımları içeren Katılım Ortaklığı Belgesi, AB Konseyi tarafından onaylanmış ve 24 Mart 2001 tarihinde AB Resmî Gazetesinde yayımlanmıştır. 12-13 Aralık 2002 tarihinde Kopenhag'da düzenlenen zirvede, 2002 yılında Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine uyum

konusunda gösterdiği gelişmeler memnuniyetle karşılanmış, ancak Kopenhag kriterleri arasında yer alan siyasi kriterlerin uygulamanın uyum konusunda önemli olduğu vurgulanmıştır. Zirvede, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini Aralık 2004'te düzenlenecek zirveye kadar yerine getirmesi ve zirvede Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiği yönünde olumlu bir görüşün çıkması halinde müzakere aşamasına derhal geçilebileceği ifade edilmiştir. Zirvede, Türkiye'nin Katılım Ortaklığı Belgesinin gözden geçirilmesine, Türkiye'ye sağlanacak mali yardımların artırılmasına karar verilmiş, Komisyon'dan Türkiye için yeni bir Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlaması istenmiş ve Komisyon tarafından hazırlanan yeni Katılım Ortaklığı Belgesi, 14 Nisan 2003 tarihinde AB Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Yeni Katılım Ortaklığı Belgesi'ne paralel olarak 2001 tarihli Ulusal Program revize edilmiş ve 23 Haziran 2003 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir (DPT, 2004:6). 17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel'de düzenlenen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini yeterli ölçüde yerine getirdiği ve müzakere sürecinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılmasına karar verilmiştir. Müzakere sürecinin başlatılmasına yönelik bu karar Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir dönemin kapılarını açmıştır (https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=41&id=370 E.T.: 22/11/2021).

3.10.1.5. Türkiye-AB Müzakere Süreci

Katılım müzakereleri, AB'ye tam üyelik statüsünde katılmayı hedefleyen aday ülkelerin, AB'ye hangi koşullar altında üye olabileceğini ortaya koymaktadır. Müzakereler, AB üyesi devletler adına Avrupa Komisyonu ile gerçekleştirilmektedir. Katılım müzakereleri, tam üyeliği hedefleyen aday ülkenin AB müktesebatını ne kadar sürede iç hukukuna aktaracağı, yürürlüğe koyacağı ve etkili bir şekilde uygulayacağını belirlendiği süreci ifade eder (Aktaş, 2016:322) AB müktesebatı: AB'yi kuran ve daha sonra değişiklik yapan antlaşmalar; tam üyeliği hedefleyen aday ülkelerin AB ile imzaladıkları katılım antlaşmaları; AB Konseyi, AB Komisyonu, ABAD, Avrupa Parlamentosu gibi birlik organlarının mevzuatlarından (tüzük, direktifi, yönerge, yönetmelik, kararlar, tavsiye kararları vb.) oluşan yüz yirmi bin sayfadan oluşan AB hukuk sisteminin adıdır (Sayın, 2016: 48; Aktaş, 2016: 322; https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakereleri_37.html E.T.: 22/11/2021; <https://www.izmir.bel.tr/tr/Avrupa>

BirligiMuktesebati/142/71 E.T.: 22/11/2021). Müzakerelerin tamamlanmasının ardından AB Komisyonu, aday ülkenin ya da ülkelerin tam üye olarak kabul edilip edilmeyeceğini yönünde AB Konseyi'ne öneride bulunur. Konsey, nihai kararı oybirliği ile alır ve ayrıca aday ülkenin üye olarak kabul edilmesi için Avrupa Parlamentosu'nun da basit çoğunluğunun kararı gerekmektedir. Tüm bu sürecin yanı sıra aday ülke, tam üyeliği kendi ulusal mevzuatı gereği ulusal meclisten geçirmesi ya da halk oylamasına sunması gerekmektedir. Müzakerelerin başında aday ülke ile AB üyesi ülkelerin temsilcilerinden oluşan Hükümetler Arası Konferans (HAK) oluşturulur. Resmi olarak müzakereler, aday ülke ve üye devletlerden bakanlar seviyesinde olup, asıl müzakereler AB adına Bakanlar Konseyi tarafından oluşturulan çalışma grupları ile aday ülke adına ise; AB Daimî Temsilcisi müsteşarı ve müzakere heyetleri arasında yapılmaktadır. Daha evvelinden otuz bir başlık altında yürütülen müzakereler, 2005 yılından bu yana otuz beş başlık altında yürütülmektedir (Aktaş, 2016:323).

Türkiye ile AB arasındaki müzakere sürecinde gelinen duruma tarihsel olarak baktığımızda; 17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yeterli düzeyde karşıladığı belirtilmiş, 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlama karar verilmiş ve 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da yapılan Hükümetler arası Konferans (HAK) ile Türkiye ile AB arasındaki katılım müzakerelerinin resmi olarak başlamıştır. HAK'ta, müzakere sürecinin usul ve esaslarını belirten Müzakere Çerçeve Belgesi yayımlanmıştır (Aktaş, 2016:325; Sayın, 2016:54). Bu anlamda Müzakere çerçeve belgesi, Türkiye'nin müzakere sürecinin bir yol haritasıdır diyebiliriz. Müzakere Çerçeve Belgesi'nin üç temel unsur üzerinde inşa edilmiştir. Bu unsurlardan ilki; Kopenhag siyasi kriterlerinin eksiksiz uygulanması, siyasi reformların derinleştirilmesi ve içselleştirilmesi ikincisi; AB hukukunu ifade eden AB müktesebatının üstlenilmesi ve uygulanması, üçüncü; sivil toplumla diyalog kurmak ve güçlendirmektir. Bu bağlamda hem AB kamuoyu ile hem de Türk kamuoyu ile iletişim stratejisi oluşturmaktır (Erhan & Akdemir, 2016: 14). Müzakere Çerçeve Belgesi'ndeki bazı maddeler, Türkiye'nin müzakere süreci ve üyeliğine yönelik AB'nin tutumunu açıkça göstermektedir. Müzakere Çerçeve Belgesi'nin “müzakerelere ilişkin ilkeler” adlı başlığında müzakerelerin amacının tam üyelik olduğu belirtilmiş, ancak tam üyeliğin garanti olmadığını ve müzakere sürecinin açık uçlu bir süreç olduğu ifade edilmiştir. Müzakere Çerçeve Belgesi'nin 5. Maddesinde;

Türkiye'nin özgürlük, demokrasi, insan haklarına saygı, temel hak ve özgürlükler ve hukukun üstünlüğü ilkelerini ihlal etmesi halinde müzakerelerin askıya alınabileceği ifade edilmiştir. 6. Maddede; müzakere sürecinin siyasi, ekonomik ve topluluk müktesebatına uyum kriterlerinden oluşan Kopenhag kriterlerinin ölçüt alınacağı belirtilmiş, buna ek olarak Kıbrıs sorununun BM bünyesinde ve AB'nin üzerinde kırıldığı ilkeler çerçevesinde çözüme kavuşturma çabalarına destek verilmesi, Ortaklık Antlaşması ve Ek Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesi, revize edilen Katılım Ortaklığı Belgesinin uygulanması gerektiği belirtilmiştir (Güzel, 2015: 76-77).

Tablo 52: Müzakere Fasılları

Fasıl No	Fasıl Adı	Fasıl No	Fasıl Adı
1	Malların Serbest Dolaşımı	19	Sosyal Politika ve İstihdam
2	İşçilerin Serbest Dolaşımı	20	İşletme ve Sanayi Politikası
3	Yerleşme Hakkı ve Hizmet Sunma Serbestisi	21	Trans-Avrupa Ağları
4	Sermayenin Serbest Dolaşımı	22	Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu
5	Kamu İhaleleri	23	Adli Konular ve Temel Haklar
6	Şirketler Hukuku	24	Adalet, Özgürlük ve Güvenlik
7	Fikri Mülkiyet Hukuku	25	Bilim ve Araştırma
8	Rekabet Politikası	26	Eğitim ve Kültür
9	Mali Hizmetler	27	Çevre
10	Bilgi Toplumu ve Medya	28	Tüketicinin ve Tüketici Sağlığının Korunması
11	Tarım ve Kırsal Kalkınma	29	Gümrük Birliği
12	Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı Politikası	30	Dış İlişkiler
13	Balıkçılık	31	Dışişleri, Güvenlik ve Savunma Politikası
14	Ulaştırma Politikası	32	Mali Kontrol
15	Enerji	33	Mali ve Bütçesel Hükümler
16	Vergilendirme	34	Kurumlar
17	Ekonomik ve Parasal Politika	35	Diğer
18	İstatistik		

Kaynak: (<https://www.izmir.bel.tr/tr/AvrupaBirligiMuktesebati/142/71> E.T.: 22/11/2021)

Fiili olarak müzakerelerin başlaması ile katılım antlaşmasının onaylanmasına kadarki müzakere süreci altı aşamadan oluşmaktadır (<https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=442> E.T.: 23/11/2021);

1. Tarama süreci
2. Müzakere Pozisyonlarının Hazırlanması
3. Pozisyon Belgelerinin AB Dönem Başkanlığı'na Sunulması

4. Müzakerelerin Açılması
5. Müzakerelerin Tamamlanması
6. Katılım Antlaşması'nın Onay Süreci

Aday ülke ile AB arasında fiili müzakereler başlamadan önce müzakerelere hazırlık aşaması olarak nitelendirilen tarama aşaması oluşturur ve bu aşamada aday ülke ya da ülkeler ile AB müktesebatı incelenir ve karşılaştırılır. Tarama aşaması, Türkiye için 20 Ekim 2005 tarihinde başlamış ve 13 Ekim 2006 tarihinde sorunsuz bir şekilde sona ermiştir (https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=41&id=370 E.T.: 23/11/2021).

Türkiye-AB katılım müzakerelerinde şu ana kadar on altı fasıl müzakerelere açılmış ve bunlardan sadece “*Bilim ve Araştırma*” faslı geçici olarak kapatılmıştır. 2004 yılında AB’ye katılan yeni üyeleri, Ankara Antlaşması’nın kapsamına alan Ek Protokol, Türkiye ile AB Dönem Başkanlığı ve AB Komisyonu arasında 29 Temmuz 2005 tarihinde karşılıklı mektuplaşma yoluyla akdedilmiş, Ancak Türkiye, Ek Protokol’e attığı imzanın GKRY’nin Türkiye tarafından tanındığı anlamına gelmeyeceğini ifade etmiştir. Türkiye’nin GKRY’ye karşı bu tutumundan dolayı, 11 Aralık 2006 tarihinde AB tarafından düzenlenen Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi’nde alınan kararla Türkiye’nin Ek Protokol’den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle sekiz fasılın müzakerelere açılmayacağını ve diğer fasılların geçici olarak kapatılmayacağı belirtilmiştir (Tepeli & Aydın, 2015: 40; https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=41&id=371 E.T.: 23/11/2021; <https://www.mfa.gov.tr/ab-katilim-muzakereleri.tr.mfa> E.T.: 23/11/2021). 2009 yılında, Konsey tarafından 2006 yılında askıya alınan sekiz fasıl tekrar gözden geçirilmiştir. Konsey toplantısında GKRY, Türkiye’ye bazı ek yatırımların uygulanması talebinde bulunsa da bu talep diğer üye devletlerce uygun bulunmamıştır. Bunun üzerine GKRY tek taraflı bir deklarasyon ile 6 faslı bloke edeceğini açıklamıştır. Nitekim müzakere süreci önündeki engeller sadece Konsey tarafından askıya alınan sekiz fasıl ile GKRY tarafından tek taraflı olarak altı fasla konulan blokaj değildir. Ayrıca Nicolas Sarkozy’nin 2007 yılında Fransa Cumhurbaşkanı seçilmesi ve Türkiye’nin AB sürecini Kıbrıs konusunda tavizlere dayandırma politikası gütmüş ve beş fasla siyasi blokaj koymuştur (Tepeli & Aydın, 2015: 41; https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=41&id=371 E.T.: 23/11/2021).

AB kurumlarında Türkiye’ye yönelik olumsuz tutumların sergilenmesi ve müzakere sürecinin Yunanistan, GKRY ve Fransa gibi üye devletler tarafından

engellenmeye çalışılması müzakere sürecini durağan hale getirmiştir. Nitekim 18 Mayıs 2012’de başlatılan “Pozitif Gündem” ile durağan durumdaki sürece dinamizm kazandırılması amaçlanmıştır. Ayrıca Pozitif Gündemin herhangi bir şekilde müzakere sürecinin yerini almadığı ya da müzakere sürecine yönelik bir alternatif olmadığı ifade edilmiştir.

Tablo 53: Fasılların Tanıtıcı ve Ayrıntılı Taraması

Fasıl No	Fasıl Adı	Tanıtıcı Tarama	Ayrıntılı Tarama
25	Bilim ve Araştırma	20 Ekim 2005	14 Kasım 2005
26	Eğitim ve Kültür	26 Ekim 2005	16 Kasım 2005
5	Kamu Alımları	7 Kasım 2005	28 Kasım 2005
8	Rekabet Politikası	8-9 Kasım 2005	1-2 Aralık 2005
3	Yerleşme Hakkı ve Hizmet Sunma Serbestisi	21-22 Kasım 2005	19-20 Aralık 2005
4	Sermayenin Serbest Dolaşımı	25 Kasım 2005	22 Aralık 2005
11	Tarım ve Kırsal Kalkınma	5-8 Aralık 2005	23-26 Ocak 2006
1	Malların Serbest Dolaşımı	16-20 Ocak 2006	20-24 Şubat 2006
24	Adalet, Özgürlük ve Güvenlik	23-25 Ocak 2006	13-15 Şubat 2006
29	Gümrük Birliği	31 Ocak-1 Şubat 2006	13-14 Mart 2006
7	Fikri Mülkiyet Hukuku	6-7 Şubat 2006	2-3 Mart 2006
19	Sosyal Politika ve İstihdam	8-10 Şubat 2006	20-22 Mart 2006
17	Ekonomik ve Parasal Politika	16 Şubat 2006	23 Mart 2006
13	Balıkçılık	24 Şubat 2006	31 Mart 2006
12	Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı	9-15 Mart 2006	24-28 Nisan 2006
20	İşletme ve Sanayi Politikası	27-28 Mart 2006	4-5 Mayıs 2006
9	Mali Hizmetler	29-30 Mart 2006	2-3 Mayıs 2006
27	Çevre	3-11 Nisan 2006	29 May.-2 Haz. 2006
15	Enerji	15-17 Mayıs 2006	14-16 Haziran 2006
32	Mali Kontrol	18 Mayıs 2006	30 Haziran 2006
16	Vergilendirme	6-7 Haziran 2006	11-12 Temmuz 2006
28	Tüketicinin ve Tüketici Sağlığının Korunması	8-9 Haziran 2006	6-7 Temmuz 2006
10	Bilgi Toplumu ve Medya	12-13 Haziran 2006	13-14 Temmuz 2006
18	İstatistik	19-20 Haziran 2006	17-18 Temmuz 2006
6	Şirketler Hukuku	21 Haziran 2006	20 Temmuz 2006
14	Ulaştırma Politikası	26-29 Haziran 2006	25-28 Eylül 2006
21	Trans-Avrupa Ağları	30 Haziran 2006	29 Eylül 2006
30	Dış İlişkiler	10 Temmuz 2006	13 Eylül 2006
2	İşçilerin Serbest Dolaşımı	19 Temmuz 2006	11 Eylül 2006
23	Yargı ve Temel Haklar	6-8 Eylül 2006	11-13 Ekim 2006
33	Mali ve Bütçesel Hükümler	6 Eylül 2006	4 Ekim 2006
22	Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu	11-12 Eylül 2006	9-10 Eylül 2006

Kaynak: https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=41&id=370 E.T.: 23/11/2021)

Tablo 54: Türkiye-AB Müzakereleri Sürecinde Son Durum Tablosu

Fasıl No	Fasıl Başlıkları		
Müzakereye Açılan 16 Fasıl			
25	Bilim ve Araştırma (müzakerelere geçici olarak kapanmıştır) (Avusturya, 12.06.2006)		
20	İşletme ve Sanayi Politikası (Almanya, 29.03.2007)		
18	İstatistik (Almanya, 26.06.2007)		
32	Mali Kontrol (Almanya, 26.06.2007)		
21	Trans-Avrupa Ağları (Portekiz, 19.12.2007)		
28	Tüketicinin ve Sağlığın Korunması (Portekiz, 19.12.2007)		
6	Şirketler Hukuku (Slovenya, 17.06.2008)		
7	Fikri Mülkiyet Hukuku (Slovenya, 17.06.2008)		
4	Sermayenin Serbest Dolaşımı (Fransa, 19.12.2008)		
10	Bilgi Toplumu ve Medya (Fransa, 19.12.2008)		
16	Vergilendirme (Çek Cumhuriyeti, 30.06.2009)		
27	Çevre (İsveç, 21.12.2009)		
12	Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı (İspanya, 30.06.2010)		
22	Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu (Litvanya,05.11.2013)		
17	Ekonomik ve Parasal Politika (Lüksemburg, 14.12.2015)		
33	Mali ve Bütçesel Hükümler (Hollanda, 30.06.2016)		
Türkiye'nin Müzakere Pozisyonunu Vermeye Davet Edildiği ve Müzakere Pozisyonlarını Sunduğu Fasıllar			
26	Eğitim ve Kültür		
AB Konseyi'nde Görüşmesi Süren Fasıllar		GKRY'nin Tek Taraflı Bloke Ettiği Fasıllar	
2	İşçilerin Serbest Dolaşımı	2	İşçilerin Serbest Dolaşımı
13	Balıkçılık	15	Enerji
14	Taşımacılık Politikası	23	Yargı ve Temel Haklar
15	Enerji	24	Adalet, Özgürlük ve Güvenlik
23	Yargı ve Temel Haklar	26	Eğitim ve Kültür
24	Adalet, Özgürlük ve Güvenlik	31	Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası
30	Dış İlişkiler		
31	Dış, Güvenlik ve Savunma Politikalar		
33	Mali ve Bütçesel Hükümler		
Fransa Tarafından Açılması Engellenen Fasıllar			
11	Tarım ve Kırsal Kalkınma		
17	Ekonomik ve Parasal Politika ¹⁰		
22	Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu		
33	Mali ve Bütçesel Hükümler		
34	Kurumlar		
Ek Protokol Kararının Açılış Kriteri Olduğu Fasıllar		Siyasi Blokaja Tabi Olmayan Fasıllar	
1	Malların Serbest Dolaşımı	5	Kamu Alımları
3	İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi	8	Rekabet Politikası
9	Mali Hizmetler	34	Sosyal Politika ve İstihdam
11	Tarım ve Kırsal Kalkınma	35	Diğer Konular
13	Balıkçılık		
14	Taşımacılık Politikası		
29	Gümrük Birliği		
30	Dış İlişkiler		

Kaynak: https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=41&id=371 E.T.: 23/11/2021)

¹⁰ Bu fasıldaki veto kaldırılmış ve fasıl müzakerelere açılmıştır.

AB müzakereleri sürecine dinamizm kazandıran bir diğer önemli gelişme ise 16 Mart 2015 tarihinde başlatılan “*Türkiye-AB Üst Düzey Enerji Diyalogu*”dur. Türkiye’nin, AB’nin enerji güvenliğine sağladığı önemli katkılar ve enerji alanında AB müktesebatına uyum sağlama hususunda önemli bir ilerleme kaydettiği ifade edilmiştir. Türkiye-AB ikili ilişkileri açısından 29 Kasım 2015’te düzenlenen “*Türkiye-AB Zirvesi*” oldukça önemlidir. Zirvede; “*katılım müzakereleri, vize serbestisi süreçleri, Gümrük Birliği’nin güncellenmesi, üst düzey diyalog mekanizmalarının yanı sıra Türkiye’de bulunan Suriyeli göçmenlere yönelik AB mali desteği, düzensiz göç ve terörizmle mücadele*” ele alınan konulardır.

28 Haziran 2018 tarihinde düzenlenen AB Zirvesi’nin sonuç bildirgesinde Konsey, Doğu Akdeniz rotası üzerinden Avrupa’ya yönelen Suriyeli mülteci akışlarının durdurulmasıyla ilgili olarak; Türkiye’den yeni geçişlerin önlenmesi ve akışların durdurulması için ek çabalara ihtiyaç duyulduğunu, AB-Türkiye Geri Kabul Anlaşması’nın ve ikili geri kabul anlaşmalarının, tüm Üye Devletlere herhangi bir ayırım gözetmeksizin tam olarak uygulanmaması gerektiği ifade edilmiştir. AB Bakanlar Konseyi’nin 15 Temmuz 2019 tarihindeki toplantısının sonuç bildirgesinde Doğu Akdeniz’deki sondaj faaliyetleri nedeniyle Türkiye’ye yönelik yaptırım kararı almıştır. Bildirgede; Türkiye’nin devam eden ve yeni yasadışı sondaj faaliyetleri ışığında Konsey, Kapsamlı Hava Taşımacılığı Antlaşması müzakerelerini askıya almaya, Ortaklık Konseyi’ni ve AB-Türkiye üst düzey diyalog başka toplantılarını şimdilik düzenlememeyi, Konsey, Komisyonun 2020 yılı için Türkiye’ye yapılacak katılım öncesi yardımı azaltma önerisini onaylamaya ve Avrupa Yatırım Bankası’nın Türkiye’ye vereceği kredi faaliyetlerini, özellikle devlet destekli kredilendirmeye ilgili olarak gözden geçirmeye karar vermiştir (<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/07/15/turkish-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-council-adopts-conclusions/> E.T.: 24/11/2021). 17-18 Ekim 2019 tarihli Avrupa Konseyi toplantısının 18 Ekim 2019 tarihli sonuç bildirgesinde; Türkiye’nin Kuzey Doğu Suriye’de DEAŞ’a karşı verilen mücadeleyi baltaladığını ve Avrupa’nın güvenliğini tehlikeye attığını ifade etmiş ve Türkiye’nin Kuzey Doğu Suriye’ye yönelik askerî harekâtını kınamıştır. Avrupa Konseyi ayrıca, Türkiye’nin Kıbrıs Münhasır Ekonomik Bölgesi’ndeki yasadışı olarak kabul ettiği sondaj faaliyetlerine ilişkin 14 Ekim 2019

tarıhli Konsey kararlarını da onaylamıştır (Avrupa Konseyi, 2019: 2). Konsey; 15 Temmuz 2019 tarihli kararlarında, Avrupa Birliği'nin Doğu Akdeniz'deki yasadışı faaliyetlerini durdurmaya yönelik tekrarlanan çağrılarına rağmen , Türkiye'nin Kıbrıs karasularında sondaj operasyonlarını sürdürmesinden üzüntü duyduğunu ve bu tür yasadışı eylemlerin AB-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilediğini ve Türkiye'yi bu tür eylemlerden kaçınmaya , iyi komşuluk ruhu içinde hareket etmeye ve uluslararası hukuka uygun olarak Kıbrıs'ın egemenliğine ve egemenlik haklarına saygı duymaya çağırmıştır (Avrupa Konseyi, 2019).

GKRY'nin 2003'te Mısır, 2007'de Lübnan ve 2010'da İsrail ile imzaladığı MEB sınırlandırma antlaşmalarına Yunanistan'ın dahil olma çabası Türkiye tarafından görölmüş, Türkiye ile Libya arasında 27 Kasım 2019 tarihinde “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Devleti Hükümeti Arasında Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası” İstanbul’da imzalanmıştır. Türkiye bu girişimi ile Yunanistan-Mısır ve Yunanistan-GKRY arasında sınırlandırma antlaşması yapma olanağı ortadan kalkmıştır (Yaycı, 2020: 34,36). Türkiye, kıta sahanlığı ve Libya ile imzaladığı münhasır ekonomik bölge antlaşmasına dayanarak Doğu Akdeniz’de sondaj faaliyetlerine başlamıştır. Bunun üzerine GKRY ve Yunanistan, AB üye devletlerini ve organlarını Türkiye karşı tavır alma ve yaptırım uygulama konusunda yoğun bir propagandaya yönelmiştir. Bu propagandalar AB'nin Türkiye ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemiş ve etkilemektedir. Türkiye ise, Doğu Akdeniz’de kendisinin ve KKTC’nin devre dışı bırakılmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye, Doğu Akdeniz’de sondaj faaliyetlerinin Akdeniz’e kıyısı ve kıta sahanlığı olan bütün ölkelerin hakkı olduğunu belirtmiş ve Akdeniz’deki doğal kaynakların arama faaliyetlerinde, çıkarılmasında ve dağıtımında Akdeniz’e kıyısı ve kıta sahanlığı olan ölkeler arasında bir platform kurulmasını önermiştir. Bizce, Türkiye’nin sunduğu bu öneri, Doğu Akdeniz’deki bu çekişmelerin sonlandırılması ve Türkiye-AB ilişkilerinin normale dönmesi, Akdeniz Havzası’nda yer alan devletlerin yararına olduğundan yerinde ve makul bir tekliftir. Ancak Yunanistan ve GKRY, Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de kurulacak bir platformda yer almasının Türkiye’nin konumunu güçlendireceğinden endişe duyarak bu öneriye yanaşmamakta ve her fırsatta AB organlarında dillendirerek Türkiye’ye yaptırım uygulanmasını istemektedir. Konunun olağan akışından sapmadan tekrar dönersek; Türkiye, Yunanistan ve GKRY’nin birlikteki propagandalarına ve AB

organlarının yaptırım tehditlerine taviz vermeden Akdeniz'deki sondaj faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütmektedir. 11 Kasım 2019 tarihinde toplanan AB Dışışleri Konseyi, sonuç bildirgesinde Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yürüttüğü sondaj faaliyetleriyle ilgili olarak 15 Temmuz 2019 tarihli ve 14 Ekim 2019 tarihli toplantı kararlarında Türkiye'ye yönelik yaptırım çerçevesini kabul etmiştir. Buna göre; AB'nin, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yürüttüğü sondaj çalışmalarıyla bağlantılı olan gerçek ve tüzel kişilere AB'ye seyahat yasağı ve AB'deki mal varlıklarının dondurulması gibi kısıtlayıcı önlemler dahil olmak üzere AB'deki gerçek ve tüzel kişilerin yaptırım listesine alınacağını ve bu listede yer alan gerçek ve tüzel kişilere AB kişi ve kuruluşlarının fon sağlamasının yasaklanacağı ifade edilmiştir (https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=41&id=371 E.T.: 24/11/2021).

Burada ifade etmemiz gereken bir başka husus ise; Türkiye-AB ilişkilerinin son zamanlarda kopma noktasına gelmesidir. Üyelik müzakereleri sürecinin başlamasıyla Türkiye, AB yolunda önemli dönüm noktasına ulaşmış, 2010 yılına kadar bu yolda büyük ilerlemeler sağlanmıştır. 2010 yılından bugüne kadar olan süreçte müzakere süreci hantal ve ağır aksak yürütülmüştür. AB, Türkiye'den insan hakları ihlalleri, özgürlükler, Kıbrıs konusu, Doğu Akdeniz krizi ve İstanbul Sözleşmesi'nden ayrılmasından rahatsızlık duyduklarını ve gerekli düzenlemelerin yapılmasını istemişlerdir. 2018 yılından bu yana AB, Türkiye'nin "Çok önemli ortak ve komşu" algısını yaratarak, Türkiye'nin adaylık müzakereleri sürecini güçsüzleştirmeye ve önemsizleştirmeye çalışmışlardır. AB Komisyonu, Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü'nün organizasyonunda yeniden bir düzenlemeye gitmiş, yeni organizasyon şemasında Türkiye, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin yer aldığı yeni bir birime kaydırılmış ve yeni birime "Komşu Ülkeler ve Türkiye" adı verilmiştir. Yeni birimde yer alan ülkeler; Türkiye, Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Fas, Suriye, Tunus ve Filistin'dir (Özalp, 2021). AB dönem başkanı ve Portekiz'in Dışışleri Bakanı Augusto Santos Silva; 2018'den beri müzakerelerin durma noktasında olduğunu, Türkiye ile katılım müzakerelerinin askıya alınması konusundaki talebi not ettiklerini ve Türkiye'ye kapıları tamamen kapatmadıklarını vurgulayarak, *"AB'nin Türkiye ile iş birliği ve karşılıklı faydaya dayalı bir ilişki geliştirmede stratejik çıkarı bulunmaktadır."* ifadesini kullanmıştır (<https://www.yenibakisgazetesi.com/turkiye-artik-avrupali-degil/50747/> E.T.:24/11/2021). Türkiye'nin üyelik sürecinde özellikle son dönemlerde yaşanan

olumsuz gelişmeler, Türk kamuoyu nezdinde AB üyeliği giderek önemini kaybetmektedir. AB kurumlarının kararları, bazı üye ülkelerin Türkiye aleyhine yaptığı propagandalar ve birlik düzeyinde Türkiye çıkarlarının gözetilmeden sürekli geri plana itilmesi bu durumun gelişmesindeki en önemli etkenlerdir.

3.10.2. Avrupa Birliği'nde Türk İşçilerinin Serbest Dolaşımı İle İlgili Yasal Düzenlemeler

Türk vatandaşlarının (işçiler dahil) AB içinde serbest hareketlilik hakkına ilişkin yasal çerçeve esas olarak iki yasal kaynak tarafından çizilmektedir. Birincisi, üye devletlerin vatandaşlarının (işçiler dahil) serbest dolaşımına ilişkin hakları düzenleyen AB mevzuatı daha önce ortaya koymuştuk. İkincisi ise; Türkiye ile topluluk arasında imzalanan anlaşmalara ve ilgili yasal düzenlemelere dayanmaktadır. Burada Türk işçilerinin AB sınırları içerisindeki serbest hareketliliğini Türkiye ile topluluk arasında imzalanan Ankara Antlaşması, Katma Protokol, Ortaklık Konseyi Kararları ve ABAD'ın Türk işçiler hakkında verdiği kararlar ışığında incelenecektir.

3.10.2.1. Ankara Antlaşması (Ortaklık Antlaşması)

Türkiye'nin AET ile 12 Eylül 1963 tarihinde imzaladığı Ankara Antlaşması'nın üçüncü bölümünde "*Ekonomik Nitelikteki Sair Hükümler*" başlığı altında 12 ila 14. maddeleri arasında işgücü ve hizmetlerin serbest hareketliliğini ve ikamet hakkını düzenlemektedir. Antlaşmanın 12. maddesinde; antlaşmanın taraflarının, işgücü hareketliliğini kademeli gerçekleştirmek için Roma Antlaşması'nın 48, 49 ve 50. maddelerinden, 13. maddede; antlaşma taraflarının ikamet hakkı önündeki engelleri kaldırmak için kurucu antlaşmanın 52 ila 56. maddeleri ile 58. maddesinden, 14. maddede; tarafların hizmet edinimleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırmak için kurucu antlaşmanın 55, 56 ve 58 ilâ 65. maddelerinden esinlendiklerini ve üzerinde anlaşmaya vardıklarını belirtmişlerdir. Bu bakımdan Ankara Antlaşması'nın AB ile Türkiye arasında gerçekleşmesi öngörülen işgücü hareketliliğini ve işgücünün ikamet hakkını genel bir çerçevede ele alındığı söylenebilir. Daha önce AB'nin işgücü hareketliliği ile ilgili düzenlemelerin genel çerçevesi antlaşmalarda belirtilmiş, ancak işgücü hareketliliği ile

ilgili detaylı düzenlemeler; direktif, yönetmelik, tüzük, kararlar vb. oluşturduğu ikincil hukuk kaynaklarında yer verilmiştir.

3.10.2.2. Katma Protokol

Türkiye ile AT arasında 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel’de imzalanan, geçiş döneminin gerçekleşme şartlarını, usullerini, sıra ve sürelerini tespit eden Katma Protokol, 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Katma Protokol’ün “Kişilerin ve hizmetlerin dolaşımı” başlıklı 2. kısmının “İşçiler” başlıklı 1. bölümünün 36. ila 40. maddeleri arasında işgücünün serbest hareketliliği düzenlemiştir (Düzenli Halat, 2010:35; Onur, 2002:54). 36. maddede;

“Türkiye ile Topluluk üyesi devletler arasında işçilerin serbest dolaşımı, Ortaklık Antlaşması’nın 12. maddesinde yer alan ilkelere uygun şekilde, Antlaşma’nın yürürlüğe girişinden sonraki onikinci yılın sonu ile yirmiikinci yılın sonu arasında kademeli olarak gerçekleştirilecektir. Ortaklık Konseyi bu konuda gerekli usulleri kararlaştıracaktır.” şeklinde ifade edilmiştir.

Ankara Antlaşması’nın 1 Aralık 1964’te yürürlüğe girmesi ile on ikinci yılın sonu (1 Aralık 1976) ila yirmi ikinci yıllar arasındaki dönemde (1 Aralık 1986) kademeli olarak gerçekleşeceği ve işgücünün serbest hareketliliğinin uygulanması konusunda Ortaklık Konseyi’nin sorumlu olduğu ifade edilmiştir. Madde 37’de;

“Her üye devlet, Topluluk’ta çalışan Türk uyruklu işçilere, çalışma şartları ve ücret bakımından, Topluluk üyesi diğer devletler uyruklu işçilere göre uyrukluktan ötürü herhangi bir farklı işleme yer vermeyen bir rejim tanır.”

Bu madde ile her üye devletin, topluluk sınırları içinde çalışan ya da iş arayan Türk işçilerine, topluluk üyesi devletlerin işçilerinden farklı muameleye tabi tutulmayacağı (Eşit Muamele İlkesi) ifade edilmektedir. Madde 38’de;

“Türkiye ile Topluluk üyesi devletler arasında işçilerin serbest dolaşımının kademeli olarak gerçekleşmesine değin, Ortaklık Konseyi, Türk uyruklu işçilerin her üye devlette çalışmalarını kolaylaştırmak amacıyla, bu işçilerin serbestçe meslek ve yer değiştirmelerinden ortaya çıkan bütün sorunları ve özellikle çalışma ve oturma izinlerinin uzatılmasını inceleyebilir. Bu amaçla, Ortaklık Konseyi Üye Devletlere tavsiyelerde bulunabilir.”

Madde 39'da;

- 1) *“Bu Protokol’ün yürürlüğe girişinin birinci yılının bitiminden önce, Ortaklık Konseyi, sosyal güvenlik alanında, Topluluk içinde yer değiştiren Türk uyruklu işçiler ve bunların Topluluk'ta oturan aileleri yararına hükümler tespit eder.”*
- 2) *“Bu hükümler, tespit edilecek usullere göre, Türk uyruklu işçilere yaşlılık, ölüm ve sakatlık gelir ve aylıkları ile işçi ve Topluluk içinde oturan ailesine sağlanan sağlık hizmetleri yönünden, çeşitli üye Devletlerde geçen sigorta veya çalışma sürelerinin birleştirilmesine imkân verecektir. Bu hükümler, Topluluk Üyesi Devletler için, Türkiye'de geçmiş süreleri göz önünde tutmak zorunluluğu yaratmaz.”*
- 3) *“Yukarıda belirtilen hükümler, işçinin ailesinin Topluluk içinde oturmaması halinde, aile yardımlarının ödenmesini sağlayacak nitelikte olmalıdır.”*
- 4) *“2. fıkranın uygulanması sonucu kararlaştırılan hükümler uyarınca hak kazanılan yaşlılık, ölüm ve sakatlık gelir ve aylıkları Türkiye'ye gönderilebilecektir.”*
- 5) *“Bu maddede belirtilen hükümler, Türkiye ile Topluluk Üyesi Devletler arasındaki ikili anlaşmalardan doğan hak ve yükümleri, bunlar Türk uyruklular yararına daha elverişli bir rejim öngördükleri ölçüde değiştirmez.”*

Madde 40'ta;

“Ortaklık Konseyi, Topluluğu kuran Antlaşma'nın 50. maddesinin Üye Devletler'ce uygulama alanına konması sonucu alınan tedbirlerden esinlenerek, aralarında genç işçi değişimini kolaylaştırmak üzere, Türkiye ve diğer devletlere tavsiyelerde bulunabilir.”

Ayrıca Katma Protokol’ün *“Yerleşme Hakkı, Hizmetler ve Ulaştırma”* başlıklı ikinci bölümünün 41. Maddesinin 1. Fıkrasında akit tarafların kendi aralarında ikamet hakkı ve hizmetlerin serbest sunumuna engel olan yeni kısıtlamalar koymaktan kaçınıldığı ifade edilmiştir. Aynı maddenin 2. Fıkrasında Ortaklık Konseyi, Ortaklık Anlaşması'nın (Ankara Antlaşması) 13. ve 14. maddelerinde yer alan ilkelere uygun olarak, ikamet hakkı ile hizmetlerin serbest sunumuna engel olan kısıtlamaların aşama aşama kaldırılmasında uygulanacak sıra, süre ve usulleri tespit etmekle görevlendirilmiştir.

3.10.2.3. Ortaklık Konseyi'nin 2/76 Sayılı Kararı

Katma Protokol'ün 36. Maddesini uygulanmasını sağlamak üzere Türk işçilerinin serbest hareketliliğinin ilk dönemini, topluluk üyesi devletlerdeki Türk işçilerinin ve bunların aile fertlerinin hukuki durumlarına ilişkin hükümleri düzenleyen ve on üç maddeden oluşan 2/76 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı 20 Aralık 1976 tarihinde kabul edilmiştir (Can ve Özen, 2005: 210; Akt. Oğuz, 2010: 67).

Ortaklık Konseyi'nin 2/76 sayılı kararı (DPT, 2001a: 111-113)'nın 1. maddesinin 1. fıkrasında bu karar metninin birinci dönem için, Katma Protokol'ün 36. maddesinin uygulanmasına ilişkin usul ve esaslarını ayrıntılı bir şekilde oluşturmak olduğu ifade edilirken, aynı maddenin 2. fıkrasında ise; birinci dönemin 1 Aralık 1976 tarihi itibarıyla dört yıl (1 Aralık 1976- 1 Aralık 1980 tarihleri arası) süreceği ifade edilmiştir. Kararın 2. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendinde topluluk üyesi bir devlette üç yıllık yasal istihdamın ardından Türk işçisi, topluluk üyesi devletlerin işçilerine verilecek önceliğe bağlı olarak, aynı meslek, faaliyet dalı ve bölge için, normal şartlar altında yapılan ve o devletin istihdam hizmetlerine kayıtlı bir iş teklifine cevap verme hakkına sahip olacağı belirtilmiştir. Aynı maddenin aynı fıkrasının (b) bendinde; topluluk üyesi bir devlette beş yıllık yasal istihdamın ardından, bir Türk işçisi; kendi seçtiği ücretli işe o ülkede serbest bir şekilde başvurabilme hakkına sahip olacağı ifade edilirken, aynı maddenin aynı fıkrasının (c) bendinde ise; yıllık izinler, hastalık, doğum ya da iş kazası gibi nedenlerle kısa dönemli işten uzaklaşmaların yasal çalışma süresine dahil olduğu, usulüne uygun olarak ilgili makamlarca onaylanmış istemsiz işsizlik süreleri ve hastalık nedeniyle uzun süre işe devam edememede geçen sürelerin yasal çalışma süresine dahil edilmediği, fakat bu durumun önceki istihdam süresi sonucunda edinilen hakları etkilemediği belirtilmiştir. Ortaklık Konseyi'nin 2/76 Sayılı Kararı'nın 3. maddesinde; topluluk üyesi bir devlette ebeveynleri ile birlikte yasal olarak ikamet eden Türk çocuklarına, o ülkede genel eğitim kurslarına erişim hakkı tanındığı ve ayrıca, bu bağlamda ulusal yasalar uyarınca o ülkede sağlanan avantajlardan yararlanma hakkına da sahip olduğu ifade edilmiştir. Kararın 4. maddesinde; Türkiye'de istihdam edilen topluluk üyesi devletlerin vatandaşları ve çocuklarının madde 2 ve 3'teki koşulları yerine getirmeleri halinde, ilgili maddelerdeki hak ve avantajlardan yararlanabileceği ifade edilmiştir. Kararın 5. maddesinde; topluluk talep ettiği işgücünü, topluluk üyesi devletlerden karşılayamadığı bir durumda yasa, tüzük

ya da idari kararda yer alan hükümler uyarınca üçüncü ülkelerden karşılama yoluna gittiğinde Türk işgücüne öncelik verileceği belirtilmiştir. Kararın 6. maddesinde; topluluk üyesi bir devlette ya da Türkiye’de işgücü piyasalarında dengenin bozulduğu ya da bozulacağı tehlikesi nedeniyle belli bir bölgede, etkinlik alanında ya da belli bir iş kolundaki yaşam standartını ya da istihdam seviyesini ciddi boyutta tehlikeye sokacağı kanısına varırsa ilgili devletin 2. maddenin 1. fıkrasının (a) ve (b) bentlerini uygulamaktan kaçınacağı ve ilgili devletin aldığı kararı Ortaklık Konseyi’ne bildirmesi gerektiği ifade edilmiştir. Madde 7’de, topluluğa üye devletlerin ve Türkiye’nin sınırlarında çalışan ve ikamet eden işçilere işlere giriş şartlarında herhangi bir kısıtlamaya gidilmeyeceği ifade edilmiştir. Madde 8’de; Bu Kararın, Türkiye ile Topluluk üyesi devletler arasında var olan ulusal yasalar veya ikili anlaşmalardan kaynaklanan ve vatandaşlarına daha elverişli muamele yapılmasını öngören hiçbir hak veya yükümlülüğü etkilemeyeceği belirtilmiştir. Madde 9’da bu kararın Roma Antlaşması’nın 48. maddesinin 3. fıkrasındaki kamu düzeni, kamu sağlığı ve kamu güvenliği gibi gerekçelerle sınırlandırılabilceği ifade edilmektedir.

3.10.2.4. Ortaklık Konseyi’nin 1/80 Sayılı Kararı

Ortaklık Konseyi’nin ortaklığın geliştirilmesine ilişkin 19 Eylül 1980 tarihli 1/80 sayılı işçilerin serbest dolaşımı açısından diğer bir ara dönemi düzenleyen ve otuz maddeden oluşan kararda; işçilerin serbest dolaşımı, “Sosyal Hükümler” başlıklı ikinci bölümünün “İstihdam ve İşçilerin Serbest Dolaşımına İlişkin Sorunlar” başlıklı birinci kısmında 6. ila 16. maddeleri arasında düzenlenmiştir (Oğuz, 2010: 69). 1/80 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, 2/76 sayılı Karara kıyasla daha kapsamlı olmakla birlikte Türk işçilerin Avrupa Topluluğu’ndaki ikamet ve çalışma koşullarında bazı iyileştirmeler yapmış, Türk işçilerinin sosyal ve ekonomik hakları da dahil olmak üzere çeşitli meselelerini ele alan bir karardır (Duran, 2006: 55). 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı’nın 6. maddesinin 1. fıkrasında bir üye devletin işgücü piyasasına yasal olarak dahil bulunan bir Türk işçisine tanınan haklar sıralanmıştır. Buna göre (DPT, 2001b: 137-142);

- “O üye devlette bir yıllık yasal çalışmadan sonra, eğer iş mevcut ise, aynı işverenin yanında çalışma iznini yenileme hakkına sahiptir,”

- “O üye devlette, üç yıllık yasal işten sonra ve Topluluk üye devletleri işçilerine tanınan öncelik saklı kalmak kaydıyla, dilediği bir işveren yanında, ancak aynı meslek için, o üye devletin iş bulma kurumlarına kayıtlı ve normal şartlarda yapılmış bir iş teklifine başvurma hakkına sahiptir,”
- “O üye devlette, dört yıllık yasal çalışmadan sonra, dilediği bütün ücretli işlere serbestçe girme hakkına sahiptir.”

Aynı maddenin 2. Fıkrasında; yıllık izinler, analık, iş kazası veya kısa süreli hastalıklar nedenlerinden kaynaklanan devamsızlıkların yasal çalışma sürelerine dahil olduğu, yetkili makamlarca usulüne uygun olarak belgelenmiş gayri iradi işsizlik süreleri, uzun süreli hastalıklardan kaynaklanan devamsızlıkların yasal çalışma sürelerine dahil olmadığı ve bununla birlikte daha önceki çalışma süresinde kazanılmış hakları etkilemeyeceği, 3. Fıkra ise; 1. ve 2. fıkra da belirtilen hükümlerin uygulama usullerinin ulusal mevzuatlarca tespit edileceği ifade edilmiştir.

Kararın 7. maddesinde; 6. maddede belirtilen bir üye devletin işgücü piyasasına yasal olarak dahil bulunan bir Türk işçisine tanınan haklar, benzer şekilde Türk işçisinin onunla birlikte oturan aile fertlerine de tanınmıştır. Buna göre;

- “O üye devlette üç yıl ikamet ettikten sonra, Topluluk üye devletleri işçilerine tanınan öncelik saklı kalmak kaydıyla, her türlü işe başvurmak hakkına sahiptirler.”
- “O üye devlette beş yıl ikamet ettikten sonra, diledikleri bütün ücretli işlere serbestçe girme hakkına sahiptirler.”

Aynı madde hükmünde; ev sahibi ülkede mesleki bir eğitim programını tamamlayan Türk işçi çocuklarının, anne veya babasından herhangi birinin ev sahibi üye devlette üç yıldır yasal bir şekilde çalışıyor olması kaydıyla, ilgili üye devletteki oturma sürelerine bakılmadan söz konusu üye devlette her türlü işe başvurabileceğinden söz edilmiştir.

3.10.2.5. Ortaklık Konseyi’nin 3/80 Sayılı Kararı

Ortaklık Konseyi’nin 19 Eylül 1980 tarihli 3/80 sayılı kararı; Roma Antlaşması’nın 51. maddesi ve Katma Protokol’ün 39. maddesinin göz önüne bulundurarak, AT’ye üye devletlerin Türk işçileri ve aile fertlerine uyguladıkları sosyal güvenlik programlarına ilişkin hükümler içermektedir. Bu karar, 1408/71 sayılı

yönetmelikte ve ilkinin uygulanmasına yönelik tedbirlerden oluşan 574/72 sayılı yönetmelikte Topluluk vatandaşlarına verilenlere paralel olarak sosyal güvenlik haklarının uyumlu bir şekilde uygulanmasına ilişkin ek Protokolün 39. Maddesi kapsamında kabul edilmiştir. Kararda belirtildiği üzere; Türk işçi ve aile fertleri, Üye devletin ulusal mevzuatı uyarınca sosyal güvenlik hakları konusunda o devletin vatandaşları olarak eşit muamele görecektir. Karar kapsamında sosyal güvenlik dalları hastalık ve analık faydaları; maluliyet faydaları, kazanç kapasitesi, bakım veya iyileştirilmesi için hazırlanmış olanlar da dahil olmak üzere; yaşlılık faydaları ölüm faydaları iş, meslek hastalıkları ve iş kazaları açısından faydaları; ölüm yardımları, işsizlik yardımları ve aile yardımları olarak listelenmiştir. 3/80 sayılı kararda yer alan hükümlerin, Konsey'in kararın uygulanmasına ilişkin oybirliği ile karara varamaması nedeniyle tam olarak uygulamaya geçmediğine dikkat edilmelidir (Düzenli Halat, 2010: 40-41).

Karar'ın 2. maddesinde sigorta kapsamında kimlerin yer aldığı belirtilmiştir. Bu maddeye göre bu karar; bir ya da daha fazla üye devletin mevzuatına tabi olan Türk işçilerine, bu işçilerin üye devletlerden herhangi birinin sınırları içinde ikamet eden aile bireylerinin ve bu işçilerin dul ve yetimlerine uygulanacağı belirtilmiştir. Kararın 3. maddesinin 1. fıkrasında; bu kararın özel hükümlerinin gizli kalmak kaydıyla, herhangi bir üye devlette ikamet eden Türk işçisi, o üye devletin mevzuatının yüklediği yükümlülüklerle eşit muamele ilkesi gereğince o üye devletin vatandaşlarıyla aynı koşullara tabi olduğu ve yardımlardan da aynı koşullarda yararlanacağı ifade edilmiştir. Kararın 4. Maddesinin 1. Fıkrasında kararın uygulanacağı sosyal güvenlik dalları sıralanmıştır. Bu fıkraya göre bu karar; hastalık ve analık yardımları, malullük yardımları, yaşlılık yardımları, dul ve yetim yardımları, iş kazaları ve meslek hastalıklarına yönelik yardımlar, ölüm ödenekleri, işsizlik yardımı ve aile yardımları gibi sosyal güvenlik dallarına uygulanacaktır (DPT, 2001c:151). Burada ifade ettiğimiz karar maddelerinden anlaşılacağı üzere, karar hükümlerinin topluluk üyesi ülkelere ikamet eden Türk işçilerine ve onların aile fertlerine uygulanacağı, ancak topluluk üyesi ülkelere gidecek olan Türk işçilerine ve onların aile fertlerine uygulanamayacağı sonucuna varabiliriz. Bu bahislerimizin yanı sıra bu hükümlerin sadece topluluk üyesi devlette ikamet eden Türk işçilerine ve onların aile fertlerine uygulanması, işgücü hareketliliği hakkı kapsamında topluluk üyesi devletlere hareketlilik sağlayacak işgücüne ve onların aile fertlerine bu

hükümlerin uygulanamaması, Türkiye’den Avrupa Toplulukları üye devletlere hareket edecek olan işgücüne üçüncü ülke vatandaşı muamelesi yapmak anlamına gelir ki bu eşit muamele ilkesine aykırı bir durum teşkil eder.

3.10.2.6. ABAD’ın Türk Vatandaşları ve İşçilerinin Serbest Hareketliliğine Yönelik Kararları

Bu başlık altında ABAD’ın Türk uyruklu vatandaşlara ve işçilere yönelik olarak sosyal güvenlik, hizmetlerin serbest dolaşımı ve yerleşim serbestisi ve işgücünün serbest dolaşımına ilişkin kararlarının incelenmesi bakımından dava sayılarının çok fazla olması ve vaktimizin bu davaları incelemeye yetmeyeceği göz önünde bulundurularak özet olarak verilecektir. ABAD, Türkiye’ye ilişkin üç farklı alanda karar vermiştir.

1. Ankara Antlaşması (Ortaklık Antlaşması) ve Katma Protokol kapsamında kendi işini kuran ve hizmet sağlayan (hizmetlerin serbest hareketliliği ve yerleşim serbestliği) Türk vatandaşlarının yerleşme hakkı ile ilgili ABAD kararları

Tablo 55: Kendi İşini Kuranların ve Hizmet Sunanların Yerleşme Hakkı İle İlgili ABAD Kararları

Davacı	Tarih	Sayı	ABAD İctihatları
Savaş	11/05/2000	C-37/98	2000, I-2977
Abatay/Şahin	21/10/2003	C-31701-369/01	2003, I-2301
Yedaş Tarım/Read	05/07/2007	C-255/06/P	2007, I-94
Tüm & Darı	20/09/2007	C-16/05	2007, I-7415
Sosyal ve Savatlı	19/02/2009	C-228/06	2009, I-01031
Commissie/NL	29/04/2010	C-92/07	2010, I-03683

Kaynak: (Karluk, 2013:143; <https://curia.europa.eu E.T.: 30/11/2021>)

2. 3/80 sayılı Ortaklık Konseyi kararları uyarınca Türk vatandaşlarının aile üyeleri sosyal güvenlik hakları ile ilgili ABAD’ın aldığı kararlar

Tablo 56: Türk Vatandaşlarının Aile Üyelerinin Sosyal Güvenlik Hakları İle İlgili ABAD'ın Aldığı Kararlar

Davacı	Tarih	Sayı	ABAD İctihatları
Taflan-Met ve Diğerleri	10/09/1996	C-277/94	1996, I-04085
Sürül	04/05/1999	C-262/96	1999, I-02685
Koçak	14/03/2000	C-102/98	2000, I-1287
Öztürk	28/04/2004	C-373/02	2004, I-3605
Gürol	07/07/2005	C-374/03	2005, I-06199
Akdaş ve Diğerleri	01/07/2011	C-485/07	2011, I-04499

Kaynak: Karluk, 2013:143; <https://curia.europa.eu> E.T.: 30/11/2021

3. 2/76 ve 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi kararlarında işçilerin ve işçilerin aile fertlerine ilişkin olarak ikamet, çalışma ve eşit muamele ile ilgili olarak aldığı kararlar tablo 57 ve tablo 58'de verilmiştir.

Tablo 57: ABAD'ın Türk Vatandaşlarına ve İşçilerine Yönelik İkamet, Çalışma ve Eşit Muamele İle İlgili Kararları

Davacı	Tarih	Sayı	ABAD İctihatları
Demirel	30/09/1987	C-12/86	1987, 3719
Sevince	20/09/1990	C-192/89	1990, I-3461
Kuş	16/12/1992	C-237/91	1992, I-6781
Eroğlu	05/10/1994	C-355/93	1994, I-5113
Bozkurt	06/06/1995	C-434/93	1995, I-1475
Tetik	23/01/1997	C-171/95	1997, I-329
Kadıman	17/04/1997	C-351/95	1997, I-2133
Eker	29/05/1997	C-386/95	1997, I-2697
Kol	05/06/1997	C-285/95	1997, I-3069
Günaydın	30/09/1997	C-36/96	1997, I-5143
Ertanır	30/09/1997	C-98/96	1997, I-5179
Akman	19/11/1998	C-210/97	1998, I-7519
Birden	26/11/1998	C-1/97	1998, I-7747
Nazlı	10/02/2000	C-340/97	2000, I-957
Ergat	16/03/2000	C-329/97	2000, I-1487
Eyüp	22/06/2000	C-65/98	2000, I-4747
Bıçakçı	19/09/2000	C-89/00	Pb 2001, C-95/5
MRAX	25/07/2002	C-459/99	-
Kurz (Yüce)	19/11/2002	C-188/00	2002, I-10691
Birlikte	08/05/2003	C-171/01	2003, I-4301
Abatay/Şahin	21/10/2003	C-317/01-39/01	2003, I-12301
Com./Oostenrijk	16/09/2004	C-465/01	2004, I-8291
Ayaz	30/09/2004	C-275/02	2004, I-8765
Çetinkaya	11/11/2004	C-467/02	2004, I-10895
Dörr/Ünalın	02/06/2005	C-136/03	2005, I-4759

Kaynak: (Karluk, 2013:142-143)

Tablo 58: ABAD'ın Türk Vatandaşlarına ve İşçilerine Yönelik İkamet, Çalışma ve Eşit Muamele İle İlgili Kararları (Devamı)

Aydınlı	07/07/2005	C-373/03	2005, I-6181
Doğan	07/07/2005	C-383/03	2005, I-6237
Gürol	07/07/2005	C-374/03	2005, I-6199
Sedef	10/01/2006	C-230/03	2006, I-157
Torun	16/02/2006	C-502/04	2006, I-1563
Güzeli	26/10/2006	C-4/05	2006, I-10279
Derin	08/07/2007	C-325/05	2007, I-6495
Polat	04/10/2007	C-349/06	2007, I-8167
Payır e.a.	24/01/2008	C-294/06	2008, I-203
Er	25/09/2008	C-453-07	2008, I-7299
Altun	18/12/2008	C-337/07	2008, I-10323
Şahin	17/09/2009	C-242/06	2009, I-8465
Bekleyen	21/01/2010	C-462/08	2010, I-00563
Genç	04/01/2010	C-14/09	2010, I-00931
Commissie/NL	29/04/2010	C-92/07	2010, I-03683
Toprak & Oğuz	02/12/2010	C-300-301/09	2010, I-12845
Metin Bozkurt	22/12/2010	C-303/08	2010 I-13445
Kahveci & İnan	29/03/2012	C-7-9/10	-
Gülbahçe	14/12/2012	C-268/11	-

Kaynak: (Karluk, 2013:142-143)

3.10.3. AB’de İşgücünün Serbest Hareketliliği Kapsamında Türk İşçilerinin Durumu

II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa harabeye dönmüş milyonlarca insan hayatını kaybetmiş, Avrupa ekonomisi onarılması güç bir duruma düşmüştür. Avrupalı devletler, Avrupa’yı ve ekonomisini yeniden ayağa kaldırmak amacıyla yoğun çaba harcamışlardır. Nitekim savaşta milyonlarca Avrupalının ölmesi, ekonomi için olası işgücü arzını büyük oranda düşürmüştür. Bunun üzerine Avrupalı devletler çeşitli ülkelerle ikili işgücü antlaşmaları imzalamışlardır. Bu bağlamda AB, AB sınırları içerisindeki işgücünün serbest hareketliliğini sağlama noktasında daha önce ikili antlaşmalar yoluyla AB’ye gelen Türk vatandaşları için gereken yasal düzenlemeler ve iyileştirmeler yapmaktadır. Ancak en önemli sorun şudur ki AB, mevcut durumda Ortaklık Antlaşması’ndan ve diğer mevzuatlarda Türk vatandaşlarına tanınan hakları vermemekte ve Türkiye’deki Türk vatandaşlarının (işçiler dahil olmak üzere) AB’ye hareketliliği konusunda çeşitli bahaneler öne sürerek Türk vatandaşlarının serbest hareketliliğini engellemektedirler. Türkiye ile AB arasındaki işgücü hareketliliği önündeki engeller ayrı bir başlık altında daha sonra ortaya konulacaktır. Bu başlık altında mevcut durumda ikili antlaşmalar çerçevesinde AB üyesi ülkelerde ikamet eden Türk işçilerinin serbest hareketliliği

incelenecektir. Konumuzun bir parçası olan ve önemli görülen ikili antlaşmalar kapsamında Avrupa ülkelerine göç eden Türk vatandaşlarına yönelik veriler ortaya konulacak ve değerlendirmeler bulunulacaktır.

Türkiye'nin Avrupalı devletler ile ikili işgücü antlaşmaları imzalamasının tarihsel geçmişi, II. Dünya Savaşı sonrasında yaralarını sarmaya çalışan Avrupalı devletlerin savaş nedeniyle erkek nüfusunun azalması üzerine çeşitli devletlerle ikili işgücü antlaşmalarının imzalandığı 1960'lı yıllara dayanmaktadır. Batı Avrupa ülkelerinde nüfusun işgücünün yavaş artması ve endüstrilerin hızlı gelişmesi arasında bir dengesizlik kendini belirgin olarak göstermiştir. Yatırımlarda sermaye yoğun teknolojikler kullanılmasına rağmen, çalışma çağındaki nüfusun düşüklüğü endüstriyel üretimin sürekliliğine engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla yatırımların ya yurtdışına aktarılması ya da işgücünün Avrupa'ya çekilmesi yönünde fikirler ortaya çıkmıştır (Kazanç, 2014:59). Avrupa devletlerinin yatırımlarını yurtdışını aktarma fikrini seçmeleri halinde ekonomilerinin gelişmesi söz konusu olmazdı, nitekim Avrupalı devletlerin bunun bilincinde olduğu varsayımı altında ikinci fikri yani emeğin Avrupa'ya göçünü çeşitli ülkelerle imzaladıkları ikili işgücü antlaşmaları vasıtasıyla temin edildiğini görebilmekteyiz. Konumuzun olağan akışının dışına çıkmamak için Avrupalı devletlerin Türkiye dışındaki ülkelerle imzaladığı antlaşmalara değinilmeyecektir.

Türkiye ile çeşitli Avrupalı devletler arasında imzalanan ikili işgücü antlaşmalarının 1960'lı yıllara dayandığını daha önce belirtmiştik. Türkiye ile ikili işgücü antlaşması imzalayan ilk Avrupalı devlet, Federal Almanya'dır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile Federal Almanya Szhleswig-Holstein Çalışma Bakanlığı arasında 1957 yılında imzalanmıştır. Bu antlaşma neticesinde 12 zanaatkâr, aileleriyle birlikte Federal Almanya'nın Kiel şehrine göç etmişlerdir. Türkiye'nin 1960'lı yılların başında planlı ekonomik kalkınma sürecini başlatması ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin kurulmasıyla birlikte işgücü göçü; devlet tarafından koordine edilmeye başlanmış ve bu göçlerle ilgili plan ve politikalar kalkınma planlarında yer almaya başlamıştır (Yıldırımoglu, 2005:129-153; akt. Kazanç, 2014:59-60). Bu yıllarda Federal Almanya tarafından Türk işçilerine olan yoğun talep üzerine 30 Ekim 1961 tarihine ve 20 Mayıs 1964 tarihinde olmak üzere Federal Almanya ile Türkiye arasında ikili işgücü antlaşmaları imzalanmıştır. (Görmezöz, 2011:41; akt. Kazanç, 2014:60). Federal Almanya ile Türkiye arasında imzalanan bu ikili işgücü antlaşmalarının ardından 1961'de

İngiltere, 1964'te Avusturya, Belçika ve Hollanda, 1965'te Fransa, 1967'de İsveç, 1971'de İsviçre ile ikili antlaşmalar imzalanmıştır. 1961-73 yılları arasında ikili antlaşmalar çerçevesinde işgücünün büyük bir bölümü Federal Almanya'ya gitmiştir. İş ve İşçi Bulma Kurumu (bugünkü adıyla İşkur)'na göre; bu dönemde 814.843 kişi Batı Avrupa ülkelerine gitmiştir (Tümertekin & Özgüç, 2012:366).

Tablo 59: 1961-73 Yılları Arasında Batı Avrupa'ya Çalışmaya Giden Türk Vatandaşları

Ülke	Miktar (kişi)	Pay (%)
Federal Almanya	509.411	82,01
Fransa	45.159	5,74
Avusturya	30.465	4,36
Hollanda	23.192	2,96
Belçika	15.292	1,93
İsviçre	5.497	0,80
İngiltere	1.927	0,26

Kaynak: Tümertekin & Özgüç, 2012:367.

Tablo 59'da 1961-73 yılları arasında Batı Avrupa ülkeleriyle yapılan ikili işgücü antlaşmaları çerçevesinde gönderilen işçilerin miktarları ve yüzdeleri verilmektedir. Söz konusu dönemde işçilerin %82'sinin Federal Almanya'da %0,26'sının İsviçre'ye gönderildiği görülmektedir. Tümertekin ve Özgüç'e (2012) göre; bu dönemde giden işçilerin %38,88'i imalat sanayisi sektöründe, %16,84'ü inşaat sektöründe ve %7,09'u madencilik sektöründe çalışmışlardır (Tümertekin & Özgüç, 2012:367).

Arap devletleri (Mısır, Suriye, Ürdün, Irak) ile İsrail arasında 1967 ve 1973 yıllarında meydana gelen Altı Gün Savaşı ve Yom Kippur Savaşı'nda Batılı devletlerin (Batı Avrupa ülkeleri dahil) İsrail'e destek olduğu gerekçesiyle 15 Ekim 1973 tarihinde OPEC (bu Arap devletleri ayrıca OPEC üyeleridir), bu ülkelere petrol ambargosu uygulamış ve petrol fiyatlarını yükseltmiştir. Batılı ülkelerin ekonomilerinin petrole bağımlı olması ve petrol arzının uygulanan ambargo sonucu düşmesi, stagflasyona (Enflasyon artışı + İşsizlik= Durgunluk) neden olmuştur. (https://tr.wikipedia.org/wiki/1973_Petrol_Krizi#Arap_petrol_ambargosu E.T.: 06/12/2021). Stagflasyon olgusunun getirdiği işsizlik nedeniyle Avrupalı devletler, dışarıdan işçi ithal etmek yerine elindeki işsiz stokunu eritmeye çalışmışlar, fakat ithal işgücünü tamamen durdurmamışlardır. Bu dönemde Türkiye yurtdışına işçi göndermeye devam etmiş, fakat

1960'lı yıllara kıyasla gönderilen işgücü miktarı düşük kalmıştır (Kazanç, 2014:78). Bazı Avrupa ülkelerinde mevcut yabancı işçilerin ülkelere dönmeleri teşvik edilmiştir. Federal Almanya, 1983'te "Geri Dönüşü Teşvik Yasası"nı uygulamaya koymuş, bu yasa kapsamında 100.000 işçi aileleriyle birlikte yaklaşık olarak 313.000 kişi Türkiye'ye dönmüştür (Tümertekin & Özgüç, 2012:367).

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi her ne kadar bazı ülkelerin Türk işçilerini çeşitli geri dönüş yasaları çerçevesinde Türkiye'ye geri gönderme girişimleri olsa da ikamet ettikleri devletlerde kalmaya karar veren Türk işçileri, ileriki yıllarda aile birleşimi, sığınmacı, mülteci ve yasadışı olarak bu ülkelere göç ederek varlıklarını sürdürmüşlerdir (İçduygu, 2006:64). Avrupa'daki Türk göçmenlerin sayısı; 1972 yılında 600.000 civarında iken, 1980'li yıllarda 2 milyona, 1990'lı yılların ortasında 2.9 milyona, 2000'li yılların ortasında ise 2.7 milyon civarındadır. Nitekim bu göçlerin önemli bir kısmı aile birleşimleri yoluyla eşlerini yanlarına almalarının bir sonucudur (İçduygu, 2006:66) 2000'li yıllarda aile birleşimleri vasıtasıyla Avrupa ülkelerine yönelen göçte önemli düşüşler olmuştur. 2000'li yılların başında Avrupa'ya göç eden toplam Türk göçmen sayısının yılda 50.000'in altına düşmüş olabileceği ve bunların yaklaşık üçte birinin aile bağlantılı akımlarda taşınmış kişiler olduğu tahmin edilmektedir (İçduygu, 2013:12-13). Türk vatandaşlarının büyük bir bölümü; Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre ve İngiltere'ye yönelmektedirler (İçduygu, 2006:68).

Tablo 60: Avrupa Ülkeleriyle Yapılan İkili İşgücü Antlaşmalarının İçeriği

	Avusturya	Federal Almanya	Belçika	Hollanda	Fransa	İsveç
Tek taraflı işçi gönderimi	√	√	√	√	√	√
İsmen işçi talebinde bulunma	√		√	√	√	
Uzman personel değişimi						
Anlaşma kapsamındaki işçilere yönelik yaş sınırlaması			√	√		
İşçi gelirlerinin transferi	√	√	√	√	√	√
Seyahat masraflarının karşılanması	√	√	√	√		√
İşçilerin ülkeye geri dönüşü		√		√		
İşçilerin ülkeye iadesi	√	√	√	√	√	
Yabancı işçiye yerli işçi ile eşit muamele	√		√	√	√	√
İşçi ailesine işçi ile beraber gitme imkânı	√	√	√		√	√

Kaynak: Kazanç, 2014:76'daki tablo 5'ten hareketle oluşturulmuştur.

Konumuzla ilgili olup burada bahsedeceğimiz başka bir durum ise Avrupa'ya giden Türk vatandaşlarının Türkiye'ye dönüşlerinin ne durumda olduğudur. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi 1970'li yıllardaki ekonomik kriz nedeniyle Avrupa ekonomilerinin durgunluğa girmesiyle artan işsizliğin getirdiği yük dolayısıyla 1980'li yıllarda bazı Avrupa devletlerinin ülkelerindeki Türk işçileri ülkelere geri gönderme yönünde uyguladıkları teşviklerde geri dönüşlerin sınırlı kaldığını belirtmiştik. Avrupa'daki Türk vatandaşlarının Türkiye'ye geri dönüşleri ile ilgili elimizdeki veriler sınırlıdır. 1981-84 yılları arasında Almanya'dan 310.000 göçmen, 1985-86 yılları arasında ise Hollanda'dan 10.000 göçmen Türkiye'ye geri dönüş yapmıştır. 1990'ların ilk yıllarında da geri dönüş oranları benzer seviyelerde seyretmiştir (İçduygu, 2006:69-70).

Tablo 61'de Avrupa'da yaşayan Türk göçmenlerin 1985, 1995, 2005 ve 2010 yıllarına ait miktarları ve yüzdeleri verilmiştir. Tabloya göre özellikle Belçika'da verilen yıllarda Türk göçmenlerin miktarlarında sürekli bir düşüş söz konusu iken, İsviçre ve diğer Avrupa ülkelerinde Türk göçmenlerin miktarlarında sürekli artışlar olduğu görülmektedir. Avusturya, Fransa, Almanya, Hollanda ve İskandinav ülkelerindeki Türk göçmenlerin miktarlarında dalgalanmaların olduğu görülmektedir.

Tablo 61: Yurtdışındaki Türk Göçmenler (1985, 1995, 2005 ve 2010)

	1985		1995		2005		2010	
	x1000	%	x1000	%	x1000	%	x1000	%
Avusturya	75.0	3,7	147.0	5,1	127.0	4,6	110.0	3,6
Belçika	72.5	3,6	79.5	2,8	45.9	1,7	39.4	1,3
Fransa	146.1	7,3	198.9	7,0	208.0	7,6	459.6	15,0
Almanya	1400.1	70,5	2049.9	72,1	1912.0	70,4	1629.4	53,3
Hollanda	156.4	7,8	127.0	4,5	160.3	6,0	372.7	12,2
İskandinav Ülkeleri	41.2	2,0	73.0	2,6	51.6	2,0	145.6	4,8
İsviçre	51.0	2,5	79.0	2,8	79.5	3,0	71.6	2,3
Diğer Avrupa Ülkeleri	42.0	2,1	87.0	3,0	130.0	4,8	223.8	7,3
Toplam Avrupa	1984.6	100	2841,3	100	2714.3	100	3052.1	100

Kaynak: İçduygu, 2013:69'deki Tablo 23'ten hareketle oluşturulmuştur.

Avusturya, Belçika ve Almanya'daki Türk göçmenlerin miktarlarındaki düşüş; Bayhan'ın 29 Ocak 2010 tarihinde Almanya eski çalışma ataşesi olan Yurtdışı İşçi

Hizmetleri Uzmanı olarak görev yapan Veli Bikirli ile yaptığı kişisel görüşmede, Bikirli'nin bu ülkelerdeki Türk nüfusundaki azalmanın Türkiye dönüşler ile birlikte Türk vatandaşlarının bu ülkelerin vatandaşlığına geçmesi ve bu ülkelerin istatistiki verilerine yansıtılmalarının etkisinin olduğunu ifade etmiştir (Bayhan, 2010:179).

Tablo 62'de 1991-2002 yılları arasında vatandaşlıklarını değiştiren Türk göçmenlerinin miktarı ve yüzdesi verilmektedir. Tabloya göre verilen dönemlerde Almanya vatandaşlığına geçen Türk göçmenlerin miktarları sürekli artmıştır. 1991-93 döneminde Türk göçmenler, Hollanda vatandaşlığına geçmeyi daha çok tercih ederken, 1994-96 döneminde Alman vatandaşlığı en çok tercih edilen vatandaşlıklar arasında yer almaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren Türk göçmenlerin Alman vatandaşlığına geçme artan şekilde devam etmiş, Hollanda vatandaşlığına geçme ikinci sıraya gerilemiştir. Diğer ülkelerin vatandaşlığına geçen Türk vatandaşlarının paylarında ise dönem bazında dalgalanmalar söz konusudur. Türk vatandaşlarının en az İngiltere, Danimarka ve İsviçre vatandaşlıklarına geçmişlerdir.

Tablo 62: 1991-2002 Yılları Arasında Vatandaşlıklarını Değiştiren Türk Vatandaşlarının Sayısı ve Yüzdesi

Ülkeler	1991-93		1994-96		1997-99		2000-02		1991-2002	
	x1000	%	x1000	%	x1000	%	x1000	%	x1000	%
Almanya	20.3	27,8	97.0	42,7	129.1	56,8	159.4	63,4	405.8	52,1
Avusturya	4.7	6,4	6.6	2,9	7.8	3,4	18.3	7,2	37.4	4,8
Belçika	7.2	9,9	13.0	5,7	17.5	7,7	31.7	12,6	69.4	8,9
Danimarka	1.1	1,5	2.6	1,1	5.4	2,4	5.9	2,3	15.0	1,9
Fransa	2.8	3,8	8.8	3,9	14.5	6,4	13.8	5,5	39.9	5,1
Hollanda	29.5	40,4	87.6	38,5	39.9	17,6	10.2	4,1	167.2	21,5
İngiltere	0.2	0,3	0.5	0,2	2.0	0,9	2.5	1,0	5.2	0,7
İsveç	5.8	7,9	7.6	3,3	4.9	2,2	4.2	1,7	22.5	2,9
İsviçre	1.4	1,9	3.6	1,6	6.2	2,7	6.2	2,5	17.4	2,2
Toplam	73.0	100,0	227.3	100,0	227.3	100,0	251.2	100,0	778.8	100,0

Kaynak: İçduygu, 2006: 69.

Türkiye'den Avrupa ülkelerine diğer bir göç şekli ise Türk vatandaşlarının AB'ye yaptığı sığınma talebi başvurularıdır. 1980-95 yılları arasında yaklaşık 350.000 sığınmacı Türkiye'den AB ülkelerine gitmiştir. Batı Avrupa ülkelerinin resmi kayıtlarında

sığınmacı olarak giden Türk vatandaşlarının yıllık ortalama olarak 1980’li yılların başında 10.000, 1980’li yılların sonunda ise 40.000’e yükselmiştir. 1990’lı yılların sonunda yıllık ortalama sığınmacı miktarı 30.000’e ve 2000’li yılların başında ise 20.000’e düşmüştür. 1990’lı yılların sonunda Türkiye’den sığınma talebiyle göç edenlerin en çok tercih ettiği ülke %55 ile Almanya iken, %8 ile Fransa, %8 ile İsviçre ve %3 ile Hollanda izlemiştir (İçduygu, 2006:67). 2007’de Türkiye’den AB’ye sığınmacı sayısı 6.500’ün ve 2008’de 7.000’in altında kalırken, 2010’da 5.800’e, 2011’de 5.300’e ve 2012 yılında 5.211 kişiye düşmüştür. Tüm bu sığınma miktarı AB’deki tüm sığınma miktarının yaklaşık %1,8’ini oluşturmaktadır (İçduygu, 2013: 13). Sığınma başvuruları dışında Türkiye’den AB üyesi ülkelere düzensiz göç olarak ifade ettiğimiz kayıt altına alınmayan kaçak işgücü göçüdür. Bu göç tipinde göçmenler göç alan ülkeye turist vizesi alması ve vizenin süresinin dolmasından sonra o ülkede kalması veya çalışma izni olmaksızın o ülkenin kanunlarına aykırı olarak çalışmasıdır (İçduygu, 2006: 67). Nitekim bu göç tipine yönelik verilerin ortaya koymanın zorluğu ile birlikte ortaya konulacak verilerin güvenilirlikleri ise zayıftır. Türkiye’den AB üyesi ülkelere düzensiz yollarla göç eden ve Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı (FRONTEX) tarafından MDAÜ’de yakalanan Türk göçmenlerin sayısı 2004’te 2.350 iken, 2005’te 2.124, 2007’de 1.788, 2008’de 1400, 2011’de 3.500 ve 2012’de ise yaklaşık 3.000 kişi sınır dışı edilmiştir (İçduygu, 2013:14-15).

Tablo 63: 2000-2012 Yılları Arasında İşkur Tarafından Avrupa'ya Gönderilen Sözleşmeye Bağlı İşgücü Göçü

	Avrupa Birliği	%	Diğer Avrupa Ülkeleri	%	Toplam
2000	2.264	96	83	4	2.347
2001	2.685	92	219	8	2.904
2002	3.912	96	135	4	4.047
2003	4.299	94	237	6	4.536
2004	2.783	87	406	13	3.189
2005	1.710	90	176	10	1.886
2006	1.330	97	32	3	1.362
2007	8.249	78	2.337	22	10.586
2008	1.861	36	3.204	64	5.065
2009	1.637	48	1.766	52	3.403
2010	1.323	94	78	6	1.401
2011	1.619	97	46	3	1.665
2012	1.377	62	850	38	2.227

Kaynak: İçduygu, 2013:38’deki Tablo 3’ten hareketle oluşturulmuştur.

Son yıllarda İşkur tarafından Türkiye'den yurtdışına gönderilen göçün büyük bir bölümünü sözleşmeye bağlı işgücü göçü oluşturmaktadır. Tablo 63'te 2000-2012 yılları arasında İşkur tarafında Avrupa Birliği üyesi ülkelere ve diğer Avrupa ülkelerine gönderilen işgücü miktarı ve yüzdeleri verilmiştir. Tablo incelendiğinde İşkur tarafından sözleşmeye bağlı olarak gönderilen vatandaşlarımızın yıllara göre seyrinde dalgalanmalar söz konusudur. Yapılan sözleşmeler kapsamında AB'ye gönderilen vatandaşlarımızın miktar bakımından en yüksek olduğu yıl 2007 iken, en düşük ise 2010 yılıdır. Sözleşmeler kapsamında diğer Avrupa ülkelerine gönderilen vatandaşlarımızın en yüksek olduğu yıl 2008 iken, en düşük olduğu yıl ise 2006'dır. Tablo 63 dikkatli bir şekilde incelendiğinde 2008 yılında AB dışındaki diğer Avrupa ülkelerine gönderilen vatandaşlarımızın miktar bakımından AB üyesi ülkelere gönderilen vatandaşlarımızdan fazladır.

Tablo 64: 1961-1980 Yılları Arasında İşkur Tarafından AB Ülkelerine Yapılan Göndermeler (Kişi)

Yıllar	Almanya	Avusturya	Belçika	Fransa	Hollanda	İsviçre
1961-1962	12.506	160	0	0	0	0
1963	23.436	937	5.605	63	251	36
1964	54.902	1.434	6.651	25	2.958	193
1965	45.572	1.973	1.661	0	2.181	122
1966	32.580	469	0	0	1.208	153
1967	7.199	1.043	0	0	48	215
1968	41.409	673	0	0	875	97
1969	98.142	973	0	191	3.404	183
1970	96.936	10.622	431	9.036	4.843	1.598
1971	65.684	4.620	583	7.897	4.853	1.342
1972	65.875	4.472	113	10.610	744	1.312
1973	103.793	7.083	265	17.544	1.994	1.109
1974	1.228	2.501	555	10.577	1.503	770
1975	640	226	59	25	32	229
1976	2.101	672	72	6	98	281
1977	2.413	583	45	15	83	246
1978	1.333	54	41	13	48	326
1979	933	23	27	11	40	406
1980	764	944	35	21	32	549

Kaynak: Türkiye İş Kurumu 2020 İstatistik Yıllığı

Tablo 64'te 1961-1980 yılları arasında İşkur tarafından seçili AB üyesi ülkelere gönderilen işgücü miktarları verilmektedir. Verilen yıllarda Türk işgücünün en çok AB üyesi olan Almanya'ya ve en az gönderildiği ülkenin Belçika olduğu görülmektedir. Tablo seçili ülkeler bazında incelendiğinde Almanya ile imzalanan ikili işgücü antlaşması sonrasındaki göndermeler 1966-67 yıllarında keskin bir düşüş yaşanmıştır. Nitekim 1966-

67 yıllarında Alman ekonomisi durgunluğa girmesiyle işçi alımı azaltılmıştır. 1968-73 yılları arasında işkur tarafından Almanya'ya işçi göndermeleri tekrar artışa geçmiş, 1960-2020 arasındaki 60 yıllık zaman diliminde 1973 yılında 103 bin 793 kişi en yüksek işçi gönderimi yapılmış olup, bu sayı bugüne kadar yapılan toplam gönderimlerin yaklaşık %14,6'sına tekabül etmektedir. İşkur tarafından 1970 yılında Avusturya'ya, 1964 yılında Belçika'ya, 1973 yılında Fransa'ya, 1971 yılında Hollanda'ya ve 2011 yılında ise İsviçre'ye en yüksek işçi gönderimi yapılmıştır. 1961 ila 1980 yılları arasında 6 ülkeye işçi göndermelerinin bazı dönemlerde yoğunluk kazandığı bazı dönemlerde de düştüğü görülmektedir. Bütün ülkelerde 1974 yılı sonrasında işçi göndermelerinin yüksek oranda düştüğü görülmektedir.

Tablo 65: 1980-2000 Yılları Arasında İşkur Tarafından AB Ülkelerine Yapılan Göndermeler (Kişi)

	Almanya	Avusturya	Belçika	Fransa	Hollanda	İsviçre
1981	274	184	13	6	31	379
1982	75	12	2	9	2	163
1983	43	7	2	4	4	209
1984	17	2	3	0	5	69
1985	23	16	7	4	5	110
1986	17	52	0	3	12	137
1987	27	74	2	4	18	83
1988	85	34	1	6	19	96
1989	51	142	3	7	21	38
1990	62	423	15	14	31	64
1991	49	315	2	33	22	66
1992	1.685	239	7	21	21	52
1993	1.999	82	2	8	12	32
1994	2.032	10	1	17	12	13
1995	2.246	16	1	13	13	18
1996	2.443	5	2	16	5	31
1997	1.800	1	2	9	2	13
1998	1.734	1	0	33	1	10
1999	2.350	1	1	25	2	5
2000	2.135	1	1	87	1	1

Kaynak: Türkiye İş Kurumu 2020 İstatistik Yıllığı

1980 ila 2000 yılı arasındaki işçi gönderimlerine bakıldığında, Fransa, Belçika ve Hollanda'ya gönderimlerin 100'ün altına düşmüştür. 1980'li yılların başında İsviçre'ye gönderilen işçi miktarı diğer ülkelere göre yüksek iken, ancak 1980'li yılların ikinci yarısında keskin bir düşüş gözlenmiştir. 1990'lı yılların başlarında Avusturya'ya gönderimlerde az da olsa bir yükseliş olsa da bir atış söz konusudur. 1990'lı yıllardan sonra her zaman olduğu gibi işçi gönderimlerinde Almanya ilk sırada yer almaktadır. Bu

durum 2000’li yıllardan sonra da devam etmektedir. 1961’den 2020 yılına kadar bu 6 ülkeye toplam işçi gönderimleri 874.672 kişidir. Bu gönderimlerde Almanya ilk sırada yer alırken, Fransa ikinci sırada ve Avusturya üçüncü sırada yer almaktadır. En az işçi gönderilen ülke İsviçre’dir.

Tablo 66: 2000-2020 Yılları Arasında İşkur Tarafından Yurtdışına Yapılan Göndermeler (Kişi)

Yıllar	Almanya	Avusturya	Belçika	Fransa	Hollanda	İsviçre
2001	2.437	5	1	202	2	1
2002	3.367	2	0	341	131	2
2003	3.366	11	2	422	431	0
2004	2.197	22	0	530	1	0
2005	1.074	23	0	593	0	0
2006	708	2	6	377	0	0
2007	2.022	120	60	488	90	50
2008	1.398	77	35	300	61	34
2009	1.280	66	25	241	66	51
2010	1.094	54	14	136	43	28
2011	882	3	0	3	21	10.584
2012	1.199	1	0	2	19	0
2013	770	0	0	2	0	0
2014	552	0	47	0	21	0
2015	654	0	1	0	22	0
2016	856	0	0	0	3	0
2017	886	0	0	0	1	0
2018	1.995	0	1	19	24	0
2019	2.935	0	20	61	6	0
2020	2.566	0	0	7	0	0
Toplam	708.826	41.465	16.422	60.077	26.376	21.506

Kaynak: Türkiye İş Kurumu 2020 İstatistik Yıllığı

Türkiye’deki AB vatandaşlarının durumuna baktığımızda, yaptığımız araştırmalar neticesinde Türkiye’de yabancı vatandaşlara ait veriler, 2016 yılı sonrasına dayanmaktadır. TÜİK, 2016 yılından itibaren uluslararası göç istatistiklerini yayınlamaya başlamıştır. Bu nedenle elimizdeki istatistiki veriler sınırlıdır. Tablo 67’de 2017 ve 2018 yılına ait cinsiyete ve vatandaşlıklarına göre Türkiye’deki AB vatandaşlarının sayıları verilmiştir.

Tablo 67 incelendiğinde; Türkiye’deki AB vatandaşlarının büyük çoğunluğunun Alman vatandaşı olduğu görülmektedir. İkinci sırada; Birleşik Krallık, üçüncü sırada; Avusturya, dördüncü sırada ise; Bulgaristan gelmektedir. 2017 yılında Türkiye’ye göç eden toplam AB vatandaşlarının Türkiye’ye gerçekleşen toplam göç içerisindeki payı yaklaşık %4 civarında iken, 2018 yılında ise; yine yaklaşık %4’lük pay ile aynı seviyede kalmıştır. Cinsiyete göre AB vatandaşlarına yönelik bir değerlendirme yaptığımızda; erkek

vatandaşlar bir önceki yıla göre yaklaşık %26 artarken, kadın vatandaşlar bir önceki yıla göre %20 artış göstermiştir. Cinsiyete göre AB üyesi devlet vatandaşlarının Türkiye'ye gerçekleşen toplam göç içerisindeki payına baktığımız zaman; 2017 yılında erkek vatandaşların gerçekleşen toplam göç içindeki toplam erkek vatandaşlara oranı %3,5 iken, kadınların gerçekleşen toplam göç içindeki toplam kadın vatandaşlara oranı %4,2'dir. 2018 yılında ise; erkekler %3,5, iken kadınların oranı %4,1'dir. TÜİK'e göre; Türkiye'ye göç eden yabancı vatandaşlar, yüksek oranda gelişmiş büyük şehirlerimiz olan İstanbul, Ankara, İzmir ve Antalya'da ikamet etmektedirler. Ancak unutmamak gerekir ki AB üyesi devletlerin vatandaşları da yabancılara dahildir.

Tablo 67: Vatandaşlıklarına ve Cinsiyete Göre Türkiye'deki AB Vatandaşları (Kişi Bazında)

	2017			2018		
	T	E	K	T	E	K
Almanya	8.440	4.028	4.412	8.893	4.382	4.511
Avusturya	1.472	794	678	1.661	892	769
Belçika	247	140	107	296	147	149
Birleşik Krallık	1.819	917	902	2.906	1.514	1.392
Bulgaristan	1.391	413	978	1.602	500	1.102
Çekya	109	44	65	134	63	71
Danimarka	343	195	148	511	281	230
Finlandiya	186	64	122	243	113	130
Fransa	789	417	372	892	448	444
Hollanda	727	381	346	983	520	463
İrlanda	-	-	-	184	98	86
İspanya	-	-	-	327	192	135
İsveç	391	200	191	770	423	347
İtalya	462	337	125	474	282	192
Litvanya	126	24	102	140	34	106
Macaristan	-	-	-	119	55	64
Polonya	251	68	183	344	130	214
Portekiz	101	67	34	115	74	41
Romanya	553	226	327	535	179	356
Yunanistan	641	314	327	1.074	544	530
AB vatandaşları toplamı	18.048	8.629	9.419	22.203	10.871	11.332
Türkiye'ye toplam göç	466.333	244.083	222.250	577.457	304.254	273.203

Kaynak: TÜİK

3.10.4. Türkiye'nin AB Üyeliği ve Türk İşgücünün Serbest Hareketliliği Önündeki Engeller

Türkiye ile AB arasındaki münasebet, daha önce ifade ettiğimiz üzere 31 Temmuz 1959 tarihinde Türkiye'nin o zamanki adıyla AET'ye ortak üyelik başvurusunda bulunması ve Avrupa Komisyonu ile yapılan dört yıllık görüşmelerden sonra 12 Eylül

1963 tarihinde imzalanan ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Antlaşması (Ortaklık Antlaşması) ile resmen başlamıştır. Türkiye'nin o günden beri amaçladığı tam üyelik hedefi, o tarihten bu yana yaklaşık yarım yüzyıldan fazla bir süredir inişli çıkışlı bir süreç yaşamış ve hala da yaşamaktadır. Nitekim yaşanan bu inişli çıkışlı süreç hem AB hem de Türkiye'nin kendisinden kaynaklanmaktadır. Konumuzla ilgili olarak hem AB hem de Türkiye'nin kendisinden kaynaklanan ve Türkiye'nin AB'ye üyeliğine ve gerekse de Türk işçilerinin serbest hareketliliğini engelleyen sorunlar ve gelişmelerden bahsedilecektir.

Türkiye ile AET arasında 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması'nın 12. maddesinde işgücünün serbest hareketliliğinin kademeli olarak gerçekleştirilmesi ifade edilmiş ve bunun için geçiş dönemi öngörülmüştür. Nitekim bu geçiş döneminin gerçekleşme şartları, usul ve esasları Türkiye ile AT arasında 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel'de imzalanan ve 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol'ün 36. maddesinde Topluluk üyesi üye devletler ile Türkiye arasında işgücünün serbest hareketliliği Ortaklık Antlaşması'nın 12. maddesinde yer verilen ilkelere riayet edilerek Ortaklık Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonraki on ikinci yılın sonu (1 Aralık 1976 tarihi) ile yirmi ikinci yılın sonu (1 Aralık 1986 tarihi) arasında kademeli olarak gerçekleştirilmesi öngörülmüş, fakat AT üyesi devletler ile Türkiye arasında işçilerin serbest hareketliliği gerçekleştirilmemiştir. Bu döneme baktığımızda; Türkiye'nin hem AB üyeliğini hem de işgücünün serbest hareketliliğini engelleyen ve yaklaşık altmış yıldır süren Kıbrıs sorunudur. Kıbrıs Adası, 1960'lı yıllara kadar Büyük Britanya'nın sömürgesi iken bağımsızlığını kazandı ve Türkiye, Büyük Britanya ve Yunanistan'ın garantörlüğünde adada Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumların birlikteliğinde Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Bir süre sonra her iki kesim arasında sorunlar baş göstermiş ve Türkiye, 1974 yılında garantörlük hakkını kullanarak Kıbrıs'a müdahalede bulunmuştur. Türkiye, bu müdahalenin meşruiyetini uluslararası arenada anlatamaması ve müdahaleyi hukuki çerçeveye bağlamaması nedeniyle Kıbrıslı Rumlar, Yunanistan ve uluslararası aktörler tarafından istismar aracı olarak kullanılmıştır (İnaç, 2016:235). Bu durumun en açık delili; GKRY ve Yunanistan'ın AB'ye üye olmaları ile birlikte bu sorunun AB'yi ilgilendirir hale gelmesidir. Ayrıca bu iki devlet, AB organlarında Türkiye aleyhine yürüttüğü propaganda faaliyetleri ve Türkiye-AB katılım müzakerelerinde kullandıkları vetolarla müzakerelerin ağır aksak işlemesine neden olmaktadır. Türkiye, katılım

müzakerelerinin başlamasının hemen öncesinde 1 Mayıs 2004 tarihinde Ankara Antlaşması'nı AB'ye üye olan 10 yeni üyeyi kapsamasını sağlayacak olan Ek Protokol'ü imzalamıştır. 29 Temmuz 2005 tarihinde Kıbrıs ile ilgili karşı bir deklarasyon yayınlamıştır. Deklarasyonda; Ek Protokol'de geçen Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960'ta kurulan asıl ortaklık devleti olmadığı, bu devletin adanın güneyinde otorite, denetim ve yetki sahibi olduğu ve adanın kuzeyinde yer alan Türk halkını temsil etmediğini, Türkiye'nin Ek Protokolü onaylamasının ve uygulamasının herhangi bir şekilde Ek Protokol'de atıfta bulunulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanıma anlamına gelmediği belirtilmiştir (https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-kibris_la-ilgili-deklarasyonu_-29-temmuz-2005.tr.mfa E.T.: 08/12/2021). 15 Aralık 2005 tarihinde Ankara Üniversitesi'nde gerçekleştirilen "*Türkiye - AB İlişkileri ve Kıbrıs Sorunu*" panelinde Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Nusret Aras, panel konuşmasında; Avrupa Birliği'nin bir bürokratinin Türkiye'yi ziyaretinde Türkiye'nin ek protokolü imzalamış olması sebebiyle Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanıdığını ve protokolün imzalanmasının tek başına tanımayı gerçekleştirdiğini ve deklarasyonun geçerli olmadığını belirttiğini, çünkü deklarasyonun protokolün özüne aykırı olduğunu, bir uluslararası anlaşmaya şerh ve çekince koyabilmek için, çekincenin uluslararası anlaşmanın özüne uygun olması icap ettiğini ve nitekim Türkiye'nin yayınladığı deklarasyonun uluslararası anlaşmanın özüne aykırı olduğunu ifade ettiğini söylemiştir (Aras, 2005:403). 11 Aralık 2006 tarihinde Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi, Ek Protokol'ün tam uygulanması şartına bağlı olarak sekiz faslın müzakerelere açılmayacağı ve hiçbir faslın geçici olarak kapatılmayacağı kararı almıştır (https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=39&id=44 E.T: 08/12/2021). Bu sekiz faslın hangileri olduğunu daha önce belirttik. Kıbrıs sorununa bağlı olarak AB ile müzakere sürecimizdeki tek engel Ek Protokol'e bağlı olan sekiz fasıl değildir. Bu sekiz fasıldan başka GKRY'nin bloke ettiği altı ve Fransa'nın bloke ettiği dört fasıl söz konusudur. Türkiye'nin AB üyeliğine ve işgücünün serbest hareketliliği önünde engel teşkil eden bir diğer konu Türkiye nüfusunun büyüklüğüdür. Türkiye'nin AB'ye üye olmasıyla birlikte serbest hareketlilik hakkı kapsamında Türk nüfusunun büyük bir kısmının AB üyesi ülkelere yoğun göçü sonucu bu ülkelerde yerli işgücünün işsiz kalacağı konusunda birtakım endişeler söz konusu olmakla birlikte AB'nin yaşanan nüfusunun ve doğum oranlarındaki düşüklüğün işgücü kıtlığına neden olması ve Türkiye'nin üyeliği ile beraber yaşanacak işgücü hareketliliğinin AB'nin işgücü arzına bir nebze katkı sağlayacağıdır

(DPT, 2004:40-41). Türkiye'nin sahip olduğu nüfus büyüklüğünün neden tek endişe bu değildir. Türkiye'nin nüfus büyüğünden kaynaklı bir diğeri endişe; Türkiye'nin 83,6 milyonluk nüfus büyüğü ile AB kurumlarındaki nüfus-temsiliyet parametresinde Türkiye'nin temsiliyet noktasında ilk beş ülke arasında yer alması ve bu durumun ileride Türkiye'nin AB'nin liderlik koltuğuna oturması gibi endişeler de söz konusudur (İnaç, 2016:230). Türkiye'nin AB üyeliğine ve işğücünün üye ülkeler arasındaki serbest hareketliliği engellerden bir tanesi de Türk nüfusunun eğitim kalitesinin düşüklüğüdür. Nitekim bu algının oluşmasında Türk Diasporasının önemli bir etkisi söz konusudur. Avrupa ülkeleriyle imzalanan ikili işğücü antlaşmaları çerçevesinde Avrupa'ya gönderilen işğücünün vasıfsız veya düşük vasıflı olmasından kaynaklanmaktadır (İnaç, 2016:231). Türkiye'nin AB üyeliğine engel teşkil eden bir diğeri konu ise; Türkiye'nin coğrafi konumu, tarihsel, kültürel ve dini kimliğine ilişkin öne sürülen tezlerdir. Bu tezlere göre; AB'ye üye devletlerin tamamının nüfuslarının büyük çoğunluğunun Hristiyan olmasıdır. Türkiye'nin AB'ye üye olması halinde nüfusunun büyük bir çoğunluğu Müslüman olan ilk AB üyesi olacağı ve bunun AB içerisinde çatışmalara neden olacağından endişe duyulmaktadır. Öne sürülen tezlerden bir diğeri de Türkiye'nin coğrafi konum olarak Asya kıtasında yer aldığı ve bu nedenle AB'ye üye olamayacağıdır. Bu teze karşılık öne sürülen GKRY'nin Avrupa kıtasında yer almamasına rağmen AB'ye üye olmasının öne sürülmesi bu tezin geçerliliğini ortadan kaldırmıştır (Sakınan, 2020).

3.11. TÜRKİYE'DE BEYİN GÖÇÜ

Beyin göçü olgusuna hem tanımsal hem de göç alan ve göç veren ülkeler üzerindeki etkilerine daha önce değinmiştik. Bu başlık altında Türkiye'de beyin göçünün mevcut durumu ortaya konulacaktır. Vasıflı olarak ifade ettiğimiz nitelikli işğücü, ülkelerin kalkınmalarında önemli bir role sahiptir. Nitekim bu nitelikli insan gücünden ülkeler yararlandıkları ölçüde ülkelerinin kalkınmalarını sağlarlar. Nitelikli insan gücünden faydalanamayan ülkeler gelişmişlikte geri kalmaya mahkumdurlar. Günümüzde dünya ülkelerinin az gelişmiş, gelişmekte ve gelişmiş olarak sınıflandırılmaları kalkınmalarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Nitelikli işğücü olarak ifade ettiğimiz beyinlere sahip olan ülkeler, bilimdeki ilerlemeler ve teknolojiye gelişmeler ışığında kalkınarak gelişmiş ülkeler seviyesine yükselirler. Kıt kaynaklarla ve

uzun bir sürede yetiştirilen beyin gücünün ülkelerdeki çeşitli sebeplerle gelişmiş ülkelere göç etmesi kalkınmakta olan ülkenin gelişme hızını yavaşlatırken, gelişmiş olan ülkelerin gelişmelerini daha da hızlandırarak küresel ölçekte rekabet edebilme avantajı elde etmektedir. Bu durum ise ülkeler arasındaki gelişmişlik farkını daha da açmaya neden olmaktadır (Babataş, 2007:263). Türkiye kurulduğu dönemde mevcut yetişmiş insan gücü düşük olan bir ülke idi. Yetişmiş insan gücünü karşılamak, bilimde ve teknolojiye geri kalmamak için Tanzimat döneminden beri uygulanan yurtdışına öğrenci gönderme cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve 1416 sayılı “Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebeler Hakkında” kanun ile 1930’lu yıllarda yurtdışına öğrenciler gönderilmiştir. Yurtdışına gönderilen öğrencilerin bir kısmı yurda dönmüş bir kısmı geri dönmemiştir. Dönen öğrenciler ise belli bir süre sonra tekrar yurtdışına gitmişlerdir (Cansız, 2006).

Ülkemizde ilk beyin göçü hareketinin 1960’lı yıllarda doktor ve mühendislerin göçüyle başladığı, bilim ve sanat adamları ile devam ettiği çeşitli akademik araştırmalarda ortaya konulmuştur (Babataş, 2007:263; Kaya, 2009:15; Bakırtaş & Kandemir, 2010:966). Türkiye, 1973 yılına kadar yurtdışına en çok vasıflı işgücü göçü veren ülke konumundadır. Bu süreç içerisinde Türkiye vasıflı işgücü göçünün yaklaşık %17’si yurtdışına göç etmiştir. Söz konusu dönemde DPT ve Türkiye Ticaret Odaları Birliği’nin Nitelikli işgücünün göçüne yönelik yoğun eleştirilerine rağmen, Türkiye’ye döviz girdisi sağlamak adına daha da teşvik edilmiştir. 1968 tarihli Alman İş ve İşçi Bulma Kurumu raporunda, Yugoslav işçilerden sonra en nitelikli işçilerin Türk işçileri olduğu belirtilmiştir (Bakırtaş & Kandemir, 2010:966-967).

Bilim, araştırma ve geliştirme faaliyetleri, ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmenin en önemli araçları olarak görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde hemen her alanda bilim, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin üretim ve karar mekanizmaları üzerindeki etkileri kendini göstermektedir. Ancak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere geleneksel sanayi yapısı ve üretim tarzına bağlı kalınması, bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri akademik seviyede sürmesi teknolojik gelişmelerin uygulama alanına sokulmasını güçleştirmektedir. Türkiye’de ilk kalkınma planının uygulandığı yıllarda, bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemek amacıyla 1963 yılında Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) kurulmuştur. 1967 yılında TÜBİTAK’a bağlı Türkiye Bilimsel ve Teknik Dokümantasyon Merkezi (TÜRDOK)

kurulmuştur. Nitekim gelişen ihtiyaçlara oranla bilimsel ve teknik bilgi birikimi ve bilgi akımının sağlanması konusundaki çabalar sınırlı kalmıştır. Sosyal bilimler dışındaki alanlardaki araştırmacı sayısı yaklaşık 5.750'dir. Bu araştırmacıların %10'u temel bilimler, %38'i tıp, %26'sı tarım, %22'si mühendislik ve %3'ü diğer alanlarda çalışmaktadır. Sosyal bilimlerde yaklaşık 1.700 araştırmacı vardır ve bu araştırmacıların %66'sı üniversite ve yüksek okullarda, %28'i kamu kuruluşlarında ve %6'sı özel kuruluşlarda çalışmaktadır. Nitelikli işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla birinci ve ikinci plan dönemlerinde yurtdışında yetiştirilmesi öngörülen 6.000 yüksek öğrenim yapmış elemanın sadece 1.181 tanesi (öngörülenin yalnızca %19,7'si) gönderilmiştir. Gönderilen elemanların alanlarına göre dağılımına baktığımızda; %20 sosyal bilimler, %27 sevk ve idare, %17 tarım ve veterinerlik, %7 sağlık, %12 mühendislik, %10 temel bilimler ve %7 diğer alanlar. Yurtiçindeki yüksek öğretim kurumlarımızdaki laboratuvar ve teçhizatların yetersiz olması, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine ayrılan bütçenin yetersiz olması ve araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin GSMH içindeki payının yetersiz ve yıllara göre düşmesi nitelikli işgücünün yetiştirilmesine ilişkin gelişmelerin sınırlı olmasına neden olmaktadır. 1964 yılında kamu sektöründeki araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yapılan harcamaların GSMH'ya oranı binde 4,1 iken, 1969 yılında binde 3,6 ve 1970 yılında ise binde 3,5'e düştüğü görülmektedir. Araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yönelik ödeneklerin düşük olması, araştırmacılara uygun ortam, şart ve koşulların sağlanamaması; araştırmacıların kendilerine uygun ortam, şart ve koşul sağlayan ülkelere göç etmelerine neden olmaktadır. 1973-77 yılları arasını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda birinci ve ikinci kalkınma planları dönemlerine ilişkin yurtdışına göç eden araştırmacılar hakkında çarpıcı bilgiler içermektedir. Bu kalkınma planında; yüksek nitelikli insan gücünün yurtdışına göçünün önemini koruduğu, birinci ve ikinci kalkınma planlarında nitelikli insan gücünün yurtdışına çıkışını önlemeye yönelik tedbirlerin yeterince uygulanmadığı ve nitelikli insan gücü göçü sorununun nedenlerinin ekonomik olduğu kadar sosyal nedenlerinin de olduğu belirtilmiştir. Plana göre; BM istatistiklerine göre 1962-67 yılları arasında çeşitli nedenlerle gelişmiş ülkelere göç eden nitelikli işgücünün her yıl ortalama olarak 375 Türk bilim insanı ve yüksek nitelikli işgücü göç etmektedir. Göç eden işgücünün %51,5'i tıp, %40'ı mühendislik, %5,5'i doğa bilimler ve %3'ü sosyal bilimler alanlarındadır (DPT, 1972:685-687).

Tablo 68’de 1964-77 yılları arasında Türk İş Kurumu tarafından yurtdışına gönderilen göçmenlerin sayıları ve göçmenler içindeki kalifiyeli göçmenlerin oranları verilmektedir. Verilen yıllarda toplam göçmenler içindeki kalifiyeli göçmenlerin oranları dalgalanmalar gösterse de genel olarak artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 1970’li yıllarda sonra gelişmiş ülkelere yönelen göç akımının vasıfsız işgücü göçünden vasıflı işgücü göçüne dönmüştür (Bakırtaş & Kandemir, 2010: 968).

Tablo 68: Türk İş Kurumu Aracılığıyla Yurt Dışına Giden Göçmenlerin Durumu (1964-77)

Yıllar	Toplam Göçmen	Toplam Göçmenler İçinde Kalifiyeli Göçmen Oranı (%)
1964	66.176	-
1965	55.520	-
1966	34.410	25,0
1967	8.855	30,4
1968	43.204	28,0
1969	103.975	24,5
1970	129.575	27,0
1971	88.442	35,7
1972	85.229	33,7
1973	135.820	43,7
1974	20.211	34,9
1975	4.419	51,2
1976	10.558	73,4
1977	19.084	72,8

Kaynak: Bakırtaş & Kandemir, 2010:967.

1979-83 yılları arasında uygulanan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yüksek öğretim kurumlarının planda öngörülen hedeflerin üzerinde gelişme göstermesi, nitelikli insan gücünün miktarında artışa yol açmıştır. Nitelikli insan gücünün gösterdiği gelişmeden kaynaklı nitelikli insan gücü fazlası teknisyen olarak kullanılırken bir yandan kaynak israfına neden olurken diğer yandan üretim maliyetlerini arttırmaktadır. Ücret farklılıkları, mesleki doyumsuzluk gibi nedenlerle nitelikli insan gücünün göç etmesi ve bu göçün sayısal olarak saptanmaması ile birlikte daha önceki dönemlerde beyin göçüne konu olan doktorların sayısında düşüş görülürken, buna karşılık beyin göçüne konu olan mimar ve mühendislerin sayısında artış gözlenmiştir. Ayrıca bu dönemde yaşanan beyin göçünün Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin yanı sıra Ortadoğu ülkelerine yöneldiği görülmüştür (DPT, 1979:29-31). Araştırma ve geliştirme faaliyetlerine ayrılan kaynakların yetersizliği ve GSMH içindeki payının düşüklüğü, yerli teknoloji üretimini

bazı alan bilim-teknoloji politikasının belirsiz olması; üçüncü kalkınma planında olduğu gibi bu plan döneminde de süre gelen sorunlardır. Nitekim bu dönemde firmalar tarafından yurtdışından teknolojinin ithal edilmesi dönemin koşullarına göre daha karlıdır. 1977 yılında araştırma ve geliştirme faaliyetlerine ayrılan ödeneklerin büyük bir bölümü, üniversiteler dışındaki kamu kesimine ayrılmıştır. Üniversitelere ayrılan araştırma ve geliştirme ödeneklerinde tıp alanına ayrılan kaynağın miktarı azaltılmış ve kamu kesimindeki mühendislik alanlarına aktarılmıştır (DPT, 1979: 48).

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, 1970'li yıllarda petrol krizinin yarattığı yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik ortamında 1980'li yıllarda başta Federal Almanya olmak üzere diğer AB üyesi ülkeler, dışarıdan işgücü alımını durdurmuş ve mevcut işsiz stoklarını kullanmışlardır. Hatta geri dönüşleri özendirici politikalar izlemişlerdir. Nitekim bu dönemde işgücü göçünün yönü Ortadoğu ülkelerine yönelmiştir. Bu ülkelerde iş yapan firmalar aracılığıyla bu ülkelere giden mühendislerin olduğu bilinmekte, ancak istatistiki verilerin olmaması nitelikli işgücü göçüne yönelik bir değerlendirme yapmamıza olanak vermemektedir. 1990'lı yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de nitelikli işgücü göçünde artışlar giderek artış göstermiştir. Bu dönemde nitelikli işgücü göçünün artmasına neden olan faktörlere baktığımızda; küreselleşme olgusunun artan etkisi, üretim sistemlerindeki değişimler, yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar neticesinde işsizlik oranlarının artması ve yaşam kalitesinin düşmesi, ekonomik, siyasi ve ticari alanda devletler arasında işbirliğinin artması, işgücü kıtlığı yaşayan gelişmiş ülkelerin göç politikalarında seçici ve çekici özellikte düzenlemeler yapmaları gibi başlıca faktörler karşımıza çıkmaktadır (Gökbayrak, 2006:190-191).

1987 yılında Yükseköğretim Kurulu (YÖK) üniversite mezunlarına yurtdışında lisansüstü eğitim görmeleri için burs vermeye başlamıştır. YÖK bursları, Türk yükseköğretim sistemine nitelikli akademik personel kazandırmak olan Millî Eğitim Bakanlığı burslarıyla aynı amacı paylaşmaktadır. Bu burslar aynı zamanda, aksi takdirde yurt dışı eğitim masraflarını karşılayamayacak durumda olan öğrencilere, en azından bu bursların şartlarında belirtilen asgari kriterleri sağlamaları koşuluyla yurt dışında öğrenim görme imkânı sağlamaktadır. Ekim 2002'de, hükümet tarafından desteklenen öğrenci sayısı 720 idi ve bunların çoğu (%77,2) doktora düzeyinde eğitim görmekteydi (Güngör, 2003:60). 1987-2002 yılları arasında YÖK bursu ile yurtdışına gönderilen yaklaşık 4.000'e yakın öğrencinin %48,9'u ABD'ye, %38,9'u İngiltere'ye, %4'ü Almanya'ya

gönderilmiştir. Bu yıllar arasında en fazla öğrenci 1993'te gönderilmiş olup yaklaşık olarak 1282 kişidir (Gençler ve Çolak, 2002: 610; akt. (Yılmaz, 2020:228). Tablo 69'a göre 2002 yılında toplam 3631 kişiye YÖK bursu verilmiş olup bu bursu alanlardan 473'ü yani tüm gidenlerin %13'ü yurda dönüş yapmamıştır. Bursiyerlerden bir kısmı, zorunlu akademik hizmet şartını yerine getirmek yerine yurtdışında para kazandıktan sonra bursun değerini geri ödemeyi tercih etmektedirler. Burs kapsamında yurtdışına gönderilen her beş kişiden biri diplomasız dönmüş veya yurda geri dönmemiştir. Diplomasız dönenlerin başarısız olduğunu düşündüğümüzde, yurda geri dönüş yapmayan bursiyerlere yönelik olarak bir düzenleme yapılabilir.

Tablo 69: YÖK Bursu Alanların Durumları, 2002

	Sayı	%
Öğrencilere verilen burslar	3631	100,0
Yurtdışında eğitimi devam edenler	762	21,0
Doktora ile dönenler	1667	45,9
Master derecesi ile dönenler	375	10,3
Diplomasız dönenler	351	9,7
Geri dönmeyen öğrenciler	473	13,0

Kaynak: Güngör, 2003:62

Tansel ve Güngör (2003) internet anketi vasıtasıyla ABD, Kanada ve İngiltere'deki 1103 Türk öğrencinin Türkiye'de beyin göçü hakkında verdiği bilgiler ışığında yaptıkları çalışmada; demografik bilgiler, eğitim geçmişi, iş arama ve kariyerle ilgili niyetlerin yanı sıra geri dönüş niyetleri ve çalışmaların tamamlanmasından sonra yurtdışında kalma kararında önemli olabilecek ilgili "itme" ve "çekme" faktörleri ile ilgili bölümleri içeren birkaç geniş soru grubundan oluşmakta ve ayrıca yurt dışında öğrenim gören Türk öğrencilerin kariyer fırsatları açısından geri dönmeme nedenleri de irdelenmiştir. Ankete katılanların yaklaşık %90'ı Kuzey Amerika üniversitelerinde okumaktadır. Ankete katılanların çoğunluğu erkek (%61,3) ve yaşları 19 ile 44 arasında değişmekte ve Medeni durumunu belirtenlerin büyük çoğunluğu bekadır. Ankete katılanların neredeyse üçte ikisi doktora veya doktora sonrası programa kayıtlıyken, geri kalanı sırasıyla %27 ve %10 payla yüksek lisans ve lisans derecelerine devam etmektedirler. katılımcıların büyük çoğunluğu bu dağılımı yansıtan özel öğrencilerdir. Türkiye'de sadece yaklaşık beşte biri kamu veya özel kuruluşlar tarafından

desteklenmektedir. Ankete katılanların yaklaşık %16'sı, Türkiye'de zorunlu hizmet şartı olan burslara sahip devlet destekli öğrencilerdir: Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı'ndan (MEB) %11, Yükseköğretim Kurulu'ndan (YÖK) %5 ve %1'den az Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ve Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'ndan (TÜBİTAK). Ankete katılanların yarısının ankete yanıt veren özel öğrenciler, okudukları kurumlarda araştırma veya öğretim görevlisidir. Birçok özel ve devlet destekli öğrenci, eğitimleri boyunca ailelerinden de maddi destek almaktadır. Ankete katılanların üçte biri ailelerinden mali destek almış veya önceki tasarruflarını kullanmıştır. Bursu olmayanların çoğu, eğitimlerini genellikle üniversite bünyesinde yarı zamanlı bir işte çalışarak finanse etmektedir. Krediler, tam zamanlı iş ve eşin işi de denizaşırı eğitimleri finanse etme araçları olarak belirtilmiştir. Ankete katılanların alanlarına göre dağılımı; %44'ü bilgisayar programlamayı da içeren mühendislik ve teknik bilimler, %28'i iktisadi ve idari bilimler, %11'i matematik ve doğa bilimleri, %7'si sosyal bilimler, %5'i eğitim, %2'si tıp ve sağlık bilimleri, %1'i mimarlık ve şehir planlama, %1'i dil ve edebiyat ve %1'i sanat.

Yurtdışına çıkmak için en önemli olarak belirtilen faktörlerin neler olduğu sorulduğunda bu soruya cevap veren 1009 kişinin belirtilen faktörlere göre yüzdeleri şu şekildedir: katılımcıların %25,7'si yurtdışı eğitimin prestij sağladığını, %17,8'i yetersiz imkanlar ve ekipman eksikliği olduğunu, %14,2'si Türkiye'deki yükümlülüklerin neden olduğunu, %9,8'i değişime ihtiyacı olduğunu ya da deneyim kazanmak istediğini, %7,3'ü Türkiye'de özel bir program olmadığını, %5,7'si mevcut ülkedeki yaşam tarzını tercih ettiğini, %5'i diğer nedenler, %3,5'i çocuklarına daha iyi bir ortam sağlamak istediğini, %2,7'si Türkiye'de iş bulamadığını, %2,6'sı Türkiye'deki siyasi ortamdan uzaklaşmak istediğini, %2,1'i yeni bir dil öğrenme ya da dil becerilerini geliştirmek istediğini, %2'si herhangi bir neden belirtmezken, %1,7'si eş veya sevdiği biriyle birlikte olmak istediği için yurtdışına göç ettiğini ifade etmiştir. Ankette geri döneceğini belirtenlerin sayısı 780 kişidir ve bunların geri dönme nedenlerine göre yüzdeleri şu şekildedir: %70,9'u hedeflerine ulaşmak istediği için, %60,8'i ailesini özlediği için, %22,7'si çocuğunun eğitimi için, %18,3'ü diğer nedenlerden dolayı, %16,3'ü askerlik hizmeti nedeniyle, %14,6'sı üniversite hizmeti nedeniyle, %11,9'u Türkiye'deki iş fırsatları nedeniyle, %7,6'sı güvensiz ortam nedeniyle yurda dönmek istediğini belirtmiştir (Güngör & Tansel, 2003:8-12,28-29).

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) istatistiklerine göre 1 Ekim 2003 tarihi itibarıyla yurtdışında eğitim gören yaklaşık 51.000 Türk vatandaşı bulunmaktadır ve bu sayıya yabancı ülkelerdeki yerleşik Türk öğrencileri de dahildir. 1 Ekim 2004 tarihi itibarıyla çeşitli ülkelere eğitim görme amacıyla giden Türk öğrencilerinin sayısı 20.990'dır. Bu öğrencilerin 459'u devlet destekli iken 20.531'i özel olanaklarıyla okumaktadır. Bu veriler değerlendirildiğinde, önemli ölçüde yetişmiş insan gücü ve kaynak aktarıldığı görülmektedir. 2004-05 öğretim yılında Türkiye'den ABD'ye okumaya giden öğrencilerin uluslararası öğrenciler arasında sekizinci sırada olduğu görülmüştür. 2006-07 öğretim yılında Türkiye'den yurtdışına okumaya giden öğrencilerin 417'si ABD'de olmak üzere toplam 572 öğrenci devlet desteklidir. Nitekim bu destek Türkiye'de zorunlu hizmet koşuluna bağlı olup, bir noktada geri dönüşleri teşvik etse de beyin göçünü önleme konusunda yeterince değildir (Güngör & Tansel, 2009:30-31).

Avrupa Komisyonu tarafından 2006 yılında hazırlanan bir raporda; her yıl iyi eğitim gören 100 Türk öğrenciden 59'unun yurtdışına çalışmaya gittiğini belirtmiş ve bunun nedenlerini de ekonomi ve siyasi alanda yaşanan istikrarsızlara bağlamıştır. Raporda Türk öğrencilerinin yüksek öğrenim için ABD, Almanya, İngiltere, Kanada, Avustralya, Belçika ve Fransa'yı tercih ettiğini ve Türkiye'ye dönüşlerin çok zor olacağı ifade edilmiştir. Komisyon, Türkiye'yi beyin göçüne karşı uyarırken, eğitime ayrılan payın artırılması konusunda tavsiyede bulunmuştur (Sagbaş, 2009:87). Türkiye'de beyin göçü her yıl aynı olmamakla birlikte dönemin şartlarına göre değişiklik göstermektedir. TÜİK'in 2017 yılı verilerine göre, Türkiye'den göç eden kişi sayısı bir önceki yıla göre %42,5 artış göstermiştir, bu veriye 2016 yılındaki 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında OHAL kararıyla işini kaybeden insan gücü dahildir. 2019 yılında ise, bir önceki yıla göre %2 artış göstermiştir. Türkiye'de beyin göçünü teşvik eden ekonomik istikrarsızlık, siyasi sebepler, kurumlarda liyakat kültürünün azalması gibi itici sebeplerle birlikte göç alan ülkelerin çekici faktörleri en önemli etkenlerdir. 2015-18 yılları arasında Türkiye'de şirketlerini büyütecek girişim sermayesi fonlarının yeteri kadar mevcut olmaması nedeniyle teknopark ve teknokentlerde yer alan yetenekli girişimcilerin de bulunduğu 13 bin girişimci, şirketlerini yurt dışına taşımıştır (Yılmaz, 2021).

Tablo 70'te seçilmiş ülkelerin AR-GE harcamalarının GSYİH içindeki payı verilmektedir. Tabloda Türkiye dışındaki ülkelerin tamamının gelişmiş ülkeler olduğu dikkatimizi çekmektedir. Türkiye ve Hindistan dışındaki ülkelerin AR-GE

harcamalarının GSYİH içindeki %1 ila %4 arasında değişmektedir. Türkiye, 2001 ve 2008 krizlerinden kaynaklı ekonomik sorunlar nedeniyle AR-GE harcamalarının paylarının bu dönemlerde düşüş gösterdiği tablodaki verilerden de anlaşılmaktadır. Türkiye’de bu dönemler hariç genel olarak AR-GE harcamaların GSYİH içindeki payının yıllara göre düzenli önemli artışlar olsa da bizce bu oranlar yeterli değildir. Türkiye’den yıllar sonra Güney Kore ve Çin gibi bağımsızlık ve yaşanan iç savaşlarının ardından bugüne ekonomik büyüme ve kalkınma alanında gösterdikleri çabalar neticesinde gelişmiş ülkeler kategorisine girerken, Türkiye’nin kuruluşunun yüzüncü yıldönümü yaklaşırken ekonomik büyüme ve kalkınmada Türkiye’nin performansı istenilen seviyede değildir.

Tablo 70: Seçilmiş Ülkelerin Ar-Ge Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (%)

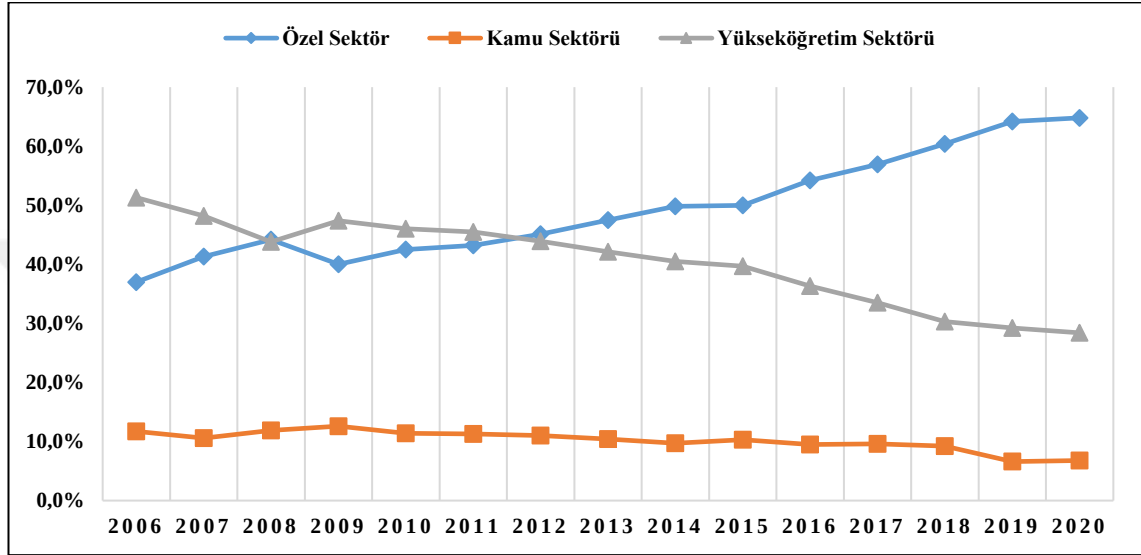
	TR	USA	UK	İND	AUS	CAN	JPN	KOR	NOR	RUS	CHN	EU
2000	0,46	2,62	1,61	0,75	1,58	1,86	2,91	2,13	-	1,05	0,89	1,75
2001	0,52	2,64	1,60	0,73	-	2,03	2,97	2,28	1,56	1,18	0,94	1,82
2002	0,51	2,55	1,61	0,72	1,75	1,98	3,01	2,21	1,63	1,25	1,06	1,79
2003	0,46	2,56	1,58	0,71	-	1,97	3,04	2,28	1,68	1,29	1,12	1,83
2004	0,50	2,50	1,53	0,75	1,85	2,00	3,03	2,44	1,54	1,15	1,21	1,79
2005	0,56	2,51	1,55	0,82	-	1,98	3,18	2,52	1,48	1,07	1,31	1,78
2006	0,55	2,55	1,57	0,80	2,19	1,95	3,28	2,72	1,46	1,07	1,37	1,80
2007	0,69	2,63	1,61	0,80	-	1,91	3,34	2,87	1,56	1,12	1,37	1,80
2008	0,69	2,76	1,61	0,85	2,40	1,86	3,34	2,99	1,55	1,04	1,45	1,87
2009	0,80	2,81	1,67	0,83	-	1,92	3,23	3,15	1,72	1,25	1,66	1,97
2010	0,79	2,73	1,64	0,78	2,38	1,83	3,14	3,32	1,65	1,13	1,71	1,97
2011	0,79	2,76	1,64	0,75	2,24	1,79	3,24	3,59	1,63	1,02	1,78	2,02
2012	0,83	2,68	1,57	0,74	-	1,77	3,21	3,85	1,62	1,03	1,91	2,08
2013	0,81	2,70	1,62	0,70	2,18	1,71	3,31	3,95	1,65	1,03	2,00	2,08
2014	0,86	2,71	1,64	0,70	-	1,71	3,40	4,08	1,72	1,07	2,02	2,11
2015	0,88	2,71	1,64	0,69	1,92	1,69	3,28	3,98	1,94	1,10	2,06	2,12
2016	0,94	2,76	1,66	0,66	-	1,73	3,16	3,99	2,04	1,10	2,10	2,11
2017	0,95	2,81	1,68	0,66	1,87	1,67	3,21	4,29	2,10	1,11	2,12	2,17
2018	1,03	2,83	1,70	0,65	-	1,56	3,28	4,53	2,07	0,98	2,14	2,19
2019	1,06	-	-	-	-	1,54	-	-	-	-	-	-
2020	1,09	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: World Bank World Development Indicators, TÜİK

Tabloda gözümüze çarpan ve Türkiye için önemli bir gelişme diyebileceğimiz başka bir durum ise, Türkiye’nin AR-GE harcamaları payının 2010 yılında Hindistan’ı ve 2018 yılında ise Rusya Federasyonu’nu geçmesidir. Ayrıca diğer bir önemli gelişme de Güney Kore’nin GSYİH içindeki AR-GE harcamaları payının dünyanın en gelişmiş ülkeleri sayılan ve dünyanın beyin göçü çekim merkezi olarak ifade edilen ABD, Avusturalya,

Kanada, İngiltere, AB gibi Batılı ülkeleri geride bırakmış olmasıdır. Güney Kore'nin hemen ardından Japonya GSYİH içinde AR-GE harcamalarının en yüksek olduğu ikinci ülkedir. Seçilen ülkeler arasında GSYİH içinde AR-GE harcamalarının payı en düşük ülke ise Hindistan'dır.

Şekil 51: Türkiye'de Gerçekleştiren Sektörler Bazında Ar-Ge Harcamaları Oranı (%)

Kaynak: TÜİK

Şekil 51’de Türkiye’de sektörler bazında gerçekleştirilen AR-GE harcamalarının oranları gösterilmektedir. Özel sektörde AR-GE faaliyetlerine yönelik harcamalar, 2009 yılı hariç tutulduğunda giderek artmıştır. Yüksek öğretim sektöründe ise, 2009 yılı haricinde sürekli olarak azalmıştır. Kamu sektöründe; küçük dalgalanmalar söz konusu olsa da genel olarak AR-GE faaliyetlerine yönelik harcamalar düşüş eğilimine girmiştir. Kamu ve yüksek öğretim sektöründeki AR-GE harcamalarında düşüşlerin yaşanması ve özel sektördeki AR-GE harcamalarının sürekli artış eğiliminde olması, üniversite-sanayi iş birliği¹¹ projeleri kapsamında AR-GE faaliyetlerinin özel sektör aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışıldığını düşünmemize neden olmaktadır. Üniversitelerin temel görevi, eğitim ve öğretim faaliyetleriyle sanayi kesiminin ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünü yetiştirmek ve yapacağı araştırma ve geliştirme faaliyetleriyle sanayi kesiminin

¹¹ Üniversite-Sanayi İş Birliği: “Üniversitelerdeki mevcut bilgi birikimi ve yetişmiş insan gücü ile sanayinin mevcut tecrübesi ve finansal gücünün bir sistem dahilinde birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan bilimsel, teknolojik ve ekonomik faaliyetlerin bütünüdür” (https://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=46183&tipi=21&sube=0&od=3 E.T.: 15/12/2021)

ihtiyaç duyacağı bilgiyi üretmektir. Sanayi kesimi ise, ülkede var olan bilimsel ve teknolojik potansiyelini harekete geçirmek suretiyle yapılan araştırmaların sonuçlarını üretime dönüştüren kesimdir. Nitekim bir ülkenin kalkınmışlık düzeyinin sanayisinin gelişmişlik düzeyi ile alakalıdır. Bir ülkenin sanayi kesimi, dış dünyaya bağlı olmadan kendi teknolojisini üretebildiği ve geliştirdiği sürece küresel dünya pazarındaki rekabeti o denli yüksek olacaktır. Sanayi kesiminin kendi teknolojisini üretebilmesi ancak teknolojiyi üretebilecek için gereken bilgiye ulaşabilme düzeyine bağlıdır. Bu da ancak güçlü bir üniversite-sanayi iş birliği ile mümkündür. Türkiye’de ise, üniversitelerimizin eğitim ve öğretim programlarının sanayiye yönelik olmaması, tarafların güvensizliği, finansal kaynakların dağıtımını ve iş birliğini düzenleyecek organizasyon yapının mevcut olmaması gibi nedenlerden dolayı üniversite-sanayi iş birliğinin yeterince tesis edilemediği ve işletilemediği görülmüştür (Tanış, t.y.).

Tablo 71: Seçilmiş Ülkelerin Yüksek Teknoloji İhracatları (Cari Milyar Dolar)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
AUS	4.5	5.6	5.4	5.3	5.4	5.1	5.4	4.8	5.2	6.4	5.7
CHN	474.5	540.1	593.8	655.9	653.8	652.2	594.5	654.1	731.8	715.8	757.7
CAN	27.2	28.1	33.7	32.7	29.5	28.8	26.7	27.5	31.0	32.4	26.0
RUS	5.3	5.8	7.7	9.3	10.4	11.5	11.2	10.4	10.1	10.8	-
TUR	1.9	2.2	2.3	3.7	4.3	3.8	3.4	4.1	3.7	4.3	4.1
UK	67.4	76.7	74.2	75.5	76.8	75.6	75.0	75.2	76.9	78.1	64.0
USA	168.9	169.4	172.3	172.1	179.2	178.3	176.3	156.6	156.0	156.0	143.4
EU	572.5	642.1	622.5	644.8	669.4	610.1	635.1	634.1	684.5	694.6	642.0
JPN	130.1	133.5	129.7	111.5	107.6	98.5	99.2	106.4	111.0	104.0	102.9
KOR	132.0	133.4	130.6	143.4	149.0	147.1	135.9	166.6	192.7	153.5	163.9
IND	10.7	14.5	13.9	17.9	18.3	14.6	14.3	15.1	20.2	23.6	21.6
NOR	4.9	5.3	5.1	5.3	5.7	5.0	4.3	4.2	4.3	4.6	4.1

Kaynak: World Bank World Development Indicators

Tablo 71’de 2010-2020 yılları arasındaki seçilmiş ülkelere göre yüksek teknoloji ihracatının değerleri cari fiyatlarla milyar dolar cinsinden verilmiştir. Seçilmiş ülkelerin neredeyse büyük çoğunluğunun gelişmiş ülkeler olduğu düşünüldüğünde; Avusturalya, Norveç, Rusya, Kanada gibi gelişmiş ülkelerin yüksek teknoloji ihracatı değerleri düşük seviyelerde seyrederken, Çin ve AB yüksek teknoloji ihracatında önemli değerlere

sahiptir. Tablo 69’da gözümüze çarpan bir tezatlık söz konusudur. Güney Kore ve Japonya tablo 71’de de belirttiğimiz üzere GSYİH içinde AR-GE harcamalarının payı yüksek iken, yüksek teknoloji ihracatı değerlerinin düşük olduğunu görmekteyiz. Bunun nedeni ülkede yüksek teknoloji tüketiminin yüksek olması olabilir. Türkiye’nin durumuna baktığımızda; seçilen ülkelere göre hem GSYİH içindeki AR-GE harcamalarının payı hem de yüksek teknoloji ihracatı değeri oldukça düşüktür. Türkiye son dönemlerde GSYİH içindeki AR-GE harcamalarında pay olarak Rusya ve Hindistan’ın önüne geçse de yüksek teknoloji ihracatı bakımından bu ülkelerin gerisinde kalmıştır. Nitekim bu durum, Türkiye’nin hem büyümesi ve kalkınmasında hem de dünyanın ilk 10 ekonomisi içinde yer alma hedefi açısından oldukça yetersizdir. Bu nedenle Türkiye GSYH’den AR-GE harcamasına ayırdığı payı ve yetişmiş insan gücü kaynağını arttırmalıdır. Özellikle eğitim sisteminin günümüz koşullarına göre uyarlanması gerekmektedir. Yüksek teknolojileri geliştirmek için Türkiye’nin ekonomik, siyasi ve toplumsal istikrara ihtiyacı vardır. Bir yandan yüksek nitelikli insan gücü yetiştirilirken, diğer yandan bu insan gücü kaynağı için uygun çalışma ortamları sağlanmalı; laboratuvarlar ve teçhizatlar gerek nicel ve gerekse de nitel olarak iyileştirilmeli; ayrıca nitelikli insan kaynağımızın özlülük hakları iyileştirilmeli ve yoğun beyin gücü çeken ülkelerdeki beyin gücüne verilen maaşlara eşdeğerde bir maaş verilmelidir. Türkiye, beyin göçüne neden olan itici faktörleri ortadan kaldırmalı veya minimize etmeli ve çekici faktörlerini arttırmalıdır.

Türkiye, nitelikli beyin gücü göçünü dengelemek amacıyla yurtdışından nitelikli insan gücünü akımlarını çekmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Özellikle 1990’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra birliğe üyesi olan gerek Rusya’dan ve gerekse de bağımsızlıklarını kazanan Türki Cumhuriyetleri’nden gelebilecek bilim insanları ve öğrenciler önemli bir hedef kitle olarak görülmüştür. Bu amaçla TÜBİTAK ve YÖK bünyesinde çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak TÜBİTAK tarafından yürütülen ve 1992-96 yılları arasında uygulanan “*DOPROG Bilim Adamı Davet Programı*” bu yönde uygulanan önemli programlardan bir tanesidir. Bu program kapsamında başta Rusya olmak üzere Türki Cumhuriyetler’den toplam 336 bilim insanı ülkemizdeki üniversitelere gelmişlerdir (Gökbayrak, 2006:237). Küreselleşme sadece ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi boyutta olmamış, eğitimde de kendini göstermiştir. Her yıl milyonlarca öğrenci eğitim ve öğretim görmek amacıyla

başka bir ülkeye gitmektedir. Türkiye'ye de her yıl binlerce yabancı öğrenci eğitim-öğretim görmek amacıyla gelmektedir. Türkiye'ye eğitim-öğretim amaçlı gelen yabancı öğrenciler genellikle yoğun bir şekilde Türki Cumhuriyetler'den gelmektedirler. Türkiye'yi tercih etmelerinin nedenleri arasında coğrafi ve kültürel yakınlık, kendi ülkelerine göre Türkiye'nin eğitim kalitesinin yüksek oluşu ve Türkiye'yi yaşamaya değer bulmaları gibi nedenler söz konusudur. 2018 yılı verilerine göre yabancı uyruklu öğrencilerin 6901'i Azerbaycan'dan gelmektedirler (Sönmez Çalış, 2019:124-125).

Tablo 72: Türkiye'ye Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Eğitimi İçin Gelen Yabancı Uyruklu Öğrenci Sayıları

Akademik Yıl	Öğrenci Sayıları	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
2014-15	Yeni kayıt	14.915	4392	1.184
	Toplam	50.080	12690	5.068
2015-16	Yeni kayıt	15.706	4.951	1.512
	Toplam	41.956	16.177	6.394
2016-17	Yeni kayıt	17.735	4.615	1.432
	Toplam	75.121	19.130	7.626
2017-18	Yeni kayıt	23.042	5.324	1.381
	Toplam	89.381	19.127	8.030

Kaynak: Sönmez Çalış, 2019:126

YÖK tarafından her yıl yayınlanan yabancı öğrencilere yönelik tablo 72'deki istatistiklere göre, lisans ve yüksek lisansa yeni kayıt yaptıran öğrencilerin sayılarında yıllara göre düzenli artışlar söz konusu iken, doktora yeni kayıt yaptıran öğrencilerin sayılarında ise, 2015-16 akademik döneminde bir önceki akademik döneme göre artış göstermiş, ancak 2016-17 ve 2017-18 akademik dönemlerinde ise yeni kayıt yapan doktoralı öğrencilerin sayılarında düşüş yaşanmıştır. Lisans, yüksek lisans ve doktoralı öğrencilerin toplam sayılarındaki değişimler akademik dönem bazında incelendiğinde; lisans eğitimi gören toplam öğrenci sayıları, 2015-16 akademik dönem haricinde artış gösterdiği, yüksek lisans ve doktora eğitimi gören öğrencilerin toplamının sürekli arttığı görülmektedir.

Türkiye'de yabancıların çalışma izni alma süreçleri büyük oranda kolaylaştırılırken, diğer yandan üniversitelerimizde eğitim-öğretim gören yetenekli yabancı beyinleri ülkemizde tutmaya yönelik çalışmalar da mevcuttur. Orta Asya

lkelerinden ülkemize yabancı öğrencileri teşvik etmek amacıyla oluşturulan programlar, Ortadoğu ve Balkan ülkelerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Türkiye'nin yüksek öğrenim kurumlarında eğitim gören yabancı öğrencilerin sayısında 2005-2010 yılları arasında beş yıllık süreçte yaklaşık %36,6 artarak 22.000 civarına ulaşmıştır. Türkiye'nin gerek yabancı ve gerekse de yerli nitelikli insan gücü göçünü ülkeye çekmeye yönelik girişimlerinden bir tanesinde AR-GE faaliyetlerine yönelik mevzuat düzenlemeleridir. 2001 yılında yürürlüğe giren ve 2023 yılına kadar yürürlükte olması beklenen "4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu" ve 2008 yılında yürürlüğe giren "5746 sayılı Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun" ile amaç Ar-Ge projelerinde görev alan yüksek nitelikli personelin çalışacağı uygun ortamı oluşturmaktır. Bu kanunla ayrıca işletmelerin Ar-Ge ve yenilik harcamalarının tamamının gelir ve kurumlar vergisinden muaf tutulması hedeflenmiştir (https://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1316789701-8.Turkiye___de_Tersine_Beyin_Gocu_Gecmise_ve_Gunumuze_Bakis.pdf E.T.: 15/12/2021). Her ne kadar geç fark edilmiş olsa da Türkiye, son yıllarda beyin göçünü tersine çevirmeye yönelik çalışmalar giderek önem kazanmış ve bu yönde çeşitli girişimler söz konusudur. Bu girişimlerden bir tanesi de AB'nin nitelikli işgücü çekmek için 25 Mayıs 2009 tarihinde kabul ettiği "Mavi Kart" uygulamasına benzer şekilde Türkiye de nitelikli insan gücünü çekmek amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) tarafından 2014-18 yıllarını kapsayan "Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı" ve "Nitelikli İnsan Gücü İçin Çekim Merkezi Program Eylem Planı" çerçevesinde çalışmalarına başlanan Turkuaz Kart, "Uluslararası İşgücü Kanunu"nun 11. maddesiyle düzenlenmiş ve "Turkuaz Kart" verilmesine ilişkin usul ve esasların düzenlendiği "Turkuaz Kart Yönetmeliği" ise 14 Mart 2017 tarihinde 30007 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Gemici, 2021). Turkuaz Kart Yönetmeliği'nin 5. maddesinde "*Turkuaz Kart*;

1. *Eğitim düzeyi, ücreti, mesleki bilgisi ve deneyimi, bilim ve teknolojiye katkısı ve benzeri nitelikleri itibarıyla yüksek nitelikli işgücü olarak değerlendirilen,*
2. *Yatırım veya ihracat düzeyi, sağlayacağı istihdamın büyüklüğü, bilimsel ve teknolojik gelişmeye yaptığı katkı ve benzeri özellikleri itibarıyla yüksek nitelikli yatırımcı olarak değerlendirilen,*

3. *Bilimsel ve teknolojik gelişmeye katkı sağlayan veya bilim, sanayi ve teknoloji alanlarında uluslararası düzeyde ülke menfaatleri açısından stratejik kabuledilen çalışmalar ve araştırmalar yapan bilim insanı veya araştırmacı*
4. *Kültürel, sanatsal veya sportif faaliyetler açısından uluslararası düzeyde başarılı olan,*
5. *Kültürel, sanatsal veya sportif faaliyetler açısından uluslararası düzeyde başarılı olan, Türkiye'nin veya Türk kültürünün uluslararası tanınırlığına veya tanıtımına katkı sağlayan, Türkiye'nin milli menfaatlerine ilişkin hususlarda uluslararası düzeyde faaliyette bulunan, yabancılara verilebilir.”* Şeklinde ifade edilmiştir.

ÇSGB, tarafından yapılan açıklamaya göre “*Turkuaz Kart; kültürel, sanatsal, sportif faaliyetlerde uluslararası düzeyde başarılı olan ve Türkiye'ye katkı sağlayan yabancı bilim insanı veya araştırmacıların, Türkiye'yi yüksek nitelikli iş gücü bakımından tercih edilir hale getirerek ülkeye küresel alanda rekabet üstünlüğü sağlamak*” amacıyla hazırlanmıştır. İlk Mavi Kart, Çalışma ve Sosyal Güvenlik bakanı Vedat Bilgin tarafından iş adamı, Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) Kurucular Kurulu Üyesi ve aynı zamanda Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Türkiye-Almanya İş Konseyi Başkanlığı görevini üstlenen Steven Young'a verilmiştir (Gemici, 2021). Nitekim Turkuaz Kart uygulaması daha yeni bir düzenleme olduğundan “*Nitelikli İnsan Gücü İçin Çekim Merkezi Program Eylem Planı*”nın başarısı ya da başarısızlığı ileriki dönemlerde belli olacaktır.

SONUÇ

Ticaret; ekonomik değeri olan malların üretimden tüketime kadar geçen süreçte, alış ve satış faaliyetleri sırasında ekonomik değeri olan başka nesnelerle değiştirilmesi olarak ifade edilebilir. Dünyadaki ilk ticaret şekli, malın malla değişimine dayanan takas sistemidir ve paranın bulunmasıyla birlikte ticaret hem kolaylaşmış hem de yaygınlaşmıştır. Ticaret, tarihsel süreç içerisinde iletişim ve ulaşım alanlarındaki gelişmelerle beraber büyük değişimler ve dönüşümler geçirerek günümüzdeki şekline bürünürken, dünya nüfusunun artması ve buna bağlı olarak insanoğlunun ihtiyaçlarının artmasıyla uluslararası bir yapıya kavuşmuştur. Ticaretin uluslararasılaşmasında önemli kırılma noktaları söz konusudur. Bunlardan ilki; ilk insan topluluklarının yerleşik yaşama geçerek tarımsal üretim yapmaları ve ihtiyaç fazlası ürünleri takas sistemine dayalı olarak diğer topluluklarla ticaret yapmalarıdır. İkincisi; daha önce de ifade ettiğimiz üzere paranın keşfedilmesiyle birlikte ticaretin kolaylaşması ve yaygınlaşmasıdır. Üçüncüsü; XIX. yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimi ile birlikte geleneksel üretim tarzının terkedilip üretimin fabrikasyon alana taşınmasıyla birlikte ticarete konu olan ürünlerin çoğalması ve çeşit olarak farklılaşmasıdır. Dördüncüsü; liberal ekonomi politikalarının benimsenmesi ve bu politikaların bir sonucu olarak Dünya Bankası, İMF ve DTÖ gibi uluslararası kurumların oluşturulmasıdır. Beşincisi; 2. Dünya Savaşı sonrasında küreselleşme ve bölgeselleşme olgularının her alanda kendini hissettirmesidir. Ticaretin uluslararasılaşması noktasında konuyu daha iyi anlayabilmek için dış ticaretin nedenlerine bakmamız gerekmektedir. Ülkeler, birtakım nedenlerle birbirleriyle ticari ilişkiye girerler. Genel olarak en çok bilinen nedenler şunlardır; ülkeler arasındaki fiyat farklılıkları, ülkelerin sahip olduğu üretim faktörlerindeki verimlilik ve yoğunluk farklılıkları, teknolojik farklılıklar, iklim ve toprak yapılarındaki farklılıklar, ülkelerdeki tüketicilerin zevk ve tercihlerindeki farklılıklar, ülkelerin gelir düzeylerindeki farklılıklar, dünya üzerinde doğal kaynakların farklı dağılımı, iş bölümü ve uzmanlaşma, ürün ve kalite farklılıkları, ekonomik gelişme ve kalkınma gibi nedenler sayılabilmektedir.

20. yüzyılın ikinci yarısına kadar ülkeler bireysel bazda dış ticaretlerini arttırma politikaları yürütmüşlerdir. Nitekim 2. Dünya Savaşı sonrasında dış ticaretin bireysel bazda ülkelerin kalkınmasında ve gelişmesinde tek başına yeterli olmayacağı anlaşılmış ve ülkeler, ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmaları imzalamak, küresel ve bölgesel iktisadi

bütünleşmelere katılmak suretiyle ekonomik gelişme ve kalkınmayı sağlamayı düşünmüşlerdir. 2. Dünya Savaşı öncesinde dünyada bu tür oluşumlar sınırlı iken, savaş sonrasında hız kazanmıştır. Dünya üzerindeki bütün kıtalarda küresel ve bölgesel hareketler söz konusu olmakla birlikte ülkeler arasındaki bölgesel iktisadi entegrasyonların küresel entegrasyonlardan çok daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca ülkelerin, birden fazla küresel ve bölgesel entegrasyona üyelikleri vardır. Gerek küresel ve gerekse de bölgesel iktisadi entegrasyonların dünya ticaretindeki konumuna baktığımızda; Orta ve Latin Amerika, Afrika, Ortadoğu, Güney Asya ve Batı Asya gibi bölgelerde kurulan bölgesel iktisadi entegrasyonların dünya ticaretindeki paylarının genel olarak çok düşük olduğunu görmekteyiz. Dünya ticaretindeki paylarının düşük olmasının nedeni ise; ekonomilerinin geleneksel üretim tarzına bağlı olmaları, hammadde ihraç edip mamul ürün ithal etmeleri, sanayileşmemiş olmaları veya sanayileşme seviyelerinin düşük olması, AR-GE faaliyetlerine yeterli kaynak ayırmamaları ve teknoloji ithaline bağımlı olmaları gibi nedenler sayılabilir. Bu bölgelerdeki ülkelerin ekonomik gelişme ve kalkınma maksadıyla oluşturdukları entegrasyonların dünya ticaretindeki paylarının düşük olması, bu ülkelerin ekonomik gelişme ve kalkınma hedeflerine ulaşmada engel teşkil etmektedir. Dünya ticaretindeki büyük payların, gelişmiş ülkeler tarafından oluşturulan küresel ve bölgesel ekonomik entegrasyonlar tarafından elde edildiği veriler ışığında ikinci bölümde yer verilmiştir. Bu bakımdan global ticarete, dual (ikili) bir yapının varlığı söz konusu olmakla birlikte küresel ticaret büyük ölçüde gelişmiş ülkeler arasında endüstri içi ticaret şeklinde gerçekleşmektedir. Ülkelerin ekonomilerini dışa açmaları ve global ekonomik sistemle bütünleşmeleri; ekonomilerin birbirine bağımlı hale gelmelerine neden olurken, ülkelere birinde meydana gelebilecek bir kriz kendisiyle ekonomik ilişki içinde olan bütün ekonomileri alt üst etmektedir. 2008’de ABD’de ortaya çıkan Mortgage Krizi, kısa bir sürede ABD dahil olmak üzere Avrupa ve dünyanın diğer bölgelerine yayılması ve küresel mali sistemi kilitlemesi açıklamalarımıza verilebilecek en somut örneklerden bir tanesidir. Küresel ve bölgesel entegrasyonların sakıncaları olduğu gibi yararları da mevcuttur. Çalışmamızda bölgesel iktisadi entegrasyonlar üzerinde durduğumuzdan ifade edeceklerimiz bölgesel iktisadi entegrasyonlar ekseninde ortaya konulacaktır. Bölgesel iktisadi entegrasyon hareketlerine girişen ülkelerin başlıca amacı bölgesel bazda dışa karşı birlikte hareket

etmek, ekonomilerini birbirine entegre ederek ortaya çıkacak faydalardan yararlanmak ve zararları da paylaşarak minimize etmektir.

Dünya üzerindeki bölgesel iktisadi entegrasyonların en başarılı örneği hiç kuşkusuz Avrupa Birliği'dir. Avrupa Birliği; II. Dünya Savaşı'nda yerle yeksan olan Avrupa'nın küllerinden doğmuş ve yaklaşık yetmiş iki yıllık bir süreçte Avrupa'da büyük ölçüde birliği sağlamış başarılı bölgesel bir entegrasyon hareketidir. AB, bugün 27 üye devlete ve yaklaşık 450 milyon nüfusa sahip olup, Avrupa kıtasında ABD gibi bir Avrupa Birleşik Devletleri'ni kurmak nihai hedefidir. Nitekim bugüne kadar edindikleri tecrübelerden siyasi birliğe ulaşmanın üye devletler arasında ekonomik bütünleşmeyi sağlamaktan geçtiğinin de farkındadırlar. 1951 yılında Paris Antlaşması ile AKÇT adıyla kurulan Birlik; 1957'de imzalanan Roma Antlaşması ile AET ve EURATOM'a dönüşmüş ve 1965 yılında imzalanan Birleşme Antlaşması (Brüksel Antlaşması) ile AKÇT, AET ve EURATOM tek çatı altında birleştirilmiş ve Avrupa Toplulukları olarak anılmaya başlanmıştır. Topluluk, 1968 yılında üye ülkeler arasında gümrük birliğini gerçekleştirmiş, 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile Avrupa Ortak Pazarı'nı kurmuş ve Topluluğun ismi Avrupa Birliği olarak değiştirmiştir. Birlik, ortak pazar aşamasına geçmek suretiyle birlik içerisinde dört temel özgürlüğün (malların, hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımı) herhangi bir fiziki (sınırlar), teknik (formaliteler) ve mali (vergiler) sınırlamaya tabi olmaksızın tam hareketliliğini sağlamıştır.

İşgücünün serbest hareketliliği, dört temel özgürlükten biri olan kişilerin serbest hareketliliği içinde yer almakta olup, ortak pazar aşamasının bir gereğidir. AB sınırları içerisinde işgücünün serbest hareketliliğine ilişkin ilk yasal düzenleme, 1957 yılında imzalanan AET'yi kuran Roma Antlaşması'nda düzenlenmiştir. Bu antlaşmada ortak pazarın kurulması ve geçiş dönemi sonuna kadar işgücü hareketliliğinin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Bu antlaşmadan sonraki antlaşmalarda işgücünün serbest hareketliliği ile ilgili olarak bir takım küçük değişiklikler söz konusu olmakla birlikte işgücü hareketliliğine ilişkin genel hukuki çerçeve çizilmiş ve işgücü hareketliliğine ilişkin detaylı düzenleme Konsey, Komisyon ve Avrupa Parlamentosu tarafından tüzük, direktif, yönerge ve yönetmelik gibi ikincil hukuk kaynaklarıyla detaylandırılarak işgücünün birlik sınırları dahilinde serbest hareketliliğine yönelik olarak hukuki altyapı oluşturulmuştur. . İşgücünün AB sınırları içerisinde serbest hareketliliği hakkının Roma

Antlaşması ile üye devlet işçilerine tanındığını ve üçüncü ülke işçilerinin de istisna olarak bazı koşulları yerine getirmesi halinde bu haklardan faydalanacağı da belirtilmiştir. Ancak işgücünün birlik sınırları dahilinde serbest hareketliliği sınırsız olmayıp; kamu sağlığı, kamu düzeni ve kamu güvenliği gibi gerekçelerle orantılılık ilkesine uygun olarak sınırlandırılabilceği, kamu görevi gören kamu personelinin bu sınırlamaların dışında olduğu ve yukarıda bahsettiğimiz sınırlama sebeplerinin ekonomik amaçlar için kullanılamayacağını belirtilmiştir. Ayrıca üye devletler tarafından kamu düzeni, kamu güvenliği ve kamu sağlığı gerekçelerine dayanarak aldığı önlemlere karşı, üye devlet vatandaşlarının başvurabileceği bir koruma hakkı tanınmıştır.

Birlik sınırları içerisinde gerçekleşen işgücü hareketleri, ağırlıklı olarak Güney ve MDAÜ'den Kuzey Avrupa (İsveç ve Finlandiya) ve Batı Avrupa (Fransa, İngiltere, Almanya, Hollanda) ülkelerine doğru gerçekleşmektedir. Hareketli işgücünün istihdamı genellikle imalat, toptan ve perakende ticaret, inşaat ve konaklama ve yemek faaliyetleri temel beceri gerektiren sektörlerde yoğunlaşmaktadır. Hem kadınlar hem de erkekler için yüksek istihdamın sağlanması AB'nin en temel hedeflerinin başında gelmektedir. Cinsiyet bazında istihdam oranlarında erkeklerin istihdam oranlarının kadınların istihdam oranlarından yüksek olması cinsiyet eşitsizliğini ortaya çıkarmaktadır. Cinsiyetler arası ücret farkları, kesintili ve daha kısa ömürlü çalışma hayatları nedeniyle kadınlar yaşamları boyunca erkeklerden daha az kazanmakta ve daha düşük istihdam oranları ile bakım sorumlulukları arasındaki ilişki, yaşlılıkta kadınların yoksulluk ve sosyal dışlanma riskini de arttırmaktadır. İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi AB üyesi Güney Avrupa ülkelerinde işsizlik oranları yüksek olmakla birlikte cinsiyet bazında kadınların işsizlik oranları işsiz erkek oranlarının üzerindedir. AB'nin bu temel hedefinde başarısız olduğu söylenebilir. İşsizlik oranları yüksek olan Güney Avrupa ve MDAÜ'deki AB üyesi ülkelere işsizlik oranı düşük ve istihdam oranı yüksek olan AB üyesi Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerine gerçekleştirilen hareketlilikte, menşe ülkelerdeki işsizlik hedef ülkelerdeki işgücü piyasalarını etkilemektedir. Güney ve MDAÜ'den Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerine doğru gerçekleşen işsiz yoğun işgücü hareketinin bu ülkelerdeki işsizlik oranlarını etkilemediği görülmüştür. İşsizlerin hedef ülkelerdeki işsizlik oranlarını etkilememesinin nedeni; bu ülkelerdeki düşük doğurganlık oranları ve nüfusun yaşlanmasıyla birlikte çalışma çağındaki nüfusun düşük kalması olarak ifade edebiliriz. Bazı üye ülkelerin işgücü hareketleri neticesinde dışarıya yoğun işçi göçü vermesi, belli bir süre sonra

gönderen ülkelerde işgücü arzı kıtlığına neden olacak ve üretimdeki emek yoğunluğunu sermaye yoğunluğuna dönüştürecektir. Emek arzının kıt olması, menşe ülkelerde emek fiyatlarının artmasına neden olacak, emek yoğun üretim yapan sektörlerde üretim maliyetleri üzerinde baskı kuracak ve maliyet enflasyonu ile sonuçlanacaktır. Ancak işgücü hareketliliğinin karşılıklı gerçekleşmesi halinde yukarıda ifade ettiğimiz varsayımın gerçekleşme olasılığı düşecektir.

Ortak pazar aşamasında işgücünün serbest dolaşımı noktasında genç nüfusun giderek azalması ve işgücü açığının göç yoluyla karşılanması üye devletlerde birtakım endişelere neden olurken, yabancı işgücüne yönelik caydırıcı tutumlar işgücü hareketliliğini olumsuz etkilemektedir. Bunun en somut örneği Türkiye’dir. Türkiye’nin sahip olduğu genç nüfus potansiyeli, Türkiye’de yaşayan halkın büyük bir bölümünün Müslüman olması ve Avrupalıların İslam dininden duydukları korkunun (İslam fobisi) etkisi, Türkiye’nin tam üye olması halinde AB kurumlarında Türk temsilcilerinin çoğunlukta olacağı ve Türkiye’nin konumunun güçlenebileceği gibi endişeler birçok AB üyesi devletin Türkiye’nin tam üyeliğine karşı olmalarının en önemli nedenleridir.

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde işgücü maliyetleri, Kuzey ve Batı Avrupa ülkelerindeki işgücü maliyetlerine göre çok düşüktür. 2020’de, tüm ekonomide (tarım ve kamu yönetimi hariç) ortalama saatlik işçilik maliyetlerinin Avrupa Birliği’nde (AB) 28,5 Euro ve Euro bölgesinde 32,3 Euro olduğu tahmin edilmiştir. Bununla birlikte, bu ortalama, en düşük saatlik işçilik maliyetleri Bulgaristan (6,5 EUR), Romanya (8,1 EUR) ve Macaristan’da (9,9 EUR) ve en yüksek Danimarka (45,8 EUR), Lüksemburg (42.1 EUR), Belçika (41.1 EUR). İşgücü hareketliliği; düşük ücret seviyesine sahip bölgelerden yüksek ücret seviyesine sahip bölgelere hareket ettiğinde, yüksek ücretli bölgelerde ücretleri baskılayarak piyasadaki ücret seviyelerinin dengelenmesini sağlar. Hareketlilik neticesinde, yüksek ücretli bölgelere yoğun işçi göçlerinin yaşanması bu bölgelerde bir takım toplumsal sorunlar baş gösterebilir. AB’deki işgücü hareketliliği; MDAÜ ve Güney Avrupa ülkelerinden Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerine doğru yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Bu ülkelere gelen işçileri düşük ücret seviyesinde istihdam edilirken, yüksek ücret seviyesinde çalışan yerli işgücü işsiz kalmaktadır ve bu durum toplumda birtakım sıkıntılara neden olmaktadır. AB kurumları serbest hareketlilik gereği bu yoğunluğa müdahale edememekte ve üye devletlerden tepkiler almaktadır. Nitekim, Birleşik Krallık’ı Brexit sürecine götüren nedenlerden bir tanesi, bu yoğun işgücü

hareketliliği dolayısıyla Birleşik Krallık işgücü piyasasının yoğunluğu kaldıramaması ve halk nezdinde tepkilere neden olmasıdır. Bu bakımdan AB'nin işgücü hareketliliğini serbest dolaşım özgürlüğüne zarar vermeden düzenleyici ve denetleyici kurumları/kuruluşları kurması veya işgücü hareketliliğini düzenleyen ve denetleyen kurumların daha aktif çalışmasını sağlamalıdır. AB üyesi olmayan Türkiye'nin işgücü maliyetleri, AB üyesi olup en düşük işgücü maliyetine sahip ülkenin bile altındadır. Türkiye sahip olduğu genç işgücü hacmi ve düşük işgücü maliyeti ile Türkiye'nin AB'ye üye olması ve işgücünün serbest hareketlilik hakkının herhangi bir ülkenin kısıtlamasına tabi olmadan tanınması halinde Türkiye'deki genç nüfusun (işsizler de dahil olmak üzere) ücret seviyesinin yüksek olduğu AB üyesi ülkelere hareket edeceklerdir. Nitekim Türkiye'den AB'ye serbest dolaşım kapsamında hareket edecek işgücü, bulunduğu AB üyesi ülke/ülkelerde işgücü maliyetleri üzerinde baskı oluşturacak ve işgücü maliyetlerinin düşmesini sağlayacaktır. Her ne kadar AB, işgücünün serbest hareketliliği konusunda hukuki altyapıyı oluşturup, politikaları ve sistemleri uyumlaştırma konusunda yoğun çabaları olsa da üye devletlerdeki mevzuat ve sistem dışındaki yapılardaki farklılıklar işgücünün birlik içerisinde hareketliliğini engeller niteliktedir. İşgücünün serbest hareketliliğini engelleyen ve ön plana çıkan faktörlerin başında işçilerin dil becerilerindeki eksiklik gelmektedir. AB'nin sahip olduğu yaklaşık 450 milyonluk nüfus potansiyeli göz önüne alındığında birlik içerisinde gerçekleşen işgücü hareketliliği %1 ila %2 civarındadır. Bu durum işgücü hareketlerinin ne kadar düşük seviyede gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir. AB'nin işgücü hareketliliğini daha yüksek seviyelere çıkarabilmesi için öncelikle işgücü hareketliliğinin önündeki en önemli engellerden biri olan dil çeşitliliğini ortadan kaldırmalı ve birlik düzeyinde ortak bir dilin konuşulmasını sağlamalıdır. İngilizce bir dünya dili olması hasebiyle Birlik düzeyinde ortak dil olarak kabul edilebilir. hedef ülkeye gelen işçinin uzun süreli ikameti durumunda hedef ülkenin dili öğretilerek hedef ülke toplumu ile uyumu sağlanabilir

AB'nin önemli hedeflerinden biri olan cinsiyet eşitliği sağlama konusunda özellikle düşük olan kadın istihdamını arttırıcı politikalar izlemelidir. Kadınların iş hayatları önündeki engellerden biri de doğumlar ve çocuk bakımlarıdır. Kadınlar bu noktada dezavantajlı konumdadırlar. Bu nedenle birlik ve üye ülke düzeyinde doğumların devamlılığının sağlanması ve çocuk bakımlarının sübvansiyonlarla desteklenmesi gerekmektedir. Çocukların bakımı için bakıcı maliyetlerinin, okul öncesi ve ilköğretim

masraflarının birlik ve üye devletler nezdinde karşılanması önemli olacaktır. AB içerisinde işgücü hareketliliği oranlarının düşük olmasında AB nüfusunun bileşkesi önemli bir paya sahiptir. Doğurganlık oranlarının düşmesi, sağlık hizmetlerinin gelişmesiyle yaşam sürelerinin yükselmesi AB nüfusunun yaşlanma sorununu da beraberinde getirmiştir. Özellikle kadınların çalışma hayatına atılması, kariyer yapma düşüncesi, yukarıda da değindiğimiz üzere çocuk bakımının meşakkatli olması ve çocuk büyütmenin özgürlüklerini sınırladığı gibi gerekçelerle ya bekar kalmayı tercih etmekte ya da geç evlenerek evlilik yaşlarını ötelemektedirler. Evlenme yaşının yükselmesi ve çocuk sayısının düşük olması nüfus devamlılığı açısından tehlike arz etmektedir. Ortalama yaşam süresinin artması ve doğurganlık oranlarının geçmiş seviyelerin altına düşmesi nedeniyle AB nüfusu da çarpıcı biçimde yaşlanmaktadır. Bunun ekonomi, sağlık ve emeklilik gibi bir dizi alanda ciddi etkileri söz konusudur. AB içinde serbest dolaşım ve üçüncü ülkelerden gelen göç, bireysel üye devletler ve bölgelerdeki demografinin şekillenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Yaşlanmanın başlangıç noktası, hızı ve ölçeği, farklı doğurganlık oranlarına, yaşam beklentisine ve göç seviyelerine bağlı olarak Üye Devletler arasında farklılık gösterse de önümüzdeki yıllarda hepsi daha fazla yaşlanma görecektir. Nüfusun yaşlanmasının ekonomi üzerindeki etkileri; çalışma çağındaki nüfus oranlarının düşmesi, sağlık hizmetleri ve emeklilik üzerinde ağırlık oluşturarak kamu harcamalarını arttıracaktır. Çalışma çağındaki nüfus oranlarının düşmesi; yaşlıların üretimde daha fazla kalmasını sağlayarak ve emeklilik yaşının yükselmesine neden olmaktadır. Bu nedenle AB'nin kısa vadede; işgücü açığını kapatmak için üçüncü ülkelerle ikili işgücü antlaşmaları imzalamak suretiyle işgücü ihtiyacını karşılaması ve uzun vadede ise; evlenme yaşına taban yaş sınırı getirmesi, doğurganlığı arttırmak için de özellikle belli sayıda çocuk yapılması zorunluluğu (örneğin, Türkiye'de tavsiye edilen en az 3 çocuk yapılması gibi) getirilebilir.

Beyin göçü olarak bilinen nitelikli insan gücü hareketi dünyadaki birçok ülkenin sorunu olduğu kadar AB için de önemli bir sorun teşkil etmektedir. AB üyesi devletlerden özellikle ABD, Kanada, Uzakdoğu ülkelerine (Güney Kore, Çin, Japonya, ...) ve Avustralya'ya yoğun bir şekilde beyin göçü yaşanmaktadır. SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte bağımsızlığını kazanan Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinden Batı Avrupa ülkelerine yoğun bir şekilde beyin göçü gerçekleşmiştir. Cinsiyet bakımından yüksek vasıflı insan gücünde erkekler ile kadınlar

arasında miktar açısından birbirine yakın seviyelerde seyretmektedirler. Özellikle Almanya, Fransa, Birleşik Krallık ve İspanya nitelikli insan gücü çeken üye devletlerdir. Bu göç, birlik içinde üye ülkeler arasında gerçekleştiğinden önemli bir sorun olarak görülemeyebilir. Ancak ülkelerin bu bireylere yaptığı yatırımlar, beşerî sermaye yatırımı niteliği taşıdığından bu yatırımların ülke ekonomisine geri dönmemesi kaynak israfına neden olacaktır. Bu nedenle ülkeler, uzun bir süreçte yetiştirdiği ve yüksek vasıf kazanmış bireylerini kaybetmek istemezler. Özellikle gelişmiş ülkeler arasında yaşanan beyin göçü pek göze çarpmasa da azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru yaşanan beyin göçü kendini belirgin bir şekilde göstermektedir.

Çalışmamızın bir parçası olan bir konu da Türkiye'nin AB üyeliği ve Türk işçilerinin Birlik dahilindeki serbest hareketliliğidir. Türkiye'nin AB üyeliği süreci, yaklaşık altmış üç yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Nitekim bu süreçte Türkiye-AB ilişkileri inişler çıkışlar yaşamış olsa da 1996'da gümrük birliğinin kurulması ve 2005 yılında müzakere sürecinin başlaması Türkiye'nin AB üyeliği açısından önemli dönüm noktasıdır. Türkiye'nin AB üyeliği üzerinde yapılan çalışmalar incelendiğinde sürecin uzamasında Türkiye'nin ekonomik, politik ve toplumsal sorunlarla birlikte komşularımızla yaşadığımız sorunlar, AB üyesi bazı ülkelerin Türkiye'ye yönelik propagandaları ve milliyetçi tavırları ve Türkiye'ye yönelik önyargıları da engel teşkil etmektedir. Müzakere sürecinin yol haritası niteliğinde olan Müzakere Çerçeve Belgesi'nde müzakerelerin ortak amacının tam üyelik olduğu belirtilmiş olsa da müzakere sürecinin açık uçlu olması, Türkiye üzerine düşen bütün yükümlülükleri yerine getirse dahi tam üyeliği garantileyememektedir. Bu noktada Türkiye, AB'den bütün yükümlülükleri yerine getirmesi halinde tam üyelik statüsünün verilip verilemeyeceğine dair garanti almalıdır. Ayrıca AB ve Türkiye kamuoyularının Türkiye'nin üyeliğine nasıl baktıklarını ölçen bir kamuoyu yoklaması yapılabilir. Türkiye, AB'ye üye olamaması halinde AB ile olan ilişkilerine gümrük birliği ile devam edebilir.

Türkiye ile AB arasında 1963 yılında imzalanan Ortaklık Antlaşması'nın "*Ekonomik nitelikteki sair hükümler*" başlıklı 3. Bölümün 12. Maddesinde antlaşma taraflarının serbest işgücü hareketliliğini kademeli olarak gerçekleştirmek için Roma Antlaşması'nın 48., 49. ve 50. maddelerinden esinlendikleri, Ortaklık Antlaşması'nın 13. maddesinde antlaşma taraflarının aralarında ikamet serbestinin önündeki kısıtlamaları kaldırmak için Roma Antlaşması'nın 52 ila 56. maddeleri ve 58. maddeden esinlendikleri

ve üzerinde antlaşmaya vardıkları belirtilmiştir. Türkiye ile AB arasında 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel’de imzalanan ve 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren, geçiş döneminin yol haritası niteliğine sahip Katma Protokol’ün 36. Maddesinde “*Türkiye ile Topluluk üyesi devletler arasında işçilerin serbest dolaşımı, Ortaklık Antlaşması’nın 12. maddesinde yer alan ilkelere uygun şekilde, Antlaşma’nın yürürlüğe girişinden sonraki onikinci yılın sonu ile yirmiikinci yılın sonu arasında kademeli olarak gerçekleştirileceği*” belirtilmiş, ancak 1980’li yılların başında tam üyelik başvurusunun geri çekilmesi üzerine neticeye varılamamıştır. 1987’de Ortaklık Antlaşması’ndan bağımsız olarak yapılan ikinci üyelik başvurusu reddedilmiş ve 1989’da Komisyon Ortaklık Antlaşması’nın devam etmesi yönünde öneride bulunmuştur.

2004 yılında 10 yeni AB üyesini Ortaklık Antlaşması’nın kapsamına alan Ek Protokol akdedilmiş, ancak Türkiye, Ek Protokol’e attığı imzanın GKRY’nin Türkiye tarafından tanındığı anlamına gelmeyeceğini ifade etmiştir. Türkiye’nin GKRY’ye karşı bu tutumundan dolayı 2006 yılında Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi alınan kararla Türkiye’nin Ek Protokol’den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle sekiz fasılın müzakerelere açılmayacağını ve diğer fasılların geçici olarak kapatılamayacağı belirtilmiştir. 2009 yılında, Konsey tarafından 2006 yılında askıya alınan sekiz fasıl tekrar gözden geçirilmiştir. Konsey toplantısında GKRY, Türkiye’ye bazı ek yatırımların uygulanması talebinde bulunsun da bu talep diğer üye devletlerce uygun bulunmamıştır. Bunun üzerine GKRY tek taraflı bir deklarasyon ile işgücünün serbest dolaşımı da dahil olmak üzere 6 fasla blokaj koymuştur. Nitekim Kıbrıs tarafından işgücünün serbest dolaşımı üzerindeki blokaj kalkmadığı sürece işgücü hareketliliği sağlanmayacaktır. Ancak işgücünün serbest dolaşımı önündeki tek engel bu olmamakla birlikte AB kurumlarının ve bazı üye devletlerin Türkiye’ye yönelik olumsuz tutumları da AB ile Türkiye arasındaki işgücü hareketliliğini engellemektedir. Özellikle bazı üye devletlerin işgücü hareketliliğinin sağlanması halinde yaşanacak göçün olumsuz etkilerinden dolayı işgücü hareketliliğinin sağlanmasına karşı çıkmaktadır.

Türkiye ile AB üyesi ülkeler arasında 1960’lı yıllarda imzalanan ikili işgücü antlaşmaları çerçevesinde Türkiye’den AB üyesi ülkelere gönderilen işçiler nezdinde işgücü hareketliliğine yönelik düzenlenmeler söz konusudur. Fakat Ortaklık Antlaşması çerçevesinde Türkiye’deki işçilerin AB üyesi devletler arasındaki hareketliliğine izin verilmemektedir.

Çalışmamızın parçası olup Türkiye ile ilgili olan bir diğer konu ise, Türkiye'nin yaşadığı beyin göçüdür. Türkiye, yetişmiş insangücünü karşılamak, bilim ve teknolojiye geri kalmamak adına Tanzimat'tan beri uygulanan yurtdışına öğrenci gönderme uygulamasını devam ettirmiş, ancak gönderilen öğrencilerin bir bölümü yurda dönmemiştir. Aynı uygulama günümüzde de devam etmekte ve maalesef netice aynıdır. 1960'lı yıllardan beri doktor, mühendis, bilim adamı dahil olmak üzere nice nitelikli insangücümüz yurtdışına göç etmektedir. Beyin göçünün yönüne baktığımızda; ABD, Kanada, Rusya, AB ülkeleri, Ortadoğu ve Uzakdoğu ülkelere gitmektedirler. Son yıllarda Türkiye, tersine beyin göçünü gerçekleştirmek, nitelikli yabancı insangücünü çekmek ve yetişmiş insangücünü arttırmak amacıyla bir dizi girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden bazıları şunlardır; GSYİH içindeki AR-GE harcamalarının payını arttırmaktadır, Gebze'de, Silikon Vadisi'ne benzer bir araştırma ve geliştirme ortamı yaratmaktadır, Üniversiteler, üniversite-sanayi iş birliği çerçevesinde teknokentler oluşturarak Ar-Ge faaliyetlerini desteklemektedirler. Ayrıca Türkiye; Türki cumhuriyetlerden, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Güney Afrika ülkelerinden yükseköğrenim öğrencileri kabul etmekte ve başarılı olanlara Türkiye'de kalmaları teşvik edilmektedirler. Özellikle Türki cumhuriyetlerden gelen öğrenciler ağırlık oluşturmaktadır. Türkiye, nitelikli insangücünü çekmek amacıyla ABD'nin "*Green Kart*" ve AB'nin "*Blue Kart*" uygulamasının bir benzeri olan "*Turkuaz Kart*" uygulamasını başlatmıştır. Nitekim bu uygulamanın başarısı; ekonomik ve siyasi koşulların iyileştirilmesi, teknolojik gelişmelerin ilerlemesi için Ar-Ge faaliyetlerine milli gelirden ayrılan payın arttırılması, eğitim sisteminin dünya koşullarına özellikle yüksek beyin göçü çeken ülkelerin sistemlerine uyarlanması ve kalitesinin arttırılması gerekmektedir. Özgür düşünce ortamının oluşturulması gerekmekte ve bunun içinde demokrasi, hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlüklere devletin kamu düzeni, kamu sağlığı ve güvenliği tehlikeye düşmediği sürece herhangi bir suretle dokunulmayacağına yönelik güvence verilmelidir.

Avrupa ülkeleri, yüzyıllardır düşledikleri "*Birleşik Avrupa*" hayaline yüksek oranda kavuşmuş olsalar da Birleşik Krallık'ın brexit süreci sonunda AB'den ayrılması, son dönemlerde Polonya'nın da ayrılabilceğine yönelik tartışmalarının gündeme gelmesi ve hali hazırda bazı üye devletlerin bütünleşme fikrine kuşkuyla yaklaşmaları AB'nin global prestijini azaltmıştır. Buna rağmen AB hem dünya ekonomisinde hem de

siyasetinde bölgesel bir güç olarak korumaktadır. AB'nin 1950'li yılların başlarından bugüne kadar gösterdiği başarı, birçok ülkenin bölgesel iktisadi entegrasyon hareketlerine girişmelerini teşvik etmiştir. Dünya üzerindeki tek başarılı entegrasyon örneğinin AB olduğu söylenebilir. Entegrasyon hareketlerine yönelen ülkelerin bu noktada somut bir örnek olan AB'yi referans alarak sahip oldukları avantajları ve dezavantajları göz önünde bulundurarak başarı sağlayabilirler. Örneğin, Afrika'da bölgesel entegrasyonları kuran ülkelerin aynı dili konuşmaları, aynı ülkenin sömürgeleri olmaları bir noktada başarı sağlayabilir. Ancak ekonomik gelişmişlik farklılıkları ve ülkelerin azgelişmiş olmaları, sivil kurumların yeterince gelişmemiş olması, gelir dağılımında meydana gelen adaletsizlik, ahlaki yozlaşma ülkelerin toplumsal yapılarında sorunlara neden olmaktadır. Orduların yönetim üzerindeki baskıları darbelerle sonuçlanmakta ve bazen oluşan askeri diktatörlükler siyasi yapıyı sorunlu hale getirmekle beraber uluslararası örgütlenmeleri, iş birliğini ve bütünleşmeleri olumsuz etkilemektedirler. Özellikle bahsettiğimiz bu sorunların çözümü ve reformlarla yapılacak iyileştirmeler entegrasyonun başarı oranını arttırabilir.

KAYNAKÇA

Acar, M. (2010). "Serbest Ticaret, Ekonomik Özgürlükler ve Refah". Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi(53), 1-28.

Advan, B. (1998). Avrupa Birliği'nde İşçilerin ve Özellikle Türk İşçilerinin Dolaşımı (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akçay, E. Y., Argun, Ç., & Akman, E. (2016). "AB'nin Tarihsel Gelişimi ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası". Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 3(4), 117-131.

Akçay, E., & Dinçer, B. (2015, Bahar). "Güvenlik Politikaları Ekseninde Afrika Birliği: Teori ve Pratik". Bilge Strateji Dergisi, 7(12), 61-78.

Akdemir, E., & Tekeli, S. (2017). "AB Mavi Kart Uygulamasının Türkiye İşgücü Piyasasına Olası Etkileri". Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi, 25(1), 75-101.

Akın Yılmaz, B. G. (2009). "Avrupa Birliği'nin Yaşlanma Sorununa Bir Çözüm Olarak Türkiye'nin Üyeliği". Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 8(1), 27-38.

Akkaya, G. N. (2013). Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETAV). Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETAV).

Akkoyunlu, A. S. (1996). "Yeni Dış Ticaret Teorileri". Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 7(21), 71-99. doi: 10.5455/ey.10230

Akman, M. S. (2015). Trans Pasifik Ortaklığı (TPP) Anlaşması'na Bir Bakış (Değerlendirme Notu). Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV): <https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/865> Erişim Tarihi: 24.01.2021

Aksoy, B., & Gürsoy, S. (2018). Beyin Göçü: Nedenleri, Etkileri ve Türkiye. M. K. Namal (Editör) içinde, Sosyal Politika ve Çalışma İlişkilerinde Güncel Sorunlar (s. 55). Ankara: Gazi Kitabevi.

Aktaş, M. (2009). "Türkiye İslam Konferansı Örgütüne Üye Midir?" Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , 11(1), 1-87.

Aktaş, M. (2016). AB ve Türkiye (1. baskı). Bursa: Dora Yayıncılık.

Aktaş, M. T. (2015). "Ücret Odaklı Uluslararası İşgücü Hareketliliğinin İşgücü Piyasalarına Etkileri". Tesam Akademi Dergisi - Turkish Journal of Tesam Academy, 2(2), 197-219.

Akyıldız, H. (2008). "Tartışılan Boyutlarıyla "Homo Economicus"". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2), 29-40.

Akyol, T. (2016). Dış Ticaret Dünya Ülkeleri İçin Neden Önemlidir? <http://www.tuncayakyol.com/dis-ticaret-dunya-ulkeleri-icin-neden-onemlidir/> Erişim Tarihi: 08.03.2021

Alagöz, M., & Yapar, S. (2007). "Görünmez Engeller: Serbest Ticarete Bir Engel Mi?" Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi(11), 1-11.

Algan, Y., Bisin, A., Manning, A., & Verdier, T. (Eds.). (2012). Cultural Integration of Immigrants in Europe. Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/acprof:oso/9780199660094.001.0001

Ali, M., & Mujahid, N. (2015). "An Analytical Study of Economic Cooperation Organization (ECO): Challenges and Perspectives". European Academic Research, 2(11), 14031-14045. doi:10.13140 / RG.2.2.12884.35203

Alp, S., & Karakaş, A. (2007). Doğal Düzen ve Tek Vergi Denemeleri: Fizyokrat Okul ve Takipçileri. 1-9. <https://silo.tips/download/doal-dzen-ve-tek-verg-denemeler-fzyokrat-okul-ve-takpler-salih-alp-1-adem-karaka> Erişim Tarihi: 19.03.2021

Alpkaya, G. (2015). "Türkiye Cumhuriyeti, İslam Konferansı Örgütü ve Laiklik". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 46(1), 55-68.

Amadeo, K. (2020). CAFTA Explained, With Its Pros and Cons. <https://www.thebalance.com/what-is-cafta-3305580> Erişim Tarihi: 16.12.2020

Arar, A. (1989). Tek Senet ve Avrupa Parlamentosu (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aras, N. (2005). "Türkiye AB İlişkileri ve Kıbrıs Sorunu Paneli". Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 9(35), 383-429. doi:10.1501/Tite_0000000045

Ardıl, C. (2013). "Türkiye - Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı: 1996-2012 Dönemi Dış Ticaret İlişkileri". Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı Bildirileri 2013 (s. 453-460). St. Petersburg / RUSYA: Eurasian Economists Association. doi:<https://doi.org/10.36880/C04.00661>

Arı, M. T. (2004). "Onuncu Yılında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)". Ekonomik Sorunlar Dergisi(14), 1-12.

Arıca, F. (2014). Türkiye'nin Dış Ticaret Potansiyelinin Genişletilmiş Linder Hipotezi Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Bir Panel Data Analizi (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arıç, H. (2013). "Yeni Bir Dış Ticaret Teorisi Olarak Porter'ın Rekabetçi Üstünlükler Teorisi'nin Yapısı". Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(5), 81-97.

Arslan, A. (2017). 11 üyeli Bağımsız Devletler Topluluğu nedir? <https://www.gzt.com/jurnalist/11-uyeli-bagimsiz-devletler-toplulugu-nedir-2911791>

Erişim Tarihi: 15.01.2021

Aslan, A. (2019). "Entegrasyon, çokkültürlülük ve katılım: Almanya Türklerinin yaklaşımı". Al-Farabi International Journal on Social Sciences, 3(3), 74-88.

Asuncion Agreement. (1991). Southern Common Market (Mercosur) Agreement. Foreign Trade Information System: http://www.sice.oas.org/Mercosur/instmmt_e.asp

Erişim Tarihi: 28.12.2020

Atamtürk, A. B. (2020). İktisadi Doktrinler. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Atik, H. (1992). "Avrupa Topluluğu'nun Tek Pazar Hedefi". Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi(10), 145-164.

Atik, H. (2006). "Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Türkiye ve Bazı Komşu Ülkelerin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 61(02), 33-43. doi:DOI: 10.1501/SBFder_0000001345

Avrupa Birliği Başkanlığı. (2019). Kurumsal Yapı. https://www.ab.gov.tr/kurumsal-yapi_270.html Erişim Tarihi: 20.11.2021

Avrupa Birliği Başkanlığı. (2020). Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi. https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html Erişim Tarihi: 19.11.2021

Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2001). Avrupa Temel Haklar Şartı. <https://www.sbb.gov.tr/2001-yayinlari/> Erişim Tarihi: 06.11.2021

Aybar, S. (2020). Transpasifik Ortaklığı, Asya Ülkeleri ve Türkiye. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/53561/transpasifik_ortakligi_asya_ulkeleri_ve_turkiye Erişim Tarihi: 24.01.2021

Aydemir, A. F. (2013). "Avrupa Birliğinde Genişleme Süreçleri". Ö. S. Esmen (Editör) içinde, Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri (s. 1-15). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi.

Aydoğan, O. (2007). Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye'nin AB ve Üçüncü Ülkelerle Olan Dış Ticaretinin Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayhan, S. (2004). Avrupa Birliğinde Kişilerin Serbest Dolaşımı ve Türkiye İçin Müzakere Süreci (Uzmanlık Tezi). Ankara: TC. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Tek Pazar ve Rekabet Dairesi.

Babataş, G. (2007). "Beyin Göçü ve Türkiye'nin Sosyo-ekonomik Yapısının Beyin Göçüne Etkileri". Öneri Dergisi, 7(28), 263-266. doi:10.14783/maruoneri.684406

Bahadır, S. (30 Ağustos 2019). Ricardo Modeli ihracata bir rehber olabilir mi? (Köşe Yazısı). Dünya Gazetesi, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/ricardo-modeli-ihracata-bir-rehber-olabilir-mi/452596> Erişim Tarihi: 24.03.2021

Bahçekapılı, C. (2007). "Avrupa Kıtasında Avrupa Birliği Dışındaki Entegrasyon Hareketleri". O. Küçükahmetoğlu, Ş. Tüylüoğlu, & H. Çeştepe (Editör) içinde, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım (s. 347-363). Bursa: Ekin yayınevi.

Bakırtaş, T., & Kandemir, O. (2010). "Gelişmekte Olan Ülkeler ve Beyin Göçü: Türkiye Örneği". Kastamonu Eğitim Dergisi, 18(3), 961-974.

Bal, H., Manga, M., & Doğan, E. (2019). "Linder Hipotezinin Geçerliliğinin Çekim Modeli ile Test Edilmesi: Türkiye ve Seçilmiş Geçiş Ekonomileri". S. Sarı, M. Balcılar,

& A. H. Gencer (Editör), International Conference on Eurasian Economies içinde (s. 187-196). Famagusta / Turkish Republic of Northern Cyprus : Eurasian Economists Association.

Balassa, B. (1961). "Towards a Theory of Economics Integration". *Kyklos İnternational Review For Social Sciences*, 14(1), 1-17. doi:10.1111/j.1467-6435.1961.tb02365.x

Balcı, M., & Göcen, C. E. (2017, Eylül). Uluslararası Ticaret ve üretimin Tarihsel Gelişimi ve Bu Bağlamda Türkiye'nin Politik Ekonomi Analizi. https://www.researchgate.net/publication/330578352_ULUSLARARASI_TICARET_VE_URETIMIN_TARIHSEL_GELISIMI_VE_BU_BAGLAMDA_TURKIYE_NIN_POLITIK_EKONOMI_ANALIZI Erişim Tarihi: 04.04.2021

Barslund, M., & Busse, M. (2014). "History of labour mobility in Europe". J. Schwarzwälder, & E. Thode (Eds.) içinde, *Harnessing European Labour Mobility* (s. 15-32). Gütersloh/ Germany: Bertelsmann Stiftung.

Başkaya, Z., & Özkılıç, F. (2017). "Türkiye'de Doğurganlıkta Meydana Gelen Değişimler (1980-2013)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 404-423. doi:10.17719/jisr.20175434605

Batır, K. (2017). "Antlaşmalar ve Avrupa Birliği Adalet Divanı Kararları Çerçevesinde Avrupa Birliği Vatandaşlığı". *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 133-159.

Batsaikhan, U., Darvas, Z., & Raposo, İ. G. (2018). *People On The Move: Migration And Mobility İn The European Union* (Bruegel Blueprint Series b., Cilt xxviii). (S. Gardner, Eds.) Brussels-Belgium: Bruege.

Baumann, R. (2008). *Integration in Latin America-Trends and Challenges* <https://www.cepal.org/en/publications/37936-integration-latin-america-trends-and-challenges> Erişim Tarihi: 23.12.2021

Bayhan, T. (2010). "Avrupa Birliği Ülkelerinde Türk İşçilerinin Serbest Dolaşım ve Aile Birleşimi Hakları, Sorunlar ve Beklentiler". Çalışma İlişkileri Dergisi, 1(1), 173-206.

Bayraktutan, Y. (2003). "Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri". Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(2), 175-186.

Bayraktutan, Y., & Solmaz, A. R. (2018). "Kutuplaşma ve iktisadi bütünleşme: Avrupa Birliği Örneği". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(57), 510-518.

Belot, M., & Ermisch, J. (2006). Friendship Ties and Geographical Mobility: Evidence from the BHPS. Bonn/Germany: Institute for the Study of Labor (IZA).

Beráková, D. (2017). What Makes People Want to Work Abroad? Brain Drain Potential from European Countries (+infographic). <https://www.paylab.com/newsroom/what-makes-people-want-to-work-abroad-brain-drain-potential-from-european-countries-infographic/50257> Erişim Tarihi: 27.02.2022

Berber, M., & Bocutoğlu, E. (2016). Mikro İktisada Giriş (6. baskı). Bursa: Ekin basım yayın dağıtım.

Bilgin, A. (2010). Avrupa Birliği Adalet Divanı İçtihadı ile İş Arayan Kişilere Tanınan Sosyal Avantajlar Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 9(2), 1-19. doi:10.1501/Avraras_0000000147

Bilgin, A. A. (2012). "İşçilerin Serbest Dolaşımı". B. Akçay, & G. Bayraktaroğlu Özçelik (Editör) içinde, Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği Serbest Dolaşım ve Politikalar (s. 73-98). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Boc, E. (2020). "Brain Drain In The EU: Local And Regional Public Policies And Good Practices". Transylvanian Review of Administrative Sciences (59), 23-39. doi:10.24193/tras.59E.2

Bocutoğlu, E. (2012). "İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk". Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 1(1), 127-150.

Bocutoğlu, E. (2014). İktisadi Düşünceler Tarihi (2. baskı.). Trabzon: Murathan Yayınevi.

Bondarenko, P. (2020). North American Free Trade Agreement. <https://www.britannica.com/event/North-American-Free-Trade-Agreement> Erişim Tarihi: 14.12.2020

Bora, A. (1996). "Ekonomik Entegrasyon Sürecinde gümrük Birliğinin Etkileri". Öneri Dergisi, 1(4), 211-218.

Borchert, I., & Magntorn, J. (2018). What can the UK learn from existing customs unions? <https://blogs.sussex.ac.uk/uktpo/2018/03/29/what-can-the-uk-learn-from-existing-customs-unions/> Erişim Tarihi: 19.11.2020

Brücker, H., Capuano, S., & Marfouk, A. (2013). Education, gender and international migration: insights from a panel-dataset 1980-2010. <https://www.iab.de/en/daten/iab-brain-drain-data.aspx> Erişim Tarihi: 22.02.2022

BSGM. ((t.y.)). Üyesi Bulduğumuz Uluslararası Kuruluşlar. <https://www.tarimorman.gov.tr/BSGM/Menu/32/Bilgi-Dokumanlari> Erişim Tarihi: 17.12.2020

Bulu, M., Eraslan, İ. H., & Kaya, H. (2006). "Türk Elektronik Sektörünün Rekabetçilik Analizi". İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(9), 49-66.

Bulut, R. (2014). "SSCB'nin Dağılması ve Rusya Federasyon'unda Serbest Piyasaya Geçiş". Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(2), 7-19.

Burges, S. (2016). Economic integration. <https://www.britannica.com/topic/economic-integration> Erişim Tarihi: 10.09.2020

Cansız, A. (2006). Son Yıllarda Beyin Göçünün Türk Yüksek Öğretimi Üzerindeki Etkileri. https://www.researchgate.net/publication/330545862_Son_Yillarda_Beyin_Gocunun_Turk_Yuksek_Ogretimi_Uzerindeki_Etkileri Erişim Tarihi: 11.12.2021

Caribbean Election. (2020). Brief History of the OECS. <http://www.caribbeanelections.com/education/integration/oecs.asp> Erişim Tarihi: 30.12.2020

CARİCOM. (2020a). The West Indies Federation. <https://caricom.org/the-west-indies-federation/> Erişim Tarihi: 29.12.2020

CARİCOM. (2020b). The Caribbean Free Trade Association (CARIFTA). <https://caricom.org/the-caribbean-free-trade-association-carifta/> Erişim Tarihi: 29.12.2020

Cavallini, S., Soldi, R., Di Matteo, L., Utma, M. A., & Errico, B. (2018). Addressing brain drain: The local and regional dimension. Bruxelles: European Committee of the Regions. doi:10.2863/280544

Chaguaramas Agreement. (1973). Chaguaramas Agreement. Chaguaramas: Caribbean Community- CARİCOM.

Chen, Y., & Wang, J. (2015). "Social integration of new-generation migrants in Shanghai China". Habitat International journal (e-dergi), 49, 419-425. doi:10.1016/j.habitatint.2015.06.014

Cochrane, J. D. (2020). Central American Common Market (CACM). <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/central-american-common-market-cacm> Erişim Tarihi: 27.12.2020

Condinanzi, M., Lang, A., & Nascimbene, B. (2008). "Citizenship of the Union". A. L. Massimo Condinanzi (Eds.) içinde, *Citizenship of the Union and Freedom of Movement of Persons* (E-Book-PDF) (Cilt 14, s. 1-63). Brill | Nijhoff. doi:10.1163/ej.9789004163003.i-268

Conseil de la Présidence de l'Union du Maghreb arabe. (1989). *Traite de Marrakech*. <https://maghrebarabe.org/fr/le-traite-de-marrakech/> Erişim Tarihi: 07.01.2021

Council of the EU and European Council. (2019). Turkey's Illegal Drilling Activities In The Eastern Mediterranean: Council Adopts Framework For Sanctions. <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/11/11/turkey-s-illegal-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-council-adopts-framework-for-sanctions/> Erişim Tarihi: 24.11.2021

CVCE. (2016). Le Benelux. <https://www.cvce.eu/obj/benelux-en-3bc2b8e0-cb9a-4640-91a6-d2cafb9c0cdc.html> Erişim Tarihi: 07.12.2020

Çağatay, U. (2009). "Avrupa Birliğinde İşçilerin Serbest Dolaşımı ve Türk İşçilerinin Durumu". SÜ İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 8(16), 1-19.

Çakan, M. (2012). *Sömürge Sonrası Dönemde Afrika'da Bütünleşme Hareketleri* (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çakmak, Ö. (2002). "Gümrük birliği teorisinin gelişimi". *Ekonomik Yaklaşım Dergisi* (Üç aylık hakemli dergi), 13(44), 23-39. doi:10.5455/ey.10363

Çalışkan, E. T., & Kaya, A. A. (2015). "Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı Çerçevesinde İşgücünün Hareketliliği: Avrupa Birliği Uygulaması". *Ege Stratejik*

Araştırmalar Dergisi/Ege Strategic Research Journal, 6(1), 37-62.
doi:10.18354/esam.45984

Çambel, A. (1999). "Yeni Ticaret Teorileri". https://www.academia.edu/20209517/YEN%C4%B0_T%C4%B0CARET_TEOR%C4%B0LER%C4%B0 Erişim Tarihi: 26.05.2021

Çapa, M. (2019). "Sovyetler Birliği'nin Dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Sürecinde Türkiye-Kazakistan Münasebetleri". Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 9(17), 1-23.

Çelik , H. (2019). ASEAN 35. Zirvesi: Güneydoğu Asya'nın Potansiyeli, Sorunları ve Dünyaya Bakışı. <https://www.sde.org.tr/hatice-celik/genel/asean-35-zirvesi-guneydogu-asyanin-potansiyeli-sorunlari-ve-dunyaya-bakisi-kose-yazisi-12032> Erişim Tarihi: 19.01.2021

Çelik, K. (2006). Uluslararası İktisat (3. baskı). Trabzon: Derya Kitabevi.

Çelik, O. A. (2020). Merkantilizm: 16-18. Yüzyıllar Arası Ticarete Bakış. <https://www.stratejikortak.com/2020/09/merkantalizm-ticaret-osmanli.html> Erişim Tarihi: 11.03.2021

Çetin, N. (2012). Uluslararası Doğrudan Yatırımların Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri: "Ünilever-Türkiye Örneği" (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çınar, S. (2004). Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye'nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Yapısal Değişmeler (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dağışan, Ü. (2014). Dış Ticaretin Tarihçesi. <https://prezi.com/qwv2aiuk5m5/dis-ticaretin-tarihcesi/> Erişim Tarihi:01.03.2021

Dalar, M. (2013). Afrika Birliği Örgütü'nden Afrika Birliği'ne: Afrika'da bütünleşme çabaları (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Danielsen, A. L. (2020). OPEC. <https://www.britannica.com/topic/OPEC> Erişim Tarihi: 29.01.2021

Davenport, S. (2004). "Panic and panacea: brain drain and science and technology human capital policy". Research Policy, 33(4), 617-630. doi:10.1016/j.respol.2004.01.006

Dedekoca, E. (09 Şubat 2018). "Dış Ticaret Hadleri ve Anlattıkları (Köşe Yazısı)". Aydınlık Gazetesi, <https://www.aydinlik.com.tr/dis-ticaret-hadleri-ve-anlattiklari-ersin-dedekoca-kose-yazilari-subat-2018> Erişim Tarihi: 23.04.2021

Demir, G. (2011). Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demiray, V. (2014). Avrupa Birliği'nde İşçilerin Serbest Dolaşım Hakkı ve Türk İşçilerinin Durumu (Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi). Ankara: TC. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.

Demirer, M. (2019). "Avrupa Kredi Transfer Sistemi ve Mesleki Eğitimde Yeni Model Arayışları". Journal of Continuous Vocational Education and Training, 2(1), 52-66.

Demirhan, A. (2019). Verimlilik ve Dış Ticaret Hadleri: OECD Ülkeleri İçin Nedensellik Analizi (Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demiröz, D. M. (2019). Uluslararası İktisat Teorisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Denker, M. S., & Atabey, A. (2014). "Gümrük Birliği ve Ekonomik Entegrasyon Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme". Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 1(1), 85-96.

Deutsche Welle Türkçe. (2020, Kasım 21). G20 zirvesi tartışmalarla başladı. <https://p.dw.com/p/3le7a> Erişim Tarihi: 26.01.2021

Deviren, N. V. (2004). "Yeni Dış Ticaret Teorileri". Mevzuat Dergisi (E-Dergi), 7(81).

Dilbirliği, M. (2020, Eylül 4). Avrupa Birliği'nin Batı Balkan Politikası. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/avrupa-birligi-nin-bati-balkan-politikasi/1962754#> Erişim Tarihi: 03.10.2021

Dinçer, M. Z. (2019). Uluslararası İktisat Teorisi ve Politikası (Ders Notu). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Dinçer, M. Z. (2020). Uluslararası İktisat Teorisi ve Politikası (Ders Notları). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Dinka, T., & Kennes, W. (2007). Africa's Regional Integration Arrangements History and Challenges (Discussion Paper No. 74 b.). Maastricht, Netherlands: European Centre for Development Policy Management (ECDPM).

Dinler, Z. (2016). Mikro Ekonomi (Gözden geçirilmiş 27. basım). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2008). Asya'nın Yükselen Birliği: ASEAN. İstanbul: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK).

Docquier, F., & Rapoport, H. (2006). The Brain Drain. https://www.researchgate.net/publication/228394436_The_brain_drain Erişim Tarihi: 04.07.2021

Doğaç, G. (2009). Uluslararası Ticaretin ve Standardizasyonun Küresel Etkileri (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, M. (2015). "Avrupa Birliği ve Türkiye Ekonomik İlişkileri". Marmara Coğrafya Dergisi, 0(32), 306-325. doi:10.14781/mcd.36199

Doğan, S., & Çağlar, Ü. (2019). Uluslararası İktisat (Ders Notları). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Dönmez, G. (2015, Haziran 01). "Arap Birliği: Siyasi ve Hukukî Niteliği". Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 17(1), 171-208.

DPT. (1972). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977. Ankara: DPT.

DPT. (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983). Ankara: DPT.

DPT. (2000). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu (DPT: 2545-ÖİK: 561). Ankara: TC. Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_TurkiyeAvrupaBirligiiliskileri.pdf Erişim Tarihi: 15.10.2021

DPT. (2001a). "2/76 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı". DPT içinde, Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları 1964-2000 (Cilt 1, s. 111-113). Ankara: DPT.

DPT. (2001b). "1/80 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı". DPT içinde, Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları 1964-2000 (Cilt 1, s. 137-142). Ankara: DPT.

DPT. (2001c). "3/80 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı". DPT içinde, Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları 1964-2000 (Cilt 1, s. 149-164). Ankara: DPT.

DPT. (2004). Türkiye'nin Üyeliğinin AB'ye Muhtemel Etkileri. Ankara: DPT.

DPT. (2020b). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005). Ankara: TC. Devlet Planlama Teşkilatı.

Dudley, J. (2020). Latin American Free Trade Association (LAFTA). <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/latin-american-free-trade-association-lafta> Erişim Tarihi: 23.12.2020

Dura, C. (1996). "Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri". Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi(12), 1-23.

Dura, C. (2000). "Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış". Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi(16), 1-16.

Dura, C., & Atik, H. (2007). Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye (Genişletilmiş 3. baskı). Ankara: Nobel Yayınları.

Duran, H. (2006). Evaluating Turkish Migration To The EU: Past, Present And Future Trends In The Context Of Free Movement Of Workers (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dursun, D. (2001). İslam Konferansı Teşkilatı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/islam-konferansi-teskilati> Erişim Tarihi: 28.01.2021

Düğer, İ. H. (1990). "Ticaret Hadlerinin Teorik Yapısı". Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, VIII(1-2), 229-249.

Dülger, S. (2017). Küreselleşmenin Türkiye İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri (2000-2015) (Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi.

Düzenli Halat, E. (2010). Free Movement of Turkish Workers In The Context Of Turkey's Accession To The EU (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University.

Ecevit, K., Kavalalı, Ö., & Özdemir, S. (2004). AB Sözlüğü. http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/AB_Sozlugu-1.pdf Erişim Tarihi: 01.12.2021

EFTA. (2020). 59th (2019) Annual Report of the European Free Trade Association. Malbun, Liechtenstein: EFTA. <https://www.efta.int/publications/Annual-Reports/Annual-Report-2019-517706> Erişim Tarihi: 09.12.2020

Emin, E. (2018). Küresel Adaletsizlik: Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu. İstanbul: İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER). https://insamer.com/tr/kuresel-adaletsizlik-dunya-yoksulluk-ve-esitsizlik-raporu-2018_1682.html Erişim Tarihi: 01.07.2021

Encyclopedia.com. (2020). Benelux Economic Union. <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/benelux-economic-union> Erişim Tarihi: 07.12.2020

Enç, M. (1974). "Beyin Gücü Göçü". Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 7(1), 131-139. doi:10.1501/Egifak_00000000400

Ercan, M. (2019). "Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikası Yeni Dinamizm Batı Balkanlar". Anadolu Strateji Dergisi, 1(1), 1-14.

Erdenebat, B. O. (2006). Avrupa'da Doğudan Batıya İşgücü Hareketliliği ve Sosyal Sermaye: 1990 Sonrası (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erhan, Ç., & Akdemir, E. (2016). "Türkiye – Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde İlk On Yılın Muhasebesi (2005-2015)". Bilig(78), 7-35.

Erkal, M. E. (2011a). "Beyin Göçü". Istanbul Journal of Sociological Studies, 0(18), 73-80.

Erkal, M. E. (2011b). "Social İntegration". Istanbul Journal of Sociological Studies, 0(25), 131-138.

Ertürk, E. (1993). Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde bulunduğu Entegrasyonlar. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Ertürk, E. (2001). Uluslararası İktisat (2. baskı). Bursa: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Eserpek, A. (1976). "Sosyal Mobilite ve Eğitim". Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 9(1), 389-401. doi:10.1501/Egifak_00000000470

Eurofound. (2014). Labour mobility in the EU: Recent trends and policies. Luxembourg: Publications Office of the European Union. doi:10.2806/74031

European Commission. (2010). Geographical and labour market mobility (Summary) (Eurobarometer Surveys). Brussels: European Commission. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/803> Erişim Tarihi: 15.11.2021

European Commission. (2020). European Union, Trade in goods with ACP Total (African Caribbean and Pacific Countries). https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/region/details_acp-total-african-caribbean-and-pacific-countries_en.pdf Erişim Tarihi: 17.09.2021

European Council. (2019). European Council conclusions, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/10/18/european-council-conclusions-17-18-october-2019/> Erişim Tarihi: 24.11.2021

European Social Fund. (2018). 60 Years Of The European Social Fund - Investing In People. https://www.esf.de/portal/SharedDocs/Publikationen/EN/37849_60_years_esf_brochure_en_bf.html Erişim Tarihi: 16.11.2021

European Union. (1992). The Treaty on European Union. <http://data.europa.eu/eli/treaty/teu/sign> Erişim Tarihi: 01.12.2021

European Union. (1997). Treaty of Amsterdam. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-amsterdam> Erişim Tarihi: 01.12.2021

Export.gov. (2011). The North American Free Trade Agreement (NAFTA). <https://2016.export.gov/FTA/nafta/index.asp> Erişim Tarihi: 14.12.2020

Finaish, M., & Bell, E. (1994). The Arab Maghreb Union (IMF Working Papers) Volume: 1994 Issue: 055 IMF. doi:10.5089/9781451969122.001

Francis, J., & Shinn, J. (2019). What is Brain Drain in Economics? - Definition, Causes, Effects & Examples. <https://study.com/academy/lesson/what-is-brain-drain-in-economics-definition-causes-effects-examples.html> Erişim Tarihi: 11.11.2021

Fries-Tersch, E., & Mabilia, V. (2015). 2015 Annual Report on Labour Mobility. Brussels: European Commission. <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=15881&langId=en> Erişim Tarihi: 11.11.2021

Fries-Tersch, E., Jones, M., & Siöland, L. (2021). Annual Report On Intra-EU Labour Mobility 2020. Brussels: European Commission. doi:10.2767/075264

Fries-Tersch, E., Tugran, T., Markowska, A., & Jones, M. (2018). 2018 Annual Report on intra-EU Labour Mobility. Brussels: European Commission. <https://eures.praca.gov.pl/zal/2018Rap-Mob.pdf> Erişim Tarihi: 12.11.2021

Fries-Tersch, E., Tugran, T., Rossi, L., & Bradley, H. (2018). 2017 annual report on intra-EU labour mobility. Brussels: Publications Office of the EU. doi:10.2767/077683

Galgóczi, B., Leschke, J., & Watt, A. (2011). Intra-EU labour Migration: Flows, Effects And Policy Responses. Brussels: European Trade Union Institute (ETUI).

Gaytancıoğlu, S. (2009). Kutuplaşma Teorisinin Entegrasyonlar Üzerinde İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gemici, O. O. (2021, Eylül 17). Türkiye'de Yabancı Girişimciye 'Turkuaz Kart' Uygulaması başladı. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyede-yabanci-girisimciye-turkuaz-kart-uygulamasi-basladi/2367091> Erişim Tarihi: 16.12.2021

Golovics, J. (2020). "Addressing the EU's East-West Brain Drain: Why a Tax Solution would be in Vain". *New Perspectives*, 27(2), 63-85.

Gökbayrak, Ş. (2006). Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar-Türk Mühendislerinin Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gökbayrak, Ş. (2008). "Uluslararası Göç ve Kalkınma Tartışmaları: Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(03), 65-82. doi:10.1501/SBFder_0000002073

Görmüş, A. (2014). "Ücret Farklılıkları". H. M. Yüceol, & F. Fidan (Dü) içinde, *Çalışma Ekonomisi* (s. 104-120). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Grenade, W. (2005). "An Overview of Regional Governance Arrangements within the Caribbean Community (CARICOM)". J. Roy, & R. Domínguez (eds.) içinde, *The European Union and Regional Integration A Comparative Perspective and Lessons for the Americas* (s. 167-183). Florida: Jean Monnet Chair University of Miami.

Grow, J. (2019). Economic (In)security and Economic Integration in the Middle East. <https://www.e-ir.info/2019/05/15/economic-insecurity-and-economic-integration-in-the-middle-east/> Erişim Tarihi: 14.01.2021

Gueye, M. (2017, Mart 06). Sömürgecilğin Laneti ve Köleliğin Para Birimi: CFA Frankı. <https://afam.org.tr/somurgeciligin-laneti-koleligin-para-birimi-cfa-franki/> Erişim Tarihi: 09.01.2021

Gülmez, Z. (2019). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme ve İstihdam Üzerindeki Etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Karaman: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Günay, E., Türkmen, S., & Özbek, S. (2018). "İktisadi Düşünce Üzerinde Doğa Bilimlerinin Etkisi, Klasik Fiziğin İktisadi Alana İlk Uyarlanması: Fizyokrasi". Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 41-66.

Güngör, N. D. (2003). Brain Drain From Turkey: An Empirical Investigation Of The Determinants Of Skilled Migration And Student Non-return (Doktora Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güngör, N. D., & Tansel, A. (2003). ""Brain Drain" from Turkey: Survey Evidence of Student Non-Return". Career Development International, 8(2), 1-30.

Güngör, N. D., & Tansel, A. (2009). "Türkiye'den Beyin Göçü: Bir Anket Çalışması Üzerine Düşünceler". Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi, 5(13), 30-34.

Güzel, S. Ç. (2015). "2002 Sonrası Dönemde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri". Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(7), 69-85.

Hagaseth Haug, E., & vd. (2020). "Setting Nordic Career Guidance in Context". (E. Hagaseth Haug , T. Hooley, J. Kettunen, & R. Thomsen, Eds.) Career and Career Guidance in the Nordic Countries (Career Development Series, 9.), pp. 1-20. doi:10.1163/9789004428096_001

Hamzaoglu, H. (2020). "Avrasya Ekonomik Birliği'nin Tarihsel Gelişimi". Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 3(6), 463-473. doi:10.26677/TR1010.2020.432

Heldt, S. (1972). The Andean Group: An answer to some problems of LAFTA (Working Paper). Kiel, Germany: The Kiel Institute for the World Economy.

Heldt, S. (1977). "The decay of the Andean Group". Intereconomics (Review of European Economic Policy) (E-Dergi), 12(3/4), 72-78. doi:10.1007/BF02928696

Herning, L. (t.y). The history of Nordic co-operation. <https://www.norden.org/en/information/history-nordic-co-operation#> Erişim Tarihi: 10.12.2020

Hiç Gencer, A. (2011). "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Temel Bakışlar: Dün, Bugün ve Yarın". Akademik Bakış Dergisi (Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi)(25), 1-16.

Hodd, M. (1967). An Empirical Investigation of the Heckscher-Ohlin Theory. Economica (New Series), 34(133), 20-29.

CEFTA, (t.y). History of CEFTA. <https://cefta.weebly.com/history.html#> Erişim Tarihi: 12.12.2020

İCF. (2018). Study on the movement of skilled labour. Brussels: Publications Office of the European Union. doi:10.2767/378144

İçduygu, A. (2006). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışmaları. TÜSİAD. İstanbul: TÜSİAD.

İçduygu, A. (2013). Turkey And International Migration 2012-13. İstanbul: Migration Research Center at Koç University.

İçke, M. A. (2019). Uluslararası İktisadi İlişkiler (Ders Notu). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

İktisat Sözlüğü. (t.y). Kutuplaşma Teorisi Nedir? <https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/kutuplasma-teorisi/3113#> Erişim Tarihi: 23.11.2020

İnaç, H. (2016). "Türkiye-AB İlişkileri: Entegrasyonu Zora Sokan Saiklar". Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(25), 229-246.

İncekara, A. (1995). Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri. İstanbul: İTO Yayınevi.

International Organization for Migration. (2021). World Migration Report 2020. Geneva-Switzerland: International Organization for Migration (İOM).

İslam, H. (2014). Brain drain Causes and Solutions. <https://www.slideshare.net/engkhayrul/brain-drain-causes-and-solutions> Erişim Tarihi: 04.07.2021

İstanbul Tahkim Derneği. (2020). 1 Temmuz 2020 NAFTA'dan USMCA'ya Geçiş, Uyuşmazlık Çözümü ve Türkiye'ye Etkileri. <https://ista.org.tr/blog/haberler/uluslararasi-ticari-tahkim/1-temmuz-2020-naftadan-usmcaya-gecis-uyusmazlik-cozumu-ve-turkiyeye-etkileri/> Erişim Tarihi: 14.12.2020

İyibozkurt, E. (1996). Türkiye - AB Gümrük Birliği (2. baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

İyibozkurt, E. (2001). Uluslararası İktisat Teori-Politika-Uygulama (Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Jelavic, M. (2012). "The Brain Drain: Implications For Regional Economic Integration In The Expanding European Union". B. Chapalet, & M. Le Berre (eds.) içinde, Producing New Knowledge on Innovation Management (s. 101-113). Saint-Martin-d'Hères: Presses Universitaires de Grenoble.

Jones, R. W. (1956). "Factor Proportions and the Heckscher-Ohlin Theorem". The Review of Economic Studies, 24(1), 1-10. doi:10.2307/2296232

Jurcic, L., Josic, H., & Josic, M. (2013). "Testing Rybczynski Theorem: An Evidence from The Selected European Transition Countries". Mediterranean Journal of Social Sciences, 4(10), 99-105. doi:10.5901 / mjss.2013.v4n10p99

Kahanec, M. (2012). Labor Mobility in an Enlarged European Union. Bonn/Germany: The Institute for the Study of Labor (IZA).

Kala, A. (2019). İktisat Tarihi Ders Notu. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Karag  , A. G. (2017). Avrupa Birliği Mesleki Eğitim Politikasının Gelişimi ve Türkiye Mesleki Eğitim Sistemine Yansımaları (Uzmanlık Tezi). Ankara: T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı.

Karag  , H. (t.y). İngiliz Milletler Topluluğu ve İngiltere'nin AB  yeliği. <http://www.kto.org.tr/d/file/ingiliz-milletler-toplulugu-ve-ingilterenin-ab-uyelig.pdf>
Erişim Tarihi: 09.12.2020

Karakaya, E., & Cooke, A. (2002). Economic İntegration: An Overview Of The Theoretical And Empirical Literature. https://www.researchgate.net/publication/237636907_ECONOMIC_INTEGRATION_AN_OVERVIEW_OF_THE_THEORETICAL_AND_EMPIRICAL_LITERATURE

Kargı, N., & Karayılmazlar, E. (2007). "Asya-Pasifik'te Bölgeselleşme Hareketleri: ABD ve Japonya'nın Bölgedeki Rolü ve Etkileri". O. Küçükahmetoğlu, Ş. Tüylüoğlu, & H. Çeştepe (Editör) içinde, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım (s. 383). Bursa: Ekin Yayınevi.

Karluk, R. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye (9. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.

Karluk, R. (2013). Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkmaz Sokak (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.

Karluk, R. (2014). "Avrupa Birliği'nin Balkanlara Genişlemesi: Balkan Ülkelerine Üyelik Perspektifi". International Conference On Eurasian Economies 2014 (s. 1-9). Üsküp-Makedonya: Eurasian Economists Association. doi:10.3880/ C05.01163

Kashyap, P. P. (2019). "The Opportunity Cost Theory". In G. Mazumdar, D. Das, & B. Sarmah, International Economics (pp. 35-50). Guwahati, India: Krishna Kanta Handiqui State Open University.

Kavas, A. (2011). "İç Savaşlardan Bütünleşme Hareketlerine ve Kalkınma Hamlelerine Afrika'nın Yeniden Dönüşümü". Avrasya Etüdları, 40(2), 7-31.

Kaya, M. (2003). "Beyin Göçü/Erozyonu". İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 5(2), 1-9.

Kaya, M. (2009). "Beyin Göçü/Entellektüel Sermaye Erozyonu Bilgi Çağının Gönüllü Göçerleri: Beyin Gurbetçileri". Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi, 5(13), 14-29.

Kaya, M. (2019). "Emek Mobilitesi". H. M. Yüceol, & F. Fidan (Editör) içinde, Çalışma Ekonomisi. İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Kaya, N. (2007). Klasik İktisatçıların Mikro Ekonomiye Katkıları (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, T. Ö. (2016). "Bölgesel Bir Kompleks Olarak Mağrip". Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(1), 639-666. doi:10.18074/cnuibf.406

Kaymak, M. (2005). "Ulusların Tarımsal Zenginliği: Adam Smith ve Fizyokrasi". Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 16(54), 1-25.

Kazanç, M. B. (2014). İkili İşgücü Anlaşmalarının Türkiye'nin Yurtdışı İstihdamı Üzerine Etkileri ve İşkur İçin Öneriler (Uzmanlık Tezi). Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.

Keleş, T. (2019). Türkiye-AB Gümrük Birliği Etkileri: 2000li Yıllarda Türkiye-AB Dış Ticaretinin Belirleyicileri ve Gümrük Birliği'nin Yapısal Etkilerinin Analizi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kemiksiz, N. N. (2018). "Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları". Journal of Awareness, 3(5/ Özel), 127-144. doi:10.26809/joa.2018548623

Kenton, W. (2018). Arab Monetary Fund (AMF). <https://www.investopedia.com/terms/a/arab-monetary-fund.asp> Erişim Tarihi: 16.01.2021

Kenton, W., & Scott, G. (2020). Economic Integration. <https://www.investopedia.com/terms/e/economic-integration.asp#:~:text=Economic%20integration%20is%20an%20arrangement,of%20monetary%20and%20fiscal%20policies>. Erişim Tarihi: 14.11.2020

Khemani, R. S., & Shapiro, D. M. (1993). Glossary of Industrial Organisation Economics and Competition Law. Paris: OECD. <http://www.oecd.org/dataoecd/8/61/2376087.pdf> Erişim Tarihi: 31.07.2021

Kılıç, R. (2005). Türkiye - AB ilişkileri ve gümrük birliği (Genişletilmiş 2. baskı). Ankara: Siyasal kitabevi.

Kochenov, D. (2009). "Ius Tractum Of European Citizenship And The Difficult Relationship Between Status And Rights". The Columbia Journal of European Law (CJEL), 15(2), 169-237.

Koikkalainen, S. (2011). Free Movement in Europe: Past and Present (Article). Migration Policy Institute (MPI): <https://www.migrationpolicy.org/article/free-movement-europe-past-and-present> Erişim Tarihi: 29.01.2021

Kolektif. (2012). Avrupa Birliği - Tarihçe Teoriler Kurumlar ve Politikalar. (B. Akçay, & İ. Göçmen, Editör) Ankara: Seçkin yayıncılık.

Korkut, Ş. (1988). Uluslararası ekonomik entegrasyon (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köktaş, A. (1999). Avrupa Birliğinde İşçilerin Serbest Dolaşım Hakkı ve Türk Vatandaşlarının Durumu. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kösecik, M., & Yıldırım, F. (2001). "Avrupa Birliği'nin Yerel Yönetimler Üzerindeki Etkileri". Türk İdare Dergisi, 73(431), 31-54.

Krishna, P. (2012). Preferential trade agreements and the world trade system: a multilateralist view. Globalization in an Age of Crisis: Multilateral Co-operation in the Twenty First Century". London: The National Bureau of Economic Research (NBER).

Kronvall, A. (2018). The history of the Nordic Council. <https://www.norden.org/en/information/history-nordic-council> Erişim Tarihi: 10.12.2020

Krugman, P. R., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2015). Uluslararası İktisat Teori ve Politika (10. baskı). (O. Özsoy, Çev.) Ankara: Palmiye Yayınevi.

Kunz, J. (2002). Labour Mobility And EU Enlargement - A Review Of Current Trends And Debates (Working Papers). <https://www.etui.org/publications/working-papers/labour-mobility-and-eu-enlargement-a-review-of-current-trends-and-debates>
Erişim Tarihi: 09.11.2020

Kutlu, E. (1991). Uluslararası İşgücü Hareketi Teorisi Çerçevesinde Türkiye'den AT'ye İşgücü Göçünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkilerinin Analizi (Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kutucu, A. S. (2014). Avrupa Birliği'nde Üçüncü Devlet Vatandaşlarının Serbest Dolaşımı (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kuyucuklu, N. (2011). "Dünya Petrol Fiyatlarının Düşmesi ve OPEC". İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 0(1), 0-0.

Laçiner, S. (2003). "Latin Amerika Bölgesel Entegrasyon Girişimleri". Avrasya Dosyası (Enerji Özel), 9(1), 299-325.

Li, X. (2004). Trade Liberalization and Real Exchange Rate Movement. IMF Staff Papers, 53(4), 553-584.

Mepa News. (2020). Mescid-i Aksa'nın kundaklanışının 51'inci yıl dönümü. <https://www.mepanews.com/mescid-i-aksanin-kundaklanisinin-51inci-yil-donumu-28827h.htm> 28.01.2021

MERCOSUR. (2002). Sistema de Solución de Controversias. <https://www.mercosur.int/quienes-somos/solucion-controversias/> Erişim Tarihi: 28.12.2020

Metin, B. (2020). Avrupa Birliği Tarihçesi, Kuruluşu ve Genişlemesi, Kurumsal ve Hukuksal Yapısı ve AB'ne Üyelik. <https://www.healthworldnews.net/avrupa-birligi-tarihcesi-kurulusu-ve-genislemesi-kurumsal-ve-hukuksal-yapisi-ve-abne-uyelik/> Erişim Tarihi: 30.09.2021

Minabe, N. (1967). "The Stolper-Samuelson Theorem, the Rybczynski Effect, and the Heckscher-Ohlin Theory of Trade Pattern and Factor Price Equalization: The Case of Many-Commodity, Many-Factor Country". The Canadian Journal of Economics and Political Science / Revue Canadienne D'Economie Et De Science Politique, 33(3), 401-419. doi:10.2307/139916

Mıstaçoğlu, T. (2010). Ekonomik Entegrasyonun Doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi: Seçilmiş Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Örnekleri (Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak: Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mor, H. (2010). "Avrupa (Birliği) Bütünleşme Süreci ve Sorunları". Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XIV(1), 499-541.

Murray, L. (2018). Caribbean Community. <https://www.britannica.com/topic/Caribbean-Community> Erişim Tarihi: 29.12.2020

North American Free Trade Agreement. (1994). Agreement between the United States of America, the United Mexican States, and Canada 7/1/20 Text. <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/united-states-mexico-canada-agreement/agreement-between> Erişim Tarihi: 14.12.2020

OAU Charter. (1963). Addis Ababa / Ethiopia: African Union.

OECD. (2003). Trends in International Migration. <https://www.oecd.org/els/mig/trends-in-internationalmigration-2002edition.htm> Erişim Tarihi: 09.11.2021

OECS. (1987). Explanary Handbook On The Organisation of Eastern Caribbean States-OECS. Morne Fortune, Castries, Saint Lucia: The Organisation of Eastern of Caribbean States-OECS.

Oğuz, Z. D. (2010). Avrupa Birliğinde İşçilerin Serbest Dolaşımı (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Oltmer, J. (Ekim-Aralık 2017). "Geçmişe bir Bakış: 1989/90'dan Bu Yana Doğu Avrupa'dan Batı Avrupa'ya İşçi Göçü". Politeknik Gazetesi (Sayı: 18): <http://politeknik.de/p8691/> Erişim Tarihi: 08.11.2021

Onur, F. (2002). Avrupa Birliği'nde ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde İşçilerin Serbest Dolaşımının Hukuki Açidan İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Organisation of African, Caribbean and Pacific States (OACPS). (1975). Georgetown Agreement on the Organisation of the African, Caribbean and Pacific Group of States (ACP Group). <https://css.ethz.ch/en/services/digital-library/publications/publication.html/125455> Erişim Tarihi: 02.02.2021

Orta Anadolu İhracatçı birlikleri. (t.y). Tercihli Ticaret Anlaşmaları Hakkında Bilgi Verebilir misiniz. <https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-tercihli-ticaret-anlasmalari-hakkinda-bilgi-verebilir-misiniz.html> Erişim Tarihi: 18.11.2020

Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM). (2012). Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (EİT) Geleceği. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM). Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Ouedraogo, T. R. (2013). Sahra Altı Afrika Ülkelerinin Ekonomik Entegrasyon Politikaları ve Perspektifleri: ECOWAS Örneğinde Bölgesel entegrasyonların Etkileri (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü.

Ouro Preto. (1994). Protocol of Ouro Preto (Additional Protocol to the Treaty of Asunción on the Institutional Structure of MERCOSUR). http://www.sice.oas.org/trade/mrcsr/ourop/ourop_e.asp Erişim Tarihi: 28.12.2020

Öğütçü, Ö. N. (2017). Economic Cooperation Organization: Current Situation And Prospects. <https://avim.org.tr/Blog/ECONOMIC-COOPERATION-ORGANIZATION-CURRENT-SITUATION-AND-PROSPECTS> Erişim Tarihi: 15.01.2021

Özalp, G. (5 Kasım 2021). "Türkiye, Afrika Ülkeleri Arasına Alındı: AB Komiserine Harita Lazım". Hürriyet Gazetesi: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-afrika-ulkeleri-arasina-alindi-ab-komiserine-harita-lazim-41901749> Erişim Tarihi: 24.11.2021

Özçelik, İ. (2006). Bölgesel entegrasyonlar teorisi, uygulamadaki önemli entegrasyonlar ve Türkiye'nin entegrasyon hareketindeki yeri (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdemir, H., & Çiftlikçi, A. (2015). "Avrupa Birliği (AB)'ne Üyelik Sürecinde Türkiye'de Hukuk Devletinin Dönüşümü: Helsinki Zirvesi'nden Günümüze İç Hukukta Yapılan Düzenlemeler Üzerine". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25(1), 123-144. doi:10.18069/fusbed.51603

Özdemir, K., & Öksüzler, O. (2007). "Amerika Kıtasındaki Entegrasyonlar: Analiz ve Değerlendirmeler". O. Küçükahmetoğlu, Ş. Tüylüoğlu, & H. Çeştepe (Editör) içinde, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım (s. 365). Bursa: Ekin Yayınevi.

Özel İhtisas Komisyonu. (1995). Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler. T.C Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Ankara: DPT.

Özeler, N. (2016). "Siyasal entegrasyon ve Avrupa Birliği sürecinde egemenliğin dönüşümü". Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD), 4(27), 793-814.

Özer, M. A. (2009). "Avrupa Birliğine Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye". Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 16(1), 89-105.

Özgöker, U. (2008). "Gümrük Birliği'nin ekonomi üzerine etkileri". İstanbul Gümrük Müşavirleri Derneği Dergisi (15), 38-42

Özgöker, U., & Batı, G. F. (2017). "Contribution of "Peace and Prosperity" in European Union's Balkans Expansion and Balkan Countries". Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS), 3(Special Issue: Economic and Social Development in Balkan Countries), 28-36.

Özkan, I. (2011). Avrupa Birliği Kamu Hukuku (1. baskı). Ankara: Seçkin yayıncılık.

Öztürk, N. (2003). "Dış Ticaret Kuramında Yeni Yaklaşımlar". Öneri Dergisi, 5(19), 109-126. doi:10.14783/maruoneri.682633

Öztürk, N. (2010). "Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü". Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Ocak(24), 1-24.

Pamir, A. N. (2003, Mart). "Irak'a Müdahale ve Petrol". Elektrik Mühendisliği Dergisi(417), 17-27.

Para & Borsa. (2013). Karşılıklı Talep Kanunu – John S. Mill. <https://www.paraborsa.net/i/karsilikli-talep-kanunu-john-s-mill/> 23.04.2021

Pazarcık, S. F. (2010). Beyin Göçü Olgusu ve Amerika Birleşik Devletleri Üniversitelerinde Çalışan Türk Sosyal Bilimciler Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Pirimbayev, C., & Ganiyev, C. (2010). "Avrasya Ekonomik Topluluğu: Bir İktisadi İşbirliği Alternatifi". S. Sarı, E. A. Gencer, & A. H. Gencer (Editör), Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı (Oturma 1C) içinde (s. 82-85). İstanbul: Avrasya Ekonomistler Derneği.

Pissarides, C. A., & Wadsworth, J. (1989). "Unemployment And The Inter-Regional Mobility Of Labour". *The Economic Journal*, 99(397), 739-755. doi:10.2307/2233768

Plata, P. A., Brücker, H., Siliverstovs, B., & DIW Berlin. (2003). *Potential Migration From Central And Eastern Europe Into The EU-15 – An Update*. Berlin: Report for the European Commission, DG Employment and Social Affairs.

Potters, C. (2021). Eurasian Economic Union (EAEU). <https://www.investopedia.com/terms/e/eurasian-economic-union-eeu.asp> Erişim Tarihi: 15.01.2021

Publications Office of the European Union. (1994). *Agreement On The European Economic Area*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:1994:001:TOC> Erişim Tarihi: 09.12.2020

Radcliffe, B. (2020). *The Economics of Labor Mobility*. <https://www.investopedia.com/articles/economics/09/labor-mobility.asp> Erişim Tarihi: 24.06.2020

Ratna, R. S., & Cho, J. W. (2016). "Overview of the Asia-Pacific Trade Agreement". In J. W. Cho, & R. S. Ratna (Eds.), *The Asia-Pacific Trade Agreement: Promoting South-South Regional Integration and Sustainable Development* (pp. 3-17). Bangkok, Thailand: United Nations publication.

Rekhi, S. (t.y). *Physiocracy: Meaning, Factors and Critical Estimate*. <https://www.economicsdiscussion.net/physiocracy/physiocracy-meaning-factors-and-critical-estimate/20982> Erişim Tarihi: 17.03.2021

Rodrigue, J.-P. (2020). *The Geography of Transport Systems*. Fifth Edition. New York, America.

Rybczynski, T. M. (1955). "Factor Endowment and Relative Commodity Prices". *Economica*, 22(88), 336-341. doi:0.2307/2551188

Saatçioğlu, A. (2011, Ocak 25). Avro'nun Geleceğinin AB'nin Geleceği Üzerindeki Olası Etkileri (Sunum). "Ekonomik ve Parasal Birlik, Kriz ve Avrupa'nın Geleceği" Semineri. İstanbul, Türkiye: İktisadi Kalkınma Vakfı.

Saatçioğlu, C. (1997). Teoride ve Uygulamada Ekonomik Entegrasyon (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sachs, J. D., Warner, A., Åslund, A., & Fischer, S. (1995). "Economic Reform and the Process of Global Integration". (W. C. Brainard, & G. L. Perry, Eds.) Brookings Papers on Economic Activity, 1995(1: 25th Anniversary Issue), 1-118.

Sağbaş, S. M. (2009). Beyin Göçünün Ekonomik ve Sosyal Etkileri: Türkiye Örneği (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sağırılı, M. (2006). Eğitim ve İnsan Kaynağı Yönünden Türk Beyin Göçü: Geri Dönen Türk Akademisyenler Üzerine Alan Araştırması (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sakınan, H. (30 Mayıs 2020). AB-Türkiye İlişkilerinin Kısa Tarihi ve Üyelik Önündeki Engeller. <https://www.stratejikortak.com/2020/05/ab-turkiye-iliskileri-tarihi-uyelik-sureci.html> Erişim Tarihi: 09.12.2021

Sakızlı, E. (2018, Şubat). "Mercosur: Latin Amerika'nın Bölgesel Gücü". İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi (226), 54-57.

Samuk Carignani, Ş. (2019). "Avrupa Birliği'nin Nitelikli Göçmenlere Yönelik Politikaları: Eleştirel Bir Değerlendirme". Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 4(1), 1-20.

Sandalcılar, A. R., & Erdoğan, S. (2017). Ekonomik Entegrasyonlar Avrupa Birliği ve Türkiye. Bursa: Ekin Yayınevi.

Savaş, V. F. (2007). İktisatın Tarihi (5. baskı). Ankara: Siyasal Yayınevi.

Sayın, Y. (2016). "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Müzakereleri ve Müzakere Fasılları". Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 19(2), 41-62.

Saylan, S. E. (2007). Avrupa Birliği Vatandaşlığı Kavramı ve Gelişim Süreci (Yüksek Lisans Tezi). Ankara : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Schiff, M., & Winters, L. A. (2003). Regional integration and development. Washington: World Bank and Oxford University Press.

Serim, N. (1998). Türkiye'de ve Diğer Ülkelerde Uygulanan İhracatı Teşvik Tedbirleri (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sevimli, K. A., & Reçber, S. (2014). "Avrupa Birliği'nde İşçilerin Serbest Dolaşımı ve Türk İşçilerinin Serbest Dolaşım Hakkı". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 72(2), 391-440.

Seyidoğlu, H. (2015). Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama (Geliştirilmiş 20. baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Seyidoğlu, H. (2016). Uluslararası İktisat Teorisi (1. baskı). (E. Kutlu, Editör) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Sezgin, K. (2014). Merkantilizm. <https://www.tuicakademi.org/merkantilizm/> Erişim Tarihi: 11.03.2021

Simpson, J. A., & Weiner, E. C. (-). The Oxford English Dictionary (Second edition). Oxford: Clarendon Press.

Soyaltın, D. (2015). "Avrupa' da Birlik ve Bütünleşme Hareketlerinin Tarihi ve Kuramsal Arka Planı". C. Dinç (Editör) içinde, Avrupa ve Avrupa Birliği (Teori, Güncel İç Gelişmeler ve Dış İlişkiler (s. 1-25). Ankara: Savaş Yayınevi.

Sönmez Çalış, Ö. A. (2019). Türkiye'ye Tersine Beyin Göçü: Nitel Bir Araştırma (Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sönmez, S. (1980). "Neo-klasik Kuramda Uluslararası İşgücü Hareketliliği". Ekonomik Yaklaşım Dergisi (Üç Aylık Hakemli Akademik Dergi), 1(1), 41-61. doi:10.5455/ey.10004

Srivastava, S. (2020). Brain Drain vs Brain Gain. <https://aer.eu/brain-drain/> 30.06.2020

Stalker, P. (1994). The Work Of Strangers: A Survey Of International Labour Migration (First edition). Cenevre: İLO.

Stammen, T. (2008). "Avrupa Birliği'nin Gelişiminde Genişleme ve Derinleşme Süreci Arasındaki Diyalektik İlişki (Toplantı Bilgi Notu)". Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 196-209.

Star Gazetesi. (2017, Haziran 29). Körfez İşbirliği Konseyi nedir üye ülkeler hangileri önemi ne? <https://www.star.com.tr/guncel/korfez-isbirligi-konseyi-nedir-uye-ulkeler-hangileri-onemi-ne-haber-1224562/> 18.01.2021

Stolper, W. F., & Samuelson, P. A. (1941). "Protection and Real Wages". The Review of Economic Studies, 9(1), 58-73. doi:10.2307/2967638

Strang, J. (2016). Nordic political and economic cooperation: Context, history and outlook. http://www.asean-aemi.org/wp-content/uploads/2015/11/AEMI-Connectivity-Singapore_ Erişim Tarihi: 10.12.2020

Stráský, J. (2016). Labour Mobility In The European Union: A Need For More Recognition Of Foreign Qualifications. <https://oecdecoscope.blog/2016/10/27/labour->

mobility-in-the-european-union-a-need-for-more-recognition-of-foreign-qualifications/
Erişim Tarihi: 15.11.2021

Suranovic, S. M. (1997). İnternational Trade Theory And Policy. Washington D.C.,
United States Of America <http://internationalecon.com/Trade/Tch70/T70-20.php> Erişim
Tarihi: 19.05.2021

şadıhanov, E. (2011). "Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge
Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri". Istanbul Journal of Sociological Studies, 0(33), 1-
22.

şahin, A. (1989). "Düya Ekonomisinde Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar".
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 47(1-4), 323-330.

şahin, L., & Güler, M. (2020). Çalışma Ekonomisi (Ders Notu). İstanbul: İstanbul
Üniversitesi Uzaktan Eğitim Fakültesi

şahin, M. (2018). Küresel Ekonomi Politiiğin Bölgesel Entegrasyonu: Katar Örneği
(Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü

şanlı, B. (2008). "Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin
Olabilirliği". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 22(1), 13-30.

şemsettinoğlu, G. (2011). "Avrupa Bütünleşme Projesinin ve Genişleme Sürecinin
Değişen Dinamikleri". Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 10(1), 1-18.
doi:10.1501/Avraras_0000000157

şen, M. (2014). "Adaylık Sürecinde AB ve Türkiye'nin Nüfus Yapısı Açısından
Karşılaştırılması". Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 3(7), 120-145.

Tahsin, E. (2007). Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tanış, F. (t.y). Üniversite-Sanayi İşbirliği. https://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=46183&tipi Erişim Tarihi: 15.12.2021

Taştekin, M. (2006). "Türk Dış Politikasında "D-8"". Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), 225-244.

TC. Dışişleri Bakanlığı. (2020). Amerikan Devletleri Örgütü (ADÖ). <http://www.mfa.gov.tr/amerikan-devletleri-orgutu.tr.mfa> Erişim Tarihi: 30.12.2020

TC. Ticaret Bakanlığı. (2019). Dünya Gümrük Örgütü. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-terafli-ve-bolgesel-iliskiler/cok-terafli-iliskiler/dunya-gumruk-orgutu> Erişim Tarihi: 01.02.2021

TC. Ticaret Bakanlığı. (2020). Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP) Anlaşması İmzalandı. <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/malezya/bolgesel-kapsamli-ekonomik-ortaklik-rcep-anlasmasi-imzalandi> Erişim Tarihi: 24.01.2020

Tekin, Ü. E. (2017). "Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisine Etkileri (1996-2016)". Social Sciences Studies Journal (SSS Journal), 3(12), 2099-2109.

Temiz, D. (2009). "Gümrük Birliği İle Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişmeler Oldu Mu?" Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 8(1), 115-138. doi:10.1501/Avraras_00000000064

Tepeli, E., & Aydın, A. (2015). "Avrupa Birliği ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Gelişme Trendi". Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(1), 29-44.

Tezcan, G., & Aldırmaz, Y. (2020). Lomé'dan Cotonou'ya Avrupa Birliği'nin Afrika'ya Yönelik Koşulluluk Politikası. https://www.researchgate.net/publication/336315418_Lome'dan_Cotonou'ya_Avrupa_Birligi'nin_Afrika'ya_Yonelik_Kosulluluk_Politikasi Erişim Tarihi: 02.02.2021 adresinden alındı

Toksöz, G. (2006). Uluslararası Emek Göçü (1. baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tomanbay, M. (2019). "İktisadi Düşüncenin Gelişimi ve İktisat Okulları". *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 31-45.

Toprak, N. (2017, Mart). Modern Dış Ticaret Teorileri (Sunum). https://www.academia.edu/36302271/Yeni_d%C4%B1%C5%9F_ticaret_teorileri Erişim Tarihi: 27.05.2021

Toš, N. (2009). Mobilnost slovenskih delavcev pri iskanju zaposlitve v državah EU/EGS [Data file]. Slovenian Social Science Data Archives. Ljubljana, Slovenija: University of Ljubljana. doi:10.17898/ADP_MOBZAP06_V1

Triandafyllidou, A., & Isaakyan, I. (2014, December). EU Management of High Skill Migration (Policy Briefs). *Global Governance Programme*(2014/04). <http://hdl.handle.net/1814/34706> Erişim Tarihi: 22.02.2022

Tunçarslan, N. (2019). "Fikirselsel ve Normatif Bölgeselleşme: ASEAN Örneği". *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7(özel sayı). doi:10.14782/ipsus.594401

TÜİK. (2021). Doğum İstatistikleri, 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/GetBultenPdf?id=37229> Erişim Tarihi: 20.10.2021

Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2012). "Yurt Dışından Kesin Dönüşlerini İstanbul'a Yapan Türk İşçileri". *Coğrafya Dergisi*, 0(4), 365-390.

Türk Dil Kurumu. (2005). Türkçe Sözlük (10 baskı.). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tüzgen, A. B. (2019). "MERCOSUR'un Ekonomik Bölgeselleşmesi: 2006-2016 Yılları Bölge İçi Ticari İlişkilerin Analizi". Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi, 7(Özel Sayı), 23-37. doi:10.14782/ipsus.594379

United States Tariff Commission. (1962). The Latin American Free Trade Association. <https://www.usitc.gov/publications/other/pub60.pdf> Erişim Tarihi: 23.12.2020

USTR. (2006). CAFTA-DR (Dominican Republic-Central America FTA) Final Text. <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/cafta-dr-dominican-republic-central-america-fta/final-text> Erişim Tarihi: 16.12.2020

USTR. (2011). Joint Statement from the Meeting of the Dominican Republic-Central America-United States Free Trade Commission. <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2011/february/joint-statement-meeting-dominican-republic-centra> Erişim Tarihi: 16.12.2020

Vergil, H. (2007). "Parasal Entegrasyon: Teori ve Uygulama Örnekleri". O. Küçükahmetoğlu, Ş. Tüylüoğlu, & H. Çeştepe (Editör) içinde, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım (s. 73-92). Bursa: Ekin Yayınevi.

Vikipedi. (2020). Benelüks. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Benelüks> Erişim Tarihi: 20.11.2020

Voice Of America. (21 Kasım 2020). "G-20 Zirvesinde Corona'yla Toplu Mücadele Çağrısı". <https://www.amerikaninsesi.com/a/g-20-zirvesinde-corona-toplu-mucadele-cagri-suudi-arabistan-salgin-ekonomi/5671540.html> Erişim Tarihi: 26.01.2021

Werner, H. (1990). "Free Movement Of Labour In The Single European Market". *Intereconomics*, 25(2), 77-81. doi:10.1007/BF02924786

Wikipedia. (2020). Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu. https://en.wikipedia.org/wiki/Economic_Community_of_Central_African_States#History Erişim Tarihi: 11.01.2020

Yardımcı, P. (2012). Küreselleşme ve Bölgeselleşme Ekseninde Uluslararası Ekonomik Entegrasyonlar Teori ve Uygulama (1 baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Yaycı, C. (2020). "Türkiye-Libya Arasında İmzalanan Münhasır Ekonomik Bölge Andlaşmasının Sonuç ve Etkileri". Kriter Dergisi, 4(42), 37-37.

Yelis, B. (2020). Yatay ve Dikey Entegrasyon Nedir? <https://www.endustri40.com/yatay-ve-dikey-entegrasyon-nedir/> Erişim Tarihi: 17.11.2020

Yıldırım, E., & Dura, C. (2007). "Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bakış". Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi(28), 141-177.

Yıldırım, Y. (2019). "Türkiye ve AB Üyesi Ülkelerin Nüfus Trendlerinin Karşılaştırılması". Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sonbahar (Ek Sayı 2), 267-294. doi:10.9775/kausbed.2018.030

Yılmaz Genç, S., & Ekiz, R. (2016). "Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyon Uygulamalarına Eleştirel Bir Bakış". International Congress of Management Economics and Policy (s. 502-515). İstanbul: İCOMEP (International Congress of Management Economics and Policy).

Yılmaz, A. (2015). "New Foreign Trade Theories". The Journal of Academic Social Science Studies (40), 509-521. doi:10.9761/JASSS3148

Yılmaz, E. (2020). "Uluslararası Beyin Göçü Hareketleri Bağlamında Türkiye'deki Beyin Göçünün Durumu". Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 220-232.

Yılmaz, E. A. (16 Nisan 2021). "21'inci Yüzyılda Türkiye Ve Dünya Üzerindeki Beyin Göçü Hareketleri". Independent Türkçe. <https://www.indyturk.com/node/345721/türkiyeden-sesler/21inci-yüzyılda-türkiye-ve-dünya-üzerindeki-beyin-göçü-hareketleri> Erişim Tarihi: 15.12.2021

Yücel, B. C., & Aslanoğlu, V. (2020). OPEC İçin Yeni Bir Dönüşüm: OPEC+. <http://berument.bilkent.edu.tr/BEN.htm> Erişim Tarihi: 29.01.2021

Yüksel, E., & Sarıdoğan, E. (2011). "Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul Krugman'ın Katkıları". Öneri Dergisi, 9(35), 199-206.

Yüksel, S. (2006). Avrupa Birliği'nde İşçilerin Serbest Dolaşımı ve Türk İşçilerinin Statüsü (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EK 2: AB ve EFTA Ülke Kodları

BE	Belçika	BG	Bulgaristan	CZ	Çek Cum.	DK	Danimarka
DE	Almanya	EE	Estonya	İE	İrlanda	EL	Yunanistan
ES	İspanya	FR	Fransa	HR	Hırvatistan	İT	İtalya
CY	Kıbrıs	LV	Letonya	LT	Litvanya	LU	Lüksemburg
HU	Macaristan	MT	Malta	NL	Hollanda	AT	Avusturya
PL	Polonya	PT	Portekiz	RO	Romanya	SI	Slovenya
SK	Slovakya	Fİ	Finlandiya	SE	İsveç	UK	Birleşik Krallık
IS	İzlanda	NO	Norveç	CH	İsviçre		

